

SOPRONI SZEMLE

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

I. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GAL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI FERENC, KÖLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KÁROLY, PETERDI FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTAV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBO JÁNOS, ZARAI KÁROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú szovjet jelentésekben és sajtóban	1
Peterdi Ferenc: A soproni gyáripar fejlődése a felszabadulás után	4
Boronkai Pál: Sopron újjáépítése	8
Bognár Dezső: A Soproni Tanács tíz éve	34
Takács Lajos: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén	45

Helytörténeti adattár

Bors András: Entzbruder Dezső életregénye	60
Mollay Károly: A soproni szelídgesztenyések történetéhez	66
Dömötör Akos: A nagycentki pimbortánc	70
Csatkai Endre: Korai újsághírek Liszt Ferencről 1840 előtt	71
Ambrus—Kupa: Sopron megye papírszükségpénzei	74
Kubinszky Mihály: Egy helytörténeti tanulság	77
Tilkovszky Lóránt: A „Boozsi borüzéri részvényes társaság”	79
Dümmerling Ödön: A kismartoni középkori vár	80
Somfai László: Haydn ünnepségek Fertődön	87

Soproni levelesláda

Uzsoki András: Paúr Iván levél a győri múzeumban	89
--	----

Megemlékezések

Csatkai Endre: Kolb Jenő 1898—1959	90
Az olvasó kérdez — az olvasó közöl	91
Soproni könyvespolc	92
Sopron bibliográfiája (1958)	95

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XIII. ÉVFOLYAM

1959.

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁB-
JÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GAL
JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI
FERENC, KÖLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KÁROLY, PETERDI FERENC, RÉTHLY
ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HOR-
NOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR,
ZAMBÓ JÁNOS, ZARAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Tanulmányok

	Oldal
<i>Boronkai Pál</i> : Sopron vízellátása	205
<i>Bors András</i> : Bors László, az ember, a költő és a forradalmár	53
<i>Csapody István</i> : A Sopron környéki szelídgesztenyések	233. 369
<i>Csatkai Endre</i> : Adalékok az első soproni vasút történetéhez	11
<i>Csatkai Endre</i> : Allítólagos Petőfi forradalmi vers soproni diákok verses- gyűjteményében	144
<i>Csatkai Endre</i> : Sopron képzőművészeti élete a Tanácsköztársaság idején	103
<i>Faller Jenő</i> : Brennbergi munkásmozgalmak. Az 1907. évi sztrájkok	222
<i>Firbás Oszkár</i> : A soproni hegyvidék forrásai	325
<i>Imre József</i> : A soproni Arbeiter Zeitung	42
<i>Kelényi Ferenc</i> : Kazinczy Ferenc soproni kapcsolatai	305
<i>Keresztury Dezső</i> : Pap Károly	95
<i>Koncsek László</i> : A bécsi és soproni ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben. II. r.	73
<i>Kovács József</i> : Bírósági eljárás Sopronban 1855-ben két szabadságharccal kapcsolatos vers miatt	20
<i>Kovács József</i> : Török rabszolgák Sopronban, soproniak török rabságban a XVII. század folyamán	6
<i>László Ernő</i> : A soproni szabólegények sztrájkja 1872-ben	29
<i>Mollay Károly</i> : Háztörténet és várostörténet. A Szt. György utca 3. számú ház (1379—1550)	121. 193
<i>Pap Károlyné</i> : Pap Károly, a vöröskatoná	102
<i>Póczy Klára</i> : Rabszolgaélet Scarbantiában	2
<i>Simkovics Gyula</i> : Első lépés a szervezett munkásmozgalom felé (1870)	26
<i>Soós Katalin</i> : Adalékok a M. Tanácsköztársaság és az osztrák Köztársaság kapcsolatainak történetéhez	289
<i>Szabó István</i> : Az 1919-es borjegy	90
<i>Tirnitz József</i> : Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből	110. 137

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

	Oldal
<i>Mende Gusztáv:</i> Van-e soproni jellegű tájképfestés?	257

Helytörténeti adattár

<i>Alföldi Géza:</i> Liber pater oltára Scarbantiából	158
<i>Bene István:</i> Néprajzi adat Nagycenkről	175
<i>Csapody István:</i> Gombocz Endre soproni diákévei	164
<i>Csatkai Endre:</i> Haydn Teremtés c. oratóriumának kismartoni vonatkozásai	162
<i>Csatkai Endre:</i> Schiller és Sopron	358
<i>Csenár János:</i> Ósze János Kurrens könyve 1845—1849	259. 354
<i>Dávidházy István:</i> 50 éves a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár	270
<i>Dömötör Sándor:</i> Potyondi dülönevek	276
<i>Genthon István:</i> Kis adat Bartók Béla első soproni szerepléséhez	270
<i>Házi Jenő:</i> A soproni külváros 2. fertályának telekkönyve az 1536. évből	353
<i>Házi Jenő:</i> Az 1566. évi soproni borkereskedelem	283
<i>Ivancsics Nándor:</i> Legénycéh nyomai egy petőházi népszokásban	169
<i>Kárpáti Zoltán:</i> Megjegyzés	280
<i>Kovács Sándor:</i> Gúnyvers Sopron követe ellen 1830-ból	352
<i>Kőhegyi Mihály:</i> Adatok Sopron sörgyártásának történetéhez	182
<i>Mollay Károly:</i> Soproni növendékek a jénai egyetemen	274
<i>Pósfai Vilmos:</i> Hauser Károly soproni festőművész	345
<i>Schneider Lipót:</i> A soproni úszósport története	175
<i>Tilkovszky Lóránt:</i> Lunkányi arcképéhez	361
<i>V. B. Pest megyei pedagógus képzőművészek soproni képei . . . . .</i>	280
<i>Verbényi László:</i> Modern nyelv és irodalom oktatásának nyomai Sopronban 1840 körül	362

Soproni levelesláda

<i>Csatkai Endre:</i> Soproni leány magyar szón	370
<i>Makkay Jánosné:</i> Kis János levele az Akadémiához a soproni nyomda működéséről	371

Sopron kulturális élete 1959-ben

<i>Faller Jenő:</i> A soproni Központi Bányászati Múzeum 1958 (első) évi beszámolója	187
<i>Friedrich Károly:</i> 1958. évi soproni krónika	281. 364
<i>Múzeumvezetőség:</i> A soproni Liszt Ferenc Múzeum működése	185

Megemlékezések

<i>M. Z.:</i> Botvay Károly (1897—1958)	190
---	-----

Az olvasó kérdez — az olvasó közöl

31. <i>László Ernő:</i> Móra Ferenc téves elbeszélése Haydn koponyájának sorsáról	374
32. <i>Szele Lajos:</i> Adat a kurucdombi szélmalom történetéhez	375

Soproni könyvespolc

A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság ismertetése (Ism. Kovács Gábor)	377
Az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 6—7. sz. (Ism. Csapody István)	380
<i>Csapody István:</i> Kitaibel Pálra vonatkozó töredékek	376
Erdészettudományi Közlemények 1958. I. (Ism. Kovács Gábor)	377
<i>Kranzmayer—Eberhardt:</i> Burgenländisches Siedlungssnamenbuch (Ism. M. G.)	383
<i>Mitscha—Marheim:</i> Der Avarenfriedhof von Leithaprodersdorf (Ism. M. G.)	382
<i>Mollay, Karl:</i> Das Ofner Stadtrecht (Ism. Házi Jenő)	383.

Szerkesztőségi közlemény

<i>Csatkai Endre:</i> Bevezető sorok az 1959. évfolyam első számához	1
--	---

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. Munkásmozgalom

	Oldal
Tanácsjegyzőkönyv. A Brünnből hazatoloncolt asztalossegéd ügye	30. 31
A soproni szabósegédek sztrájkjára vonatkozó képek	36. 37. 40. 41
A Romwalter-nyomda munkásai	43
Az Arbeiter Zeitung 4. számának címlapja	44
Schambauer Ignác arcképe	53
Bors László arcképe	59
Bors: Szív és száj. Címlap	63
Bors és Richly: Pókok és szerelmek. Címlap	64
Entzbruder Dezső arcképe	65
Soproni kommunista röpcédula 1918-ból	67
Ikvahíd 2.	68
Kellner Sándor arcképe	69
Bors László utolsó lakása	70
A soproni földműves-, katonai- és munkástanács jelöltjeinek névsora	71
Május 1-i röpcédula 1919	72
Knapp Gábor	83
A Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár 4. számának címlapja	87
Weinkarte-Borjegy	91
Utalvány borjegyre	93
Pap Károly arcképe	95
Storno Ferenc plakátja 1919	104
Steiner Rezső plakátterve 1919	105
Steiner Rezső plakátja 1919	106
Ágoston Ernő: Tisza István soproni látogatása	107
Ágoston Ernő plakátja 1919	108
Welleba Rudolf plakátja 1919	109
Kellner Sándor szobra	111
Plakátfal 1918-ból	139
A Vörös Hét első számának címlapja	141
Hébelt Ede arcképe	142
A császári hadsereg plakátja 1848	147
Kun Béla sürgönye. Plakát 1919	301

2. Soproni részletek

Ikvahíd 2.	68
Szent György u. 3.	123. 195. 98. 99
A régi városháza	136. 268
A régi kórház kertje	143
A hajdani Halász-kaszárnya	149. 261
Geyer György: Sopron látképe 1850 körül	150
Reschka: Sopron 1855 körül	189
A Torna utca torkolata	221
Bányászati műemlék Brennbergben	223
Kerti ház a hajdani Deák téren	258
Hajdani házak a Hátulsó utcában	269
A Csengery utca hajdani képe	273
A Rákóczi út és Hátulsó utca hajdani sarka	288
A Szarvas-vendéglő	324
A Rákpaták zsilipje	344
A Bécsi utca 3. szám udvara	351
Bécsi u. 25.	360
Elpusztult rokokó házak a Várkerületen	375

3. Műalkotások

Szakál: Kellner Sándor szobrának gipszmintája	111
Geyer György: Sopron látképe	150
Reschka: Sopron látképe	189
Renner: Faliszőnyeg	271
Hauser K. festményei	261. 346—351
Kreutzinger: Kazinczy arcképe	306
Neidl: Kis János arcképe	316
Mende: Borozgatók	369

4. Régészet

A Diceus pohár	3. 5
Liber oltárkő	159

5. Arcképek

Schambauer Ignác	53
Bors László	59
Entzbruder Dezső	65
Kellner Sándor	69
Knapp Gábor	83
Pap Károly	95
Hébelt Ede	142
Gombocz Endre	164
Botvay Károly	191

6. Természetrjz

		Oldal
Szelídesztenye	243. 245. 251	dése 249
A szelídesztenye őshonos elterje-		Sopron környéki források 327. 331. 343

7. Pecsétek

Turnhofer Tamás	127	Bühel Ulrik	131
Moser Oszvald	129		

8. Könyvek, nyomtatványok

(Lásd a Munkásmozgalmi rovatot is!)

Marschan: Der Transport im Allge- meinen	14. 16	Soproni színlap 1804-ből	359
---	--------	------------------------------------	-----

9. Történelmi esemény

A soproni vízvezeték alapkövetétele	205
-------------------------------------	-----

10. Kézírások

Pullendorfer Mihály levele	291	brennbergi bánj a emlékkönyvében	227
A brennbergi bányász-sztrájkkor kirendelt katonaság bejegyzése a		Kazinczy levele 1792	309

11. Térképek

Vízbeszerzés	211. 213. 215	Potyond határa	277
--------------	---------------	--------------------------	-----

12. Vidéki műemlék

Nemeskér. Megyeháza	267
-------------------------------	-----

A 151., 259., 345. és 376. lapon a fejléc Ágoston Ernő rajza, a címlapot és az összes egyéb fejléct, záródíszat Sterbenz Károly készítette.

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

I. SZÁM

Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban

Írta: Németh Tihamér

15 év távlatából emlékezünk hazánk felszabadulására, azokra a napokra, amelyek a népek legnagyobb nemzeti ünnepeivé váltak. Az olvasó elé bocsátunk erre az alkalomra néhány történelmi dokumentumot, amelyek eddig magyar nyelven még nem jelentek meg.

A Nagy Honvédő Háború hadieseményeit a Szovjet Tájékoztató Iroda minden este közzölte. E jelentésekhez részletes kommentár járult, ellentétben a fő közlemény szűkszavúságával — bővebben. Ha a Vörös Hadsereg kimagasló győzelmeket aratott, a legfelsőbb parancsnok, Sztálin elvtárs ünnepi napiparancsot adott ki. A Honvédő Háború idején a Szovjet Tájékoztató Iroda közleményeinek száma meghaladta az 1500-at, míg a sztálini napiparancsoké a 370-et.

A Sopront felszabadító 3. Ukrán Arcvonal csapatainak parancsnoka Fedor Ivanovics *Tolbucsin* tábornagy volt (1949 októberében halt meg hosszú, súlyos betegség után). Mellette Sopron felszabadításában *Szugyec* repülő-vezérezredesnek volt kimagasló szerepe.

Az itt következő dokumentumok emlékeztessenek az elesett szovjet katonákra, akiknek hősi harca és mérhetetlen áldozata nyitotta meg az utat a *mi népünk* felemelkedése előtt is.

A Szovjet Tájékoztató Irodától

(Pravda, 1945. március 30.)

Március 29-ére virradó éjszaka nehézbombázóink csapást mértek a magyarországi SOPRON vasúti csomópontra. A bombázás eredményeképpen a csomópont területén tüzek keletkeztek, melyek robbanásokkal jártak együtt. Virradatra lángoltak az ellenség szerelvényei és katonai raktárai.

Az április 1-i hadműveleti jelentés

A 2. UKRÁN arcvonal csapatai, folytatva a támadást, ma, április 1-én birtokba vették Nagyszombat, Galgóc, Szenc városokat, a fontos útesomópontokat és a németek védelmének Pozsony irányában kiépített erős támpontjait. Elfoglaltak ezenkívül Csehszlovákia területén több mint 150 más helységet. Egyidejűleg az arcvonal csapatai a DUNA déli partján támadva, Magyarország területén elfoglalták Ásvány, Lipót, Dunaremete, Hédervár, Horvátkimle, Lébény és Mosonszentpéter vasútállomásokat.

A március 31-i és az április 1-i harcok során az arcvonal csapatai 6150 ellenes katonát és tisztet ejtettek foglyul.

A 3. UKRÁN arcvonal csapatai folytatva a támadást, ma, április 1-én bir-

tokba vették SOPRON városát, a fontos vasúti csomópontot, és a németek védelmének nagyjelentőségű támpontját a Bécshez vezető utakon, valamint elfoglaltak több mint 100 más helységet MAGYARORSZÁG területén, köztük Fertőrákos, Ágfalva, Brennberg, Vaskeresztes, Pornóapáti, Pinkaminszent és Szentpéter községeket. Egyidejűleg az arcvonal csapatai Ausztria területén Bécs-újhelytől délre és keletre több mint 30 helységet elfoglaltak, köztük Ruszt, Trauersdorf, Stegersdorf, Mattersburg, Forchtenau, Drasburg, Kirchau és Bromberg községeket.

SOPRON városában csapataink kiszabadították a németek által bebörtönzött Veress Lajos vezérezredest, a 2. magyar hadsereg volt parancsnokát, akit az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezésére bocsátottak.

Március 31-én az egész fronton 46 ellenséges páncélost és rohamlöveget semmisítettünk meg. Légiharcokban és a léghárító tüzérség tüzevel lelőttük az ellenség 26 repülőgépét.

Szovinformbüro, április 1.

A 3. UKRAJNAI arcvonal csapatai folytatták a támadást. Szovjet alakulatok a Fertő-tó és a Keleti Alpok nyúlványai között előrenyomulva birtokba vették SOPRON városát, a fontos közlekedési útsomópontot, a jól megerősített támpontot az osztrák fővároshoz, Bécshez vezető úton.

Az ellenség megkísérelve, hogy feltartóztassa a szovjet alakulatok előrenyomulását, állandóan friss erőket vetett harcba. Megsemmisítettük a bécsi tiszti iskola és a német tartalék hadosztályok csapatait. Visszavonulva a szovjet haderők csapásai alatt, a németek sok fegyvert eldobáltak és visszavonták a hadianyaggal és hadifelszereléssel megtöltött raktárakat.

Sopron légitereiben

(Tudósítónktól)

Tolbuchin tábornagy csapatai folytatva a támadást, tegnap birtokba vették SOPRON-t, a németeknek Nyugat-Magyarországon lévő fontos támpontját. Szugyec repülő-vezérezredest repülői az e pontért vívott harcokban több mint 2000 felszállást hajtottak végre. Megsemmisítettek kb. 200 gépkocsit, levegőbe repítettek 5 üzemanyagraktárt, elhallgattattak 48 ellenséges üteget, szétszórtak és megsemmisítettek mintegy 1000 németet. Légiharcokban lelőttek 5 „Focke Wulff 190”-et. A sturmovikok egy vasútállomásra történt rárepülésnél felgyűjtöttak 3 katonai szerelvényt, szétromboltak néhány mozdonyt, megsemmisítettek kb. száz vagont.

A legfelső parancsnok PARANCSA a 3. UKRÁN arcvonal csapatainak parancsnokához, TOLBUCHINhoz, a Szovjetunió tábornagyához, az arcvonal vezérkari főnökéhez, IVANOV altábornagyhoz

A 3. UKRÁN arcvonal csapatai, folytatva a támadást, ma, április 1-én birtokba vették SOPRON városát, a fontos vasúti csomópontot és a németek támpontját a Bécshez vezető utakon.

SOPRON birtokbavételéért vívott harcokban kitűntek Zahvatajev altábornagy, Gyerevjanko vezérőrnagy, Bobruk vezérőrnagy, Drücskin ezredes, Parfjenov ezredes, Kuksz ezredes csapatai; Nyegyelin tüzérségi vezérezredest, Cikalo tüzérségi vezérőrnagy, Kovalj ezredes, Rahlin alezredes, Csepurin alezredes tüzérei; Russzjánov altábornagy, Pavelkin páncélos vezérőrnagy, Tyáglov ezredes, Verb ezredes, Salügin alezredes, Szimany alezredes páncélosai; Szugyec

repülő-vezérezredes, Tolsztikov repülő-vezérőrnagy, Korszakov repülő-vezérőrnagy, Szmirnov ezredes, Satilin alezredes, Zamjátin alezredes repülői: Kotljár műszaki vezérezredes, Malov ezredes, Kornyjejev alezredes utászai; Koroljev híradós altábornagy, Morozov repülő-vezérőrnagy, Kotkov ezredes, Szuhih alezredes híradósai.

V. A. Szugyec repülő-vezérezredes

A kivívott győzelem megünneplésére azok az egységek és csapatok, melyek leginkább kitűntek a SOPRON birtokbavételéért vívott harcokban, felterjesztendőik rendjellel való kitüntetésre.

Ma, április 1-én 22 órakor Hazánk fővárosa, MOSZKVA, Hazánk nevében 124 ágyú 12 üdvlövessel tiszteleg a SOPRONt elfoglalt 3. UKRÁN arcvonal vitéz csapatai előtt.

A kiváló fegyvertényért KÖSZÖNET az Önök vezette csapatoknak, melyek részt vettek a SOPRON bevételéért vívott harcokban. Örök dicsőség a Hazánk szabadságáért és függetlenségéért vívott harcokban elesett hősöknek!

1945. április 1. 325 sz.

A legfelső parancsnok: J. SZTÁLIN, a Szovjetunió tábornagya.

A soproni gyáripár fejlődése a felszabadulás után

Írta: **Peterdi Ferenc**

Közel 15 év telt el azóta, hogy a második világháború borzalmas szélvihara elült és a romos üszkők között imét megindulhatott a békés, építő munka. E 15 esztendő alatt hazánk óriási változáson ment át. Átalakult és megváltozott társadalmi rendszerünk, országunk gazdasági arculata, az emberek életformája és gondolkodásmódja. Bátran állíthatjuk, hogy történelmi korszakot éltünk meg.

Érdeemes most, az évforduló alkalmával a számok tükrében megvizsgálni, hogy az elmúlt 15 esztendő milyen fejlődést hozott városunk ipari életében. Összehasonlításunkban induljunk ki az 1935. évi adatokból, melyek a dr. Heimler Károly szerkesztésében megjelent „Sopron topografiája” című kiadványból rendelkezésünkre állnak. A gyárakat összefoglaló statisztikai táblázat szerint 1935-ben Sopronban összesen 28 gyár működött, gyárnak minősítve többek között a 2—3 létszámot foglalkoztató Hillebrand V.-féle likőr- és gyümölcskonzerv gyárat, a 2—4 főt alkalmazó Manninger Sándor-féle szappan- és szódagyárat, vagy a 12 alkalmazottat foglalkoztató Első Soproni Gomb- és Fémábrázógyár R. T.-ot is. Ez a táblázat jellemző képét mutatja a kapitalista ipar anarchikus termelési módjának. Ezen gyárak összesen 2813—3731 munkáslétszámot foglalkoztattak, amely a város összlakosságára mintegy 10 %-ának felelt meg. Ha Sopron kereső korban lévő lakosainak számát kb. 20 000-nek vesszük, e számok azt jelentik, hogy a kereső lakosság 15—18 %-a volt bérmunkás ebben az időszakban. Létszám és terület szempontjából a Soproni Pamutipar, a Soproni Selyemipar, a Soproni Szőnyeg- és Textilművek, valamint a Vasárugyár voltak a legjelentősebbek.

Vessük szembe a fentiekkel most már a jelenlegi helyzetet. A Központi Statisztikai Hivatal Győr-Sopron Megyei Igazgatósága adatai szerint városunkban az 1958. év végén „csak” 18 ipari vállalat és 7 kisipari szövetkezet működik, egészséges következményeképpen a szocialista iparvezetés irányításának. A kisipari szövetkezeteket nem számítva tehát 10-zel kevesebb, mint 1935-ben, de a legkisebennél is az alkalmazott-létszám majdnem 100 fő. (Soproni Gépgyár 97 fő). Csak az ipari vállalatok dolgozóinak létszáma, tehát szövetkezeteket nem számítva, igen jó becsléssel, melyhez az adatokat az ipari üzemektől kaptuk, több mint 8000 fő, városunk összlakosságának 23 %-a, kereső lakosainak pedig mintegy 40 %-a.

A gyáripárban foglalkoztatott dolgozók száma tehát 2,2-szeresére nőtt, míg a város összlakosságának száma néhány ezerrel csökkent. Már e számok mutatják, hogy városunk struktúrája milyen jelentősen változott meg. Sopron, mely ugyan már a második világháború előtt is ipari jellegű város volt, felszabadulásunk óta jelentős nagyipari várossá fejlődött. Ha még a fentiekhez hozzászámítjuk a közüzemeinknél, az ipari szövetkezetekben, az építőiparban és a nem önálló — itten csak teleppel rendelkező — üzemekben dolgozók létszámát, akkor megállapíthatjuk, hogy Sopron város keresetből élő lakosságának több mint a fele az iparban dolgozik.

Városunkban a háborús események igen jelentős károkat okoztak. Két gyárunk, az Első Magyar Cipőrugany-, Szalag- és Húzógyár és a Jakobi Adolf és Sándor Szivarkapapírgyár jóformán teljesen megsemmisült. Komoly sérülést érte a Soproni Selyemipar mindkét vállalatát (a volt Trebitsch S. és Fiai Selyemárugyár R. T. és a Soproni Selyemipar R. T.), ahol épületben és gépekben tekintélyes károk keletkeztek. Ugyancsak több bombatalálat érte a Zárugyár épületeit

is, melynek során az épületek 3 0/0-a teljesen megsemmisült, valamint a Tűgyárat, ahol kb. 4—5 millió forintnyi kár keletkezett. Még ennél is tekintélyesebb volt az a kár, melyet üzeink a gépi berendezésekben és felszerelésekben szenvedtek. Ezek a károk egyrészt a bombázások és a harci tevékenység, főleg azonban a német hordák vandalizmusa és garázdálkodása következtében keletkeztek.

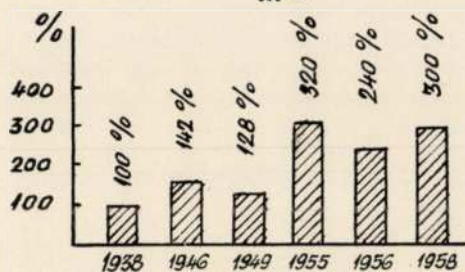
Amikor tehát fejlődésünk 15 éves eredményeit értékeljük, azt kell figyelembe vennünk, hogy 1945-ben rombadöntött és kifosztott gyárakban indultunk el az új úton. A megvizsgált és számba jöhető ipari üzeink 1938-ban 77 560 m² terület beépítettségét foglaltak el. Ez a szám az 1958. évre 110 715 m²-re nőtt. Új üzemeket létesítettünk és a régiakat bővítettük 33 150 m²-nyi területen. A 15 év alatt tehát majdnem felével nőtt gyáraink alapterülete. Az üzemek államosítása óta jó becslés alapján mintegy 250—300 millió Ft értékben bővítettük gyáraink álló alapját, ennyi volt tehát a népgazdasági beruházás. Ez a szám csak az ipari és az ipartelepen létesített szociális beruházásokat foglalja magába. A felépített textiles és vasas kultúrház költségei e számokban nem foglaltatnak benne.

A beruházások mintegy 15—18 0/0-a szociális jellegű (üzemi étkező, fürdő, bölcsőde, orvosi rendelő stb.), ami mutatja, hogy a fejlődés során a dolgozók szociális ellátottságára is nagy súlyt fektettünk. Új, jelentős ipartelepek létesültek városunkban. Hogy ezek közül csak a legnagyobbakat említsük: a nyugati ipartelepen épült fel Közép-Európa legkorszerűbb fafeldolgozó gyára, a Soproni Épületesztalosipari Vállalat, amely jelenleg 375 fő alkalmazottat foglalkoztat, a város belsejében pedig az egykori magasrangú katonatisztek néhány leányának részére épített hatalmas nevelőintézet helyén büszkélkedik az e célra átalakított Soproni Ruhagyár élüzem-csillaggal gyakran kitüntetett, korszerű üzeme, amelynek munkatermei több mint 1000 munkás — főleg nők — munkájától hangosak.

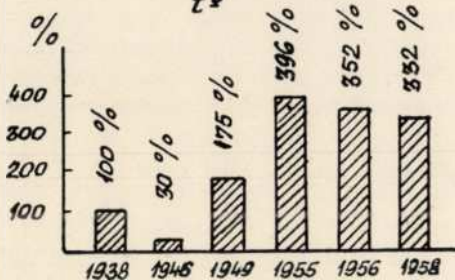
Végül vizsgáljuk meg, hogy miképpen alakult gyárainkban a termelés volumene. Itt egységes mérőszámot alkalmazni nem tudunk, hiszen majd minden gyár termelési mutatója más és más. Hogy szemlélhetően kimutassuk azt a fejlődést, melyet üzeink a termelés frontján elértek, néhány nagy üzemünk adatait grafikonokba foglaltuk. A mellékelt ábrák mindennél beszédesebben mutatják az eredményeket. Világosan látható, hogy a második világháború eredményeképpen gyárainkban a termelés csökkent. A felszabadulás évét követő esztendőben, 1946-ban, amikor még üzeink magánkézben voltak, a termelés nem érte el általánosságban az 1938-as utolsó békeesztendő szintjét. Az államosítást követő első esztendőben — 1949-ben — azután gyáraink többségében a termelés már jóval meghaladta a békeévi szintet és a fejlődés 1955-ig — az ellenforradalmat megelőző évig — egyre növekvő tendenciát mutatott. Üzeink 4-szeresét, de 12-szeresét is megtermelték, majdnem azonos gépi berendezéssel az 1938. évi termelésüknek. A grafikonokból ugyancsak kiviláglik az ellenforradalomnak az üzemi termelésre káros hatása. Majdnem minden üzemünkben visszaesett a munka üteme. A konszolidáció után azonban gyáraink zömében tovább növekedtek az eredmények és legtöbbször 1958-ban már többet termeltek mint az ellenforradalom előtt.

Eredményeinkre büszkék lehetünk. Munkásaink és műszaki értelmiségünk helyt állt városunk gyáraiban is a szocialista építés munkájában. De a jövő képe is biztató. Bár városunk földrajzi és gazdaságpolitikai adottságainál fogva nem alkalmas nagyobb fokú ipar fejlesztésére, meglévő üzeink bővítése és műszaki fejlesztése útján gyárparunk tovább fog fejlődni. Nagyobb fejlődés várható a Soproni Ruhagyárban, a Soproni Selyemiparban, a Soproni Sörgyárban, a Lakatosárugyárban, amelyek bővíteni fogják üzeiket, új hőerőmű épül városunk nyugati ipartelepén, melynek üzembe állítása után megoldódik sok gyárunk villa-

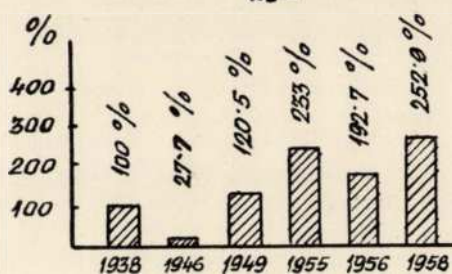
Soproni Pamutipar.
m²

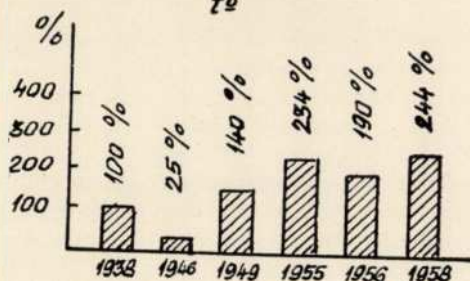
Vasöntöde
t²

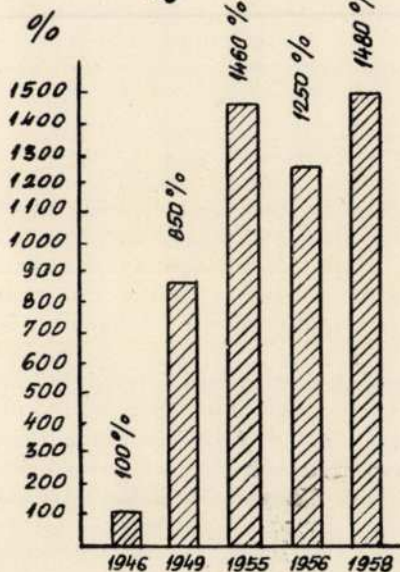
Soproni Selyemipar.
m²

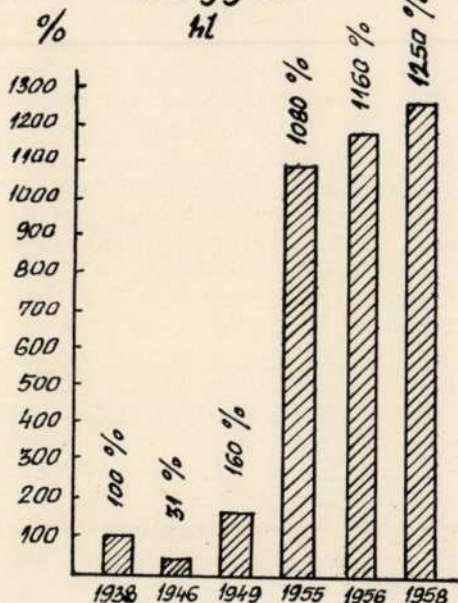
Zárgyár.
t²

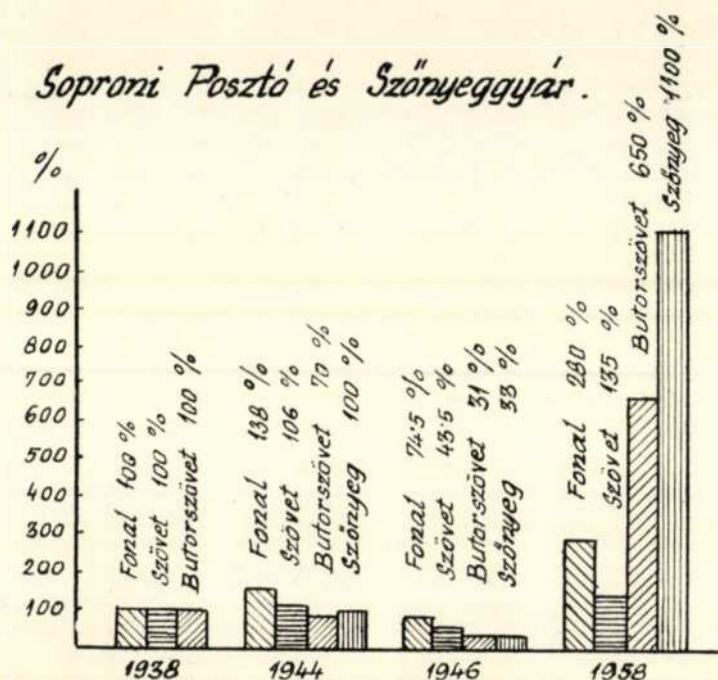
Soproni Fésűsfonalgyár.
Kg

Sörgyár.
hl

mos- és hőenergia ellátásának kérdése, mely eddig akadálya volt a további fejlődésnek. A perspektíva szép és reménykeltő. Szép környezetünk és gazdag műemlékeink mellett egyre büszkébbek leszünk fejlett iparunkra és nagy történelmi

múltú városunk lakossága az új korszak, a technikai fejlődés, a szocialista építés békés korszakában is meg fog felelni annak a történelmi hivatásnak, melyet évezredek óta itt, az ország nyugati végvárában betölt.

A Csengery utca környéke (ma gyártelepek) 1920 körül

Sopron újjáépítése

Írta: Boronkai Pál

A Soproni Szemle szerkesztő bizottságától azt a megítélt megbízást kaptam, írjam meg Sopron újjáépítésének történetét. A megbízást örömmel vállaltam, mert éreztem, hogy egyrészt az erre vonatkozó adatokat leginkább a városi tanács műszaki osztálya tudja összegyűjteni, másrészt az adatok közzétételével hitelesen tudjuk bizonyítani, milyen hatalmas erőfeszítéseket tett a város dolgozó társadalma a szétrombolt város újjáépítésére. A megbízást egy feltétellel vállaltam, és pedig azzal, hogy az adatgyűjtésem — tekintettel a rövid 2 és fél hónapos határidőre — nem tekinthető teljesnek. Így nem volt lehetőség külön levéltári kutatásokra, hanem csak azokat az adatokat használhattam fel, amelyek osztályunknál fellelhetők voltak, illetve, amelyeket az egyes intézmények és vállalatok szívesek voltak rendelkezésre bocsátani. Szívességükért ezúton mondok köszönetet.

Tanulmányomban elsősorban a háborús károkkal, majd a romeltakarítással és végül az újjáépítés egyes szakaszaival kívánok foglalkozni.

A háborús károk

Sopront a 2. világháború során 9 légitámadás érte. A legpusztítóbb az első volt, 1944. december 6-án. Mindaddig a várost nem bombázták. Ekkor történt, hogy a Szálasi-kormány menekülése során Sopronba tette át székhelyét és december 6-án de. 10 órára országgyűlést hívott egybe a városháza nagytermébe. Ez váltotta ki az angolszász bombázók „érdeklődését” Sopron iránt. Pontosan 10 órakor meg is jelentek a város felett és célba vették a városházát, valamint a pályaudvarokat. A városházát nem találták el, a neki szánt bombák a Szt. György utca 1., 2., 3., 4., 6. és 7. sz. házak egyes részeit döntötték romba.

A pályaudvarokat azonban pontosan eltalálták. Ezeknek környékét úgyiszólván teljesen elpusztították és mindazokat az épületeket, amelyekben a megszálló német csapatoknak hadifontosságú raktáraik vagy megfigyelő állomásaik voltak. A 2. légitámadás december 18-án következett be és főként a Lövészállónak szólt, ahol Szálasi miniszterei ütötték fel tanyájukat.

A légoltalmi szerveknek minden légitámadás után első feladatuk volt a becmlott óvóhelyeken bennrekedtek kimentése, a sebesültek részére az elsősegélynyújtás, a keletkezett tüzek eloltása, a veszélyes épületek megtámasztása. Az építési hatóság gondoskodott a közlekedési utak szabaddá tételéről, a cserép, üveg és egyéb építési anyagok kiutalásáról.

A földi harci cselekmények mindössze 3 napig tartottak és 1945. április 1-én a szovjet hadsereg felszabadította Sopront. A felszabadulással egy időben kezdődött meg a romtalanítás és egyben az újjáépítés is.

A háborús károkról a 9347/1945., 1584/1946., 12 768/1946. és 385/1946. sz. jelentések adnak felvilágosítást. A károk meghatározása végett a város vezetősége 19 kerületre osztotta Sopron területét és minden kerületben ideiglenes műszaki munkaerő végezte el az összeírást, mely 3476 épületre terjedt ki. Ebből ép és könnyen sérült 1366 (39,30 %), közepesen sérült 1285 (36,97 %), súlyosan sérült 385 (11,08 %) és rom 440 épület (12,65 %). A romépületek 13 %-os arányszáma országos viszonylatban nálunk volt a legmagasabb, Budapest 3,8 %, Szombathely 7 %-os vagy Kőszeg 1 %-os arányszámával szemben.

Az épületkárokról az Országos Építésügyi Kormánybiztosság részéről rendszeresített kérdőívek adnak felvilágosítást. Eszerint az épületek értéke 1938-as

P értékben 89,199 474 P, az épületkár 32,596 902 P volt, azaz 36,5 %-os, míg Budapesten ez csak 24,7 %.

A 9160 lakásból ép és részben használható maradt 7260 (79,2 %), használható, de helyreállítható volt 1060 (12 %), megsemmisült 850 lakás (10 %).

A lakosság száma az 1941. évi népszámláláskor 42 255 volt. A németek elhurcoltak 1800 személyt, a háborús események folytán életét veszítette 2200 személy. 1945. június 30-án a lélekszám 27 248 és 1946. augusztus 1-én 29 644 volt.

A középületek közül kisebb-nagyobb károk keletkeztek a városházán, továbbá a törvényszék, a pénzügyigazgatóság, a Győr-Sopron Ebenfurti Vasút Igazgatóság, a tűzoltóság és a vágóhid épületein.

A pótolhatatlan értékű levéltár és a városi múzeum felbecsülhetetlen kincsei — az alkalmazottak ébersége és helytállása folytán — semmiféle kárt nem szenvedtek. Ezzel szemben a telekkönyvet jelentős kár érte.

A kórház épületeinek értéke 1938-as értékben 1,500 000 P, a berendezés értéke 1,365 000 P volt. Az 1944. december 6-i bombázás folytán a szemészeti pavilon használhatatlanná vált, a sebészeti épület súlyosan megsérült és a többi épületben is jelentékeny károk keletkeztek. Az épületkár 44 %-os, a berendezése 84 %-os volt. A súlyos károk ellenére a kórház eredeti 330 ágyával tovább folytatta működését, az osztályokat összevonták és az ágyak egy részét a folyosókon helyezték el. Így folytatódott a betegellátás nélkülözhetetlen munkája a felszabadulásig.

A belüti burkolatok értéke 1938-as árban 4,132 000 P és a kár 3,180 000 P, azaz 77 %-os, a külső törvényhatósági utak burkolatainak és tartozékainak értéke 1,864 000 P, a kár 1,170 000 P, tehát 62 %-os volt.

A közvilágítás 967 utcai villanylámpájából 310 semmisült meg, ill. vált hasznavehetetlenné, a 9 díszkivilágítási reflektor mind, a 40 gázlámpa közül pedig 20 pusztult el.

A villamosműnél 2 transzformátor, 590 árammérő és az elosztóhálózat 20 %-a ment tönkre. Megsérült 1 gőzkazán, 1 transzformátor és 315 árammérő, egy tűzérzéki lövedék pedig áttörte a falazott kéményt.

A gázmű vesztesége 1 salakszállító berendezés, 4,4 km gázcsővezeték és 97 gázmérő volt.

A vízműnél kisebb mértékben megsérült a főszivattyútelep, a szolgálati medence, károkat szenvedtek a gyűjtőkutak és az ellenőrző aknák. A főszivattyútelepnek a németek által tervbe vett felrobbantását a gépészek bátorsága akadályozta meg. A 70 km-es elosztó hálózat 154 helyen sérült meg. A kár 13 %-os volt.

A csatornahálózat 25 220 fm esővízcsatornából és 32 523 fm szennyvízcsatornából állott. Megsemmisült 1745 fm esővízcsatorna, 2050 fm szennyvízcsatorna és használhatatlanná vált 5000 fm esővíz- és 7000 fm szennyvízcsatorna-vezeték. A kár 16 %-ra tehető.

A városi kertészetben elpusztult az új pálmaház, súlyosan megsérült a kertészlak és 2 növényház. Nagy károk keletkeztek az Erzsébet-kertben is. A nyári vendéglő, a zenepavilon és az alsó kert több szilfája és lúcfenyője esett áldozatul. Jelentékeny károkat szenvedtek a parkok is.

A városi erdészetet is súlyos kár érte. Különösen a városhoz közeli erdők szenvedtek.

Elpusztultak a kőbányák felszerelése, a kötő- és osztályozógéppel együtt. Ennek következtében meg kellett szüntetni a kőbányák üzemeltetését is.

Sopron híres iskolái közül úgyszólván valamennyit kisebb-nagyobb sérülések érte. Teljesen elpusztult az ev. tanítóképző-intézet, a Csengery utca 13. sz. alatti zeneiskola és a Rákóczi fiúnevelő intézet több épülete. Többé-kevésbé súlyosan sérült meg a Sztálin téri leánygimnázium, a Széchenyi gimnázium, a Bencés

gimnázium, amelynek II. emelete dőlt be, az Erdómérenői Főiskola főépülete, a Hunyadi János utcai diákotthon, az Orsolya téri iskola, a tisztii leánynevelő intézet és a Rákóczi hadapródiskola összes épülete, a tisztii épület kivételével.

A közművelődési intézmények közül a harci események kisebb-nagyobb károkat okoztak a Liszt Ferenc Kultúrház, a Petőfi Színház, a Liszt Ferenc Múzeum és a közkönyvtár épületein.

A sportlétesítmények sorában a legnagyobb veszteségek a Nagyszoda, a Béke úti tenisz- és jégpálya, továbbá a tóalmi strandfürdő épület és a kabin-sorok, a fertői strandfürdő, a Rákóczi intézeti fedett uszoda és a Vasutas Sportpálya megsemmisülése, valamint a papréti tornacsarnok, az iskolai tornatermek legnagyobbbrészt és az angerréti sportpálya megsérülése voltak.

Sopron fejlesztésének egyik fontos tényezője az idegenforgalom. A szállodai szobák száma 1944-ben 361, az ágyak száma pedig 457 volt. Teljesen megsemmisült a Lövér szálló II. sz. és az éttermi szárnya, továbbá a Lenin körüti „Fehér Rózsa”, a Baross u. 4. sz. alatti „Baross szálló”, a Hatvan túristaház penziója, a Tóalmi szálló és a Hubertus vendéglő és szálló. Súlyosan megsérült a Gruber szálló, a Lövér szálló I. szárnya, az István menedékház, az erzsébetkerti kioszk. Használható állapotban csak a Pannónia szállóban maradt meg 40 szoba. Tönkrement az Idegenforgalmi Iroda helyisége és elpusztultak az autógarázsok.

Használhatatlanná vált a befejezés előtt álló Ciklámen szálló, Sopron legnagyobb ilyfajta intézménye.

A vasúti közlekedés kárai voltak talán a legnagyobbak. A MÁV pályaudvarán elpusztult az áruraktár, a lakóépület, a pályafenntartási telep, az állategészségügyi épület, a vízház és súlyosan megsérült a felvételi épület, a vágányhálózat és az egész vasúti berendezés.

A GYSEV pályaudvarára 287 bomba esett, nagy része rombadőlt és elvesztette teljesítőképességének 80 %-át. Az igazgatósági épület kiégett, a Győri úti viaduktot pedig a fasiszták robbantották fel.

A gyárak közül rommá váltak a Wellesz és Schwitzer gumiszalaggyár, a Seltenhofer gépgyár és harangöntő, a Jakobi szivarkaszipkagyár, a malátagyár és a Marlovits sertéshízlalda.

Súlyosabb bombatalálatokat kaptak a selyemgyárak, a Tűgyár, a Zárgyár és Tejipari Vállalat.

A bombázások legfontosabb célpontjai a laktanyák voltak. A lovassági-, a tüzér-, a honvédlaktanya és a Rákóczi hadapródiskola épületeinek nagy része rommá vált, egy része pedig súlyosan megsérült. A 48-as laktanya egyes épületei is súlyos károkat szenvedtek, az ép épületek azonban a katonaság használatában maradtak, így meg lehetett akadályozni a további pusztulást. Ezzel ellentétben a többi laktanyai épület őrizetlen maradt, mert a város az őrzés költségét nem tudta előteremteni. Ennek az lett a következménye, hogy vállalkozó szellemű egyének az éj leple alatt minden leszerelhető alkatrészt és építési anyagot elhordtak. A lovassági laktanya épségben megmaradt épületeit a Győri Útfenntartó Vállalat, a lovardát a Terményforgalmi Vállalat, a tüzérlaktanyát részben az Építőipari V., részben a Technoimpex és a Gyapjúbegyűjtő Vállalat, majd később az Állami Gazdaság és a Tanulmányi Erdőgazdaság kapta meg, a honvédlaktanya megmaradt utolsó épületét a Faforgácsfeldolgozó Szövetkezeti Vállalat építette át új gyárrá.

A romtalanítás és újjáépítés megindítása

Az újjáépítés első lépése a romeltakarítás, a felszabadulás után a fizikai és szellemi dolgozók társadalmi munkájával azonnal megindult. A belváros szűk

utcaiban házmagasságban feküdt a törmelék, a külvilágtól pedig el volt zárva a város. Az autóbuzsközlekedés is megszűnt. A 11 autóbuzsból egy sem maradt meg. A felszabadító Vörös Hadsereg segítségével hamarosan szabaddá váltak a főközlekedési utak és a vasútvonalak. A dolgozók éjt nappallá tevő rohammunkájára volt szükség, hogy az elpusztult pályaudvarok ismét használható állapotba kerüljenek.

A fővárossal a vasúti közlekedés csak Szombathelyen, ill. Celldömölkön át volt lehetséges. A Győrrel való vasúti közlekedés 1945. november 30-án indult meg újra. 1946. november 1-én érték el a pályaudvarok teljesítő képességük 80 %-át. A legnehezebb feladat a romeltakarításhoz és az újjáépítés megkezdéséhez szükséges anyagi fedezet előteremtése volt, mert a város úgyszólván összes bevételi forrásait elvesztette. Az első meginduláshoz az újjáépítési minisztérium a Sopronban befolyó közmunkaváltság 50 %-át 3 hónapra átengedte, de a városnak azt a kérését: engedje át a városban befolyó közmunkaváltságot a háborús károk helyreállítására, elutasította azzal az indokolással, hogy csak azokat a városokat segíyezheti, amelyekben a munkanélküliek száma magas, viszont Sopronban munkanélküliség alig volt.

Egyik legfontosabb feladat a csatornahálózat üzembe helyezése volt, mert a szennyvízcsatornázás üzemképtelensége miatt tífusz- és maláriajárvány ütötte fel a fejét, az esővízcsatorna-hálózat hiányossága miatt pedig a pályaudvarok kerültek víz alá és veszélyeztették a vasúti közlekedést. Itt is csak a gyors cselekvés, a közmunkaerő igénybevétele vezetett eredményhez.

1947. július 1-ig a csatornahálózat 85 %-a már ismét használható állapotba került.

Súlyos feladat volt a közterületeken fekvő törmelék eltávolítása. A város vezetősége 1945-ben 5600 m³, 1946-ban 7800 m³ és 1947-ben 10 500 m³ törmeléket szállított el, összesen több mint 1 és fél millió Ft-os költséggel. 1950-ben a város további 200 000 Ft-ot fordított romtalanításra.

Az épületkárok helyreállítása terén az első teendő a veszélyes épületek számbavétele és lebontása, ill. a veszélyesség kiküszöbölése volt. Mivel a veszélyes épületek úgyszólván az egész város területén elszórva voltak, a felvétel szinte teljesíthetetlen feladat elé állította a városi mérnöki hivatalt, amelynek létszáma a háborús események folytán a felére apadt le.

Csak túlfeszített munkával sikerült aránylag rövid idő alatt a romházak és a veszélyes házak jegyzékét és azok adatait összeállítani. A miniszteri rendeletek alapján a város polgármestere a Magyar Közlöny 1946. okt. 26-án megjelent 245. számában tette közzé a soproni romépületeket (12 387/1946. sz. alatt). Ebben a jegyzékben szerepelnek többek között a Szent György u. 2., 3., 18., Új u. 30., Templom u. 24., Várkerület 95., 97., 99., 103., 107., 109., 111., 113., 115., 117., 119/a. sz. romházak, de nem szerepel az Orsolya tér 1., 4. sem a Szent György u. 4., 6. és az Új utca 1., 3. sz. akkor még álló sérült házak.

A romépületek bontását és a romanyag eltávolítását a 13 860/1947. korm. sz., 5630/1948. korm. sz. és 8450/1948. korm. sz. rendeletek tették kötelezővé. E rendeletek alapján rendelte el a polgármester a romos épületek és épületrészek bontását. Az Orsolya tér 1., 4., Szent György utca 4., 6., Új utca 1., 3. sz. épületek bontását a hatóság még akkor sem rendelte el.

Az építés- és közmunkaügyi minisztérium 10 188/1948. sz. rendelete alapján a város területén lévő romanyag mennyiségét a mérnöki hivatal 171 000 m³-re becsülte. A 313 birtoktesten álló 440 romépület közül magántulajdonban 308 és közületi tulajdonban 132 épület állt. A hivatal a bontás és romanyag eltávolításának költségét a magántulajdonban lévő romépületeknél 1948. március 25-én 1,265 000 Ft-ban, a közületekét 1,903 000 Ft-ban vette fel. A hivatal ugyanakkor

azt jelentette, hogy 12 magán- és 10 közületi romépületnél folyik bontás. A város tulajdonában lévő romépületeket a város bontatta le. Így a Lenin krt. 44. sz. volt városmajort, a Hátsókapu 8. sz., a Zita kórház, a malátagyár és a vásártér veszélyes épületrészeit.

A 19 273/1948. VI. É. K. M. sz. rendelet kötelezővé tette a romépületek felülvizsgálatát. A felülvizsgálat során meg kellett állapítani a romépület helyét, tulajdonosát, a bontás megkezdését, befejezését, illetve az esetleges újjáépítést, továbbá, hogy hatósági bontás esetén mennyi a falbontás és törmelék, valamint a kitermelhető építési anyag mennyisége.

Az 1948. július 31-én kelt kimutatás összesítése 328 romos épületre vonatkozik. A 328 romépület közül 32 romházat újjáépítettek, míg 91-nél a bontást már befejezték, 144-nél elkezdték és 61-nél még nem kezdték el. A még hátralévő bontások 14 407 m³ falbontást, 48 751 m³ törmeléket, 1,655 000 db kitermelhető téglát, 2227 m³ követ, 102 m³ faanyagot jelentettek, a laktanyák nélkül.

A bontások és újjáépítés hatósági lebonyolítására 1948-ban az építés- és közmunkaügyi minisztérium megyénként külön szervezetet, az építésügyi igazgatóságokat létesítette. Az összeállított hatósági rombontási terv 4 ütemben 244 romépületet sorol fel 14,855 m³ falbontással és 44 733 m³ törmelékkel.

A soproni építésügyi igazgatóság 1949. május 26-án arról értesítette Sopron thj. város gazdasági albizottságát, hogy Sopron romtalanítását 4 ütemben tervezi végrehajtani 9289 m³ falbontással és 29 143 m³ törmelék eltávolítással, 1,190 000 Ft költséggel. Az átirat szerint ebben az összegben bentfoglaltatnak a hátralévő összes rombontási és eltakarítási munkálatok, kivéve a honvédelmi minisztérium hatáskörébe tartozó romépületek romtalanítási munkáit. Az ÉKM addig az időpontig 900 000 Ft-ot biztosított és kilátásba helyezte a még hiányzó költségek fedezését is. A bontásokat az újonnan létesített Soproni Állami Építőipari Vállalal nagy munkáslétszámmal és tetemes szállítóeszközzel kezdte meg.

A Szent György utca 2. sz. Berczeller-féle sarokház lebontása súlyos következményekkel járt, mert lebontása folytán támaszokat veszítették a szomszédos Szent György utca 4. és 6., továbbá az Új utca 1. és 3. sz. műemléki házak boltozatai és ezért a beomlási veszély miatt ezeket is le kellett bontani.

A megkezdett bontási akció során 1950. év folyamán lebontásra kerültek a katonai romépületek is, míg a gazdaságosan még helyreállítható romos laktanyai épületek, mint a tüzérlaktanya legénységi, tiszti, altiszti, egyes istállóépületei, valamint a 18-as laktanya két legénységi épülete és a Rákóczi intézet sérült épületei megmaradtak, csupán az életveszélyes részeket bontották le. A kitermelt építési anyagok értéke 417 123 Ft volt.

A romos laktanyai épületek sajnos gondozatlanul maradtak. A tető nélküli álló épületekből lassanként elvitték az ablakokat, az ajtókat, a padozatokat, a vezetékeket, sőt megkezdték a famennyezetgerendák kibontását is. Emellett a tüzérlaktanya és a 18-as laktanya utcai épületei főpárkányainak egyes részei kezdtek lehullani a járdákra. Mivel balesetek is fordultak elő, a járdákat le kellett zárni. Az ismétlődő panaszok miatt a megyei tanács a romos épületek felülvizsgálatát rendelte el. A bizottság megállapítása az volt, hogy csupán a 18-as laktanya Dóczy Lajos utcai legénységi épülete és a Rákóczi intézet négy legénységi épülete állítható helyre gazdaságosan, míg a többi romos épületet le kell bontani. A laktanyai romépületek bontására az Állami Gazdaság, a Tatarozó Vállalat és a Dózsa TSZ, míg a Rákóczi intézet kisebb romépületeinek lebontására soproni családi házat építeni szándékozók kaptak engedélyt.

A városrendezés

A szomorú pusztítás, amit a bombázások okoztak, egyes helyeken lehetőségét nyújtott városrendezési elgondolások megvalósítására. Így eltűnt az Ady Endre útról a Jacobi szivarkaszipkagyár, az utcavonalon állt otromba raktár-épületével, valamint a malátagyár. A Domonkos utca 14. sz. ház rommá váltával meg lehetett nyitni az Arany János utca vonalában a mai Gyóni Géza utcát, a Lenin körút 41. sz. ház lebombázása folytán pedig a Tűzoltó közt.

Az 1945—46-os évek egyik legfontosabb városrendezési feladata a közel ezer házhelyigénylő részére családi háztelek kijelölése volt. Ez a kijelölés az 1939. évi városfejlesztési program és az ahhoz tartozó általános rendezési tervjavaslat alapján történt. Az említett program és a városias kialakításra szánt terület határvonala segítségével meg lehetett akadályozni a külterjes városfejlesztést és el lehetett érni, hogy az új házhelyeket közművekkel lehessen ellátni. A városrendezési kérdések helyes megoldása érdekében szervezte meg az építési- és közmunkaügyi minisztérium az országos építésügyi kormánybiztosságot. Az új házhelyeket a Káposztás kertekben, a Kertesi utcában, a Csengery utca, a Fraknó utca, a Cseresznyesor környékén, az Egeredi dombon, valamint foghíjtelkeken jelölték ki.

A kormánybizottság helyi képviselőjének hatásköre kiterjedt a romos épületek megállapítására és az ezzel kapcsolatos vitás kérdések rendezésére is.

A tervgazdálkodás bevezetésével ismét előtérbe került a városok általános rendezési terve elkészítésének kérdése. Sopron új általános rendezési tervének alapjául szolgáló programjavaslat elkészítésével a városi tanács végrehajtó bizottsága 1954-ben a Soproni Tervező Irodát bízta meg. Ugyancsak a Tervező Iroda készítette el az előírt előkészítő vizsgálatokat, azok eredményeit ábrázoló kartogramokat, valamint a területfelhasználási tervet. A jóváhagyott tervezési program alapján az új általános rendezési terv elkészítésére a végrehajtó bizottság szintén a Soproni Tervező Irodának adott megbízást. Ez a tervezési munka most van folyamatban, ennek keretében a vasúti fejlesztés tervét a MÁV Tervező Vállalat, a közúti fejlesztés tervét pedig az Út-Vasúttervező V. dolgozzák ki mint alvállalkozók.

Az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében lévő sérült épületek felújítása városrendezési szempontból való kifogástalan végrehajtásának biztosítása szükségessé tette a főútvonalak homlokzatrendezési terveinek, valamint a belváros szanálási tervének beszerzését. Ezeknek a terveknek elkészítésére a Városépítési Tervező Vállalat kapott megbízást. Azóta ezek a tervek szolgálnak alapul az épületek tér homlokzatrendezési tervét. Azóta ezek a tervek szolgálnak alapul az épületek felújításánál, valamint a portálok kialakításánál. A belváros szanálási terve nem készült el, ezért a befejezésre a Soproni Tervező Irodát kérték fel. Az elkészített szanálási tervet a műemléki állandó bizottság helyszíni szemlén vizsgálta felül, észrevételei alapján a terv véglegesítése most van folyamatban.

A szanálási terv végrehajtása során a műemléki értéket nem képező hátsó, többnyire elavult vagy romos épületszárnyak lebontásával a belvárosi udvari lakások napfényhez, levegőhöz jutnak és egészségesek, korszerűek lesznek. A belváros szanálásához tartozik az altalaj vizsgálata. A belvárosi házak boltzatai egymást támogatták. A sérült házak lebontásával az egyensúlyi állapot megváltozott és a megmaradt épületeken veszélyes repedések keletkeztek. Fokozta a bajt, hogy az eresz- és lefolyócsatornák megrongálódása folytán az esővíz nem a csatornahálózatba jutott, hanem az altalajba szivárgott be, alámosta az alapozásokat, ami egyes épületek aggasztó süllyedéséhez vezetett. A Szent György u. 1—3. számú épületeknél részbeni alapmegerősítésre, a 13. sz. háznál

cementhabarcsbesajtolásra, az Előkapu 1., 3. számú épületnél a középfőfal elkorhadt facölöpeinek helyettesítésére vasbeton alapráccsozás készítésére volt szükség. Kitűnt, hogy nélkülözhetetlen a belváros altalajának rendszeres fúrás hálózattal való tudományos feltárása. A fúrásokat a városi tanács, az Ingatlankezelő Vállalat és az Országos Műemléki Felügyelőség együttes megbízásából a Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat végezte. Ugyanezt a vállalatot bíztuk meg a belváros hidrológiai vizsgálatával is. A vállalat a vizsgálattal elkészült és az annak eredményét összefoglaló dokumentációt már át is adta az osztálynak. Értékelése most van folyamatban.

Fontos városrendezési feladatok az új ipartelepek és intézmények helykijelölése és az új üzemek részére meglévő épületek kiutalása. Sajnos, a városfejlesztési programmal ellentétben történt a Gyapjúbegyűjtő, a Technoimpex, a Növényvédelmi Raktár, a Közúti Gépellátó Vállalat, továbbá gyógypedagógiai intézmények, javító-nevelőotthonoknak az üdülővárosba telepítése csak azért, mert itt épületek álltak rendelkezésre, amelyeket a város vezetősége anyagi erők hiányában nem tudott a hiányzó egészségügyi, művelődési és idegenforgalmi célokra helyreállítani. Helytelen volt a TEFU, a MÁVAUT és az ÁFOR elhelyezése is.

Városrendezési szempontból kifogásolható a Ruhagyárnak a volt Zrínyi Ilona tiszti leánynevelő intézetbe helyezése, a városi tanács azonban kénytelen volt beleegyezni, mert nem volt anyagi fedezete arra, hogy a sérült épületet szállodává, vagy pedagógiai célokra építse át, ami a városrendezési tervnek jobban megfelelt volna. A Faforgácsfeldolgozó Szövetkezeti Vállalat részére is sokkal észszerűbb lett volna a nyersanyagbázis, az Asztalosárugyár mellé való telepítése, mint a 18-as laktanya megmaradt Dóczy Lajos utcai romos épületének erre a célra való felhasználása.* Itt a vállalat takarékosági okokból ragaszkodott a meglévő épülethez és kijelentette, ha azt nem kapja meg, Sopronban nem létesít üzemet.

Fontos városrendezési kérdés a romos Orsolya tér, valamint a Lenin krt. ún. Bástya téri szakaszának rendezése. Mindkét probléma megoldására az Építésügyi Minisztérium a városi tanács pénzügyi támogatásával az Építészeti Mesteriskola hallgatói részére tervpályázatot tartott. A városrendezéssel függ össze az országos 15 éves lakásfejlesztési terv soproni programja is. Ez a terv elkészült és remény van arra, hogy annak megvalósítása során eltűnnek a háborús foghíjak és új utcák nyitására és jelentős szanálásokra is kerülhet sor.

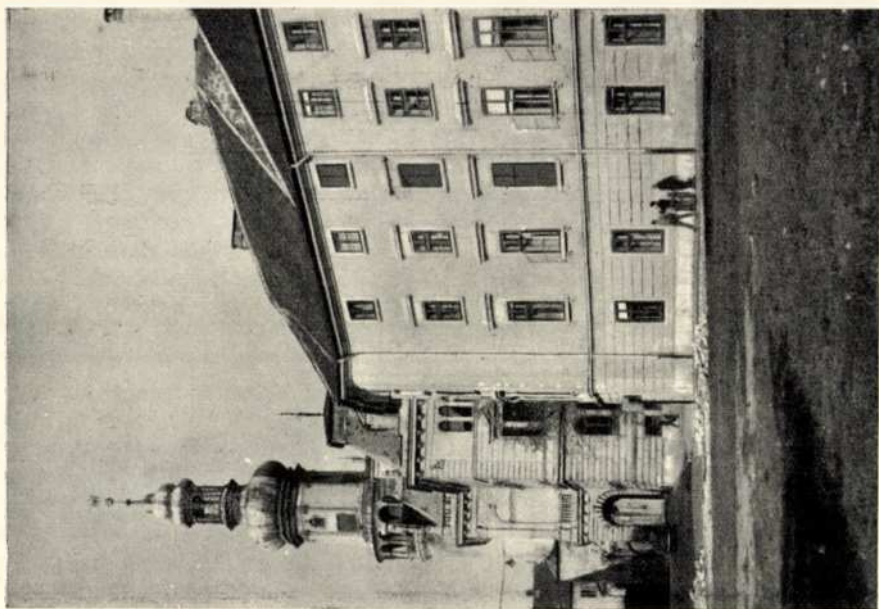
A lakáshelyreállítás

Ezen a téren a város vezetőségének első teendője a városi bérházak megromgált tetőzeteinek helyreállítása volt. A bérházaknak 1952-ben történt államosításáig erre a célra a város vezetősége 750 000 Ft-ot fordított.

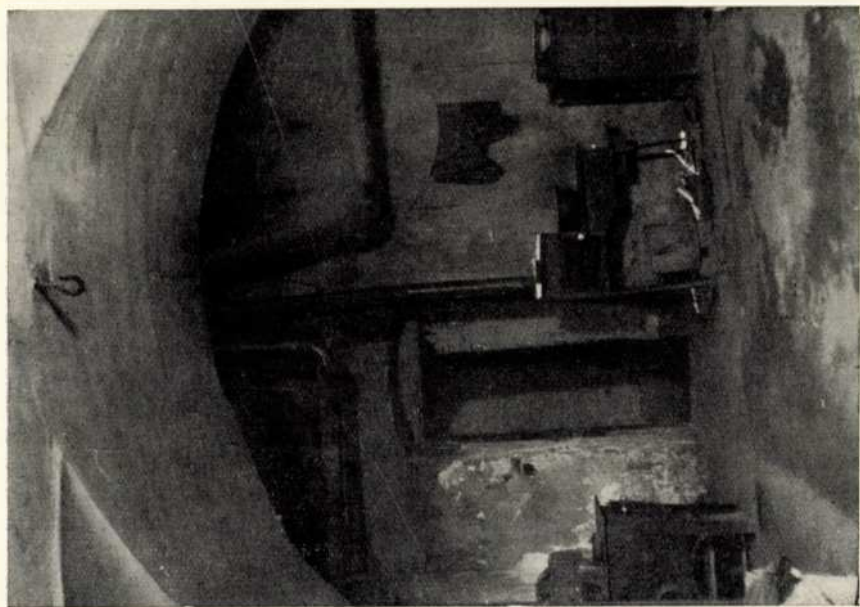
Nehezebb feladat volt a romlakások közületi helyreállítása. Közületi úton 266 romlakás helyreállítása történt meg 8,156 000 Ft-os költséggel, míg a magánháztulajdonosok 68 romlakást állítottak helyre, több mint 2 millió Ft-os költséggel.

A háborús események használhatatlanná tették a város leghírhedtebb nyomortanyáját, a Rozália út 3. szám alatti ún. Szélmalom laktanyát. Itt a háború előtt 110, legnagyobbbrészt 1 szobás lakásban 566 személy lakott a legegységesebb egészségügyi és szociális követelmények nélkül. A lakásokat csupán 2 lépcső-

* Lásd: SSz 1957, 156. lap. Winkler: Sopron városfejlesztési programjáról.

A Szent György utca 3. a helyreállítás után
Torma József felvétele

Romlakás a Szent György utca 3. sz. házban
a helyreállítás előtt, Szászvárosi József felvétele

hából és a toronyból, több lakást pedig csakis más lakáson át lehetett megközelíteni. Az egész épületben csak az udvaron állt rendelkezésre egy kezdetleges berendezésű árnyékszék-csoport. A város részéről 1948—49-ben végzett helyreállítás során a 110 nyomortanya helyett 45 kétszobás összkomfortos, gázzal ellátott lakás létesült úgy, hogy minden lakásnak jutott előszoba, tágas konyha, 2 szoba, fürdőszoba, W. C. és kamra. Az összköltség 1,516 000 Ft volt.

A Soproni Ingatlankezelő Vállalat 1948-ban létesült. Feladata a város tulajdonában lévő bérházak, valamint a gazdátlanná vált lakóházak kezelése volt.

A bérházak államosítása az 1952. évi 4. tvr. alapján 1952. február 15-én történt meg, és ezzel az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében lévő lakóházak száma 1238-ra szaporodott 6051 bérleménnyel. A házak karbantartására a vállalatnak eleinte csak igen szerény anyagi fedezet állt rendelkezésére, így 1951-ben 422 000 Ft, 1952-ben 1,187 000 Ft, 1953-ban pedig 1,262 000 Ft. Abban az évben kapott a vállalat első ízben 300 000 Ft-ot felújításokra és ebből az összegből újította fel a Lenin krt. 79. számú épületet.

A tulajdonképpeni nagyfelújítások 1954-ben kezdődtek, amikor a megyei tanács felújításokra, karbantartásokra és kisebb beszerzésekre összesen 2,730 000 Ft-ot biztosított. A felújítási hitelből 11 épület felújítására került sor. A következő 1955. évben már a megyei tanács a vállalat részére 5,952 000 Ft-nyi hitelt adott és pedig felújításra 3,052 000 Ft-ot, kisbeszerzésre 249 000 Ft-ot és karbantartásra 2,651 000 Ft-ot.

Ebből az összegből a vállalat 16 házat nagyfelújításban, 16 házat pedig részleges felújításban részesített. A legnagyobb felújítás a Szt. György utca 1—3. sz. épületek helyreállítása volt. Ezek a házak a Szélmalom laktanya után Sopron legszomorúbb nyomortanyái voltak. A lakások egy része a legelemibb egészségügyi követelményeknek sem felelt meg, egy része pedig romos és veszélyes állapotban volt. A felújítás a veszélyességek kiküszöbölésére, a süllyedő alapok megerősítésén kívül a műemlék-kutatásokra is kiterjedt. Ennek eredménye volt a Szt. György utca 3. sz. ház kapualjában a gótikus ülőfülkéknek, továbbá a földszinti eszpresszó-helyiség középkori nagy ablakainak és a déli tűzfalszakasz késő-gótikus ablaknyílásának a feltárása.

A két épületben 33 összkomfortos lakás létesült 3,391 000 Ft költséggel. A lakásonkénti 103 000 Ft-os költség ellenére az épület felújítása gazdaságos volt, mert ha az épületet lebontottuk és helyébe újat építettünk volna, a bontási és törmelékeltávolítási költség olyan mértékben emelte volna meg a létesítési költségeket, hogy az egy lakásra eső költség lényegesen több lett volna, nem is szólva arról, hogy a város egy értékes műemlékét veszítette volna el. Népgazdasági szempontból azonban mégis szükséges volt a régi épületek felújításánál a korszerűsítési igényeket csökkenteni és az Építésiügyi Minisztérium előírásai szerint a korszerűsítéseket, nevezetesen fürdőszobák létesítését csak ott kellett előírni, ahol a fafödémek elkorhadása miatt födémcserére egyébként is szükség volt.

1956-ban a fenti célra 7,282 000 Ft hitel állt rendelkezésre, amiből a vállalat 35 épületet részesített teljes és részleges felújításban.

1957-ben a megyei tanács 7,038 000 Ft hitelkeretet biztosított a vállalat részére. Abban az évben 15 ház került nagyfelújításra. 1958-ban a hitelkeret 8,668 000 Ft volt és 38 épület teljes, ill. részleges felújítása történt meg.

1959-ben a vállalat 12,390 000 Ft-os hitel felett rendelkezett és ennek keretében 41 épületet újított fel.

Az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében jelenleg 1120 lakóház áll 5202 lakással, amelyek közül 1598 lakás veszélyes állapotban van.

Az idegen Sopront szubalpin klímája és műemlékei miatt keresi fel. Ha azon-

ban az idegen jobban megszemléli az épületeket, vagy betekint az udvarokba, a feltartóztathatatlan pusztulásról kell meggyőződnie. A lehullott vakolatok, a szétnyíló, görbe kémények, a rongált tetők, a tönkrement tetőcsatornák, az átázott falak, a megsüllyedt, megrepedt pillérek, a ferde szemöldökpárkányok, az áthajolt korhadt födécek, az aládúcolt épületek nagy száma bizonyítja, hogy az ország műemlékekben leggazdagabb vidéki városának pótolhatatlan értékei aggasztó állapotban vannak. A Belvárosnak és a régi városrészek épületeinek nagy része többszáz éves. Ezek fokozott és állandó, gondos karbantartást igényelnek. Ezzel szemben az elmúlt háború kezdete óta a szükséges tatarozások elmaradtak. 1951-től — 1959 végéig a vállalat 46,931 000 Ft-ot fordított felújításokra, karbantartásokra és kisbeszerzésekre és ennek keretében 173 épület teljes, illetve részleges felújítását végezte el. A felújított épületek alacsony számából következik, hogy az eddigi ráfordítások elégtelenek voltak a progresszíven emelkedő romlások kiküszöbölésére és az épületek állagának biztosítására. Hogy az eddigi összegekkel a vállalat a romlásokkal nem tud lépést tartani, mutatja az elintézetlen hibabejelentések számának állandó növekedése is, annak ellenére, hogy havonként 900—1100 hiba kijavítása történik meg. Az állami lakóházak helyreállításához 15 éven át legalább évi 16—20 millió Ft-ra volna szükség. Kedvező előjel ebben az irányban, hogy a megyei tanács az 1960. évre 18 millió Ft-os hitelkeretet helyezett kilátásba. Most a főfeladat a kellő kiviteli kapacitás biztosítása. Ebben a tekintetben bizton számítunk az építő vállalatok dolgozóinak városszeretetére.

A jelentékeny haladás ellenére a romos épületek helyreállítása még mindig nem fejeződött be. Egyike a legutolsó újjáépítéseknek a Rákóczi intézet VI. sz. épületének helyreállítása volt. Itt 1958-ban az Egészségügyi Minisztérium 26. a Postaigazgatóság pedig 6 összkomfortos lakást alakított ki 2,900 000 Ft összköltséggel. Hátra van még a IV. sz. épület, továbbá a Gruber szálló és az Új utca 6. sz. lakatlan ház helyreállítása.

A középületek helyreállítása

A középületek, nevezetesen a tanácsháza, a törvényszék, a pénzügyigazgatóság, a tűzoltólaktanya, a közkönyvtár, a szociális otthon háborús kárainak helyreállítása az első ötéves terv és az utána következő évek feladatát képezte és kb. 1,050 000 Ft befektetést tett szükségessé. Ebben az összegben csak azoknak a munkáknak költségei szerepelnek, amelyek háborús károkkal függnek össze. Így pl. nem foglaltatik benne a tanácsháza nagytermének jól sikerült helyreállítása, mert ezt nem háborús rongálás, hanem az elavultság tette szükségessé.

A műemlékfeltárás és a műemlékvédelem

Tervszerű műemlékvédelemről a felszabadulás előtt alig beszélhettünk. Annál több volt a műemlékrombolás, amelyek közül a legkárosabb a régi városházának és környékének lebontása volt. Wälder József 1905. évi szabályozási tervében sajnos nem volt tekintettel a műemlékekre. Így a belvárosban — műemlékházak feláldozásával — három utcaáttörést és egy téralakítást tervezett. Tervét sikerült megváltoztatni. Annyi előnye mégis volt Wälder tervének, hogy a város megszerezte a tervezett utcák vonalába eső házakat, így a Szent György u. 13. számú házat, amelyet később megfelelő restaurálással diákszállóvá épített át, továbbá az Új utca 16. számú házat, amelyben a mérőműves gótikus ablakokat 1943-ban fedezték fel, és amely ma az Országos Műemléki Felügyelőség építésvezetőségének székháza.

Sopron a legsúlyosabb háborús károkat talán a műemlékeiben szenvedte el. 65 műemlék és műemlékjellegű ház pusztult el, illetve sérült meg súlyosan. Ezek nagy részét az életveszély miatt az anyagi fedezet hiányában utóbb le kellett bontani. A város lehangulatossabb tere: az Orsolya tér teljesen elpusztult. A templom bejárója, boltozata és teteje beomlott, a zárda és az iskola megsérült, részben kiégett, súlyos találatot kapott a Lunkányi-ház, a kora-barokk egyik legszebb emléke, rombadőlt az Új utca 30. szám alatti népies ház, a Gyóni-ház, a késői barokk gyöngyszeme és a tér közepén állt finom copfstilusú Mária-kút. A sors különös iróniája, hogy a páratlan műértékű Gyóni-ház helyreállításához szükséges 48 000 Ft-ot a város akkori vezetősége 1946-ban nem tudta előteremteni, viszont az állami rombontási terv végrehajtása során a romos épület lebontása 70 000 Ft-ba került, mivel a bontás következtében a mellette álló 2 emeletes zárda határos része életveszélyessé vált és támpillérekkel kellett megtámasztani. A romos épületek bontását az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium 1949-ben azzal rendelte el, hogy a romokat nem szabad megtúrni, főleg azonban azért, hogy az akkor államosított építőipari vállalatok dolgozóit munkával tudja ellátni. Ennek a rendelkezésnek esnek áldozatul az egyébként még helyreállítható, sérült műemlékházak, köztük az Orsolya tér 1., 4. sz., a Szent György u. 2., 4., 6., az Új utca 1., 3. számú épületek. Később derült ki, hogy Budán a várban nem hajtották végre a miniszteri rendeletet és a súlyosan romos műemléképületeket mind meghagyták és most egymás után állítják helyre művészi tökéletességgel. Hiába volt a mérnöki hivatal minden ellenvetése, csupán nagy nehezen sikerült elérni a Lásbas-ház, a Fegyvertár u. 3. szám, a Káptalan-ház és a Szt. György utca 18. számú ház meghagyását.

A város az elrendelt bontásoknál kikötötte, hogy azokat a legnagyobb gonddal kell végezni, a faragott kőtagozatokat a Gyóni-ház udvarára kell szállítani és ott kell megőrizni. Sajnos, itt sem értünk el eredményt, mert a kivitelező vállalat — a mérnöki hivatal tudta nélkül — utóbb összetörette az ott tárolt kőtagozatokat és azokat egy vidéki laktanya alapjaiba építette be.

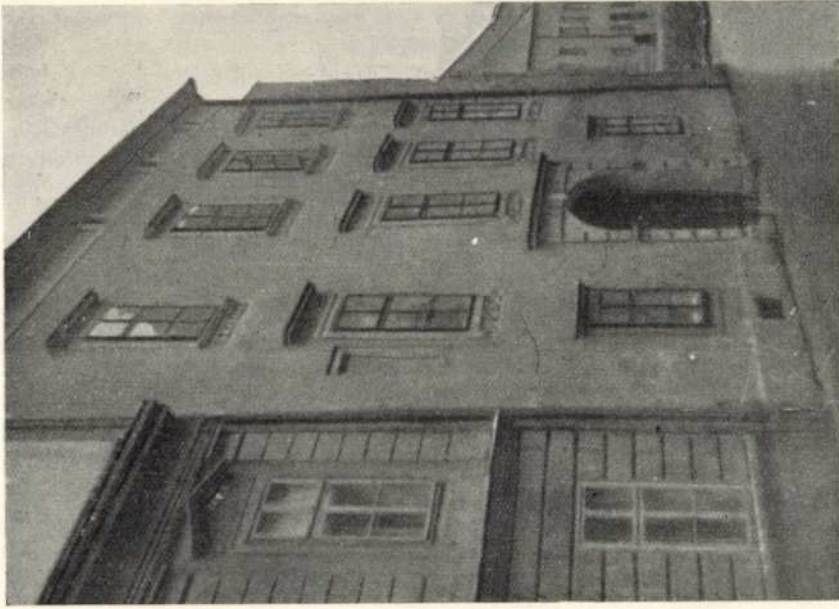
Az Orsolya tér bombázásának egy előnye mégis volt, és pedig az, hogy az 5. sz. jelentéktelennek látszó ház homlokzata mögött a bombázás okozta légnyomás következtében egy lábasház bukkant elő. Csak nagy nehézségek árán sikerült a legszükségesebb állagvédelmi munkák 180 000 Ft-os fedezetét előteremteni. Az épület végleges helyreállítását a Népművelési Minisztérium végeztette el, és kisipari múzeummal alakította ki. A végleges helyreállítás a minisztériumnak kb. 250 000 Ft-jába került.*

Sok nehézséget jelentett a Fegyvertár utca 3. sz. barokk műemlékház megmentése. A legszükségesebb megerősítési munkákat még az Építésügyi Igazgatóság végeztette el. A helyreállítás legfőbb akadályát a tulajdonjog rendezetlensége és az a körülmény idézte elő, hogy az egyik tulajdonos eltűnt, a másik pedig képtelen volt fedezetet előteremteni. Így csak az utólagos államosítás után sikerült az épület megmaradását véglegesen biztosítani. Ekkor vállalta az Országos Műemléki Felügyelőség a ház szerkezeti helyreállítását, míg a lakásokká való kialakítás a tanács feladata lesz.

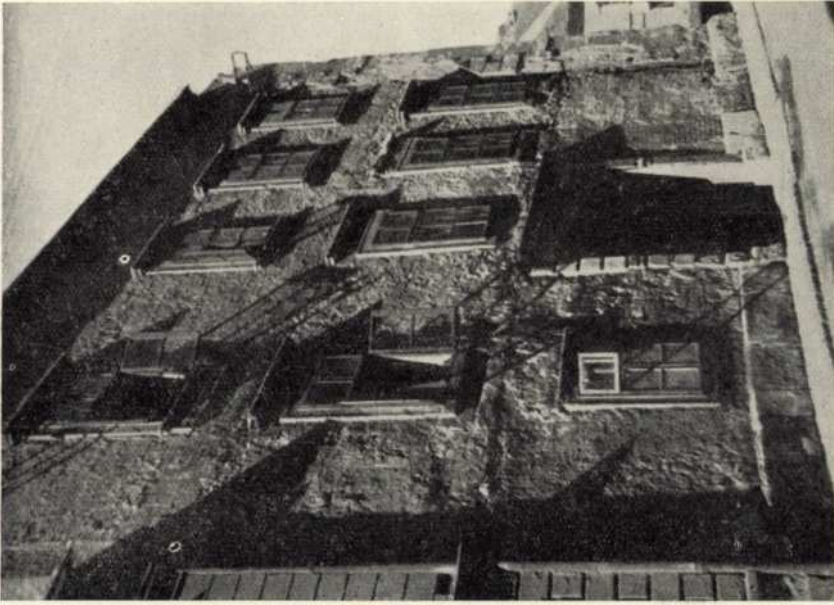
A városházának szánt angolszász bombák a Szent György utca 7. sz. alatti kora-barokk Káptalan-ház utcai szárnyát találták el. A törmelék eltávolításával megváltozott a bombázás után bekövetkezett egyensúlyi állapot és ennek folytán a falak kihajoltak, a boltozatok egy része pedig beomlott. A legszükségesebb biztosítási munkák 1947-ben 90 000 Ft kiadást jelentettek.

* Lásd: SSz 1956, 74—77. lap.

Szent György utca 8. a helyreállítás után
Adorján A. felvétele

Szent György utca 8. sz. ház romos állapotban
Szászvárosi József felvétele

A bombázás okozta légnyomás levitte a Káptalan-ház szomszédságában álló Szent György templom tetőfedését és veszélyes repedéseket okozott a szerkezetekben. A templom két télen át tetőhéjalás nélkül maradt, aminek következtében a boltozatok páratlan műértékű stukkói hullani kezdtek és megroggyant az egyik pillér is. Ekkor a templom fenntartói azzal a kéréssel fordultak a Műemlékek Országos Bizottságához, engedélyezze a stukkók eltávolítását és a boltozat egyszerű festését. A MOB erre saját költségén vállalta a stukkók helyreállítását. A helyreállítás a legnagyobb gonddal történt. A boltozatokat zsaluzással alátámasztották, a zsaluzás és a stukkók közötti hézagot pedig fűrészporral töltötték ki, azután a stukkók felett lefejtették a boltozat tégláit és a boltozatot vasbetonból pótolták úgy, hogy a stukkók sodronyszálait lebetonozták. A helyreállítás során előkerült gótikus féloszlopokat, boltozatokat és szentélyfülkesorozatokat kiszabadították úgy, hogy a műemléki templom hitelesebb és műemléki értékben gazdagabb lett, mint azelőtt volt. A helyreállítás a kat. egyháznak és az OMF-nek 280 000 Ft-jába került.

Az Orsolya templom és a Szentlélek templom további helyreállítását a kat. egyházközség, az ev. templom, továbbá a Templom u. 12., Szent György u. 12. és 14. sz. műemlék épületek háborús kárait az ev. egyházközség javíttatta ki több mint 280 000 Ft költség-ráfordítással.

A bombázás hatalmas réseket szakított a Lenin körút házsorában is, az elpusztult házak mögött pedig láthatóvá vált a középkori várfalnak egy aránylag ép szakasza egy nagyméretű és három kisebb félköríves bástyával, amelyeket a XVIII. és XIX. század telekuzsorája hozzáférhetetlenné tett és kamrák részére több helyen kiüregelt. A helyreállítást a városi tanács végeztette el.

A Hátsókapu 8. sz. épület Lenin körúti része dőlt le, a Hátsókapu 2. sz. Caesar-ház erkélye szakadt le. Itt említem meg, hogy a Hátsókapu 8. sz. foghíj beépítése 1,030 000 Ft kiadást okoz.

A városi tanács 1951-ben alkotta meg műemlékvédelmi szabályrendeletét és szervezte meg az országban elsőnek a műemlékvédelmi albizottságot. Ez a társadalmi szervezet azóta figyelemmel kíséri a műemlékek sorsát és megtárgyalja azok fenntartásával kapcsolatos kérdéseket. Erre a társadalmi munkára a műemlékek aggasztó állapota miatt fokozottan van szükség.

Sopron 115 műemlék és 164 műemlékjellegű épületével hazánk műemlékeiben leggazdagabb városa. A város vezetősége, majd a városi tanács — csekély anyagi erőforrásai mellett — jelentős áldozatokat hozott a város műemlékeinek megóvására. A legelső állagvédelmi munkák egyike volt a Szent Mihály templom tornyán keletkezett veszélyes sérülések, továbbá a Szentlélek templom háborús rongálásainak helyreállítása. Ezeket a munkákat követte a Szentháromság-szobornak, a magyar barokk szobrászat egyik legszebb emlékének restaurálása. A város műemlékvédelmi munkái közé tartoznak a Szent György utca 22. sz. alatti műemlékház romos loggiás udvari szárnyának megmentése és ott lakások létesítése, továbbá a Fővényverem 29. sz. súlyosan sérült népies barokk műemlék-épület újjáépítése, ahol a stukkók művészi restaurálását az OMF vállalta. Ide tartozik még a Bástya utca 42. sz. ún. „Esernyős” ház megmentése, a város legművészibb kapujának, a Domonkos utca 2. sz. alatti ház gazdag faragású barokk tölgyfakapujának helyreállítása, a sérült várfalak javítása és a lőréses rondellák szabadabbá tétele.

A helyreállítások mellett meg kell emlékezni a műemlékek rombolásáról is. Sok esetben ugyan sikerült műemlékházak engedély nélküli lebontását vagy megrongálását gyors hatósági intézkedéssel megakadályozni. Így pl. a Bástya u. 42., a Paprét 8., az Újteleki utca 14. sz. és a Rákóczi utca 9. sz. alatti kerti házak lebontását sikerült megakadályozni. Nagy segítséget jelent ezen a téren a műem-

A Hátso kapu 8. sz. épület helyreállítás után. Torma József felvétele

Az Ógabona tér 18. sz. ház helyreállítás után. Szászvárosi J. felvétele

léki állandó bizottság közreműködése. Sajnos több esetben későn érkezett az intézkedés, mint pl. a Szent György utca 18. sz. romépületnél, ahol az engedélyezett helyreállítás helyett a romos épület egy részét összedöntötték, kész tények elé állították az építési hatóságot, és veszélybe sodorták a szomszédos műemléképületet is.

Megrongálták és bemeszelték a Szélmalom utca 17. sz. alatti volt konviktusnak különösen ritka, festett mennyezetgerendáit. Ugyanakkor örömmel kell megemlékezni egyes vállalatokról, amelyek az üzleti portálok kialakításánál pontosan betartják a műemléki bizottság és az építési osztály előírásait és ezzel lehetővé teszik, hogy a VÁTERV homlokzatrendezési terve lépésről-lépésre megvalósuljon és a Lenin körút, valamint a Széchenyi tér idővel hazánk egyik legszébb műemléki útvonalává váljék.

1951-ben az Új utca 11. sz. ház romos oldalszárnyának bontására kértek engedélyt. A műszaki osztály a megtartott szemle alapján megtagadta a bontási engedély kiadását, mert az emeleti helyiségekben középkori keresztboltozatot talált, faragott kőbordákkal. Ezután az osztály gondoskodott a rongált tetőzet helyreállításáról és műemléki kutatás is folyt, amely rövidesen váratlan eredménnyel járt és 4 mérnöves gótikus ablakot tárt fel. A további kutatásokat és helyreállításokat később az OMF vállalta. Az ő érdeme a középkori gótikus zsinagóga feltárása és restaurálása. Ez az épület olyan idegenforgalmi attrakció, amelyből a világon összesen csak hat van.

Itt kell megemlékezni azokról a nehézségekről, amelyekkel a végrehajtó bizottságnak a műemlékek védelménél meg kell küzdenie. A háztartási költségvetésben ugyanis nincs lehetőség fedezet biztosítására a műemlékek helyreállítása céljából. Ez az oka, hogy számos műemlék pusztulását nem tudtuk megakadályozni. A másik nehézség az, hogy a műemléképületek magántulajdonosai sok esetben nem tudták a helyreállítás költségét előteremteni, holott ezen a téren jelentős segítséget jelent a tatarozási adókedvezmény és az OTP-kölcsön.

Az Építésügyi Minisztérium rendelete most lehetővé teszi, hogy ilyen esetekben a hatóság végeztesse el a tulajdonos helyett a helyreállítást és amíg a beruházás, ill. felújítás meg nem térül, az Ingatlankezelő Vállalat szedi be a lakbéreket. A végrehajtó bizottság az 1960. évi költségvetésben igyekezett első ízben ilyen célra fedezetet biztosítani és ezzel néhány kiáltó háborús maradványt a városképből eltüntetni.

Az elmúlt években főként az Ingatlankezelő Vállalat felújításai voltak a műemlékvédelem fontos tényezői. A felújításra kerülő épületek kiválasztása a veszélyesség szerint történt és történik most is. Műemléki szempontokat külön érvényesíteni nem kellett, mert sokszáz éves koruknál fogva éppen a műemléképületek között található a legtöbb veszélyes ház. Az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében lévő 1225 épület közül 56 (4,58 %) a műemlék, 127 (10,32 %) a műemlékjellegű, 107 (8,76 %) a városképi jelentőségű és 935 (76,34 %) a be nem sorolt épület.

A vállalat eddig nem sok, hanem csupán 20 műemlék, 29 műemlékjellegű épületet újított fel. Nem indokolt tehát túlzott műemlékvédelemről beszélni.

A felújított műemléképületek közül ki kell emelni a Szent György utca 1., 3., 8., Új utca 2., Előkapu 1—3., Lenin körút 29., 55., 79. és 92., Ogabonater 18., Színház u. 8., Rózsa utca 6., Szeder u. 4., Balfi utca 4., Fővényverem 1., 5., 15., 17. és Széchenyi tér 1—2. sz. épületeket. A homlokzatok művészi kialakítása, a feltárt középkori emlékek élményszerű bemutatása, a festői élénk színek kiválasztása a tervezők, a műemléki bizottság művészi érzékét és összehangolt gondos munkáját dicsérik.

Sopronban a műemlékvédelem terén a legtöbbet az Országos Műemléki Fel-

Rózsa utca 6. Helyreállítás előtt, Szászvárosi József felvétele

Rózsa utca 6. A helyreállítás után az előkerült gótikus részletekkel
Szászvárosi József felvétele

ügyelőség alkotott. Ezeket az alkotásokat nem kívánom részletesen ismertetni, mert ez a SSz hasábjain illetékesebbek részéről már megtörtént.* Csak a teljesség kedvéért tartom kötelességemnek az országban egyedül álló középkori terem, a középkori zsinagóga, a bánfalvi Magdolna kápolna, a bánfalvi gótikus hegyi templom, a Szentlélek templom nyugati és déli homlokzata, a Szent Mihály templom gótikus színes csempepadlója, az Új utca 16. sz. és Szent Mihály utca 9. sz. műemléképületek helyreállítására, továbbá a Beloiannisz tér 6. sz. épület folyamatban lévő monumentális restaurálására, valamint a sikeres kutatások eredményezte feltárásokra rámutatnom. Itt különösen említést érdemelnek a középkori toronymaradványok a Beloiannisz tér 7. sz. és Új utca 4. sz. épületekben, továbbá az ülőfülkék a Beloiannisz tér 3. és Kolostor utca 7. és Templom utca 5. sz. épületek kapualjaiban.

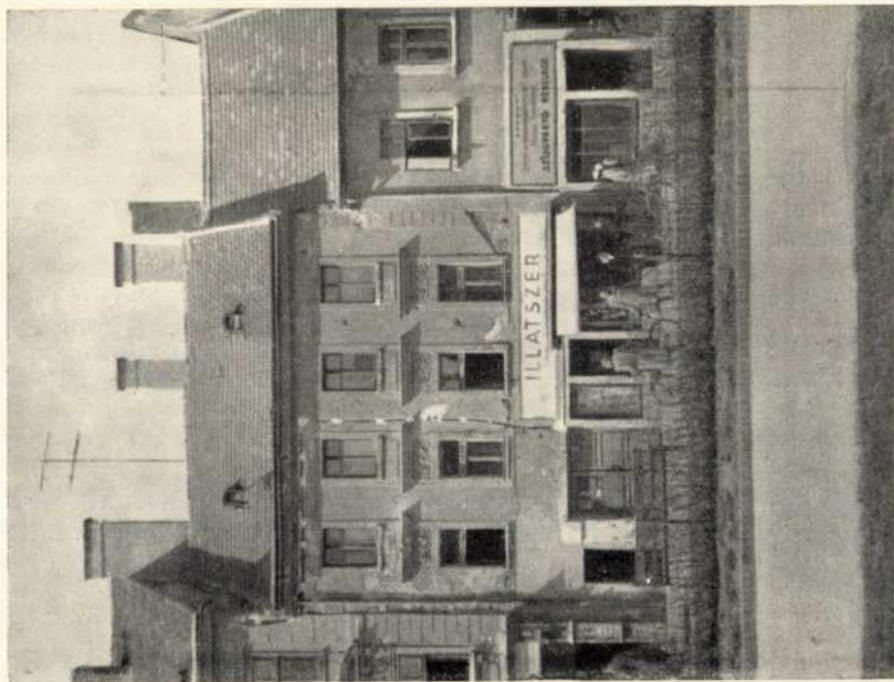
Az egészségügyi épületek helyreállítása

A felszabaduláskor a kórház épületeit a szovjet hadikórház részére engedték át. A sebészet átmenetileg a Széchenyi téren, az akkori leánygimnáziumban, a bőrgyógyászat a Győri úti mértékhitelítő hivatal helyiségében, a fertőző osztály pedig a Balfi úti régi járványkórház épületeiben helyezkedett el. A kórház 1946-ban került vissza régi helyére és ekkor a használható állapotban megmaradt épületeiben 268 ágygal kezdte meg újból működését. A kórház akkori vezetőségének sok utánjárásba és gondjába került a kórház újjáépítésének megindítása. Az első hároméves terv keretében állították helyre a sebészeti épület romos részeit, valamint a tüdő B. épületet 392 000 Ft-os költséggel. A belosztály sérült tetejét 1950-ben állították helyre 250 000 Ft-ért. Ugyanabban az évben fejeződött be a szem- és bőrgyógyászat épületének helyreállítása 700 000 Ft-os költséggel. 1951-től — 1956-ig 1,266 000 Ft-ba és 1957-től az 1959. év végéig 2,468 000 Ft-ba került a kórházi épületek felújítása. A kórházi ágyak száma 1947-ben 369, 1949-ben 428, 1951-ben 435 volt és 1955 óta 445. Összefoglalva a kórház felújítási és helyreállítási költségét 5,076 000 Ft-ra tehetjük.

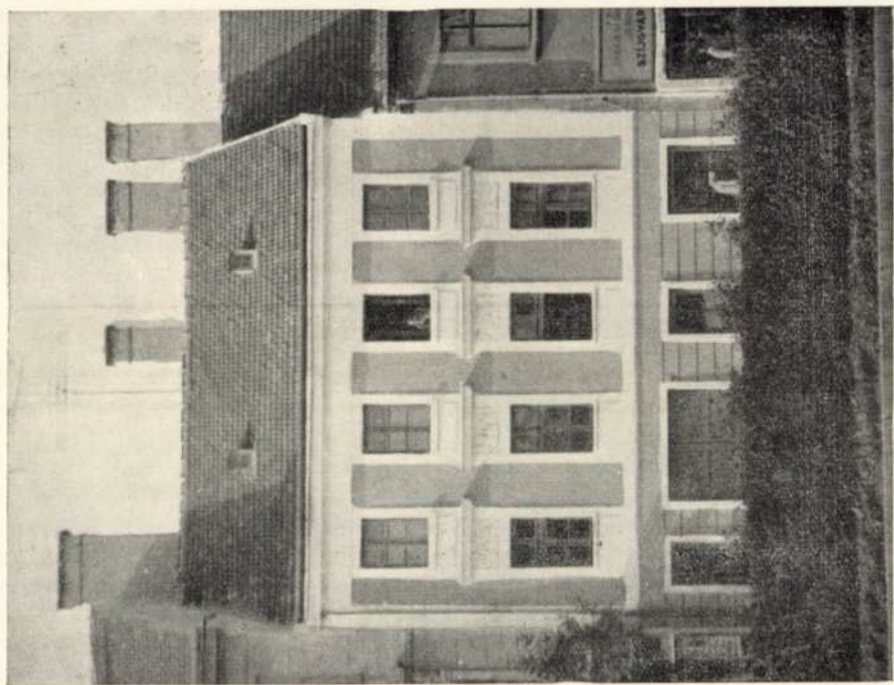
Az egészségügyi intézményekhez tartoznak még az SZTK központi épülete, továbbá a bölcsődék és ide kell sorolni a Ferenczi János utcai kádfürdőt is. Legújabb és legkorszerűbb egészségügyi intézményünk a Löverekben létesített Állami Szanatórium.

A Magyar Újságírók Nyugdíjintézete „Ciklámen” szállójának építkezése 1944-ben befejezés előtt állt. A háborús események folytán a hatalmas épületen jelentékeny károk keletkeztek. Az építkezés befejezésének tervével több állami szerv foglalkozott, azonban a helyreállításhoz szükséges tetemes anyagi fedezetet egyik sem tudta előteremteni. Csupán a tetőzet helyreállítását, valamint az esővízcsatornázást és az alagsövezést végeztette el a volt Országos Társadalombiztosító Intézet. Végre 1954-ben az Egészségügyi Minisztérium elhatározta, hogy az épületet TBC szanatórium részére helyreállíttatja. Az építési engedély kiadását azonban a városi tanács építési és közlekedési osztálya megtagadta azzal az indokolással, hogy TBC szanatórium létesítése azon a helyen ellentétben áll a városrendezési tervvel és az üdülőhely rendeltetésével. A városi tanács, valamint a megyei tanács végrehajtó bizottságai magukévá tették az építési és közlekedési osztály állásfoglalását, és így az Egészségügyi Minisztérium is elállt eredeti tervétől és TBC kórház helyett itt létesítette az ország legszebb és legkorszerűbb szívszanatóriumát, amely kiváló orvosaival, legmodernebb felszere-

* Entz Géza: Műemlékvédelem Sopronban, 1956, 360. lap.

Lenin körút 94. sz. ház helyreállítás előtt
Szászvárosi József felvétele

A Lenin körút 94. sz. ház a helyreállítás után
Szászvárosi József felvétele

lésével, páratlan hidroterápiás berendezéseivel, pompás kultúrtermével, gyönyörű társadalmi helyiségeivel, művészién kialakított parkjával, szubalpin, festői, erdős környezetével hazánk egyik legeredményesebb és legkeresettebb gyógyintézete lett, amely bőségesen meghozza az építkezésbe fektetett 11 millió, és a berendezésbe beruházott 3 és fél millió Ft-os költség kamatát. A szanatóriumnak köszönhetjük a Vashegyen épült 400 m³-es vízmedencét is, mert a nyomásfokozóra előirányzott összeget a vízmedence építése céljára átadták a Víz-műnek.

Helyreállításra vár még a volt Gruber szálló üresen álló, megrongált épülete is. Ezt szintén az Egészségügyi Minisztérium kívánja helyreállíttatni 6 és fél millió Ft-os befektetéssel gyermekszanatórium céljára. A tervek már el is készültek és az építkezés is előreláthatólag hamarosan meg fog indulni.

Az iskolák sorsa

Sopron 1919-ben lett egyetemi város, amikor a Selmezbányáról menekülő Bányászati és Erdészeti Főiskolának adott új otthont. Az egyetem épületei közül a főépület bejárati része sérült meg jelentékenyebb mértékben. Helyreállítása és a főbb háborús károk kiküszöbölése az első ötéves terv keretében történt meg kb. 400 000 Ft-os költséggel. Befejezetlen maradt azonban az Ady Endre utcai — eredetileg menzának és diákothonnak szánt — új műegyetemi épület. Helyreállítása — a kivitelező vállalat adatai szerint — 1,883 000 Ft-ba került.*

A középiskolák közül még az első hároméves tervidőszakban történt gondoskodás a Sztálin téri leánygimnázium súlyos sérüléseinek kijavításáról, valamint a Széchenyi gimnázium és a volt Bencés gimnázium épületeinek állagvédelméről mintegy 760 000 Ft-os költségkerettel.

Azután újították fel a többi középiskola épületét, köztük a Széchenyi és a Berzsenyi gimnázium épületeit. A homlokzati színek megválasztása mindkét esetben sok vitát váltott ki. Az első épületnél a kétféle szín megállapításának alapja egy régi festmény volt, ezzel szemben a második épületnél a kivitelező vállalat tervező építésvezetője egyéni ízlése szerint választotta ki a sárga és zöld színeket. Az utólag kihívott műemléki bizottság szótöbbséggel, valamint az iskola igazgatósága részéről rendezett közvéleménykutatás nagy többsége ugyan igazolta a tervezőt, de a zöld szín minősége és az időjárás az elgondolásnak nem kedvezett. A városi tanács költségvetéseiben 1951-től az 1959. év végéig a középiskolai épületek felújítására kereken 3,300 000 Ft fedezet szerepel.

A diákothonok felújítása, ill. háborús kárainak eltüntetése a városi költségvetések tanúsága szerint kereken 1,800 000 Ft-ot igényelt. Ezek közül leginkább említésre méltó a Széchenyi tér és a Lenin körút sarkán álló középiskolás diákothon épülete. Sok jogos kritikára adott alkalmat a homlokzat kétszeri beállványozása, ezt azonban a kifelé nyíló és életveszélyes ablakoknak befelé nyílóvá átalakítása tette szükségessé és ezt az alkalmat lehetett felhasználni megfelelőbb homlokzati szín megválasztására. A felújítás egyik legnehezebb feladata volt az új, befelé nyíló ablakszárnyak olyan kialakítása, hogy kielégítse a műemléki követelményeket.

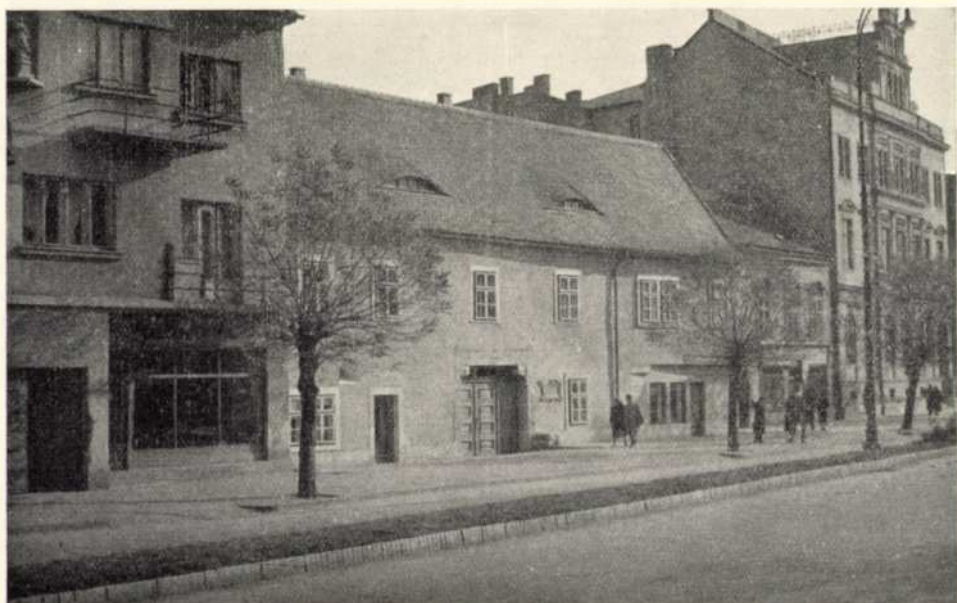
Az általános iskolák felújítása nagyon sokba került, kereken 8,600 000 Ft-ba, de ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy az Orsolya téri iskolának nemcsak szilánksérült, romos romantikus homlokzata újult meg, hanem a tervező művészi és szakavatott keze a helyiségek labirintusszerű összeviasszaságából a mai követelményeknek mindenben megfelelő korszerű iskolát varázsolt. A másik

* Képét lásd SSz 1956, 80. lap.

A Lenin körút 55. sz. ház (Fehér ló) romos állapotban. Szászvárosi József felvétele

A Lenin körút 55. sz. ház (Fehér ló) helyreállítás után. Torma József felvétele

nagy eredmény a Hunyadi János utcai volt diákotthon súlyosan sérült épületéből korszerű, egészséges iskola alkotása volt.

Ezenkívül fontos feladat volt a többi iskolai épületben a háborús nyomok eltüntetése, az állagvédelem kiesése miatt elkorhadt fafödémek szilárd födém-szerkezetekre való kicserélése, a romos tornatermek újjáépítése, a tetők és lefolyó csatornák kijavitása.

Az óvodák épületeinek felújítására ugyanabban az időszakban a városi tanács 470 000 Ft-ot fordított.

A művelődésügyi épületek újjáépítése

A Liszt Ferenc Kultúrházban a háborús károk főként a tetőbádogozás és üvegtetők tönkremenetele folytán keletkezett átázásokban és velük kapcsolatos házigomba-fertőzésekben jelentkeztek. Ezeknek a veszélyességeknek kiküszöbölése megtörtént, de az egész épületnek, főleg a rongált homlokzatnak annyira szükséges helyreállítása még megoldatlan.

A Petőfi Színház épületén a légnyomás okozta tetőrongálás helyreállítása volt az első újjáépítési feladat. Azután következett a világítási és központi fűtési berendezések használható állapotba helyezése. Az idegenek előtt sokszor megbotránkozást keltő szilánksérült homlokzatnak helyreállítására máig sem futotta a rendelkezésre álló keretből.

A Liszt Ferenc Múzeum épületében az üvegekárok helyreállítása részben már 1945-ben megtörtént. Az egész épület helyreállítása 1947-ben fejeződött be és ekkor nyitotta meg újból kapuit Sopron múzeuma.

A közkönyvtár épületében a tetőrongálást kellett helyrehozni. Utóbb a közkönyvtár a Liszt Ferenc Kultúrházban nyert elhelyezést és a felszabadult Lackner Kristóf utca 10. sz. alatti — csak ideiglenesen engedélyezett — épületet az Állami Levéltár kapta meg raktárul.

A művelődési épületek helyreállítása eddig kereken 1.200 000 Ft kiadást jelentett.

A sportlétesítmények

Ezeknek a létesítményeknek nagy része a háború alatt elpusztult, vagy súlyosan megsérült. A tornacsarnok, a Sportuszoda és az Anger réti sportpálya háborús kárait a város kiküszöbölte, a Vasutas Sportegylet a volt Rákóczi pályát, a Postás Sport Egylet a volt vasutas pályát építette újjá, de a Tómalmon csak ideiglenes építmények helyettesítik az eltűnt fürdőberendezéseket. A Rákóczi intézet fedett uszodája ma is romokban hever, a soproniak legkedveltebb strandfürdője, a volt Nagyszoda helyén körülkerítetlen tócsa van, a Béke úti elpusztult korcsolyapályának helyettesítésére máig sem épült új korcsolyapálya. Ennek ellenére a városi tanács több mint $\frac{1}{2}$ millió Ft-ot áldozott a sportlétesítmények helyreállítására. A sport terén még igen sok a tennivaló.

Az idegenforgalom

Sopron fejlesztésének egyik legfontosabb tényezője az idegenforgalom. Így érthető, hogy a város vezetősége az újjáépítés egyik elsőrendű feladatául tüzte ki az elpusztult idegenforgalmi létesítmények helyreállítását.

Az Idegenforgalmi Iroda a bombázás következtében tönkrement helyiségei helyett az Ógabona tér és a Lackner Kristóf utca sarkán lévő tágas üzlethelyiségeket kapta meg.

A Lenin körút 55. sz. ház (Fehér ló) udvari része romos állapotban
Torma József felvétele

A Lenin körút 55. sz. ház udvari része helyreállítva
Torma József felvétele

A Lövér szálló I. sz. szárnya épületkárainak helyreállítását a város még 1947-ben kezdte meg és 1948. június 1-én az épületet már át is lehetett adni rendeltetésének. A város azután elvégeztette a II. sz. szárny biztosítási munkáit, majd sor került az éttermi szárny helyreállítására is. Ezek a munkák összesen 655 000 Ft-ba kerültek. Még 1947-ben állították helyre a Sport szállót és a volt Hernfeld penziót. A Hatvan túristaházat a természetbarát dolgozók társadalmi munkával hozták használható állapotba. 1948-ban a Pedagógus Üdülő is megnyitotta kapuit.

1950-ben az üdülőket államosították és ezzel megszűnt az üdülőszállók üzemeltetésének időszakossága és bizonytalansága, mert a SZOT gondoskodott arról, hogy a négy üdülőszállót — állandóan télen-nyáron — kb. 250 vendég vehesse igénybe.

A legfontosabb azonban az a változás volt, hogy a SZOT nagyobb anyagi erejével megnyílt a lehetőség az üdülők fejlesztésére és egy súlyos gond került le a város válláról.

Az érem másik oldala persze kevésbé kedvező, mert azzal, hogy a Lövér szállóból üdülő lett, fellépett Sopronban a szállodahiány. Fokozza ezt a hiányt még az a körülmény, hogy a Pannónia szállóban több szobát a fafödémek veszélyessége miatt le kellett zárni.

Döntő fordulat következett be a soproni idegenforgalom fejlesztése terén, amikor 1951-ben a városi tanács előterjesztése alapján az Egészségügyi Minisztérium Sopron várost üdülőhellyé nyilvánította.

További jelentős lépés volt 1955-ben a Ferenczi János utca 2. sz. alatt a 70 ágyas diákszálló megvalósítása. Ezekben az években került sor a Sportuszoda, a Lövérfürdő és a Tómalom háborús kárainak részbeni javítására kb. 240 000 Ft kiadással. A Károlymagaslat kilátótornyát a szövetkezetek és a kisiparosok társadalmi munkában 1956-ban hozták helyre. A várhelyi kilátótorony helyreállítása részben a város költségén, részben felajánlásokkal történt meg.

A Rákosi Mátyás Művek 1956-ban bontási engedélyt kértek a Lövér szálló súlyosan megrongált II. sz. épületének lebontására. A bontási engedélyt az építési és közlekedési osztály nem adta meg azzal a megokolással, hogy a sérült épület még gazdaságosan helyreállítható. Így sikerült az épületet megmenteni. Utóbb a SZOT vette át a Lövér szálló épületeit és elhatározta a II. sz. épület helyreállítását. Ez a munka most áll befejezés előtt 5,380 000 Ft-os költségkihatással.

A városi tanács idegenforgalmi beruházásai közé tartozik még az Orsolya téri kilátótorony 140 000 Ft-os helyreállítása, valamint a megrongált erdei pihenőpadok pótlása.

Az utak, hidak helyreállítása

A város kezelésében 419 641 m² belút, 769 398 m² külút és 299 856 m² járda áll. A háborús károk olyan nagymérvűek voltak, hogy azoknak teljes helyreállítása még a mai napig sem sikerült. Még mindig igen sok a rongált út- és járda-burkolat és a hibás szegélysor. A felszabadulást követő első években csak igen szerény anyagi eszközök álltak rendelkezésre — évenként kb. 500 000 Ft — így a helyreállítás vízzel kötött kavicsal, ún. makadámurkolattal történt, ami csak egy-két évig tartott. Lényegesen megváltozott a helyzet, amikor 1956-ban a városi tanács felterjesztése alapján Köztisztasági Vállalatunk a KPM-től engedélyt kapott útkarbantartó részleg felállítására. Ezzel lehetővé vált az útépitési munkák tervszerű ütemezése, továbbá a minőségi és mégis olcsóbb kivitelezés. A vállalat 1957-ben aszfaltozó üzemet, masztikátort kapott, aminek segítségével át lehetett

térni az öntött aszfaltburkolatok nagyobb mennyiségű és gazdaságosabb előállítására.

Az 1956. évtől kezdve a tanács a háztartási költségvetésben átlagosan évi 1 és félmillió Ft-ot kapott, a községfejlesztési alapból pedig átlagban évi 300 000 Ft-ot tudott biztosítani az utak és járdák fenntartására.

1945-től az 1959. év végéig közel 15,200 000 Ft-ot fordított a város vezetősége az utak, hidak háborús kárainak felszámolására.

A főközlekedési utak, tehát a 85. sz. Győr-Sopron — bécsi út, továbbá a pozsonyi, balfi, kőszegi, brennbergi, ágfalvi és a somfalvi utak, valamint ezeknek a város belterületén áthaladó, ún. átkelési szakaszai állami kezelésben vannak. A KPM győri Közüti Igazgatóság 1945 óta a háborús károk eltüntetése érdekében a következő nagyobb beruházásokat és felújításokat hajtotta végre: a brennbergi úton 3 db. vasbeton híd építését közel 1 millió Ft-os költséggel, továbbá bitumenes átítatásos hengereléssel a Pozsonyi út 0,2—0,8 km szakaszát kb. 400 000 Ft, a Táncsics utca és Somfalvi út 0,0—0,8 km szakaszát 450 000 Ft, az Ágfalvi út 0,0—0,6 km szakaszát kb. 200 000 Ft, a Kőszegi út 0,2—0,8 km szakaszát kb. 190 000 Ft, a külső balfi út 0,7—3,0 km szakaszát kb. 800 000 Ft, a brennbergi út 1,8—10,2 km szakaszát kb. 3,000 000 Ft, a 85. sz. út 80,4—89,2 km szakaszát pedig kátrányos átítatásos hengereléssel kb. 1,500 000 Ft-os költséggel. Az utak és hidak fenntartása évente kb. 250 000 Ft-ba került.

A közművek

A villamosmű háborús kárait a mű dolgozói nagyon rövid idő alatt állították helyre úgy, hogy az erőmű a villamosenergia termelését már a felszabadulást követő napon reggel 7 órakor újból megkezdhette. Az elosztóhálózat kárait még az 1945. év folyamán javították ki. A háborús károk kijavítása mintegy 1 millió Ft kiadást jelentett.

A közvilágítás a felszabadulás utáni 657 lámpaszámból kiindulva 1946-ban már 852 lámpahelyre növekedett és 1950-ben 1005 lámpahelyre szaporodva, túlhaladta a háború előtti 967 lámpaszámot.

A Gázmű dolgozói a háborús károkat ugyancsak nagyon rövid idő alatt, még 1945-ben helyrehozták. A munkák értéke 155 000 Ft volt.

A Vízmű dolgozói a főtelep és gyűjtőhálózat háborús rongálásait még 1945-ben kijavították. Az elosztóhálózat 154 telitalálatának teljes helyreállítása a tetemes földmunka miatt már hosszabb időt vett igénybe és 512 000 Ft-ot emésztett fel.

A csatornahálózat helyreállítása még nehezebb feladat volt és még a mai napig sem fejeződött be azokon a helyeken, ahol a vasútvonalak mentén egész háztömbök tűntek el. A károk kiküszöbölése eddig 490 000 Ft-ba került.

A Rákpaták-boltozat bombatalálatait 1949-ben javítottuk ki 166 000 Ft-os kiadással.

A parkok és a kertészet

A Széchenyi tér és a Deák tér első egyenetlési munkáit a városháza dolgozói végezték el. Az Erzsébetkertben 39 bombatölcsért kellett betemetni. A kertészlak 1947-ben, két növényház 1949-ben, a raktár és műhely 1950-ben került helyreállításra. Az elpusztult nagy pálmaház helyettesítésére új növényházak épültek. A rommá vált és elbontott vendéglő és zenepavilon helyén virágágyak létesültek. A parkok és a kertészet bombakárainak kiküszöbölése 490 000 Ft kiadást igényelt.

Erdészet

A város tulajdonában maradt Sörház-dombi erdőben a háborús károkon kívül különösen a szúár volt jelentős. Az Erdőmérnöki Főiskola tanárainak tanácsára kivágattuk a szú által megtámadott fenyőfákat és nemes fajtákkal a parkerdő és az arborétum alapjait raktuk le. Ez a munka 1950-ben 52 000 Ft kiadást követelt.

A vasutak

A Győr-Sopron Ebenfurti Vasút dolgozói a felszabadulás után azonnal megkezdték a helyreállítási munkákat. Sopron élelmiszerellátásának biztosítása céljából a Győrrel való összeköttetést kellett minél előbb újból megvalósítani. E cél érdekében az első teendő a németek által felrobbantott 18 híd ideiglenes helyreállítása volt. Még 1945. évben megkezdődött az állomási épületek, valamint a mozdonyszerelő újjáépítése. Ezek a munkák 1947-ben fejeződtek be és 2,586 000 Ft költséggel jártak. 1949-ben történt meg a Vágóhídnál lévő viadukt, továbbá az osztrák határ közelében lévő Ikva-híd újjáépítése 563 000 Ft-os költséggel. Az 1952. és 1953. években került sor a pályaudvar területének rendezésére, a régi felvételi épület helyreállítására, az új felvételi épület megépítésére és a kerítések pótlására, összesen 887 000 Ft-os befektetéssel.

1956-ban épült meg az állomás üzemi épülete 250 000 Ft-ért. A Mátyás király utcai igazgatósági épületnek az 1956—1957. években végrehajtott újjáépítése 5,460 000 Ft-ba, az új 100 tonnás vágányhídmérleg létesítése 300 000 Ft-ba, az állomáson az 1956—1959. években végzett vágánycsere és kitérőfelújítás pedig 11,150 000 Ft-ba került. Az 1959. év munkái közé tartoztak a fűtőház korszerűsítése 5,440 000 Ft, új akkumulátortöltő és olajtároló létesítése 900 000 Ft, az állomás térvilágításának korszerűsítése 1,050 000 Ft, kábelcsere 325 000 Ft és a fűtőházhoz toldaléképület emelése 833 000 Ft-os beruházással.

E közel 30 milliós kiadásból háborús károk helyreállításának kb. 22 millió Ft-ot lehet tekinteni.

A MÁV pályaudvarán a vasút dolgozói a felszabadulás után rögtön elvégezték a vágányhálózat legszükségesebb helyreállítását. A raktári vágányzat helyreállítása 1948-ban, az egész állomási vágányhálózat felújítása pedig az 1955—57. években ment végbe. A magasépítmények közül a súlyosan sérült felvételi épület újjáépítése több ütemben az 1948., 1951—52. és 1958—59. években történt meg. A megsemmisült áruraktár helyébe az 1948—49-es években épült meg az új áruraktár. Ugyanezekben az években épült meg az új vonatkísérő laktanya és az 1949—50. években építették újjá a rommá vált állategészségügyi épületet. A háborús károk helyreállítása 4,200 000 Ft költséggel járt.

A gyárak újjáépítése

A selyemgyárak közül a volt Dunántúli Selyemszövőgyárat érte súlyosabb bombatámadás, míg a volt Soproni Selyemipart csak kisebb károk érték, kivéve a creppcárnázó épület utcai részét, amelyet a visszavonuló német hadsereg 1945-ben felrobbantott. A helyreállítás — különösen a Dunántúli Szövőgyárban — a sok törmelék és a veszélyességek miatt csak lassan haladt előre és itt az üzem csupán 1945 augusztus havában indulhatott meg, mégpedig csak csökkentett kapacitással. Az újjáépítés mindkét gyárban 1947-től 1951-ig tartott és több mint 1 millió Ft-ot emésztett fel.

A Tűgyárban a háborús károk helyreállítása — a vállalat összeállítása szert — közel 2 millió Ft-ot igényelt.

A Zárgyárat több bombatalálat érte, amelyek ledöntötték a szerszámműhely falát, súlyosan megrongálták a tetőket, a raktárakat és az ablakokat úgy, hogy a gépek nagy része beázott. A helyreállítás költsége 350 000 Ft volt.

A Tejüzem háborús kárai 210 000 Ft beruházást okoztak.

Itt kell még megemlékezni a Ruhagyárról és a Faforgács Feldolgozó Szövetkezeti Vállalatról, bár ezek a vállalatok a felszabadulás után keletkeztek, de romos épületekbe települtek. A Ruhagyár 1950-ben alakult, a Vitnyédi utca 13. szám alatti volt iparostanuló-műhely helyén.

Mivel ez az épület nem volt alkalmas a közel 400 fős üzem számára, a városi tanács az üzem részére 1952-ben a volt Zrínyi Ilona tiszti leánynevelő intézet Rákóczi utca 6. szám alatti üresen álló, megrongált épületét engedte át. A helyreállítás és átalakítási munkák az 1953. év végére fejeződtek be és közel 6 millió Ft költséget igényeltek. A gyár ezenkívül az 1955. évben az Új utca 28. szám alatti volt Katolikus Kör épületében 45 fős tanulóiskolát létesített 400 000 Ft költséggel.

A Faforgács Feldolgozó Sz. V.-ot a SZÖVOSZ alapította 1956-ban, és az új gyár részére a városi tanácstól a volt 18-as laktanya Dóczy Lajos utcai romos legénységi épületének átengedését kérte. Az átépítés 1956-ban indult meg és 1958-ban fejeződött be, közel 13 millió Ft költséggel.

Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy Sopron háborús kárainak helyreállítása eddig közel 200 millió Ft-ba került. Meg kell állapítani azt is, hogy a hatalmas áldozatok és erőfeszítések ellenére az újjáépítés még nem fejeződött be. Különösen sok még a teendő az elpusztult lakóházak, továbbá a művelődési, az idegenforgalmi és a sportlétesítmények, valamint az útburkolatok pótlása, illetve helyreállítása terén. Legsúlyosabb a helyzet a lakóházakkal, itt van szükség a legsürgősebb segítségre. Feltéve, hogy az Ingatlankezelő Vállalat a kilátásba helyezett évi 18—20 millió Ft-ot folyamatosan megkapja, akkor is kb. 15 évre lesz szükség, hogy valamennyi épület helyreállítása elvégezhető legyen. A háborús foghíjak előreláthatólag az állami 15 éves lakásépítési terv első öt éves szakaszában épülnek be, és ezek pótolni fogják az elpusztult lakásokat. Minden remény megvan arra is, hogy a 15 év alatt pótolni lehet az elpusztult művelődési, idegenforgalmi és sportlétesítményeket is.

Mindennek előfeltétele azonban a tartós béke.

Sopron 1840-ben. (Részlet Hárosy kőrajzáról)

A Soproni Tanács tíz éve

Írta: **Bognár Dezső**

Amikor a Soproni Tanács 10 éves rövid történetének megírására vállalkoztam, azzal a gondolattal kezdtem hozzá, hogy a Tanács munkájának alapvető oldalát is megvilágítom, ti. a *tömegek részvételét a Tanács működésében*. A szocialista államigazgatás természetéből adódik, hogy a tanácsok megalakulásával államigazgatásunkban a tömegszervezeti funkció lépett előtérbe. 1950-ben napi-rendre került a szocializmus építése; ezt végezni és ugyanakkor a régi módon igazgatni nem lehetett. A szocialista államigazgatás alapvető elve az, hogy széles néprétegekre támaszkodva kell igazgatni, tehát ez minőségben és mennyiségben egyaránt magasabb rendű államigazgatás, mint a tőkés időké, vagyis a lakosság nagy részét részesévé kell tenni az államigazgatásnak. Ez megsokszorozza az államigazgatás intézőinek körét, s a közvetlen kapcsolat pedig biztosítéka a bürokrácia felszámolásának és a munka megjavításának. Ebből az alapvető elvből kiindulva vázolom a Soproni Tanács 10 éves múltját, természetesen nemcsak a tömegszervezeti funkciót kívánva kidomborítani. Nem is lenne lehetséges, mert ez a funkció nem választható el az államigazgatás többi feladatától, sőt csak szoros egységben tárgyalható. Fő céloom, hogy bemutassam, mit végzett a Tanács a 10 év alatt, és hogy a tömegek aktív részvétele mennyiben segített ennek megvalósításában.

Az 1949. augusztus 20-án ülésező országgyűlés megszövegezte a magyar nép Alkotmányát és benne lefektette azokat az alapvető elveket, amelyek a helyi tanácsok létrehozásának legmagasabb jogforrásai.

A közigazgatást illetően döntő változást hozott az Alkotmány megalkotása.

Az Alkotmány nyomán az előkészületek a szocialista típusú államhatalmi és államigazgatási szervek létrehozására erőteljes lendületet kaptak. Megszületett az 1950/I. törvény, amelynek bevezető része a következőket mondja:

„A Magyar Népköztársaság országgyűlése az Alkotmányban megállapított elveknek megfelelően megvalósítja a demokratikus államszervezet legmagasabb rendű formáját; a tanácsok rendszerét.”

A törvény 64. §-a következőképpen rendelkezik: „(1) A helyi tanácsnak tagjait a törvény hatályba lépésétől követően 1 éven belül meg kell választani. (2) A választások megtartásáig a tanácsok tagjait ideiglenesen a Magyar Függetlenségi Népfront megfelelő szervei küldik be.”

A rendelet szellemének megfelelően, Sopronban a tanács alakuló ülését 1950. augusztus 15-én tartotta. A városháza ünnepélyes külsőt öltött. A Magyar Függetlenségi Népfront elnöke a zsúfolásig megtelt tanácsterem előtt felolvasta a Népfront szervei által delegáltak névsorát. A jelenlévők egyhangúan, nagy lelkesedés közepette a 101 delegált tanácstagot elfogadták. Ugyanolyan lelkesedéssel a tanácsülés a tanácstagok soraiból megválasztotta a 11 tagú végrehajtó bizottságot. Az üzemek, társadalmi szervek üdvözlése ékes bizonyítéka volt annak a kialakulóban lévő kapcsolatnak, amely ezzel a tanácsüléssel a dolgozók széles rétegei és a tanács között megindult. A dolgozó nép tehát delegáltjain keresztül bevonult a helyi törvényhozás termébe (ahonnan évtizedeken keresztül kizsárolta egy privilegizált kisebbség), hogy szabályrendeletet alkosson, határozatokat hozzon, irányítson, építse, szepítse városát és a lakosság számára kellemesebbé tegye az életet.

A Függetlenségi Népfrent által delegált Tanács ideiglenes jellegű volt. A választásokig működött. A választások 1950. X. 22-én zajlottak le. A megválasztott tanács első ülését 1950. X. 31-én tartotta. Megválasztották a 11 tagú végrehajtó bizottságot is.

A tanácsülés után a megválasztott végrehajtó bizottság hozzálátott az újszerű államigazgatás bevezetéséhez és az előtte álló feladatok megoldásához. Már a nevében benne foglaltatik: „Ha a helyi tanács nem ülésezik, feladatkörét a Végrehajtó Bizottság gyakorolja.” (1950/I. 30. §. [1]).

A Tanácsnak széleskörű feladata van: vezeti a város gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységét. Végrehajtja a törvényeket és felsőbb rendeleteket. — Elősegíti az állami rend és közvagyon védelmét. — A dolgozók jogait oltalmazza. — A helyi jellegű vállalatok munkáját irányítja. — Megalakítja a tanács állandó és ideiglenes bizottságait. — Költségvetést és gazdasági terveket készít. — Szabályrendeleteket alkot. — Megteremti a feltételeket, hogy a Tanács tömegszervezeti funkciójának eleget tegyen. (1950/I. 27. §.)

A szocialista államigazgatás alapvető jellegzetessége, hogy sokrétű feladatának körébe a dolgozók széles rétegeit vonja be. A megnövekedett feladatok és az államigazgatás bürokráciamentessé tétele szinte törvényszerűen megkívánja ezt. Ezt az alapvető elvet az Alkotmány rögzíti le. Kimondja: „A helyi tanácsok munkájukban közvetlen a lakosságra támaszkodnak, biztosítják a dolgozók tevékeny részvételét, kezdeményezését és ellenőrzését az államhatalom helyi gyakorlásában.” (Alkotmány 32. §-a.)

Ezt a felismerést tükrözi az 1950/I. törvény, amely már konkrétan meg szabja a Tanács tevékenységének körét és módját. Így került sor az 1950. december 10-én megtartott tanácsülésre, a Tanács állandó bizottságainak megválasztására.

A tanácsülés beszámolója pozitív hangon értékeli az eddig elért eredményeket — különösképpen a dolgozókkal való kapcsolat kezdeti eredményeit. A következőket mondja:

„A tanácsok megalakulása óta nem nagy idő telt el, mégis érezhető javulást láthatunk igazgatási rendszerünkben. A tanácstagok aktív részvétele egy-egy feladat végrehajtásában érezteti hatását; dolgozó népünk és igazgatási szerveink között sokkal jobb a kapcsolat. Minden hétfőn fogadónapot tartanak, ahol a dolgozók bátran felvetik a problémákat. Az igaz, hogy még sok a személyes ügy és kevesebb a közügy. De a személyes ügyek sokasága közüggé rendeződik össze és az emberek is megtanulnak a magánügyeik mellett a város ügyeivel is foglalkozni. El fogjuk érni azt is, hogy a dolgozók nemcsak a saját ügyeik megtárgyalására keresik fel a Tanács tagjait, hanem majd akkor is eljönnek, amikor a város, az üzem, egy-egy utca kérdéséről lesz szó.” (Tanácsülési jegyzőkönyv 1950. XII. 10. 3. old.).

Az Alkotmány 32. §-a és az 1950/I. tvr. 21. §-a értelmében az összeült tanácsülés 10 állandó bizottságot alakított:

Pénzügyi Állandó Bizottság,
Terv-Statistika és Munkaerő Állandó Bizottság,
Mezőgazdasági Állandó Bizottság,
Ipari Állandó Bizottság,
Kereskedelmi és Közellátási Állandó Bizottság,
Építési és Közlekedési Állandó Bizottság,
Közegészség- és Népjólétiügyi Állandó Bizottság,
Oktatási Állandó Bizottság,
Népművelési Állandó Bizottság,
Gyógy- és Üdülöhelyi Állandó Bizottság.

Megválasztották az állandó bizottság elnökeit és elnökhelyetteseit is. A tanácsülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a Végrehajtó Bizottság már az alakulása kezdetén felismerte a tanács tömegszervezeti jellegének óriási jelentőségét: „Egy-egy állandó bizottságban 7—9 ember vehet részt. Ezeknek az állandó bizottságoknak feladata, hogy segítő szervei legyenek a Tanácsnak. Kezdeményezéssel segítik a Tanácsot, élő, szoros kapcsolatot teremtenek a dolgozók széles rétegeivel és közvetlenül a Tanáccsal. Az állandó bizottságnak foglalkoznia kell a dolgozó lakosságot érintő minden fontos kérdéssel. Feltárják a dolgozók kezdeményezéseit és maguk is kezdeményeznek. A Tanács, ill., a végrehajtó bizottság felé olyan javaslatot tesznek, amellyel a munka eredményességét elő lehet mozdítani. Behatóan kell foglalkozni a helyi gazdasági problémákkal, fel kell mérni a lehetőségeket és munkájukkal hozzá kell járulni ahhoz, hogy a Nép gazdaságunk helyi terve haladéktalanul, lehetőleg határidő előtt kerüljön megvalósításra. Az állandó bizottságnak mozgósítani kell a dolgozókat, helyi erőforrások felhasználásával, közhasznú célú kezdeményezések megvalósítására.” (1950. XII. 10. 8. oldal).

A Tanács tömegekkel való kapcsolatának több formája van: a tanácsülés, állandó bizottságok, albizottságok (aktíva-hálózatukkal), tanácstagi beszámolók és fogadóórák.

Legnagyobb jelentősége persze a tanácsülésnek van. A tanácsülés az államhatalom legmagasabb helyi szerve és egyben a dolgozókkal való kapcsolat legmagasabb formája is. A két hónaponként ülésező tanácsülés betöltötte ezt a hivatását. A tanácsülés jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy a dolgozók széles rétegeinek akarata volt a Tanács munkájának vezérfonala és azt is tükrözik: miképpen fokozódik a város lakosságának kezdeményezése, aktivitása, s miként válik részesevé a helyi államigazgatásnak.

Az 1951. II. 14-én tartott tanácsülés a következő megállapítást teszi: „A bizottságoknál a kezdeményezés és aktivitás igen biztató jeleit lehet tapasztalni.”

A beszámolóból kiderül, hogy az állandó bizottság jól dolgozik. A megalkult 10 állandó bizottság már 19 ülést tartott, albizottságokat alakítanak és az aktívák száma már eléri a 200-at.

A tanácsülés több ízben foglalkozott a tömegekkel való kapcsolattal. De legjelentősebb az 1953. január 23-án megtartott tanácsülés volt, mely teljes napi-rendet szentelt ennek a kérdésnek. Idézek a tanácsülés jegyzőkönyvéből: „Amikor 1951 januárjában megalakultak az állandó bizottságok, a végrehajtó bizottság a tömegekkel való kapcsolat kiépítésének fontos területét látta bennük. Éppen ezért fontosságuknak megfelelően foglalkoztunk velük. Segítettük megalakulásuk után. A végrehajtó bizottság felhívta tagjait, hogy aktívan vegyenek részt a bizottságok munkájában, adjanak komoly segítséget a meginduláshoz. Ma összesen 12 állandó bizottság van, és ennek a 12 állandó bizottságnak 32 szakalbizottsága már 800 aktívával dolgozik, és javaslataikkal elősegítik a Tanács eredményes munkáját. (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1953. I. 23. 3. old.)

Ezen az aktívahálózaton keresztül számos megoldandó kérdés vetődött fel, melyet aztán az állandó bizottság a végrehajtó bizottság elé terjesztett, és így sok javaslat megoldást nyert. Olyan hiányosságokra és tennivalókra mutattak rá, amelyeket a Tanács osztályai észre sem vettek.

Úgy gondolom, a Tanács munkájának értékelése nem volna teljes, ha nem az állandó bizottság munkájának keresztül szemlélnénk. Habár a Tanácsnak több tömegszervezeti formája van, de Sopronban a Tanács tömegszervezeti tevékenységére legjellemzőbb az állandó bizottság működése. Éppen ezért történelmi hűség kedvéért az állandó bizottság munkájával kell elsősorban foglalkozni,

ha nem is teljes egészében, de annyiban, hogy az állandó bizottság jelentőségét és szerepét a Tanács munkájában be lehessen mutatni. És majd csak aztán térek rá a Tanács várospolitikájának ismertetésére, amelynek vezérfonalát a tömegek akarata adta. A tanácsülés és az állandó bizottságok jegyzőkönyvei az utóbbiak aktív tevékenységéről tanúskodnak. Majdnem kivétel nélkül minden állandó bizottság fejtett ki valamilyen munkát. Persze közöttük különbséget kell tenni. Az állandó bizottság összetétele és működésük területe sok esetben volt a tevékenység inspirálója. A város közösségi életéből fakadó problémák megoldására szinte a dolgozók mozgósították az állandó bizottságokat. Ilyen esetben természetes, hogy az állandó bizottságok jól dolgoztak. Nem volt természetes az olyan állandó bizottság jó munkája, amikor az állandó bizottság aktivitása volt a mozgató erő a dolgozók irányában. (Pl. az adómorál elmélyítése, a begyűjtés propagálása stb.). Az ilyen állandó bizottságok nagyon sok esetben csak kampányjellegű feladatokat végeztek. Ennek ellenére ezek is betöltötték történelmi hivatásukat.

A városrendezés, utak, parkok, víz, gáz, lakás, világítás, műemlékvédelem, kultúra, zene, képzőművészet, oktatásügy, mezőgazdaság, szőlő-, gyümölcsstermelés, ipar, kereskedelem, idegenforgalom stb. voltak azok a kérdések, amelyek az állandó bizottságok tevékenységének az iniciatívát adták.

Érdeemes néhány állandó bizottság tevékenységét közvetlenül is szemügyre venni (ha nem is az összesét) avégett, hogy érzékelni lehessen, miként valósították meg a tömegek aktív részvételét a tanács munkájában, s hogy a dolgozók akarata miként vált valóra a Tanács várospolitikájában.

Majdnem minden tanácsülésen foglalkoztak az állandó bizottságok munkájával. Ennek értékelésére nézve legalkalmasabbnak találok az 1958-as tanácsülések idevonatkozó beszámolóját, mert sok év tapasztalata nyilvánul meg benne: „Kilenc állandó bizottság van.* Hogy dolgoznak? Az állandó bizottságok esetében is akkor tudjuk legjobban értékelni munkájukat, ha összehasonlítást teszünk a korábbi állapottal. Amikor az állandó bizottságok megalakultak, mindjárt az első esztendőben nagy aktivitással látott hozzá a V. B. az állandó bizottságok szervezéséhez, a V. B. minden tagja aktív segítséget nyújtott a működésükhöz és igazán szép eredmények születtek. 1951—52-ben több mint 1200 aktívával s 26 albizottsággal dolgoztak az állandó bizottságok. Munkájukon keresztül a végrehajtó bizottság számtalan problémát oldott meg. Felhívták a V. B. figyelmét nagyon fontos kérdésekre, amelyeket nélkülük meg sem láttak volna. Társadalmi munkában és pénzben kifejezve is jelentős eredményt értek el. De az összehasonlítás nehéz, mert visszaesés is van az aktívahálózat számában és előfordult, hogy egyes tanácsstagok elvesztették a kedvüket az állandó bizottságban való munkától, mondván, hogy javaslataik úgyszemint kerülnek megvalósításra és ők nem akarnak választóik elé állani ilyen eredménytelen munkavégzés után. Legtöbb esetben a KIK-ről és lakáskérdésről volt szó, amely esetekben sajnos a Tanács nem mindig tudott eleget tenni, mert a rendelkezésre álló anyagi eszközök korlátozottak voltak. Nem tekintve ilyen eseteket viszont nem állíthatjuk, hogy az állandó bizottságok munkájában visszaesés van, sőt ha dialektikusan szemléljük, minőségi javulás tapasztalható. Ahogyan a bizottságok üléseznek és a város ügyeivel foglalkoznak, ez a korábbi állapottal szemben feltétlenül javulást jelent.

Nézzük meg egy-két állandó bizottság munkáját közelebbről, amelyek egészen kiválóan dolgoznak: A *pénzügyi állandó bizottság* legjobb állandó bizott-

* A tanács összevonásaival megváltozott az állandó bizottságok száma is.

ságaink közé tartozik, mert ennek a működésében semmi visszaesés nem tapasztalható, még mennyiségi sem. Aktívahálózatának száma 1952-ben 200 volt, 1953-ban 297, 1954-ben 318, 1955-ben 430, és azóta is tartják ezt a számot. A pénzügyi állandó bizottság, annak ellenére, hogy nem valami népszerű feladatot lát el, mégis sikeresen végzi munkáját. A városi tanács évek óta pénzügyi terveit 100 %-on felül teljesíti, ez a pénzügyi állandó bizottság aktív segítségének köszönhető. Munkája eredményeképpen sikerült a tanácsnak egy olyan adómorál kialakítása, hogy az önkéntes adófizetők száma az összes adófizetők 60 %-át meghaladja, s jóformán zálogolási és transzferálási eljárást nem kell foganatosítani. Emellett eredményesen vesznek részt a Tanács pénzügyi terveinek kialakításában. Széles aktívahálózatán keresztül, ismerve az egész város problémáját és összhangban a többi állandó bizottságokkal, sikerül a pénzügyi terveket úgy javasolni, hogy azok szinte kifogás nélkül, közmegegyezésre találnak. A pénzügyi állandó bizottság számtalan javaslatot terjesztett elő, amelyekből a V. B. nagyon sokat meg is valósított. 1952-ben 36 javaslatot tett, tíz került megvalósításra, 1953-ban 36 javaslatból 22, 1954-ben 26-ból 11, 1955-ben 51 javaslatból 27, 1956-ban 21 javaslatból 14 és 1957-ben 68 javaslatból 38 valósult meg.

A pénzügyi bizottság aktív munkája, javaslatai nagy segítséget nyújtanak mind a V. B.-nek, mind a pénzügyi apparátusnak. A pénzügyi osztállyal az állandó bizottságnak a kapcsolata a legteljesebb. Az osztály úgy vélekedik, hogy a bizottság nélkül már nem is tudnának eredményes munkát végezni, az annyira megkönnyíti munkájukat. Felsorolunk néhány javaslatot, amelyeket a pénzügyi állandó bizottság tett, és amelyek közül már sok megvalósult. A város vízellátásának biztosítására tett javaslat a csalánkertti nyomóvezeték áttemelőtelep létesítésével és a kistóalmi 11-es kút bekapcsolásával. A kádfürdő korszerűsítése, gáztartály építése, útjavító gépek vétele, vállalatoknak teherautó, traktorok éjszakai közlekedésének rendezése, parkjaink megvédése, Balf-fürdő megépítése, piaci földalatti illemhely, utak felújítása, a Széchenyi gimnázium külső tatarozása, a Sztálin téri bölcsőde felújítása, festőtelep létesítésére tett javaslatok, járdák tisztántartása, hóeltakarítás, szemétfuvarozás az utcákból, gázdíjak postán való befizetésének lehetősége, autóbuszforgalom, MÁVAUT menetrend kifüggesztése, az utcai világítás megjavítása stb.

Az oktatási állandó bizottság munkája is kifogástalan volt. Az ellenforradalom után azonban visszaesett. Az 1957. évben csak 3 alkalommal tartott megbeszélést. Az állandó bizottság 1957-ig negyedévenként készített munkaterv szerint dolgozott. A munkaterv az albizottságok javaslata alapján készült és a munkatervet a negyedév végével értékelték. Jelenleg 3 albizottsága működik: ált. iskolai, óvodai és szülői munkaközösségi albizottság. Az ált. iskolai 33, az óvodai albizottság 31, a szülői munkaközösség 69 aktívával. A konszolidáció után az állandó bizottság munkája jelentős mértékben megjavult. A tanácsülés kiegészítette az állandó bizottságok számát, s az állandó bizottság elnöke rendkívüli aktivitást tanúsít, s rövid idő alatt újra a legjobb állandó bizottságaink közé tartozik. Ülésükön megtárgyalják, hogy az ált. iskola pedagógusai illetékesség szempontjából közvetlenül a Sopron Városi Tanács alá tartozzanak, de kifejezésüket nyilvánították, hogy ennek a hatáskörnek a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályába való beosztásával nem értenek egyet és javasolták a végrehajtó bizottságnak, hogy az illetékes szerveknél lépéseket tegyen. Aktívan küzdöttek a tanítóképző akadémia Sopronban való létesítéséért és a Műszaki Egyetem Bánya- és Földmérő Karának Sopronban való végleges maradásáért. Foglalkoznak az ált. iskolák helyzetével a külső periferián (Bécsidomb, Kurucdomb), s egy új óvoda építésének lehetőségével; ill. elhelyezésével a Lövérékben. Az állandó bizottság az albizottságaival karöltve értékes társadalmi munkák meg-

szervezésében vett részt. 1957-ben többek között az Orsolya téri ált. iskola 15 tantermét kifestették 3800 Ft értékben, a Színház utcai ált. iskolában végzett olajfestési munkák értéke 18 000 Ft, a Mátyás király utcai ált. iskolában teremfestésen kívül bevezették a neonvilágítást, kb. 2000 Ft értékben. A Kellner Sándor ált. iskolában a társadalmi munkában végzett tanteremfestés értéke 15 000 Ft. Sopron város lakossága állandóan segítséget nyújt ezen kívül az iskoláknak kavics, homok szállításával, hogy az udvarokat csinosabbá tudják tenni.

Az Állami Szanatórium a Lővérekben. Torma József felvétele

Az építési és közlekedési állandó bizottság is évek óta jól dolgozik, pedig több esetben átszerveződött és nevét változtatta, habár munkaköre azonos maradt. Szoros együttműködésben dolgozik az ipari és műszaki osztállyal és hathatós segítséget nyújtanak az osztály feladatainak elvégzéséhez. Az igaz, hogy 1956 végén és 1957 elején nem ülészttek, de a konszolidáció után rendszeresen tartják ismét üléseiket. Az aktívák száma visszaesett; valamikor több mint 110 aktívával dolgoztak, ma számuk csak 41. Ha azonban dialektikusan szemléljük munkájukat, bátran figyelmen kívül hagyható hálózatuk 60 %-os csökkenése, mert végzett munkájuk, javaslataik, a város ügyei iránt tapasztalt érdeklődésük és szakértelemük azt bizonyítja, hogy szinte kifogástalan munkát végeznek, a végrehajtott bizottságnak hathatós segítséget nyújtanak feladatai megoldásában. Javaslatot tettek a házhelyek elosztásának ügyében, tervet készítettek a Kisfaludy utca beépítésére: elkészítették a Tómalom rendezési, a város perspektívikus tervét, a GYSEV pályaudvar bővítését, a soproni brikettgyártást, a Zichy-Meskó palota felhasználását, a műemléktáblák ügyét, a balfi fürdő helyreállításának és a Fertőstrandnak a kérdését. Javaslatot tettek a Rákóczi-intézetben az Egészségügyi Minisztérium által helyreállított 32 lakás közműveinek és megfelelő közlekedésének a létesítésére.

Ugyancsak javaslatot tettek vasúti rakodó létesítésére és váltóalakások épí-

tésére. Elkészítették a város útépitésének tervét. A soproni ankétot is az állandó bizottság segítségével rendezte meg a Tanács, ahol előadtuk a város sürgösségi programját: mit kell tenni Sopronban düledező házaink megmentésére és Sopron város fejlesztése érdekében. Az állandó bizottság 4 albizottságán keresztül mind a város lakosságával, mind a szakemberekkel megfelelő kapcsolatot tart, és nagyban hozzájárul működésén keresztül a tanács és a tömegek kapcsolatához.

Az üdülöhelyi állandó bizottság szintén a legjobb állandó bizottságaink közé tartozik, hisz fáradhatatlanul működik annak érdekében, hogy Sopronban az üdülöhelyi igazgatás a legtökéletesebben menjen. Gondoskodik a Sopronban üdülő dolgozók szórakozásáról, Sopron műértékeinek ismertetéséről s ezen túlmenően — amiért dicséretet érdemel — arra törekszik, hogy Sopron város üdülő jellegét előrelátóan fejlessze és a jövőben erre még nagyobb mértékben alkalmassá tegye. Erről az állandó bizottságról lehet elmondani, hogy legtökéletesebben kooperál a többi állandó bizottságokkal, s érthető is, hiszen munkája természetéből adódik. Éppúgy érdeklik a városfejlesztési, kereskedelmi, egészségügyi, köztisztasági, parkosítási, műemlékvédelmi, útépitési és más problémák, mint azt az állandó bizottságot, amely alá az a kérdés közvetlenül tartozik. Aktív munkáján keresztül nagyon sok segítséget nyújt észrevételeivel és javaslataival a többi állandó bizottságnak és a végrehajtó bizottságnak is.

Az egészségügyi állandó bizottság aktívai az üzemi munkások, szülők, védőnők, bölcsődevezetők, orvosok, pedagógusok közül kerülnek ki. A bölcsődék, napközi otthonok, óvodák, iskolák, ipari üzemek egészségügyével foglalkozva nagyon sokat tettek a Tanács tömegkapcsolatainak megteremtése érdekében. Különösképpen kiemelkedő munkát végeztek az üzemegészségügy terén. Üzemi látogatásaik közben a helyszínen győződtek meg a hiányosságokról. Az üzemek dolgozói aktív támogatói voltak a hibák felszámolásának. Az üzem vezetői a bizottság javaslatára sok gyárban oldottak meg balesetvédelmi, higiéniai és étkezési problémákat. A Selyemgyárban fürdő, a Sörgyárban ebédlő, az Öntődében WC- és mosdási lehetőséget teremtettek. Kultúrelőadások keretén belül egészségügyi előadásokat tartottak, hogy a nevelés eszközével is leszereljék a maradiságot. Balf-fürdő helyreállításával intenzíven foglalkoztak. Statisztikai számok tükrében bizonyították be Balf-fürdő helyreállításának szükségességét. Ezzel kapcsolatban tervet dolgoztak ki, amely magában foglalja Sopron város üdülöhelyből gyógyhellyé való fejlesztését, és ugyancsak javaslatot tettek a balfi lithium- és vastartalmú, nagy gyógyhatású savanyúvíznek a Szikvízüzem Állami Vállalat útján való forgalomba hozatalára. Az állandó bizottság javaslatot tett orvosok éjjeli ügyeletének bevezetésére. Javaslatait a Tanács végrehajtó bizottsága szinte kivétel nélkül magáévá tette.

Állandó bizottságaink konkrét szemléletén keresztül láthatjuk, ha volt is törés az ellenforradalom utáni időszakban és esetleg az aktívahálózatban van némi számbeli visszaesés, azért a munka minőségét tekintve szinte majdnem az összes állandó bizottságaink jól dolgoznak. Azért mondom, hogy „majdnem”, mert persze vannak, amelyek gyengébben dolgoznak a korábbi állapothoz viszonyítva. Az ipari és mezőgazdasági állandó bizottság pl. az utóbbi időben kevés aktivitást fejt ki. Különösképpen a mezőgazdasági állandó bizottságnak kell a jövőben aktívabbá válni, híven a korábbi esztendőkhöz, amikor a város szőlő- és gyümölcskultúrájának megmentéséért, a mezőgazdasági termelés fokozásáért és a szocialista mezőgazdaság megteremtéséért fejtettek ki eredményes munkát.

Úgy vélem, nincs arra szükség, hogy az összes állandó bizottságot bemutassam. E néhány rövid ismertetés elegendő, hogy világosan lehessen látni, milyen jelentős szerepet tölthettek be a tömegek és a Tanács közötti kapcsolat megteremtésében, valamint a várospolitika kialakításában. A jó várospolitikának függ-

vénye a tömegek kapcsolata és megfordítva, a tömegek jó kapcsolata nélkül nem létezik jó várospolitiká.

Ezek után rátérek a várospolitikára. A Soproni Tanácsnak a várospolitika kialakítása tekintetében viszonylag könnyű dolga volt. Ennél a kérdésnél feltétlen meg kell emlékezni a soproni emberek patriotizmusáról, lelkes városszeretéről. Az állandó bizottságok jegyzőkönyvei világosan tükrözik ezt. A legkisebb problémától kezdve a város fejlődését elősegítő programokig mindenütt megtaláljuk a soproni ember lelkes, városát szerető munkáját, kezdeményezését és ez lényeges dolog. A szűkebb haza szeretete, a fejlődésért való küzdelem: egy-egy téglát a szocialista haza fejlesztésében. Az alulról jövő kezdeményezés nem jelentette, hogy a Tanács spontán alakította ki a várospolitikát. Több tényezőt kellett alapul venni:

1. A lakosság életkörülményeinek állandó javítását.
2. A város adottságainak kihasználását.
3. A földrajzi helyzet figyelembe vételét.
4. Az adott pénzügyi helyzethez való alkalmazkodást.

Arra a kérdésre, hogyan épüljön, milyen irányban fejlődjen a város, a fent felsorolt alapvető tényezők összhangja adja meg a választ. Természetes, hogy a tanács várospolitikáját elsősorban csak úgy tudja a szocializmus érdekeinek figyelembe vételével elkészíteni, ha a párt vezető és irányító tevékenysége alapvető helyet kap benne. A tömegekkel való kapcsolathoz, a problémák megoldásához politikai tartalmat a párt vezető ereje adhat csak. A tanács munkájában, a várospolitika kialakításában a párt vezető, irányító tevékenységének jelentékeny szerepe volt és van. Különösképpen a tényezők helyes összhangjának megteremtése, a dolgozó emberek politikai felvilágosítása és mozgósítása a feladatok végrehajtására, nélkülözhetetlen előfeltétele volt a helyes várospolitika kialakításának és a tömegekkel való kapcsolat megteremtésének.

A párt segítségével, e tényezők helyes összehangolása alapján, alakult ki a Soproni Tanács várospolitikájának határozott vonala: A város ipari fejlesztését elő kell segíteni, különösképpen meglévő hagyományos iparágaink továbbfejlesztését kell főfeladatnak tekinteni. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a gyümölcs- és szőlőkultúra megmentése, ill. továbbfejlesztése. A lakosság életkörülményeinek állandó javítása: lakás, víz, gáz, utak, parkok, kereskedelem, egészségügy, oktatás, kultúra stb. Nagyon fontos körülmény a város adottságainak kihasználása, hiszen a gyönyörű, erdővel övezett, műemlékekben gazdag Sopron, mint idegenforgalmi központ, nemcsak hazánk határain belül, hanem azon túl is jelentős szerepet vállalhat. A földrajzi helyzet figyelembe vétele arra serkentette a végrehajtó bizottságot a várospolitika kialakításában, hogy csak a város földrajzi fekvésének megfelelő létesítmények megvalósítására törekedjenek. Utoljára, de nem utolsó sorban alkalmazkodni kell az adott állami és városi pénzügyi keretekhez. Ez kb. Sopron várospolitikája nagy körvonalakban. Ezen belül helyezkednek el az egyes részproblémák.

A párt- és kormányzervek nagyon sok segítséget nyújtottak, hogy a fiatal helyi tanácsok mind politikai, mind gazdasági téren megállják helyüket, és képesek legyenek a lakossággal szoros kapcsolatban a feladatok megoldására.

MT. 1010/1955. (I. 20.) sz. határozata intézkedik községi, illetve városfejlesztési alap létesítéséről. Ami annyit jelentett, hogy a helyi tanács a költségvetésen kívül rendelkezik egy bizonyos keret felett, amelyből a legsürgősebb problémái megoldhatók. Óriási lépés volt ez a tanács önállóságának növelése és kezdeményezésének fejlesztése terén. Az 1955/4. tvr. 1958. évi 7. sz. tvr., 1959. évi 35. sz. tvr. (ez az 1958. 7. sz. tvr. kiegészítése) intézkedik a községfejlesztési alap felállításáról, illetve egységes szabályozásáról.

A Soproni Tanács a rendelet szellemében elkészítette a városfejlesztési alapját, amely „várospolitikai terv” elnevezést kapott. Az 1955. március 22-én ülésző tanács az előterjesztett tervezetet elfogadta, és azóta minden esztendőben készül egy várospolitikai terv.

Bemutatom 1955-től 1959-ig a községfejlesztési alap fontosabb számadatait:

1955. évi teljes előirányzat: 1,591 230 Ft.

Fontosabb elvégzett feladatok:		Társadalmi munka értéke
Bölcsődék korszerűsítése:	23 000 Ft	
Piacrendezés	13 000 „	
Lakások helyreállítására:	200 000 „	
Liszt Ferenc Kultúrház klubhelyiség felszerelésére:	81 000 „	
Liszt Ferenc Kultúrház födémcseréjére:	128 000 „	
Soproni úton járdaszegély készítés:	81 000 „	3 000 Ft
Liszt Ferenc Szimfónikus Zenekar támogatására:	40 000 „	
Állatvásártér létesítése:	27 000 „	
Városi tornacsarnok helyreállítására:	388 000 „	
Színház karbantartása:	62 000 „	
Soproni Szemle támogatása:	21 000 „	
Utak karbantartása:		17 000 „
Fásításra:		5 000 „
Goldmark emléktábla létesítése:		3 000 „
Iskolai padlózatok helyreállítása:		1 000 „
Üttörőház dísztermének helyreállítása:		26 000 „

1956. évi teljes előirányzat: 802 000 Ft.

Fontosabb elvégzett feladatok:		Társadalmi munka értéke
Piacok karbantartása:	7 000 Ft	
Lakáshelyreállítás:	28 000 „	
Bánfalvi patakmeder tisztítása:	20 000 „	
Kocsiút-burkolat helyreállítása:		
(Frankenburg u., Múzeum u., Vörösmarty utca)	120 000 „	
Utak felületi kezelése:		
(Szabadság körút, Mikovinyi u., Várisi út)	138 000 „	9 000 Ft
Kurucdombon gyermekjátszóter létesítése:	4 000 „	
Kertészet melegházainak gőzfűtésére:	9 000 „	
Műemlék-kutatás:		18 000 „
Bölcsődék korszerűsítésére:	23 000 „	
Központi gyermekkonyha áthelyezése:	44 000 „	
Iskola padlózatának felújítása:	13 000 „	
Városi tornacsarnok felújítása:	72 000 „	
Városi tornacsarnok berendezése:	47 000 „	
Iskola-WC építése:	6 000 „	
Liszt Ferenc Kultúrház födémcseréje:	44 000 „	
Liszt Ferenc klubhelyiség létesítésére:	24 000 „	

1957. évi teljes előirányzat: 1,196 600 Ft.

Fontosabb elvégzett feladatok:	Társadalmi munka értéke	
Balf-fürdő üzembe helyezése:	55 000 Ft	79 000 Ft
Legelők fásítása:	4 000 „	
Szennyvíz-csatorna építése a Kisfaludy utcában:	104 000 „	
Vízvezeték építésére:	29 000 „	
Betonjárdaaszegélyek elhelyezése:	9 000 „	
Átitatott makadámút létesítése:	97 000 „	
Patak-partfal építése:	63 000 „	
Dűlőutak javítása:	10 000 „	25 000 „
Villanyvezetéki hálózat fejlesztése:	25 000 „	
Városszépitési-, műemlékvédelmi-, gyógy- és üdülő- helyi feladatok megoldására:	25 000 „	160 000 „
Új népköztársasági címer elhelyezése a tanácsházán:	6 000 „	
KISZ-bizottság támogatására:	32 000 „	
Bölcsődék tatarozására:	32 000 „	
Szociális otthonba 4 drb cserépkályha:	12 000 „	
Iskolák tatarozása, bővítése:	60 000 „	112 000 „
Színházban festési munkálatokra:	13 000 „	
Bécsi úti lépcsőfeljárat építésére:	25 000 „	
Óvodákra:		65 000 „
Gimnáziumokra:		10 000 „

1958. évi teljes előirányzat: 2,449 344 Ft.

Fontosabb elvégzett feladatok:	Társadalmi munka értéke	
Balf-fürdő helyreállítása:	481 000 Ft	132 000 Ft
3 mezőöri lak tatarozása:	25 000 „	
Sopronbánfalvi patakmeder építése:	108 000 „	
Vízkutató a Somfalvi-medencében:	41 000 „	
Járdák építésére:	130 000 „	
Villanyhálózat építése:	17 000 „	
Lámpatestek felújítása:	9 000 „	
Utak karbantartása:	122 000 „	43 300 „
Földalatti WC építése:	123 000 „	
Szennyvíz-csatorna építése:	105 000 „	
Vízvezeték építése:	35 000 „	
Nyomócsövek lefektetése:	15 000 „	
Tereprendezésre:	51 000 „	
Talajvizsgálatokra:	11 000 „	
Széchenyi tér rendezésére:	50 000 „	
Általános iskolák felújítására (kerítés, WC):	92 000 „	
Színház villanyberendezése:	88 000 „	
Kultúrotthon festése és fűtőberendezése:	58 000 „	
Bölcsődék korszerűsítésére: (mosógép stb.):	35 000 „	
Szociális otthonok tatarozása:	62 000 „	
Gimnáziumok:		25 000 „
Óvónőképző:		3 000 „
Közgazdasági technikum:		2 000 „

Fontosabb elvégzett feladatok:	Társadalmi munka értéke
	9 000 Ft
Általános iskolák:	157 000 „
Óvodák:	45 000 „
Bécsidomb parkosítása:	55 000 „

1959. évi teljes előirányzat: 2,172 530 Ft.

Fontosabb elvégzett feladatok:	Társadalmi munka értéke
Átítatott makadámút építése és járdák felújítása	736 540 Ft
Balf-fürdő építése:	298 000 „
Villanykábel lefektetése:	141 000 „
Villanyhálózat építése:	126 000 „
A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára emlékmű felállítása:	40 000 „
Parkok zöldterületének létesítése:	75 000 „
Árkok tisztítása, fásítások:	70 000 „
Játszóterek berendezéseinek elhelyezése:	4 000 „
Talajsüllyedések megállapítására fúrások:	32 000 „
Bölcsődék korszerűsítésére:	22 500 „
Szociális otthonok tatarozása:	16 000 „
VI. sz. óvoda tatarozása:	42 000 „
Zeneiskola felújítása:	90 000 „
Általános iskolák tatarozásai:	60 900 „
Központi-konyha fejlesztésre:	50 000 „
Színház villanyberendezés korszerűsítése:	67 500 „
Tornacsarnok-karbantartás és sportfejlesztés:	69 020 „
Házasságkötő-terem berendezése:	20 000 „
Óvónőképző Akadémia fűtőberendezése:	237 000 „

A fent bemutatott kimutatás szemlélteti, hogy a városfejlesztési alap számai évről-évre emelkedtek, s hogy nagyon sok égető probléma megoldást nyert. A társadalmilag végzett munka magas értéke pedig arról tanúskodik, hogy a lakosság szívügyének tekinti a városfejlesztési tervet.

A városfejlesztési terv persze nem jelentette, hogy a tanács várospolitikája a tervezet kiadásainak összegeire korlátozódott. A tanács várospolitikája nagyon sokrétű és széles terület. Minden ipari, mezőgazdasági, kulturális, egészségügyi, szociális, lakás, víz, gáz stb. fejlesztés, egy bizonyos várospolitikai elgondolás alapján került végrehajtásra, amelynek nagy vonalait fent már vázoltam, s amelyet a következőkben valamivel részletesebben, ha nem is teljes részletességgel fogok ismertetni.

(Folytatjuk.)

A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén

Írta: Takács Lajos

A XVIII. század első évtizedeiben, amikor a pusztító háborúk után a mezőgazdaság rekreálódása Magyarországon megindult, a dohányval is több helyen találkozhatunk a jobbágyi összeírásokban. Heves megyében a tarnavölgyi falvak népe természetesen jelentősebb mértékben, az 1721—24-es összeírások szerint, míg Tolna megyében 1726—27-től kezdve találhatunk nagyobb mennyiségű dohányt, főleg az új telepítésű falvakban. A jobbágyi dohánytermesztés azonban, mely jelentősen túllépte már e korai időben is az önellátás mértékét, és a korai piacra termelés egyik jelentős ágát alkotta, pár év múltán, amikor a jobbágyi viszonyok megerősödtek, a terhek megszorodtak és a jobbágyi gazdálkodás is kötöttebbé vált, megakadt és pl. Heves megyében a taxalisták és kurtanemeselek, Tolna megyében pedig a szabadabb helyzetű szerződéses telepesek vették át, illetve folytatták e munkaigényes kapásnövénynek a termesztését. De ezt tapasztalhatjuk úgyszólván minden jelentősebb dohánytermesztő helyen: a jobbágyok, akiket lekötött a sessiószedők művelése és a robot, az önellátás mértékét nemigen lépték túl a dohánytermesztésben, viszont a szabadabb helyzetű rétegek, akik mentesek voltak a robot- és dézsmakötelezettségtől, a XVIII. század második-harmadik évtizedétől kezdve, erősebben kivették részüket e munkaigényes kapásnövény termesztéséből.

A fent említett helységeken kívül a XVIII. század elejétől fogva a dohánytermesztésnek egyik legjelentősebb góca alakult ki a Sopron megyei Kapuvár és Garta környékén, ahol ugyancsak e két helység szabadabb helyzetű hajdúnépe, illetve a szomszédos irtásfalvak kisebb terhektől sújtott lakossága adta magát a dohánytermesztésre. 1728-ban már olyan jelentős a termesztés, hogy — amint Soós Imre írja¹ — „öt kapuvári, illetve gartai családnak adott kenyeret a kapuváriak által termesztett dohányval való kereskedés”. Az 1752-es összeírás szerint öt soproni faluban termelt dohány, mégpedig Kapuvárott, hol csaknem mindenki ültette, Gartán, hol a 71 lakos (incola) közül 68, Vitnyéden a 34 lakosból (incola) 32, Babóton a 25 lakos közül 24 és Ordódon a 9 összeírt lakosból mind a 9 termesztette; — a házas zsellérek (inquilini Domus habentes) és a házatlan zsellérek (Inquilini in alienis Domibus) viszont csak igen csekély mértékben.² Az 1786-os Sopron megyei dohányösszeírásból fény derül a termelt mennyiségre is: eszerint 1785-ben Kapuvárott 845, Gartán 548, Babóton 378, Vitnyéden 45 és Osliban 12 mázsa dohány termelt — Ordódról viszont nincs említés.³ Az 1816-os dohányösszeírás szerint pedig már 10-re emelkedett a jelentősebb dohánymennyiséget termesztő falvak száma és ezek (Vitnyéd, Kapuvár, Veszvény, Osló, Szárföld, Babóth, Gartha, Szany, Bodonhely és Hövej) a főbírói jelentés szerint évi 42 000 mázsa dohányt termesztettek, szemben a tizenöt év előtti 36 000 mázsa dohányval.⁴

A dohánytermesztés kibontakozásának kedvező feltételei

E Sopron megyei dohánytermesztés kibontakozását is ugyanazon okok tették lehetővé, amelyek országosan is elősegítették e munkaigényes növény jelentősebb

1. Soós Imre: Ősi családok Sopronmegyében. Sopron, 1940, 190.

2. Conscriptiones 1752 Soproni Állami Levéltár (a továbbiakban SÁL).

3. Közgy. jk. 309—313/1796, SÁL.

ültetését: a lakosok könnyebb helyzete és gazdálkodásuk kötetlensége. Kapuvár és Garta hajdúhelyes lakosai, akik az egész vidéken legelőbb és legnagyobb mértékben termelték a dohányt, privilégizált, a jobbágyokénál jóval könnyebb helyzetben éltek, akik a kezdeti robot- és dézsmamentességhez még a szabad vámmentes utazást és szállítási jogot is megkapták. Kivételes jogaikat még a Nádasdyaktól szereztek, akikhez a helységek tartoztak, és azokat a XVII. század folyamán a császár is, amikor a birtokok rászállottak, részben megerősítette.⁵ Amikor 1682-ben viszont az Esterházyak kezére kerültek, kiváltságaikat azok igyekeztek ugyan megnyirbálni, és így pl. 1685-ben hajdúhelyenként 8 napot, majd 1757-ben 22 napot, és végül az 1767-es contractus szerint a házas zsellérek mintájára 18 napi robotot kényszerítettek rájuk, azonban a helyzetük mégis összehasonlíthatatlanul szabadabb volt pl. az örökös jobbágyokénál. Dézsmát — telkeik után — nem fizettek és addig, amíg a földesúri mezőgazdasági üzemek kiépítése meg nem indult, ahová felhasználhatták a helységek sok munkáskezét, a robotszolgáltatások is viszonylag könnyű terhet jelentettek.

De nem csupán e két hajdútelep népe, hanem a környékbeli helységek lakosai is, akik körében később ugyancsak jelentős dohánytermesztés bontakozott ki, contractualis helyzetüknél fogva lényegesen könnyebb helyzetben voltak a hagyományosan adózó jobbágyoknál. A himódiak pl. a dézsmájukat viszonylag előnyösen változtatták meg⁶ és a robotszolgáltatások helyett is árendát fizettek. Az 1767-es contractusuk egyik pontja szerint⁷ „ezen Helységbeliek a robot helett árendát szoktak fizetni, úgy a robotnak Száma felül semmit nem mondhatnak, hanem az midőn az Uraságnak Gabonát, vagy hordó dungákat visznek, leg inkább két két marhán szoktak vinni”. Hasonlóképpen a hővejieket is contractualisban szabályozták szolgáltatásaikat és pl. 1767-es szerződés szerint⁸ „6^{tum} Marhával való Robotot ezen helységbeliek nem Szolgálnak, hanem ... Árendát fizetnek az Urasághnak. maguknak legh inkább két két Marhával Szoktak Szántani. 7^{mum} Nem emlékeznek ezen helységbeliek — írja tovább a contractus — hogy valaha Kilenczedet adtak volna, nem is tudnak olly helységeket vagy Dominiumot ezen Nemes Vármegyében az holl Kilenczedet adnának, Sem pedig a föllebb iratokon kívül ajándék gyanánt vagy másképpen az Urasághnak Semmit Sem adnak”. Ez az állapot bár a későbbiek során némileg módosult — így pl. az 1767-es szerződés értelmében a gazdák 19 gyalog és 1 marhás robotot szolgáltatottak, míg a többi pénzben fizették ki⁹ — lényegesen nem változott és a szolgáltatásuk, amint Soós Imre megállapította, a szokásos úrbéri terheknek kb. egyharmadát tette ki.¹⁰

E hajdúhelyes és szabadabb jogú falvak viszont igen kicsinyre szabott telkekkel rendelkeztek, és így a lakosság már e korai időben, a XVIII. század folyamán is igen összezsúfolódtott. Kapuvár és Garta telkei pl. nem terjedtek túl átlagosan szorong holdnál és Himód, Vitnyéd és Hővej lakosai is összezsúfolt, szűk telkeken szorongtak. Kapuvár 1767-es contractusa szerint pl. (5. pont)¹¹: „Ezen Helység Territoriumában egy-egy egész Helyes Gazdának nintsen több szántó fölgye két Calcaturára négy négy holdnál, minden holdban két két Posonyi

4. Közgy. Jk. 1527/1816, SÁL.

5. Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom, Soproni Szemle, 1955, 3—4. sz. 81—85.

6. Urbarialia. No 66, 9/6, Himód, SÁL.

7. U. o. és v. ö. Soós I. i. m. 176.

8. Csornai prép. m. lt. 53/IV/9, SÁL.

9. Act. fisc. 9/17/22, SÁL.

10. Soós I. i. m. 178.

11. Act. Crim. 83/1826, SÁL.

mérő Gabona megyen, Rétje pedig egy-egy Szekér szénát termőre való, annak ideiben sarjut is kaszálnak, de ezek is mind Irtásbéli Fundusok mellyeket pénzben szereztek . . ." Himódon, mint Soós Imre írja:¹² „1785 táján átlagosan 12 személy eltartásának terhe nehezedett minden jobbágytelekre”, Vitnyédén pedig mi sem jellemzőbb a nagy népsűrűsége, mint hogy „1800 táján 700 ember élt . . . 300 holdon”.¹³

A telkek szűkösségét és a lakosság sűrűségét még inkább növelte az a körülmény, hogy az említett helységek talaja rossz minőségű, terméketlen volt, ahol a szokványos termékeket csak nehezen lehetett megtermelni. Egyes falvakat pedig még ezenkívül a szüntelen árvízveszély is nyugtalanította. Himód talaja volt talán a megye legterméketlenebbje,¹⁴ az 1828-as összeírás szerint „Terrenum est planum in maxima parte Sabulosum in parte lapidosum in parte vero depressum”.¹⁵ De a vitnyédire is hasonlókát olvashatunk: „Situs Terreni est planus, sterilis tamen et lapidosus”,¹⁶ vagy ahogy 1847-ben egyik panaszlevelükben maguk a vitnyédiek írják, „. . . utolsó Classisbéli, terméketlen laza földünk vagyon és a sok víz járás miatt réttjeink is haszontalanok . . .”¹⁷ De különösen Hövej szenvedett sokat az árvizektől, ahol nemcsak a réteket, kerteket, dohányföldeket borította el egyszer-egyszer a szennyes ár, hanem amint az pl. az 1827-es egyik panaszlevelükből is kiviláglik,¹⁸ még a gabonavetéseket is némelykor ellepte: „a' leg jobb karban lévő vetéseket azon említett árvíz annyira meg rontotta — írják —, hogy a' rajtok termett gabonáknak igen csekély hasznát vehetjük, mivel azokon csupa szemét és gaz termett; a' mi tsekélységet rajtok takarótotunk is, haszonvehetetlen fonnyadt szemü”. Különben „Mezzeje ezen Helységnek igen sován — amint az 1767-es úrbéri tabellákban olvashatjuk,¹⁹ és amint már akkor is megjegyzik — vizek miatt gyakorta Gabonájokban károkat vallyanak; Réttjeik hasonló fatalitások alá vagyon vetve az ár vizek miatt”. Mindezeknek következménye volt az, hogy a lakosságnak a rendelkezésére álló szabad telekföldet a lehető legésszerűbben, intenzív műveléssel kellett kihasználnia, illetve e kicsiny és terméketlen, de egyébként is sokszor veszélyeztetett telkekhez is újabb földterületeket kellett szereznie. Telkeik bővítésére adtak lehetőséget a nagy kiterjedésű irtásföldek. De még ezek mellett is számtalan esetben kellett vándormunkával, mesterséggel keresni kenyerüket, különösen a Kapuvárott és Gartán összezsúfolt szegény lakosságnak. Már 1754-ben pl. ezt olvashatjuk a gartaiak egyik panaszlevelében:²⁰ „a' Szánkbon való falat Kenyérnek, és más egyib Szükségünk megh Szerzise mihát Ki Külső Helysigre, és Vármegyékre menendő Kitsinyes Kereskedisre, és nyomtatásra, Ki pedig Vidiken teendő Aratásra, Csiplisre és egyib nyári és Téli Ket Kezi napszámos Munkára Kölletik mennyi: Nímely pedig naponkint tsekél vikon hasznu, uto futo Mestersigivel kölletik élnyi . . .”

Szük földjeiket pedig már a XVIII. század közepe táján meglepő intenzitással művelik; mind Kapuvárott, mind pedig Gartán pl. 1752-ben szántójuk évente vetik és csupán a messzebb fekvő bérelt pusztá földéken tartanak nyomásokat:²¹

12. Soós I. i. m. 176.

13. Soós I. i. m. 287.

14. Soós I. i. m. 175.

15. Regn. Conscr. 1828, Himód, OL.

16. Regn. Conscr. 1828, Vitnyéd, OL.

17. Kgy. ir. 857/1847, SÁL.

18. Kgy. ir. 345/1827, SÁL.

19. Urb. tab. 1767, Hövej, OL.

20. Urbarialia, Garta, SÁL.

21. Conscr. 1752, SÁL.

„Agri hujus Oppidi, qui post Domales sunt, quotannis sulcantur et insemimentur, Praediales autem in duabus tertys aequae quotannis arantur, et in unica tartum tertia pro arvo relinquuntur” — olvashatjuk. A gartaiak pedig már ugyanezen összeírás szerint három évenként trágyáznak és az intenzív kihasználás céljából a földekre dohányt ültetnek. „Possessio haec agros — olvashatjuk — quos plane exiguos habet, quotannis inseminat, qui tertio quovis fere anno fimati Tabaca implantantur...”²² Az intenzív évenkénti szántással függ össze az is, hogy a földjeiknek a szántására csak két ökör használatos, míg pl. a nyomásban lévő kapuvári pusztai földeknél ugyanez időben az ugar feltörésére hat ökröt, második szántásra négyet, és csak a harmadik szántásra használtak két ökröt.²³ De hasonlóan intenzív művelést találhatunk az említett falvakban is, bár ezekre vonatkozóan néhány évtizeddel későbbi adatok állnak rendelkezésünkre; az országos fejlődéshez képest viszont még ekkor is viszonylag előrehaladottnak tekinthető a telekföldjeiken folyó földművelés. Az 1828-as összeírás szerint pl. Vitnyéden „Agri omnes seminantur”,²⁴ s úgyszintén Himódon is „Agri omnes quotannis seminantur...”²⁵ és még az előbbi helyen a „Fimatio omni triennio necessaria perficitur”, Himódon, hol rosszabbak voltak a földek, „Fimatio omni biennio necessaria foret...” S e korban már mindkét helység telekföldjében jelentős helyet foglalt el a dohány, mely sok kézi munkát igényelt ugyan, de ugyanakkor a munkát bőven is jutalmazta, s így a szűk hely és a sovány föld kihasználására — ha azt nem adóztatták meg erősen — kiválóan alkalmas volt. Vitnyéden pl. e korban „Tabacca circiter medietatem vernalis Seminaturae constituit...” míg Himódon csak a tavasziak egyhatodát foglalta el.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül viszont azokat a földeket sem, amelyeket e szűk telkekhez sokszor távoli határokból kapcsoltak, és amelyek nem csupán életfenntartásuknak voltak elengedhetetlen feltételei, hanem arra is lehetőséget adtak, hogy telekföldjeiken, melyeket szabad művelésre fordíthattak, a munkaigényes dohányt termeszthessék. Bár szórványosan az is előfordult, hogy távoli pusztá-földbe is ültettek dohányt.

Egyes falvak ugyanis jelentékeny földterületekkel rendelkeztek, sokszor idegen falvakban is, amelyeket a fától, bozótól, áradástól megtisztítva termővé tettek és az uraságtól viszonylag csekély pénzösszegért bérbe kaptak. Némely falu határában hatalmas földesúri birtokok terültek el, amelyek csak szívós munka árán válhattak szánthatóvá, illetve mint rétek használhatóvá. Így pl. Vitnyéd határában nem kevesebb, mint 18 falu népének volt irtásföldje (Kapuvár, Gartha, Hajagos, Endréd, Szent Miklós, Szerdahely, Széplak, Homok, Mussai, Rojtok, Börgöcz, Kövesd, Horpász, Gogánfa, Lövé, Fölső Soporó, Ivány, Pusztá Család helységeknek)²⁶ ugyanakkor egy-egy népesebb helység több vidéken is próbálkozott irtásokkal. Így pl. a kapuváriak a vitnyédi földeken kívül Hidáson,²⁷ Tamásiban²⁸ és Osliban²⁹ is rendelkeztek jelentősebb irtásföldekkel. Más falvak népe pedig kicsiny, 4–5 holdas telkeit saját határában is tudta jelentősebb irtásokkal bővíteni. Így jöttek létre — a fokozatos határbővüléssel — a rendkívüli módon széttagolt, apró darabokban fekvő szántók. Így pl. a hőveji határ-

22. Conscr. 1752, SÁL.

23. Conscr. 1752, SÁL.

24. Regn. Conscr. 1828, Vitnyéd, OL.

25. Regn. Conscr. 1828, Himód, OL.

26. Conscr. 1752, SÁL.

27. Kgy. ir. 2049/1832, SÁL.

28. Kgy. ir. 1046/1842, SÁL.

29. Kgy. jk. 1075/1788, SÁL.

ban 1767-ben 11 dülőben szóródott szét Pocsa Györgynek 11 $\frac{1}{4}$ hold szántója,³⁰ mégpedig a „Répa földekben 1, kesken földekben 1, kis föld dülemben 1, Csapodi utra dülőben 1, Árokra Dülőben 1, Alsó utra dülőben 1, Alma kerek Dülőben 2, Budai Földekben 1, Hét hold Tarróba 1, Hosszi Dülőben $\frac{3}{4}$, Kis kender földekben $\frac{2}{4}$ hold szántó. De ugyanebben a határban az 1808-i „Liber fundialis” szerint egy-egy „gazda” földterülete 25—30—35 darabból állt, de akadt olyan is, mint ifj. Nyikos Mihály,³¹ akinek 324 □ beltelke, 420 □ kenderföldje, 7,7/16 (1200-al) sessió és 8 $\frac{10}{16}$ (1200-al) irtásföldje 12 $\frac{10}{16}$ (900-al) sessió rétje és 8 $\frac{1}{16}$ (900-al) irtásrétje 44 darabra volt széttagolva. E falvakban egyébként a telkek, a sessió földek igen csekélyek. Hövejen 8—10 holdnyira rúgnak,³² míg pl. Vitnyéden az 1767-es adatok szerint³³ „Circiter 5. holdra való két két Posonyi mérőre való szántó földet birnak egy-egy egész Helyhez, és 4 közönséges Szeker Szénát termő Réthet”. A telkeknek ez a szűkössége különben még jobban indokolja — az intenzív művelés mellett — az irtások szükségességét.

E Kapuvár környéki, Duna-menti árvizes területeken lévő földek irtása más feladatokat jelentett, mint az erdővidéki földek termővé tétele. Itten elsősorban a fák kiirtása, gyökereitől való megtisztítása volt a fő feladat, mely a fák gyűrűzése, az ún. „aszálás” révén indult meg, és főképpen fejszével folyt, míg e lapos, bozótos területeken a bokrok és a vizet is bíró fák kiirtása mellett az árklás és a posványok felszárítása is komoly gondot és fáradságos munkát jelentett, amint az a kapuváriaknak és a gartaiaknak egyik 1822-es panaszleveléből is kitűnik:³⁴ „a peres irtásokat most a' midőn a Posványbul és haszontalan voltukból a Folyamodók leirhatatlan munkával és fáradságaikkal, jó és haszonvehetőkké tették volna, tőlük erővel el venni mind a Természeti mind a Polgári Törvények tiltják” — olvashatjuk felháborodott hangú panaszukat.

Az irtások kezdetben itt is, akár országosan, minden különösebb engedély nélkül folyhattak, később azonban a földesúr, illetve annak meghatalmazott tisztje adott arra engedélyt, és adott ki az irtást végző személynek censualis levelet a földre vonatkozóan. E censualis levelek birtokában, az irtáspénz befizetése mellett, szabadon rendelkeztek a jobbágyok is a földdel, szabadon művelhették, adhatták, vehették, elzálogosíthatták, és amint Szabó István írja:³⁵ „majd nem nemesek módjára élhettek vele...” De érdemes lesz talán a censualis öröklevél egy példányát, mely a jobbágyok számára a szabad életfeltételeket részben biztosította, eredetiben is bemutatni. 1762. április 24-én adták ki pl. Csornán a következőket:³⁶ „Hövey Takáts Istvánnak és Feleséginek adattik ezen Censualis örök levél, ugyan Hövey Határában levő 5 Köblös irtás Földből és 2 Kaszás Rétről, mellyeknek is tartozik a Tekéntettes Csornai Conventnek is occognitionem Dominy, minden Esztendőben egy Köböltül egy Hetest, és egy Kaszástul 6 Pinzt, ugy mint Irtás Pénzt Csornába az Uraságnak bé füzetnyi s' nem egyebet és így megh adván Tülök járandó Irtás Pénzt, ugy mint — 69 $\frac{3}{4}$?? Füröl fira birhattya (:Salva tamen in pmissis Juris dictione et Juribus Dominalibus permanente:) maga tetszése szerint el is adhattya, és el Cserélhetti, föntt tartván azt, hogy ha el adnyi, vagy el Cserényi Szándékoznék, tartozik ezen fundus el vesztése alatt bé jelenteni az Uraságnak és eránta az megh vásárló fél Levelet váltanyi. Mellynek nagyobb el hitelére Dominalis Pecsétel megh is erősített. Költ Csornán Die 24ta Április Ano 1762.”

30. Csornai pr. m. lt. 53/IV/8, SÁL.

31. Csornai pr. m. lt. Wagner f.-rend. 4. csomó, SÁL.

32. Csornai pr. m. lt. 53(IV)9/5, SÁL.

33. Urb. tab. Vitnyéd, OL.

34. Kgy. ir. 329/1822, SÁL.

35. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp. 1948, 44.

36. Csornai pr. m. lt. 53(IV)7, SÁL.

E szabadabb jogú és kötetlen használatú irtásoknak a Kapuvár környéki dohánytermesztő falvak életében is jelentős szerepe volt. Egyrészt ezekbe is ültethettek — bár a nagy távolság miatt, minthogy a dohány sok kézimunkával jár, csak csekélyebb mértékben — dohányt. Erre való utalással néha találkozhatunk is, mint pl. a tamásiak 1839. március 14-i „Attestatuma”-ban, mely szerint a kapuváriak a tamási mezőn lévő — nyilván irtásföldjeiket³⁷ — „ha nem is általlyánosan is tavaszival rég ulta bé vetni vagy ültetni szokták”, s e megjegyzés „ültetés” szava nyilván a dohányra is vonatkozhat. Egyébként az irtásokba, friss törésekbe mindenkor szívesen ültettek nálunk dohányt a jobbágykorban, amint erre a XIX. század 40-es évei egyes szakíróinak megjegyzései is rávilágítanak:³⁸ „... meggyenkben általános tapasztaltatott, hogy a' miveletlen uj törésekben és így még — ugy szólván — vad földben legjobb illatu dohány termett” — írta pl. Csizmadia János. De még Szontagh Gusztáv, a híres dohányszakértő is a következőket állapítja meg:³⁹ „...mi magyarok dohányt, dinnyét, mindig csak friss törésekbe szeretnénk ültetni...”

De a közvetlen irtásföldi dohánytermesztésnél sokkal jelentősebb volt az irtások szerepe a dohánytermesztés előre lendítésében olyképpen, hogy a szabad használatú, terhes szolgáltatások nélküli földek birtokában a lakosság munkarejét bőségesen fordíthatta a közeli földjeiben ültetett dohány gondozására, és munkakedvét, erejét nem fecsérte el a megalázó robottal és a dézsmás növények kedvtelen munkájával. A távoli szabad irtásföldek biztosították élelmük jelentős részét, míg telekföldjeik dohányja jó eladási lehetőséget, árut, pénzt is szolgáltatott, és ezzel az átlagos jobbágnál kötetlenebb, jobb életet is. A gartaiaknak, akik a kapuváriakkal együtt a legkisebb telkekkel rendelkeztek, az 1785-ös összeírás szerint pl. az adó, élelem és ruházat költségeinek nem is kis részét már a dohányból szerzett pénz fedezte.⁴⁰

S mindez a szabadabb termelés és az ezzel összefüggő jobb élet folyt egészen addig, amíg a földesúri mezőgazdasági üzemek kiépítéséhez el nem szedték az irtásföldeket és a föld nélkül maradt volt birtokosokat pedig e majorságivá változtatott földek művelésére nem kényszerítették.

Az allodizáció a paraszti kezdeményezéseknek gátat vet

A Kapuvár és környéki uradalmak a XVIII. század közepétől fogva fokozatosan épültek ki mezőgazdasági termelő üzemekké, és ezzel együttemben a lakosság szabadabb helyzete, bő szántói és kedvezőbb gazdálkodási lehetősége is szűkebb keretek közé szorult. Különösen Kapuvár és Garta került nehéz helyzetbe, hiszen az Esterházyaknak itt alakult ki egyik jelentős uradalma, a nagy kiterjedésű irtásföldek elvételével. A mezőgazdasági üzem alakítása lényegében itt is az úrbérrendezéshez datálható, hiszen egyrészt ekkor rótták a lakosokra, a házatlan zsellérekhez hasonlóan, a 18 napi robotot — ha kezdetben elég liberálisan is vették annak végrehajtását — és azonkívül — ami talán még lényegesebb — ez indította el az irtásföldek tömeges visszaváltását.

Mindenekelőtt, a mezőgazdasági termelőüzemek kialakítását megelőzően, az állattartás kifejlesztése érdekében a legelőket és réteket visszavéve alakították ki nagyszámú nyájaik és csordáik számára az allodiális legelőket. Ez könnyen meg is történhetett, hiszen a falvaknak nagyon kevés saját legelője volt és az

37. Kgy. ir. 1046/1842, SÁL.

38. Csizmadia J.: A hontmegyei dohánytermesztés, Magyar Gazda (=MG) 1843, 1060.

39. Szontagh G.: Izgatás... MG, 1845, 1227.

40. Kgy. jk. 311/1780 SÁL.

is a fokozatos elszántások következtében állandóan fogyott, úgyhogy az állatok fenntartása érdekében az egyes helységeknek hatalmas irtáseredetű legelőket és réteket kellett bérelniük.

Kapuvárott pl. már az 1752-es összeírások szerint⁴¹ is „Pascuum insufficiens est, hinc illud Censu in Dominalibus Silvis Vitnyédiensibus 50 fl. Supplent...” De Gartára vonatkozóan is ugyanezt mondják az összeírások:⁴² „Pascuum insufficiens et ideo quotannis jugalia et alia etiam minora pecora pter vaccas mulgibiles erga Censum fnorum circiter 40. Vitnyédiensibus Incolis pstandum necessarium pascuum conducunt.” Legelőjük, mint egyik 1754-es panaszlevelükből kitűnik, még vonós állataiknak sincsen, és rétjük is csak parányi:⁴³ „A Tizenöt hosszú Forozást pedigh hogyan vehetnink véghez, holot nekünk legh Kisseb magányos Pascuationk nintsen, azért is Kintelenítettünk vonyos Barmainknak Esztendőkint nehéz szerzet pinzel más Helyseghtül füvellőt venni, Télen pedigh (Mivel Senkinek Közüllünk a Kisded Falu Rittyén kívül, tsak egy Kasza vágás sintsen) drága Pinzen Szomszéid Helyiségekből a' Szénát megh Szerezni...” A kapuváriak száraz időben szántani szokták, már 1757-ben is, egyes kaszálóiakat:⁴⁴ „...hogy pedighlen nimel kaszáló Riteinket ujonaid az elmult száraz Esztendőben föl szántottuk, — írják egyik panaszlevelükben — kiket is, ha az ár vizek büvelkednek abban köl hadnunk, és sem föld, sem Kaszáló Rét nem lisen...” De megtehették ezt a gartaiak is úgy, hogy pl. 1837-re csupán némi erdei legelőjük maradt:⁴⁵ „... az erdőben lévő legelőn kívül egy lányi legelő, vagy pedig egy kasza vágó Rét sem található az egész határunkban” panaszolják. E helységek tehát nagy legelőterületeket voltak kénytelenek bérelni⁴⁶ „rész szerint az Erdőknek sűrűsége és a Fáknek Árnyika, részszerint pedig a lapányosabb fekvése, és a rajta megállapodó vizek miat alkalatlan, és a Garthai helység Marháinak számához képest öligtelen, aminek nyilvánosságos probája az is, hogy a panszkodó község más helységeken Legelőt bérelni kéntelenitetik...” E legelők hatalmas területeket foglaltak különben magukban; amint 1827-ben a helyszíni szemlére kiküldött hőveji, himódi, és kiskaludi lakosok is bizonyították⁴⁷ „a Gartai Község az 1771 Esztendő előtt a babóti Erdőket egészen a Kiskaludi Határig Szabadon legeltette...” A kapuváriak csordája pedig a sorozatos földelvételek és legelő csonkítások után is, a hőveji bíró és esküdtek 1857-es vallomása alapján⁴⁸ „mind ekkoráig — Szabadon Járhatott az Vitnyédi Rábáig és Semmi excessus eránto nem történt, mivelly hogy exteruval is egiszlen Kapuvárii Uraimék tartják egisz Hővej Határtull fogva az Iharosson által Vidnyédi Rábáig — mi leg nagyobb, még az Kapuvári Marhák dillelőre is oda haitattak, ott volt az itató helyek, az Melyeért közöttük semmi helytelen viszálkodás nem történt, Kapuvári Vidnyédi Uraimék között...”

E hatalmas területekre kiterjedt legelők és rétek regulázása, csonkítása, összeszerződés volt az első lépés a földesúri allodizáció során, amikor is egyrészt, a szükséghez mérten, területeket is tudtak leszakítani, de a földesúri üzemek kiépítéséhez szükséges tőkét is biztosíthatták a bérek, árendák fokozatos emelésével. Az első földelvételek már elég korán megtörténtek, mégpedig a közeli és kellően kitisztított, és művelésbe állított földeket vették el, amelyek helyett

41. Conscr. 1752, Kapuvár, SÁL.

42. Conscr. 1752, Garta, SÁL.

43. Urb. ir. Garta, SÁL.

44. Urb. ir. Kapuvár, SÁL.

45. Kgy. ir. 4983/1837, SÁL.

46. Kgy. ir. 1931/1027, SÁL.

47. Kgy. ir. 1931/1027, SÁL.

48. Kapuvár régi községi iratok, SÁL.

távolabbi bozótokat, irtani való területeket bocsátottak a lakosok rendelkezésére. Így a földesúri terület is fokozatosan gyarapodott, de a határ megművelhető, használható része is egyre nőtt. 1744-ben pl. már efféle „földcserének” lehetünk tanúi az egyik egyességlevélben, melyet az urasági tiszttartó adott ki ugyanez év július 8-án, és mint az egész földelvétele-irtási folyamat egyik jellemző dokumentumát érdemes lesz egész terjedelmében közölni:⁴⁹ „Kapuvárott lakozó Kovács Bognár Jánosnak lévén a' M. Urasság Rétyte, ugy mint fölső, és alsó Paragok közt egy darab Rétyte, és mivel a' M. Uraságh Parancsolattya az volt, hogy az ilyen Réteket el foglallya és ha bizonyos birták vala pénzül őket ki fizessem, mivel pediglen említett Kovács Bognár János az említett Rétyben nem első gazda, hanem eő is tsak mástul vette vala és Semminémü exceptio a vevisben nem vala, és így a' Pénze le kellett volna tétetni neki, de mint hogy ő nem pénzt hanem rétet érette kívány vala, ezért adom föl az Hidászi határ vigén az Oslý Rábátul fogva hosszára a' Bokonyi eré mellett egy darab bokrost, ugy hogy az Oslý határig hat id est 6. kaszásra valót irthasson, tisztithasson, és a fönt említett Rétyte helyett felesigivel Szaikorits Ilonával és a' két ágon lévő, és leendő Gyermekével egygyütt usualhassa, és hasznot belőle haithasson. A M. Uraságnak Semmi némü adót róla nem fog adni, méglen a többi Irtás Rétekről is a M. Uraság dispositiot nem tizen, de a' Város hozzá ha egyszer hasznát veheti, mint a' másiktul Portziozni fogh. Hogy pedig az meg irt ki irtandó Rétyet minden háborgatás nélkül birhattya, adom nékem concredalt Tisztház Petséttyével meg erősítettett Levelemet. In Arce Kapuvár die 8^a July 1744. Hochszinger Mihály Tisztartó.”

A terheknek a fokozatos gyarapodását és a legelőkből való lassú kiszorulásukat pedig ugyancsak a kapuváriak egyik levele tárja elénk, melyet a vármegyéhez küldtek 1836-ban. Ebben többek között a következőket írják:⁵⁰ „2. Régiebb időkben marháink az egész határban szabadon legelhettek, úgy nem különben a' két rábák közi réten is tavasszal és ősszel két csordánk legelt egész hó leesésig: utóbb ugyan ezen két rábaközi rétet legeltetéséért a M. Uraság által 100. szekér széna behordására szorítottunk; végre ugyan ezen helyre egy major építettett, melybe a birkák járván, még a' körülötte fekvő réteink is marháinkra nézve alkalmatlanokká tétettek.

3. A nyári legelőre pedig azon észre vétel tétetik, hogy marháink száraz időben a' határba egész az egerig jártak, vizes időben pedig más Uradalomban voltunk kéntelenek az Uraságtul drága pénzen pascumot venni; utóbb arra szorítottunk az Uradalomtul, hogy saját legelőnket, mellyről valamint akkor ugy most is Contributiót fizetünk, pénzen vegyük meg, mi pedig nem akarván magunkét az Uraságtul megvenni, a' Süttöri Uradalomra voltunk kéntelenek szorulni, melly idő alatt az érintett kapuvári legelőnk az Uradalom által holdakra törvénytelen felméréttetvén, szomszéd helységbelieknek tsekély árendáért kiadott; utóbb ezen Süttöri Uradalomban kibérlet legelőt ugyan ezen Uradalom a' birkák szaporodása miatt magának megtartván, kéntelenítettünk haza szorulni, a' hol minket a' szükség az idegeneknek kiadott legelőknék drága megvételére szorított.

4. Voltak ugyan ennek előtte is a' M. Uraságnak s v. sörtvései, mellyek egyedül az Iharosi erdőben, nem pedig a' pascumon tartozkodtak, s még is ennek szüke miatt pénzes legelőre szorultunk; most már meg szaporodván az urasági sörtvések, saját legelőnket is annyira elfogják, hogy az tulajdon sörtvéseinknek is alig elegendő. — Így tehát mind a' mellett, hogy pascumunkat drágán fizet-

49. Urbarialia, Kapuvár, SÁL.

50. Kgy. ir. 442/1837, SÁL.

jük, annyire meg leszünk szorítva, hogy minden gazda legfellyebb egy tehenet tarthat.

5. Legfájdalmasabb ellenvetésünk az, hogy ekoráig állandós vonyós marhát, ha csak a' M. Uraságtul pascumot pénzen nem vettünk, nem tarthattunk; mert alig hogy gabonáink behordattak, azonnal taraink a M. Uraság birkáinak prédájával lettek . . .”

De Hövejen is arról panaszkodnak a lakosok, hogy az uraság ökör tilosukat akarja elvenni és helyette az addig is szabadon használt területből akarja ezt kijelölni.⁵¹

Mindez a reguláció és csonkítás a XIX. század első évtizedeiben lett különösen súlyos, amikor a földesurak itt is, a gyapjúkonjunktúra következményeként, nagyszámú juhnyájukat neveltek az eddig sokszor közös területeken. 1835-ben pl. a kapuváriak kétségbeesett hangú levélben fordulnak a birkák pusztításai miatt a vármegyéhez:⁵² „Nem csak ember emlékezetet felül muló, sőt talán azok üdöktől fogva se, miolta az Eleink a' Kapuvári Mezővárost megszállották, a' Birka Marhának szabad járása és legeltetése a határunkban nem volt . . . Történt azonban, hogy ezen Százados Törvényes szokásnak ellenére ez előtt egynéhány Esztendőkkel a' Fő Méltóságú Herczegség a' határ szélén az ugy nevezett Öntés Majort álltván fel . . .” nagyon megsaporította birkáinak a számát, azonban azt ígérte, hogy azok csak a major körül legelhetnek. 1830-ban azonban a rétjeikre is ráhajtották, ezt azonban a főszolgabíró eltiltotta. 1834-ben újra legelőikre és rétjeikre hajtottak 7—8000 birkát Szent Mihály nap előtt két héttel. Pedig legelőjük oly sovány, hogy pótlásukra bérleni kellett az uraságtól. Ezért kérik újra a birkák eltiltását. De a sok pusztítással szemben tehetetlenek voltak, hiszen az alispáni rendelkezés következtében a birkákat be nem hajthatták, mivel úgymond maguknak bírái nem lehettek. „Azonban eők ezen utasítás után sem mentek senkihez panaszra — olvashatjuk most már a hövejiek ellen indított vizsgálati jelentést⁵³ — hanem ön határozatjoknál fogva ismét újra erőszakosan lehajtották, mind az alsó, mind a Felső mezzei vetésekről az uradalmi Birkákat, azt azonban, hogy ezt akkor rosszul tselekedték mái napon is előttünk elismerték . . .”

A korlátozásokkal egy időben folytak a földvisszavételek is, amelyek lényegében alapul szolgáltak az allodiális üzemek kialakítására. Az apróbb, mintegy előkészítő visszaváltások után a XIX. század elején indult meg az irtásföldek tömeges visszavétele. Kapuvárott pl. 1811-ben hatalmas területeket szakítottak ki a lakosok eddigi használatából, potom pénzen fizetve ki az irtással kapcsolatos fáradságaikat. A kapuváriak azonban — erejükhöz mérten — ellenszegülnek a földrablásnak és évtizedekig nem hajlandók felvenni a földekért kiutalt csekély összegű irtáspénzt. 1828-ban pl. ez ügyben Horváth János városbíró a következőket jelenti a főbírónak:⁵⁴ „Parantsolatjának bé tellesztésére voltam azon Osly határban lévő Irtás és rétekről való földek iránt, azon Pénznek föl vétele felől azt érttettem mind az Kapuvári és Garthai részről, hogy semmi kép sem akarnának azon Pénznek föl vételére rea állani, hanem annál inkább legnagyobb Esedezéssel és könyörgéssel vagynak, hogy ha érette más alább valót is kaphatnának, csak vég képpen ezektől meg vállalni nem akarnak . . .” A per hosszadalmasan elnyúlt és még 1837-ben is konokul kitartottak amellet, hogy az irtásföldek árához nem nyúlnak, hanem elvett földjeik helyett újabb területeket

51. Kgy. ir. 733/1842, SÁL.

52. Kgy. ir. 607/1835, SÁL.

53. Kgy. ir. 2450/1837, SÁL.

54. Kgy. ir. 2012/1828, SÁL.

kérnek.⁵⁵ Csak hogy erre már nem kerülhetett sor, hiszen jelentős irtani való bozót-területek már nem álltak rendelkezésre, és a földesuraknak sem az volt a céljuk, hogy újabb szabad területekkel lekössék e helységek munkaerejét, hanem éppen az, hogy azt lehetőleg teljesen kibontakozó allodiumaik szolgálá-tába állítsák.

Ezzel viszont megkezdődött az eddig szabadabb jogú lakosok szomorú kál-váriája, amelynek során nem csupán az élelmet adó külső földjeik nagyrésztől fosztották meg őket, hanem a megmaradt földjeikben és a szűk keretek közé szorult életükben is érvényesülni kellett a földesúri akaratnak és életük új rend-jében állandóan ott állt a zavaró, fenyegető új mozzanat, a földesúri kényszer.

Régi földjeik elvételeivel, illetve e földek megcsonkításával egyúttal megszűnt a határ régi rendje, művelése és eltűnt sok hagyományos szokás. A földesurak, különösen kezdetben, szinte túlzottan védelmezték új birtokaikat és a régi hasz-nálókat nagy óvatossággal és szigorral távoltartották tőle. A hővejiek pl. 1825-ben arról panaszkodtak,⁵⁶ hogy az uraság a rövidebb útjukat is megszüntette, amely erdején és vetései között vezetett, nehogy a vonós marhák a győrói és dénesfalvi malomba jártukkor az út szélét lelegelhessék. Másfelé vezető hosszabb utat nyitott a régi, rövidebb helyett. Egy évtizednél valamivel később, 1837-ben pedig a vár-megyén külön küldöttségnek „fiók választmány”-nak kellett foglalkoznia azzal a kérdéssel, hogy a víz melletti helységeknek az ekkoráig megmaradt és a réte-ken gyakorolt „hal szúrása” továbbra is érvényben maradhat-e vagy sem?⁵⁷ S igen jellemzően, az ügyben a következő véghetetlen és eredménytelen peres-kedésre utaló határozat született: „ha a halszúrás gyakorlatában lévő Helységek ezen szokásban háborgattanának Jussaikat Peres uton keressék”. Megnehezedett a legelő és a fű szerzése is, és amint a gartaiak 1837-ben írták, az uraság a legelőkért terhes szolgálatot és a gázhordásért is pénzt követelt:⁵⁸ „Már több esztendőkön valamint a múlt két esztendőknél is a Méltóságos Uraságtól (:mivel az erdőben a legelőnek szűk volta miatt marháink majd el vesztek:) kéntelenít-tettünk olyan füellőt a hol az előbbi esztendőben termett fű is fennállott bizo-nyos számu pénzen meg venni. Ugyan a mult 836^{dik} Esztendőben is kéntelenít-tettünk a Marháink részekre kért legelőért a Méltóságos Uraságnak terhes szol-gálatokat megtenni, és majd minden esztendőn egy kis Gaz hordásért bizonyos summát le fizetni.” A földesúri földeket, melyek korábban a városbéliek haszná-latában voltak, szigorú tilalommal zárták el még akkor is, ha abban kárt nem is tettek volna. A kapuváriak 1826-os forrongása utáni vizsgálat során garmadá-val kerültek elő az efféle panaszok. Horváth Pál pl. arról panaszkodott,⁵⁹ hogy „a’ Réttye a’ M. Uraság rétje mellett vagon ’s gyűjtött, de a’ M. Uraság Rétytén a’ széna már harmad nap előtt fel volt gyűjtve, ’s az ökre oda által legeltek, mellyert Ispány Ur a’ Leányát úgy megverte, hogy egy hétig fekütte az ágyat, szürét pedig elvette és hogy adja ki egy malaczkát vitt ajándékba, ki adván ugyan a’ szürt, de még — is 1 ft. 30 xroat vett rajta.” Szabó Pál pedig azt val-lotta,⁶⁰ hogy „a’ Tojásan ülő Kotló Ludja ki repült a’ kert alá a Méltóságos Ura-ság Gyöpére, ’s Ispány Ur agyon lütte, ’s kintelenített a tojásokat ki dobni.” A büntetések a nép megfélemlítése céljából történtek, egészen nevetséges indok-kal. Varga János pl. azon panaszkodott az említett vizsgálat alkalmával,⁶¹ hogy

55. Kgy. ir. 4947/1837, SÁL.

56. Kgy. ir. 377/1825, SÁL.

57. Kgy. ir. 2/1837, SÁL.

58. Kgy. ir. 4983/1837, SÁL.

59. Kgy. ir. 83/1826, SÁL.

60. U. o.

61. U. o.

„midőn ökreit a szekérunon a' M. Uraság kukoritzza földei közt haza hajtotta, belé kapott az ökor a' kukoritzába két izben 4 fl. vett Ispány Ur rajta”.

Mégis mindez a sok kellemetlenség csekély azokhoz képest, amit e hajdan szabad népnek a földesurak számára teendő terhes robotszolgálatok jelentettek. Az épülő allodiumokba az uraságok kíméletlen erőszakkal hajtották e kényszerű munkásokat, s ez a tény viszont az egész mezőgazdaság fejlődését fékezte, megakasztotta, hiszen a rendelkezésre álló munkaerő nagy részét lekötötte és magához láncolta a földesúri üzem, és a kényszerű munkában eltörődött, kedvüket vesztett személyek már saját összeszorult földjeiken sem tudtak dolgozni a régi lendülettel — maradék idejükben. Így tehát közvetve a termelési kedv ellanyhulásával nagyobb kár következett be a dohánytermesztésben is, mintha a földesúr közvetlenül beleszólt volna e növény termesztésébe.

A robotmunka bénító hatása

Az 1767-es úrbérrendezés a fenti helységekben is csak a lehetőségét teremtette meg a túlzott robotoltatásoknak. Kezdetben a földesurak igénybe sem tudták venni a rendelkezésre álló munkaerőt. Egyes szomszédos, ugyancsak az Esterházy-uradalomhoz tartozó falvakban, ahol a bővebb kiterjedésű határ korábban módot adott az allódiális üzem kialakítására, már a XVIII. század második felében is jelentős robotszolgálat tapasztalható, így pl. az acsalagiak 1768-as és a pordányiak 1774-es contractusa szerint egyéb terhek mellett a lakosok kötelesek robotban az uraság számára meghatározott nagyságú földet megszántani.⁶² A század végére viszont már a legtöbb helységben megkezdtek a robotszolgálatok szigorú végeztetését, még a kisebb uradalmakban is. 1798-ban pl. a csornai prépostsághoz tartozó hővejeiek — akik a későbbiek folyamán is valamivel humánusabb magatartást tapasztalhattak földesuruk részéről, mint a nagy Esterházy-uradalom jobbágyai — emelnek panaszt a sok és jogtalan robotoltatás ellen: „1 ○ Bölcsen tuggya azt a Ttes ur, — írják panaszlevelükben⁶³ — hogy mi alább irattak (:a mint is az Contractusunk bizonyította:) nem Kötelez-tethetünk a hosszú fuvaron kívül a Mltghos Uraságnak Robotot Szolgálni mivel hogy a Robotot pénzel váltyuk fel s Árendát fizetünk...”

„2 ○ Csornai Nemzetes Tisztartó Urunk Szüntetlenül hajtogattat robotra bennünket, Nyáron Széna Kaszálni, gyűjteni, Aratni Télen pedig öl fát vágni és minden egy egy Nap Számot kívánván tsak két garásával az Árendából le fizetni, vagy is le hajtani, igaz az, hogy a Mltgos Uraságnak kívánunk éjjel nappal fejet hajtani, és mindenekről eleget tenni igyekezünk, de a mi tőlünk nem lehet azt a M. Uraság sem kívánhattya s' nem is kívánnya, hogy tudniillik az Árendát is minden fertályba a mi esik meg fizessük, Robotot is Télen Nyáron Szünhetetlenül Szolgályunk lehetetlenség, hát a mi magunk dolgát mikor tegyük, mikor szerezhettyük a Szükséges Portiót vagy a M. Uraságnak a kíván-tató Árendát ha jobb részét a Nyárnak robot nap számokban töltyük a mi több még.

3 ○ Megh mondhatatlan kegyetlenséggel viseltetik hozánk emléttett Schendl Ferencz Tisztartó Urunk a Robot Nap Számunknak sürgetésében.” Legutóbb is, — mint írják — Polgár Ferencet ártatlanul, keményen megverette. E korban különben érdekes módon már viszonylag fejlettebb formáját találhatjuk az allódiális adminisztrációnak: a tisztartó pl. írásban rendeli ki a robotos jobbágyokat.

62. Tasc: R. 53/14. Esterházy Lt. OL.

63. Act. fisc. 9/17/22, SÁL.

De ugyanakkor már bőven élnek a Hármaskönyvben kodifikált büntetéssel, a robotra ki nem állás esetén: a három nap levonással és a botozással.⁶⁴

A szabad hajdúhelyes kapuváriak és gartaiak robotra való fogása pedig valamivel később, a XIX. század húszas éveiben történt, a lakosság nem kis ellenállása és lázongása közepette.⁶⁵

A robotszolgáltatások e kellő mennyiségű sajátfölddel nem rendelkező, szabad lakosságnak különben nagy terhet jelentettek, hiszen sessiók híján a megélhetéshez szükséges élelmet szabad munkavállalással, mesterségekkel, napszámmal stb. tudták csak megszerezni. A robot pedig nem pusztán 18 vagy 52 nap elvesztését jelentette, hanem ennél sokkal többet: szétértette az egész eddigi munkarendjüket, sőt életüket állandó bizonytalanságba hozta, hiszen nem tudták napjaikat, hetüket kedvük szerint beosztani, mivel bármikor rájuk törhetett a robotra kirendelő urasági hajdú. Sokszor csak előző este, az utolsó pillanatban értesülhettek a másnapi munkáról, mely korán, napkeltekor kezdődött és nemhogy csak napnyugtáig tartott, hanem sokszor két-három napig is távol kellett dolgozniuk, miközben a már megkezdett saját munkájuk maradt, gazdaságuk romlott és munkavállalási lehetőségük egyre csökkent. Nem csoda, hogy a robotra való kirendelés hírére sokan elmenekültek, és némelykor a robotosok összeszedése holmi nyúl vadászatra hasonlított. És ha végül is a robotot megkezdhették, nem pusztán a robotosok voltak lekötve, hanem a munka a család más tagjaira is kihatott, hiszen az élelmet, ebédet a messze dolgozók után kellett hordani a család asszonyának, esetleg úgy, hogy közben a határ egészen más részén dolgozó családtagokat is elláthassa.

Érthető ezek után, hogy a robotosok nem nagy kedvvel, lelkesedéssel dolgoztak, hanem amint a máig fennmaradt kifejezés is mondja, munkájuk csak „naptöltés” volt. Azok a hőveji lakosok pl., akik saját földjeikben oly kiváló szorgalommal és gondnal nevelték a sok kézimunkát kívánó híres hőveji dohányt, a bánhegyi gazda véleménye szerint, akinek felügyelete alatt kellett 1800-ban robotolniuk, „... a Robotok szolgálatában szörnyű röstök ... több ízben történt — amint a fenti gazda vallja tovább,⁶⁶ hogy erő szakkal is el menni bátorkodtak, 's jelessen történt, hogy én Bánhegyi Gazda eleikbe állván el botsáttani nem akartam, de nyakasul felelvén ha Római Pápa eleibénk állana, még is el mennánk, a' Farádi Rétekről pedig a' Kaszálásból alattomban el szöktek, azon kívül ha egész helység Hővejről parantsoltatik, többnyire hét, nyoltz személy áll elől a' munkára némelykor pedig Hővei Helységből ha robotra parantsoltatnak, többnyire el maradnak ...” De a vásárosfalusi lakosok is hasonlóképpen nyilatkoztak róluk:⁶⁷ „... dil Táibon érkeznek a Munkára úgy hogy Mindenkor tsak Dilután az ebédet el végezvén Szoktak a Dologban álloni onnand Pediglen ebéd után Midőn töb Napokra vannak a robotra rendölve el Szoktak Menni ...”

Az uradalmak a munkakedv hiányát, lanyhaságát a felvigyázók, csőszök, hajdúk szaporításával és durva magatartásával igyekeztek pótolni, csak hogy a bürokratikus apparátus növekedése nagyon is kétes értékű eredményt hozott. „Akár hány helyet tudok — írja Ploetz is 1845-ben a robotmunkák bürokráciájával kapcsolatban⁶⁸ — hol különös robotkezelő tiszt tartatik, ellátva írász-, hatnyolcz és több hajdu 's csösszel”. Nehézkes volt a robotok regisztrálása, elszámolása is, amelyhez e nagy létszámú ellenőrző és végrehajtó személyzet kellett.

64. Act. fisc. 9/17/22, SÁL.

65. 1: Vörös Károly i. m. 85–104.

66. Act. fisc. 9/17/22, SÁL.

67. Act. fisc. 9/17/22, SÁL.

68. Ploetz A.: Robot és dézsma, 1845, 331.

Általában kétféle gyakorlat alakult ki a robotmunkában: a protocollumba való beírás és a pecséttel, robotjegyekkel való ellenőrzés. Mind a kettőt megtalálhatjuk e vidéken is. A kapuvári uradalomban a XIX. század elején térhettek rá a robotjegyek, ún. bárcák használatára. De ezzel kapcsolatban is, már 1826-ban „közönségesen azon panaszkodnak ezen zsellérjobbágyok, hogy a midőn estve későn a Robotrul haza jönek, alig várhatnák, hogy vatsorára és a' nyugodalomra haza mehethének, de Ispány Urnak olyan szokása vagyon, hogy ámbár ide haza légyen is, még is óra számra várakoztatja a fáradt népet, méglen nékik a' Roboth Bartzát ki adja.”⁶⁹ A 40-es évekre viszont a bárcák használatát megszüntették, és helyette a nehezebb robotkönyvbe, protocollumba való beírást rendszerezítették. Amint az egyik uradalmi levélben olvashatjuk,⁷⁰ a bárcákat az uradalom „azért törölte-el, mivel némelly lakosok a' tehetősebb gazdáknak bartzaikat eladták és azok robotra nem mentek, melly miatt az Uradalom nem tudhatta az öszveszámittásig ki tartozik robottal és ki szolgálta-le, 's a' miatt az illető Tisztség nem tudta kik legyenek robotra parancsolandók. Ajánlotta szonban az Uradalom, hogy minden lakosnak robot kiskönyvében a' hetenként szolgáló robotot minden Vasárnap délután bé iratni fogja.” A szaporodó bürokrácia következtében a lakosok kéri a régi regisztrálási módot vissza, mivel, mint írják:⁷¹ „A' Robot el szolgálása után némel okok elő fordulhatása következtében gyakran meg történik, hogy annak bé írása elhallaszatik más napra. a' midőn pedig már a szolgálónak kárára, bé nem vétetődik 's irattatik, 's így sok károsodások történnek köztünk.”

A robotszolgálatok időnkénti elszámolása, a bárcák összeszedése és az uradalmi protocollumba való beírása, a computus alkalmával történt, amikor is nemcsak egész napjukat tétlen várakozással ácsorogták el, hanem az újabb bajokra, csalásokra, megaláztatásokra is sor kerülhetett. Ha bárcával számoltak, a vékony papírlap a szegényes parasztházban könnyen elkallódhatott, vagy mint pl. a kapuvári Bársony Andrásnéval történt,⁷² „téli idő lévén az asztala megdagadt, három bartzáját nem tudta elővenni az asztalbul”. Ugyancsak a kapuváriak 1821-es vizsgálata idején tömegesen kerültek elő a robotbeírással kapcsolatos panaszok is.⁷³ Így pl. „Eözvegy Kertai Imréné Nagy Panna azon panaszkodik, hogy az Ispány Ur, Első Esztendei ide jövetelével 13 Robot Bartzáját fel vevén tőle ugyan, de a' kis könyvében be nem irván, hanem tsak a' többi Bartzák közé a kosárba vetette.” Vagy „Kováts György azon panaszkodik, — mint olvashatjuk — hogy a' midőn Ispány Urnak két Robot tzedulát beadott, a' kis könyvébe ugyan beírta, de az Robot-Prothokollumába nem, és ezután ismét ujra 7 napot kellett nekie szolgálni.” Vargyas György pedig azért emelt panaszt pl. „hogy midőn egykori Robot számvételkor Hét Bartzát vitt bé, és Ispány Urnak asztalyára le olvasta, erre Ispány Ur az felelte, hogy a' Város házánál fogja bé irni, 's ott fogván a' Bartzákat a' többi közé tette, de a' kis könyvébe sem a' maga Házánál bé nem írta sem a' Város Házánál . . .” Egyébként a computusok alkalmával került sor bizonyos egyezkedésre is a vármegyei kiküldött bevonásával, így pl. bizonyos hosszú fuvarok napra való átszámítására.⁷⁴

Az allodiális mezőgazdaságok építése, illetve a robotmunkák fokozott igénybevétele tehát gyökeres átalakulást hozott e helységeknek eddigi hagyomá-

69. Act. Crim. 8/1826, SÁL.

70. Kgy. ir. 4688/1840, SÁL.

71. Kgy. ir. 4688/1840, SÁL.

72. Act. Crim. 83/1820, SÁL.

73. L. valamennyit Act. Crim. 83/1820, SÁL.

74. V. ö. Kgy. ir. 2303/1840, SÁL.

nyos életében, és a régi nyugodtabb munkarendet, belső kezdeményezést, elrendezést, a földesúri hatalom beavatkozása felbontotta és az életet zaklatottá, bürokratikusá, áttekinthetetlené tette. A lakosok bújtak a munka elől, míg a földesurak újabb munkával büntetve őket, a végtelenségig szaporíthatták a terheket. Ez pedig akkor lett különösen terhes, amikor irtásföldjeik jelentős részét elveszítve, munkavállalásra kényszerültek, és ebben a földesúri önkény, a robotkötelezettség akadályozta őket. Elsősorban a nyári aratómunkáknak az akadályoztatása jelentett súlyos gondot a szegénységnek. 1836-ban pl. az uradalom a következőket hozta a kapuvári lakosok tudomására:⁷⁵ „Mező városunk szegényebb lakosi, kik jobbára részes aratással szereztek meg élelmöket, a' múlt évben is e célbul felvállalt aratás alkalmával az alább megjegyzettek honn nem lévén, mint-hogy a' méltóságos uraságtul parantsolt aratási robotra meg nem jelenhettek, minden parancs után három egész bártzára büntettettek...” Ugyanakkor azonban még a következőket is kihirdették a lakosoknak:⁷⁶ „Folyó évi június 12^{kén} helybeli Tisztartó Ur olly hirdetményt küldött ki, melyben az aratásra meg nem jelenőket minden személyválogatás nélkül három napra leendő büntetéssel fenýíti, oda értvén azt is, hogy kik házaikat a' részes aratás miatt elhagyják, abba távul létekbén ollyant helyheztessenek, ki a parantsulat alkalmával mindenkor helyt állhat.” A gazdasági leromlással együtt járt belső életük demokratizmusának, függetlenségüknek visszaszorítása: a községi vezetőket, kik pl. Kapuvárott a földesúri terhek ellen foglaltak állást, leváltották és egy részüket a forrongás leverésekor börtönbe is zárták. Vitnyéden már korábban a földesúr embereinek kezei közé ment át a község vezetése. 1817-ben a három földesúri jelölt közül a bírót erőszakkal választatták meg, noha a nép egyiket sem akarta. Amint azt az 1821-es főbírói jelentésben olvashatjuk:⁷⁷ „... az 1817^{dik} esztendei Birói választás alkalmatosságával némely Vitnyédi lakosok különösen pedig Szakáts József nem azért fenýttettek meg az Uradalmi Tiszttség által, mintha a' Biróságra tsak egy bizonyos Személy neveztetett volna ki az Uradalmi Tiszttség által és azt valamely büntetésnek fenýétéke alatt el fogadni kényszerítették volna, hanem azért, mivel az Uradalom által a Birói hivatalra Candidált három Személyek közül (:mellyre az Uraságnak hatalma vgyon:) egyiket sem akarták Birónak elfogadni és így egyikre sem voksoltak.” Az új vezetők, akiknek dicsőtelen feladataik közé tartozott a terhes robot-kirendelésekben való segédkezés, és a megemelt terhek behajtása, a földesúri hatalom árnyékában maguk is sorozatos jogtalansággal tették hírhedtté nevüket. Az ellenszegülőket és panasztévőket szigorúan büntették. „... Az Helység Birája Németh Ferencz és Varga János ösztönzésébül — olvashatjuk pl. az egyik vitnyédi panaszlevélben⁷⁸ — hogy az Helységbeli embereket meg rémétse, elsőben a Kiss Mátyást azért büntették hogy Istantziat vitt Sopronban, ezért kalodába tették reggel korán, azután tiz órakor mind Zsivánt vagy Gyilkost úgy késérték az Templomég Dobbszóval és azután tizenkettőt vertek reája és az verés után esmit kalodába tették azután eleresztvén 16 Garast fizetett zár pinzt...” Máskor, mint ugyanebben az instantiában olvashatjuk, az elbizakodott kiskirályok az ellenkezőket halállal fenýgették, de egyesek, mint pl. az egyik esküdt nem riadt vissza olyan apró csalástól sem, hogy saját rossz szénáját kicserélje a beszolgáltatót jobb minőségűvel, amit aztán hosszú fuvarozgatás után végül is szegényszemre vissza kellett vinnie. A korábbi demokratikusabb életfeltételeket felváltó földesúri önkény alatt, tág

75. Kgy. ir. 2992/1836, SÁL.

76. Kgy. ir. 2992/1836, SÁL.

77. Kgy. ir. 1796/1821, SÁL.

78. Kgy. ir. 1796/1821, SÁL.

lehetősége nyílt a földesurat hűen kiszolgáló vezetőknek az efféle alantas cselekedetekre, hiszen a közösség ellenőrző szerepe, aktivitása erősen visszaszorult.

Mindennek a gazdasági és társadalmi átalakulásnak óriási hatása lett a korábban serény dohánytermesztőkre, akiknek éppen a kezdeményező kedvét, munkaszeretetét, lendületét zibbasztotta el a földesúri üzemek építésével és a fokozott szolgáltatással, robottal előálló új helyzet. „Azt már tapasztalatból tudhatjuk — írta a Magyar Gazda egyik cikkírója 1844-ben⁷⁹ — a' hol nincs robot, ott sokkal munkásabbak a' lakosok”, de ez fordítva is épp úgy érvényes. Mint Hetényi János a múlt század első felének egyik szakírója írta,⁸⁰ „... robotrendszerünk igen alkalmas arra, hogy a jobbágy elméjét homályban, érzelmeit dermedtségben, kedélyét lomhaságban, erkölcsét lustaságban, iparát bilincsben tartsa.” De különösen a munkaigényes növény, a dohány termesztésének voltak ellenére a jobbágyi terhek, melyekkel éppen a század elejétől fogva sújtották az eddig viszonylag szabadon élő lakosokat. A század 40-es éveiben az egyik szakírónak, Barcsynak véleménye szerint⁸¹ „minthogy a' dohány igen sok munkát kíván, és pedig annak idejében”, a sikeres dohánytermesztésnek az a feltétele, „hogy a' dohánytermesztő parasztok *magokat a robot alól megváltsák*”. Kapuvárt és vidékén ezzel éppen ellentétes folyamat zajlott le: a szabad hajdúhelyes vagy az irtásföldekkel bőven rendelkező lakosságot kényszerítették a jobbágyi terhek viselésére és ezzel gátat vetettek annak, hogy a bonyolultabb munkával járó, intenzív művelésű dohányt a korábbi sikerrel termesszék. 1857-ben hg. Esterházy Pál sutba dobva pl. a kapuváriak minden eddigi privilégiumát, hetykén már azt írja az úrbéri törvényszéknek:⁸² „A kapuvári mezőváros valamint eredetileg zsellér telepítvény volt, jelenleg is csak zsellérekből áll mint azt M. Theresiai Urbéri tábla eléggé tanúsítja...”

S ha ez valójában nem is így volt, de a XIX. század közepére már erősen lekötött, adózó és robotoló nép lett a hajdan szabad lakosokból, akiknek a dohánytermesztése is megfeneklett és az új igényekhez képest nem fejlődhetett tovább. A Magyar Gazda egyik 1844-i cikkírója, a szanyi Nagy Ignác érdekes módon már nem is említi a kapuvári és gartai dohánytermesztőket, amikor a környék híres dohányairól szól, hanem csak a következő három faluról tesz említést:⁸³ Vittnyédről, Hövejről, Himódról. A század második felében pedig, amikor a monopóliumokat bevezették, a dohánytermesztés teljesen el is tűnt a vidékről.⁸⁴

Mindenesetre a szemtermelő jobbágyi gazdaságok közepette jelentős szerepe volt a szabadabb jogú, helységekben kialakult korai intenzív művelésű kapás kultúrának, mely a XIX. század elejéig a korai paraszti polgárosodásnak lett egyik kiindulópontja. Nem e dohánytermesztő személyeken múlt, hogy ez a polgárosodás nem tudott kibontakozni — mivel már csirájában megfojtották —, s a nemes törekvésű, intenzív kultúrájú népeket jobbágyi sorsra vetették.

79. Bernát György: Gazdasági tudósítások... MG, 1844, 380.

80. Hetényi János: Robot és dézsma, Pesten 1845, 136.

81. Barcsy: Mi az oka... MG, 1846, 646.

V. ö. Praznovszky: Az özdögei dohánytermesztés, MG, 1843, 1143.

82. Kapuvár régi községi iratai, SÁL.

83. MG, 1844, 384.

84. V. ö. Berényi Pál: Sopron megye, Bpest. 1895, 33.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Entzbruder Dezső életregénye

A Történettudományi Intézet fiatal munkatársa, L. Nagy Zsuzsa, az 1918—1919-es évek dunántúli eseményeivel foglalkozó korreferátumában, épp Sopron hőseinek: Kellner Sándornak, Entzbruder Dezsőnek és Bors Lászlónak életével kapcsolatban ezeket írta: „A referátum csak igen röviden utalhatott a fiatal kommunista vezető gárda tagjainak életére, sorsára. A marxista történetírás adós azokkal a munkákkal, amelyek rövid, de gazdag életüket megvilágítják.”

Amikor Entzbruder Dezsőre, a Tanácsköztársaság bátor és igaz katonájára, a munkásmozgalom kiemelkedő alakjára és vértanújára vonatkozó emlékirásomat közreadom, ezt azzal a megállapítással teszem, hogy az említett adósság még ma sincs leróva. Azonban örülnék, ha abból valamelyest törlesztem sikerülne.

*

Az édesapa, Entzbruder János 1887-ben, Sárvárott kezdte meg működését, ahol korábban Gárdonyi Géza, (akkor még Cziegler Gézának hívták) a kiváló magyar író is tanított. Talán éppen ott lobbant fel benne „A lámpás” című regénye megírásának a szándéka.

Sárvárott, a nyugati határvidék e történelmi levegőjű, káprázatos tündérvárosában, az ottani felekezeti iskola első emeleti tanítói lakásában látta meg először a napvilágot Entzbruder Dezső, 1894. július 30-án, és zsenge gyermekéveit is ott töltötte. Apja közvetlenül a felszaba-

dulás előtt, 1945. március 5-én hunyt el, akkor csitult el már 25 éve gyötrődő, jószágos szíve. A sárváriak tanítójukat, aki beledi születésű volt, egy takácsmester fia — akár az egész Entzbruder-családot — rendkívül szerették, róla és róluk ma is a legnagyobb megbecsüléssel beszélnek. A tanács hatalom összeomlása után, mikor Pestre akarták áthelyezni, kijelentették, hogy igazgató-tanítójukat nem engedik el maguk közül, ha erre sor kerülne, a vonat elé mennek és a sinekre fekszenek. Sok tanítványa él még, akik emlékét nem múló hálával őrzik. A szegény emberek sorsával mindig együtt érző s érdekükben tudatosan cselekvő embersége tette oly népszerűvé. Gyönyörű orgonajátékára és bariton hangjára is sokan emlékeznek. A zene iránti rajongását hét gyermeke, és köztük a legidősebb, Dezső, tőle örökölte.

Az élénk kedélyű, értelmes kisfiú a község nincstelen mezítlábasával barátkozott a legszívesebben. A „Práter” melletti várárookban sokat pandúroztak, természetesen mindig ő volt a kapitány. Ahogy édesapja nem tett különbséget a maga és a mások gyermekei között, Dezsőben is hamar kifejlődött az igazság iránti szeretet. Felismerte apja függő helyzetét és kiszolgáltatottságát a klérus uraival szemben, és tudott a szegény emberek nyomorúságáról, szenvedéseiről is. Sokszor mondta édesanyjának, az ő drága Anutájának: „Meglátja, én mindenki boldogságáért fogok harcolni, ha ezért meg is kellene halnom!”

Édesapjához a muzsika iránti szeretet ölelte a leginkább. A sárvári templom karzatán hallgatta érzelmeket, sejtelmeket felkavaró játékát, az orgona viharzását, dübörgését és el-elhalkuló szféra-hangjait. Ilyenkor hatalmas energiák fe-

már a zongorához rohant és le sem ülte, a Rákóczi-indulót és a Marseillaise gyújtó akkordjait csendítette fel...

Harmadéves tanítójelölt korában elküldte a budapesti Zeneakadémiára, Siklóssy Albert professzornak, a saját zongora-

szültségét érezte, az erőnek és szépségnek örvénylő hullámvászt. Érdeklődését észrevéve, apja foglalkozni kezdett vele. Dezső hajlékony ujjacskái mind határozottabban siklanak a billentyűzet fölött, kibontakoznak együgyű kis gyermekdalok, s nemcsak játsszák együtt, hanem éneklük is őket.

A polgári iskola elvégzése után Pápára indult, a tanítóképző intézetbe, népnevelő lesz ő is, akár az apja. Petróczy József, ma a szombathelyi gyógypedagógiai iskola igazgatója, pápai tanulóéveiről ezeket közölte velem:

„Entzbruder Dezső, 1909—1913-ig volt a pápai képzőben diáktársunk. Már tanulmányainak megkezdésekor kivált közülünk éles judiciumával, de főleg érettségével. Sápadt arcú, szabályos szép profilú, nyulánk és karsú fiatalember volt. Már mint elsős, mesterien zongorázott. Pápán hamar megismerték és hívták mindenfelé. — Lángoló hazaszeretetére és benne már akkor jelentkező internacionalista érzelmére, valamint forradalmi lelkületére jellemző, hogy a tanítási órák végén,

kompozícióit. Kurucz Dezsőnek, a volt pápai diáknak kicsit érzelmes verseit zenésítette meg. A professzor, akitől véleményt kért, válaszát ilyen megszólítással kezdte: «Kedves Kolléga!» — A kompozíciók színvonalas megoldásából arra következtetett, hogy egyik tanártársa fordult hozzá. — Dezső a választ és az igen dicsérettel bírálatot boldogan, büszkén mutogatta nekünk.

A másik megtörtént eset a következő. Téli farsang idején, Basilides Máriát, a már ismert kiváló énekesnőt, meghívták Pápára egy jótékony célú hangversenyen való szereplésre. A művésznő szokásos kísérője megbetegedett, s a rendezőség már ismerve a tehetséges muzsikust, a tizenhét éves Dezsőt kérte fel, hogy ő kísérje a zongorán. Kitűnően el is látta feladatát. A szakértők akkori jóvondolése, sajnos, nem teljesedhetett, mert a legmagasztosabb feladatnak, az emberiség boldogságának érdekében adta virágzó életét.

Tudott hangulatot, vidámságot kelteni maga körül. Mégis, mintha mindig valami

bánat gyötörte volna. Tehetségének a tudata, elhivatottságának korai megérzése is jellemezte. Szerepet vitt köztünk, a régi, nagyírú tanítóképző intézetben, mely haladó hagyományainknak szellemében a kiválóságok egész sorát nevelte fel. A tanári testület ilyen irányú munkája sokban hozzájárult a mi Dezsőnknek fejlődéséhez és forradalmár lényének kialakulásához.”

Tizennyolc éves, amikor 1913 nyarán, Páparól tanítói oklevelével újra hazakerül. Testvéreivel van leginkább együtt, kirándulnak a közeli erdőkbe, a rábaparra, a szőlőben dolgozgató édesapjukhoz.

Sokat foglalkozik ismeretelméleti kérdésekkel. Rousseau-ért rajong, Heine, Goethe, Schiller verseket olvas német eredetiben. Aztán Adyt és a Nyugat c. folyóirat modern magyar költőit. Az újságokban végigböngészi a friss zenei híradásokat, de a sárvári lehetőségeknek korlátozottságát egyre fokozottabban érzi. Halálosan unja a kisvárosi intelligencia konvenciókba menekvő groteszk alakjait, a társadalmi struktúrában látja a hibát, amelynek megváltoztatásához határozott cselekedetekre lenne szükség. Mint égő seb a szívében, mindjobban gyötéri örökös nosztalgiaja a nagyvárosi fények után. Esténként a függönyvel elsötétített szobájában Chopinhez menekül, és a monoton esőcseppek kopogásán túl másnak szeretné tudni az életét...

Azon az őszön, édesapja iskolájában megkezdí ő is a nevelői munkát. A sárvári Joós László erre így emlékszik: „Mindig a szegény gyermekeket pártolta. Ötödikes voltam, elemi iskolás, amikor tanított. Könnyű volt megértenünk, mert jól magyarázott. De sokszor muzsikált nekünk, óra helyett, és népdalokra tanított minket. Bruder bácsi ezért többször meg is dorgálta. Igen szép, csengő hangja volt. Asztalán mindig friss virágok. — 1914 őszén, ezzel jött be hozzánk: fiúk, szomorú hírt kell közölnöm. Be kell vonulnom, nem tudom, ki tanít majd benneteket. Valamennyien rittunk...”

Korosztályában az elsők közt, 1914. október 26-án vonult be Kőszegre, a 18-as honvédekhez és onnan később Sopronba. A kőszegi laktanyában, fiatal húsz évesnek viharai és kétségei közt, keserű lélekkel emlékezett zongorájára, amelyen az utoljára játszott Holdfény-szonáta után,

talán éppen a nagy harmadiknak, az Eroica szimfóniának a kottáját hagyta nyitva... És tudta, hogy mindaz, amit az úri társadalom „rendnek” hisz és nevez, hamarosan tótágasra fordul. Ennek kicsit örült is, apjával vérokon katonasíre, Kisfaludyra gondolva, aki poéta léteire keményen verekedett a napóleoni háborúk idején, de beleúnt, hazajött hat év után és megcsinálta magyar földön az Aurorát. Sejthette-e, hogy az ő sorsára mennyire döntővé válik a másik, az 1917-es Aurórának ágyútűz villanása, amely az egész emberiség számára új hajnalt, új világot fog hírül adni?...

Az orosz frontról irogat hűgáinak melege, a szeretettől szinte áttüzesegett leveleket, azokban is a zene a hangadó. Mit gyakoroljanak? Tanít, tanácsokat küld, a hűgait, kis sárvári előadások szereplőit: Lolust, Pirit, Icut dicséri, buzdítja, „úgy játsszatok, ahogy Dezső bátya szokott!” — hangzik az öntudatos intelem. — 1915. szeptember 8-án írja: „Édes kis Lolusom! Most egymás után egész halom lapokat kapok tőletek. Igen szeretem őket elolvasni és el-almosolygok a kis betűiteken, különösen Izukáéin. — Űgye, már iskolába jártok? Igen sokszor csókol: Dezső bátya.”

1913 nyarán ezredét Karánsebesre helyezik át és onnan küldik újra a frontra. A tények, a folytonos és növekvő élelemhiány, a hiábavaló nélkülözés, a sok háborús szenvedés mindinkább kicsíráztatják benne háborúellenes meggyőződését. De vállalja a közösség, a tömegek nehéz sorsát. A lövészárokharc, a kézitusák szörnyűségei, a sárban, szennyben töltött éjszakák, a fülsiketítő folytonos pergőtűzek és iszonyú detonációk halálzenéje a közeledő, végső leszámolás harangját kongatják meg benne és csak acélosabbá edzik. A legkockázatosabb feladatokat vállalja, ha kell, félelmet arcán nem lát soha senki. Vakmerőségéről, bajtársi együttérzéséről, beosztottjaival való emberséges bánásmódjáról volt katonatársai tanúskodnak. 1916. szeptember végén kerültek fogságba, ezt a szüleinek írt néhány sorban adja hírül:

„Meine lieben Eltern! Ich bin gesund. Es geht mir ziemlich gut. Es schneit schon. Bis jetzt habe ich von Euch noch keine Nachricht. Ich küsse Euch Alle tausendmal, Dezső.” — És a lap alján: „Die ganze I. Kompanie gefangen geworden. — Von V/18. Bataillon, — Kraszno-

finsz, Gouv. Perm, Russlands. — 1916. okt. 4.”

A hadifogoly tiszt sokat tanult. A fogás napjait főleg a legénységbeliek között tölti. Dalárdát szervez, népdalokra, kórusművekre tanítja be. Ekkor ismerte meg Olgát, a fiatal forradalmár diáklányt. Kettőjüknek valóban regénybe illő tragikus szerelméről írt igen szép fejezetet Berzeviczy Gizella: Márianosztra című börtönnaplójában. Olgával 1919 nyarán, Sopronban, mi is gyakran találkoztunk. Tudtuk, hogy Dezső után jött, akiről éppen az említett fejezetben elmondja, hogy a férje volt. Berzeviczy elvtársnő, a Szovjetunióból való hazajövelete után, szóban is közölte velem, hogy egyik ismerőse találkozott Olgával valahol a Keleten, akkor egy katonai iskolában mint kiképző tiszt tanított. Milyen felemelő érzés lehetne Olga számára, ha férje hősiességének dokumentumai és késői elismerésének híre eljuthatna hozzá!

Entzbruder Dezső az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, a Sopronban ma is élő volt vörösgárdistákkal, — többek között Rasztovics Józseffel — együtt harcolt az elnyomottak igazáért. Részt vett az agitátorképző tanfolyamon, és mint képzett marxista 1918 nyarán tudott hazajutni az ellenséges frontokon keresztül Magyarországra. Rövid időre meglátogatta családját Sárvárott, majd Sopronban jelentkezett a csapattesténél. Akkor kapta meg főhadnagyi rangját. Hazaérkezésére húgai élénken emlékeznek. Itt említtem meg, hogy Rácskay Ferencné, Dezső húga: „Nápolyban kezdődött” című kítűnő regényében, melynek kéziratát nemrég olvastam végig, sok művészi invencióval és poézissal, frapánsan felvillanó fényekkel világítja meg hős bátyja életének epizódjait. Bár jutna el mindenki kezébe ez a könyv, mely komoly sikerre számíthat, hisz mezsgye a regény, mely a múlt és jövő problémáival viaskodik, sok értelemmel, humorral és allegóriákban, de mindig igaz asszonyi szívvel és logikával.

1918 nyarán ismerkedett meg Dezső a bátyámmal, Bors László költővel és hírlapíróval. Innen és ezentúl, a muzsikuss és a poéta, szépség és szenvedély kereső útján többé már nem egyedül, hanem egymásban is forradalmár önmagukra ismerve, az utolsó szívdobbanásig hűséges ba-

rátként folytatták harcukat az emberi jogokért.

*

Entzbruder Dezső az 1918-as, őszirózsás polgári forradalom idején a Soproni Nemzeti Tanácsnak és a sok huzavonával megalakított Katonatanácsnak tagja. Sok kemény harcot vívtak meg az ún. progresszív elemekkel és a mindig opportunus jobboldali szociáldemokratákkal szemben. De állták ezeket a harcokat mindvégig következetesen, jövőt látó tudattal, hiába próbálták őket leinteni azzal, hogy fiatalok és hevesek — az idő, a történelem mégiscsak őket és kommunista hitüket igazolta.

A fiatal művész-katona kiváló taktikai tudásával, a hadifogságban szerzett bolsevik tapasztalataival megalakítja a vasútbiztosító őrséget, fáradhatatlanul agitál a katonagyűléseken és az elmondott tények vaslogikájával a kommunista érzelmű katonáknak túlnyomó többségét, a soproni helyőrségnek 80—90 százalékát nyerte meg már akkor a mozgalomnak, a párt irányelveinek, az 1919 tavaszán kirobbant proletárforradalomnak.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának 1918. november 20-i megalakulását követő négy hónapon át, egészen 1919. március 21-ig Entzbruder Dezsőre és Bors Lászlóra — aki a KMP soproni bizalmija — súlyosodott Sopronban a proletárforradalom előkészítő munkájának terhe és felelőssége. Tudták és merték vállalni. Tűzcsóvák, világító fáklyák voltak ők ketten a téli, vaksötét, soproni éjszakában. A soproni proletárok forradalmasságát, a Tanácsköztársaság létrejöttéhez szükséges tömegbázis megteremtése az ő lelkes, erejüket nem kímélő munkájuknak volt az eredménye.

*

1919. március 21-én beköszöntött a forradalmi magyar proletariátus legszebb tavasza. Akkor, ha csak 133 napig is tartott ez a győzelem, de örökre elültette a szebb és boldogabb élet hitének palántáit a véres háború szörnyűségeitől megkínzott szegény embereknek a tudatába. A történelemírás leggyönyörűbb kifejezései sem alkalmasak annak az érzékeltetésére, vajon mi okozta az elnyomottak, a békére és boldogságra szomjúhozó nincstelének akkor oly remegtetően bizakodó lélekfor-

dulását?... Ideológiai tudás, szocialista öntudat a munkásmilliók értelmében, vagy az ember örök reménye a vörös hajnal, a vörös csillag feljöttében a magyar égre? A beethoveni örök tavasz muzsikája a lelkekben, az emberatomok emberiségé válásának kristálycsgengésű zenéje!

*

Entzbruder Dezsőt, az 1919. március 27-én véglegesen megalakult soproni munkásdirektórium jelölése alapján Kellner Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács soproni teljhatalmú politikai megbízottja, Sopron város és vármegye katonai biztosává nevezte ki. Ezt a beosztását a Hadügyi Népbiztosság 1919. május 2-i rendelkezésével jóváhagyólag megerősítette.

A Tanácsköztársaság fennállásának idején Entzbruder Dezső a néptől kapott megbízatását — Lenin elvtárs üzenetének szellemében — mindvégig hűségesen teljesítette. A nyugati határszélen éberem őrködött a forradalmi rend szilárdan tartása érdekében. Védelmi tervet dolgozott ki a bécsi ellenforradalmi komitét részéről várható esetleges katonai támadás leküzdésére. Tudta, milyen halálos veszélyt jelentett volna a fiatal tanáshatalom szempontjából, ha nyugaton is létrejön egy agresszív katonai arcvonal.

Kiváló katonai szervezőmunkát folytatott, ennek eredményeképpen, a határon önként jelentkező osztrák munkás elvtársak közül több ezer főnyi vörös katonát beszervezett a magyar Vörös Hadsereg nemzetközi ezredeibe. Összekötötést létesített a wiener-neustadti, a fischamendi osztrák repülőekkel, akik két hadirepülőgépet áthoztak és felajánlottak a Tanácsköztársaság védelmére, s akiknek közreműködésével pl. nagy mennyiségű cellonlakkot — akkor nélkülözhetetlen alapanyagot — tudott beszerezni a magyar repülőgépipar számára.

Állandó szoros kapcsolatban állt az osztrák kommunista elvtársakkal, s ezért is a bécsi álszocialista kormány 10 000 korona vérdíjat tűzött ki arra az esetre, ha őt élve vagy halva kézrekerítik. Tevékenységének jelentőségét az ellenforradalmi komitét is felismerte, s utasította a soproni helyőrség reakciós érzelmű volt aktív tisztjeit, hogy tegyék el láb alól.

Forradalmi bátorsággal küzdötte le a

belső ellenforradalmi zendüléseket, a lázadások színhelyére maga is kiment, hogy erélyes példaadásával és határozott intézkedéseivel azokat csirájukban elfojtsa. Az emlékezetes Sopron megyei júniusi ellenforradalom leverése, a ma már történelmi jelentőségű kópházi csata győzelme is neki és vele harcoló vöröskatonáinak az érdeme, akiknek akkor üzenete: „Sorsunk egy: együtt élünk vagy együtt halunk!”

A soproni Munkástanács és Intéző Bizottság ülésén rendszeresen részt vett, éles harcai voltak a megalkuvó jobboldali helyi vezetőkkel, akik forradalmi helytállása miatt őt fontos katonai pozíciójából eltávolítani igyekeztek. De azért is, mert a kommunista eszme minél szélesebb körű terjesztése érdekében a soproni propaganda-iskola tanfolyamán sikeres előadásokat tartott. A soproni KIMSz munkáját értékes tanácsaival eredményesen támogatta.

*

Minden percét kora reggeltől késő estig a közösség javára fordította, mint cselekvő forradalmár, páratlan művészi tehetségét és törekvéseit mellőzve. Egy esetben, 1919 nyarán adott nagyszerű nyilvános hangversenyt, amint ezt Horváth Sándor volt vasútbiztosító katonája, ma a Soproni Állami Szanatórium dolgozója elmondta nekem. Künn, Brennerbergben, a bányászok számára tartott zenedélutánjukon együtt szerepeltek Rubinstein Ernával, az akkor tizenhat éves, de már kiváló hegedűművésznővel. Egyébként csak a késő éjszakai órákban gyönyörködtette művészi zongorajátékával a löverbéli, Borsmonostor utca 9. számú lakásán összejött legközvetlenebb elvtársi és baráti körét.

Emberi magatartásáért, lenyűgözően kedves modoráért, nyíltságáért, őszinteségéért is igen sokan szerették és feltűnően szép megjelenését, belső tisztaságát tükröző, gyönyörű két diószínű szemének ragyogó tűzű fényét nem lehetett elfelejteni...

*

A soproni Népházban 1919. július 26-án, a katonagyűlésen Dezső szólalt fel elsőként:

„Nem elégedetlenkedni kell, hanem még szilárdabban, még kitartóbban kell

állunk a Tanácsköztársaság mellé, hogy elérhessük végső nagy célunkat, az egyesülést az orosz proletariátussal. A városi munkásság kimondta, hogy Sopron munkásai fegyvert ragadnak és nem engedik, hogy ide a burzsoázia mégegyszer visszaterjen. Nem tűrik, hogy szabad proletárok szabad földjére, az ántánt imperializmus katonasága betörjön. Nem engedik, hogy mégegyszer a kapitalisták és a papok uralma alá kényszerítsék őket. Ehhez a határozathoz a proletariátus öntudatos osztályhadserégének is csatlakoznia kell. Sőt, mi nemcsak csatlakozunk, hanem kijelentjük, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel és bátorsággal kiállunk a proletárhaza védelmére. A proletárdiktatúra itt tiszta és érintetlen marad, ha kell, akár az életünk árán is. Utolsó csepp vérünkig kitartunk a Tanácsköztársaság oldalán. Éljen a győzelmesen előrenyomuló magyarországi proletárhadsereg!"

*

Igy következett el a százharmincharmadik nap. Augusztus 2-án, az esti órákban jutott el Sopronba az összeomlás híre. Bors Lászlóval együtt még próbálták megszervezni a végső helyi ellenállást, de javaslatukat elvetették.

Augusztus 3-án, kora reggel Pozsgai Géza főhadnaggyal és Pali bátyámmal Savanyúkúton, ahol hivatalos ügyben letünk, elindultunk a vasúti állomás felé, amikor az erdőszélen egy kocsiból kiszállni látjuk Dezsőt, Lacit, Salzberger Sándort, a fiatal jánosházi gyógyszerész barátjukat és Gantner Bélát. Akkor tudtuk meg a szörnyű hírt, ott búcsúztunk. Dezső finom, keskeny ujjainak szorítását ma is őrööm. Még egy utolsó ölelés, kézfogás és elváltunk. Másnap tudtuk meg, hogy a wiener-neustadti vasút vonalán mentek a határ felé, amikor az erdőben rejtőző határcsendőrök rájuk törtek, akár az előttük járt Szamuely elvtársra és elfogták őket. Gantner Bélának, aki véletlenül hátrébb maradt, sikerült elmenekülnie. Entzbruder Dezsőt rögtön, Bors Lászlót és Salzberger Sándort előbb Sopronba, s csak másnap hajnalban vitték át Szombathelyre.

Dezsőt öccse és húgai még meglátogatják a fogházban. Egy kis cédulát adott át nekik, édesapja részére az utolsó üzenetet.

Augusztus 22-én, ezt Urbán Lajos elvtárs — 1919-ben a sárvári direktórium

elnöke, Urbán Ernő Kossuth-díjas író édesapja — mondta el nekem: a szokásos körsétájukon, Dezső meglátva az egyik értük jövő tisztet az udvaron, azt mondta neki: „Urbán bácsi, nekünk már végünk van.”

A feldbachi különítményesek a fogházból kihurcolták őket és a huszárlaktanyába kísérték. Délután 2 órakor — hogy Sopronba viszik a három foglyot — elindultak velük az Acsád felé vivő úton, azzal az ürüggyel, hogy majd ott fognak vonatra szállni. Még közel a városhoz, a Tücsökmajornál levő kukoricás szélén megállnak. A három halálra vert, egymáshoz bilincselte fogolynak azt mondják a tiszti pribékek: „Forduljatok meg, fuszatok, mi majd behúnyjuk a szemüket...” Még egy perc, éles fény és iszonyú dörrenés, és a három fiatal élet egymásra zuhan...

*

Még a fejfa elhelyezését sem engedélyezték. A temetésen csak Dezső édesanyja vehetett részt. A jeltelen sír mellett ült estig, gyöttrő fájdalomában is egyenes tartással, egy antik tragédia szobraként. Keze zsibbadását sem érezte, a rögök elsimítása közben megszurta magát, a bekövetkezett vérmérgezés csaknem őt is elvitte. A soproni kommun fiatal hősei 40 éven át a szombathelyi temetőben feküdtek, Salzberger sírját nem is sikerült felkutatni.

1959. március 20-án, a szombathelyi és soproni Városi Pártbizottság kegyeletérzése Entzburger Dezső és Bors László hamvait kihantoltatja, és katonai pompával temeti el végső nyugóhelyükre, Sopronban. A dolgozók ezrei kísérik utolsó útjukon a két mártír elkínzott testének maradványait, abban a városban, ahol példamutató harcaikat vívták és drága fiatal életüket áldozták a szocializmus jövőjéért.

*

A télbe forduló decemberi napon ismét csak azokra gondolok, Akik miértünk, valamennyiünkért hozták a legnagyobb áldozatot. A magyar kommunisták soha nem felejthetik el drága emléküket!

Bors András

A soproni szelidgesztenyések történetéhez Fejezet a soproni határ történetéből

Csapody István múltkoriban (SSz. XIII, 238—56) igen tanulságos cikkben foglalta össze a Sopron környéki szelidgesztenyésekre, őshonosságukra és történetükre vonatkozó eddigi ismereteket. Fejtegetései nyelvtudományunkat is érdeklik, hiszen a nyelvész számára *gesztenye* szavunk eredetének felderítése szempontjából lényeges, hogy a botanikusok egyre több érvet sorakoztatnak fel a szelidgesztenye magyarországi, illetőleg nyugat-dunántúli őshonossága mellett. A Csapodytól nem említett Kniezsa István ugyanis — aki *gesztenye* szavunk történetével legutóbb foglalkozott — azt állítja: ha a gesztenyefa nálunk őshonos, akkor más mint szláv eredetű aligha lehet. „A szláv származtatásnak azonban leküzdhetetlen hangtani akadályai vannak.”¹ Eppen ezért inkább arra hajlik, hogy a gesztenyefa nálunk mégsem őshonos, hogy a magyarság a gesztenyével, mint gyümölcssel, kereskedelmi úton, esetleg olasz közvetítéssel ismerkedett meg.

A Csapodytól összefoglalt és kiegészített növényföldrajzi, flórafeljeldéstörténeti, paleoklimatológiai és ősnövénytani bizonyítékok alapján, az alsó-ausztriai gesztenyésekhez hasonlóan a hozzájuk szervesen csatlakozó nyugat-dunántúli gesztenyések őshonossága igazoltnak fogadható el. Mindez a nyelvész számára fontos fogódzót nyújt. Ebből a szempontból sem lényegtelen, hogy például a soproni szelidgesztenyésekre a Csapodytól idézett legrégibb, 1540. évi adatról korábbiak is vannak.

Házi Jenőtől 1936-ban közzétett soproni harmincad-jegyzékben, amely a soproni polgárok által a soproni harmincadhelyen 1483—1490-ig fizetett harmincadvámot tünteti fel, olvassuk, hogy 1487. szeptember 25-én Tanpeck Mihály „*ducit castaneam*” 3 forint értékben, amelyért 15 dénár harmincadot fizet (SoprOkl. II/4,325). Hasonlót olvassuk 1488. szeptember 23-ról Osterberger Farkassal, 24-ről Wiener

Lőrincsel, október 13-ról pedig Márton kalmárral kapcsolatban (I. h. 331—2). A harmadjegyzék latin *ducit* 'szállít; führt' szava közelebbről nem jelöli meg, kivitelről vagy behozatalról van-e szó. A jegyzék írója ugyanis az *educit* 'kivisz' (halat, gabonát, viaszt) szót csak háromszor (I. h. 319, 322, 335), az *inducit* 'behoz', illetőleg *induxit* 'behozott' (lőweni, werderi és nürnbergi posztót, finom vásznat, darócposztót, vasat, kést, timsót, borkövet) szókat meg összesen csak ötször (I. h. 317, 319, 324, 336), különben mindig a *ducit* 'hoz; visz' vagy a *duxit* 'hozott; vitt' szót használja. Az 1483. és az 1486. évnél azonban külön feltünteteti a behozott árukat (posztó, darócposztó, finom és durva vászon, gyolcs, vas, kés, kulcs, szekerce, acél, timsó, kalap, kikészített állati bőr, viasz, bors, sáfrány stb.) és külön a kivitt (*exitus* 'kivitel' I. h. 319, 322) árukat (gabona, zab, viasz, méz, ökörbőr, liszt stb.). Az áruk és a kelezések összevetéséből megtudható, hogy egy-egy polgár mikor vitt ki és mikor hozott be árukat. Így például a fent említett Márton kalmár 1488. október 13-án *ducit castaneam*, október 15-én pedig *ducit pannum lodenn* (SoprOkl. II/4, 332). Mivel a darócposztó (*pannus lodenn*) csak a behozott áruk között szerepel, ebből következik, hogy Márton kalmár 1488. október 13-án *gesztenyét vitt ki*, két napra rá meg darócposztót hozott be. Ezért biztos, hogy a szelidgesztenyét már 1487-ben is kivitték Sopronból, azaz kereskedelmi, illetőleg élvezeti cikk volt. Mióta volt az s milyen mértékben, egyelőre pontosabban nem tudjuk. Mindenesetre érdekes, hogy a soproni tanács 1440. december 9-től 1441. március 12-ig élelmezi Erzsébet királynénak a városban tartózkodó udvartartását, de Moser Osvát polgármester igen részletes számadása gesztenyeről nem szól, pedig borókabogyó (*chranbitper*) kerül az udvarhölgyek asztalára (SoprOkl. II/3, 290). Buda városának jogkönyve, amely nem sokkal előbb készült

1. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1955, 644—5.

2. Vö. Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959, 113.

3. Vö. Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885, 54.

el, 154. artikulusában többek között felsorolja, hogy az ún. gyümölcsöskofák a budai piacon milyen gyümölcsöt árulhatnak: a borókabogyó itt is szerepel, de a gesztenye nem.² Nem fordul elő Zsigmond király 1425. évi februári soproni tartózkodásának és élelmezésének költségeiről készült, töredékesen fennmaradt számadásában sem (I. h. II/2, 337—8), de tudjuk, hogy Pozsony városa 1419-ben Zsigmond ott-tartózkodásakor (febr. 5—márc. 5.) egy ízben gesztenyét (*chesten*) is küldött a király asztalára.³ Ezek az adatok, ha szórványosak is, a fenti kérdésre nézve némi támpontot máris nyújthatnak.

Nem tudunk meg közelebbit a Sopronból kivitt szelídgesztenye mennyiségéről és áráról. Tanpeck Mihály, Osterberger Farkas és Márton kalmár 3—3 forint, Wiener Lőrinc 2½ forint értékű gesztenyét visznek ki, amelyért 14—15 dénár, illetőleg 11 dénár harmincadvámot fizetnek. Összehasonlítással megemlítjük, hogy például 40 köből zabnak vagy 48 köből árpának, illetőleg 20 köből rozsnak volt ennyi az értéke, illetőleg a harmincadvámja.

A Kovácsok utcájában lakó Tanpeck Mihály, akinek többek között Bánfalván malma is volt (Gb. 49)⁴, gesztenyén kívül 1486-ban és 1487-ben még lisztet vitt ki Sopronból (SoprOkl. II/4, 323, 326). Osterberger Farkasnak Szt. György utcai házán kívül ekkor még volt keretje a Halászkö utcajában, Weitengrund-, Höllersgrund- és Steiner-szőlője, továbbá szántóföldje, rétje és a mai Ógabonaterén halfiaztatója (SoprOkl. II/4, 318—30, 332—7). Wiener Gb. 50). A gesztenyén kívül egyszer 1489-ben még halat szállított ki a városból (SoprOkl. II/4, 333). Éppen halfiaztatója miatt állt hadilábon Márton kalmárral. Ennek szomszédos halfiaztatója már az Újteleki utcában volt, háza a Mészárosok utcájában, szőlője a Magerler-, a Tiefenweg-dűlőben és Meggyesen (Gb. 3, 28, 66, 70, 72, 76, 95—6, 195). A gesztenyén kívül mézzel, dióval, borkövel, viasszal, borssal, festékekkel, szurokkal, edényekkel, gyékénnyel, posztóval, vászonnal, vassal,

ökrökkel és állati bőrökkel kereskedett (SoprOkl. II/4, 318—30, 332—7). Wiener Lőrincről meg ebből az időből csak azt tudjuk, hogy a negyedik fertályban lakik s 1489-ben 3 ökröt visz ki Sopronból (I. h. 404, 336).

Ezekből az adatokból nem derül ki, hogy az említett soproni polgárok vajon saját termésüket vitték-e ki vagy pedig másokét vásárolták-e össze. A felsorolt dűlőkben nem igen lehetett szelídgesztenyés, viszont az is igaz, hogy forrásaink e polgároknak nem minden intgatlanát említik. Csapody megállapítása szerint a szelídgesztenye Sopron határát ma dél felől Harkánál éri el: „Innen húzódik a Várisi-erdő felé, az Alsó- és Felső-Lövérekbe, Sörházdombra, Várhely aljára, Kolostor-dombra, Alomhegyre, Páloserdőre, Sánchegyre. A sánchegyri gesztenyések már Sopronbánfalvára vezetnek, majd még tovább, Ágfalva irányába.” A középkorban is lényegében ez a helyzet. A harkai határnak itt említett része 1389-től, Bánfalva 1296-tól, Ágfalva meg 1373-tól kezdve volt a város birtokában, mégis a szelídgesztenyével kapcsolatban a középkorban főleg a *Lewerberg*-dűlő és Bánfalva szerepel. Az előbbi azon a területen fekszik, amely Sopron várossá emelése (1277) előtt a soproni határőrszolgálatot ellátó királyi nyilazó lövészeknek, akkori elnevezéssel *lövőknek* vagy *lövéréknek* birtoka volt s mint ilyen — az ország határvidékein fekvő más ilyen rendeltetésű birtokokhoz hasonlóan — a *Lövő*, illetőleg a *Lövé* (rövid *ö*-vel!) nevet kapta.⁵ Ezt a területet IV. Béla (1235—1270), V. István (1270—1272) és végül 1277-ben IV. László csatolta a rajta levő település (falu) lakóival együtt Sopronhoz. A birtok nevét a Sopronba betelepülő németiség átveszi és nyelvjárásának megfelelően alakítja. E nyelvjárásban minden ilyen helyzetű *ö*-hang helyén ekkor már *e*-hangot ejtenek, amely nyílt szótagban azután szabályosan megnyílt.⁶ Így jött létre a nyelvjárásban ma is élő *lewe* ~ *lewer* ejtés. Az átvételt megkönynyítette, hogy a betelepülő németiség nyelv-

4. A rövidítésekre vö. SSz. XIII, 121.

5. A *Lövé*-kérdésre vö. Maár—Mollay: SSz. II. 284.

6. E hangváltozás miatt viszont eredeti *e*-hangot is gyakran *ö*-vel jelölnek, mint például 1430 táján: *wöbär* 'Weber' (SoprOkl. II/6, 85). A tőmagánhangzó megnyúlására vö. 1515: *Leeberperg* (I. h. II/1, 333). A jelzett hangváltozásra l. Moser, Virgil: Frühneuhochdeutsche Grammatik. Heidelberg, 1929, I/1, 73, 102.

vében élt egy *lewer* 'domb' szó, amely bajor nyelvjáróterületen, így Ausztriában is számos földrajzi névben megvan.⁷ A hallott magyar *Löwér* nevet könnyű volt egyeztetni ezzel a német szóval (nép-etimológia). Erre enged következtetni az így létrejött német dülönév első, 1390. évi adata is, amely a lövéri dombok aljában egymás mellett álló, együttesen másfél telkes házokról szól: „von anderthalben gehäwseyden unter den *lebaern* gelegen nebeneinander” (SoprOkl. I/1, 230).⁸ A XV. századtól a dülő a *Lewerberg* nevet viseli (1423: *Leberperg* SoprOkl. II/1, 27) s forrásaink tanúsága szerint erdő, gesztenyés, szőlő, szántó és gyümölcsös volt benne. A Váris-erdőt nem számfőtötták hozzá⁹, de hozzátartozott bizonyára a fent felsorolt gesztenyés terület egészen Bánfalváig.¹⁰ Így a mai Alsó- és Felsőlövérek¹¹, majd az ezután következő dombok¹², ezek azonosításához azonban a középkori adatok nem elégségesek. A *lewer* szó a soproni nyelvjárásban azóta csak ezeken az emelkedéseken található gyümölcsöskertet jelenti, amelyhez lényeges elemként a gesztenyefa is hozzátartozik.¹³ Az itt művelt szőlőkről először 1423-ban hallunk, a szántóföldekről 1458-ban, az erdőről (*holcz*) 1468-ban, a rajta átmenő és Bánfalvára vezető országútról 1482-ben, a gyümölcsösökről 1538-ban.¹⁴

Gesztényések forrásainkban először

1518-ban szerepelnek: Bläswetter Osvát pátricius (1489—1518) hagyatéka körül támadt perben 1518. augusztus 27-én az özvegy Katalin asszonyé lesz „ain *kestengarten* gelegen oben am waldt” haszonélvezetül, felerészben tulajdonául, másik felét pedig fia, Bläswetter János neukircheneri pap kapja meg (GedB. 181—2). Az özvegy másodszer Schwarzentaler Kristóf városi jegyzőhöz (1518—1544), utóbb bécsújhelyi polgárhoz ment feleségül s a gesztenyés egyik fele ezért van Katalin asszony halála (1520) után második férje nevében. A gesztenyés másik fele — nyilván az érvényben levő elővételi jog alapján — Schützner Pál (1521—1543) patriciusé lesz, aki Bläswetter Osvát testvérének, Máténak a leányát vette el feleségül. Schützner Pál városi bírósága idején, 1528. december 21-én vetik alá kínvallatásnak az elfogott Pöschl Márkot, aki beismeri, hogy hatodmagával Schützner Páltól kétízben összesen közel két mérő gesztenyét, *bei II metzen kesten* lopott *bei nacht vnd tag* (SoprOkl. I/7, 340).¹⁵ Schützner Pál halála után, 1544. május 2-án fia, András, akkor már a csehországi Neuhaus polgára, eladja a maga bekerített gesztenyését (*khesstenpaumbgarten... mit rain vnd march vmbfangen*), amely mellett a felső végen az említett Schwarzentaler Kristóf, az alsó végen András testvérének, Roziná-

7. Vö. például Felső-Ausztriában: 1300-tól *Lewarn* — *Lebern* — *Lebern* falu (ma: *Lebing*); *Leber* dülönév 1373-tól; 1640 körül *Lebern* dülönév (Schiffmann, Konrad: *Historisches Ortsnamenlexikon des Landes Oberösterreich*. München u. Berlin 1935—1940); a bajor nyelvterület más részén: *Leberberg* (Schmeller, Andreas: *Bayerisches Wörterbuch*. München 1872², I, 1544).

8. A *b*-vel való írás bajor helyesírási sajátosság. A bajor nyelvjárásokban ugyanis a két magánhangzó közötti eredeti *b*-hangból *w*-hang fejlődött, amelyet egy ideig még *b*-vel jelölnek. Emiatt azonban az eredeti *w*-hangot is gyakran *b*-vel írják le. Ezért láthatunk a soproni forrásokban például a megszokott *weber*, *wagner*, *Kewer* (Kövér) helyett ilyen írásképeket is: 1430 táján *beber*, *bagner*; 1526: *Geber* (SoprOkl. II/6, 97, 96, 419). Ellenben 1526: *Lewerperig* (I. m. II/2, 17).

9. Vö. 1540: „gehulltz im *Warduschperg* oberhalb des *Leberperg*” (SoprOkl. II/2, 271). A Váris-hegy a város felől nézve a *Leberperg*-en túl van.

10. Vö. 1482/1653: „via regia ducens ex civitate nostra Soproniensi per promonthorium *Leber* sic dictum usque ad ipsum *Wondorff*” (SoprOkl. II/6, 258).

11. Vö. 1538. „weyngarten im *Obern Leberperig*” (SoprOkl. II/2, 120).

12. Vö. 1453: *weingarten an dem Hindern Leberperg*; 1466: „weingarten am *nachsten Leberperg*” (SoprOkl. I/4, 45; GerB. 106). Bizonyára a bánfalvi *Löweräcker*-dülőre vonatkoznak a következő adatok: „III. jech *akker im Lebergrunt*”; 1462: „zwovndvierczig jech *akhers im Lebergrund*” (SoprOkl. II/4, 58; I/5, 36).

13. A *löwer* változat a kancelláriai, majd az irodalmi nyelv alakja. — Vö. még 1535: „weingart im *Leber*” (SoprOkl. II/2, 54). — Megvizsgálandó még az ágfalvi országúttól jobbra elterülő soproni *Löwerwiese*-dülő eredete is. A dülő nevére 1526-ból van az első adatunk: „ain *gmain erdreich* in *Weitendornnen an die Leberwisen gelegen*”; „*Gemainer stat grundt vnd wismad in der Leberwisen* seind den *Agendorffern* in *ire hewser getailt*” (SoprOkl. II/2, 202; II/6, 440).

14. Vö. SoprOkl. II/1, 27; II/4, 55, 60; II/1, 106; II/6, 258; II/2, 120.

15. A pozsonyi mérő 62,49 liter, a bécsi mérő 61,48 liter volt.

nak és János timár özvegyének a gesztenyése fekszik: mindezek a gesztenyések pedig *im Khesstenwallt* vannak (Gb. 270). Az itt említett János timár gesztenyéséről már 1530-ból tudunk, amikor szomszédja, Braun Kelemen a Szentlélek-kápolna Szent Péter és Pál oltárának javadalmától 45 bécsi dénárfont kölcsönt vesz fel és zálogul gesztenyését, *khestenpaungarten am Khestenwalld* köti le, amely János timaré és a mohácsi csatában elesett Säger János királyi familiáris még vitás gesztenyése között feküdt (Pb. 206). Ez a *Khestenwalld* véleményem szerint a 24 katasztrális hold nagyságú bánfalvi Gesztenyés, amely előkelőbb és hivatalos *Kastanienwald* elnevezését¹⁶ nem is olyan régen nyerhette, hiszen a *Kastanie* szó a németben aránylag új, XV. századi átvétel és dél-német nyelvterületen csak Luther Márton írásai révén vált ismertté.¹⁷ Ebben az esetben természetesen nem áll meg az a névmagyarozat, hogy a Gesztenyés „gesztenyével *beültetett* erdő rész”¹⁸, mert itt őshonos erdővel van dolgunk. A bánfalvi Gesztenyésre tehát már 1518-tól kezdve van adatunk, ha a fent említett s Bánfalván malommal bíró Tanpeck Mihályra vonatkozó 1487. évi adat nem tartozik ide.

Ha a fenti 1488. évi adatokat nem tudjuk a soproni határban fekvő *Lewerberg*-dűlőhöz kötni, akkor az utóbbinak gesztenyéseire az első biztos adatunk 1535-ből való: Ölbeck Vid szabó, aki másodsor Eisen Zsigmond budai polgárnak leányát, Margitot vette el feleségül, augusztus 27-én Margit asszonynak többek között elmóringol $\frac{1}{8}$ *Leberperg*-szőlőt és egy gesztenyést: *aines khesstenwalldts im Leberperg*, amely Murr János földje és egy közút (*ain freie straß*) között fekszik (Gb.

196). Ugyancsak második feleségének móringolta el gyümölcsösét Kolbenhofer Máté soproni polgár, amiről 1540. május 21-én kelt végrendeletében emlékezik meg: „Ich hab auch merrennter meiner lieben hausfrawen vermorgengabt mein paumbgärtl im Leberperg, darinn *khesten* vnd annder paumb steen” (SoprOkl. II/2, 132). 1541. szeptember 10-én kelt végrendeletében pedig Raidl Mihály soproni polgár, a városplébános testvére feleségének többek között visszaadja a házassági szerződésben annak idején a férjnek lekötött gesztenyést a mellette levő szőlővel együtt: „ain thail weingarten samt ainem *khestenpängartlen im Leberberig*” (I. n. 163).

A Csapodytól is idézett 1540. évi adat végül a Váris-hegy gesztenyéseire vonatkozó legrégebb feljegyzést tartalmazza.¹⁹ Ezzel teljessé válik a kép, amit Sopron középkori gesztenyéseiről rajzolhatunk.

Az itt előadottakból a soproni határ középkori történetének egy fejezete bontakozott ki. A soproni szelídgesztenye gazdaságtörténeti vonatkozásai²⁰ az újkori adatok összegyűjtését is szükségessé teszik. Az újkori adatokból még sok részletkérdés megoldását várhatjuk. Csapody például – helyesen – rámutat arra, hogy a soproni szelídgesztenye a lajtamészköves Szárhalmi- és Dudlesz-erdővel szemben a gneisz- és csillámpalás alapkőzetű s fent tárgyalt területet részesíti előnyben, amely a noriciumi flórajárás peremén helyezkedik el. Az 1786/1787. évi soproni telekkönyv azonban éppen a laitaicum flórajárás területén, a Szárhalmi-erdő szomszédságában levő Kronberg-dűlőben említ gesztenyést: *Kesten Baumgarten in Kronberg*.

Ez a ma 0,48 hektár kiterjedésű gesz-

16. Vö. Rozsondai Károly–Sümegey József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937, 42.

17. Kluge–Götte: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin 1957¹⁷. Az 1786/1787. évi soproni telekkönyvben is még *Baumgarten in Khesten Wald* szerepel. Sárközy András 1787. évi térképén, a legrégebb soproni erdőtérképén, a gesztenyéseket a *Kasten* (helyesen: *Kästen*) *Baumgarten* felírás jelzi, amelyet ma helytelenül értelmeznek 'zárt gyümölcsös'-nek (vö. Fírbás Oszkár: SSz. XI, 109–117).

18. Rozsondai–Sümegey i. m. 44.

19. A Poda-féle „Sopron sz. kir. város monographiája” szöveggözlése (II, 19) az eredeti alapján helyesbítendő: *ain grosse prunst In dem Wardusch perg [beschehen sich] begeben, welche . . . In seinem khesten paumbgarten erhebt* (Protocollum Judiciarium ab anno 1533 usque ad annum 1565. Lad. IX et J nr. 4, 71. lap). Gering Elek városbíróról van szó.

20. A XVI. századi harmincadnaplók, így például az 1542. évi szerint – ha kis mennyiségben is – vittek ki gesztenyét a kereskedők. Vö. Ember Győző: Külkereskedelmünk történetéhez a XVI. században. A Magy. Tud. Akad. Társ.-tört. tud. Oszt. Közleményei VIII, 309–48.

tenyés azonban — Csapody István szíves közlése szerint — a benne levő almafák és szilvafák, valamint vasas anyag-, illetőleg kavicsos talaja miatt csak telepített lehet. Erdemes volna kideríteni, ki és mikor telepítette ezt a gesztenyést. Ezzel

a soproni gyümölcsstermesztés történetének eddig teljesen ismeretlen részletére derülhetne fény. E tekintetben Thirring Gusztáv kitűnő könyve²¹ jó kiindulópontul szolgálhat.

Mollay Károly

Mollay, Karl: Zur Geschichte der Ödenburger Edelkastanienwälder.

Im Anschluß an den lehrreichen Artikel von Stefan Csapody über die Edelkastanienwälder in der Umgebung von Ödenburg (Ödenburger Rundschau XIII, 238—56) deutet der Verf. die Angaben, die wir über die Ödenburger Edelkastanienwälder bis zu den 1540-er Jahren kennen. Diese Angaben runden sich zu einem Kapitel aus der mittelalterlichen Geschichte der Ödenburger Gemarkung ab.

A nagyecenki pimbortánc

Bene István a SSz 1959. évf. 175. lapján ismerteti a nagyecenki lakodalom egyik érdekes részletét: a pimbor kikérését. Bene nem írja le a szokást teljes egészében, csupán utal a kikérés menetére, de magát a részben verses mondókát pontosan közli. Mivel Nagyecenken 1958. augusztusában lakodalmi szokásokat gyűjtöttem, Bene közléseit néhány részlettel tudom kiegészíteni Süte Imréné 88 éves, Fekete Istvánné, Völgyes Mihályné 64 éves és Rex Jánosné 62 éves parasztasszonyok közlései alapján.

Nagyecenken a pimborkikérés ma is a lakodalom egyik színes, fontos és érdekes mozzanata. A lakodalmas háznál addig nem vacsoráznak, míg a pimbort ki nem kéri azok a legények, akik a vőlegény barátai, de a vőlegény nem hívhatta meg a lakodalomra őket, mert nem tartoznak a rokonsághoz vagy közeli ismerősökhöz, vagy azért, mert vagyoni helyzete már nem engedett meg több vendéget. A pimborosoknak a vacsora kezdete előtt joguk van elmenni a lakodalmas házhoz és néhány táncot eljáráni a menyasszonnyal és a koszorúslányokkal. A pimborosok ezért ajándékot is kapnak.

A pimborosok vezetője a legügyesebb legény, a pimborkikérő, aki a verses köszöntőt hibátlanul el tudja mondani és rögtönözni is tud a násznagy csipkelődő

megjegyzéseire. Amikor a pimborosok hangosan kurjongatva megérkeznek a lakodalmas házhoz, erőteljesen kopognak, hogy figyeljenek rájuk, majd az engedély megadása után belépnek az udvarra. Manapság csupán kézzel kopognak, de valamikor nemegy olyan legény volt, aki hasábfával verte meg az ajtót. A pimborosok vezetője nemzeti színű szalaggal átkötött botot tart a kezében.

A pimborkikérő hangos köszöntését a násznagy a házból fogadja, majd a lakodalmas néppel együtt kijön az udvarra, hol ekkorra a pimborosok karéjban állnak. Ekkor a pimborkikérő versben elmondja a pimborosok kívánságát (Bene pontosan leírta), mire a cigányok rázendítenek arra a nótára, amely így kezdődik: „Eljött a nagyecenki legénység apraja és nagyja...” Ezalatt a násznagy átadja a pimbort, mely tulajdonképpen egy szép lakodalmi kalinkó, melynek a közepére egy egészben sült kakas van téve. Régebben a pimborosok egy üveg bort is kaptak fejenként, újabban azonban pimborpénzt kapnak a bor helyett, ami rendszerint 100—200—300 Ft.

Ekkor a pimborkikérő egy fiatalabb legénykének adja oda a pimbort és beáll a pimbortáncosok közé. Ő táncol a pimborosok közül először a menyasszonnyal. A pimbortánc 5—7 táncot jelent. Ha lejár

21. Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939, 183, 255.

a pimbortánc, a vőlegény és a lakodalmas nép figyelmezteti a pimborosokat, mire azok illendően elvonulnak a kocsmába, hol nagy versengés közepette kés és villa nélkül fogyasztják el a sült kakast, meg a kalinkót. Aki ügyes, annak jut a kakasból elég, a lassúbb mozgásúnak csupán kalinkó marad. Utána áldomást isznak abból a pénzből, amit a vőlegény násznagyától kaptak.

Egy lakodalmi kalinkó általában 1—2 kg fehér lisztből, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ kg cukorból, 2—4 dkg élesztőből és 15—30 dkg vajból készített, meleg tejjel melencében dagasztott és kelesztett kalácstésztából készül. A gyúródeszkára öntött, megkelt tésztából 3—4 hosszú ágat sodornak, ezeket ügyesen összefonják „copfliba”, mint a haját, és az egészet karikába hajtják. A fonatok a sütés után egyberagadnak, csupán a közepén marad egy nem nagyon nagy lyuk: éppen belefér a sült kakas, melyet rozmaringágakkal díszítenek fel. Az egész kalinkót egy sima, sodort, vékonyabb tésztazállal kerítik be. A cennkiek a kalinkó fonataira ún. rózsákat is ragasztanak; ezek lapos, sodort, kerek tészta darabok, amelyeknek a szélét csipkésre vagdoszák. Egymásra több-kevesebb rózsalapot is helyeznek, hogy a rózsza kiszűtés után szépen és telten kinyíljen. A kalinkót a kemence fenekén szokták kisütni, nem tepsiben.

A 90-es években, a századforduló körül a pimboralkinkót egy nagy boros kulacs szájára húzták, színes szalagokkal rákötötték, a közepére tették a rozmaringágak közé a sült kakast, úgy adták át a pimbor-

kikérőknek. Ma csupán a kalinkót és a kakast adják át természetben. A *pimbor* szó Nagycenken manapság magát az ajándékot jelenti; nem is gondolnak arra — a borral való kapcsolatára —, hogy valamikor a szónak *pintbor*, *pintesbor* alakja, s „kimért bor, korcsmai bor, folyó bor” jelentése volt. (Vö. SSz 1959. évf. 171. l. 22. jegyzet és 262. l.)

Minden nyom arra mutat, hogy ez a szokás régebben tulajdonképpen két külön mozzanatból állt, s a Rábaköz, sőt Nyugat-Magyarország területén általános legénycéh szertartásaiból került a lakodalmi szokások közé. Kiss Lajos nemeskéri szolgabíró járása területén 1847. december 31-i kurrensében elrendeli, hogy „nincs helye a helységekből házasság útján kiviendő lányok miatt a vőlegényektől *pintbor* vagy egyéb fizetés kívánásának, úgy szinte azt, hogy lakodalmas háznál egyet táncolhassanak...” (Csenár János: Ósze János Kurrens könyve. SSz 1959. évf. 260. l.) A nagycenki pimbor tánc lakodalmakban ma is élő érdekes szokása azonban azt mutatja, hogy a *pintbor-váltás* és a (*hivatlan*) *legények tánca* céhszokásból lakodalmi-családi szertartássá alakult, mely a vőlegény cimboráitól és a legénykedéstől való búcsút fejezi ki azokkal a jelképes tevékenységekkel, amelyek valamikor a legénycéhből való kiválásnak az egész falusi közösség által való jog elismerését jelentették. (Vö. Iváncsics Nándor: Legénycéh nyomai egy petőházi népszokásban. SSz 1959. évf. 169—174. l.)

Dömötör Ákos

Korai újsághírek Liszt Ferencről 1840 előtt

Mikor 1828-ban Liszt Ádám és fia, Ferenc útlevele lejárt, a helytartótanács Sopron megyét hivatalosan felszólította, tegyen jelentést, hazatértek-e apa és fiú. A megye kiadta a kérdést Kulcsár István szolgabírónak, aki jelentette, hogy „a köz-hírek” szerint az apa külföldön meghalt, a feleségének és fiának „mostani Holléte

nem tudatik.” A megye tehát — egy évvel a kérdés elhangzása után — értesítette a helytartótanácsot: „semmi bizonyos nem tudatik.”¹

Igaz, hogy senki sem próféta a hazájában, de akkoriban már Lisztet világhírré emelte művészete, mégis a látszat szerínt nem tudtak róla Magyarországon. Az

1. Sümeghy Dezső: Liszt Ferenc és Sopron megye kapcsolatairól. SSz 1956. 276. lap.

alábbiakban néhány újságközleménnyel kívánjuk bizonyítani, hogy igenis 1838-ig is, amikor Liszt maga is nagy érdeklődéssel fordult a hazai események felé, és utána kiépült holtig tartó nagy vonzalma hazánk iránt, egy-egy híradás felhívta a figyelmet a külföldön diadalt-diadalra halmozó művészre.

1820-ban játszott először Liszt Sopronban, mint kilencéves csodagyermek, majd Pozsonyban, és 1823-ban mutatkozott be

következendőt jelenti: „Május 19kén 1823 egy estvéli mulatságban számos jó Barátok körében (a hol a Redactor maga is jelen volt) eljátszotta a jeles Fortepiano játszó Liszt Ferentz, nem tsak a maga tulajdon fantáziáját a legnagyobb könnyűséggel és készséggel, hanem a Musika esmérők legnagyobb bámulására Weber C. M Momento Capricciosoját is op. 12 prestissimo tempóban a papirosról le olvasta, azután játszotta az Ifju művész Reinthal-

Liszt Ferenc doborjáni szülőháza

Pesten. Erről a hangversenyről (a Hét választó fejedelem szállóban, a Váci utcában) a Haza és külföldi tudósítások című lap két száma is megemlékezik, továbbá a Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung is ír róla.² Egy adalék azonban elsikkadt eddig a kutatók szeme elől; ugyanis a Tudományos Gyűjtemény c. havi folyóirat a mondott év nyolcadik füzetében a 122. lapon a Jelenségek című rovatban egy második bemutatkozásról közöl hírt:

„Azón Sopron Vármegyei tizenegy esztendő Ifjatskáról *Liszt Ferentz*ről, a kit mint ritka tehetségű Fortepiáno játszót a Magyar Országú Ujságok érdeme szerint megditsértek, T. T. P. Reinthaller még e

ler Variatióit G ből, mellyekből a themát két Variatioval együtt az előjegyzett hangnemben, a többit pedig az Adagioval és Codával Fisbe általtéve a szónak tökéletes értelmében eljátszotta. Ezen vig estvéli mulatságot befejezte az esmeretes Rákotzi marsával, és Csermáknak Lavottának és Biharinak Mohaupt Ágoston által kiadott Magyarjaival bele kevervén a maga kellemetes Fantáziáját, mindnyájoknak tökéletes bámulására.” Mi ezen örvendetes jelentést azon szíves kívánással fejezzük be, hogy az Ifju művész magát akár mint ditsértetik is soha el ne bizza, hanem a valódi Geniehez illő szerénységgel napról napra nagyobb tökéletességre törekedjék,

2. E három utalást megtaláljuk Koch Lajosnak Liszt Ferenc, bibliográfiai kísérlet (1933) c. munkájában, de nem említi többet a sajnálatosan még mindig csak egyetlen nagyobb igényű magyar életrajz Somsichtól sem (Liszt Ferenc élete. 1925, 480. lap).

hogy a külföldön is Hazájának betsületére lehessen." A cikket Th betűvel a szerkesztő, Thaisz András jelezte.

A Tudományos Gyűjtemény a rákövetkező évben, 1824-ben is megemlékezik Lisztről. Úgy látszik, azért figyelemmel kísérték a külföldi lapokat nálunk. „Mi a pedantizmus” című cikk a 12. kötetben a 69. lapon ezeket írja: „Az Afrikaiak... a prűcsök fülsértégető lármáját is kellemes és andalító muzsikának tartják, a mellynél szeretnek elaludni. Olly elragadtatással halgatják ők a prűcsök-zörgést, mint Europa nagyobb városaiban a hires Catalanit, Londonban Miss Wilsont, legujabban pedig a remek elméjű Liszt hazánkfiját, kit a Londoni Ujság-levelek párnélkülvaló nevezettel tisztelgetnek.” Csillag alatt olvashatjuk: „L. Magyar Kurir 1824. I. Félést. 404. lap. Nincs-é méltó okunk nekünk Magyaroknak örvideni, midőn Liszt Párizsban és Londonban, Ferenczy³ pedig Rómában mutogatják, mit tehet a magyar elme?”

Ha Sopronban és Sopron megyében, ahol Liszt első szárnybontogatását láthatták, valaki nem a hivatalos közegek útján akart volna a fiatal művész további sorsáról érdeklődni, akkor a Tudományos Gyűjtemény 1829-es évfolyamában találhatott adatokat. Akkoriban Sopronhorpácson élt Mátray Gábor, neves zenetörténészünk, még Rothkrepf néven és a folyóiratban értékes adatközlést kezdett a magyar zene múltjáról és jelenéről. A harmadik szám 75. lapján olvasható: „Liszt Ferenc, mintegy 15 esztendő, s már nagy Compos, és Klavirista; egy pár esztendő előtt, minekutánna Pesten, Pozsonban, Bétsben hires

Concerteket adott, Párisba s Londonba utazott. Párisban 1825. Oct. 17-én adatott első Operája e tzim alatt Don Sancho, ou le chateau d'amour.” Mátray 1830-ban a folyóirat negyedik kötetében kiegészítő jegyzetet hoz a „külföldre szakadtak”-ról: „Liszt Fer. született Sopron vármegyében Rajdingon, hol atya Esterházy Hertzeg uradalmi Tisztje, nagyattya ugyan Sopron Vármegyében Sz. Györgyön oskola mester:⁴ később Hertzegi uradalmi tiszt s Magyar volt.⁵ Ferentz már 11. esztendő korában Bétsben 1823. játszott, s hogy Bétsben magát tökellertesittse és külföldre mehessen, tsak némelly Magyar Fő urak adakozásából eshetett. Atya ki későbbben vele utazott 1827. Aug. utolján megholt Frantziaországban a tenger mellett Boulogneban mintegy 50-dik esztendejében.⁶ Wiener Theater Zeit. 1828. Nr. 8.”

Végre a Tudományos Gyűjtemény 1831-es évfolyamának első kötetében is van ugyan említés Lisztről, de itt már úgy tesz, a feledés homálya megkörnyékezte, nevét nem írják helyesen. A cikk címe: „A Felső Magyar Országi Musikai Egyesületnek megismertetése”, írója Ujfalussy Mihály, ennek az egyesületnek szatmári tagja. Műkedvelő hegedűs Liszt János szatmári kirurgus ebben a zenekarban, elnöke Fáy István, aki később Sopronban 1846-os hangversenye alkalmával beszéddel köszöntötte Lisztet, idősebb korában felváltva élt Sopronban, lányánál Meskónénál és Fülesen. Erről a kirurgusról írja a cikk a 115. lapon: „attyafia ama Párisban elhiresedett ifju Lisznek.”

Csatkai Endre.

3. Ferenczy István, akkor feltűnt magyar szobrász.

4. Liszt nagyatyja Adám György (1755-844) kiváló orgonás és tanító volt, de nemcsak a mai Lajtaszentgyörgyön, Köpesénben is. Csekey: Liszt Ferenc származása s hazafisága. Bp. 1937, 13. lap.

5. Mint tisztartó működött Márcfalván, Nagymartonban stb. Csekey: i. m. i. h.

6. 1827-ben halt meg, 51. életévében volt.

Sopron megye papírszükségpénzei

Sopron megyében¹ csak 1916-ban jelentek meg az első papírszükségpénzek, ezek is csak a megyébe telepített hadifogolytábor kiadványai. Magánszükségpénzek kiadásáról sem ezelőtt, sem azóta nincsen tudomásunk. Ezt a jelenséget a jegy kibocsátó bank közelségével, illetőleg a megfelelő mennyiségű és minőségű pénzellátottsággal lehet magyarázni.

A csaknem kizárólag orosz legénységi állományú hadifogolyok részére felállított sopronnyéki hadifogolytábor az egyetlen papírszükségpénzt kibocsátó hely az egész megyében.

Az első világháború alatt kiadott valamennyi hadifogolytábori pénz a Nemzetközi Vöröskereszt Szervezet Stockholmba összehívott konferenciájának köszönheti létét. 1916-ban ugyanis valamennyi hadviselő fél — kiegészítendő az 1906. évi genfi, valamint az 1899. évi első és 1907. évi második hágai konferencia hadifogolyokra vonatkozó intézkedéseit — megegyezett abban, hogy a hadifogolyok jóléti intézményeket alapíthatnak és ezeket az intézményeket — megfelelő ellenőrzés mellett — maguk igazgathatják. Ezek a jóléti intézmények jogot kaptak arra is, hogy saját belső használatukra szükségpénzeket bocsássonak ki, amennyiben a fogolytartó állam ilyenekkel nem látja el a hadifogolytáborokat. Oroszország kivételével valamennyi hadifogolytartó állam maga látta el a hadifogolytáborokat belső használatra alkalmas szükségpénzekkel.

Igy keletkezett Sopronnyéken is az 1916. június 16-i keltezéssel ellátott 2, 10, 20 filléres, 1, 2, 10, 20 és 50 koronás címletekből álló szükségpénzsorozat.

Ezt a sorozatot is, mint a legtöbb magyarországi hadifogolytáborpénzt, a budapesti „Globus” Nyomdai Műintézet remekelte. Minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk — és ezt a nemzetközi szakörök is elismerik —, hogy a magyarországi első világháborús hadifogolytáborpénzek minden tekintetben a legjobban sikerült és legszebb ilyen nemű papírszükségpénzek.

A sorozat egyes címletei álló téglalap

alakban — kivéve az 50 koronást —, többszínű kétoldalas offset nyomással készültek. A szükségpénz egyik oldalán magyar, másik oldalán német szöveg van.

A fekvő téglalap alakban készült 50 koronás szövege a következő:

„50/Cs. ES K. HADIFOGOLY-TÁBOR SOPRONNYÉK / ÖTVEN KORONA / EZ ÖSSZEG EGY RÉSZÉT KÉPEZI A HADIFOGOLYOK RÉSZÉRŐL / A TÁBORPARANCSNOKSÁGNÁL LETÉTBE HELYEZETT VAGYONNAK. / SOPRONNYÉK, 1916. JUNIUS 16. / Hirschler Oblt. PÉNztÁRBIZOTTSÁGI TAG. Pirkner Obst TÁBORPARANCSNOK. Lukcsics LETÉTKÉZELŐ.” (Valamennyi facsimile aláírás.)

A szükségpénz felső szegélyén a következő figyelmeztetések olvashatók:

„CSAKIS A FOGOLYTÁBORBAN ÉRVÉNYES” és „A TÁBORI PÉNZEK UTÁNZÁSA HADBÍRÓSÁGILAG BÜNTETETIK.”

Mindkét oldal színezése és mintázata megegyezik; a pénzdarab alsó szegélye felett van elhelyezve az 1916-ban rendszerezített ún. közös kis címer.

„50/K. u. K. KRIEGSGEFANGENENLAGER / SOPRONNYÉK / FÜNFZIG KRONEN / DIESER BETRAG IST EIN ANTEIL DES BEIM LAGERKOMMANDO / ERLIEGENDEN GUTHABENS DER KRIEGSGEFANGENEN. / SOPRONNYÉK, JUNI 1916. / Hirschler Oblt. KASSAKOMM. MITGLIED. Pirkner Obst. LAGER KOMMANDANT. Lukcsics DEPOSITEN VERWALTER.” (Valamennyi facsimile aláírás.)

A német szövegű oldalon is a felső szegélyen vannak elhelyezve a következő figyelmeztetések „GILTIG NUR INNERHALB DES KRIEGSGEFANGENENLAGERS” és „DIE NACHMACHUNG DER LAGERGELDER WIRD KRIEGSGESETZLICH BESTRAFT.” A sorozat (SERIE) és sorszámolás (No) is a német oldalon van elhelyezve.

Mindkét oldalán „GLOBUS” BUDAPEST olvasható a jobb alsó sarokban.

Az 50 koronás fehér papíron barna ke-

¹ Sopron városában magában már 1914-ben megjelentek az első papírszükségpénzek. Bővebben lásd SSz 1958. évi XII. évfolyamának 1. számában.

A sopronnyéki hadifogolytábor szükségpénz-sorozata.
Az 50 K-ás hátlap

retben és középdíszítéssel, világoskék alapnyomással és fekete nyomással készült. Keretmérete 135×89, teljes mérete 144×97 mm.

Az értékjelzésen kívül valamennyi címlet szövegezése azonos, természetesen más tördelésben, mert a többi címlet álló téglalap alakban készült.

Az összes többi címleten csak két aláírás (facsimile) szerepel és az aláírók egyike sem azonos az 50 koronás pénzjegy aláíróival. Nevezetesen táborparancsnok-

ben és középdíszítéssel, világoszöld alapnyomással és fekete nyomással készült. Keretmérete 63×108, teljes mérete 68×113 mm.

A 20 filléres fehér papíron zöld keretben és középdíszítéssel, világosbarna alapnyomással és fekete nyomással készült. Keretmérete 57×98 mm, teljes mérete 64×102 mm.

A 10 filléres fehér papíron téglavörös keretben és középdíszítéssel, sárgásbarna alapnyomással és fekete nyomással ké-

A Hangya Fogyasztási Szövetkezet visszaváltó jegye az 1920-as évekből

ként Niemecek Gral és pénztárbizottsági tagként Fischer Oblt neve olvasható.

A 20 koronás fehér papíron középkék keretben és középdíszítéssel, világosbarna alapnyomással és fekete nyomással készült. Keretmérete 84×148, teljes mérete 90×150 mm.

A 10 koronás fehér papíron sárgásbarna keretben és középdíszítéssel, világoszöld alapnyomással és fekete nyomással készült. Keretmérete 76×128, teljes mérete 80×135 mm.

A 2 koronás fehér papíron szürke keretben és középdíszítéssel, szürkészöld alapnyomással és fekete nyomással készült. Keretmérete 63×108, teljes mérete 68×113 mm.

Az 1 koronás fehér papíron lila keret-

szült. Keretmérete 52×82, teljes mérete 60×90 mm.

A 2 filléres, hadifogolytábori használatra fehér papíron világosbarna keretben és középdíszítéssel, szürkéslila alapnyomással és középkék nyomással; hadsegélyző célokra pedig fehér papíron téglavörös keretben és középdíszítéssel, világoszöld alapnyomással és fekete nyomással készült. Mindkettő keretmérete 55×68, teljes mérete pedig 60×73 mm.

Az imént említettük már, hogy ezeket a pénzdarabokat a sopronnyéki hadifogolytábor használatára készítették ugyan, de a hadiözvegyek, hadiárva és hadirokkantak segélyezésére, gyűjtőknek és mindenkinek, aki megvette — eladták. Hogy a nem rendeltetésszerű használatra forga-

lomba hozott pénzdarabok megkülönböztethetők legyenek a hadifogolytáborban használtaktól, és így visszaélés ne történhessék, az ilyen hadsegélyző célokra eladott pénzjegyeket a sorozatszámuknál „MS” (Museum-Serie vagy Münzen-Sammler) jelzéssel látták el.

Érdekessége e sorozatnak az, hogy csupán a már egyenesen gyűjtői célokra készült 2 filléres pénzjegyet látták el a „MS” jelzéssel, más sopronnyéki MS jelzésű címlet ezideig nem került elő, pedig biztos tudomásunk van² arról, hogy ezeket a pénzdarabokat is árusították hadsegélyző célokra.

Valószínűen ez a hiányosság, illetve megszüntetésére való törekvés eredményezte azt, hogy a fogolytábori használatra készült arabs sorozatszámú pénzjegyeket „KRIEGSGEFANGENENLAGER / SOPRONNYÉK / DEPOSITENVERWALTUNG” szövegű szárazbélyegzővel, illetőleg a táborparancsnokság címeres körbélyegzőjével kellett megkülönböztetésül ellátni.

Végezetül meg kell még említenünk, hogy római sorozatszámú 1 és 2 koronás hadifogolytábori pénzeket is ismerünk,

amelyek egy része kerek lyukkal, az arabs sorozatszámúak egy része pedig egy, illetőleg két lyukkal van ellátva. Azt hiszük, hogy nem csalódnunk, hogyha arra gondolunk, hogy ezeket a pénzjegyeket gyűjtői célokra akarták annak idején forgalomba hozni, de mivel a gyűjtők vonakodtak a nem ép példányokat átvenni, így kerülhetett sor a fogolytábori pénzdaraboknak a már ismertetett módon való megkülönböztető megjelölésére.

Meg kell még említeni a szükségpénz igen tág fogalomkörébe helyezhető Hangya Fogyasztási Szövetkezetnek az 50, 100, 500, 1000, 10 000 és 20 000 K-ás címletű (120×75 mm) visszaváltó jegyeit. Az ország összes Hangya Fogyasztási Szövetkezet üzleteiben használták és a helyi gumibélyegzővel látták el. A Hangya a saját üzletkörének bővítését célzó értékjegyeit áru ellenében beváltotta, tehát érték, pénzjegy szerepét játszotta. Csornáról 1000 K-ás és Fertőendrédre 50 és 500 K-ás címlet ismeretes. Minden bizonynyal a többi érték is forgalomban lehetett, de ezeket még nem ismerjük.

Ambrus Béla — Kupa Mihály

Egy helytörténeti tanulság

Sopron város fejlődése már korábban megtorpant, mint az első világháborút követő területi változások bekövetkeztek, melyek a város határszéli helyzetét kialakították. Sokan a fejlődés megakadásának egyik okát a Baubank bukásában jelölik meg. Ez azonban nem lehetett a döntő tényező, mert ha Sopron városában beruházások, ipartelepítések, építkezések jövedelmező vállalkozásokat jelentettek volna, akkor bizonyára azonnal jelentkezett volna a Baubank helyett egy másik tőkecsoport, főleg miután ez a bankcsőd a századforduló utáni évekre, az első világháború előkészítésének konjunktúrájára esett. A megtorpanás — mely a XIX. sz.

végétől, ill. a századfordulótól érezteti hatását — okát más eseményben, körülményben kell keresnünk. A közlekedési hálózatban elfoglalt helyzet már évezredek óta befolyásolta a települések fejlődését, a tizenkilencedik század óta e téren a döntő szó a vasútépítés volt. Noha a XIX. sz. helytörténetének feldolgozása még távolról sem befejezett, mégis valószínűsíthető, hogy Sopron város a vasútépítéseknel került abba a kedvezőtlen helyzetbe, mely további lényegesen befolyásolta. Budapest és Bécs között a legfontosabb vasúti összeköttetés Pozsony át haladt. A teljes egészében csak 1885-ben megnyílt, akkor még másod-

2. Magy. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala: Hadifogolytáborpénzek katalógusa, Budapest, 1918. 8. oldal.

rendű jelentőségű győri vonal is elkerülte városunkat. Sopron és Pozsony között az összeköttetés csak későn valósult meg (1897), és a nagy kerülőkön haladó szárnyvonal alig elégítette ki a gazdasági fellendülés szempontjából hozzáfűzött reményeket. A legfontosabb Sopront érintő Déli Vasútvonal jelentősége Adria—Bécs viszonylatban messze a semmeringi vonal mögött maradt. Sopron tehát a vasútépítések során Pozsony, Győr és Szombat hely mellett kisebb jelentőségű vasúti gócpont lett, s ez a körülmény főleg a XX. sz. első felében a fejlődést gátló, kedvezőtlen helyzetbe hozta a várost.

A XX. században a gépjárműközlekedés rohamos fejlődése következtében a vasúti forgalom mellett már az úthálózatban elfoglalt pozíció is megint döntő fontosságú lesz, Magyarországon szükségszerűen a nagy útépítések korszakának kezdetén állunk, amint ez a második ötéves terv úthálózat- és gépkocsiforgalom-fejlesztésre vonatkozó tételeiből is kiviláglik. Nemzetközi bizottságok nagy vonalakban már kijelölték azokat az útvonalakat, melyek korszerű, széles, egy- vagy kétforgalmi sávós betonutakkal az európai átmenő forgalmat lesznek hivatottak lebonyolítani. Magyarországot többek között az E 5 jelű London—Bécs—Isztanbul útvonal érinti, mely a tervek szerint Győr-Sopron megyénél lép be az országba, s Budapestet érintve Szeged körül halad tovább Belgrád felé. Szó esett ezenkívül egy kisebb jelentőségű nemzetközi útról is, mely észak-déli irányú, s a Dunántúlt a Balaton érintésével szelne át.

Az E 5 jelű út pontos nyomvonala ma még nincs eldöntve. Általános jellegű térképek tervezett nyomvonalát nagyjából a hegyeshalmi vasútvonallal azonosítják. Ha viszont az út Sopronnál lépne be az országba és innen vezetne Győrön, Tatabányán át Budapestre, akkor Bécs—Budapest szakasza ugyan kb. 40 km-el meghosszabbodnék, ezzel szemben már

jelenlegi számítások szerint is Sopron és Győr között közel 100 000 lakossal több kerülne közvetlen közelébe, vonzásterületébe, a hegyeshalmi vonalvezetéssel szemben. Tekintettel arra, hogy a Bécs—Sopron—Győr vonalvezetés Ausztriában Eisenstadt tartományi székhelyet érinthetné, és a Fertő sűrűn lakott nyugati partvidékét is bekapcsolná, a külföld bizonyára nem emelne kifogást a kerülővel szemben, különös tekintettel arra, hogy ez Bécs és Sopron között az említett baltóni útvonal külön vonalvezetését takarítaná meg. Ha még kiemeljük azt, hogy a népgazdaságnak kulturális, idegenforgalmi és nem utolsó sorban a fejlett soproni és Sopron környéki iparra való tekintettel gazdaságilag is jelentős érdekei fűződnének egy ilyen irányú vonalvezetéshez, akkor reálisnak és indokoltnak látszik a soproni társadalom erőfeszítése, mely az *E 5 jelű európai útvonal közeli években kiépítésre kerülő Bécs—Győr szakaszának nyomvonalát Sopron érintésével kéri kijelölni*. Egy a MTESZ-ben megrendezett ankéton ezt a gondolatot felvették és azt a Városi Tanács magáévá tette.

A helytörténet tanulságai gyakran használhatók fel a jövő alakításánál. Sopron város a kapitalizmus múlt század végi szakaszában a vasútvonalhálózat kiépülése során igen hátrányos helyzetbe került. Most — közel egy évszázaddal később — a gépjárműforgalom részére épülő korszerű és nemzetközileg is jelentős útvonalak építése során olyan alkalom, lehetőség nyílik meg, melynek kiaknázása a város és a megye érdekeit egyaránt szolgálná. Nem tartozhatik a helytörténetírás feladatkörébe, hogy műszaki részletekbe és gazdasági számításokba bocsátkozzék, ez a szakirodalom feladata. Jelen közlemény csak a gondolat szélesebb körű felvetését és ismertetését kívánta szolgálni.

Kubinszky Mihály

A „Boozi borüzéri részvényes társaság“

A napóleoni háborúk időszakának konjunkturális viszonyai közt Széchényi Ferenc gazdálkodásában is igen jelentékeny szerepet kaptak a különböző spekulatív vállalkozások. Gabonát, gyapjút, bort vásárolt össze óriási mennyiségben a kistermelőktől, hogy kedvező időpontban nagy haszonnal dobhassa piacra.

A legnagyobb haszonnal a borspekuláció kecsegtetett, mert a bor ára állandóan és számottevően emelkedett. Érdemes volt tehát a vállalkozást újabb és újabb tőkebefektetéssel egyre szélesebb alapokra helyezni. Széchényi Ferencnek 1810-ben 6408 váltóforintja feküdt a borüzletben. 1814-re már ennek több mint ötszörösét fektette be. 1819-ben érte el tőkebefektetése a legmagasabb szintet, a 38 000 váltóforintot. (Ebbe még nincs beleszámítva a hordók 6000 váltóforintnyi értéke.)

De ezzel nem elégedett meg. A rokonság köréből igyekezett a vállalkozáshoz társakat szerezni, akik a borüzletben fekvő tőkét a magukéival is növelnék. Mindenekelőtt testvérhúgát, özvegy Desfoursné Széchényi Borbálát szólította fel részvételre, aki 1811 és 1818 között összesen 15 664 váltóforint tőkebefektetéssel járult az üzlethez. Példáját a Desfours-család számos tagja követte, s a legidősebb Széchényi-fiúnak, Lajosnak felesége, Clam-Gallas Alojzia is hozzáadta a maga 18 000 forintját. Így a 20-as évek elejére már összesen 122 600 váltóforint feküdt ebben a „kereskedési intézet”-ben.*

A részvényes üzlettársak befektetett tőkéjük után évi 6%-os kamatot, és a nyereségből osztalékot kaptak. A nyereség egy részéből „kölsönző pénztárt” létesítettek, amelyből 6%-os kamatra rendszeresen kölcsönöztek. 1826—27-ben a súlyos adósságokkal küzdő Széchényi István ezt a hitelforrást is igénybevette, összesen 3344 ezüst forint erejéig.

A „borüzéri társaság” ügyvitelének irányítását Széchényi Ferenc kizárólagos joggal fenntartotta magának. A társaság inspektora Pilát Frigyes, jegyzője Fürst Károly volt. A Társaság nagy felvásárlói hálózattal dolgozott. Évente sokszáz akó

siklósi, villányi, cserkúti, zákányi, szekszárdi bort fuvaroztattak fel bérben Bozra, a Fertő melletti kis zsellérfaluba, ahol „a speculatioira kirendelt pintzék” voltak. A cenki, csokonyai, marcali Széchényi-uradalmak saját majorátusi, hegyvám- és dézsmaborai is a „spekulációba” adták. A Társaság üzletfelei elsősorban cseh- és morvaországi, valamint sziléziai kereskedők voltak; de természetesen bécsi és soproni kereskedőkkel is kapcsolatban állott.

A bozi borspekuláció fénykora 1814—1816-ban volt. Széchényi Ferencnek például 1816-ban 24 972 váltóforint nyeresége volt 32 241 váltóforint tőkéje után! A következő évtől kezdve azonban a nyereség rohamosan csökkenő tendenciát mutat. 1820-ban — halála évében — már csak 3000 váltóforint nyeresége volt az immár 38 000 váltóforintra növelt tőkéje után.

Ezután — 1824-ben bekövetkezett haláláig — az özvegy irányította a borspekuláció ügyeit. Ekkor még a Széchényi-fiúk, Lajos, Pál és István is reménykedtek a vállalkozás fenntarthatóságában. Amikor azonban az egésznek gondja rájuk maradt, inkább szabadulni igyekeztek tőle. Egyre válságosabb helyzetbe jutott ugyanis a vállalkozás; a kamatok és osztalékok fizetése elmaradt; a Desfours-családhoz tartozó részvényesek tőkepenzeiket kezdték visszakövetelni és perrel fenyegetőztek.

1826. augusztus 28-án „csódtárgyalásra” jönnek össze a spekulációban érdekelt felek. Liebenberg Jánosnak, „a bozi borspekuláció ideiglenes felügyelőjének” a való helyzetet leplezetlenül feltáró jelentése alapján ki is mondják a vállalkozás felszámolását. Megállapítást nyert, hogy a részvénytársaság vagyona — részben borokban, részben készpénzben, részben kintlévőségekben — 82 472 váltóforint; a részvényesek által befektetett 122 600 váltóforint tőkével szemben. A spekulációba befektetett tőkék jelentős része tehát elveszett „a borok árának leszállta által.”

A feloszló bozi borspekulációból a Széchényi-familiát illető tőkepenz meg-

* Iratanyaga az Országos Levéltárban: Széchényi család levéltára, II. k. 6. sz.

állapítása és a testvérek közti elosztás ügye az 1828. október 16-i cenki családi tanácskozás alkalmával Széchenyi István feladatává tétetett. Ő a „spekulációs fundus” felosztásával reá eső részt 1833 decemberében a Sopronban felépítendő családi levéltár költségeihez való hozzájárulásként átadta Pál bátyjának, akit az atyai végrendelet a levéltár gondviselésére kötelezett.

A „bózi borüzéri részvényes társaság” története magában véve is érdekes; ezt azonban tovább fokozza az a körülmény, hogy — több évtized múltán — nagy energiával dolgozott e vállalkozás felújításán — a döblingi Széchenyi! Az erre vonatkozó, eddig javarészt ismeretlen adatok összefoglalása azonban egy újabb kis közleményt érdemel.

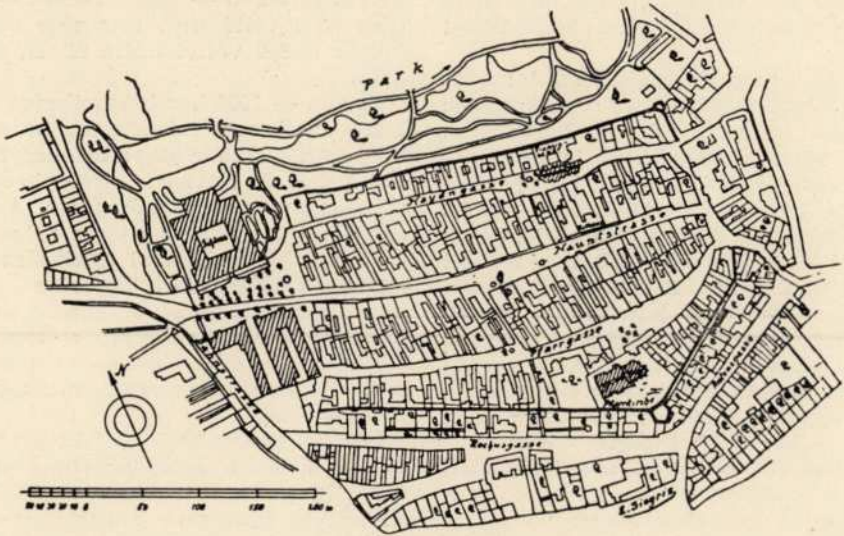
Tilkovszky Lóránt

A kismartoni középkori vár¹

Burgenland, de egyben a középkori Magyarország egyik legnagyobb szabású, ma is fennálló várkastélya a kismartoni

Esterházy kastély, amelynek magja a középkorból maradt fenn.

Jelentősebb oklevéllel nem igazolható

1. Kismarton térképe

1. E cikk a szerzőnek „A magyar négytoronyú középkori várak” című kéziratos tanulmányából való kivonat. — A kismartoni vár tanulmányozása során a várnak, illetve a városnak Capella S. Martini de minore Mortin (1264), Mortonzzobou (1296), Zabamartun (1371), Klein-Mertersdorf (1373), Kismarton (1388), Eisenstadt (1388), Szabómárton (XIII–XIV. sz.), Civitas ferrea (1463). Kismarton elnevezésével találkozunk, amelyeknek felsorolása talán alkalmas további adatgyűjtések elősegítésére. — E tanulmánynak célja a középkori vár bemutatása s épp ezért a később kori és történelmi vonatkozású adatokat csak annyiban érinti, amennyiben azok a középkori várra vonatkoznak, azzal kapcsolatosak, illetve a középkori vár és a mai várkastély közti összefüggések megértéséhez szükségesek. — A történelmi adatoknak legrészletesebb összefoglalását az olvasó André Csatkai-Dagobert Frey. Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Österreichische Kunsttopographie. Band XXIV. Wien. 1932. 55–83. oldalán találja meg s ennek fontosabb adataira — mint forrásműre — az alábbiakban még külön hivatkozás is történik.

feltevés szerint a Gut-Keled nemzetség birtokában levő Kismarton már az Árpádok korában, mint „castrum” szerepelt.²

1675-ből való adat szerint³ a mai várkastély helyén Giletus Miklós 1231-ben egy kisebb várat építtetett, amely építkezéshez állítólag a hunok által lerombolt „Kézavár” köveit használták fel.⁴ E várról azonban semmi közelebbi adatunk nincs.

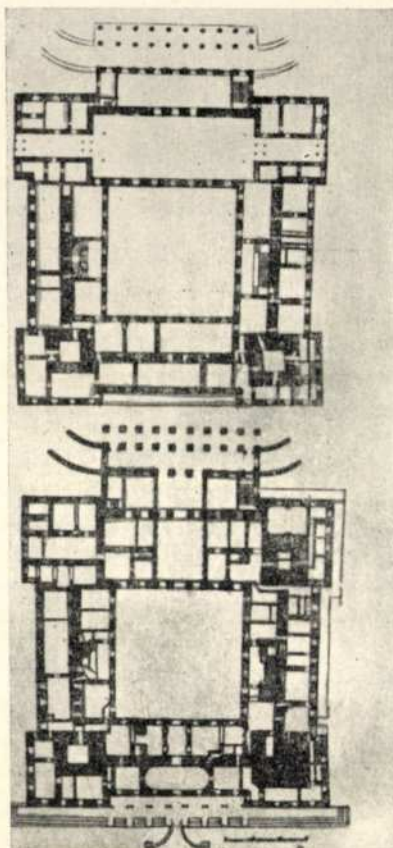
A Giletus-család tulajdonából a XIV. század elején a város a Kanizsai család kezébe került.⁵ A Kanizsaiak — Nagy Lajos király engedélye alapján — 1371-ben a várost kőfallal vették körül s ugyanakkor a város északnyugati sarkában várat is építettek. Így a mai várkastélynak alapjait tulajdonképpen Kanizsai István rakatta le 1371—73 körül.⁶ 1373-ban már várnagyáról is megemlékeznek.⁷

1392-ben Kanizsai István — Zsigmond király jelenlétében — itt tartotta esküvőjét, tehát ekkor a vár már teljesen készen állhatott.⁸ Ezek alapján a középkori vár építési idejét az 1371—1392. évek közé helyezhetjük.

1440-ben Albert osztrák herceg,⁹ 1445-ben Eyczinger Konrád,¹⁰ 1451-ben III. Frigyes császár,¹¹ 1463-ban Sybenhirter János,¹² 1477-ben Mátyás király, majd fia, Corvin János s ennek halála után Szapolyai János a vár birtokosa.¹³

1491-ben II. Ulászló király és Frigyes császár közötti szerződés értelmében Kismartont közigazgatásilag Ausztriához csatolják.¹⁴

1493—95 között Preusching Henrik,^{14/a} 1508-tól pedig császári várnagyok uralják a várat,¹⁵ amely már 1503-tól 1533-ig a

2. Kismarton.
A kastély földszinti és emeleti alaprajza. Rados Jenő felvétele

Fürst család kezén van.¹⁶ E család kihalála után az erőszakos Weispriach Já-

2. Stessel József. Castrum volt-e Kismarton az Árpádok alatt? Századok. 1898. Révai Nagy Lexikona. 11. k. 694.

3. Csatkai-Frey i. mű. 6.

4. Csatkai-Frey i. mű. 6.

5. Csatkai-Frey i. mű. 6, 55.

6. Révai Nagy Lexikona. 11. k. 694. Varju Elemér. Magyar várak. Bp. év n. 68. Csatkai-Frey i. mű. 6

7. Varju i. mű. 68.

8. Csatkai-Frey i. mű. 6.

9. Nagy Virgil. A kismartoni várkastély. A magyar építőművészet. IX. évf. 3. sz. 1. Varju i. mű. 68. Csatkai-Frey i. mű. 6.

10. Csatkai-Frey i. mű. 6.

11. Nagy V. i. mű. 1. Varju i. mű. 68. Csatkai-Frey i. mű. 6.

12. Csatkai-Frey i. mű. 6.

13. Nagy V. i. mű. 1. Varju i. mű. 68. Csatkai-Frey i. mű. 6.

14. Nagy V. i. mű. 1. Varju i. mű. 68. Csatkai-Frey i. mű. 6.

14 a. Csatkai-Frey i. mű. 6.

15. Csatkai-Frey i. mű. 6.

16. Csatkai-Frey i. mű. 6.

nost¹⁷ 1570 körül ismét császáriak váltják fel, akik Ernő főherceg részére, az alsó-ausztriai kamara költségén a várat némi-
leg meg is nagyobbtították.¹⁸

1610-ben Leonhard Helfried von Meg-
gau a kismartoni várkapitány.¹⁹

1622-ben Rudolf király a magyar Ester-
házy Miklósnak 400 000 forintért zálog-
birtokként átengedte a sérült kismartoni
várat, illetve uradalmat.²⁰ A vár e kora-
beli állapotáról Révai Lászlónak 1627-ből
való leírásából meríthetünk némi képet,
amely szerint egy tűzvész megfigyelése
alkalmából a vár erőműveinek egy része
beomlott.²¹

Az Esterházyak kismartoni birtoklása
ekkor még nem volt teljesen zavartalan;
erre mutat az is, hogy 1636-ban ismét
Meggau a várkapitány.²² 1647-ben²³ Kis-
martont, Fraknóval együtt visszacsatolták
Magyarországhoz. 1649-ben Esterházy
Miklós fia, László 62 000 forint ráfize-
tésért örökadományként megkapta Kis-
martont,²⁴ s fia Pál, a későbbi herceg és
nádor gondolt először arra, hogy méltó-
ságának megfelelően rendbehozassa és
kiépíttesse a kismartoni várat.²⁵ E nagy-
szabású építkezést 1663-ban Carlo Mar-
tino Carlone bécsi építőmester tervei szer-
int kezdtek el, majd Carlonénak 1667-ben
bekövetkezett halála után a tervezési
munkákat is, az addigi kivitelezők Anto-
nius Carlone és Sebastiano Bartoletto
folytatták, s 1672-ben az átépítést be is
fejezték.²⁶

E nagyszabású lombard-toscán jellegű
építkezés a vár középkori képét teljesen
megváltoztatta, anélkül azonban, hogy a

középkori alaprajzi rendszerét megszün-
tette volna. Ugyanis a munkálatok lényeg-
ileg abból állottak, hogy a középkori
négyzetű várat egy menettel körülépít-
tették, meghagyván a kiépített várkastély
belső részének a középkori várat.

Ez átépítéssel — mint tárgyunkon-
kívül esővel — itt behatóbban nem fog-
lalkozunk, csak rámutatunk arra, hogy
ekkor nyerte a négy saroktorony hagy-
masisakos barokk tetőzetét, amelynek
emlékét több XVII. századi metszet őrizte
meg számunkra. E metszetek szerint még
szabályozott vízesárok veszi körül az
egész várat. Ugyanekkor vesztették el az
udvari homlokzatok is középkori jelle-
güket.

Az 1683. évi török hadjárat a várkas-
télyban nem tett jelentős kárt.²⁷ Az
1704—1711 közötti kuruc harcok, ha nem
is vonultak el nyomtalanul a várkastély
felett, mégis komolyabb károk ekkor sem
történtek.

A XVIII. században lényegesebb válto-
zásról nincs adatunk, ami azzal is magya-
rázható, hogy az Esterházy család szék-
helyét 1766-ban az újonnan épült, s a kor
ízlésének és követelményeinek jobban
megfelelő Eszterházára tette át.²⁸

A várkastély történetében jelentősebb
változás csak 1794-ben, Miklós herceg
alatt következett be. Miklós herceg
ugyanis a klasszicista szellem hatása alatt
a kismartoni várkastélyt nagystílusú elgon-
dolás alapján kívánta átépíttetni. E nagy-
szabású építkezés terveit Charles Moreau,
francia építésszel készítette el, míg a ki-
vitelezés feladata Ehmann hercegi építő-

17. Csatkai-Frey i. mű. 6.

18. Bubics Zsigmond—Merényi Lajos. Hg. Esterházy Pál nádor 1635—1713. Bp. 1895. 113. Nagy V. i. mű. 1. Varju i. mű. 68. Csatkai-Frey i. mű. 55.

19. Csatkai-Frey i. mű. 55.

20. Nagy V. i. mű. 1—2. Varju i. mű. 68. Csatkai-Frey i. mű. 6, 55. Rapaics Raymund. Magyar kertek. Bp. év. n. 121.

21. Történelmi tár. B. III. 250. Csatkai-Frey i. mű. 55.

22. Csatkai-Frey i. mű. 55.

23. Az adatok a különböző források szerint 1647, 1648, 1649, ami az egész visszacsatolásnak különböző hivatalos fázisaival függ össze.

24. Nagy V. i. mű. 2. Varju i. mű. 70. Csatkai-Frey i. mű. 6.

25. Csatkai-Frey i. mű. 55—56.

26. Bubics—Merényi i. mű. 193. Nagy V. i. mű. 5, 10. Révai Nagy Lexikona. 11. k. 694. Meller Simon. Az Esterházy képtár története. Bp. 1915. XV. Rados Jenő. Magyar kastélyok. Bp. 1931. 18. 215. Rados Jenő. Magyar kastélyok. Magyarország Művészeti Emlékei Bp. 1939. 25, 36. Varju i. mű. 70. Rapaics i. mű. 121.

27. Csatkai-Frey i. mű. 64.

28. Rados i. mű. 36. Csatkai-Frey i. mű. 65.

mester vezetésére bízott.²⁹ E valóban fejedelmi elgondolású építkezésnek — amely lényeges változtatást eredményezett volna a középkori épületben — a közbejött francia háború vetett véget s csak az elgondolás egész kis része valósulhatott meg.³⁰

volna, akkor alaprajzilag is a középkori részletek teljesen megsemmisültek volna, s mindössze csak a négyszögű, körülépített udvaros alaprajzi elrendezés maradt volna meg. Homlokzatilag elvesztette volna a barokk Carlone-féle kiképzését, viszont nagyvonalúság, tömegelosztás

3. Kismarton. Feliratos, címeres kő a kastélyban

4. Kismarton. 1616-ból való metszet

E klasszicista kori építkezéssel — mint közvetlenül tárgykörünkhöz nem tartozóval — szintén nem foglalkozunk, csak utalunk arra, hogyha ez megvalósulhatott

szempontjából, a két oldalszárny felépítésével sokat nyert volna.

Ez építési periódus munkáiról Csaplovits 1821. évi leírásából értesülünk,³¹ ami

29. Csatkai-Frey i. mű. 65.

30. Nagy V. i. mű. 11. Révai Nagy Lexikona. 11. k. 693. Meller i. mű. XXXVIII–XXXIX. Rados (1931) i. mű. 18, 216. Rados (1939) i. mű. 25, 36–37. Varju i. mű. 70. Zádor Anna–Rados Jenő. A klasszicizmus építészete Magyarországon. Bp. 1943. 162, 163, 179, 350, 380. Rapaics i. mű. 201.

31. Csaplovits. Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungarn. 1821. B. II. 444. Rados i. mű. (1939) 201.

szerint 1805-en fejezték be az északi homlokzat 10 oszlopos hatalmas nyitott csarnokát, a mögötte levő nagyterem kiépítésével együtt. Emiatt lebontották az itteni két nagy, középkori maggal bíró tornyot, mégpedig egészen az alapokig. E munkálatoknak esett áldozatául a többi tornyoknál is a barokk sisakos tetőmegoldás, hogy helyet adjon a mai lapos sátozottaknak.

A XIX. századeleji építkezéssel lényegében le is zárulnak e várkastély különböző építkezési periódusai.

1919-ben Kismarton ismét osztrák fennhatóság alá került.

A várkastély történelmi és építéstörténeti adatainak ismertetése után — a rendelkezésünkre álló viszonylag kevés adat alapján — kísérletet teszünk a középkori várnak építészeti leírására.

A nagyszabású, Moreau által átalakított angol stílusú park szélén, a város kissé emelkedett pontján álló mai várkastélyból vajmi kevés az, amiből középkori eredetére következtetni lehet.

A várkastély középkori eredetének megállapításához szemügyre kell venni egyfelől jelenlegi alaprajzát, valamint a különböző kori meglévő metszeteket is.

Élég egy pillantás a város egyik legrégebb, 1778-ból való térképére, hogy a várkastély középkori négytornyú jellegű elrendezésére következtethessünk. (1. kép.)

Ugyanezt látjuk, ha a jelenleg kétemeletes — illetve helyenként az I. és II. emelet közé iktatott félemeletet is figyelembe véve — három emeletes várkastély földszinti és első emeleti alaprajzát szemléljük. (2. kép.)

Lényegében a várkastély egy szabályosnak vehető négyszögű udvar körül épített, négy saroktornyú vár.

A jelenlegi földszinti alaprajz világosan mutatja, az erőteljes, hatalmas méretű délkeleti, délnyugati és északkeleti saroktornyokat, míg az északnyugati toronynak ma már nyoma sincs. Illetve, ha csak a Nagy Virgil által közölt³² alaprajzi részleteket azonosan mind az északi oldalra vonatkoztatjuk, úgy az északnyugati toronynak tömör falteste a pincében még ma is megvan.³³

Az első emeleti alaprajzon már csak a déli oldal két toronyalaprajza látható, mert a földszinten még meglévő északkeleti toronynak emeleti része a Moreau-féle átépítésnek áldozatául esett.

A meglévő toronyrészek, az eredeti tornyokat különböző méretűeknek tűnteti fel. A délkeleti a legerőteljesebb, közel mintegy 10 méteres oldalhosszakkal. Ennél valamivel kisebb az északkeleti s ahhoz hasonló közeálló méretű, de részben vékonyabb falvastagságú a délnyugati torony. A negyedik, az északnyugati torony legalább is pincészerinti méreteiben az utóbb említettekénél nagyobb méretű, de nem éri el a délkeleti torony méreteit.

A tornyok között, körülbelül azok belső oldalainak közepe táján, alaprajzilag jelenleg a déli, keleti és nyugati oldalon vastag fal látható mind a földszinti, mind az emeleti alaprajzon. E vastag fal volt az egykori középkori vár külső fala, amely az északi oldalon, még a pincében is áldozatul esett a Moreau-féle 1794—1805 közötti átépítéseknek.

Az elmondottakból látható tehát, hogy a saroktornyok a várnégyszög tömegéből igen erőteljesen kiugrottak, hasonló módon, de még nagyobb kiüléssel mint a tatai várnál.

Minden valószínűség szerint a jelenlegi, mintegy 23 m oldalhosszakkal bíró (Diósgyőrött az északi oldal 26 m) belső udvar körfalai, amelyek lényegesen vékonyabbak, mint a középkori vár külső falai, mégis a középkorból eredhetnek s így 1—1 traktusos szárnyat képeztek úgy, mint a diósgyőri, illetve zólyomi váraknál. Tekintve, hogy a diósgyőri és zólyomi vár a XIII—XIV. század alkotása, nem kizárt, hogy a XV. századi, tehát a kismartoni várral egyidős tatai várhoz hasonlóan Kismartonban is volt a belső udvaron körös-körül falazott, belső körfolyosó. E körfolyosót azután, az udvart nagyobbítandó, a Carlone-féle átalakításakor bonthatták le. Erről a tényről könnyen lehetne meggyőződni egy az udvaron végzendő ásatással. E feltevést igazolja az is, hogy az általános szokás szerint az emeleti helyiségek körbefutó

32. Nagy V. i. mű. 3—5.

33. F. I. II. III. emeleti alaprajzi részletekről pontosan megállapítható az északi oldal, míg a pincénél — jelölés hiányában — csak feltételezhetjük az északi oldalt.

folyosóról voltak megközelíthetők. Igaz, ez nem zárja ki azt, hogy esetleg konzolokra helyezett körfolyosó ne lett volna, mint pl. Diósgyőrött, bár ez utóbbi megoldás inkább a korai XIII—XIV. századi építkezéseknél volt szokásos. E megoldás lehetőségéről viszont esetleg az udvari homlokzatvakolat részbeni leverésével lehetne tájékozódást nyerni. Végered-

Amennyire a vár alaprajzi és külső tömeg-elrendezési megoldását rekonstruálni tudjuk, addig a vár belső elrendezéséről azt lehet mondani, hogy semmiféle adattal nem rendelkezünk s a későbbi különféle átépítések és beépítések miatt még csak következtetéseket sem tudunk levonni. A későbbi új falemelések, régi falbontások, régi falnyílások elfalazásai,

5. Kismarton. A barokk-korj kastély

ményben tehát a belső udvari akár lábas-, akár konzolos körfolyosóról csakis helyszíni kutatás alapján lehetne meggyőződni.

Az előzőekben ismertetett négytornyú várat építették körül a XVII. században Carlone tervei szerint — barokk stílusban — egy traktusos résszel. Ezzel a megoldással megőrizték a középkori várépület magot, ami viszont csak az új alaprajz szerves kialakításának rovására történhetett. Így az új alaprajzban sok a kényyszermegoldás, ami különösen a lépcsőházak szűkös — korlátolt falak közötti — kialakításában, valamint a középkori saroktoronyok megvilágítatlan helyiségeiben jelentkezik legszembetűnőbben. Mindezek azonban bizonyítják, hogy a középkori vár főfalainak rendszere s azok jelentős része ma is megvan a barokk köntös alatt.

Új rendszer szerinti falnyílás törések a tájékozódást teljesen lehetetlenné teszik. Csak régi rajz előkerülésével, vagy helyszíni vakolatleverésekkel — ami az épület jó állapotban levő használt volta miatt lehetetlen, de meg a későbbi értékes kiképzések megsemmisülésének elkerülése miatt sem engedhető meg — lehetne esetleg bizonyos megállapításokat tenni. Különösképpen érdekes lenne a keleti oldal megkutatása, hisz az általános gyakorlat szerint e szárnyban helyezkedett el a középkori kápolna is. Természetesen nem lenne érdektelen a középkori lovagterem helyének megállapítása sem. Kérdés, hogy a kutatások egyáltalában érdemleges eredményt hoznának-e, mivel az északi szárny középkori része a klasszicizmuskori átépítéskor teljesen megsemmisült. Jelenleg még az sem állapítható meg, hogy a mostani

várpalotának melyik oldalán volt a középkori kapu bejárata s tulajdonképpen az egész külső várról teljesen tájékoztatlanok vagyunk.

E sok negatív megállapítás mellett, jelenleg középkori részlet csak a vár pincéjének kiképzésében és toronylépcsőinek egyes szakaszaiban ismerhető fel, késő gót jelleggel. A délkeleti torony külső falában az egyik földszinti helyiségben egy késő gótikus — XV. század második feléből való — minusculás feliratú, címeres, meglehetősen kopott állapotban lévő kő van elhelyezve. A 2,20 m hosszú és 1,10 m széles kő felső részén „Maria Hilf (?) felírás olvasható, alatta „anno...” s két sorban, több címer is van, közöttük a Kanizsay-család címere is. A kő eredeti helye, rendeltetése ismeretlen. (3. kép.)

Az elmondottakból látható, hogy a középkori vár alaprajzi kialakítása tekintetében meglehetősen tájékozatlanok vagyunk, sajnos azonban, hogy ennél még sokkal kevesebb az, amit a középkori vár külső kialakításáról tudunk. A külső kialakítás tekintetében nem érdektelen a rendelkezésünkre álló régi metszettek áttanulmányozása.

Egyik legrégebbi metszet, amely még a kismartoni vár középkori kialakítását mutatja a Reisacher Almanachjában 1562-ben megjelent fametszet.³⁴ Igen jelentős a Braun—Hogenberg-féle műben³⁵ megjelent Hufnagel Jakob-féle rézmetszet 1616-ból. (4. kép.) Az „Eisenstadium” feliratú kép tulajdonképpen a várost ábrázolja kelet felől, s ennek háttérében látható a középkori kialakítású vár keleti és kis részben északi oldala.

E kép még a barokk kor átépítése előtti állapotot tünteti fel s így számunkra sok tanulsággal szolgál.

Első, ami a képből kitűnik, a vár négy-tornyú volta. A hegyes sisakú tetőkkel ellátott négy torony különböző nagyságú és kialakítású. A délkeleti torony erőteljes voltával uralja az egész várost és lényegesen nagyobb terjedelmű, mint a másik három torony, s így e kép is igazolja az alaprajz tanúságát a délkeleti torony terjedelmesebb voltát illetően.

Feltűnő a képen az északkeleti torony, amely kőalaprajzúnak van ábrázolva. Az alaprajz meglévő adataiból nyilvánvaló, hogy itt a rajzoló önkényes változtatásával állunk szemben. Ily irányú eltérés hasonló metszeteknél nem ritka, s így ezek értékelésénél mindig megfelelő óvatossággal kell eljárunk azért, hogy téves adatokra ne következtethessünk.

A nyugati tornyok közül az északi kissé vastkosabb mint a déli, ami ismét az alaprajz ismertetésénél említett adattal összhangban áll.

A tornyok erőteljes kiugrása meglehetősen háttérbe szorítja a közöttük levő épületrészeket. Ez épületszárnyak alig valamivel alacsonyabbak a saroktornyoknál s pártázatos lezárásúak. A szintek száma — amennyire a metszeten levő növényzettől megállapítható — a földszintet is beleszámítva, négy emeletsorból áll, de nincs kizárva, hogy a legfelső szint már egyben a padlástér.

A metszeten a délkeleti torony mellett s a keleti szárny középrésze előtt alacsonyabb épületrészek látszanak, amelyek valószínűleg a középkori külső várhoz tartozhattak. Sajnos — amint arról már volt szó — a külső vár kialakítására nézve semmiféle konkrét adat nem maradt fenn. Tény, hogy a középkorban — a közös birtokos miatt — a város és a vár szoros kapcsolatban volt egymással s így nincs kizárva, sőt valószínű, hogy a középkori külső vár és a város védőművei szerves összefüggő egészet képeztek. Erről győz meg bennünket egy, a város falait — amelyek részben még ma is állanak — feltüntető térkép (1. kép) vizsgálata is, amelynél világosan kitűnik, hogy a várost kerítő északi és déli falak egészen a várig húzódnak. A városfalaknak, illetve várfalaknak a vár körüli kialakítását ma már nem igen lehet ásatás nélkül meghatározni, tekintve, hogy a XVII—XIX. századi várépítések, bővítések, parkkialakítások miatt e részen s legalábbis földfeletti részük teljesen megsemmisült.

A kismartoni várkastélynak közismert metszetképe Matthias Greischertől, a

34. Barth. Reisacher Almanach. Wien. 1562. Ismeretesek azonban ennek 1572, 1574, 1576, 1580, 1581, 1602 és 1619-ből való kiadásai is.

35. Braun—Hogenberg. Theatrum totius mundi urbium. Beschreibung der vornemensten Welt. Bd. VI.

XVII. századból való.³⁶ Matthias Greischer 1670 körül valóban Kismartonban élt, s így a metszet hitelességéről kétség nem lehet. E metszet tulajdonképpen a várost dél felől mutatja. A vár itt már, részletes kidolgozásban, a barokk átépítés utáni várkastély alakzatot tünteti fel. (5. kép.)

Hasonló ábrázolású s kizárólag a várkastélyt két képpen is feltüntető metszet 1680-ból „Arx Kismarton”, illetve „Prospect, Arcis Kismarton” felirattal, amelyek egyfelől ortogonális, másfelől délkeletről axonometrikus képpen tüntetik fel a várkastélyt. E metszetek kidolgozása teljesen azonos az előbb említett M. Greischer-féle metszettel, s így egy készítőre kell gondolnunk.

Sajnos e két legjobb metszet a középkori várról már nem sokat mond, csak a négyszögű udvar körül épített, négy saroktornyos kialakítású eredetet igazolja, s az épület körüli szabályozott vizesárok emlékeztet az egykori vízzel telt várakra.

Összegezve az elmondottakat, a középkori kismartoni várat az alábbiakkal jellemezhetjük: Szabályos négyszögű belső udvar körül kiépített, síkföldi vár, amelynek négy külső sarkát, a várnégyszögből erőteljesen kiugró hatalmas méretű saroktornyok erősítik. A kihangsúlyozott

saroktornyok között legalább kétemeletes összekötő épületszárnyak pártázatos lezárásúak s valószínűen egy traktusból állottak, amelyeknek megközelítése bizonyára a belső oldalon körbehúzó, vagy lábas vagy konzolos folyosótól volt lehetséges.

Végül a kismartoni várat összehasonlítva a többi középkori eredetű, hazai, négy saroktornyos várainkkal — amely összehasonlítás kizárólag csak magára a várpalotára szorítkozhat — azt állapíthatjuk meg, hogy a kismartoni vár a saroktornyoknak a négyszögű tömegéből való erőteljes kiugrásával a XV. századi várak közé sorolható s a tatai várkastéllyal mutat rokonságot. Annál valamivel korábbi-
nak látszik s a XIV. századvégi építésével középhegyet foglal el a XIII—XIV. századi diósgyőri—zólyomi s a XV. századeleji tatai négy saroktornyú várak között, ahol már a saroktorony kiugrása mellett a támpillérek alkalmazása is jellemző.

Középkori váraink között a négy saroktornyú várak igen jelentős helyet foglalnak el, amelyek lényegében azonos rendszer alapján épültek ki, s épp e tiszta elrendezésükkel kiválnak a hasonló, kevésbé szabályos kiépítésű hazai és külföldi várak sorából is.³⁷

Dümmerling Ödön

Haydn ünnepei Fertődön

„A magyar Versailles...” — Néhány hét leforgása alatt osztrák, cseh, német, szovjet, svájci, amerikai újságok, folyóiratok lelkes hangú beszámolóí révén a fertődi volt Esterházy-kastély újszólván visszahódította azt a legendás hírnevét, mely több mint másfél évszázaddal ezelőtt fogant, midőn egy francia utazó a barokk stílusú kastélyépítés legnagyobb remekéhez: Versailles-hoz hasonlította, annak pompájával vetekedőnek nevezte az Esterházyak rezidenciáját. A kastély-

nak, parkjának, színházainak az a már legendává lett pompája, gazdagsága, mely életrehívójának „pompakedvelő” Miklósnak († 1790) működése alatt kivirágzott, a múlt század folyamán fokozatosan elhalt, elvesztette csillogását. A felszabadulás előtt egy belülről ugyan fényűzően berendezett, de kívül megkopott kastély fogadta a látogatót. A második világháború eredményeképp különösen az épület középső része lett lassú pusztulás marta-lékává, a híres „Sala Terrena” és az

36. Ismeretesek az 1649., 1677., 1680., 1697. évi kiadások.

37. ifj. Dümmerling Ödön. Diósgyőr vára. Borsodi Szemle. 1958. II. év. 1. sz. 17.

emelet két egymásba nyíló nagy, gazdagon díszített terme.

Kormányzatunk s az illetékes szervek támogatásával már az 1958-as esztendőben elkezdődött a kastély restaurálása, mely első fázisként az épület külsejét, valamint a középső rész termeinek többségét visszaállította eredeti pompájába. Eléggé nem hangsúlyozható annak a ténynek jelentősége, hogy a restaurálás művészi irányítása dr. Rados Jenő professzor szakavatott kezébe került. A látogató számára külön élmény az épület külső festésének, a színek összeválogatásának harmonikus, a stílus lényegét hamisítatlanul tolmácsoló kompozíciója, Rados Jenő terve. De a belső restaurálás során is lépten-nyomon őszinte örömmel töltötte el a számos külföldi és hazai vendéget az egyes megoldások igényessége, melynek következtében helyenként szinte múzeumba illően válik szét szemünk előtt a közel kétszáz éves eredeti alak máig épen maradt része a most végrehajtott pótlástól. Nem festékekkel helyettesítette Rados Jenő az aranyfűst-díszítések hiányzó részét, nem festett erezetű műmárvánnyal a csorbult nemes márványt, hanem tudományos értékű gonddal, egyszerűséggel, „jelzésekkel” töltötte ki a veszendőbe ment részleteket.

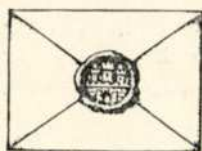
A részben már újjászületett kastély „premierje” szeptember 20-a volt, midőn az ezekben a napokban Budapesten üléselő nemzetközi Haydn-konferencia résztvevői, a szomszéd Ausztria jelentős létszámú küldöttsége, és az ország minden részéből összegyűlt hallgatóság tudományos, művészi eseményekben gazdag nap keretében jelképesen „birtokába vette” a pompás műemléket. Néhány meghatódott nyilatkozat nyomán döbbenünk rá igazán, hogy mennyire most vált csak közkinccsé ez a nagyszerű kastély. J. P. Larsen (Kopenhága) és E. F. Schmid (Augsburg) professzorok, a kastély egykori muzikusának, Joseph Haydn zenéjének régi, világhírű kutatói, akik már többször jártak Magyarországon, most léphették át először Eszterháza küszöbét.

Szerencsés alkalmat adott az újjáépített kastély nemzetközi bemutatkozására a *Haydn emlékévké*. A hazánkban több mint 3 évtizeden át működött nagy osztrák zeneköltő halálának 150. évfordulóján a fővárosban és vidéken egyaránt jelentős, és zenei életünk hírnevét a külföld

előtt öregbítő események sora zajlott le. Ezeknek az ünnepi heteknek — minden résztvevő egyöntetű megállapítása szerint — a fertői nap volt a legfeleltetlenebb napja. Azzá tette mindenekelőtt a környezet, a kastély lenyűgöző látványa, a nagy gonddal összeválogatott belső berendezés és maga az emlékezés, Haydn hétköznapjainak, fényes zenei estéinek, muzikájának közelsége. A nap zsúfolt programjából a délelőtti, tudományos események között kiemelkedett Karl Geiringer (Boston) érdekes előadása, mely az Eisenstadtban legutóbb napvilágra került Haydn-művekről számolt be. Stílusos keretet adott a tudományos ülésnek a három termet megtöltő Haydn-kiállítás (az Orsz. Széchényi Könyvtár Zeneműtár dolgozóinak munkája) és a Liebner-trió kis rögtönzött hangversenye: megszólaltatták „pompakedvelő” Esterházy Miklós kedvenc hangszerét, a *baryton*-t, melyre Haydn másfél százánál több művet alkotott. A Liebner János kezében megszólaló hangszer jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona, az a példány, melyen Haydn hercegi gazdája maga is muzsikált.

Délben az osztrák küldöttség előtt a Tátrai vonósnegyes játszott Haydn-muzsikát, s ezzel kezdetét vette a nap második, még nagyobb nyilvánosság előtt zajló része. Délután a kitűnő akusztikájú kastélyudvarban csendült fel Haydn utolsó oratóriuma, a *Négy évszak*. Szimbolikusan éreztük azt az összefogást, mely a zeneileg magas színvonalú előadást létrehozta. A soproni pedagógus-kórust és a Fertői Állami Gazdaság énekkarát a győri filharmonikusok zenekara kísérte, a szolisták (Werner Mária, Réti József, Antalffy Albert) és a karmester (Erdélyi Miklós) pedig a fővárosból jöttek, hogy közös erőfeszítéssel, sok próbával méltó előadásban tolmácsolják Haydn remekművét. (Hogy fáradozásuk nem volt eredménytelen, azt bizonyítja, hogy a szept. 20-i nap nyomán már tervezik a jövő évi többnapos fertői „fesztivál” programját!) A Haydn dallamait dudoló látogató azzal az érzéssel hagyta el Eszterháza kastélyát, hogy ismét gazdagabbak lettünk, és hogy nincs messze az idő, midőn a „magyar Salzburg” művelődési életünk zarándokhelye, pompás zenei fesztiválok színtere lesz, ahová évenként visszavágyik, ki csak egyszer is láthatta.

Somfai László

SOPRONI LEVELESLÁDA

Paúr Iván levél a győri múzeumban

A győri Xantus János Múzeum helytörténeti irattárában van egy érdekes levél, melyet a soproni múzeum egyik alapítója, Paúr Iván írt Rómer Flórisnak, a győri múzeum alapítójának. Az 1862. július 19-én keltezett levélben „győri füzetek”-ről ír Paúr, ezek tulajdonképpen a Ráth Károly és Rómer Flóris által szerkesztett „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek.” A levél eredeti szövegét itt közöljük:

„Sopron Jul. 19. 1862.

Szeretett Barátom!

Igazán leköteleztél az iványi köeső¹ tárgyában hozzád adott levelemre gyorsan adott szives válaszoddal — tudod, hogy a nagy Urak nyughatatlanok és várni nem szeretnek, azért én az ily kérdéseket hamar szoktam legombolítani.

Irod haragszol rám Te is Ipolyi is mások is, szegény mienk! soha se haragudjatok hanem inkább sajnáljátok elnémult bajtársokat. Azt, mi be fog következni, ha Sopronban lakom egyszer, jó előre be láttam, azt t. i. hogy leszek archivariusi hivatalnok, de nem többé Paúr Iván. Török hahotára fakadt és hiunak bérmált, fajt és mentem a Döblingi oroszlányt felkeresni, mint kívánta, barlangjában.² Gyürky, Toldy³ Pesten marasztottak, más ember meg nem törődött velem s iranyommal és el mentem „Auf nimmer Wiedersehen.” hanem nem hitték.

Azt is emlited hogy a győri füzeteket miért nem gazdagítom parányi forgácsal leg alább, irodalmi tárházamból — tárházam? ilyen legfelebb faragó béresi félszer hol nem dolgozom a művész véssővel esztergályozva, hanem szerszámfát idomitva a vonószéken, hol azután nem kerül a fürtös forgácsból, hanem csak szakás tűzre való hulladékból.

Azonban megvallom nem is tudom, hogy a győri füzetek f. 1862 évre is megjelenének, mert Január 27 napján Ráth Károly urhoz adott levelemben, abban, melyben a Széchenyi féle levél facsimiléjét is kértem, a beküldött pénzek így állnak, mint eltett másolataimból látom:

a IV. füzet 16 pld:	12 f.	80.	} 17 Ft.
Ostffy Istvántól	1.	80.	
Paúr előfizetés	—	—	
1862 évi folyamra	2.	40.	

Én tehát ha munkatárs nem is de előfizető volnék, és ha a válalat megfenekeelnék a — részvétlenség zátonyain valóban sajnos veszteség a közre.

Már most ölelve csókolva Téged vagyok

igaz hived

Paúr Iván

P. S. Légy kegyes az ide fektetett levelet kézre küldeni.”

Uzsoki András

1. Ivánban 1841. augusztus 10-én meteoreső volt. A kérdésnek nagy irodalma támadt. Lásd SSz 1941, 145. l. Csatkai: Az iványi légköesés 1841-ben és a SSz. 1956, 116. l. Gyulay Zoltán: Az iványi „légköesés” 1841-ben.

2. Szechenyi Istvánt érti, aki 1858-ban Paúrt 930 Ft évi fizetéssel és szabad lakással a család soproni levéltárának élére állította. Addig Paúr — 1855-től fogva — a Nemzeti Múzeumban díjnoskodott. (Szinnyey: Magyar írók élete és munkái. X. 572.)

3. Gyürky valószínűleg Gy. Pál neves szőlészeti szakíró, Toldy pedig T. Ferenc, irodalomtörténetíró, a M. T. Akadémia főtitkára.

MEGEMLEKEZÉSEK

Kolb Jenő
1898—1959

A múlt év utolsó negyedében érkezett meg messzi idegenből Kolb Jenő művészet-történész halálhíre és mélyen elszomorította régi barátait és mindazokat, akik ismer-ték nagy érdemeit Sopron ismeretté válása körül.

Kolb Jenő 1898-ban született Sopronban; apja kereskedő volt és minden módot megadott, hogy a rendkívül korán már nagyon tehetséges ifjú minél jobban tökélete-síthesse magát: a reál iskola végzése mellett számos idegen nyelvet tanult és kiváló előmenetelt mutatott a hegedülésben is. 1916-ban érettségizett és azonnal bevonult katonának. Az első világháborúban súlyosan megrokkant, és számos nehéz operáció révén volt csak megmenthető az életnek. A világháború befejezte után művészet-történetet hallgatott Münchenben, majd Bécsben szép eredményekkel, azonban apja halála folytán haza kellett jönnie és helytállania támasz nélkül maradt anyja és húgai mellett. Az 1920-as évek soproni kulturális életében nagy szerepet játszott: zenei téren hathatós részt vett 1925-ben a modern zene ismertetésére rendezett négy nagy hangverseny előkészítésében, maga is rendezett hangversenyeket, így Bartók Bélát már kiérett művészként ő hozta el Sopronba. Szerepelt irodalmi előadásokkal a Frankenburg-körben, számos értékes cikket írt a helyi lapokba, a Sopronvármegyé-ben évekig ő volt a „Vasárnaptól vasárnapig” rovat vezetője, amelyben a helyi és nagyvilági eseményeket bírálta. 1930 táján meghívást kapott Budapestre a Somló könyvkiadóhoz. Itt szinte elsőnek adta ki Heimler Károly soproni főjegyzővel együtt a „Soproni képeskönyv”-et és annak olcsóbb változatát, a „Szép Sopron”-t. (1932.) Mindkét könyvnek óriási szerepe volt a városunk iránt való érdeklődés nagymértékű kialakulásában. A régi játékkártyákról szóló könyve a magyar nyomdatermékek közt ma is vezet. A Somló cégtől az Új Idők kiadóvállalat hódította el, itt elsősorban az Új Idők folyóiratban jelentetett meg egy nagyobb ismertetést Sopronról és a vállalat kiadásában megjelent 24 kötetes lexikonban tömörségében is vonzó színekkel adta a Sopron címszó alatt a város leírását. A Soproni Szemlében sem keressük hiába a nevét, abban is több művészettörténeti cikke olvasható. 1944-ben a fasiszta rém-uralom őt sem kímélte; a németországi haláltáborból nagybetegen szállították át Svájcba a háború befejeztekor. Minthogy lakását Budapesten minden értékes könyvé-vel elpusztította a bomba, nem jött haza, hanem több évi svájci üdülés után, vissza-szerezve egészségét, Izraelbe költözött, ahová a telavivi múzeum vezetésére hívták meg. Nemcsak magát ezt az intézetet emelte magas polcra, hanem az izraeli festők szervezését is vállalta, előadásokat tartott, úgyhogy az ország művelődésének kiváló faktoraként emlegették. Hirtelen halála óriási részvétet keltett, a Sopronba érkező újságtudósítások szerint temetése páratlanul nagy tömegeket mozgósított, és Sopron-ban is, amely városért oly igen sokat tett, sokan emlékeztek meg mély gyásszal korai haláláról.

Csatkai Endre

AZ OLVASÓ KÉRDEZ — AZ OLVASÓ KÖZÖL

33. Török rabváltás Pórládonyban (1661.)

A SSz 1959. évi első számában Kovács József cikke a rabszolgaság kései megnyilatkozásairól szól Sopront illetően. A Századok 1868-as évfolyamában felújításra érdemes adat van róla, hogy miképpen játszott bele az akkor Sopron megyéhez, ma Vas megyéhez tartozó Pórládony község a magyar történelemnek eme szomorú szakaszába. Budán, a Csonka-toronyban várakoztak a sínylődő magyar foglyok az esetleges kiváltásra és nyilván, hogy izeneteiknek nagyobb legyen a megbízhatósága, még külön pecsétjük is volt. Úgy, ahogy Kovács cikke is említi, a rabok összessége 1661 körül kezességet vállalt Adorján Tót Péterért, aki falujába, Ikervárra ment, hogy összeszedje a kívánt váltságdíjat. Amint azonban a Bakonyba ért, ott a túskevári Tompa Márton kifosztotta és nemcsak hogy megölte, de még a lábát is levágta, hogy annál kevésbé lehessen megismerni. Igaz, hogy a gyilkost elfogták a magyarok, fel is

ajánlották a legyilkolt fogolyért cserébe a töröknek, de ebbe nem mentek bele a budai kontyosok és a foglyok összességén követelték továbbra is Adorján Tót Péter váltságdíját. A gyilkost tehát kivégezték és birtokát a Csonka-torony lakóinak ajánlották fel, mégpedig Pórládonyban házhelyet, Czinber Ferenc hajléka mellett, erdőrészt a Tompa-testvérek birtoka mellett és másfél hold földet Tompa János és Bán János birtoka között. A rabok nevében Posgay András mint a „rabok gazdája”, talán fogolytárs, 1661. május 4-én eladta mindezt Bakody Istvánnak, miről is okirat készült. Ez a Bakodyak leszármazottjához, Hetyéssy László soproni liceumi tanárhoz került később és ő adta ajándékba Nagy Imre sopronkereszturi származású kiváló történetírónknak, aki a Századokban közzétette, mint rendkívül ritka érdekességű okmányt.

László Ernő

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Csatkai Endre: *A soproni műgyűjtés története*. Bp. 1958.
Múzeumok Központi Prop. irodája. 24 lap + 6 képes tábla.

Ismertetésemet szokatlan módon egy személyes jellegű vallomással kezdem. A soproniak jórésze gyűjtő — én is az vagyok. Mindent gyűjtünk: soproni vonatkozású nyomtatványokat, ún. Soproniensiákat, képeket, bútorokat, röviden: a soproni élet emlékeit. A számon tartott nagyobb gyűjtemények mellett gyakran látható a soproni otthonok meghitt hangulatú szobáiban egy Reschka-látkép, egy Zoller-óra, vagy olyan bútorok, melyek használati tárgyból váltak műtárggyá. Ezek a kis gyűjtemények szinte jellemzőbbek a soproniak gyűjtőszenvédélyére, mint az ismert nagyok. És ezeket az emlékeket tiszteletre méltó ragaszkodással őrzik a családok nemzedékről-nemzedékre.

Ezért okozott nekem is, de minden gyűjtőnek nagy örömet Csatkai Endre új könyve: *A soproni műgyűjtés története*. Úgy érzem, a szerző maga is szereti ezt a témát, mert művészettörténeti munkásságában újra és újra visszatért hozzá. Kutatásait először 1928-ban írta meg átfogó tanulmányban: *Műpártolás, műgyűjtés Sopronban* címmel (Magyar Művészet soproni száma). A műgyűjtők történetének ismertetését a XVI. Laziussal római sírkövek feliratainak gyűjtőjével kezdi, és Holl Jenő szép vedutáinak ismertetésével zárja. Ezt a témát bővíti tovább a szerző újabb tanulmánya: *Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban* (Soproni Szemle 1938.). Többet ad ez a tanulmány, mint amit a címe ígér, ez is a soproni műgyűjtés vázlatát adja, csak előtérben a könyvgyűjtés története áll.

Csatkai Endre új könyvében a soproni műgyűjtés történetében nemcsak két említett tanulmányának adatait kapjuk, hanem újabb kutatásainak eredményeit is.

A szerző először a műgyűjtésről beszél általában, ebbe állítja bele a soproni gyűjtés történetét. A nagy gyűjteményeket már kezdettől fogva kettősség jellemzi: a gyűjteményekben nemcsak műkincseket, hanem különlegességeket, ritkaságokat, egyszerűval kuriózumokat is találunk. Így kerül például a Faut-krónikában is gyakran emlegetett Ferdinánd főherceg gyűjteményébe páratlan értékű ötvöstárgyak mellé Judás kötele. A hiszékenység másik csodálatos eseteként így díszíti Berry herceg gyűjteményét Szent József jegygyűrűje és Szűz Mária tejfoga. Különös ez a hiszékenység, mivel az ilyen ereklyéken már Boccaccio, a renaissance írója is gúnyolódott. Ilyen példákat olvasva értjük meg Boccaccio Hagymás testvérének sikerét, aki egy pávatollat Gabriel arkangyal tollaként mutogatott, és faszéndarabokat adott el ereklyeként, állítván, hogy azon Szent Lőrincet sütögették a pogányok.

Számos példát hoz Csatkai a polgári kuriózumokról, az ősök csontjairól. Az oldalsontokkal, lábszársontokkal való büszkélkedés és ennek megverselése úgy látszik európai jelenség lehetett. A díszes leltárt egy óriás zápfogról szóló versikével toldhatom meg, amely Ausztriában volt olvasható a megtisztelt mammutcsont mellett:

Schaut hier, schaut hier, der Backenzahn

Von unserem Riesen — Ur — Urahn!

Jeht blieb uns winzigem Geschlecht

Der kleine kaum noch mundgerecht . . .

(Közli Tasnádi—Kubacska: *A mondák állatvilága* 183. l.).

A soproni műgyűjtők kedvet a szerző a kiterjedt könyvgyűjtésből származtatja. Vitnyédi Istvánra, Zrínyi prokátorára pl. nagyon is jellemző, hogy egyetlen hadi-

zsákmánya a török harcokból a könyv. A város régészeti leleteire, rómaiakori emlékeire ugyan már a XVI. századi Lazius felhívta a figyelmet, az első gyűjtő azonban csak a XVII. század végéről ismeretes: Barth Konrád ev. lelkész.

Barth Buda Recepta c. beszédében antik érem-gyűjteményéből is közöl néhány darabot. Barth különben is gyűjtőhajlamú ember volt. Legalább az ő beszédéből, a Das Oedenburgische Rath-Haus-ból ismerjük renaissance városházánk Lackner Kristóftól származó feliratait, melyek az 1676-os tűzvészben nyomtalanul eltűntek.

A gyűjtők köre egyre bővült. Dobner, Deccard, Torkos stb. neve azonban inkább adat csak, mert gyűjteményükből alig jutott valami napjainkig. És itt felmerül az olvasóban a tanulmány nyomán az a gondolat, hogy sok gyűjtemény élete gyakran a tulajdonos életével együtt zárul. Meller Béla soproni gyűjtő írja gyermekeiről, hogy ők már modern emberek, akik apjuk gyűjteményét csak porfogónak tartják. („...sie sind moderne Leute, wohnen in modernen Wohnungen und betrachten „das Gerümpel für unwillkommene Staubfänger“ (Erlebtes und Erdachtes 5. 1.).

A közömbösségről, mely a soproni műkincseket pusztította, saját élményem is van. 1948-ban találtam az utcán, a Sas téren Kossuth Lajos Lóskai Fidél soproni bencés igazgatónak dedikált fényképét. Ma a Múzeum 48-as gyűjteményében van. A műkincsek vándorlása is szegényítette városunkat, ez történt pl. 1819-ben, amikor Széchényi Ferenc elszállította könyveit a Nemzeti Múzeumba, vagy Szalay Agost gyűjteménye nagy számban olvastotta magába a soproni céhemlékeket.

A szerző tanulmánya szép ellenpéldát is hoz: Amerikában élő földinket, Scholz János csellóművészt, aki 1948-ban szép barokk rajzgyűjteményt és Soproniensiákat ajándékozott szülővárosának. A könyv tanulságos része a nagy soproni gyűjtemények története, a városi múzeum, a Storno- és Zettl-gyűjtemények kialakulása. Jó képet kapunk a műgyűjtés sorsáról a két világháború közti időből is.

Csatkai Endre új könyve a soproni műgyűjtésnek úgyszólván teljes képét adja. Remélhetőleg egyszer még sorát ejti az egyéb kiterjedt soproni gyűjtési ágaknak is, amilyenek po. a természetrajzi gyűjtemények (Torkos, Gallus, Ocskay) vagy Thier Lászlónak újabb, magában páratlanul álló bibliográfiai gyűjteménye.

Kovács József

Horányi Mátyás: Eszterházi vigasságok

Bp. 1959. Akadémiai Kiadó. 269 lap

Az európai Haydn-év kiadványai között messzire kiemelkedik a fenti című könyv; kitűnő szolgálatot tesz a világ színe előtt a magyar könyvkultúrának, és egyúttal számot ad Haydn-kutatásunk magas szintjéről. Címűl Bessenyei Györgynek 1772-ben megjelent versét választotta a szerző, de a munka jelentékenyen többet ad a ma Fertődnek nevezett kastély ragyogó életénél, beleszövi Kismarton hercegi udvarának színházi és zenei mozzanatait is. Így a magyarországi színháztörténetet hatalmas lépéssel vitte előre. A könyvből megtudjuk, hogy e téren nagy visszamaradás uralkodik, ugyanis — míg a városi színházak élete (Pécs, Sopron, Győr, Pozsony, Makó stb.) — eléggé tisztázott, a főúri színházakról vajmi keveset tudunk. Pedig ezek szinte előkészítik a városokéit. A főúri színhadok személyzete nem játszott egész éven át és így a szünetekben, ahogy Pozsony és Sopron színháztörténete mutatja, a nagyobb igényű városokat keresték fel. A feloszlott kastélyszínhadok dekorációi a városi színházak kelléktárába kerültek sokszor. A szerző e tárgyú adatait szabad legyen a soproni példával kiegészítenem: ide kerültek a Festetichek díszletei. (SSz. 1942, 93. lap).

A munka tehát úttörő jellegű, mert teljességgel feltárja mintegy hat évtized főrangú színjátását, mégpedig óriási adathalmazal, amely egy teljes élet munkájának eredményével is felér, ámbár a szerző a fiatalabb, nagyon sok jóval biztató nemzedékhez tartozik. A korábbi anyag fölüeny ismerete nem tántorította el a tudo-

mányos forrásközlés kívánalmától: minthogy ugyanis az adatok zöme eddig hozzáférhetetlen volt, az egyébként számos idevágó cikk és tanulmány szerteszórva jelent meg, mind Magyarországon, mind Ausztriában, de természetesen csak egy-egy részlet-kérdést ragadva meg, Horányi munkája mindezt felhasználva a teljesség igényét kielégíti. Egyes esetben páratlan kutató szerencse is kísérte, mint po., amikor *Alsókubinban* fedezte fel a *kismartoni* Maurer díszletfestő vázlatkönyvét.

A munka ott kezdi Nyugat-Magyarország zenei életének festését, amikor az Esterházy-család 1620 körül megjelenik és gazdagodni kezd. 1715-ben Kismartonból egy cantata előadásának híre maradt fenn, míg a következő évről Széchenyi György levele említ operaelőadást („valami operák is lesznek, kire a hg. és hg-asszony sokakat invitált”). A nagy fordulatot 1761 jelenti, Haydn szerződtetése. Kismartonból nem-sokára átkerül a zenei élet súlypontja Eszterházára és bár az 1770-es évek után nagyobb ünnepek nincsenek, a színházi és zenei élet annál jobban mélyül. A kapcsolatok Sopronnal igen erősek a közös szintársulatok révén. Majd Eszterházzal alkonyodik be és ismét Kismarton a középpont, egy ideig még Haydnal, majd Hummellal. A francia háborúk vége felé azután kilobban ott is az élet.

Amint érintettük, igen sok a soproni vonatkozás, de nemcsak a fővonalban, óriási adathalmaz vár azokra, akik a soproni nyomdászattal foglalkoznak. hiszen az eszterházi előadások szövegkönyveit városunkban nyomták.

Hatalmas képanyag segíti az embert az adathalmaz átdolgozásában, igen sok színes kép, még az is előfordul, hogy a képet színpadi díszletsor módjára ki lehet emelni. A szöveg olvashatósága vetekszik a szép nyomással. Helyenként egy-két értelemzavaró hiba is belecsúszott, az az általános képen nem ront, de ha megemlítjük, azért történik, hogy a várható második kiadásban ne ismétlődjenek. Így a 20. lap két fatális hibát hoz. Esterházy Pál nádorról van szó (1635—1713) és vele kapcsolatosan egyszer 1792-es, egyszer 1762-es évszám szerepel. A 26. lapon pedig Rössler Sebestyén helyett Köstler irandó, a cirkalmatos barokk betűknél persze könnyű hibásan olvasni nevet, de itt Elssler muzsikus apósáról, tehát Elssler Fanny kismartoni dédapjáról van szó.

Az Akadémiai Kiadó igen kedves formát adott a könyvnek, ízléses borítólapot, tőn egy kissé borsos árat is (140 Ft).

Csatkai Endre

Házi Jenő: Die kanonische Visitation des Stefan Kazó, Archidiakon von Eisenburg/Vasvár im Burgenland-Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697—1698. Eisenstadt. 1958, 277 lap.

Házi Jenő forráskiadványával a burgenlandi tartományi levéltár által kiadott „Burgenländische Forschungen” című sorozatnak immár a 37. kötete jelent meg. A sorozat minden egyes kötete nemcsak helytörténetírásunkat, hanem általában a magyar tudományosságát is érdekelheti. Házi Jenő kötete a Szombathelyről származó Kazó István vasvári főesperesnek (egy ideig Sopronban is volt egyházi javadalma) 1697/1698. évi Vas megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvéből a ma Burgenlandhoz tartozó 214 községre vonatkozó részt közli. Az egész jegyzőkönyv, amelynek latin nyelvű kézirata 801 lapos folio-kötetet tesz ki, egyúttal Vas megye legrégebb népszámlálását tartalmazza, s így a történeti statisztika elsőrendű forrása. Mint illyent ismertette Házi Jenő a Történeti Statisztikai Közlemények 1957. évi első számában. A most megjelent szövegközlésből azonban kiderül, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyv a művészettörténet, a néprajz és a nyelvtudomány, a pedagógiatörténet, sőt a gazdaságtörténet számára is becses adatokat tartalmaz. A kötetet ebből a szempontból bővebben a Magyar Történelmi Társulat folyóiratában, a Századokban ismertetem. Ezen a helyen csak arra szeretnék rámutatni, ha megjelenhetne a jegyzőkönyv magyarországi része is, a XVII. századvégi egész Vas megye ismertetését kapnánk kézbe. Az egykori Sopron megyének ilyen régi ismertetése nincsen, de az 1830—1847. évekből kéziratban fennmaradt Drinóczy Györgynek „Böngészés Sopron Megye

isméretéhez" című munkája, amely — mint a megye eddig ismert egyik legrégebb leírása — értékes gazdaságtörténeti és néprajzi stb. adatainál fogva ugyancsak megérdemelne a kiadást és a feldolgozást.

Mollay Károly

SOPRON BIBLIOGRÁFIÁJA (1958.)

I. TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Adatgyűjtők: Csapody István, Csatai Endre, Faller Jenő,
Gyulay Zoltán, Thirring Lajos

Rövidítések: SSz: Soproni Szemle. VUH: Volk und Heimat.

BglHbl: Burgenlaendische Heimatblaetter.

- Ambrus Béla*: Állatföldrajzi vizsgálatok Sopron és környékének gubacsfaunájában. Állattani Közlemények. 1958. 3—4. füzet.
- Aumüller, Stefan*: Der Wiessstorch in Ungarn und in Österreich. BGLHBL, 1958. 3. sz. (Farád, Nagylozs említése).
- Ákos László*: Soproni kutatók. Látogatás az ERTI kísérleti állomásán. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 8. és 9. sz.
- Békly Albert*: A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság ismertetése. Sopron, 1958. 54 l.+1 térkép.
- Csapody István*: A százötven éves Főiskola. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 8. sz.
- Csapody István*: A Farbenkraut, azaz festőfű. SSZ. 1958. 3. sz.
- Dominek István*: Ismét a Fertőn. Természetjárás. Jún. sz.
- Firbás Oszkár*: A soproni erdők történetéből. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 1. sz.
- Guglia, Otto*: Die burgenländischen Floragrenzen. BGLHBL, 1958. 3. sz.
- Győrfi János*: Adatok a valódi fürkészdarázs-félék (Fam.: Ichneumonidae) gazdáinak ismeretéhez. Erdészettud. Közl. 1958. 1. sz.
- Győrfi János*: A Diprion-fajok és károsításuk Magyarországon. Erdőmérnöki Főiskola Közleményei. (1957. 2. sz.). Megjelent: 1958.
- Győrfi János*: Levéltetvesző fürkészdarázsak Sopron környékéről. SSz. 1958. 4. sz.
- Haracsi Lajos — Igmándy Zoltán*: A fekete csertapló (*Xanthocrous obliquus* B. et G.) előfordulása magaskörísen. Erdőmérnöki Főiskola Közleményei. (1957. 2. sz.). Megjelent: 1958.
- Igmándy Zoltán*: Sopron és környékének gombái. I. Polyporaceae (taplófélék). SSZ. 1958. 2. sz.
- Jávorka Sándor*: Kitaibel Pál élete és botanikai munkássága. M. T. A. biológiai csoportjának közleményei. 1958. 2. sz.
- Jávorka Sándor*: Paul Kitaibel i jeucsenyje vengerszkij florü. Dokladii earubjeznüch ucsenüch. 1958. I.
- Kárpáti Zoltán*: A nyugat-dunántúli — burgenlandi flórahátárvonalokról. Botanikai Közlemények. 1958. 3—4. füzet.
- Kárpáti Zoltán*: Die Beziehungen zwischen natürlicher Pflanzendecke und gartenbaulicher Produktion in der Umgebung von Sopron. Acta Agronomica. 1958. 4. füzet.
- Kárpáti Zoltán*: A természetes növénytakaró és kertészeti termesztés közötti összefüggés Sopron környékén. SSZ. 1958. 3. sz.
- Kárpáti Zoltán*: Die Variabilität der Manna Esche (*Fraxinus ornus* L.). Acta Botanica. 1958. 1—2. füzet.
- Kárpáti Zoltán*: Kitaibel Pál emlékének megünneplése. SSZ. 1958. 2. sz. — Botanikai Közlemények. 1958. 3—4. sz.
- Király Jenő*: Dr. Manninger Vilmos. SSZ. 1958. 2. sz.
- László Ernő*: Terem-e még a soproni erdőkben festőfű? SSZ. 1958. 3. sz.
- Maar, Margit*: Volksmedizin aus dem alten Ödenburg. BGLHBL, 1958. 3. sz.
- Metlesich, H.*: Abermals ein zerstücktes Juwel mitteleuropäischer Flora, VUH. 1958. 1. sz. (*Juncus maritimus*, Fertő, Sopronbánfalva, Mexikópuszta).
- Proszk János*: Kitaibel Pál, mint kémikus. M. T. A. biológiai csoportjának közleményei. 1958. 2. sz.

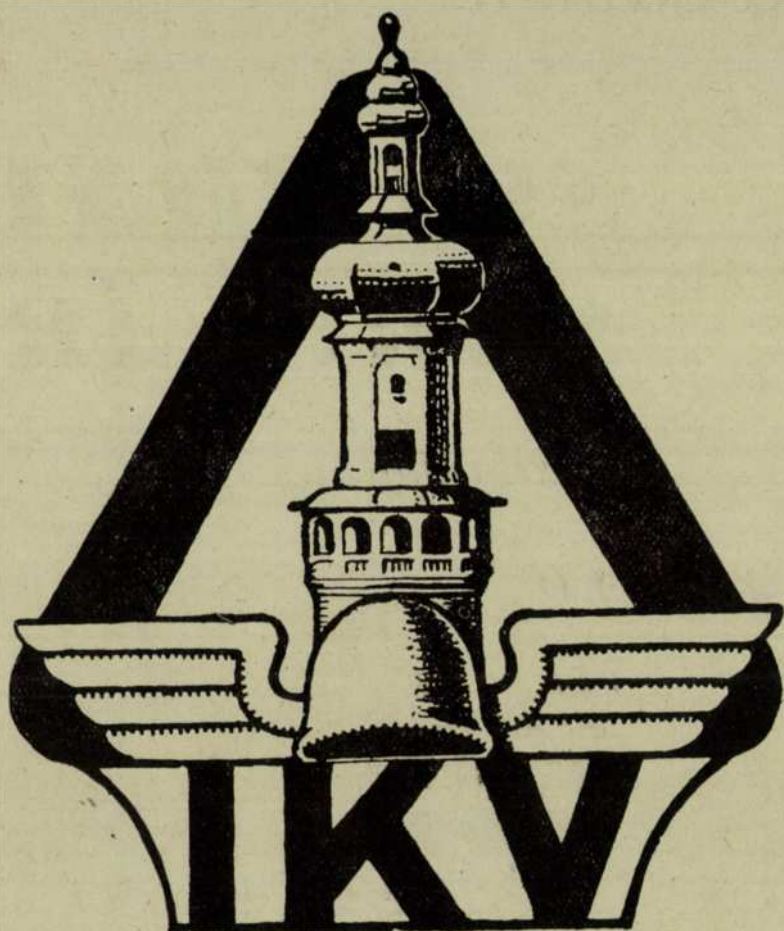
- Réthy** Antal: Kitaibel Pál, az úttörő geofizikus. M. T. A. biológiai csoportjának közleményei. 1958. 2. sz.
- Roth** Gyula: A száraló erdőről (Hansági erdők, Hidegvízvölgy). Erdészettudományi Közlemények. 1958. 1. sz.
- Varga** Lajos: Az Erdőmérnöki Főiskola szerepe a talajbiológiai kutatásokban. Erdészettudományi Közlemények. 1958. 1. sz.
- Vendel** Miklós: Teleptani megjegyzések a Kecsketarak völgyében található kvarc ipari célra való felhasználásának kérdésében. SSZ. 1958. 1. sz.
- Tasnády—Kubacska** András: Kitaibel Pál a magyar föld felfedezője. M. T. A. biológiai csoportjának közleményei. 1958. 2. sz.
- Névtelen:** A Főiskola Botanikus Kertjében. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 9. sz.
- Névtelen:** Botvay Károly. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 10. sz.
- Névtelen:** Látogatás a Tanulmányi Erdőgazdaságban. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 2. sz.
- Névtelen:** Beszámoló Kitaibel Pál születésének 200. évfordulója alkalmából a M. T. A. és az ELTE által rendezett ünnepélyről. M. T. A. biológiai csoportjának közleményei. 1958. 2. sz.

II. TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK

- Aggházy** Mária: Az Esterházy-család síremlékszobrainak modelljei. Bulletin du Musée National des Beaux arts. 1958. 13. szám
- Aggházy** Mária: Régi magyarországi faszobrok. Bp. 1958. Akadémia. A 71. táblán vitnyédi származású Piéta az esztergomi primási gyűjteményben
- Ambrus** Béla — **Kupa** Mihály: Sopron papirospénzeiről. SSz 1958. 1. szám
- Antal** Károly: Sopron. Jelentés a „Múzeum-város”-ról. Magyar Ifjúság. 1958. VII. 12.
- Ákos:** Az „Erdő a festészetben.” Beszámoló a soproni kiállításról. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 10. szám
- Babics** András: A vasasi kőszén-bányászat a feudalizmus korában. Pécs, 1957. „A szakmunkásokat ... Sopron vidékéről toborozták.”
- Balogh** István: A soproni színház és Debrecen. SSz 1958. 3. szám
- Becht** Rezső: A soproni Vasas Művészeti Együttes első 12 éve. SSz 1958. 7. sz.
- Berecz** Dezső: Ágoston Ernő (1889—1957.) SSz 1958. 1. szám
- Berecz** Dezső: Móricz Zsigmond Sopronban. SSz 1958. 2. szám
- Berzy** András: Kossuth Lajos ismeretlen levele Horváth Mihályhoz. Az egri pedagógiai Főiskola Évkönyve. IV. Eger 1958 Hungária. (Kossuth nézeti a kis-martoni Albach ferences barátról.)
- Bodnár** Éva: Erdő a magyar festészetben. Múterem. 1958. 12. szám. (A soproni kiállításról)
- Bodolay** Géza: Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéről. Irodalomtörténet. 1958. 2. szám
- Boronkay** Pál: Soproni műemlékvédelmi munkák. Műemlékvédelem 1958. 1. szám
- Csapody** István: A százötven éves főiskola. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 8. szám
- Csapody** István: Hozzászólás a soproni Előkapu 11. számú ház kisboltjának kéréséhez. SSz 1958. 1. szám
- Csapodiné Gárdonyi** Klára: Széchenyi Júlia emlékkönyve a Széchenyi Könyvtárban. SSz 1958. 4. szám
- Csatkai** Endre: Angeli Henrik soproni gyermekkoráról. SSz 1958. 3. szám
- Csatkai** Endre: Adatok a soproni 1847-es tudósgyűlés emlékérmének történetéhez. Num. Közlöny. 1958—9. (2 képpel)
- Csatkai** Endre: A soproni Liszt Ferenc Múzeum az 1957. esztendőben. SSz 1958. 3. szám
- Csatkai** Endre: A soproni műgyűjtés története. Múz. Közp. Prop. Iroda. 1958. 24 lap + VI. tábla
- Csatkai** Endre: Eine Zeichnung zu einem Ödenburger Goldschmiede-Meister-Stück aus dem Jahre 1958. Acta historiae artium. 1958. V. kötet

(Folytatjuk)

Városunk lakosságának minden igényét kielégítik

AZ

**IPARCIKK KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT**

SZAKÜZLETEI

Közkedvelt

A

SOPRONI SÖRGYÁR

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

BARNÁ

SÖR

KINIZSI

SÖR

A S O P R O N I

Élelmiszerkiskereskedelmi

V Á L L A L A T

- F Ű S Z E R
- C S E M E G E
- É D E S S É G
- D O H Á N Y
- T E J É S H Ű S
- B O L T J A I

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

k ö r z e t i

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

Ö T V Ö S U T C A 3 S Z.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőszűzők, permetezőgépek, burgonyaszűzők stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZIALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCCSISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS- ÉS FAIPARI KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉS Z részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombinált szekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabonátér 3. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállásbiztosítás:

szállodában — turistaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenzi János u. 2 — Telefonszám: 22-28

Szállásigények idejében bejelentendők
az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÚTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

Soproni

HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

*jáminőségű hentesáruk
készítésével
járulnak hozzá*

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

a HÚSIPAR HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,
.....

SELMECI
.....

U T C A
.....

15-17 SZÁM
.....

TELEFON:
.....

20-90 SZÁM
.....

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI

FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

*„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek*

Csepel 130—300 futómű és csörlőművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰARUK

KÁRPITOS DÍSZSZEG

CIPÓKARIKÁK

FŰZŐSZEMEK

BŐRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSI KÉSEK

ZSEBKÉSEK

IPARI KÉSEK

MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK

KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaiival:
női-, lányka- és
baby-ruháiival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

*A takaréketét kamatozik, bármikor
minden előzetes felmondás nélkül
felvehető!*

**Bőrebb felvilágosítást ad
az Országos Takarékpénztár fiókja,
Sopron, Lenin körút 98, valamint bármelyik
postahivatal**

Kevés pénzért sokat nyerhet!

LOTTÓZZON
TOTÓZZON

a soproni totó-lottó irodában

Sopron, Lenin körút 88

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szifgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉLEGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FŰTÉSSEL KORSZERŰ-
SÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI FODRÁSZ SZÖVETKEZET

- KORSZERŰSÍTETT,
- HIGIÉNIKUS
- TERMEIBEN
- GONDOS
- ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY.

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkól*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

**AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!**

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCSICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNÓNIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

30 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM - GYÖNGYVIRÁG - CIKLÁMEN - PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

É. m.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

*S O P R O N, T e r v u. 2
Telefon: 17-55, 10-70*

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIO JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCSELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

**Soproni
Fémtömegcikk Kisipari Szövetkezet**

V Á L L A L

edényjavítást, mindennemű bádogosmunkát,
nikkelezést, hegesztést, lakatos- és
esztergályozási munkákat

KÖZPONTI TELEP:

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 39. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

- Németh, Tihamér: Offizielle Berichte über die Befreiung Soprons
Boronkai, Paul: Aufbau der Stadt Sopron 1945—1959
Bognár, Desider: Wirken des Soproner Stadtrates 1950—1959
Mollay, Karl: Zur Geschichte der Ödenburger Edelkastanienwälder
Csatkai, André: Frühe Zeitungsberichte über F. Liszt

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A d ű l t szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a r i t k í t o t t szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrekturában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.115—706. számú csekkszámánál lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16, - Ft

SOPRONI SZEMLE

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

2. SZÁM

KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VAROS TANACSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLYI SANDOR, FALLER JENO, FABJAN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LÖRINC, FRIEDRICH KAROLY, GAL JANOS, GYULAY ZOLTAN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI FERENC, KOLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KAROLY, PETERDI FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JANOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJAN GUSZTAV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLO, WINKLER OSZKAR, ZAMBO JANOS, ZARAI KAROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

<i>Tilkovszky Lóránt</i> : Gondolatok Széchenyi István hazafiságáról	97
<i>Kubinszky—Perkovácz</i> : Széchenyi és a magyar vasutak	102
<i>Bognár Dezső</i> : A Soproni Tanács 10 éve. II.	114
<i>Visky Károly</i> : Adatok a római Scarabantia jogi életéről	126

Helytörténeti adattár

<i>Hiller István</i> : A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának ünnepei Sopronban (1959)	143
<i>Péter László</i> : Bors László költői fogadtatása	148
<i>Zakar János</i> : Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai	152
<i>Kelényi Ferenc</i> : Lehár Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága	154
<i>Kárpáti Zoltán</i> : Dr. Szontagh Miklós	161
<i>Verbényi László</i> : Adalék a tanítóképzés színvonalának emelésére	165
<i>D. Szemző Piroska</i> : Benedek Elek Sopronban	167
<i>Faller Jenő</i> : A brennbergi szénbányászat úttörői	171
<i>Tilkovszky Lóránt</i> : Széchenyi István fertőbozi fürdője	181
<i>Faragó Sándor</i> : Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagyecenki templomról	185
<i>Cs. E.</i> : Brahms, a Soproni Zeneegyesület dísztagja	188
<i>Szele Lajos</i> : Soproni „bélyeggyűjtő” 1860-ban	188

Soproni levelesláda

<i>Hetyéssy István</i> : Sopron megye hadi népe Thurzó nádor erdélyi hadjárataiban	189
--	-----

Megemlékezések

<i>Faller Jenő</i> : Tettamanti Jenő 1883—1959	191
--	-----

Terjedelem: 6,3 (A/5) ív 21 szöveggöztli ábrával. Példányszám: 1000

Felélős kiadó: Csatkai Endre — 60.16456 Győr-Sopronmegyei Nyomda, Győr

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

2. SZÁM

Gondolatok Széchenyi István hazafiasságáról

— Halála 100. évfordulója alkalmából —

Írta: Tilkovszky Lóránt

Bécs közelében, Görgen doktor oberdöblingi idegszanatóriumának egyik lakosztályában pisztoly dörrent 1860. április 8-án. Ezen a gyászos húsvéti hajnalon szétlőtt fejvel találták bőrkarosszékében Széchenyi Istvánt, az intézet lakóját, akit öngyilkosságba kergetett a nyomra talált Habsburg politikai rendőrség zaklatása. Itt és így fejeződött be az a tragikus pályafutás, amelynek egykor „a legnagyobb magyar” magaslátára emelkedett, de azután talajtvesztett hőse az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után újból felemelte szavát a Habsburg önkény ellen.

Az azóta eltelt évszázad bővelkedett Széchenyi történelmi szerepéről, hazafiúi nagyságáról folytatott vitákban. Széchenyi hazafisága kérdését fejtegetni azonban ma sem érdektelen. Hiszen az ellenforradalmi korszak reakciós, Széchenyi-kultusza, amely Széchenyi negatív vonásait növelte erénnyé, lelepleződött hamisításaival sokak hitét megingatta Széchenyi valóságos hazafiúi érdemeiben is.

Hogyan ébredt hazafiúi kötelességeire az ifjú Széchenyi István? Tudjuk, kezdetben ő is kora hasonló fiatal arisztokratáinak elmagyartalanodott és könynyelmű életét élte. Csupán erős becsvágya különböztette meg őt tespedtlekű társaitól. Először katonai vagy diplomáciai téren szeretett volna érvényesülni, de mindegyre tapasztalnia kellett magyar volta hátrányait. Emiatti lázongása — a Habsburg kormányzat, államigazgatás, hadsereg korlátoltsága ellen — együttjárt magyarsága öntudatosodásával. Külföldi utazásai megismertették vele Anglia szabadelvű, polgári társadalmának pezsgő, eleven életét, és ennek ellentétéként az önkényuralom alatt nyögő feudális Törökország dermedt halottságát. E benyomásainak hatása alatt próbálta felállítani a magyar nemzet diagnózisát: meg tud-e újulni a hon, vagy pedig pusztulás várja?

A Habsburg önkény elleni tiltakozás 1823. évi hulláma, amely a bécsi udvart Magyarországgal szemben alkalmazott önkényuralmi módszereinek feladására készítette, Széchenyiben felcsillantotta a reményt, hogy a nemzetben megvan az erő, a bécsi kormányzatból pedig nem hiányzik a készség, hogy együttes erővel „megreformálják” az elavult magyarországi állapotokat. Úgy érezte: most és itt nyílik tér nemes szándékú becsvágya, határtalan alkotókedve számára. A magyar hazafivá ért Széchenyi hozzáfog az ország újjáalakítására vonatkozó elgondolásai összefoglalásához. 1830-ban megjelent óriási hatású könyvében, a Hitelen nevelkedett a reformkor egész haladó nemzedéke.

Széchenyi fellépését a haladó magyar kortársak nagy hazafias tettnek tartották; Kossuth is erre utalva nevezte őt később a legnagyobb magyarnak.

Nemzetünk életének kétségtelenül volt egy olyan szakasza, mégpedig az 1820-as évek vége s a 30-as évek eleje, amikor Széchenyi hazafisága minden magyar számára a legragyogóbb példa volt. Ezt kétségbevonni, vagy feledésbe meríteni nem kevésbé volna helytelen, mint amennyire hamis és káros volt az ellenforradalmi Széchenyi-kultusz részéről Széchenyit *örökérvényűleg* a legnagyobb magyarnak tüntetni fel. Hiszen az említett néhány év múltán sem mondhatjuk már el, hogy ő fejlesztette volna ki legteljesebben a nemzet valóságos igényeit; hogyan lehetne tehát változatlan mérce évtizedek, vagy egy évszázad múltán a változott viszonyok közt fejlődő magyarság számára?

Miben állt tehát Széchenyi hazafisága, amely, ha csak néhány évre is, de a legnagyobbá tette őt a közéletben szereplő magyarok között? Abban, hogy felismerte és nagy meggyőző erővel hirdette a fejlődést gátló feudális bilincsek-ből való szabadulás és az ország polgárosodása elkerülhetetlen szükségességét. Programja magán viselte ugyan annak nyomait, hogy nagybirtokos arisztokratától ered, aki birtoka gazdálkodásának korszerűbbé és jövedelmezőbbé tétele szempontjából veti fel elsősorban a feudális kötöttségekből való szabadulás szükségességét; mégsem volt azonban szűk osztályprogram, hanem széles nemzeti program, amelyben benne foglaltatott „*minden honbelink* felszabadítása, s polgári jussokban részesülhetése”; tehát hangot adott a robot és dézsma feudális igájában nyögő jobbágymilliók felszabadulási vágyának is.

„Ujjait a kornak üterére tevél, és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak” — írta róla Kossuth. S e szavaival, melyekkel Széchenyi ekkori szerepét értékelte, igen találóan határozta meg az igazi hazafiság tartalmát. Széchenyi hazafisága ekkor már nemcsak érzelem volt, a „csúnyácska haza” tájain való édes-bús merengés, vagy Bihari nótáján való ellágyulás, hanem a nép tettekben megnyilatkozó szeretete, a haza gazdasági, társadalmi fejlődése érdekeinek értelmi belátása és tudatosítása, s magatartása, tettei ehhez szabása. Az áldozatos és alkotó hazaszeretetet hirdette, s ehhez keresett magának társakat. Jelszava ez volt: „Hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.” Maga igyekezett előljárni jó példával. Közismert, hogy mily fontos nemzeti intézményekre tett jövedelmeiből nagyösszegű felajánlásokat, s hogy Sopron megyei birtoka lett az a kísérleti műhely, ahol a magyar mezőgazdaság tőkés átszervezését és a parasztság feudális terheinek megváltását maga akarta elsőnek kikísérletezni.

Széchenyi koncepciójából azonban hiányzott az a felismerés, hogy a feudális viszonyok felszámolása a gyarmati függés viszonyainak érintetlenül hagyása mellett nem lehetséges. Gondolkodását alapvetően befolyásolta az a nézete, hogy a Habsburg uralkodók képviselik a gazdasági és társadalmi haladást a magyar nemesség feudális, rendi elzárkózásával szemben. Egy II. Józsefhez hasonló uralkodó volt az ideálja, azzal a különbséggel, hogy a maga nemzetiségében és alkotmányában ne sértse a magyarságot, viszont szorítsa rá a reform útjára. Béctől várta reformtervei támogatását, s a nemességnek a gyarmati függés elleni tiltakozásában és annak lazítására irányuló törekvéseiben nem látott mást, mint minden reformot veszélyeztető konok gáncsoskodást.

Érdekes, hogy mégis Széchenyi volt az, aki akaratlanul is a legnagyobb fegyvert adta a nemesi ellenzék kezébe, függetlenségi harcához. A polgári reform kérdésének előtérbe állításával ugyanis megteremtette annak objektív feltételét, hogy a nemesi jussokból fokozatosan adandó engedmények — a reformok — által paraszti tömegbázist lehessen teremteni a nemzet mindedig meddőségre kárhöz-tatott függetlenségi törekvéseihez. Széchenyi egyoldalú reformelképzelései kapcsolatba jöttek az ellentétesen bár, de ugyancsak egyoldalú függetlenségi mozga-

lommel, s a kettő egybekapcsolódásából egy teljesen új politikai irányzat született, a *nemzetegyesítő* reformpolitika, amely az 1848–49-es polgári forradalmunk és szabadságharcunk nagyfontosságú előkészítője lett. Széchenyi jelentősége tehát abban áll, hogy ebben a vonatkozásban — mint Kossuth mondta róla — „dajkája lett a jövődönék, kapocs a tegnap és a holnap közt”.

Maga Széchenyi nem vállalta ezt az új politikai irányt. Konok következetességgel ragaszkodott eredeti, egyoldalú, udvari támogatásra számító reformelképzeléseihez. Sőt, az a tudat, hogy akaratlanul is hozzájárult egy, a reformokat a gyarmati függés lazításához is felhasználni törekvő politikai irányzat kialakításához, kiforgatta őt egész korábbi valójából: eszközökben nem válogatós, részben nyílt, részben alattomos harcot kezdett az új politika és annak vezéralakja, Kossuth Lajos ellen. Ezt a változást megint csak Kossuth Lajos szavaival jellemezhetjük a legszemléletesebben: „Gróf Széchenyi István, a hajdani a mostanitól annyira különbözik, mint ég a földtől. Amaz ébresztő, emez altató; amaz biztató, emez visszariasztó; amaz a korszellem szószólója, emez azzal dacoló gyermek; amaz alkotmányos polgár, emez elfogult epés oligarcha; amaz erő egyesítő, emez érdek bontó; amaz szívvel-, emez szájjal magyar.”

Széchenyi változatlanul igaz hazafinak tartotta magát, s hazaszeretete őszinteségében ellenfelei sem kételkedtek. Mégis azt kell mondanunk, hogy az igaz hazafiság egyetlen megbízható ismérve, hogy kifejezi-e az adott időpont-

ban a haza, a nép valóságos igényeit. A 40-es évek Magyarországának történetének elfogulatlan vizsgálója kétségtelen bizonyossággal állapíthatja meg, hogy ennek az időszaknak igenis Kossuth a legnagyobb magyarja; ő az a vezető-egyéniség, aki ekkor a legegyetemesebben és legátfogóbban képviseli a haza, a nép valóságos és legelemibb érdekeit. Széchenyi, bármennyire is meg van győződve arról, hogy az ő politikája szolgálja a haza igazi javát, akkori politikai tevékenységével bizony csak ártalmára volt a haza igazi érdekeinek.

Naplóiban, leveleiben van egy-két árulkodó nyom afelől, hogy Széchenyiben olykor meg-megingott saját politikájának helyessége felőli meggyőződése, s fel-

vetődött benne a kétely, nem Kossuthéknak van-e mégis igazuk. A nemzetegyesítő reformpolitikától, az ellenzékétől magát kínos igyekezettel elhatárolni igyekvő Széchenyi felajánkozásait a bécsi udvar gyanakvással és fenntartásokkal fogadta, s a „középút” politikusa érezte, hogy elszigetelődik; mint maga is emlegette: „két szék között a földre” kerül. De elég, ha — mint e szempontból legjellemzőbbre — Széchenyi 1848-as magatartására utalunk. Az a Széchenyi, aki reformtervei udvari támogatásának elérésére a gyűlölt rendszerben helytartótanácsosi hivatalt vállalt, s aki csak néhány nappal előbb is még teljhatalmat kért Apponyi kancellártól ahhoz, hogy a forradalom felé rohanó országban „rendet csináljon” — látva a márciusi forradalom sikereit, Kossuth és Batthyány bátor kockázatvállalásának eredményességét —, miniszterséget vállalt az első felelős magyar kormányban.

Hogyan vélekedünk Széchenyi ekkori szerepéről? Széchenyinek Batthyánynyal és Kossuthtal, korábbi ellenzéki ellenfeleivel való együttműködése a 48-as minisztériumban — feltétlenül pozitív. Ez az együttműködés azonban csak addig volt lehetséges, amíg a Béccsel való megegyezés lehetősége fennállt. Mihelyt ez kétséssé kezdett válni, mindjárt kitűnt, hogy — a gyakorlati együttműködés ellenére — Széchenyi és Kossuth elviekben „homlokegyenest másképp látják a dolgok velejét”. Széchenyi egyeztetni, békéltetni akart; Kossuth a függetlenségi harc mezejére vitte a nemzetet. Széchenyi ezt katasztrófálisnak tekintette.

De hát nem indokolt nemzetféltség, nem helyes reálpolitikai éleslátás volt-e Széchenyi részéről, amikor szinte kísértetiesen megjósolta a szabadságharc tényleg bekövetkezett bukását?! Csak látszólag van így. Először is: a magyar szabadságharc nem volt már *eleve* reménytelen. Másodszor: a történelem — hosszabb távon — a kossuthi függetlenségi politikát igazolta a megalkuvás helyett. Csak az a „nemzetféltség”, amikor időleges kockázatok vállalásától akarja valaki visszatartani a nemzetet? Nem sokkal inkább nemzetféltség az, amikor valaki a tartós megalkuvás nemzetsorvasztó nyomorúságaitól akar óvni, s ezért inkább harcba hív? Vagy talán Kossuth Cassandra-jóslata nem vált-e szomorú valósággá a kiegyezési korszak viszonyaiban? 1848–49 forradalma és szabadságharca viszont, bukása ellenére is, évtizedek hosszú sora hazafiságának éltető forrása maradt. Persze ekkor és ezután is voltak „szájhazafiak”, akik csak szajkózták a 48-as jelszavakat, de a felnövekvő magyar munkásosztály magáévá tette és szocialista célkitűzéseivel összekapcsolta 48 örökségének a magyar uralkodóosztályoktól elárult követeléseit.

Széchenyi, aki nem tudott egyetérteni Kossuth függetlenségi politikájával, amely a szabadságharc felé vezetett, de szilárd meggyőződésénél és egész politikai múltjánál fogva a Habsburg önkény oldalára sem állhatott oda, 1848 szeptemberében politikailag teljesen talajt veszítve, dült idegzetével a döblingi szanatóriumban talált csak magának semleges területet, politikai menhelyet. Ezt akkor sem hagyta el, amikor a szabadságharc és az azt követő kegyetlen megtorlás időszaka lezárult, amikor a viszonyok némileg konszolidálódtak, s ezzel összefüggésben idegzete is lassanként megnyugodott. Azt a törvényenkívüliséget ugyanis, amelyet a döblingi ideggyógyintézetben tartózkodása biztosított számára, a Habsburg abszolutizmus elleni titkos munkára igyekezett felhasználni. Ezt jelentették a Londonba kicsempészett cikkek, s a Bach-rendszert leleplező híres könyvének illegális megjelentetése.

Titkos politikai-írói tevékenységének veszedelmességét Széchenyi érezte. Még 1857 májusában, amikor a Blick-hez készítgette jegyzeteit, e szavakat írta egy hevenyészett feljegyzésekkel tarkított lapra: „Könyvet írni, s azután — puff!” Ez az előrelátott tragédia következett be 1860. április 8-án, amikor Széchenyi

öngyilkos pisztolylövéssel vetett véget életének. A Blick szerzősége kitudódván, házkutatás, felségsértő iratok lefoglalása verte fel a döblingi gyógyintézet csendjét, amelyről a rendőrfőnök kijelentette, hogy nem lehet többé politikai menedékhely Széchenyi számára. S ekkor a döblingi önkéntes számkivetett így keresett kiutat a most már elkerülhetetlennek tűnő perbefogadás és elítéltetés meghurcoltatásából.

A döblingi időszak Széchenyi alapvető nézeteiben nem hozott változást. Széchenyi 1848–49 után sem ismerte el a kossuthi irányzat helyességét, a szabadságharc szükségességét. Ő mindig a Habsburg önkény és a „forradalmi anarchia” Scyllái és Charibdysei között akarta középúton vinni a nemzet hajóját. A *forradalom*, amelyet az egyik végletnek tekintett, vereséget szenvedett. S az öreg Széchenyi a felújult és tobzódó *Habsburg önkénnyel* találta magát szemben. Ennek megbuktatására törekedett tehát, az uralkodó és a nemzet *kiegyezés* érdekében.

Mégsem lehet a döblingi Széchenyit egyszerűen csak a kiegyezés és a kiegyezési korszak előfutárának tekintenünk. Széchenyinek 1849 utáni, a Habsburg önkénnyel szembeni állásfoglalása ugyanis objektíve a magyar nép széles tömegeinek igényét fejezte ki, s ennyiben bátor hazafias tett volt. A Habsburg önkény ellen harcoló döblingi Széchenyi nem alaptalanul emlékeztet tehát a sorsdöntő időben fellépő fiatal Széchenyi hazafiúi nagyságára.

Széchenyi akkor és annyiban volt igazán nagy, amikor ellentmondásokban bővelkedő politikai pályafutása egy-egy pontján a magyar nép *milliói* valóságos érdekeinek és követeléseinek tudott hangot adni. Elsősorban ezzel írta be nevét a magyar történelembe, és késő nemzedékeknek az igaz hazafiság történelmi példái iránt is fogékony szívébe.

A nagycenki kastély 1930 körül
Gantner A. felvétele

Széchenyi és a magyar vasutak

Írta: Kubinszky Mihály és Perkovátz Bódog

Azok az ismertetések, amelyek Széchenyi Istvánnak a magyar közlekedésügy fejlesztése terén kifejtett munkásságával korábban foglalkoztak, gyakran csupán közhelyeket tartalmaztak. A nagy magyar államférfi halálának századik évfordulója alkalmából most megkíséreljük, hogy közlekedéspolitikájának a vasútra vonatkozó néhány jellemző mozzanatát egyrészt felelevenítsük, másrészt azokat megfelelő megvilágításba helyezzük.

Széchenyi István már alkotó életpályájának kezdetén érdeklődést tanúsított a technika akkori vívmányai iránt és ezeket, — főleg angliai utazásai nyomán — rendszeresen tanulmányozta. Nem tudjuk, hogy Széchenyi angliai utazásai során találkozott-e a vasutak valamelyik őseivel. Noha utazásai megelőzték a harmincas években ott fellendült vasútépítéseket, alig képzelhető el, hogy figyelmét ez a jelentős találmány, amely a huszas évek során Angliában az érdeklődés középpontjában állt, elkerülte volna. Már a kőbányai próbavasút építését is — amely a később kiépített vasutak rendszerétől még lényegében eltérő függővasút volt — megemlíti a Hitelben. Ismerte a Pozsony—Nagyszombati lóvasutat is.

Noha Magyarországon már az 1790/91. évi országgyűlés a siralmas állapotban levő közlekedési helyzetre tekintettel, küldöttséget szervez az utak rendezésére és az 1826. évi országgyűlés eredmény hiányában ezeket a küldöttségeket újból megszervezi, a közlekedés kérdése hazánkban csak akkor került az érdeklődés középpontjába, amikor Ausztriában a Rotschild bankház koncessziót kért a Galíciát Béccsel összekötő, később Ferdinánd császár nevét viselő ún. északi vasút építésére. A gyáripar elterjedése, a kapitalizmusnak Nyugat-Európában bekövetkezett fokozatos térhódítása nyomán a vasútépítések is megkezdődtek, előbb Angliában, majd a kontinensen. A harmincas években minden fejlett kapitalista ország megépítette már első vasútvonalát. Noha Magyarországon ekkor a társadalmi berendezkedés feudális jellegű volt, a reformkorszak haladó erői már előkészítették a tőkés termelés bevezetését. Ők látták át a vasútépítés nagy jelentőségét és felismerték az említett osztrák északi vasút Magyarország határaival párhuzamosan vezető vonalának káros hatását hazánk gazdasági kibontakozásával kapcsolatban.

A reformkorszak államférfiainak zöme a vasútépítések megindításában látta — épp a kézenfekvő osztrák példa nyomán — a közlekedési kérdések egyre sürgetőbb megoldását. Ezért az előző országgyűlések által kiküldött bizottságok útépítésre javasolt irányainak megfelelő vasútépítéseket hathatósan szorgalmazták. Ebben a szellemben alkották meg az 1836. évi neves XXV. tc-t, első vasúti törvényünket.

Széchenyi Istvánnak a vasutakkal kapcsolatosan elfoglalt álláspontját már kezdetben is jellemzi az a mindvégig megtartott törekvés, hogy a vasutak ügyét nem öncélúan, különállóan kell intézni, hanem mindig összhangban az ország ügyeinek kérdéseivel. A vasutakban nemzetnevelő eszközt lát: „A közlekedési

eszközök rendeltetése nálunk nem annyira egy már létező és nehézkes kereskedelmi forgalom élénkítése, mint inkább a még nem létezőnek az országban előteremtése, sőt részben még a szunnyadó szorgalomnak a jutalom biztosításával cselekvésre ébresztése”.¹ Ez jellemzi azt a törekvést, hogy a vasutakat az új termelési módszer szolgálatába állítsa.

Széchenyi korában olyan határozottan állást foglalni a vasútépítés mellett, mint ahogy ezt ő és Kossuth Lajos tette, bátor és nem minden veszély nélküli cselekedet volt. A vasútépítés technikájának esetleges csődje a politikai pályafutásban „fiaskót” jelenthetett volna. E csőd lehetősége bizonyára fennforgott, elég ha erre vonatkozólag Deák Ferenc közismert kételkedő kijelentéseire és a mérnökök számos eltérő véleményére hivatkozunk. Súlyosbította a helyzetet az építési költségek körüli teljes tájékozatlanság. A megvalósítás költségei ugyanis általában jelentősen túllépték a költségvetések összegeit, ami az előzetes számítások zömének becslésen alapulását bizonyítja.

Széchenyi ennek ellenére igazsága teljes meggyőződésében lép fel avégett, hogy a magyar vasutak kiépítése érdekében előbb gyakorlati, majd elméleti tevékenységet is kifejtсен: „A kocka, mely a haladást kíséri, nem rettent el soha!”

* * *

Széchenyi István már az első magyar vasút kérdésében, vitájában aktív szerepet játszott. A bécsi tőkésék — főleg a Rotschild bankház kezdeményezésére — hamar átlátták a vasútépítések nagy gazdasági lehetőségeit. Miután a harmincas években az akkori vasúttechnika mellett az Adriai tenger és Bécs összekötése az Alpokon keresztül még nem volt megoldható, a figyelem — az 1836. évi XXV. tc-vel még alá is támasztva — elsősorban Magyarország felé fordult. A Sina bankház, amely a Lánchíd építésénél is jelentős üzleti részt vállalt, még 1836-ban előmunkálati engedélyt szerzett a Bécs—Győr, illetőleg Bécs—Bécsújhely—Sopron—Győr vasútvonalakra. A bankház tervei szerint ezeket egyrészt Budáig, másrészt Sopronon át déli irányban kell meghosszabbítani. Ezzel egyidejűleg a Rotschild bankház és a vele szövetkezett pesti Szitányi—Ullman bankház Bécs és Pestnek a Duna balpartján történő összekötését tervezi Pozsony és Vác érintésével, majd kilátásba helyezi a vonal továbbvezetését Pestről Debrecenbe. Mindkét vállalkozásnak jelentős számú híve volt. Világos volt azonban hogy a két vasút egyszerre nem épülhet meg, mert a forgalom megoszlása folytán a vállalkozások kezdetben nem járhatnának haszonnal.

Széchenyi a Sina-féle vállalkozás oldalán állt, ami elsősorban e bankháznak a Lánchíd építése körül betöltött szerepére vezethető vissza. Széchenyit ezért az álláspontjáért számos vád érte. Szemére vetették (miután ő is 10 vagy 20 részvényt kívánt jegyezni), hogy Sina magyarországi ügynöke, aki az ország jóléte fölé helyezi a bankház és saját nyereségét. Mi sem cáfolja meg jobban ezeket az egykori vádakokat, mint az, hogy Széchenyi kezdetben hajlandónak mutatkozott a Szitányi—Ullman-féle Duna-balparti vasút támogatására is,² és ettől csak akkor állt el, amikor a Társalkodóban megjelent hirdetés nyomán világossá vált előtte, hogy ez a vállalkozás ártalmára van a Lánchíd építésének. Bár a Sina-féle vállalkozás 1838-ban nemcsak a vasúttársaságot hozta létre, amelynek alapszabályait a kancellária a következő év május 6-án jóváhagyta, de az osztrák

1. A „Közlekedési Javaslat” bevezetéséből.

2. Széchenyi Napló. 1838. IV. 1.

vonalszakaszokon az építkezési munkák is megkezdődtek — a jobbparti vállalkozás elé mégis mind nagyobb akadályok gördültek.³

A Sina-féle vasutat elsősorban a Duna jobbparti megyéinek követői támogatták, míg az északiak, akik jelentős szerepet vittek az ország életében, területük földrajzi fekvésénél fogva szívesebben látták volna a balparti összeköttetést. Érdekes és jelentős mozzanat, hogy amíg Sina az építéshez szükséges vasanyagot, síneket osztrák és angol cégektől kívánta beszerezni, addig a Szitányi bankház ígéretet tett a hazai vasipar fellendítésére. S noha a balparti vasút a Debrecenig történő kiépítés ígéretével további híveket és a pozsonyi országgyűlésen már szemmel látható többséget szerzett, Széchenyi minden erejét latba veti, hogy a küzdelemből Sina vállalkozása kerüljön ki győztesen. Megvan ugyanis győződve arról — ennek írásában többször is kifejezést ad — hogy a Sina-féle vállalkozás célravezetőbb és a balparti vasút csak üres ígéretként említi a vonal keleti meghosszabbítását. Az események később megcáfolták Széchenyinek ezt az aggodalmát, mert az Ullman-féle tőkecsoport, a későbbi Magyar Középponti Vasúttársaság 1847-ben már megnyitotta Pest—Szolnok vonalát is és csak a szabadságharc bukása gátolta meg terveinek teljes megvalósításában. Széchenyi a debreceni vonalmeghosszabbítás gondolatának ellensúlyozására a pozsonyi országgyűlésen Sinának azt javasolta, tegyen ígéretet a Vécsey Miklós mérnök terve szerinti Duna-Tisza csatorna kiépítésére. Széchenyi ezzel nyilvánvalóan nem akarta a csatornát a Budáig vezető vasútvonal műszakilag egyenrangú kiegészítő eszközeként megjelölni, hanem ezt a gondolatot — későbbi javaslatának állásfoglalásából kiderül — ő csak a debreceni ígérettel azonos „fogásnak” szánta. Láthatjuk, hogy a Lánchíd és a győri vasút kapcsolt terveinek védelmére milyen taktikázásra volt szükség abban az ádáz harcban, amely a vasút ügyének napirendre kerülését a pozsonyi országgyűlésen megelőzte, és amely még a legdurvább személyeskedésektől sem volt mentes. Jellemző pl. hogy Szapáry Antal 25 000 Ft-ért kilátásba helyezi Széchenyi előtt a balparti vasút gondolatának megbuktatását.⁴ Széchenyi természetesen visszautasítja az ilyen eljárást, ami szintén bizonyítéka annak, hogy a Sina-féle vállalkozást nem saját anyagi érdekei miatt, hanem meggyőződésből támogatta.

A vitát a pozsonyi országgyűlésen a balparti vasút ügye nyerte meg. Az osztrák északi vasút, amely 1838–39-ben már üzembe is helyezte első vonalszakaszait, ajánlatot tett a vonalából Gänserdorfnál kiágazó, Pozsonyig vezető szárny kiépítésére és ezt az országgyűlés meg is szavazta.⁵ Ez a körülmény még kedvezőbb helyzetbe hozta a balparti vasút vállalkozását, mint a Rotschild bankház által biztosított 12 millió forintos szavatosság. Széchenyi maga is pártolta Pozsony bekapcsolását a vasúti forgalomba, de miután félt, hogy a balparti vasúttársaság megelégszik egy néhány kilométeres nagyforgalmú vonal hasznáival, rámutatott arra, hogy ezt csak akkor volna szabad megépíteni, amikor már az ígért debreceni szakasz is elkészült. Egyidejűleg hangsúlyozta, hogy a jobbparti vállalkozásnak szükségszerűen nagyobb szakaszt kell kiépítenie magyar területen ahhoz, hogy megfelelő hasznot biztosító forgalomhoz jusson. A vitát 1840-ben az építési munkáknak a győri vonalon történt beszüntetése fejezte be. Sina a győri vasút negyedik közgyűlésén bejelentette, hogy erre azért került sor, mert a magyar országgyűlés a balparti vasutat támo-

3. Bártfai Szabó László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808—1860. I—II. (Budapest 1943.) 301. o. (1838. IV. 15.)

4. Széchenyi Naplói. 1840. III. 8.

5. Széchenyi Naplói. 1839. XII. 6.

gatja, az ország rokonszenve a balparti vasutat építő Magyar Középponti Vasút felé fordult. A valódi ok azonban az volt, hogy a bécsújhelyi vonalszakasz költségei az előirányzatot máris 44 %-kal meghaladták és a Sina bankház ilyen körülmények között nem tudta vagy nem akarta felvenni a harcot a nála erősebb tőkével és nagyobb nemzetközi összeköttetésekkel rendelkező Rotschild bankházzal. Ezek a szempontok előbbrevalók voltak, mint az

A soproni bencés gimnázium hajdani homlokzata. Széchenyi itt tett két ízben magánvizgát

elnyomott magyarság nemzeti érdekei. Mindezeknek a figyelembevételével azonban le kell szögezni, hogy a Magyar Középponti Vasút későbbi építő tevékenysége éppenséggel nem bizonyítja, hogy a vitában Széchenyi Istvánnak nem lehetett igaza. A korábbi irodalom többnyire elhallgatja Széchenyi érdemeinek ismertetése során a jobbparti vasútra vonatkozó állásfoglalását, miután ezt az ő személyes kudarcának tekintették. Ez azonban merő tévedés. Csak ha Széchenyinek a Sina bankházhoz fűződő egyéb kapcsolatait és azoknak a reformkor nagyjai által általánosan támogatott nagyszerű háttérét is figyelembe vesszük, értjük meg állásfoglalását, amelynek helytelenségét éppenséggel nem bizonyítja az, hogy az ellenfél a fellendülő kapitalizmus korában tőkeerősebb vállalkozásnak bizonyult. A hegyeshalmi vasútvonal későbbi és mai jelentősége éppen Széchenyi elképzeléseit igazolta, legalábbis közlekedésföldrajzi szempontból. A balparti vonalvezetés ugyanis nem vette figyelembe Győr kulcsponti helyzetét, amit Széchenyi mindig szem előtt tartott. Ki kell emelni azt a tény is, hogy Széchenyi részéről a két vállalkozás egyesítésére szintén történt kísérlet, ami a nemzet szempontjából bizonyosan hasznos lett volna és a vasútvonalat már korábban megvalósította volna. Ez a kísérlet azonban a bankházak érdekelletén már csírájában megbukott.

A győri vasútvonal építésének felhagyása jogos felháborodást váltott ki a magyarországi részvényjegyzők körében, kiknek pénzén a Sina bankház 1841-ben a Gloggnitzig kiépített vasútvonalat nyitotta meg. A Bécs és Győr közötti vonalszakasz építésének befejezésére csak 1855-ben, más vállalkozás révén került sor.

A Magyar Középponti Vasút ügye is még néhány évig húzódott. Az építést, aminek leírása nem tartozik e cikk feladatához, a vonal több pontján egyszerre kezdték meg, és így még a szabadságharc előtt megnyílt a Pest–Vác, majd a Pest–Szolnok vasútvonal. Széchenyi ekkor már a Közlekedési Bizottság élén állott és hivatalból is szorgalmazta az építést. A szabadságharc a Magyar Középponti Vasút építő tevékenységének is véget vetett. A vonal kiépítése azonban az osztrák politika érdekében állott, miért is azt az 50-es években előbb az osztrák állam, majd a gazdasági nehézségek közbejötté után a koncessziót nyert magánvállalkozások folytatták.

* * *

Széchenyi továbbra is szorgalmazta a Sina-féle vasútépítés tervének még aktuális részét, a Bécsújhely–Sopron közötti vonal kiépítését. Tevékenysége eredménnyel járt. Hosszas utánjárások árán egyrészt sikerült a hiányzó anyagi eszközöket, másrészt a szükséges engedélyeket is megszereznie; mindkettőnél döntő része volt személyének. A vasút építése időben egybe esik a Magyar Középponti Vasút építésével és még a szabadságharc előtt, 1847-ben átadták a forgalomnak. Széchenyi István tevékenységét a Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonal megépítésével kapcsolatban egy korábbi tanulmányunkban már részletesen ismertettük.⁶ Ezúttal csak arra a körülményre kell ismételtelen rámutatni, hogy Széchenyi ezt a vasútvonalat nem önálló szárnyvonalként kívánta megtartani, hanem – mint ez a vasúttársaság tevékenységéből, valamint Széchenyi Közlekedési Javaslatából kiderül – ezt a Kanizsa felé továbbvezetendő vonal első részeként kezelte. Ennek a kérdésnek a konkretizálására jellemző, hogy már 1846/47-ben felmérték a vonalvezetés két lehetőségét: az egyik Kőszegen és Szombathelyen át, míg a másik Zalaszentgrót irányában vezetett volna. A soproni vasútvonalnak e terv ismeretében sokkal nagyobb, a lokális érdekeket meghaladó jelentőség jutott, mert a negyvenes évek közepén még bizonytalan volt, hogy az Adria tengerhez mind sürgősebbé váló vasúti összeköttetést a Semmeringen át hegyi vasúttal technikailag sikerül-e megoldani. Ily módon a Sopron–Kanizsa vonal része lett volna e gazdaságilag olyan fontos kapcsolatnak a tenger és császárváros között. Ezért épült már a Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonal – mint ahogy az még most is látható – két vágányú alépitménnyel. Ezt a tetemes többletköltséget csakis a nagy forgalom reményében vállalták. A szabadságharc előtt az osztrák kormány is úgy látszik beleegyezett volna ennek a fontos vasútvonalnak Nyugat-Magyarországon át történő vezetésébe, a szabadságharc után azonban erre minden hajlandóságát elvesztette és Ghega mérnök a Semmeringen keresztül megépítette Európa első hegyi vasútját. Amikor – Széchenyi halála után – némileg módosított nyomvonalon 1865-ben mégis megépült a Sopron–Kanizsa vasútvonal, már távolról sem volt ez a körülmény olyan jelentőségű, mint lett volna Széchenyi idejében a Semme-

---

6. Perkovátz Bódog—Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhelyi vasút építése (Soproni Szemle 1957. 1—2. sz.)

ring vonal megépítése előtt. Szerepe így a másik mellett nemzetközi viszonylatban is mindig alárendelt maradt.

* * *

A múlt irodalma a fiumei vasút kérdését általánosan egyoldalú megvilágításba helyezte. Azt a vitát, ami a pártok között, de elsősorban Kossuth és Széchenyi között e kérdésben kialakult, általánosan leegyszerűsítették a végpontok közötti nézeteltérésre, holott azon kívül, hogy Kossuth a vasutat Vukovára, Széchenyi pedig Pestre akarta vezetni, az egyes álláspontokat, a lényegét csak akkor érthetjük meg, ha a kérdést nem elszigetelten, hanem az említett államférfiak politikai pályafutásának egészét figyelembe véve vizsgáljuk meg.

A fiumei vasút ismert vitája azért érdekes, mert a két államférfi egész közéleti ellentétje abban miniatűrként tükröződik. A két nézet nem áll egymástól olyan távol, mint ahogy azt később beállították. Kossuth véleménye nem volt abszurd, mint ahogy azt az ellenséges vélemények gyakran hangsúlyozták, sőt lényegében hasonló volt Széchenyiéhez. Széchenyi Döblingben vádolta is önmagát, hogy a Kossuth-féle tervet miért nem szorgalmazta minden erejével. Kossuth viszont már 1848-ban, mint pénzügyminiszter, azon fáradozott, hogy Széchenyi közlekedési programjához az anyagi bázist megteremtse. Nem szabad tehát a tények elferdítésével a rést szakadékká bővítenünk.

Kossuth már a negyvenes évek elején a nyilvánosság elé lépett a fiumei vasút eszméjével „Ami a fiumei vasutat illeti: a többi jobblét kérdése, ez életkérdés” — írta.⁷ A vasút építési költségeit C. W. v. Wallau mérnök tervei alapján 7 millió forintra becsülték. Wallau a nyomvonalat Vukovár és Fiume között a Száva völgyében, az ország szélére tervezte, holott a társulat azt inkább a Dráva völgyében szerette volna megépíteni. A kezdeti nagyszabású elképzelések a vonalat egyrészt Pécsen át Budára, másrészt Temesváron át Erdélybe kívánták vezetni. Ezek a tervek azonban később a Vukovár–Fiume szárnyra zsugorodtak össze.

Kossuth cikkére Széchenyi a Jelenkor 1843. november 2-i számában válaszolt. Ebben elismeri ennek a vasútnak a szükségét és fontosságát, de kétli, hogy a szükséges összeget elő lehetne teremteni még ha az valóban csak 7 millió Ft-ba kerülne is. Egy másik írásában azon polemizál,⁸ hogy a vasút megépítése valóban meghozza-e azokat a könnyítéseket, amelyekre az ország gazdasági helyzetének megkönnyítése érdekében Kossuth számít. „A fiumei vasut az, melynek megoldása legtöbb hasznot árasztana honunkra” — írja Széchenyi, de most oly terheket róna az országra, melyeket az — főleg gondos előkészítés nélkül — nem bírhat el. S ha az eszmét kezdetben helytelenül ültetik át a gyakorlatba, ez veszélyesebb, mintha kellő időpontra elhalasztják. A fiumei vasutat nem ötletszerűen kell megoldani, hanem a nagy nemzeti feladatok között fog rá sor kerülni. Ez a magva Széchenyi eszmefuttatásának.

Széchenyit 1844 nyarán mind több vád éri, hogy a balparti Magyar Középponti Vasút után most a fiumei vasút nagyszerű tervét is igyekszik elgáncsolni. A vádakra csak naplójában reflektál keserű felkiáltással.⁹ Ekkor az előkészületek már folynak, a helyszínen dolgoznak, a fiumei törvényhatóság költségén. Végül 1844. augusztus 16-án a fiumei követek felkeresik őt. Széchenyi ettől

7. Pesti Hírlap 1843. X. 1.

8. Jelenkor 1843. XII. 14.

9. Széchenyi Naplói. 1844. V. 16. és 1844. VII. 18.

kezdve már aktívan részt vesz a fiumei vasút ügyeiben. Világosan látszik most már, hogy nem kívánta meggátolni a fiumei vasutat, csak minden erőfeszítésével a helyes mederbe akarta terelni a vonal építésére vonatkozó törekvéseket.

Már októberben pl. azt írta Tasnernek: Fiume 5-tel biztosítottak,¹⁰ ami alatt a kamatbiztosítás reményét érti. Néhány nappal később összeült az ülés, amely három napon keresztül a fiumei vasút kérdésével foglalkozott. Az elhangzott javaslatok között Széchenyi is szerepelt, aki a vasút végpontjainak meghatározása nélkül országos választmányra kívánta bízni az ügyet. Álláspontja tehát az, hogy a vasút okvetlenül szükséges, de a tervezett vukovári vonalvezetés nem érinti az ország szívéét, a fejlesztés kérdésének középpontjában álló Pestet, hanem a tengerpartot a főváros helyett egy kisebb jelentőségű végállomással köti össze. Az országos választmányt a vasút ügyének előbbreviteléhez alkalmas szervnek gondolja. Széchenyi emellett támogatta Tihanyi temesi főispán tervét is, amely szerint az Al-Dunát Károlyvárossal összekötő vonalat kell építeni, mert úgy vélte, hogy az itt csatlakozhatnék a Pest—Fiume vonalhoz. Széchenyi tehát a nemzetiségi területeket bekapcsoló vasútvonalak tervét sem ellenezte, csak a fiumei vasútnak kisz jelentőségű végpontba sikkadását kívánta meggátolni. Az ülés végül is elfogadta Széchenyi gondolatát és határozattá vált az országos választmány kitűzése. Egyben elfogadták Zichy Károly előterjesztését, amely szerint a kormány elsőbbséget kap a vasút építésére.

Széchenyi az említett év őszén még több intézkedést tett a fiumei vasút ügyének előmozdítására. De ez idő tájt került sor a vasút ügyében a komoly összecsapások egyikére Széchenyi és Kossuth között. Kossuth ugyanis szeméretveti Széchenyinek, hogy a kormányhoz intézendő felirat csak az országgyűlés utolsó napján, november 10-én nyert elintézését és így az „idő rövidsége a kormánynak ürügyet nyújtott a dolog iránt szépszerivel hallgatni.” Széchenyi ezzel szemben az országgyűlés utolsó napjaiban mindent megtett a fiumei vasútért. Tiltakozik a vád ellen, többszöri levélváltásra került sor. Az ötödik levélben azután már békés hangnemet használnak.

A vasút megépítésére több társaság is szervezkedik, fiumeiak, triesztiek, Szerém megyeiek és Pesten a Magyar Kereskedelmi Társaság. Az utóbbi kettő egyesül és ezzel megalakulnak tekinthető a Vukovár—Fiumei Vasút Társaság. Elhatározták az előmunkálatok engedélyezésének kérvényezését és részvényaláírások gyűjtését. Nem csodálható, hogy a társaság, melynek tagjai nagyrészt Szerém megyeiek nem a Széchenyi által képviselt országos és fővárosi, hanem inkább a helyi érdeket tartották szem előtt. A még fennálló három társaság Széchenyi javaslatára végül egyesült, amikor Széchenyi viszontagságos utazás után megérkezett a helyszínre, Fiuméba. A nehéz utazásra egy delegáció kérésére határozta el magát,¹¹ amelynek tagjai Kossuth Lajos, Batthyány Kázmér és mások voltak, akik a vasút 1845. szeptember 14-i közgyűlése után keresték őt fel, hogy mint a megalakítandó Közlekedési Bizottság már kinevezett elnöke a vasút kérdését továbbra is támogassa és a dolgok állásáról a helyszínen győződjék meg. A vállalkozók megegyezését Fiuméba történt megérkezése után — amely alkalommal az ünnepélyes fogadtatásra jellemző, hogy még díszlovések is elhangzottak — maga Kossuth közli Széchenyivel. Széchenyi fiumei utazása, együttműködése Kossuth Lajossal, feltétlenül hozzátartozik a magyar vasútügy fejezetéhez, ha arról teljes és igaz képet akarunk nyerni.

1845-ben a műszaki terveket Ch. F. Zimpel, a Magyar Középponti Vasút

10. Majláth Béla: Gróf Széchenyi István levelei. (Budapest, 1889.) III. 319. o.

11. Széchenyi Napló. 1845. IX. 17.

építője felülvizsgálta. Miután helytelenítette a Száva-átkelést, újból felmerült a vonal Dráva-menti vezetése. E célból az egyesült társaság felkérte Kecskés Károlyt, az országos építészeti főigazgatóság tagját az új nyomvonal megállapítására. Kecskés rövid működése újabb nézeteltérésre adott alkalmat. Alig kezdte meg ugyanis tevékenységét a vukovári vasút-társaság nagy bizalma mellett, elhunyt a Tisza-szabályozás nagy mérnöke, Vásárhelyi Pál. A Tisza-szabályozás

A Széchenyi-szobor leleplezése Sopronban, 1897-ben

— mint folyamatban levő országos érdekű munka — azonnal helyettest kívánt a vezető mérnök posztjára. A helytartótanács Kecskést rendelte ide. Óriási volt erre a felháborodás a vukovári vasút tagjai között. Széchenyi már előre sejtette, hogy a visszahívásnak ódiuma majd órá esik,¹² de mikor Schedius helytartótanácsos és Batthyány Kázmér azt kérdezték tőle, ha Kecskés halt volna meg, a Tisza-szabályozás átengedte volna-e nekik Vásárhelyi Pált, akkor Széchenyi mégis joggal háborodott fel, hogy a vukovári vasút előmunkálatait a Tisza-szabályozás előrehaladott állagával egy szintre helyezik. Kossuth Kecskés távozása után memorandumot intézett a nádorhoz, amelyben azonnali segítséget kért és rámutatott arra a veszélyre, amely az országot éri, ha az idegen tőkének sikerül az a mesterkedése, hogy Triestet előbb kösse össze az országgal, mint Fiumét. A memorandum nem említi Széchenyit, de a hangulat igazságtalanul őt hibáztatja ezért az áthelyezésért.

Időközben újabb összekülönbözésre is sor került a sajtóban Kossuth és Széchenyi között. Kossuth egyik cikkében kifejtette, hogy a vukovári vasút a haza anyagi jólétének elengedhetetlen láncszeme.¹³ Széchenyi válaszában elismerte ugyan a fiumei vasút nagy jelentőségét, főleg ha az Pest végponttal épül, de nem tulajdonított neki az országos problémák között első helyet. Harag-

12. Széchenyi Napló. 1846. IV. 30.

13. Pesti Hírlap, 1845. XII. 30.

jában Kossuthot anyagi érdekeltséggel is vádolta. Ha Kossuth anyagilag érdekelve volt is a vukovári vasútnál, — ez abban a korban természetes és nem diffamáló körülmény — mindazonáltal aligha helyezte (akárcsak Széchenyi) egyéni érdekeit a köz elé. Valójában elsősorban a horvát-szlavóniai földesuraknak állt elsősorban érdekükben, hogy a vasút érintse földbirtokaikat, és így mindent elkövettek a vukovári vonalvezetés végett. Ez az 1846. november 15-i közgyűlésen, melyen Széchenyi is részt vett, ismét kiviláglott. Itt elhatározták, hogy először a Károlyváros—Vukovár szakaszt építik meg. Ebbe az elhatározásba a lokális kérdések mellett a Karszt szakasz építésének a technikai nehézségei is belejátszottak. Épp ezeknek a nehézségeknek ismeretében becsülendő az összes résztvevők elszántsága, mellyel a kérdést kezelték, és érthető Széchenyinek állandó visszatérő aggodalma, ami miatt más, technikailag biztosabban megoldható kérdéseket ha nem is feltétlenül fontosabbnak, de előbbrevalónak — (időben előbbrevalónak) — sorol. Álláspontját újból világosan bizonyítja a Jelenkor, amely szerint Széchenyi „e vállalatot egyik legszükségesebb teendőnek jelentvén ki, annak elősegítését hathatós befolyásával gyámolítani ígerte.”¹⁴ Kossuth Lajos valóban bámulatra méltó kitartással végzett munkáját Széchenyi aggályai mellett¹⁵ is elismeri. Az 1848 elején megjelent javaslat azután végképp tisztázza Széchenyi elképzelését is, ő a vonalat Károlyvárostól Zágráb, Légrad, Kanizsa, Fehérváron át Budára, illetve onnan Pestre kívánja vezetni. Ez a vonalvezetés alighanem még a később megvalósultnál is helyesebb lett volna, elsősorban a 19. században oly fontos gazdasági szerepet betöltő Északnyugat-Magyarország könnyebb elérése miatt.

Széchenyinek igaza volt abban, hogy a fiumei vasút jobban felel meg céljának, ha a tengert s a fővárost közvetlenül köti össze, mert a vukovári átrakodóállomás forgalmi hátrányt jelent. A Duna befagyása időszakában az összeköttetés is megszakadna, a szükséges átrakodás pedig megrágitaná a szállítást. Rá kell mutatni, hogy maga Kossuth se tartotta a vukovári vonalvezetést előbbrevalónak a pestinél, csupán önmagában olcsóbbnak, s így előbb megvalósíthatónak.

A javaslat megjelenése után Kossuth kéri Széchenyit, hogy a vukovári vonalvezetést pótlólag iktassa be. (Ezzel a kéréssel foglalkozik a Vukovár—Fiumei Vasút ülése 1848. február 16-án, Széchenyi lakásán). A vukovári vasút ügye erősen vesztett népszerűségéből, mert a horvátországi földesurak sovinizmusa miatt nem látszik biztosítottnak. Babarczy választmányi tag így nyilatkozott: „Ez nem Vukovár Fiumei, de Vukovár Károlyvári vasút!”¹⁶ A vukovári vasút idegen kereskedőknek kedvez, a Pest—Fiumei pedig hazát alkot, írja Széchenyi ugyanakkor.¹⁷ A fiumei vasút választmányának tagjai végül is a Széchenyi javaslatában lefektetett vonalvezetés mellett döntenek, 11 a 7 ellen, 3 tag pedig közbenső megoldást javasolt, nevezetesen a vonalnak Mohácsra vezetését. Kossuth nem volt megelégedve ezzel az eredménnyel. Február 27-én Széchenyi keresi fel Kossuthot. Kéri, hogy fogjanak kezét, dolgozzanak együtt a Pest—Fiumei vonal megvalósításán. Kossuth lemondó hangnemben tárgyal, ami a vukovári vonalért kifejtett 6 éves tevékenység ismeretében nagyon is érthető. Visszautasítja a Széchenyi által kínált ülnöki pozíciót az új vasút-társulatban, de megígéri, hogy nem lesz a Pest—Fiume terv ellen. A márciusi események nemsokára még nagyobb szabású feladatokat rónak mindkettőjükre. Széchenyi

14. Jelenkor 1846. XII. 3.

15. Meg nem jelent cikk. (1846. XI. 17.)

16. Széchenyi Napló. 1848. III. 17.

17. Majláth B: i. m. III. 580. o. (Tasner Antalhoz, 1848. II. 17.)

Javaslatának törvényerőre emelkedésével pedig a pesti vonalvezetés gondolata végleg győz a vukovári felett.

Döblingből 1850-ben a saját magát marcangoló Széchenyi ezt írja Tasnernek: „... s én ... ki mindent akadályoztam, mit mások akartak, mint például a fiumei vasutat, mely a legértelmesebb volt, mit valaha gondoltak.”¹⁸

A Károlyváros Fiume szakasz kiépítésével 1873-ban létrejött a kapcsolat Budával, a Déli Vasút kanizsai vonalán keresztül, az államvasút vonala teljes hosszban csak 1882-ben nyílt meg. Uj Gradiska–Brod szakasz megnyitásával 1889-ben megvalósult a vukovári vonal is. De Trieszt már 1857 óta a Semmeringen keresztül Béccsel volt összekapcsolva, s 13 évvel a fiumei vonal előtt, 1860-ban megépítette a Déli Vasút a Triesztet Budával összekötő szárnyvonalat is.

A magyar vonalak kiépítésének ez a későbbi sorrendje, mely a gazdasági érdekeknek megfelelően bonyolódott le, igazolta Széchenyi álláspontját a pesti összeköttetés elsőbbségét illetően, de bizonyítja Kossuth Lajos vukovári vasútjának fontosságát is. A két vonal a fejlettebb kapitalizmus idején már nem zárta ki egymást.

* * *

Magyarország fejletlen közlekedése végül is a bécsi kormányt intézkedésre kényszerítette. Miután Apponyi György elnyeri a magyar kancellária vezetését, nemsokára szóba kerül a Közlekedési Bizottság megszervezése, melynek élére Széchenyi Istvánt nevezik ki (1845 május). Széchenyi a hivatalt politikai függetlenségének fenntartása mellett vállalja, s ezért a felkínált tiszteletdíjat sem fogadja el. Ennek ellenére sokan a nemzeti ügy árulójának bélyegzik, kocsiját a felingereltek Pesten sárral dobálják meg.

A Közlekedési Bizottság szervezését Széchenyi rövid idő alatt elvégzi, az erről szóló jelentéssel egy időben javaslatot tesz, hogy a dohánymonopólium jövedelmét az állam fordítsa a közlekedési hálózat kiépítésére. 1847-ben a kancellár felszólítja Széchenyit, hogy a magyar közlekedési hálózat kiépítésére vonatkozó részletes javaslatát terjessze elő, „minthogy kételkedni nem lehet, hogy bölcs vezérlete alatt egy arra vonatkozó terv elkészítése — legalább főrészeiben — már előre haladhatott.”

A munkatársainak közreműködésével összeállított jelentés „Javaslat a Magyar Közlekedési Ügy Rendezéséről” címmel 1848 januárjában lát napvilágot. Ez a munka a magyar vasúthálózat további kiépítésének alapját képezi.

A Javaslat két fejezetben tárgyalja a magyar közlekedési hálózat kialakítására vonatkozó terveket, elgondolásokat. Az első fejezetben a „központosított országos felügyelet” fontosságát fejt ki. Már itt hangsúlyozza az anyagi áldozat szükségességét, mely nélkül a közlekedést hazánkban fellendíteni nem lehet. A külföldi példák átvételénél a hazai sajátosságok figyelembe vételére int. Az ország érdeke, hogy a hálózat egyszerre épüljön ki, így nem jutnak egyes területek kiváltságos helyzetbe. A második fejezetben a közönséget arról akarja meggyőzni, hogy az ország közlekedési fővonalai csak a vasutak lehetnek, a csatornák és utak ezeket egészítik ki. Míg a harmadik fejezetben az egyes közlekedési ágak között az építési költségeket illetően összehasonlításokat tesz, a negyedikben levonja az ebből folyó következtetéseket és kijelöli az építendő

18. Majláth B.: i. m. III. 639. o. (1850. IX. 8.)

útvonalakat. Rendszerének lényegét tehát a „vaspályák” alkotják, melyeket kőutak egészítenek ki. A fővonalak „a magyar kereskedelem s iparfejlődés gyulponkjából”, Buda-Pestről ágaznak ki, s Bécsen át Nyugat-Európával, a Balkánnal, Erdélyen és az Ojtozi szoroson keresztül Kelettel, valamint Galicián át Oroszországgal biztosítják a kapcsolatot.

Jelentős magyar városok, melyeket a fővonal nem érint, szárnyvonalakkal kapcsolódnak a hálózathoz. A tervezett fővonalak összes hossza 173 mérföld. A négy mellékvonal — ezek között szerepel a Sopron—Kanizsai is — 93 mérföld hosszúságú. A szárnyvonalak pedig 32 mérföldet tesznek ki. A „mellékvonal” nem műszaki vonatkozásban értelmezendő, ez csupán azt mutatja, hogy a vonal nem a fővárosból ágazik ki. Az ötödik fejezetben a vármegyék és a tervezett hálózat helyzetéről, a kialakuló összeköttetések nyújtotta előnyökről szól, míg a hatodikban a Javaslat megvalósításával kapcsolatos pénzügyi kérdések tárgyalására tér rá. 11 év alatt 100 millió forintot kíván a közlekedési útvonalak tervezetének megvalósítására fordítani, mely összegből 80 millió a vasutak, 12 millió az utak, 8 millió pedig a csatornák építésére esik. A 7. fejezetben az ország érdekeinek részletesebb fejtegetéséből kibontakoztatja a Javaslat döntő gondolatát, az államvasúti rendszert. Az államvasutak építését államkölcson biztosíthatja.

Széchenyi István azok közé tartozott, akik korán felismerték a feudalizmusban gyökerező magyarság gazdasági és társadalmi fejlődésének szükségét. Annak ellenére, hogy Széchenyi ezt nem forradalmi úton, hanem bizonyos konzervatív felfogástól áthatva lépésről-lépésre kívánja megoldani, tevékenysége mégis haladónak tekinthető. Különösen jelentősek gazdasági vonatkozású felismerései. Ez a közlekedési javaslatban is a legnagyobb érték. Széchenyi átlátta, hogy a közlekedés ügyének rendezése nélkül nem lehetséges az ipar, a kereskedelem és a kulturális színvonal fejlesztése sem. Az államvasúti rendszer eszméjének felvetése és pártolása pedig annál értékesebb, miután erre a külföldi vasútépítések között, melyekre Széchenyi annyiszor hivatkozik, alig akad megvalósított példa. Az államvasúti rendszer keretében alkalmazott helyes tarifapolitika már nemcsak a vasút építésére, hanem az üzemre vonatkozó előrelátást bizonyítja. Az államkölcson igénybevételenek gondolata sem kevésbé jelentős. Kis nép is alkothat nagyot, helyes gazdaságpolitikával, s a rendelkezésre álló erők helyes számbavételével. A mai szocialista közlekedéspolitika egyik súlyponti kérdését, a közlekedési ágak közötti kooperáció kérdését, a koordináció bizonyos fokig primitív megjelenését láthatjuk a Javaslatban.

Ha a reformkorszak nagy hazafiainak politikai tervei valóra válhatnak, ha a független Magyarország nem bukik el a szabadságharcban, bizonyos, hogy Széchenyi első közlekedési programja, a Javaslat hálózata a tervbe vett 11 év alatt meg is valósult volna. Biztosra vehető, hogy ezt további nagyszabású tervek is követik. A kereskedelem és az ipar érdekei — mint erre a Javaslat is utal — második lépésként feltétlenül a hegyvidéki bányák és ipartelepek bekapcsolását sürgették volna, amit a hegyvasutak technikai megoldása ekkorra már lehetővé is tett volna.

* * *

Az első felelős magyar minisztériumban Széchenyinek a közlekedési tárca jutott. A Batthyány Lajos által felajánlott minisztériumot Széchenyi örömmel fogadta el. Rövid működésének legfontosabb eredményeként az országgyűléssel igen nagy küzdelmek árán elfogadtatta Javaslatát. Az alsóház kétnapos ülés

után, kisebb módosítások árán ugyan jóváhagyta azt, de a főrendiház több felszólalás után, a magas költségekre való tekintettel elutasító határozatot hozott. Széchenyi erre benyújtotta lemondását miniszteri állásáról. S ez a lépés megtette hatását. Széchenyi István több mint két évtizedes politikai pályafutásának ideje alatt szerzett személyes nimbuszának latba vetése itt többet jelentett, mint az érvek, a logikus gazdasági fejtegetések. Még aznap este újból összeült a főrendiház és Széchenyi Istvánt az 1848. XXX. törvénycikkben felhatalmazta a javaslat szerint „a haza szívéből” kiinduló vasútvonalak 8 millió forint költségen történő megépítésére, valamint a víziközlekedés 2 millió forint költségen történő fejlesztésére.

Széchenyi utolsó miniszteri beszédét 1848. szeptember 1-én mondta el. Négy nappal később a döblingi ideggyógyintézetbe utazik, melyet 1860-ban, 100 évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig már nem hagy el. Közéleti pályája akkor ér véget, amikor 2 évtizedes tevékenység után 8 millió forint áll rendelkezésére, hogy a magyar államvasutak gondolatát valóra válthassa. Ebből a végből Széchenyi egész tragikuma tükröződik.

* * *

Széchenyi alkotásai és javaslatai közül bizonyára a vasutak biztosították a legnagyobb fejlődést az országnak. Az 1867-ben alakult államvasutak és a többi magyar vasút hálózata nagyjából a 20 évvel korábban kidolgozott Javaslat alapján épültek. A Javaslatban kiegészítő szerepet játszó kőutak nyomvonalain pedig később a helyi érdekű vasúthálózat épült ki.

Javaslatának előszavában Széchenyi azt írta: „Ha nem egészen hasztalan munkát vittünk végbe, bő jutalmunkat már kinyerénk.” Ebből a munkából az egész ország látta a hasznot, s korán részesedett belőle már Sopron is, melynek társadalma kegyelettel adózik Széchenyi István halálának 100. évfordulóján.

Sopronbánfalva 1855 körül
Reschka acélmetszete

A Soproni Tanács 10 éve

Írta: **Bognár Dezső**

(II. rész)

I P A R

A felszabadulás előtt Sopron kispolgári jellegét előszeretettel hangoztatták, ipari jellegéről pedig nem szívesen beszéltek. Természetes, ez a nézet nem egyezett azzal a ténnyel, hogy Sopronnak már 1945 előtt is jól megalapozott könnyűipara volt, különösképpen a textilipar örvendett nagy hírnévnek.

A soproni ipar fejlődésének alapját a város területén fekvő Brennbergbánya kiváló minőségű szene szolgáltatta; ennek energiájára rendezkedtek be majdnem kivétel nélkül az alakuló üzemek.

Heimler Károly által 1936-ban kiadott „Sopron topográfiája” 29 kisebb-nagyobb gyárat sorol fel, ezek kb. 3500 munkást foglalkoztattak, Brennbergbánya pedig 8–900 bányászt. A GYSEV és a MÁV (műhely, forgalom és pálya-építés) munkásait hozzászámítva tehát a gyár, a bánya és a közlekedés átlagban több mint 5000 munkást foglalkoztatott.

Az 1930-as népszámlálás szerint Sopron lakosságának száma 35 895; 1936-ban 36–37 000 lehetett. Ha az 5000 munkásra egyenként 2,5 eltartottat veszünk (ugyan vehetnénk férjet, feleséget és egy gyermeket, azaz három személyt is, mivel azonban a soproni üzemek jellegüknél fogva sok nőt foglalkoztattak, vegyünk csak 2,5 $\frac{0}{0}$ -ot), akkor kiderül, hogy a lakoságnak már 1936-ban 33,7 $\frac{0}{0}$ -a az iparból élt.* Ez a szám minden további fejtegetés nélkül is bizonyítja a város ipari jellegét.

A második világháborúból számos gyárunk megrongálódva került ki, a gumigyár pedig teljesen elpusztult. A felszabadulás után az ipari munkásság szinte hetek alatt helyreállította a gyárakat. Ezek azután az államosítás folytán óriási fejlődésnek indultak. Néhány kisebb üzem — az ésszerűbb gazdálkodás érdekében — azonos profilú nagyobb üzembe olvadt bele. A munkások száma és a kapacitás évről-évre növekedett.

Nagy veszteség érte azonban a várost, amikor 1951-ben a Bányászati Minisztérium azzal a megokolással, hogy ráfizetéses Brennbergbánya működése, azt megszüntette. Sopron városa tehát arra törekedett, hogy újabb ipari üzemek létesítését szorgalmazza. Nem volt könnyű eredményt elérni. Szinte minden város vezetősége arra törekedett, hogy valamilyen iparágat meghonosítsanak a területükön.

Voltak hazánkban olyan városok, amelyek alig, vagy egyáltalán nem rendelkeztek iparral. Velük szemben Sopron előnyösebb helyzetben volt. Túlzott törekvéssel nem lehetett fellépni. Arra kellett elsősorban törekedni, hogy a meglévő ipari üzeink fejlődését, modernizálását segítsük elő. Újabb üzemek létesítése sokkal nehezebb feladat volt. Csak másodlagosan lehetett vele foglalkozni. A város adottságainak kihasználása nyújtott lehetőséget újabb

---

* A közlekedés munkásai is ipari munkásoknak számítanak.

üzemek létesítésére: Sopront 10 000 kh. erdő övezi. Természetes hozama kiváló nyersanyaga lehet egy új üzemnek. Faellátásunk nagy része import-anyagként jön Ausztriából hazánkba és egy Sopronban építendő üzem minimálisra csökkenti a nyersanyag szállításának költségeit. Ezen érvek segítségével sikerült elérni, hogy 1950. augusztus 21-én megkezdték egy új gyár alapozását és rá egy évre, 1951. augusztus 29-én a Soproni Épületasztalosipari Vállalat, Közép-Európa egyik legmodernebb fafeldolgozó üze­me, megkezdte működését.

Már az Épületasztalosipari Vállalat alapításakor szóba került a keletkező hulladékanyagára egy faforgácslemez készítő részleg építése. A kivitelezés pénz hiányában akkor elmaradt. Létesítésére a Tanács a 18-as laktanya romos épületeit juttatta és 1956-ban megkezdődött az építkezés. Az üzemet 1958. szeptember 9-én adták át rendeltetésének.

A Soproni Ruhagyár alapítására a Tanács a Vitnyédi utcában a volt 48-as laktanya műhelyrész-épületét juttatta. A Ruhagyár működése 1950. szeptember 1-én indult meg. Az üzem terjeszkedni kívánt és a Tanácstól nagyobb épületet kért. A Rákóczi utcában meglehetősen romos állapotban levő volt Zrínyi Leánynevelő Intézet épületének hasznosítása sok vitát váltott ki. Végül is a VB. úgy döntött, hogy továbbfejlesztésre a Ruhagyárnak juttatja, mely 1952-ben átköltözött a Rákóczi utcába és ma már kb. 1000 munkást (főleg nőket) foglalkoztató nagyüzemmé fejlődött.

A vasúti műhelyek központosításával a GYSEV-műhelyt is megszüntették. A város vezetőinek közbenjárására kárpótlásul az üresen hagyott épületben meglevő gépparkra egy autóalkatrészgyárat létesítettek. A gyár 1952-ben indult és egészen modern intézménnyé fejlődött.

A Soproni Tanács alapította a Huber-féle Kossuth utcai lakatosüzemből és a Botond utcai Fekete-féle öntödéből a Soproni Gépgyárat, mely 1949-ben alakult. 1953 tavaszán a Tanács a gyárnak juttatta a Faraktár utca 4-es szám alatti volt keményítőgyár telepet, és azóta is ott van. Ma már kb. 100 főt foglalkoztató üzem­mé fejlődött.

Sopronban vannak országos jelentőségű és helyi jelentőségű vállalatok.

Országos jelentőségű üze­meink:

1. Vasöntöde	10. Fésűsfonalgyár
2. Lakatosárugyár	11. Selyemszövőgyár
3. Tűgyár	12. Soproni Pamutipar
4. Gépgyár	13. Ruhagyár
5. Autóalkatrészgyár	14. Malomipar
6. Épületasztalosárugyár	15. Húsüzem
7. Téglagyárak	16. Sörgyár
8. Fűrészüzem	17. Farostlemezgyár
9. Soproni Posztó- és Szőnyeggyár	

Ezekben az üzemekben ma kb. 8000 munkás dolgozik és kapacitásuk a fel­szabadulás előtti állapot­nak többszöröse. Külö­nféle szakminisztériumok az üzemek fejlesztésére kb. 250–300 millió forintot ruháztak be. Szinte minden üzemnek van üzemi konyhája, napköziotthona, bölcsődéje, fürdője, orvosi rendelője. A géppark is többszöröse a háború előtti állapot­nak. A munkatermek modernek, világosak, egészségesek lettek.

Helyi jellegű vállalataink:

1. Soproni Ásvány- és Szikvízüzem	10. Soproni Épülettatarozó KTSZ
2. Finommechanikai Vállalat	11. Soproni Fényképész- és
3. Soproni Asztalos- és Faipari KTSZ	Fogtechnikus KTSZ
4. Soproni Szabó Szövetkezet	12. Soproni Fodrász KTSZ
5. Soproni Fehérnemű Szövetkezet	13. Soproni Háziipari Szövetkezet
6. Soproni Vas- és Szerelő KTSZ	14. Soproni Köztisztasági Vállalat
7. Soproni Fém-tömegcikk KTSZ	15. Soproni Kenyérgyár
8. Soproni Cipész KTSZ	16. Soproni Gázgyár
9. Soproni Jármű- és Gazd. felszerelés gyártó KTSZ	17. Soproni Vízmű
	18. Áramszolgáltató Vállalat

Ezeknek az üzemeknek a feladata a város lakosai helyi szükségleteinek kielégítése, aminek teljes egészében eleget is tesznek. Körülbelül 1800–2000 munkást foglalkoztatnak.

Sopron város ipara tehát a felszabadulás után óriási változáson ment át. A régi kis gyárak nagy, számottevő vállalatokká fejlődtek, új gyárak létesültek: a szocializmus építése Sopront könnyűipari központtá fejlesztette, tehát ipari jellege nem vitatható.

MEZŐGAZDASÁG

Sopron területének megoszlása művelési ágak szerint:

Szántó	5,797 kh.	674 négyszögöl
Kert	825 „	1389 „
Rét	691 „	1460 „
Szőlő	1,566 „	1254 „
Legelő	815 „	627 „
Nádas	1,147 „	406 „
Erdő	9,952 „	619 „
Belsőség és művelésre alkalmatlan terület	2,490 „	79 „
Összesen:	23,283 kh.	6508 négyszögöl

A szőlő- és gyümölcs kultúra jelentős. Különösen híres a zamatos kék-frankos bor, amely hozzátartozik a város jellegzetességeihez. A háború azonban súlyos károkat okozott a szőlő- és gyümölcs termelésben. A leromlás foka a szőlőnél 23 %-os, a gyümölcsfáknál pedig 62 %-os volt. A változó birtoklási viszonyok kb. 360 kh. szőlőterületet rontottak le. A Tanács VB-ának intézkedése következtében sikerült elérni, hogy a 360 kh.-ból csak 14 kh. szőlő területét kellett kivágni. Ugyanis a változó birtoklási viszonyokat a minimálisra csökkentette és súlyos szankciókkal élt azokkal szemben, akik a folyamatos szakszerű művelést elhanyagolták. A város már 1947-ben megkezdte 8 kh. 1100 négyszögöl területen, 25 000 Ft hitellel a szőlő-vadalandtelep létesítését, hogy az öregedő szőlőtőkék pótlása lehetséges legyen. A 11 000, hat-hét méteres fenyőkaróval ellátott telep kiváló oltóanyagot szolgáltatott. A telep 1949-ben az állami gazdaság kezelésébe került.

Tanácsulések is nagyon sokat foglalkoztak a leromlott szőlőterületek megjavításával. Idézek az egyik hozzászólásból: „A szőlőgazdálkodással kapcsolatosan javaslom, hogy a Mezőgazdasági Osztály az állami gazdasággal dolgozza

ki a szőlőgazdaság egész évre szóló agrotechnikáját. A VB pedig tegye kötelezővé mindenki számára, hogy a szőlőket szakszerűen kezeljék, trágyázzák, mesék, permetezzék, az öreg tőkékét pótolják. A végrehajtásról a Mezőgazdasági Osztály a VB-nak tegyen jelentést." (Tanácsülési jegyzőkönyv 1951. április 14.)

A szőlőkultúra megmentése és továbbfejlesztése érdekében szükségesnek mutatkozott a város szőlőterületére vonatkozó rekonstrukciós terv elkészítése. A VB erre a célra létrehozott egy szakbizottságot, ez elkészítette a tervet, amelyet a Tanács VB-a 1955. augusztus 5-én tartott rendkívüli ülésén megvitattott és elfogadott. Idézzünk a tervezetből:

„A tervezet elkészítésénél tekintetbe vettük dülönként a szőlők állagát és csoportosítottuk első, második, harmadik osztályú állagú szőlőre, szőlőtelepítésre alkalmas területre, azonkívül meghatároztuk azokat a körülményeket, amelyek szerint melyik dülőben, milyen területen, milyen minőségű bor termelhető. Így elvégeztük a monográfiai felvételeket: 110 dülöt vettünk számba, ahol szőlőtermeléssel a város közigazgatási területén foglalkozni lehet és kell:

I. osztályú terület	456 kh.	155 négyszögöl
II. osztályú terület	1021 „	879 „
III. osztályú terület	89 „	220 „
Összesen:	1566 kh.	1254 négyszögöl

A szakbizottság munkájának másik része annak a megállapítása volt, hogy a város határában mekkora szőlőtelepítésre alkalmas terület van. A régi szőlőterületek felújítása mellett még 234 kh. területet talált a bizottság megfelelőnek. A rekonstrukciós terv megállapította a pótláshoz és a telepítéshez szükséges vadvesző mennyiségét és megállapította, hogy összesen mintegy 60 kh. terület telepítésére van lehetőség az adott helyzetben. Ebből az előirányzatból az Állami Gazdaság 55 kh., a Haladás Tsz pedig 1 kh., összesen tehát 56 kh. területet valószínűsített meg. A tervezet felőleli tehát mindazokat a tennivalókat amelyeket a szőlőművelés terén el kell végezni.

A szőlőfajták tekintetében a következőket fekteti le a rekonstrukciós terv: A telepítés végrehajtása esetén, minthogy Sopron vörösbor termelő vidék, a telepítések 70 %-át javasoljuk vörösbor adó fajtákkal telepíteni. Mégpedig: 70 % kékfrankos, 15 % oportó, 15 % nedocnoir, a fennmaradó 30 % területen fehér bort kell termelni. Fehérbor fajtákból javasoljuk a következőket: zöldveitellini, furmin, piros-veitellini, rizling, leányka, szürkebarát, tramini.

Továbbá 30 kh. csemegeszőlő telepítését javasolja a tervezet. Tekintettel arra, hogy már 35 kh. szőlőtelepe van a városnak. Csemegeszőlő telepítésre a Chasselas-t tartják legalkalmasabbnak. A szőlő rekonstrukciós terv és a szőlőmonográfiai felvételek igen előnyös és megbízható támpontot adnak a szőlőterület további nagyüzemi kialakításához. A szőlőterületek megoszlása a szőlőrekonstrukciós terv elkészítése idején:

Állami Gazdaság	850 kh.	Felszabadulás	65 „
Haladás TSZ	111 „	Szoc. szektor:	1121 kh
Dózsa TSZ	62 „	Egyéniek kezén	445 kh.
Új Élet TSZ	18 „	Összesen:	1566 kh.
Kossuth TSZ	15 kh.		

A fenti számok mutatják, hogy az Állami Gazdaság legnagyobb szőlőtermelő gazdasága a városnak és a szőlőrekonstrukciós tervnek legkövetkezetesebb végrehajtója. Területén a legmodernabb nagyüzemi szőlőgazdálkodást valószínűsítia

meg. A kiöregedett szőlőterületeket kivágta és új telepítéssel pótolta. Ma a szőlő termelése a következőképpen alakult:

Termőszőlő	573 kh.	Vadvesszőtelep	56 „
Új telepítés, még nem termő	176 „	Összesen:	805 kh.

Tervezik még 4 kh. vadalan terület létesítését és kb. 41 kh. terület szőlővel való betelepítését.

A meglévő gyümölcskultúra megmentése nehezebb feladat volt, egyrészt, mert a lemaradás foka nagyon magas volt, másrészt a gyümölcsfa-állomány akadályozta a nagyüzemi szőlőgazdálkodás fejlesztését. Nem lehetett meggátolni a nagyüzemi szőlőgazdálkodás útjában levő gyümölcsfák kivágását. De a VB megkövetelte, hogy a kivágott fák helyett másutt gyümölcsös telepíttessék.

Ma már nemcsak a szőlő nagyüzemi termelésének, hanem a gyümölcs nagyüzemi termelésének is megnyílt az útja.

Mit mond a tanácsülés? „A szőlőtermelés mellett korábban tekintélyes helyet foglalt el a gyümölcsstermelés. Az elmúlt években a meglévő gyümölcs-telepek kiöregedtek és termésük úgyszólván teljesen kiesett. A gazdák körében a gyümölcsstermesztés iránt nem nagy érdeklődés mutatkozik, noha ugyanolyan jövedelmet biztosít, mint az egyéb mezőgazdasági ágazat. Csak egyedül az Állami Gazdaság foglalkozik intenzíven gyümölcsstermesztéssel. Nagy gyümölcs-telepeket hozott létre: 50 kh. őszibarackot, 10 kh. ribizkét, 70 kh. körtét, 340 kh. almát és 36 kh. szilvát. Ez a közel 500 hold gyümölcsös városunk mezőgazdasági kultúrájában és ellátásában feltétlen változást fog hozni.” (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1957. április 10.)

A termelészövetkezeti mozgalom Sopronban 1948-ban kezdődött. Dózsa néven nyolc parasztcsalád termelészövetkezetet alapított 52 kh. saját földdel, 80 kh. béreltetel, összesen tehát 130 kh. szántófölddel és 10 db közös tehénállománnyal. 1949-ben az időközben alakult Partizán termelészövetkezettel egyesült és akkor területe 744 kh-ra emelkedett. Tagjainak száma 52, állatállománya 15 tehén, nyolc borjú, 16 ló, 20 anyakoca. Ebben az időben a VB munkájának súlypontját a mezőgazdaság szocialista átszervezése képezte. Szinte minden tanácsülés és VB-ülés napirendjén szerepelt. Aktívák százai győzték meg a város parasztságát a nagyüzemi mezőgazdaság előnyéről. Agitációnknak az lett az eredménye, hogy dolgozó parasztságunk nagy része belépett a Dózsába és az Új Élet Tsz-be. Alakult egy I-es típusú termelészövetkezeti csoport, a Kossuth, és megalakult a Haladás szőlőtermelészövetkezet, amely különös jelentőséggel bír városunk szőlőkultúrájának megmentése szempontjából. A VB. kérte a Földművelésügyi Minisztériumot, hogy mivel parasztságunk nagy része a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépett, sorolja Sopront a szövetkezeti városok közé. (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1951. október 21.)

A termelészövetkezeti mozgalom tovább fejlődött. 1950-ben alakult a bánfalvi Új Élet Tsz. A Haladás Tsz 1951 őszén és 1952-ben, 35 tag 33 kh. közös szőlőterületen szüretelt. E jellegzetesen bortermelő Tsz szőlőterületei korszerűek, és mintaszerű gazdálkodás folyik. Gondoskodnak a felújításról és az újabb telepítésről, eddig 27 kh. új szőlőt telepítettek. Évről-évre megyei és országos kiállításokon díjat nyert a kékfrankos tramini, a veltelini és leányka nevű bora. A Haladás Tsz és az Állami Gazdaság működésük során jelentős mértékben hozzájárultak, hogy a soproni borvidék jelenlegi színvonala emelkedett és megtartotta jó hírnevét.

A termelészövetkezeti mozgalom továbbra is emelkedett. 1959-ben — a Párt-

bizottság és a Tanács jó munkája következtében — szinte egész parasztságunk a nagyüzemi gazdálkodás útjára lépett. Sopronban öt tsz működik:

Haladás TSZ	Új Élet TSZ
Dózsa TSZ	Kossuth TSZ
Petőfi TSZ	

Közös gazdálkodásba vont területük művelési megoszlás szerint:

Szántó	1543 kh.	Gyümölcsös	66 kh.
Rét	140 „	Erdő	3 „
Legelő	134 „	Művelés alatt	
Szőlő	221 „	nem álló terület	37 „

Háztáji terület:

Szántó	115 kh.
Szőlő	210 „

A termelőszövetkezeti tagok száma: 428.

Sopron városa a nagyüzemi mezőgazdaság útjára lépve képes lesz megoldani a szőlő, gyümölcs és más mezőgazdasági termékek magasfokú termelését.

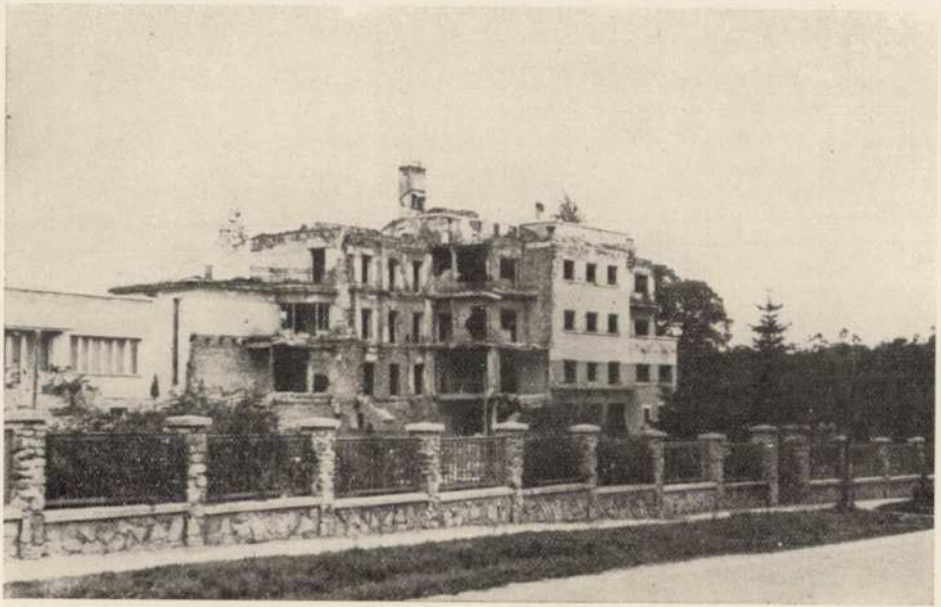
IDEGENFORGALOM

Az ipar, a szőlő- és a gyümölcs kultúra fejlesztése mellett Sopron város fejlődésének fontos tényezője az idegenforgalom. A gyönyörű hegyvidéki, erdei kirándulóhelyek, a Fertő-tó, a Tómalom, a soproni szőlőhegyek kincsei, a műemlékek, a képzőművészet, a zenekultúra, a balfi lithiumos gyógyvíz, a kénesfürdő, a fertőrákosi kőfejtő és Brennbérg: hazánkban szinte egyedülálló adottságai az idegenforgalomnak. A város idejében meglátta azt az óriási lehetőséget, amelyet az idegenforgalom nyújthat. Már 1945 előtt is jelentős idegenforgalom bonyolódott le Sopronban, amit a következő statisztikai számok is bizonyítanak:

Év:	Belföldi:	Külföldi:	Összesen:
1932	67 631	14,877	82 508
1933	62 745	26 659	89 404
1934	62 276	40 270	102 546
1935	60 188	55 201	115 389
1936	64 279	42 249	106 528
1937	68 496	40 425	108 921

A felszabadulás után ezen a téren is mindent újra kellett kezdeni. 1947. március 1-én, az Ógabona tér 8. sz. alatt megnyílt a Sopron Városi Idegenforgalmi Hivatal. Az idegenforgalom megindítása érdekében 1947-ben a város rendezésében volt a „Soproni Ipar 100 éve” c. első kulturális megmozdulás. Sikere biztató jele volt az idegenforgalom megindulásának, következtében újra országos érdeklődés volt tapasztalható Sopron szépségei iránt.

1946-ban a várost övező 10 000 kh. erdő államosításra került azokkal a területekkel együtt, amelyek közvetlenül a várossal érintkezve az idegenforgalom nélkülözhetetlen területeivé épültek ki. Az idegenforgalom jövőbeni fejlesztése érdekében szükség volt ezekre. A város vezetősége a Földművelésügyi Minisz-

A Lövér-szálló romos szárnya (1944—1959)

tériumtól megfelelő területeket kért vissza tulajdonába. A város vezetőségének ismételt felterjesztésére a 20.070/1949. korm. sz. rendelet alapján szervezett Közületi Vagyoni Bizottság az 1949. augusztus 23-án megtartott ülésén hozott 2.310.406/1949. VI. 9. sz. határozatával 277 kh. 1302 □-öl nagyságú erdőterületet az üdülöhely kialakításához szükséges parkerdő létesítése céljából visszajuttatott a város tulajdonába. Ez az erdő a Károly-magaslat és a Nándor-magaslat környéke. Mivel a belterületen fekvő Sörház-dombi erdő és a Városliget nem került államosításra, a város erdőterülete 333 kh-ra növekedett. A város arra törekedett, hogy a visszakapott erdőterületeket továbbra is olyan parkerdővé alakítsa ki, amely szépségével és nyugalmaival minél tökéletesebben szolgálja az idegenforgalmat. Az erdőség, a sétányok, a padok, az emlékek, a kirándulóhelyek állapota bizonyítja, hogy nem érdemtelenül kapta vissza.

A háborúban súlyosan megsérült Lövér-szálló jobbszárnyának helyreállítását 1947-ben kezdte meg a város és egy évre rá 1948. június 1-én megnyitotta kapuit a Sopronban üdülni kívánók előtt. Vele párhuzamosan a Sport-szálló, a Textiles üdülő (volt Hernfeld-panzió) is elkészült. A Pedagógus-üdülőt a város kifejezetten társadalmi úton állította helyre. A Hatvan-turistaházat a természetjárók hozták rendbe.

1950-ben az üdültetés terén forradalmi változás állt be azáltal, hogy a kormány a dolgozók üdültetését a SZOT-ra bízta és ennek következtében a dolgozók szervezett üdültetése megindult. Ekkor került a Lövér-szálló a Csepeli Vasmű kezelésébe.

Sopron város mindent megtett, hogy a háború alatt befejezetlenül maradt Ciklámen-szálló épületét az idegenforgalom szolgálatába állítsa. Több szervnek ajánlotta fel, hogy üdültetés céljára állítsák helyre, volt is érdeklődés, de a többmilliósi költség késleltette a helyreállítást. Időközben az Egészségügyi Minisz-

A Lövér-szálló helyreállított szárnya (1960)

térium megszerezte a Ciklámen-szálló tulajdonjogát és TBC szanatóriumná tervezte átépíteni. A végrehajtó bizottság, az állandó bizottság és a város lakossága által támogatva megvétózta az EÜ. M. ezirányú törekvését. A tudószanatórium létesítése a város lakosságát nagymértékben foglalkoztatta. Az állandó bizottságok jegyzőkönyvei a lakosság tiltakozásáról tanúskodnak. E hangok még a tanácsülésen is megszólaltak. Idézem az egyik hozzászólót: „Hallottuk, hogy az EÜ. M. a Ciklámen-szállóból tudószanatóriumot akar létesíteni. Ha ezt megengedi a Tanács, akkor Sopron megszűnt üdülőváros lenni. Nagyobb arányú idegenforgalomra nem törekedhetünk. Ennek nem szabad megtörténni, a Tanács akadályozza meg!” Hosszú és szívos harc kezdődött, amely mégis a város győzelmével végződött, mert a Tanács VB-a a Ciklámen tudószanatóriumná való átépítésére nem adott engedélyt.

Később (1955. július) az EÜ M. közölte, hogy Sopronban szanatóriumot (nem TBC) kíván létesíteni, azonban az ingatlan területe annak létesítésére nem elégséges. Kéri, hogy a Tanács engedjen át a kezelésében levő erdőterületből az ingatlan nyugati oldalán átlagosan 30 m széles területet, 1655 □-öl nagyságban. A VB. a kért területet a következő feltételekkel engedte át:

- a) A Ciklámen-ből TBC szanatóriumot nem szabad létesíteni.
- b) A szanatórium építését 2 éven belül be kell fejezni.
- c) A területen a fákat csak az új épületek helyén szabad kivágni.

(VB. jegyzőkönyv 1955. július 29.)

A szanatórium elkészült és 200 személy számára biztosít üdülést.

A Lövér-szálló jobbszárnyát a város helyreállította, de a balszárny hosszú évekig romos állapotban maradt és a lebontás veszélye fenyegette. A Csepeli Vasmű több ízben fordult a Tanácshoz bontási engedélyért azzal az indokkal, hogy a helyreállítás túlságosan költséges, nem áll arányban a romépület értékével és pénz sem áll rendelkezésre. A bontási anyagból származó bevételeket a középső épület (ebédlő, konyha stb.) helyreállítására akarják fordítani. A végrehajtó bizottság a bontási engedélyt nem adta meg. Még a tanácsülés is foglalkozott a Lövér-szálló romos épület lebontása, illetve helyreállítása ügyével: „A tanácsülés utasítja a végrehajtó bizottságot, hogy keresse meg a Csepeli Vasmű Igazgatóságát és kötelezze a Lövér-szálló baloldali, romos részének helyreállítására.” (1955. márc. 22-i tanácsülés határozatából.)

1958-ban a Csepeli Vas- és Fémművek lemondása folytán a SZOT vette tervbe a Lövér-szálló romos épületének helyreállítását és megbízást adott a tervek elkészítésére. Még 1958-ban az állagvédelmi munkákat elvégezték és az 1959. év végére teljesen elkészült a Lövér-szálló romos részének helyreállítása.

Az idegenforgalom fejlesztésének gondolatát a város lakossága nagy aktivitással támogatta, akarata kifejezésre jutott a végrehajtó bizottság cselekedeteiben. Az 1950-ben alakult Üdülöhelyi Állandó Bizottság szócsove volt a város közvéleményének és nagyon sokat tett a város üdülöhelyé fejlesztésének érdekében. A tanácsülés a következőket mondja erről: „Az Üdülöhelyi Állandó Bizottságnak köszönhető, hogy a Sopronban üdülők olyan jól érzik magukat, hogy újra és újra Sopronba kérik beutalásukat. Az egyik vendég egy év után újra Sopronban üdült és városnézés alkalmával a következőket mondotta: „Sopronban az Üdülöhelyi Állandó Bizottság idegenvezetésének köszöni, hogy megtanulta a régiségeket értékelni és szeretni. Szép hangversenyekkel és előadásokkal tartalmassá teszik az üdülők pihenését.” (Tanácsülési jegyzőkönyv 1953. jan. 23.)

Az Üdülöhelyi Állandó Bizottság közreműködésével a VB. megalkotta az üdülöhelyi szabályrendeletet, amelyet a VB 89/1951. sz. határozatával elfogadott és a tanácsülés, majd a főhatóság elé terjesztett jóváhagyás végett. A szabályrendelet 7 §-ban fekteti le azokat az alapvető elveket, amelyek hivatva vannak az üdülést a törvény keretein belül biztosítani.

A VB. karöltve az Üdülöhelyi Állandó Bizottsággal az idegenforgalom fejlesztése érdekében 1954. október 2-től 10-ig megrendezte „Soproni Ünnepi Hét” címmel az első nagyobb arányú kulturális megmozdulást. Az Ünnepi Hét műsora gazdag és magas színvonalú volt: Sopron történetével foglalkozó tudományos előadások, irodalmi- és színháztörténeti előadások, zenekari és énekari hangversenyek, különféle kiállítások, és színelőadások stb. Azóta a Városi Tanács, a Hazafias Népfronttal karöltve, évente megrendezi a Soproni Ünnepi Heteket.

1956. július 22-én a végrehajtó bizottság elkészítette Sopron város idegenforgalmának fejlesztési tervét, amelyet a Tervhivatal elnökének és a belkereskedelmi miniszternek továbbított. Ugyanis ebben az időben a felsőbb szervek is inspirálták a Soproni Tanácsot az idegenforgalom fejlesztésére. A fejlesztési terv összesítő szövegét bemutatom. A végrehajtásnak két üteme van. Az első a sürgősen végrehajtandó feladatokat foglalja magában, a második a távolabbi terveket:

*Sopron idegenforgalma fejlesztéséhez szükséges létesítmények
és berendezések összesítő kimutatása:*

I. ÜTEM:

1. csoport: Idegenforgalmi létesítmények:	22 850 000 Ft
2. csoport: Fürdők, sportlétesítmények:	9 920 000 „
3. csoport: Közlekedés és utak:	9 050 000 „
4. csoport: Közvilágítás:	1 800 000 „
5. csoport: Idegenforgalmi nevezetességek és különlegességeket képviselő műemlékek feltárása és helyreállítása:	6 290 000 „
6. csoport: Veszélyes műemlékek és műemlékjellegű épületek helyreállítása:	5 460 000 „
7. csoport: Városképi szempontból legfontosabb foghíj beépítése:	4 180 000 „
<u>Osszesen:</u>	<u>59 550 000 Ft</u>

II. ÜTEM:

1. csoport: Idegenforgalmi létesítmények:	11 500 000 Ft
2. csoport: Fürdők, sportlétesítmények:	3 000 000 „
3. csoport: Közlekedés és utak	15 000 000 „
4. csoport: Elhanyagolt műemlékek és műemlékjellegű épületek helyreállítása:	4 530 000 „
5. csoport: Elhanyagolt, de nem műemlékjellegű házak helyreállítása:	2 750 000 „
6. csoport: Városképi szempontból fontos foghíj beépítése:	5 440 000 „
<u>Osszesen:</u>	<u>42 220 000 Ft</u>
I. és II. ütem együtt:	101 770 000 Ft

A tervezet olyan magas végösszeget mutatott ki, hogy még a legoptimistább rajongók sem mertek – a biztatás ellenére sem – a megvalósulásban reménykedni. A végrehajtó bizottságon belül az a nézet alakult ki: Ha a tervezet 30 %-a valósul csak meg, Sopron város idegenforgalma akkor is óriási lépést tesz előre. Sajnos, a tervezet megvalósulását az ellenforradalom megakadályozta.

Az ellenforradalom után az idegenforgalomban is – ha nem is gyorsan – megkezdődött a konszolidáció. A Soproni Tanács töretlen következetességgel foglalkozott az idegenforgalom fejlesztésével. 1957. április 10-én tárgyalta a tanács a város fejlesztési tervét, amelyben az idegenforgalom méltó helyet kapott. A tanácsülés többek között a következőket mondja: „Helyes úton járunk, ha a város idegenforgalmának fejlesztéséről nem mondunk le és minden erőnket annak kifejlesztésére fordítjuk. A város jövője szempontjából az idegenforgalomnak nagy jelentősége van. Természeti szépségei és műemlékei a város jólétének és fellendülésének bázisa. Erre támaszkodni kell. Legelsősorban szállodák, éttermek s az idegenforgalom egyéb objektumait is helyre kell állítani és újabbak létesítését kell tervbe venni. Házak tatarozása, utak építése, víz, gáz, köztisztaság, kereskedelem fejlesztése elengedhetetlen része az idegenforgalomnak.”

Az 1957. július 18-i tanácsülés a következőket mondja: „A legutóbbi tanácsülésünkön beszéltünk arról, hogy Sopron város idegenforgalmának fejlesztése előttünk álló feladat. Mi tisztában vagyunk azzal, hogy a jelen nemzetközi helyzetben az idegenforgalom nagyarányú megindításáról nem lehet szó. De nekünk nemcsak a mára kell gondolnunk, hanem a holnapra is, és abban már megállá-

podtunk, hogy a város idegenforgalmának fejlesztése üzemünk fejlesztése mellett létkérdés.”

Üdülészállóink — a Lövér, a Pedagógus, a Budapesti Textiles stb. — ma már kb. 370 üdülő befogadására alkalmasak. Kéthetenkénti váltással évente több ezer ember ismerkedik meg Sopron gyönyörű vidékével és műkincseivel.

Sajnos szállodáink befogadóképessége nem tartott lépést az idegenforgalom szerény fejlődésével sem. Tulajdonképpen csak 2 szállodánk van, a Pannónia 55 szobával, 113 férőhellyel és a Turistaszálló 11 szobával, 20 férőhellyel. Csak a hétköznapi forgalom lebonyolítására képesek.

A Vendéglátó Vállalat üzemének étkezési és férőhelykapacitása már valamivel jobb képet mutat.

	étk. kapacitás	férőhely (zárthelyiségben)	férőhely (kérthelyiségben)
Pannónia	450	290	—
Deák vendéglő	80	130	460
Kékfrankos	80	110	—
Gambrinus	130	170	—
Turista vendéglő	50	200	240
Kertvárosi	25	100	240

A vállalat 1950-től 1959 végéig 4 443 000 Ft összeget ruházott be, ill. használt fel felújításra. Megszépült a Pannónia, a Deák vendéglő, a Kékfrankos (a volt Perkovác), a Turistaház, a bánfalvi Kertvendéglő (a volt Nika), a Gambrinus, a Bástya, a Várkapu és néhány eszpresszó.

A Vendéglátó Vállalat az utóbbi évek nagyobb arányú idegenforgalmi megmozdulásait sikeresen bonyolította le. Az idegenforgalom további fejlődése szükségessé teszi a szállodai férőhelyek növelését és a vendéglátás további fejlesztését. A közeli években még nagyobb idegenforgalomra számíthat a város.

Összefoglalva: A nehézségek ellenére — amelyek átmeneti jellegűek — Sopronban fejlett idegenforgalomról beszélhetünk, különösképpen az idegenforgalom minősége egyedülálló. Gondolok a városvezetések, koncertek és kultúrelőadások színvonalára. Hogyan fejlődik Sopron idegenforgalma, milyen közkedvelté lettek a kulturális rendezvényei, azt a következő számok tükrében szeretném bemutatni:

Városismertetési séták és rendezvények:

1951. évben	88	vezetésen	résztevett	5 189	fő
1952.	108	„	„	7 935	„
1953.	135	„	„	9 326	„
1954.	169	„	„	16 999	„
1955.	184	„	„	16 640	„
1956.	205	„	„	15 619	„
1957.	367	„	„	33 400	„
1958.	763	„	„	75 625	„

Sopron környéki turista-kirándulások:

1951. évben	17	vezetésen	résztevett	931	fő
1952.	16	„	„	786	„
1953.	38	„	„	2 359	„
1954.	49	„	„	3 654	„
1955.	44	„	„	3 970	„
1956.	67	„	„	5 780	„
1957.	95	„	„	3 464	„
1958.	208	„	„	16 896	„

Vetítettképes előadások „Szép Sopron” címmel:

	1951. évben	2 előadás	269 néző	előtt
1952.	„ 32	„	4 349	„
1953.	„ 42	„	6 035	„
1954.	„ 58	„	7 647	„
1955.	„ 53	„	7 102	„
1956.	„ 48	„	6 370	„
1957.	„ 36	„	6 060	„
1958.	„ 51	„	9 165	„

Ezek a számok igazolják a legjobban, hogy Sopron város kezdi elfoglalni az öt megillető helyet az idegenforgalomban. A város lakosságának töretlen akarata lerakta a fundamentumot Sopron város idegenforgalmának fejlesztéséhez.

Ha nem is szorosan az idegenforgalom szolgálatába állítva, de a város lakossága mellett az üdülők szórakoztatását is nagyban elősegítette a magyar televízió élvezésének megkönnyítése annak a révén, hogy a Károlymagaslat kilátótornyában reléállomás létesült.

(Folytatjuk.)

A mai Idegenforgalmi Hivatal helyén állott házcsoport az Ogabona téren
1935 körül. Gantner Antal felvétele

Adatok a római Scarabantia jogi életéről

Írta: Visky Károly

I.

Annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a római jog, mint a birodalom joga az egyes római tartományokban miként érvényesült, a tudományos irodalmat már régóta foglalkoztatja. A kutatások eddig igen értékes eredményeket hoztak. Különösen jelentősek az Egyiptom földjéről előkerült jogi tartalmú papiruszok, amelyek alapján az ókor ottani jogi életéről rendkívül széles, a jog minden ágára kiterjedő képet lehet nyerni. Más tartományokból, sajnos, ilyen kimerítő tájékoztatást a rómaikor emlékei nem nyújtanak. Ritkaság számba mennek a forgalmi életbe bepillantást engedő olyan emlékek is, mint a dáciai viaszostáblák, amelyeknek magánjogi vonatkozású anyagát általában a római jog forrásait tartalmazó minden gyűjteményben meg lehet találni.

Az egyes provinciák jogi életéről valamelyes tájékoztatást azoknak a római-kori köemlékeknek a feliratai alapján lehet szerezni, amelyekben jogi, közlebről magánjogi vonatkozású adatok vannak. Innen van, hogy a rómaikorból megmaradt köfeliratok jogtörténeti vonatkozásban érdekes anyaga már szintén régebbi idő óta tárgya a tudományos vizsgálatoknak és abból egészen külön tudomány, a jogi epigráfia fejlődött ki.

A hazánk földjéről előkerült római-kori feliratos emlékek — akárcsak azok, amelyek a birodalom más tartományaiból származnak — sok mindenféle vonatkozásban adnak tudósítást arról, hogy milyen volt a jogi élet a dunántúli országrészen, amely Augustus császár idejét követően négy évszázadon át Pannonia tartományként a római birodalomhoz tartozott.

Aquincum, Brigetio, Savaria és Intercisa feliratos köemlékeinek egész sora szolgáltat olyan adatokat, amelyek magánjogi szempontból érdekesek. Ezekből egészen színes és változatos képet lehet alkotni arról, hogy miként kerültek itt alkalmazásra a római magánjog szabályai és intézményei. A mai Sopron helyén állott Scarabantia köfeliratai a rómaikor pannoniai jogi emlékeit értékesen egészítik ki és még szélesebbé teszik a képet, amely a hazánkban napfényre került köemlékekből ilyen vonatkozásban kibontakozik. Segítséget nyújt ehhez a soproni Liszt Ferenc Múzeum lapidariuma, ahol a mintaszerűen összeállított és nagy gonddal kezelt epigrafiai anyag sok érdekes adatra hívja fel a kutató figyelmét.

II.

Sopron környéke a római hódítás előtt — mint ismeretes — a kelták egyik törzsének, a boi-oknak a települési helye volt. Maga a város a boi-ok egyik központja lehetett. A terület valószínűleg Augustus vagy utódja, Tiberius uralmában került a római uralom alá, amikor is azt a birodalom Noricum nevű tartományához csatolták.

Erről tanúskodik Plinius, akinél egyik helyen a következőket lehet olvasni:
„Norisicis iunguntur lacus Peiso deserta Boiorum, jam tamen colonia Divi Claudii Sabaria et oppido Scarabantia Julia habitabuntur.”¹

Plinius ilyenformán Scarabantia helyét hozzávetőleges pontossággal földrajzilag is meghatározta, amikor azt Savaria, a mai Szombathely, valamint a lacus Peiso, vagyis a Fertő-tó közelébe helyezte. A város neve, Scarabantia² mellé illesztette „Iulia” jelzőt arra mutat, hogy a település már a legelső császárok egyike, alighanem Tiberius alatt „oppidum” volt. Az „oppidum” megjelölés olyan településre utal, amelyet római polgárjoggal nem bíró népesség lakott.³ Ebből arra lehet következtetni, hogy a város bennszülött lakosságát a római hódítók nem pusztították el, hanem az a terület meghódítása után is helyén maradt és az „oppidum” keretében élte tovább életét.

Vespasianus császár alatt (69–79) Noricum-nak egy részét Scarabantiával együtt Pannoniához csatolták. Valószínűleg ez idő tájt lett Scarabantia municipium-má, ami azt jelentette, hogy a bennszülött boi-ok községéből római jellegű várossá alakult.⁴ Erre nézve több feliratos köemléken lehet utalást találni.

Egyik Szombathely mellett, Perént községben talált római kori kövön a következő felirat állott:

Municipium / Flavium / Aug / Scarabant(ia)⁵

A szövegből az tűnik ki, hogy Scarabantia a Flaviusok korában nyerte el a municipium rangját. A „Flavium” jelző nyilván azért került a municipium szó mellé, mert a város számára a rangemlést a Flavius családból való császárok valamelyike (Vespasianus, Titus vagy Domitianus) adta. Scarabantia municipium-má válását tehát az 59–96. évek közötti időre kell tenni.

Megerősíti ezt a Sopronban talált Silvanus- emlékkő felirata:

Silvano Aug(usto) sac(rum) / Tib(erius) Iul(ius) Quintili / anus dec(urio) mun(icipii) / Fl(avii) Scarb(antiae) quaes(tor) / p(ecuniae) p(ublicae) aedilis Iivir / i(ure) d(icundo) auguratus / at pristinam speciem restitu(it)

A felirat⁶ Silvanus-nak emelt épületen vagy emlékszobron lehetett, amelyet – a szöveg szerint – az augurrá lett Tiberius Julius Quintilianus Scarabantia

1. Hist. nat. 3. 24. 27.

2. Az a feltevés, hogy Sopron nevét B. Sempronius Secundinus-tól nyerte volna, teljesen megdőlt. L. erre nézve Récsei Viktor, Sopron ókori nevei és a sopronmegyei római feliratok. Sopron. 1887. 16–19. l. — A Scarabantia vagy Scarabantia név kelta voltára I. Holder, A., Alt-celtischer Sprachschatz. II. kötet Leipzig. (1897.) 1395.

3. Olyan esetekben ugyanis, amikor a források „coloniá”-t vagy „municipium”-ot említnek, az „oppidum” elnevezés a bennszülöttek településének megjelölésére szorítkozik. — „Wo coloniae und municipia ausdrücklich genannt werden, beschränkt sich oppida auf die Lateiner- und Peregrinergemeinden, für welche letztere es allmählich der Terminus technicus wird.” (Kornemann, E., Oppidum. Paulys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. XVIII. kötet 1. rész 718–719.) — Különösen vonatkoztatható ez Scarabantiára, minthogy Pannoniában, amelyhez később átcsatolták, a városok általában a meghódított lakosság községeiből fejlődtek ki. (L. Kornemann, E., id. m. 722.)

4. Van olyan nézet is, amely szerint Scarabantia már Tiberius alatt (14–37) elérte a municipium rangját és nem csak később az I. század második felében a Flavius császárok idején. — L. ezekről Sopron és környéke műemlékei. 2-ik kiadás Budapest. 1956. 25. l.; Kuzsinszky Bálint, Pannonia római jogú városai. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1892. évf. 365–366. l.

5. C. I. L. III. 4192. — A kő elveszett. (L. Récsei, id. m. 25. l.)

6. C. I. L. III. 4234. — Az „auguratus” szó a kőfaragó tévedéséből eredhet. (V. ö. Récsei, id. m. 26. l.)

város (municipium) tanácsosa (decurio), a közjavak kezelője és bíró állítottatott régi alakjában helyre.

A város megjelöléseként a „municipium Flavium” tehát e helyütt is megismétlődik. Ugyancsak a város római jogállására utal még a következő felirat-töredék:

L(ucius) F(lavius) Fortunatus ..... VI(vir) / Aug(ustalis) .....
m(unicipii) Scarb(antiae) ..... / mai ..... IX ..... v et
Sam ..... / et M ..... e ..... l Mon .....
ann(orum XXXV)⁷

A töredéken szereplő Lucius Flavius Fortunatus Scarabantia város sevir augustalis-a volt, azaz olyan kiemelkedőbb tisztséget töltött be, amely a tanácsosok (decuriones) után következett.⁸

A municipium jogállásának elérése a város addigi szervezetén lényeges változást hozott. Az addigi bennszülött községi szervezet helyét római módra kialakított városi szervezet foglalta el. Ennek következtében az ismertetett feliratokon olyan jellegzetesen római tisztségekről esik szó, mint a duumviri, decurio, aedilis, quaestor, augustales, augur.⁹

A municipium-má válás a császárkorban azzal járt, hogy a város kötelékébe tartozó polgárok valamennyien elnyerték a római polgárjogot (civitas), azaz római polgárokká (cives Romani) lettek.¹⁰ A római polgárjog közjogi és magánjogi vonatkozású jogokat foglalt magában. Közjogi jellegű jogok voltak: a szavazati jog (ius suffragii), a hivatalokra választhatóság (ius honorum) és a római legiók kötelékében való katonáskodás joga. Magánjogi vonatkozásban a római polgárjog a vagyoni jogképességet (ius commercii) és a római házasságkötésre, valamint az ebből eredő jogok megszerzésére való képességet (ius connubii) jelentette. Ezek a jogok csak a római polgárokat illették meg, mások ezekből ki voltak zárva. Municipium-má lett városok ennek következtében polgári kötelékükbe csak olyan személyeket vehettek fel, akik már előbb is római polgárok voltak.¹¹

Természetes volt ilyen körülmények között, hogy a municipium rangját többnyire olyan városok nyerték el, amelyekben nagyobb számú kiszolgált légióbéli katona, veterán telepedett meg és a város lakossága már részben ilyenekből adódott.¹² Számos felirat mutatja, hogy Scarabantiában is így lehetett.¹³ Nincs kizárva, hogy Augustus vagy utódai ide – a bennszülött lakosság községi szervezetének érintetlenül hagyása mellett – veterán telepéseket irányítottak, még mielőtt a város municipium-má lett volna.¹⁴ A bennszülöttek községének

7. C. I. L. III. 4249.

8. A tisztség — római viszonyokhoz hasonlítva — az ordo equesternek megfelelő lehetett. (Récei, id. m. 27—28. l.)

9. V. ö. Fluss, Scarabantia. Paulys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. II. sorozat. 2. kötet 355. — A pannoniai városok szervezetét illetően bő tájékoztatást ad Ferenczy Endre, (A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. 1958. 67—68. l. — Aquincum-ot illetően Szilágyi János. (Aquincum. Budapest. 1956. 35—36. l.)

10. Puchta, G. F., Cursus der Institutionen. Leipzig. 1881. I. kötet 241. l.

11. Puchta, G. F., id. m. II. kötet 100. l.; Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 34. l. — Hazai viszonylatban Aquincum-mal kapcsolatban részletesebben l. Szilágyi J., id. m. 20. l.

12. Puchta, id. m. I. kötet 241. l.

13. Pl. C. I. L. III. 4247., továbbá Comagina, Caius Cotonius és Salvius Aebutius sírköveinek feliratai, közölve Archaeologiai Értesítő 1911. évf. 366. és 368. l. (Bella Lajos.)

14. L. erről Kuzsinszky B., id. m. 374. l.

római formájú várossá alakítása és az ezzel járó rangemelés a birodalom romanizációs törekvéseinek egyik legfontosabb eszköze volt.¹⁵

A városok a császárkorban további rangemeléshez is juthattak, ha municipium-ból coloniá-vá lettek.¹⁶ Még ezen is túlmenő megkülönböztetés volt, ha valamely város elnyerte a *ius Italicum*-ot, vagyis azt a magánjogok szempontjából is jelentős kiemelést, ami által a város területéhez tartozó földek az itáliai földterülettel (*fundus Italicus*) azonos jelleget kaptak.¹⁷ Ilyenekről azonban a Scarabantia-ból való köemlékek feliratain nincsen említés. Scarabantia a municipium rangján túl nem emelkedett.¹⁸ Még kevésbé nyerhette el a *ius Italicum*-ot, mert ezt általában csak a colonia rangjára emelt városok kapták meg, de ilyen megkülönböztető kiemelést a Pannoniában levő coloniák egyike sem ért el, még Aquincum és Savaria sem.

Mindezek ellenére Scarabantia igen jelentős helység lehetett, amelyen fontos római országot vezetett keresztül. A város azonban nem annyira katonai, mint inkább kereskedelmi vonatkozásban emelkedett ki.¹⁹ A rómaikor Sopron területén feltárt emlékei mindenesetre arra mutatnak, hogy Scarabantia minden tekintetben magán viselte a római municipium-ok jellegzetességeit.

III.

Scarabantia polgárai — minthogy a város római municipium jogállásával bírt — római polgárok (*cives Romani*) voltak, bár nagyobb részük bizonyára a bennszülött *boi*-ok törzséből származott. Ezek mellett nyilvánvalóan szép számmal akadtak olyan szabad emberek is, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal (*peregrini*). Egyébként azonban azok a különbségek, amelyek a római polgárok és a többi szabadok között fennállottak, csak a 212. évig maradtak meg, amikor is a *lex Antoniniana* a római polgárjogot általában a birodalom valamennyi szabad alattvalójának megadta.²⁰

A szabad emberek mellett — az ókori rabszolgatartó társadalmi rend körülményeinek megfelelően — bőven éltek a városban rabszolgák is. A rabszolgaság intézménye kétségkívül megvolt már a bennszülött lakosság körében, de a római hódítás során behatoló elemek ezt ugyancsak hozták magukkal. A rabszolga-

15. V. ö. Alföldi A., *Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti kerete*. Budapest. 1936. 30. l.

16. V. ö. Puchta, id. m. I. kötet 242. l.

17. A római tartományokban ugyanis általában az az ősi időből eredő elv érvényesült, hogy a föld tulajdona csak az államot illeti. A tartományi földeken tehát az államon kívül tulajdont senki nem szerezhettek, ezeken csak olyan jogviszony keletkezhetett, amely a jogosult részére a birtoklást (*possessio*) és a hasznok és gyümölcsök élvezetét (*uti-frui*) biztosította. Kiváltságnak számított az, ha egyes városok a *ius Italicum*-ot elnyerték, aminek révén földjeik magántulajdon tárgyává lehettek. Az ilyen azért ritka, mert ezzel a földek mentesültek az állami tulajdon elismerését jelentő adók alól, ami viszont a római államnak bevételkiesést jelentett. — L. ezekre Gai *Inst. comm.* 2. 7., — továbbá Rostowtzev, M., *Studien zur Geschichte des röm Kolonates*. 318. l.; Bonfante, P., *Corso di diritto romano*. II. kötet. *La proprietà*. I. rész. 235—236. l.; Mitteis, L., *Reichsrecht und Volksrecht*. 112. l.; Szász B., *Földkérdés Rómában*. 12—14. l.; Tomasz J., *A Római földkérdés* 28—31. l.

18. L. Kuzsinszky B., id. m. 373. l.

19. V. ö. Fluss, id. m. 356., Récei V., id. m. 13. l.

20. A *lex Antoniniana* révén sem nyertek római polgárjogot az ún. *peregrini dediticii*, akik semmiféle város kötelékébe nem tartoztak, valamint a *latini Iuniani*, azaz a hibásan felszabadítottak. Ezek különös jogi helyzetét későbbi jogszabályok is kiemelték és ezeket a kategóriákat csak három évszázaddal későbbben Justianus császár szüntette meg. (L. erről bővebben Puchta, id. m. I. kötet 240. l.)

tartás Pannoniában az I. és II. század folyamán virágzásban volt.²¹ Ennek nyomait számos Scarabantiá-ból származó felirat is őrzi.

Isidi Aug(ustae) / et Bubast(i) / g(eminis) p(ii)s Philinus / Pomponi / Severi / lib(ertus) v(otum) s(olvit)

A felirat²² fogadalmi oltárkövön áll, amelyet — a szöveg szerint — Philinus, Pomponius Severus felszabadított rabszolgája Isis és Bubastis istennőknek fogadalmából állított. A felszabadított Philinus valószínűleg egyiptomi eredetű volt s onnan, Philae városából kerülhetett rabszolgaként Scarabantiá-ba. A fogadalmi oltárkö felállítását azt mutatja, hogy jobb anyagi körülmények között élhetett és volt neki, amiből ilyenre telt.²³

Rabszolgafelszabadításra utal Petronius Rufus síremléke.

Petronius / Rufus an(norum) XX / h(ic) s(itus) e(st) / Iulia Petron(i) l(iberta) / Urbana v(iva) f(ecit) sibi

A síremléket a 20 éves Petronius Rufus részére felszabadított rabszolganője Iulia Urbana állíttatta még életében.²⁴ A síremlék felállítására nyilvánvalóan a felszabadított és a gazdája közt a szabadonbocsátás után is megmaradt kapcsolat szolgáltatott alapot.

Olyan eset is fordult elő azonban, amikor a volt gazda állíttatott emléket felszabadított rabszolgájának. Erről tanúskodnak a következő feliratok.

Iul(ia) Tit(ia) Donata / ann(orum) XXV h(ic) s(ita) e(st) / T(itus) Iul(ius) Princeps / libertae et nutrice / posuit

A felirat²⁵ szerint Titus Iulius Princeps felszabadított rabszolganője és dajkája, a 25 éves Iulia Titia Donata számára állíttatott sírkövet. Ebben kétségkívül a volt gazda hálaája jutott kifejezésre.

Hasonló tartalmú Caius Farrax Ascanius sírfelirata.²⁶

C(aio) Farrax C(ai) l(iberto) / Ascanio an(norum) L / h(ic) s(ito) / C(aius) Farrax / Iucundus patronus / pos(u)it

A sírkövet Caius Farrax Ascanius-nak, Caius felszabadított rabszolgájának Caius Farrax Iucundus, a patronusa állíttatta. A felszabadító tehát az utóbb említett Caius Farrax Iucundus volt és libertusa irányában bizonyára különös hálaival és tisztelettel lehetett, ami emlékének köben való megörökítésére indította.²⁷

Érdekes, hogy a felirat külön kiemeli a síremlékállító volt gazda patronus voltát. A római jog szerint a szabadon bocsátott rabszolga, a libertus urával, sőt annak gyermekeivel szemben is egész életén át függő helyzetben maradt. A volt gazda a felszabadított patronusa lett. A felszabadított a patronusból folyóan a volt gazda irányában — egyebek közt — tisztelettel és engedelmességgel (obsequium) tartozott, ezenfelül köteles volt részére különféle szolgáltatásokat (operae officiales) teljesíteni, így bizonyos alkalmakkor ajándékot adni és kíséretet szolgáltatni (donum et munus), továbbá külön ígéret alapján ipari jellegű munkákat (operae artificiales, fabriles) végezni.²⁸ A szóban levő felirat-

21. L. ezekről részletesen Mócsy A., A rabszolgaság alakulása Pannoniában. *Archaeologiai Értesítő*. 1956. évf. 150—151. l.

22. C. I. L. III. 4234.

23. V. ö. Récsei V., id. m. 28. l.; Mócsy A., id. m. 142. l.

24. L. Bella Lajos: *Archaeologiai Értesítő*. 1901. évf. 69. l.

25. C. I. L. III. 4260. — L. még Mócsy A., id. m. 142. l.

26. C. I. L. III. 4257. — A sírkövet Héderváron találták, ahová nyilván Scarabantiá-ból vihették át. (V. ö. Mócsy, id. m. h.)

27. Récsei, id. m. 42. l.

28. L. ezekre nézve bővebben Brósz R., *Ius patronatus*. *Tanulmányok az állam és a jog köréből*. 152. 319. l.

ban ezekről nincs szó. Ellenkezőleg, nem a felszabadított, hanem fordítva, a patronus részéről nyilvánul meg a sírkőállításban kegyeleti ténykedés az elhunyt rabszolga irányában.

Több olyan köemlék került elő Scarabantiá-ból, amelynek a felirata arról tanúskodik, hogy a felszabadító és a volt rabszolgája közt utóbb házasság jött létre. Ilyen Caius Cotonius sírkövének felirata.

C(aius) Cotonius / C(ai) f(ilius) Pol(lia tribu) Cam / panus vet(eranus) leg(ionis) XV Apol(linaris) / magister lud(orum) / an(norum) LXXVII h(ic) s(itus) e(st) / Coton(ia) Prima / l(iberta) coniugi et / sibi viva fecit / Fortunatus eq(uester) R(omanus) / ..... servatus ..... / ..... cur ..... / ..... r ..... / ..... / erunt quae meliora ..... mse ..... ros / vixi servata me securus quoque / nunc contor hic tumulo

A felirat²⁹ szerint a sírkő a 77 éves campaniai származású s a Pollia tribus-ból való Caius Cotonius-nak, Caius fiának készült, aki a XV Apollinaris legio kiszolgált katonája és játékmestere volt. A sírkövet felszabadított rabszolgánője és felesége Cotonia Prima állíttatta férjének és magának még életében. A kő felállítójaként említi még a szöveg Fortunatus római lovagot is. A további hézagos sorok tartalmát rekonstruálni nem lehet, csupán az utolsó két sor maradt meg sértetlenül, amelyekben az elhunyt kérése áll, hogy őrizték meg emléket, amikor már maradványait sírhant födi.

Valószínű, hogy Caius Cotonius, aki Itáliából származott, mint kiszolgált katona telepedett le Scarabantiá-ban és itt tanítással foglalkozott.³⁰ Cotonia Prima rabszolgánője volt, akit felszabadított, majd azután feleségül vett.³¹

P(ublius) Domatus / P(ubli) f(ilius) Tercitio / negotiator / h(ic) s(isus) e(st) / Li(cinia) Domatiae / P(ubli) l(ibertae) Vimpiae / coniugi eius / P(ublius) Domatius / Peregrinus / parentibus / posuit

A felirat³² sírkövön áll, amelyet — mint a szövegből kitűnik — Publius Domatius Peregrinus állíttatott szüleinek, mégpedig Publius Domatus Tercitio kereskedőnek, Publius fiának, valamint felszabadított rabszolgánőjének és feleségének: Lisinia Domatia Vimpia-nak.³³

A kő eredetét az I. századra lehet tenni.³⁴ Mint az előbbi, ez is olyan esetet mutat be, amikor a gazda és felszabadított rabszolgánője utóbb házasságra léptek. Ezúttal azonban a felszabadító rabszolgatulajdonos nem veterán katona, hanem kereskedő volt.

Ugyancsak sírkövön áll a következő felirat:

C(aius) Petroni / us C(ai) f(ilius) / domo Mop / sisto an(norum) LXXIII / stip(endiorum) XXVI missus / ala Gemelliana / h(ic) s(itus) e(st) Urbana lib(erta) et / coniux pos(u)it

A felirat szövege szerint a sírkövet a Mopsenesta-ból való 75 éves Caius Petronius, Caius fia számára, aki a Gemellus-féle lovascsapatban 26 évet szolgált, felszabadított rabszolgánője és felesége állíttatta. Az elhunyt a birodalom

29. L. Bella Lajos, *Archaeologiai Értesítő*. 1911. évf. 366. l.

30. Bella, id. m. 366—367. l.; Mócsy, id. m. 146. l.

31. Arra nézve, hogy az ilyen eset nem lehetett ritka, bizonyíték az a szabály, amely szerint — eltérően az általános érvényű rendelkezéstől — a 30 évnél fiatalabb rabszolgánőt is fel lehetett szabadítani, ha a felszabadító gazda őt feleségül akarta venni. — V. ö. Gai Inst. comm. 1. 19.

32. C. I. L. III. 425. l.

33. Récséi, id. m. 65. l.

34. Schober, *Die röm. Grabsteine von Noricum und Pannonien*. 1923. 33. l.

35. Bella L., *Arch. Ért.* 1901. évf. 68. l.

keleti részéből került Scarabantiá-ba, mint egyik szövetséges lovassághoz tartozó katona.³⁵ Minthogy a kő eredetét az I. század első felére lehet tenni,³⁶ nincs meg a teljes bizonyosság afelől, vajon az elhalt római polgárjoggal rendelkezett-e.³⁷ Felszabadított rabszolgánójével való házassága azonban az előbb említett tárgyalat esetéhez hasonló.

Családi síremléken olvasható a következő felirat:

C(aius) Sextilius / Senecio / dec(urio) Scarabantiae / an(norum) XXV / Sextilia Prima an(norum) XXX / Sextilia Vera an(norum) XVI / I Ania T(it)i lib(erta) Urbana an(norum) / LX h(ic) s(iti) s(unt) / Sex(tus) Sextilius / Sex(ti) filius) Lem(nici) nepos / filis et uxori et sibi / v(oto) f(ecit)

A felirat³⁸ szerint a sírkövet a 25 éves Caius Sextilius Senecio, Scarabantia város tanácsosa, a 30 éves Sextilia Prima, a 17 éves Sextilia Vera és a 60 éves Ania Urbana, Titus felszabadított rabszolgánője részére emelték. Kiderül továbbá, hogy a síremlékállító Sextus Sextilius volt, Sextus fia, Lemnicus unokája, aki azt gyermekeinek és feleségének, valamint sajátmagának emelte.³⁹

A kő eredetét az I. századra lehet tenni.⁴⁰

Az aránylag fiatalon magas városi tisztségbe emelkedett Caius Sextilius Senecio,⁴¹ valamint Sextilia Prima és Sextilia Vera a síremlékállító Sextus Sextilius gyermekei lehettek, Ania Urbana pedig Titus felszabadított rabszolgánője, bizonyára a felesége volt, akitől az előbb felsorolt gyermekek származtak. Érdekes, hogy a sírfelirat a síremlékállító Sextus Sextilius leszármazási adatainak közlésében nem elégszik meg az atya megnevezésével, hanem emellett még a nagyatyjára is utal.

Érdekes továbbá, a feliraton olvasható az a megjegyzés, amely szerint a síremléket Sextus Sextilius fogadalomból állíttatta. Arra nézve azonban, hogy milyen istenségnek, milyen okból tett fogadalom lerovásaként került erre sor, a felirat közelebbi felvilágosítást nem nyújt.

Még egy hasonló esetről lehet olvasni Daeipora és Hispana sírkövén.

Daeipora / Calaeti lib(erta) an(norum) / XXC Hispana / Dextri serva / an(norum) XXX h(ic) s(itae) s(unt) / C(aius) Petronius Dom / esticus et Ambat / us fratres matri / et Ambati coniugi / posuerunt

A szöveg szerint a követ a 80 éves Daeiporá-nak, Calaetus felszabadított rabszolgánőjének és a 30 éves Hispana-nak Dexter rabszolgánőjének emelték. A sírkő felállító Caius Petronius Domesticus és Ambatus testvérek voltak, akik anyjuk és Ambatus, ezenfelül még felesége iránt rótták le kegyeletüket.⁴²

A köemlék az I. század első feléből való⁴³ és azok, akiknek részére emelték – nevük után ítélve – a birodalom távoli részeiből kerülhettek rabszolgákként

36. Schober, id. m. 123. l.

37. Alföldi szerint C. Petronius, miután az itt állomásozó segédcsoportban kiszolgált, letelepedett és birtokkal adományozták meg. (Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. Budapest. 1936. 19. l.)

38. Közölte Bella L., Arch. Ért. 1911. évf. 275. l. — Némileg eltér Schober olvasata, aki szerint „Sextilia Vera an(norum) XVI / Kania T(it)i lib(erta) Urbana” volna a szöveg. (Id. m. 65. l.)

39. Lehetséges azonban a síremlékállításra vonatkozó szövegrész ilyen olvasása, illetőleg fordítása is: „Sextus Sextilius Nepos, Sextus fia, a lemnosi választókerületből.”

40. L. Schober, id. m. h.

41. A Senecio név kelta származást sejtet. — L. Holder, A., Alt-celtischer Sprachschatz. Leipzig. II. kötet. (1897.) 1473.

42. Bella, id. m. 1901. évf. 66–67. l.

43. Schober, id. m. 103. l.

Scarabantiá-ba.⁴⁴ Különös, hogy a felirat nem említi, ki volt a Daeipora férje, illetőleg a két testvér: Domesticus és Ambatus atyja. Még különösebb azonban a „Hispana Dextri serva” szövegrész, amelyből úgy tűnik, hogy Hispana, aki nyilvánvalóan Ambatus feleségként szerepel, rabszolganő volt. Rabszolga és szabad ember közt ugyanis, amilyen Ambatus is volt, házasság a római jog szabályai szerint nem lehetett.

A magyarázat csak abban található, hogy a felirat nem felel meg a valószínű fennállott helyzetnek. Vagy úgy állt tehát a dolog, hogy a „serva” szó ezúttal nem rabszolganőt jelent, vagy pedig úgy, hogy Hispana nem volt jogi értelemben vett feleség, házastárs (coniux), miután a szabad embernek és a rabszolganak életközössége a római felfogás szerint semmi vonatkozásban nem volt házasság.⁴⁵

A szövegben olvasható Calaetus nevek egyébiránt kelta származásra mutatnak. A nevezettek ilyenformán a bennszülött lakossághoz tartozhattak.⁴⁶

Érdekes erre a körre vonatkozóan Hilarus és Sassa II. század elejéről való sírkövének felirata.

Hilar(us) l(ibertus) et / t(utor) Sempron(i) orum nat(ione) Da / Imata [a]n(norum) LXXX / et Sassa conium(x) / et conliberta / nat(ione) Dacan(norum) LXX / h(ic) s(iti) s(unt) / Flacc(us) filius / parent(i)bus / po(sui)t⁴⁷

Eszerint tehát a sírkő a dalmát nemzetiségű 80 éves Hilarus felszabadított rabszolga és a dák nemzetiségű 70 éves vele együtt ugyancsak felszabadított felesége Sassa⁴⁸ számára készült és azt fiuk; Flaccus állíttatta. A szöveg említi, hogy Hilarus a Sempronius-ok gyámja volt. Valószínűleg mind a ketten a Sempronius-ok valamelyikének a rabszolgái voltak és egyszerre nyerték el a szabadságot.

A szövegből nem tűnik ki, hogy Hilarus végrendeleti vagy hatóságilag kirendelt gyám volt-e. A jogforrások tanúsága szerint előfordulhatott, hogy a gyámi tiszt ellátását, amely terhes feladat volt, felszabadított rabszolgára bízták.⁴⁹ Valószínűleg így lehetett ez a Sempronius-ok esetében Hilarus-szal.

Családi jellegű még Atebla és Scarbantilla sírköve,⁵⁰ amelyen ezek olvashatók:

Atebla L(ucii) / Attieni Rufi / Lib(erta) an(norum) XLV h(ic) s(ita) e(st) / Scarbantilla / L(ucii) Attieni ser(va) an(norum) VI(?) / h(ic) s(ita) e(st) / fili et filiae posuerunt

Eszerint a sírkövet Lucius Attienus Rufus felszabadított rabszolganője, Atebla és Lucius Attienus rabszolganője, Scarbantilla részére fiai és leányai állíttatták. Atebla és Scarbantilla, neveik után ítélve, nyilván bennszülött kelták voltak, mint a fiúk és leányok is, akik részükre a sírkövet emelték.⁵¹ A felirat

44. Bella a Daeipora nevet a zsidó Deborah görögös alakjának véli. (Id. m. h. — Hispaniá-ból való volt.

45. Rabszolgák egymásközi vagy rabszolganak szabad emberrel folytatott életközössége a rómaiak szerint contubernium volt. V. ö. erre Puchta, G. F., id. m. II. kötet 397. l.; Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 38. l.

46. V. ö. Holder, A., id. m. I. kötet (1896.) 116. és 687., továbbá III. kötet (1907.) 104. l.; a legutóbb említett helyen éppen a Daeipora és Hispana sírfeliratán szereplő nevekről van szó.

47. C. I. L. III. 2328. — A kő idejét illetően l. Bella, Arch. Ért. 1895. évf. 324. l.

48. A Sassa név viszont kelta. — V. ö. Hilarus és Sassa sírfeliratával kapcsolatosan Holder, A., id. m. II. kötet. 1374.

49. V. ö. D. 26. 2. 10. 4., D. 26. 2. 22., D. 26. 2. 32. 2., D. 26. 4. 1. 3., C. 5. 28. 5.

50. C. I. L. III. 10. 946.

51. Bella, Arch. Ért. 1888. évf. 235. l.

egyik bizonyítéka annak, hogy a rabszolgaság intézménye a kelta őslakosság körében is megvolt.⁵²

Figyelemre érdemes, hogy míg Atebla a rabszolgaságból szabadult, Scarbantilla haláláig rabszolga maradt. Kérdés, vajon Scarbantilla csak hat évet ért-e meg, vagy a feliratos körész csak megrongálódása miatt mutat ennyit. Ha Scarbantilla valóban már hat esztendő korában elhalt, akkor felszabadításának nyilván a lex Aelia Sentia korlátjai állták útját, amelyek 30 éven aluli rabszolgák felszabadítását csak bizonyos feltételek fennforgása esetén tették lehetővé.⁵³

Ha viszont Scarbantilla magasabb életkorban halt meg, akkor feltételezni lehet azt is, hogy a síremléket állító fiúk és leányok legalább részben az ő gyermekei voltak. Ez azt a további kérdést vetné fel, hogy gyermekei szabadok voltak-e vagy rabszolgák, aminek a megválaszolásához azonban a felirat semmi további adatot nem szolgáltat.

Azok mellett, akik gazdájuk jóvoltából szabad emberekké lettek, bizonyára nagy tömeg olyan rabszolga élt Scarbantilla-ban, amelynek osztályrésze mindvégig ez a sors maradt. Ezek jogi értelemben nem voltak személyek, hanem dolgok, amelyek adásvétel és egyáltalában ügyleti forgalom tárgyai lehettek, akár az ingóságok. Feliratos köemlékeken néhány ilyenrel is lehet találkozni. Kettőről már az ismertetett feliratokon volt szó. Ilyen személyt említ még az alább következő sírfelirat is.

Gaius Flavi / Vitalis an(norum) XL / h(ic) s(itus) e(st) / Verna cons / erv(us) s(ua) pecunia)

A szövegből kitűnően⁵⁴ a 40 éves Gaius Flavius Vitalis részére rabszolgatársa, Verna állíttatta saját pénzéből a síremléket. A felirat arra mutat, hogy az elhunyt és a síremlékállító valamikor együtt voltak rabszolgák. Talán az első sorban említett „Flavi” szó azt jelenti, hogy Flavius-nak a rabszolgái. Gaius Vitalis azonban halálakor már szabad ember lehetett, Verna viszont — úgy látszik — rabszolga maradt.

Ahhoz, hogy rabszolgának külön pénze vagy esetleg vagyona legyen (peculium), amely felett rendelkezhetik, urának az engedélye volt szükséges.⁵⁵ Az adott esetben tehát ilyen pénzzel kellett Verna-nak rendelkeznie, amelyből a sírkő készítésének és felállításának a költségét fedezte.

Rabszolgát lehet még sejteni az egyik Scarbantilla-ból való Nemesis-oltárkövön.

Nemesi / Aug(ustae) s(acrum) / Eravitus / ex voto

A felirat szerint a követ Nemesis-nek Eravitus emelte fogadalomból.⁵⁶ Az oltárkövet állító Eravitus-ról a felirat közelebbit ugyan nem mond, csak az egyedülálló név enged arra a következtetésre, hogy rabszolga volt. A római jog szabálya kifejezetten megadta a rabszolga számára is a lehetőséget, hogy — gazdája hozzájárulása esetén — ilyen fogadalmának eleget tehessen.⁵⁷ Mindennek

52. Az Atebla és a Scarbantilla nevek kelta származást mutatnak. — L. sírfeliratokkal kapcsolatosan Holder, A., id. m. II. kötet 1395. és III. kötet 714.

53. V. ö. Gai inst. com. 1. 18—19.

54. C. I. L. III. 4259.

55. D. 15. 1. 14., 3. 5., 5. 4., 6. és 9. — A rabszolgának külön vagyona, a peculium ugyan — mint ismeretes — urának vagyonához tartozott, mégis, amíg ura engedélye megvolt, azzal szabadon rendelkezhetett. Az intézményt — a rabszolgatartók érdekeihez igazodva — a társadalmi felfogás alakította ki. Felszabadítás esetén a gazda a peculium-ot rendszerint a libertusának adta. (V. ö. erre Bonfante, id. m. 166. l.)

56. A követ Sopronban 1925-ben találták; a soproni múzeumban van.

57. D. 50. 12. 2. 1. — V. ö. még Girard, P. F., Manuel élémentaire de droit romain. 5-ik kiadás 94. l.

feltétele volt azonban, hogy a rabszolga ura engedélye alapján az előbb említett külön vagyonnal rendelkezék.

Az ismertetett feliratokból annyit lehet megállapítani, hogy sok rabszolga nem maradt élete végéig ebben a jogállapotban. Sokan közülük uruk jóvoltából felszabadultak és a szabad emberek sorába kerültek. Akadt olyan felszabadított, aki — mint azt egyes feliratok tanúsítják — kedvező anyagi körülmények közé is jutott.

Kitűnik a feliratokból az is, hogy a gazda és a rabszolga, illetőleg a felszabadított közt a viszony sokszor bensőséges volt. Erre mutatnak azok a családi síremlékek, amelyeken rabszolga vagy felszabadított neve együtt olvasható a családtagok neveivel.

Figyelmet érdemel, hogy az egykori Scarabantia feliratos kövein aránylag sok olyan esetről lehet olvasni, amelyben a gazda felszabadított rabszolgánójét utóbb feleségül vette. Attól a régi római felfogástól, amely a rabszolgaságot és az abból adódó körülményeket — ideértve a felszabadított rabszolgák jogállását is — lealacsonyítónak tartotta, ezekben az esetekben jelentős elhajlás mutatkozik. Az ilyen esetek szaporodása — úgy tűnik — a rabszolgatartó rendszer hanyatlásának jele.

Azoknak a rabszolgáknak a helyzete, akikről a feliratok említést tesznek, bizonyára ugyancsak kiemelkedett a többié közül. Az olyan rabszolga, aki kellő eszközökkel rendelkezett ahhoz, hogy oltárkövet vagy síremléket állítson, anyagiakban bizonyára nem szűkölködött.

Az ilyenféle esetek készítették Alföldi Andrászt arra a megállapításra, hogy a rabszolgák sorsa nem volt mindig tragikus.⁵⁸ Ámde a feliratokon szereplő rabszolgák — különleges körülményeik folytán — a kevesek közé tartoztak, akiknek élete szerencsésebben alakult. A rabszolgák nagy tömege azonban, amelynek a legnehezebb fizikai munkát kellett végeznie, sohasem jutott abba a helyzetbe, hogy díszes oltárkövet vagy sírkövet állítson. Ezek minden jog nélkül, nyomorúságban éltek le életüket és kőbe vésett betűk késői korok számára emléküket egyáltalán nem őrzik. A rabszolgaságról és a rabszolgák igazi helyzetéről a valóságnak megfelelő helyes képet alkotni tehát a rómaiak feliratos anyaga alapján nem lehet. Ezt mutatják meg azok a feliratok is, amelyek Scarabantia köemlékein olvashatók.

IV.

Számos olyan feliratos emlék maradt Scarabantia-ból, amelyeken családi kapcsolatokra van utalás. Ezeken szülőkről, atyáról, anyáról, házastársakról és gyermekekről lehet olvasni. Akad köztük olyan is, amely túl a szűkebb családon, távolabbi rokonokat említ. A feliratokon használt szavak, amelyek a különböző családtagok megjelölésére szolgálnak, megfelelnek a római jog forrásaiban használt kifejezéseknek.⁵⁹

58. Alföldi A., id. m. 42. l.

59. Az előbbieken már ismertetett feliratokon előfordultak a családjogi kapcsolatra utaló „coniux”, „uxor”, „filius”, „parens”, „frater” és „nepos” szavak. Az ilyen jellegű feliratok közül érdemes kiemelni még a következőket:
C. I. L. III. 4255. (Közölve Réceseinél is. id. m. 68—69. l.)
Culcia C. I. / Iucunda an(norum) / XXC Gemella C. / Culci Secundi f(ilia) / cius an(norum) I h(ic) s(itae) s(unt) C. Culcius—Ingenuus C. Cul / cius Primus C. Culcius Primus C. Cul / cius Secundus Culci(a) / Prisca mat(ri) et nep / ti posuerunt
A szöveg szerint a síremléket anyjuk, a 80 éves Culcia C. I Iucunda és unoka-

A családi vonatkozású feliratokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a családi kapcsolatok és a rokonság alapja a vérség volt. Nyoma sincs a férji hatalom (*manus*) intézményének és az atyai hatalomnak (*patria potestas*), amelyek — mint ismeretes — a régibb időkben a római család alapvető elemei voltak (agnát család). Ez természetes is, mert a császárkorban a régi agnát elven felépülő római család és rokonság már átadta helyét a vérségen alapuló családnak és rokonságnak.⁶⁰

Érdekes még családjogi szempontból Hilarus-nak az előbbieken már tárgyalt sírfelirata, amely az elhúnyt a Sempronius-ok gyámjaként jelöli meg.⁶¹ Tudott dolog, hogy a gyámság (*tutela*) intézménye a rómaiaknál olyan tisztiséget jelentett, amely az atya nélkül maradt serdületlen korúak (*impubes*),⁶² valamint a serdült korban levő nők védelmére, támogatására szolgált.⁶³ Az adott esetben feltehetőleg serdületlen korú gyermekekről lehetett szó, akiket korán elhalt atyjuk, Sempronius árván hagyott.

Bár a felirat szövegéből a gyámrendelés körülményei és Hilarus gyámosságának jogi alapjai nem derülnek ki, annyi bizonyos, hogy a gyám alkalmazása a római jog idevágó rendelkezésére tekintettel került sorra.

V.

Olyan feliratos köemlék, amely vagyoni jogi vonatkozású adatokat tartalmaz, Scarabantiá-ból aránylag kevés került elő. Nincs olyan felirat sem, amelyből a tulajdoni és birtokviszonyokra lehetne következtetéseket vonni. Még kevésbé vannak olyan feliratok, amelyek a mindennapi élet forgalmi ügyleteire: az adásvételre, a cserére vagy a bérletre tartalmaznának utalást. Ez természetesnek is tűnik, mert az efféle ügyletek emléktáblákon vagy másképpen való megörökítése sohasem volt szokásban. Feliratos emlékeken ilyenekkel csak elvétve, igen ritkán lehet találkozni. Bizonyos pedig, hogy az ilyenfajta ügyletek — mint mindenütt — Scarabantiá-ban is gyakoriak voltak. Következtetni lehet ezt abból,

huguk, az 1 éves korában elhalt Gemella, C. Culcius Secundus leánya számára emelték C. Culcius Ingenus, C. Culcius Primus, C. Culcius Secundus és Culcia Prisca. A síremlékállítók közt megnevezett C. Culcius Secundus-nak azonban Gemella bizonyára nem unokahuga, hanem leánya volt. Ennek megfelelően Mommsen a családfát így állította össze:

	Culcia C. I. Iucunda		
C. Culcius Ingenus	C. Culcius Primus	C. Culcius Secundus Gemella	Culcia Prisca

C. I. L. III. Suppl. 429. (Közölve Bella L. részéről Arch. Ért. 1892. évf. 445. l.)

..... an(norum) XXXII h(ic) s(itus) e(st) Istu(s) I(i)lius) Lisinia Iucunda mater Crescene frater Ingenua et Tertulla et Gratilla sorores posuerunt

Az elhúnyt részére, akinek nevét megállapítani nem lehet, s akiről csak annyit lehet olvasni, hogy 32 évet élt, fia Iustus, anyja Lisinia Iucunda, testvére Crescens és nővérei Ingenua, Tertulla és Gratilla emelték a sírkövet.

60. L. mindezekről Bonfante P., Corso di diritto romano. I. Diritto di famiglia. 1925. 1—11. és 54—57. l.; Westrup, C. W., Introduction to the early Roman law. II. kötet 1934. 21—23. l.

61. C. I. L. III. 2328.

62. L. erre nézve. Dig. 26. 1. 1. pr.—2.

63. Tutela mulierum. Gai inst. comm. 1. 144.; Ulpiani liber sing. regularum 11. 1.

— V. ö. Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 210—213. l.

64. C. I. L. III. 4251.

hogy néhány feliraton szó van kereskedőről, akiknek a foglalkozásával az effajta ügyletek kötése a dolog természete szerint együtt járt.

Egyik a P. Domatus Tercitio már ismertetett sírfelirata,⁶⁴ amelyen a megnevezett foglalkozásaként „negotiator”, azaz kereskedő olvasható. Ugyanilyenről van említés egyik Sivanus-oltárkövön is.

Silvan / o scr(um) / Iul(ius) Sen / ilis neg(otiator) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

A felirat szerint az oltárkövet Iulius Senilis kereskedő állította Silvanusnak és ezzel az istenségnek tett fogadalmát róttá le, amely ezt tőle nyilván megérdemelte.

Az oltárkő korát a II–III. századra lehet tenni, de az arra vésett Iulius név már az I. század első felében letelepített veterán katonák vagy polgárok leszármazottjára, a Senilis név viszont kelta eredetre enged következtetést. A „negotiator” elnevezés nem egyszerű boltos kereskedőre (tabernarius) mutat, hanem olyanra, aki nagyobb mennyiségű áru adás-vételével, szállításával foglalkozott.⁶⁵

Az említett két kereskedő ügyleteiről és általában kereskedelmi tevékenységéről a feliratok közelebbi felvilágosítást nem adnak.

Kötelmi jogviszonyra utaló felirat a következő:

Scarb(antiae) quaestor aed(ilis) ob honorem Iiviratus gratiuitum d(onum) d(edit)

A szövegből⁶⁶ annyit lehet megállapítani, hogy Scarbantia város quaestora és aedilise a duumviratus ingyenesen elért tisztségéért ajándékba adta. A felirat díszemléken lehetett, amelyet az említett városi tisztviselő a sajátjából, ingyenesen, minden kötelezettség nélkül juttatott éppen úgy, ahogyan a duumvirátust is minden ellenszolgáltatás nélkül nyerte el. A szóhasználat arra mutat, hogy az adott esetben a római jog szabályainak megfelelő ajándékozási ügylet bonyolódott le.⁶⁷

Kötelmi jogi vonatkozásúaknak lehet minősíteni azokat a Scarbantia-ból aránylag nagy számban napvilágra került köfeliratokat, amelyek a különféle istenségek részére tett fogadalmak teljesítéséről tanúskodnak.⁶⁸ Az istenségnek tett fogadalom (votum) – tudvalevőleg – lényegében a fogadalmat tevő egyoldalú nyilatkozatán alapuló kötelezettségvállalást jelentett, amely szerint a fogadalomtevő kötelezte magát, hogy az istenségnek, ha valamilyen kívánsága megvalósulásában segítséget nyújt, bizonyos szolgáltatást teljesít, pl. oltárkövet állít.⁶⁹ A fogadalmi oltárköveken olvasható feliratok az ilyen kötelezettség teljesítéséről adnak szót. Ez jut kifejezésre a fogadalmi oltárköveken szinte mindig használt VSIM betűkben.⁷⁰

Fogadalommal ura hozzájárulása esetén kötelezhette magát rabszolga is.

65. A köfeliratra vonatkozó részletes ismertetést I. Mócsy A., Két Silvanus-oltár Sopronkőhidáról. Soproni Szemle. 1956. évf. 344–345. l.

66. C. I. L. 2328. és 14. 355. — L. még Bella Lajos, Archeologiai Értesítő. 1894. évf. 75. l.

67. V. ö. D. 49. 5. 1. pr.

68. Pl. C. I. L. III. 4234., 4236., 4237., 10.958., 14.355., — továbbá egyik 1925-ben talált Nemesis-oltárkő, amelyet a soproni múzeum kőtárában őriznek, valamint egyik Silvanus-oltárkő, amelyet Mócsy ismertetett. (Id. m. 344. l.)

69. A votum lényegét illetően I. D. 50. 12. 2. pr. — A vonatkozó irodalomból v. ö. Wissowa, G., Religion und Kultur der Römer. 1902. 319–320. l.; Kerényi, Die antike Religion. 1940. 206–207. l.; Arangio-Ruiz, V., Istituzioni di diritto romano. 2-ik kiadás 1927. 327. l.

70. A Scarbantia-ban talált votivkövek közül ilyenek pl. a C. I. L. III. 4236., 10.938., 14.355. alatt találhatók.

Rabszolgák részéről tett votum az egykori Scarabantiá-ban is előfordulhatott.⁷¹ Ilyenkor — a római kor szabályainak megfelelően — kötelezetté, voltaképpen a rabszolga tulajdonosa lett, mégpedig ugyanúgy, mint a rabszolgának a tulajdonos hozzájárulásával kötött ügylete esetén.⁷²

A votumból eredő kötelezettség teljesítését a fogadalomtevőtől hatalmi eszközökkel is ki lehetett kényszeríteni. Ez régebben — vallási jellegű kötelezettségről lévén szó — közigazgatási eszközökkel történt, később azonban a császárkorban már ilyen célra a peres eljárás is lehetővé vált, s a per megindítására minden valószínűség szerint annak az istenségnek a papjai voltak jogosultak, amelynek javára a fogadalmat tették.⁷³ Nem lehet kétséges, hogy ezek az elvek Scarabantiá-ban is érvényesüléshez jutottak.

VI.

Akad a Scarabantiá-ban talált köemlékek között több olyan, amelynek felirata öröklési viszonyra vonatkozó utalást tartalmaz. Ezek közül való Salvius Aebutius sírköve. A kövön a következő felirat áll:

Salvius / Aebutius / Sex(ti) f(ilius) / Pol(lia tribu) vet(eranus) leg(ionis)
XV / an(norum) L h(ic) s(itus) e(st) / L(ucius) Lucilius / heres fecit⁷⁴

Eszerint a sírkövet a Pollia tribus-ból való Salvius Aebutius, Sextus fia, a XV. légió kiszolgált katonája számára örököse Lucius Lucilius állíttatta. A kő eredetét az I. századra lehet tenni.⁷⁵ Az örökhagyó neve és a Pollia tribus-ra utalás itáliai származásra mutat.⁷⁶ Nem tűnik ki a feliratról, hogy az elhunyt és az örökös között milyen kapcsolat volt, és hogy egyáltalában az öröklésnek az adott esetben mi volt az alapja. A nevek után ítélve, az elhunyt és örököse közt rokoni kapcsolat aligha állhatott fenn. Az öröklés alapjául tehát valószínűleg végrendelet szolgálhatott és talán az örököst nemcsak az elhunyt iránt érzett hála, hanem túl ezen egyenesen végrendelet — közelebről végrendeletben foglalt meghagyás (modus)⁷⁷ — kötelezte arra, hogy az örökhagyó számára síremléket állíttson.⁷⁸

Törvényes öröklésről van szó Firmia Scarabantina sírfeliratán:

Firmia L(ucii) f(ilia) / Scarabanti / na an(norum) XXXV / h(ic) s(ita)
e(st) / Q(uintus) Caesarinus Iustus fil(ius) / h(eres) f(aciendum) c(uravit)⁷⁹

A sírkövet — mint a szövegből kitűnik — a 35 éves korában elhalt Firmia

71. Ilyenre enged következtetést az 1925-ben talált Nemesis-oltárkő felirata, amelyet Eravitus állíttatott. Erről az előbbieken már volt szó.

72. V. ö. D. 50. 12. 2. 1.; az irodalomból l. idevágóan Karlowa, O., Römische Rechtsgeschichte. II. kötet 583. l.

73. V. ö. Arangio—Ruiz, V., id. m. 327. l.; Albertario, E., Studi di diritto romano. III. kötet 277—278. l.

74. Bella Lajos, Archeologiai Értesítő. 1911. évf. 368. l.

75. L. Schober, A., id. m. 30. l. — Bella ezzel szemben a kő eredetét a III. század elejére teszi, amikor a XV. légió Scarabantiá-ban tartózkodott. (Id. m. 369. l.)

76. V. ö. Bella, id. m. 368. l.

77. Efféle kötelezettséggel ajándékozás vagy végrendeleti juttatás esetén volt szokás a megajándékozottat, illetőleg az örököst (juttatottat) megterhelni. (V. ö. Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás Milano. 1932. 81. l.) Az efajta végrendeleti intézkedések kikényszerítéséről l. D. 10. 2. 18. 2.

78. Némelyik síremlék felirata nyilván ezért utal is kifejezetten arra, hogy az örökös erről végrendeleti meghagyás alapján gondoskodott. A Pannoniában talált sírfeliratok közül ilyenek pl. az aquincumi Lucius Fulvius Secundusé (C. I. L. III. 14.349/4.), a savariai Caius Iulius Iulianusé (C. I. L. III. 4187.) vagy az intercisai P. Fl. Rufinus által az örökhagyó részére állíttatott síremléké. (C. I. L. III. 3352.)

79. C. I. L. III. 4201.; l. még Récei, id. m. 25. l.

Scarabantina, Lucius leánya állította. A gyermek szülője, tehát fiúnak az anyja után való öröklése megfelel a törvényes öröklés általános szabályának.⁸⁰ Figyelemre érdemes itt, hogy az elhunyt neve: Scarabantina kelta név,⁸¹ ami arra mutat, hogy viselője a bennszülött lakossághoz tartozhatott.

Érdekes esetre utal Marcus Vibius sírkövének felirata.⁸²

M(arcus) Vibius / C(ai) f(ilius) Aniesis / vet(eranus) leg(ionis) XV / Apol(linaris) an(norum) XXC h(ic) s(itus) e(st) t(itulum) f(ieri) i(ussit) arbi / ter L(ucii) Larti / et T(iti) Mursi h(eredum)⁸³

A postapalota mögött volt régi ev. temető, alatta római temető (Gantner A. felvétele 1920 körül)

A sírkő a 80 éves korában elhalt Marcus Vibius, Caius fia az Apollinaris elnevezésű XV. légió veterán katonája részére készült és azt két örököse Lucius Lartius és Titius Mursius állíttatták fel, mégpedig az örökösödési osztály ügyében eljáró bíró határozata értelmében.

Nem tűnik ki a felirati szövegből, hogy a két örökös rokonsági kapcsolatban állott-e az elhunyt örökhagyóval és hogy ahhoz képest az öröklésre végrendelet alapján vagy a törvényes öröklés szabályai szerint került-e sor. Bizonyos azonban, hogy köztük öröklési osztályper (actio familiae herciscundae) volt. Az ilyen perekben ugyanis arbiter-nek kellett eljárnia, vagyis olyan bírónak, aki a fennforgó összes körülmények figyelembe vételével osztotta szét az örökösök közt a hagyatékot és szüntette meg az öröklés folytán köztük keletkezett vagyoni közösséget.⁸⁴

80. V. ö. Gaius-nak a II. század derekáról való jogkönyve adatait. (Gai inst. comm. 3. 1—2.)

81. L. Holder, A., id. m. II. kötet 1395.

82. C. I. L. III. 4247.

83. Récsei a szövegben „Titi Mursi” helyett „fili Mursi”-t olvas.

84. Ez a szabály még a XII-táblás törvényből ered. (V. t. 10. — Girard, P. F., Textes de droit romain. 5-ik kiadás. Paris. 1923. 15. l.) — V. ö. D. 10. 2. 1. pr. (Gaius), D. 10. 2. 2. pr. (Ulpianus). — L. az irodalomban Wenger, L. Institutionen des röm. Zivilprozessrechts. München 1925. 57. és 162. l.; Bonfante, P. Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 500. l.; Puchta, G. F., id. m. II. kötet 363. l.

Az adott esetben a felirat ilyen arbiter-t említ, tehát az örökösök közt — függetlenül attól, hogy végrendelet vagy a törvényes öröklés szabályai szerint örököltek — a hagyatékot arbiter határozatával kellett megosztani. Külön figyelemre érdemes, hogy a bíró határozata szerint az örökösöknek az elhunyt részére síremléket kellett emelniük. Ez arra enged következtetést, hogy az örökhagyónak végrendelete volt, amelyben az örökösöktől a maga részére síremlék állítását kívánta. Az osztályperben eljáró bíró talán éppen erre tekintettel terjeszkedett ki határozatában a síremlékállítási kötelezettség kimondására is, amit a felirat említ.

Arról, hogy a hasonló természetű jogviták nem lehettek ritkák, a római jog forrásai is tanúskodnak. Ilyenkor — miképp a feliraton érintett esetben is — perrel lehetett a síremlékállítási kérdésében bírói döntést hozatni.⁸⁵

Említésre érdemes végül még az is, hogy a feliraton szereplő egyik örökös, Mursius — neve után ítléve — kelta származású bennszülött lehetett.⁸⁶ Ez viszont arra mutat, hogy az őslakosság körében ilyen különleges vitás kérdésekben is elfogadásra és alkalmazásra találtak a római jog szabályai.

VII.

Nem lehet kétséges, hogy a Scarabantiá-ban élő lakosság mindennapi élete, az ennek során kötött különféle ügyletei, sok olyan vitát idéztek fel, amelyeket az érdekelt feleknek egymással kölcsönös megegyezés útján rendezniök és lezárniok nem sikerült. Így itt — mint általában szerte a világon, minden időben és mindenütt — sokszor merülhetett fel annak szükségessége, hogy a vitát peres eljárás útján bírói hatóság döntse el. Bizonyítékul szolgálnak erre azok a római-kori köemlékek, amelyeknek feliratai bírói szervről tesznek említést.

Ilyen mindenekelőtt az a Silvanus emlékkő, amelyet Tiberius Iulius Quintilianus állíttatott helyre.⁸⁷ A megnevezett személy ugyanis a feliraton felsorolt különböző hivatalok mellett bírói tisztet is viselt, „duumvir iure dicundo” volt. Mint ismeretes, a római tartományi városokban, amilyen Scarabantia is volt, ezek a duumvir-ek a rendes peres eljárás körében a Rómában működő praetor-okéhoz (praetor urbanus) hasonló joghatóságot gyakoroltak. Joghatóságuk csupán a régi jogban gyökerező peres eljárásokra: a „legis actio”-kra, valamint az ünnepélyes jellegű jognyilatkozatok megtételénél való közreműködésre, az ún. „iurisdictio voluntaria”-ra (manumissio, emancipatio, in iure cessio) nem terjedt ki, amelyek intézése a tartományi helytartóra (proconsul) vagy a császár más képviselőjére (legatus) tartozott.⁸⁸

85. Kérdés vajon „actio familiae herciscundae” vagy „praescriptis verbis actio” volt ilyen esetben alkalmazandó. L. erre nézve Ulpianus nyilatkozatát a D. 10. 2. 18. 2. alatt: „..... sed et cum monumentum iussit testator fieri, familiae herciscundae agunt, ut fiat. idem tamen temptat, quia heredum interest, quos ius monumenti sequitur, praescriptis verbis posse eos experiri, ut monumentum fiat.” Valószínű, hogy az örökösök egymásközi vitájában ilyenkor is az osztályperben hozott határozat foglalta magában a döntést. Kívülálló viszont, akinek a síremlékállításhoz érdeke fűződött, nyilván a „praescriptis verbis actio” használatához folyamodott.

86. V. ö. Holder, id. m. II. kötet 661.

87. C. I. L. III. 4234. — A feliratról az előbbieken már volt szó.

88. V. ö. D. I. 7. 4., D. I. 16. 3., Sent. Pauli 2. 25. 4. — L. erről részletesen Mommsen, T., Römische Rechtsgeschichte. 436. l.; Marquardt, Römische Staatsverwaltung. I. kötet 481. l.; Puchta, G. F., id. m. I. kötet 230. l.; Liebmann, Palys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. V. kötet. Duoviri. 1834.

Másik ilyen jellegű felirat Marcus Vibius síremlékén olvasható, amelyen öröklési osztályperben eljáró bíró (arbiter) határozatára van utalás.⁸⁹

Az ún. formuláris peres eljárás, amely a császárkor első századaiban általában a jogérvényesítés eszköze volt, tudvalevőleg az „in iure” és „in iudicio” eljárásra tagozódott. Az „in iure” eljárás az erre hivatott hatósági szerv, a praetor előtt folyt s ennek befejezéseképpen a praetor a formulát, azaz a keresetet (actio-t) megadta vagy megtagadta. Az „in iudicio” eljárást azután a praetor által kijelölt bíró vezette a megadott formulában foglalt előírások figyelembe vételével és a bizonyító eljárás lefolytatása után az ügyben ítéletet hozott. A bíró elnevezése „iudex” vagy „arbiter” volt aszerint, hogy a per tisztán jogi kérdésnek vagy bizonyos szakértelmet, illetőleg a méltányossági szempontok mérlegelését igénylő kérdésnek eldöntését célozta.⁹⁰

Az említett sírfeliratból az tűnik ki, hogy a peres eljárás római szabályai Scarabantiá-ban is éltek s az ítéleteket az ott működő megfelelő hatósági szerv részéről megadott elvek alapul vételével, a jogviták természete szerint „iudex” vagy „arbiter” hozta meg. Öröklési perben, ha annak során az érdekelt felek közt osztályt kellett tenni, a vitának a szükséghez képest megfelelő becslés és a méltányosság érvényesítése útján belátása szerint való eldöntése „arbiter” kezében volt.

VIII.

Az ismertetett feliratok jogi vonatkozású adatai — mozaikszerűen összeállítva — bár töredékes, de mégis vázlatosan tájékoztató képet adnak a scarabantiai jogi életről. A tájékoztatás a város jogi helyzetéről, a birodalom városai között elfoglalt helyéről, lakosainak jogállásáról, a szabadokról, rabszolgákról és felszabadítottokról, továbbá a családi és öröklési viszonyokról aránylag a legbővebb, ami természetes is, mert oltárkövekre és síremlékekre, amelyek maradványain a feliratok legnagyobb része olvasható, általában olyan tartalmú szövegeket véstek, amelyek efféle alkalmakkor szokásosak voltak. A mindennapi élet állandóan ismétlődő eseményeinek, a különféle forgalmi ügyleteknek megörökítése természetesen nem volt és nem is lehetett tárgya a köemlékek feliratainak. A mindennapi forgalmi élet ügyleteinek nyomát — bár nem elhet kétséges, hogy sűrűn előfordultak — éppen ezért a római kori köfeliratokon csak elvétve, ritkán lehet felfedezni.

A feliratok alapján meg lehet azonban állapítani, hogy a személyi, családi és öröklési viszonyok tekintetében a scarabantiai lakosság a római magánjog szabályaihoz igazodott. Bár a magánjog többi ágaiba a scarabantiai feliratok alig engednek némi bepillantást, mégis fel kell tételezni, hogy a római jogszabályok ezek területén is alkalmazásra találtak. Különösen így kellett ennek lennie a forgalom leggyakoribb ügyletei: az adásvétel, a csere, a bérlet, a haszonbérlet, a vállalkozási szerződés, a kölcsön, a haszonkölcsön, a letét, valamint az ezek alapján keletkezett jogviszonyok körében. De kétségkívül érvényesültek a római jogszabályok ezen túl a tulajdoni és a birtokviszonyok, a szolgalmak és a különféle más idegen dologbeli jogokkal kapcsolatosan is.

89. V. I. L. III. 4247.

90. V. ö. Puchta, G. F., id. m. I. kötet 443., 523., 532. és 537. l.; Bonfante, P., id. m. 123. és 127. l.; Wenger, L., Institutionen des röm. Zivilprozessrechts. München. 1925. 57. és 162. l.; Berger, A., Zur Entwicklungsgeschichte der Teilungsklagen im klass. röm. Recht. Weimar. 1912. 2—3., valamint 15. s köv. l.

Alátámasztja mindezeket a feltevéseket az a körülmény, hogy Scarabantia lakosai annak folytán, hogy a város már az I. század második felétől kezdve római jogállású municipium-má lett, nagyobbára római polgárok voltak. A római polgárok pedig — már csak az Ókorban uralkodó személyiségi elv folytán is — igyekeztek a saját joguk szerint élni.⁹¹ Így volt ez nemcsak az itáliai eredetűek, hanem a birodalom más távoli részeiből ide települtek, valamint a boi őslakosság leszármazottai körében is, amint ezt a scarabantiai feliratos kövek adatai mutatják. Igen valószínű, hogy a római magánjog szabályaihoz alkalmazkodtak mindazok a szabadok is, akik nem bírtak római polgárjoggal. Ilyen következtetést engednek a közel levő másik dunai provinciában, Dáciában talált viaszostáblák, amelyekből az világlik ki, hogy ott a forgalmi élet jogügyleteinek lebonyolítása során a római formákhoz és a római jogszabályokhoz igazodtak.⁹² Ha lehet, még általánosabbá válhatott a római magánjog alkalmazása a mindennapi életben akkor, amikor 212-ben a lex Antoniniana nyomán a birodalomnak csaknem minden szabad alattvalója római polgárrá lett.

Scarabantia köemlékeinek feltárása még korántsem fejeződött be. Az itt napvilágra került anyagot Aquincum, Intercisa, Brigetio vagy Savaria feliratos emlékeihez viszonyítva, nem lehet nagynak mondani. Ennek folytán a feliratok jogi vonatkozású adatai is hézagosabbak. Elég csak arra rámutatni, hogy míg az előbb említett helységek kőfeliratos anyagában kivétel nélkül bőven van adat a testületi életre, nevezetesen a római jogszabályoknak megfelelően működő collegium-okra, addig Scarabantiából egyetlen olyan feliratos kő sem került elő, amelyen collegium-ról lenne szó.

A scarabantiai kőfeliratok viszont — s ez nyilván a véletlen játéka — viszonylag sokkal épebb, tisztább, jobban olvasható állapotban vannak, mint a többi római kori településeinkből valók és itt-ott még olyan jogi vonatkozású adatot is szolgáltatnak, amilyen más helyről származó római kori kőfeliratainkon nem fordul elő. Ilyen pl. az egyik kővön a gyámság intézményének említése, vagy a másikon az örökösödési osztályperre utalás. Így a scarabantiai feliratos köemlékek — bár az azokban található jogi szempontból érdekes utalások hézagossak — a pannoniai feliratok jogi vonatkozású anyagát néhány értékes adattal bővítik.

A romanizáció — mint az elmondottakból meg lehet állapítani — megmutatkozott a jogi élet területén is és a római magánjogi szabályok széleskörű alkalmazásában nyilvánult. Ezek a szabályok elfogadásra találtak nemcsak az odaköltözött római telepesek, hanem a bennszülött lakosság, illetőleg ennek leszármazottai körében is. A köemlékek feliratai sok minden egyéb mellett bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a birodalom joga még a határhoz közel eső Scarabantiában is milyen erőteljesen érvényesült, milyen szoros szálak fűzték ezt a várost Rómához és az akkoriban Európa nagyobb részét magában foglaló római birodalomhoz.

---

91. V. ö. Mitteis, L., *Reichsrecht und Volksrecht*. 143. és 151. l.; Schönbauer, *Reichsrecht gegen Volksrecht?* Zeitschrift der Savigny Stiftung. R. Abt. 1931. évf. 330. sköv. l.

92. V. ö. C. I. L. III. III—VIII, X., XII—XIII.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

A Tanácsköztársaság 40. évforulójának ünnepei Sopronban (1959)

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmából Sopronban nagyszabású ünnepsorozatba került sor. Az ünnepek előkészületei már 1958 őszén megkezdődtek. Az 1919-es események, a Tanácsköztársaság rövid, de dicső történetének felelevenítésére, a soproni dokumentumok felkutatására nagyarányú és széleskörű mozgalom indult meg. Ez a munka nehezebb volt, mint ahogy azt a munkára önként vállalkozók — pedagógusok, diákok, úttörők — először gondolták. Az ellenforradalmi évtizedekben ugyanis üldözés és meghurcoltatás lett osztályrésze azoknak is, akik a Tanácsköztársaság emlékét valamilyen formában — akár fényképek, akár jelvények, vagy más dokumentumok elrejtésével, illetőleg megőrzésével ápolni merték. Mindennek ellenére — mint ahogy a későbbiekben láthatjuk majd — a hosszú hónapokig tartó kutató-munka szép eredményeket hozott. Sok olyan emlék került elő, amelyet rég elveszettnek lehetett hinni. Ebben a kutató-munkában, majd a különféle rendezvények megszervezésében, kiállítás rendezésében, egy szóval az ünnepsorozat létrehozásában az egyetemi és főiskolai MSZMP és KISZ Szervezet, valamint a Városi Pártbizottság irányításával az Erdőmérnöki Főiskola oroszlanrészét vállalt.

Az ünnepsorozat 1959. március 20-án délután Bors László fró, a Tanácsköztár-

saság soproni vádbiztosa és Entzbruder Dezső tanító, a Tanácsköztársaság soproni teljhatalmú katonai népbiztosa gyászünnepével kezdődött meg. E két fiatal harcost a proletárdiktatúra leverése után Szombathely közelében megölték és Szombathelyen temették el. A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmából hamvaikat hazaszállították Sopronba. A gyász-szertartás a Sztálin téren Kellner Sándornak, a Tanácsköztársaság soproni népbiztosának emlékművénél folyt le. A két koporsót a szobor talpázatánál helyezték el, két oldalt hatalmas kandeláberek égtek. A gyászünnepélyen részt vett Bors László özvegye, valamint két öccse, Pál, a Vörös Hadsereg soproni alakulatának egykori politikai biztosa és András, aki 1919-ben a Kommunisták Ifjúságának Szövetséget hozta létre városunkban, továbbá Entzbruder két húga és egyik öccse. Rajtuk kívül részt vettek a Párt, a Tanács és a tömegszervezetek képviselői, a munkásőrség zászlóalja, az egyetem és főiskola professzorai, oktatói, dolgozói és hallgatói, az iskolák tanárai és tanulói, az üzemek, intézmények, hivatalok dolgozói. Az emlékmű körül több ezer ember szorongott. A ravatal előtt Simon János a Hazafias Népfrent Városi Bizottsága nevében búcsúzott a két mártírtól. Elvörösöket, szilárd, megingathatatlan kommunista meggyőződésüket, bátorsá-

gukat és harcos kiállításukat példaként állította a fiatalság elé. Majd a Magyar Újságírók Szövetsége nevében Lónyai Sándor, a Pedagógus Szakszervezet nevében Kovács Zsigmond, a Kisalföld szerkesztősége nevében Polgár Miklós emlékezett meg a két vértanúról. A munkágyászdinul hangjai mellett indult el a temetési menet a Szt. Mihály temetőbe, ahol Németh Ferenc a 19-es kommunisták nevében búcsúzott volt hacostársaitól. A díszsírhelyek sorában kijelölt pihenőhelyüket több mint száz vörös koszorú borította.

Ugyancsak március 20-án, este 7 óra-kor a Petőfi Színházban díszünnepséget tartottak a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója tiszteletére. Ezen Zárai Károly, az MSZMP városi titkára mondott ünnepi beszédet. A 19-es veteránok nevében Bors András szólt fel. A díszünnepség után az Erdőmérnöki Főiskola KISZ Szervezetének kultúrsoportja bemutatta Sándor Kálmán Harag napja c. háromfelvonásos drámáját. Az előadás megérdemelt sikert aratott.

Március 21-én, szombaton 10 óra-kor az Erdőmérnöki Főiskola és a Nehézipari Műszaki Egyetem Bánya- és Földmérő-mérnöki Karának professzorai, oktatói, dolgozói és hallgatói ünnepi megemlékezésen vettek részt az Ady Endre Kultúrház nagytermében. Az ünnepi beszédet Csikós György egy. docens, a Marxizmus-leninizmus tanszék akkori vezetője tartotta. Csikós György tömör, kerek beszédben méltatta a magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának körülményeit, annak elkerülhetetlen történelmi szükségességét, nagy nemzetközi hatását, intézkedéseinek, törvényeinek demokratizmusát. Kitért a nemzetközi reakció összeesküvésére, összefonódására a hazai reakcióval, melynek eredményeként a fiatal magyar proletárállam a túlerővel szemben vereséget szenvedett. Az előadó tisztelettel adózott a proletárdiktatúra megdöntése után a tisztí különítmények által meghurcolt, börtönbe vetet és kivégzett mártiroknak. Az ünnepi megemlékezés után az előadás hallgatósága részt vett a Sztálin téri Kellner Sándor emlékmű koszorúzási ünnepségén.

Délután 3 óra-kor került sor az ünnepségek legkiemelkedőbb eseményére, a „Tanácsköztársaság művelődéspolitikája” c. kiállítás megnyitására a festőteremben. A kiállítást Gunda Mihály egy. adjunktus, az MSZMP egyetemi és fő-

iskolai szervezetének akkori titkárhelyetese nyitotta meg. A terem zsúfolásig megtelt a megnyitás időpontjára. A kiállítás előkészületeit az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtára Dr. Szabó István irányításával már 1958 októberében megkezdte. A kiállítás anyagát hosszú kutató munkával és nagy fáradtsággal lehetett csak összeállítani. Kutatómunka folyt Budapesten az MSZMP Párttörténeti Intézetében, a Legújabbkori Történeti Múzeumban, Országgyűlési Könyvtárban, a soproni Állami Levéltárban, a soproni Liszt Ferenc Múzeumban és magánosoknál. A már említett okoknál fogva az anyag felkutatása főleg soproni vonatkozásban igen nehéz volt. Ennek ellenére a kiállítás — mint ahogy azt részleteiben majd látni fogjuk — országos és soproni vonatkozású dokumentumokat mutatott be. Különösen nagy meglepődést váltott ki az, hogy az egykori selmeci Bányászati- és Erdészeti Főiskola átköltözésének története, a hallgatóság harcokban való részvétele a proletariátus oldalán, végre hiteles képet nyert.

A festőterem mindkét helyiségét megtöltötte a kiállítás anyaga. A tablók elhelyezési sorrendben a következők voltak: 1. A KMP megalakulása, harc a proletariátus diktatúrájáért. 2. A Tanácsköztársaság kikiáltása 1919. márc. 21. 3. A Tanácsköztársaság gazdaság- és szociálpolitikája. 4. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája I. 5. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája II. 6. A Magyarországi Vörös Hadsereg és harcai. 7. Diákok a forradalom védelmében. 8. Népművelés a Tanácsköztársaságban. 9. Könyvárak a Tanácsköztársaságban. 10. Marx-Engels munkásegyetem. 11. A Magyar Ifjómunkás Mozgalom 1919-ben. 12. Diákszociális ügyek a Tanácsköztársaságban. 13. A Tanácsköztársaság küzdelme a prostitúció és az alkoholizmus ellen. 14. A Tanácsköztársaság soproni vezetői. 15. A Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Főiskola áthelyezése Selmechányáról Sopronba. 16. A Sopronba került Főiskola elhelyezési nehézségei. 17. A Főiskola berendezése Sopronban. 18. A Soproni Direktórium a Főiskoláért. 19. A Főiskola hallgatói a Vörös Hadseregben. 20. A Főiskola diákszociális ügyei. 21. A Főiskola Ifjómunkás Szervezete. 22. Vörös május elseje, Sopron 1919. 23. A Tanácsköztársaság megdöntése. 24. Maradéktalanul valóra váltjuk, amit 1919

Bors László és Entzbruder Dezső temetése, 1959. márc.
(Adorján Attila felvétele)

elkezdett. I. 25. Maradékalanul valóra váltjuk, amit 1919 elkezdett. II.

Az első tabló a „Vörös Újság”, a „Sopronvármegye” c. lapok és a Kommunista Magyarországi Pártjának belépési nyilatkozatát, valamint tagsági jegyének fényképmásolatát tartalmazza. A tabló mutatja azt is, hogy a Kommunista Párt megalakulásával új szakasz kezdődött a magyar munkásmozgalom és egyben a magyar nép történetében. Láthatjuk, hogy miként indultak a magyar munkásosztály erői az újonnan alakult Kommunista Párt vezetésével harcban, hogy a polgári demokratikus forradalmat szocialista forradalomná fejlessék tovább. Az ellenforradalom 1919 februárjában fegyveresen akarta a kommunista mozgalmat letörni, de ez a kísérlet az ellenkezőjébe csapott át és csak gyorsította az események menetét. A második tabló a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának 1. és 10. §-át tartalmazza, valamint bemutatja Károlyi Mihály „Magyarország népéhez” c. röpiratát, a Forradalmi Kormányzótanács „Mindenkire” c. felhívását és a proletárdiktatúra első, „A nép uralkodik” címfeliratú röplapját. A másik tablón Ster-

benz Károly színes grafikáját láthatjuk, amely a munkásosztály hatalmát jelképezi. Itt láthatjuk még Hevesi Gyulának, a szociális termelés népbiztosának és Varga Jenőnek, a Népgazdasági Tanács elnökének – népbiztosnak – fényképét, továbbá műveik – Hevesi: A Kommunista világforradalom műszaki és gazdasági szükségszerűsége, Varga: Munkásigazgatás. A termelőbiztos, a munkástanács és a szakszervezet feladatairól – címlapját, valamint a Szociális termelés c. lap két számát.

Két tablón az iskolák államosításának Szamuely Tibor aláírásával ellátott eredeti rendeletét láthatjuk fényképmásolatban. Megismerkedhetünk a Tanácsköztársaság ifjúságpolitikájával is. A „Diákelvtársaink! Egyetemi hallgatók!” című plakáton a következőket olvashatjuk: „A proletariátus diktatúrája kétszeres szeretettel öleli keblére azokat a diák elvtársakat, akik proletártestvéreik szellemi fölszabadításának magasztos és nehéz munkájában részt venni kívánnak.” Érdekesége a tablónak egy német nyelvű plakát, melyet Sopronban a „Der Landesverband der Kommunistischen Jungarbeiter Deutschwestungarns” adott ki.

A plakáton többek között a következő sorokat találjuk: „Wir sind von Feinden umgeben, und jetzt brauchen wir dringend von wirklich revolutionärem Geiste durchdrungene, physisch und hauptsächlich moralisch starke Proletarier! Brüder! Für unsere erste Pflicht hielten wir es, Euch aus dieser geistigen Finsternis, in der Euch der Kapitalismus gefangen hielt, emporzuheben, indem wir Euch eine Organisation gaben. Wissen ist Macht! Wir haben erreicht, dass im hiesigen Theater wöchentlich eine Jungarbeiter-Vorstellung stattfindet, und zwar werden dies keine Kindermärchen sein, sondern klassische Stücke, wie Schauspiele, Dramen, Operetten wird man Euch zeigen. Damit dies für Euch alle erreichbar sei, wird der Preis einer Karte mit 1 Krone festgestellt.”

A tablók kitérnek a Közoktatásügyi Népbiztosság számos intézkedésére, melyekben korlátlan lehetőségeket nyitott meg a tanulni vágyó munkás- és parasztfiatalok előtt. A hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok az országra törő imperialista seregek oldalára álltak, nyílt hazaárulók lettek, kémtevékenységet folytattak az ellenség javára és ellenforradalmi aknamunkát a szocialista Magyarországgal ellen. A kommunisták és baloldali szocialisták forradalmi honvédő háborúba hívták a munkásosztályt, a dolgozó parasztságot és minden hazafit a nép szocialista vívmányainak, szabadságának és függetlenségének védelmére. Ezt a harcot mutatja be országos viszonylatban a hatodik tabló. A következő tabló a diákok szerepét domborítja ki a forradalom védelmében. A Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága az iskolai oktatás megreformálása mellett igen nagy gondot fordított az iskolán kívüli népművelésre. Az írni-olvasni nem tudás leküzdésére szerte az országban tanfolyamokat szervezett, a köztulajdonba vett műkincsekből állandó kiállítást rendezett. A múzeumok minden nap délelőtt-délután nyitva voltak, hogy a dolgozók munkájuk után ott is gyarapíthassák ismereteiket és szórakozást találjanak. Ezt mutatja számos felragasztott plakáton, hirdetésményen a hetedik tabló.

A további 15 tablóból 9 soproni vonatkozású. Ezek leginkább a Bánya-Kohó- és Erdőmérnöki Főiskola diákszociális ügyeivel, Ifjúmunkás Szervezetével, a hallgatók részvételével a Vörös Hadseeregben, a Soproni Direktórium munkájá-

val, május elseje megünneplésével foglalkoznak. A Tanácsköztársaság megdöntését egy tabló mutatja be, kettő pedig azt, hogyan váltak valóra népi demokráciánkban a proletárdiktatúra célkitűzései. A tablókön kívül 16 üvegtárló, eredeti plakátok, jelvények és dokumentumok tettek hitelessé a kiállítást. Megrendezéséért és sikeréért elsősorban Szabó Istvánt, az Erdőmérnöki Főiskola könyvtárának vezetőjét illeti elismerés, de elismerés hangján kell szólnunk Sterbenz Károly grafikus valóban művészi munkájáról is, aki fáradhatatlanul és szívvel készítette el a tablók rajz- és grafikusmunkáit. A sikert nagyban elősegítették a Főiskola marxizmus-leninizmus tanszékének oktatói és a Városi Pártbizottság munkatársai. Ki kell még emelnünk az Erdőmérnöki Főiskola fotólaboratóriumának áldozatkész munkatársait, akik többszáz nagyméretű reprodukció elkészítését vállalták.

Március 22-én délelőtt 9 órakor került sor a KISZ Főiskolai Szervezete Művelődési Házának felavatására és névadó ünnepségére. A művelődési házat kettős ünnepen adták át rendeltetésének. E napon ünnepelte ugyanis a KISZ fennállásának második évfordulóját is. A Művelődési Házat Bors Lászlóról nevezték el. A megható ünnepségen jelen volt Bors özvegye és két fivére is. Az Erdészeti Főigazgatóság nevében Mosonyi István adta át az épületet Gál János egyetemi docensnek, az Erdőmérnöki Főiskola akkori igazgatóhelyettesének.

Ugyancsak március 22-én délelőtt 11 órakor avatták fel a Széchenyi téren a munkásmozgalom soproni mártírjainak emlékművét, amely a következő szöveget tartalmazza: „A munkásmozgalom soproni mártírjainak emlékére. Kellner Sándor 1919, Entzbruder Dezső 1919, Bors László 1919, Knapp Gábor 1919, Salzberger Sándor 1919, Takács Sándor 1919, Ferenczy János 1944, Pintér István 1944, Schlar Ede 1944, Németh György 1944, Molnár János 1944, Jankovich Pál 1944, Bencze Alajos 1944, Hlavati József 1944, Wetzer András 1944, Pratscher Lajos 1944. Sopron város dolgozói 1959. III. 21.”

A Bors László Művelődési Házban és a Hunyadi utcai sportpályán március 22-én délután 3 órától a főiskolai sportkör bemutatót tartott. A KISZ Főiskolai és Egyetemi Szervezete este 7 órakor a Bors László Művelődési Házban megren-

A főiskolai KISZ Bors László Művelődési Háza (Torma J. Felvétele)

A főiskolai KISZ Bors László Művelődési Házának előcsarnoka (Diebold K. felvétele)

dezte az idős kommunisták és főiskolai hallgatók találkozóját.

A 40 éves jubileum tiszteletére a Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki és Földmérőmérnöki Kara március 19-én és 20-án az Ady Endre Kultúrház nagytermében, az Erdőmérnöki Főiskola pedig március 23-án és 24-én a Bors László Művelődési Házban tartotta meg tudományos ülészszakát.

A Nehézipari Egyetem ülészszakán a következő előadások hangzottak el:

Kertész István: Az első magyar prolektárdiktatúra Sopronban. Zambó János: Nagyteljesítményű aknák telepítése. Boldizsár Tibor: A zobáki és hosszúhetényi aknák légellenállásának meghatározása modellkísérlet alapján. Gyulay Zoltán: Tudományos kutatás a kőolajtermelésben. Kiessling G. (Freiberg) A levelezőoktatás a felsőfokú oktatási reform szemszögéből. (Német nyelven.) Tarján Gusztáv: A hidrociklon elméleti kérdéseivel kapcsolatos vizsgálatok. Falk Richárd: Rezgő csőszívattyú, egy új mélyszívattyú. Vendel Miklós: A szűrési elv és néhány teleptani vonatkozása. Hazay István: A kiegyenlítés mechanikai elvei. Tárczy-Hornoch Antal: Egy egyszerű meridiánkereső. Csókás János: Metán gázkoncentráció regisztráló berendezés. A fent említett előadásokon kívül tudományos diákköri beszámolók is elhangzottak.

Az Erdőmérnöki Főiskola tudományos

ülészszakán az előadások a következők voltak:

Zernik István: A magyar Tanácsköztársaság tapasztalatai a nemzetközi munkásmozgalom számára. Pályadíjas főiskolai hallgató: Az ifjúság szerepe a Tanácsköztársaság idején Haracci Lajos: A biológiai faállomány szerkezet.

Somkuti Elemér: Nemzetközi együttműködés a szocialista országok erdőgazdálkodásában. Reményfi László (akkor V. é. emh.): Földgátak alkalmazása a vízmosáskötési munkákban. Gál János: A nyárfa szerepe a fásításokban. Pályadíjas főiskolai hallgató: A KIMSZ megalakulása és tevékenysége a Tanácsköztársaság ideje alatt és után. Szabó Dénes: A keretfűrészek teljesítménynövelésének egyes kérdései. Göndöcs Imre (akkor V. é. emh.): A dugványvastagság befolyása a fűzveszőtermelésre. Szántó Gábor (akkor V. é. emh.): A gépi fagyártmánytermelés anyagtakarékossági jelentősége az erdőgazdaságban.

Az ünnepségsorozat befejezéseként március 24-én este 8 órakor a KISZ Egyetemi és Főiskolai Szervezete a Bors László Művelődési Házban klubestet rendezett. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóját tehát Sopronban történelmi szerepéhez méltóan ünnepelték meg. Az utódok bebizonyították, hogy valóra váltották és váltják mindazt, amit 1919 elkezdett.

Hiller István

Bors László költői fogadtatása

A testvér, egyben életrajzíró, mérték-tartó elfogulatlansággal állapítja meg Bors Lászlóról, hogy irodalmi hagyatéka voltaképpen: torzó.¹ Így igaz. Nem is lehetett másképpen, hiszen fiatal életének költői kísérletei az első szárnypróbálgatást jelentették csupán, s a tragikus halál meggátolta abban, hogy lírájának frissen szüretelt, még forrásban levő mustja

egyéni ízű, sajátos zamatú aszúvá érlelődjék.

Versei elsősorban *A Hét* lapjain és külföldi, jórészt vidéki újságok hasábjain jelentek meg. Egyetlen verseskötete, az 1918 elején Újvidéken, az *Újvidéki Hírlap* kiadásában megjelent *Szív és száj* sem keltett országos figyelmet a fiatal költő iránt.² Elsősorban verseinek fóruma,

1. Bors András: Bors László, az ember, a költő és a forradalmár. SSz, 1959: 60. lap.

2. Vö. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Bp. 1941, 1008. hasáb.

A *Hét* figyelt föl kötetére, s ezenkívül néhány vidéki lap. Két szegedi újság is írt az ifjú költő bemutatkozó versgyűjteményéről, s bizonyára nem véletlen, melyik kettő.

Juhász Gyula, az akkor már országos nevű poéta, majdnem egy esztendei betegeskedés, súlyos melankólia után, éppen a kötet megjelenését követő napokban, 1918 február végén kezdett el ismét dolgozni, írni, s lett újból a *Szeged és Vidéke* munkatársa. Első cikkeinek egyike volt éppen ez a kis ismertetés, amely bár névtelenül jelent meg a lapban, de stílusából és mondanivalójából kitetszően kétségtelenül az övé.

1916 januárjától májusáig Bors László is a *Szeged és Vidéke* munkatársa volt.³ Bors András is említi, hogy bátyja szegedi tartózkodása idején egy redakcióban dolgozott Juhász Gyulával, s a szegedi írók, költők — köztük Juhász — hamarosan megszerették.⁴ Bár Juhász Gyula ebben az időben a makói gimnázium tanára volt, s év közben Makón tartózkodott, az állítás lényegében igaz lehet, hiszen a költő hetenként-kéthetenként hazatért szülővárosába, s a szünnapokat, vakációs időszakokat (pl. a húsvéti szünetet) mindig Szegeden töltötte. Ilyenkor első útjainak egyike a szerkesztőségekbe, elsősorban a *Szeged és Vidéke* szerkesztőségébe vezetett, nem ritkán cikket is írt, mert a nyári szünidőkben ennek a lapnak volt rendszeres munkatársa, egészen 1918 júniusáig. A szerkesztőségben is, a Kass-vendéglő fehér asztalánál is találkozhattak tehát, s egészen bizonyos, hogy Juhász — aki mindig szerette a fiatal írókat, költőket, támogatta, „fölfedezte” őket (József Attila pályakezdése csak a legközismertebb példa, de sorolhatnám a neveket *Reményi Józseftől* kezdve *Nagyfalusi Jenőn* át *Berczeli Anzelm* Károlyig!) — megkedvelte a fiatal újságíró, akiben becsülte a költői talentumot.

A *Szegedi Naplónak* ugyanebben az időben *Móra Ferenc* a szerkesztője, s stíluskritikai megfontolások alapján és bizonyos tartalmi jegyekből arra következtetünk: ő a lap névtelen kritikájának is a szerzője.⁵

A többi ismertetés szerzőjéről nem tudunk. A *Hét* kritikusa elég jószemű bíráló lehetett. Valószínűleg egy a szerzője a verskötetről írott bírálatnak és a Richly Rezsővel közösen kiadott novelláskötetről szóló kritikának is.

De beszéljenek maguk a kritikák, Bors László irodalomtörténeti sorsának, írói-költői fogadtatásának dokumentumai. Bizonyítsák, hogy Bors Lászlóval a magyar líra ígéretes tehetsége pusztult el a féhérterror bosszúszomja miatt.⁶ Költői értékeit a magyar irodalom két olyan jeles íróművésze örökítette meg, akiknek ítélete elfogulatlan és őszinte: Juhász Gyula és Móra Ferenc.

Ebben az első verseskötönyvében a rajongás és kiábrándultság bizarr és fanyar hangjait hallatja ez az igen talentumos fiatal lírikus. Mindig visszatérő témái a szürke Vidék és az izzó Szerelem. A versei pogány sóhajok és pogány imádságok, amelyeket a vidéki redakciók robotosa zeng nagy városok és nagy nők felé. Mintha a fiatal Ady első öntudatos hangját hallanánk, de mindjárt hozzátesszük, hogy Bors Lászlónak van saját mondanivalója. Egy lázas, meghasonlott fiatalság keresi ezekben a versekben az új életet, a megváltó ígét és meg nem találja. A nincstelenség és a honatalanság romantikájának ábrándjait lamentálják Bors László keserű strófái, az előkelő élet honvágya sír az ifjú költőben. Néhol a póz és pátoz elragadja és őszintesége nyerseséggé válik, de bizonyos, hogy olyan poéta szól hozzánk e kis könyvnek minden lapján, akire figyelni kell, akit számon tartani illik. A szokatlanul szókimondó prózai előszó, *Levél Szép Ernőhöz*, azt mutatja, amit különben egyéb cikkei is éreztetnek, hogy a *Szív és száj* fiatal és érdekes költője a szépprózában is jelentős dolgokat fog még hozni az új magyar irodalom kedvelőinek. Bors László versei Újvidék-

3. Ez idő alatt a lapban a következő versei jelentek meg: A huszár az égben (febr. 1.): Messze, messze tengeren (febr. 4.); Víziók (febr. 10.); Séta (febr. 12.); Hídon (febr. 18.); Nocturno (febr. 26.); Prológ (márc. 18.); majd később még: Emlék (1916. aug. 10.); Dal (1917. jan. 29.).

4. Bors András: i. m. 61. l. Vö. még Bors András: Emlékeim a soproni kommunáról. SSz, 1955: 35. lap.

5. Megmutattam a cikket Móra életműve legkiválóbb ismerőjének, *Vajda László* szegedi főiskolai tanárnak, s föltevésemet ő is megerősítette: a bírálat szerinte is kétségtelenül Mórától való.

6. Vö. *Lengyel István*: Futótűz. 1919 költő-mártírja: Bors László életregénye. Élet és Irodalom, 1959. aug. 21.

ken jelentek meg és három koronáért kaphatók.

Juhász Gyula

Szeged és Vidéke, 1918. február 28. 4. l.

A romantikus versek logikus és legvégső kifejlései: Bors László versei, olyanok, mintha túl szimbolizmuson, érzéki lírán, új romantika fejlődött volna, de egyedülvalóbb, egyénibb és fiziológiább, mint az előző. A könyvecske igaz és emberi dokumentum s ha lehet is az ifjúkori vergődésről tökéletesebb és zengőbb verseket írni, igazabbakat aligha. Bors trubadúr és platonikus, lelke legmélyén nemcsak játszik az étellel, de ebben a minden oldalra forgatható életben öröme telik, jólesik szenvednie s a csupán látszólagos ellentétekből átmenetnélküli élességgel ugrana tovább. Csak nem megalkudni, nem kompromisszumot kötni az étellel, inkább mindent vessé stilizálni:

*Nem tudta mi a lényeg,
de izgatták a tények,
csak lelke volt, nem teste,
mégis sirt minden este.*

S ebben a mindent vessé formálásban értékül látjuk a körülötte nyüzsgő élet primitív, fénynélküli visszaadását, minden megköthetőségtől mentes harmóniáját és azt, hogy ha önmagának tükrével verseit használja is fel, mégis új értékeket tud benne ragyogtatni. A könyvecske igénytelen s tragikusan egyszerű külsejű. A költő intellektusa különönb köntöst érdemelt volna. Ma még proletárköltészetet sem lehet így népszerűsíteni. De a vidék s még hozzá Újvidék, — úgy látszik — nem alkalmas hely őszinte lírára.

Névtelen

A Hét, 1918. március 24. 187. l.

Bors László a háború alatt rövid ideig a szegedi sajtó munkása volt, riport után kóválygott a városháza folyosóin és tündérszigeetek illatán kábult el a kávéházak hajnalbűzéiben. Azóta talán a negyedik stációjánál tart már a fiatal vidéki költők keresztútjának, szerencsére sokkal izmosabb talentum, sem hogy összeroskadna az újságsínálás keresztje alatt. S ha igen, arccal akkor is az ég felé néz, amelynek aranyfényű csillagaiban a tavasz, az ifjúság, a szerelem szikrázik, álmok nagyszerű ígérete. Kis bádogpohár a Bors László könyve — kiállításában kétségbeesetten primitív — de az italnak, amely ma még habosan és sok meghiggadtságánál többet érő zavarosságban forr benne, néhány csöppje sokáig szívünkben hagyja az ízet. Azt hisszük, fogjuk még aranykehelyben is kapni azt a tiszta költészetet, amelyből a *Dramai szende*, a *Hónapos szoba*, a *Spleen*, a *Csillagnéző*, a *Tempora mutantur*, s a *Till Eulenspiegel* való, — de Bors Lászlónak az aligha lesz olyan kedves, mint ez a beszerzési könyv formájú kis füzet, amely kincses ifjúságát rejti magában.

Móra Ferenc

Szegedi Napló, 1918. március 31. 11. l.

Bors László versei. Bors László fiatal ember, ez minden versén meglátszik; de meglátszik az is, hogy árnnyával is küzdő, forrongó tehetség, akinek éppen e forrongása bizonyossága az erőnek. A fiatalság szertelenségéit le fogja vetközni, meg fogja találni a tisztább kifejezőmódot: főzetéből izítve, bizalommal nézünk jövője elé. A kis füzet az Újvidéki Hírlap nyomdavidallalatának kiadásában jelent meg.

Névtelen

Nagyvárad, 1918. márc. 31. 10. l.

Pókok és szerelmek. E furcsa címmel novella kötet jelent meg, melynek Bors László és Richly Rezső a szerzői. Két író novellái egy kötetben: mindenesetre szokatlan, különös. Arra már számos előkelő példa volt, — élükön a Goncourt-testvérekkel — hogy két író közösen írjon egy regényt, vagy egy drámát, de két író külön-külön megirt novelláival tölteni meg egy kötetet — ez sajátos ökonómiaja miatt — úgy látszik — háborús különlegesség és akkor nem illik rajta fennakadni. Bors László új, egyéni, szegélytelen csapáson indul útnak a novellairás terén. Groteszk, szomorú, regényes, bizarr, álmatag és cinikus egyszerre, egy írásában. Mindezt erősen zubogó lírai természetével lehet magyarázni, mely (A Hét olvasói előtt is ismeretes) nemes líra verseiben kereken, színesen és kiforrottabban jut érvényre. A novella területén lírája sajátos, sokoldalú, nyugtalan, szaggatott színű hangot ad. Tűnő reflexiók, felvillanó ötletek, lüktető forrongások, sietős szeszélyek, lankadt hangulatok, fura hasonlatok, színes szófüzerek tarkállanak az elbeszélés keretében, mely legtöbbször még sápadt történetet is zár magába. Ezen az egyéni indulatoktól vezetett úton nem lehet nagy és emelkedő utat megtenni, mégis eilsmeréssel kell fogadnunk Bors László merész, őszinte, lírai elindulását, mert törekvése művészi és közvetlen. — Richly Rezső nyugodt, szerény jelenség. Embereket fest, stilizált alakok csendes rajzára törekszik és szelíd regényességgel szövi történetét. Kevés benne az éleslátás, nem keresi, elemzi, részletezi a valót, alakjai lengék, finomkodók, túlzottan romantikusak, azonban mindegyikben van harmónia, melegség, gondos megtervezés. Írásaiban több a lágyság, az igénytelenség, mint a tárgyilagos elbeszélő művészet, a nagyvonalúságot, a biztos elbeszélő erőt finomkodó érzés- és hangulatfoltokkal, méla, szerény, rokonszenves írásmódorával akarta helyettesíteni, s ez a szándék a sánta órásság, a szerelmes diák vagy a falura utazó férfiú történetében szépen, lágyan és ügyesen sikertül. A két különböző színezetű szerző közös könyve Sopronban jelent meg.

Névtelen

A Hét, 1918. június 23. 395–396. l.

Bors László emlékére

Nyugtalan, kóbor lélek volt, egy kései lantos diák, aki városról-városra járt, sorstól özönten, nincstelen Till Eulenspiegelként, mindig terelve, mindig szerelmes szívvel, vágyakkal telin, égve a nőkért, mindenkiért, kallódva és nyomorogva: ez volt Bors László. Azt hitte, hogy neki kell megírnia a magyar vidék regényét, Török Gyulánál jobban és teljesebben, s eközben díjnokoskodott, lehetetlen kis fészkek szerkesztőségeiben robotolt, riporterkedett, csak álmaj voltak szépek, királyiak. Ezek hittették, vigasztalták őt mindenütt, Kolozsvárott és Újvidéken, Aradon és Sopronban, mindenfelé, amerre vetette a végzet. Byron akart lenni és kis vidéki lapokba írt nagy eposzok helyett mindent, verset, prózát, cikket, novellát, ami éppen kellett. Az „Erdélyi Szemlében“ régebben sokat írt, értékes, pompás frásokat, mert buzgott benne az erő, a líra, de lassan-lassan egyre jobban elfulladt a vergődésben, s még később is gyakran be-betoppantak a levelei közénk. Újvidéken egy verses kötetet is megjelentetett, „Szív és száj“ címmel, nyomorult formában, hozzá, tehetségéhez nem illő szegénységben; Sopronban Richly Rezsővel együtt pedig egy novellás kötetet adott ki „Pókok és szerelmek“ címen. De még ekkor sem értékelték őt igazán. Pedig a Hét sűrűn adta a verseit. De hiába, a szívét, jószágos, bolondos gyerekszívét, a könnyelműt, a vértől zaklatottat, a nőkért sóvárgót nem értették. S ez a megnemértettség belekergette őt mindenbe, futott ide-oda, jóba, rosszba, míg most könyörtelen ütással rátipport a Sors. Szegény fiú!... Be másrt érdemelt volna, be másrt... De talán a Halál jó lesz hozzá, álomba dédelgeti, kincses, gyönyörű álomba.

(w. gy.)

Walter Gyula

Megjelent: az Erdélyi Szemle irodalmi folyóirat 1919. október 12-i számában.

Memoire: Egy fiatal poéta halálához

Alerionom, amikor annyi költőlélek szállt a sírba, a napokban meghalt egy fiatalember, aki poéta volt: bolondos és szertelen, ez volt az átka, ez kísérte végig a fiatal életét és ez vezette hamarabb a sírba, mint sokan remélték. Mert ő, ő fatálisan tudta, hogy az élete rövid arasznyira szabott s alig pár lusztrumot fog végigszenvedni, Alerionom, engedje meg, hogy erről a fiatal poétáról is mondjak egyetmást magának.

Mindent teljesedetlenül hagyott maga után.

szegény halottunk, itthagya álmait, hogy most az örök álmok honába térjen, itthagya a Nőt, akik pedig olyan sokan voltak előtte, de ő mégis csak Egyért tudott érezni, hinni, remélni, egyért, s talán ez az egy vitte a Végzethez oly hamar közel.

Mert higgye, vannak még, akiknek életét egy nő is, nagyon furcsává tudja tenni. Ezért az egy-nőért hagyta itt vágyait, amik piszkos kis vidéki városok sártengerébe fulladtak, holott nagy Óceánok habjain akarta ringatni tervel jachtját, itt hagyott egypár rokon-embert, akik sokat gondoltak rá s akik szerették volna megváltani elhagyatottságát és szerettek volna derék, jőpéznű spieszbürgert csinálni belőle. Mindent itthagytott talán azért az egy-nőért, akit pedig látja, magával szeretett volna vinni, akéhez az életét kötötte, de aki mégis elpártolt tőle.

Bozontosfejű, széles nyakkendőjű, konvenciókba beletörődni nem tudó ember volt, egy darab költő romantika a múlt századból, aki azt akarta, hogy a lelkéért; a melegen érző szívéért szeressék. De higgye el, az emberek sohasem a lelkükért szeretik embertársaikat, hanem mindig a külsőért. Ezért utálta ezt a mai világot, a múlté maradt s élte donkisott életét, amíg be nem fejezték azt.

Nagy koncepciókat hordott kis tarsolyában, sokan szerették ezért a nagyok közül is, s mert nem tudta valóra teljesíteni egyetlen tervét sem, azért lett ellensége mindennek, mindenkinek, embernek, barátinak, társadalomnak, amely ellen fellázadott, s amely aztán tragikusan megbüntette.

Szegény fiatal Barátom, annyi küzdése után most pihenőre lel, pihenjen nyugodtan, s én arra gondolok, hogyha bármit csinált volna, halhatatlanul nagyot is, akkor is éppen odáig érkezne, odáig... Hiszen Ady Endre, Haeckel és Andrejev Leonid is éppen úgy a végső célig érkezett, s ki tehet róla, hogy a jövő monumentális csarnokának csak egy kis pillére volt, nem oszlopperendája.

Pedig biztosan azt hitte, szegény Bors László, hogy valamikor igen nagy ember lesz, ahogy valamikor büszke lesz rá egy nő, hogy nő. Nem így lett. Vajon — mit gondol, Alerionom — gondol-e most rá a Nő, s hogy érdemes-e egy nőért feltenni egész életünket a kockatáblára? Vajon érdemes-e?

S. Nagy László

Megjelent az Erdélyi Szemle 1919. október 19-i számában.

Péter László

Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai

A soproni Erdőmérnöki Főiskola régi irattári anyagában folytatott kutatómunkánk során egy olyan feljegyzésre akadtam, ami irodalomtörténeti érdeklődésre tarthat számot. Az Erdőmérnöki Főiskola elődjének, a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiának 1892. évi iktatókönyvében ugyanis, május 13-i kelettel, 569. iktatószám alatt a következő bejegyzés olvasható:

„Ady Endre debreczeni joghallgató bányahatósági ösztöndíj elnyerése iránt tudakozódik.”

Ady Endre levelét az iktatókönyv szerint Pauer János akadémiai titkár, rendkívüli tanárnak adták ki elintézésre, aki már másnap, május 14-én elküldte a választ, amit az a bejegyzés tanúsít, hogy „hátiratilag értesítve”. A hátiratilag való értesítés, sajnos, azt jelentette, hogy a levelet nem helyezték irattárba, hanem a választ egyszerűen a levél hátlapjára írták és visszaküldték a feladónak. Ebben az esetben tehát az ügyintézés egyszerűsítése folytán egy nagyon becses Ady-dokumentum ment veszendőbe. Az ilyen iratokról is készült azonban annak idején felzet és a válaszról egy másolat, de a Főiskola irattárának viszontagságos sorsa folytán az az egész iratsomó, ami a fent említett 569. iktatószámot tartalmazta (a 300. sorszámtól a 700. sorszámgig), teljes egészében elveszett. Így elveszett a válaszirat másolata is.

Most tehát csak találgatásokra vagyunk utalva arra nézve, hogy vajon volt-e a levélben utalás Ady selmeci szándékait illetően, és hogy a Főiskola mit válaszolt rá. Ez utóbbi kérdésre még könnyebb felelni, mert nyilvánvalóan, más hasonló levelek mintájára, röviden, hivatalos stílusban közölték Ady Endrével a megpályázható ösztöndíjakat és azok elnyerésének a feltételeit.

Hogy Ady Endre miért szánta rá magát erre a lépésre, nehéz megmondani. Lehet, hogy szülei anyagi helyzetén szeretett volna ilymódon könnyíteni, akiknek súlyos terhet jelentett két fiuk egyetemi taníttatása. Talán ez a probléma foglalkoztatta és így jöhetett arra a gondolatra, hogy esetleg elmegy Selmecre bányászhallgatónak. Az azonban bizonyosra vehető, hogy nem a bányamérnöki pálya vonzotta őt, amikor ezt a kér-

vényt megírta, mint ahogy a jogászi pálya sem hívta. És akár Debrecenben marad, akár Selmecre kerül, ő mindenképpen az a forradalmárváltó lett volna, akinek mi ismerjük.

A mai nemzedékre már nagyon furcsán hat Ady Endréről egy ilyen szövegezésű feljegyzést olvasni, hogy... „Ady Endre debreczeni joghallgató...” De hát akkor még az volt ő és a selmeci Főiskola akkori iktatója bizonyára nem is sejtette, hogy kicsoda híres, nagy ember lesz pár évtized múlva az, akinek a kérvényét 1896. május 13-án bejegyezte. Mert Ady Endre nem lett jogász, sem bányász, hanem az újabbról magyar irodalom legnagyobb költője.

Ezzel az ismeretlen Ady-vonatkozással kapcsolatosan érdemes a költő egyéb soproni emlékeinek összegyűjtése is. Nevével ugyanis nemcsak a Főiskola régi irattai között találkozunk, hanem a soproni sajtó hasábjain is, mégpedig elég korán. Kolb Jenőnek a Sopronvármegye c. lapban 1927. április 17-én megjelent cikke nyomán tudjuk, hogy már 1899. december 20-án megjelent a Sopron c. lapban Ady Endre „Olcsó a patika” c. verse Dyb (Ady Bandi) aláírással. Játékos, alkalmi vers, amelyet az 1900. január 1-re ígért gyógyszerárleszállítással kapcsolatosan írt a költő. A versben még nem látjuk a későbbi robusztus erőt, de a rímek játéka és a vers könnyed gördülékenysége nem mindennapi tehetségről tanúskodik. Ehhez hasonló verset 174-et gyűjtött össze Földessy Gyula az 1923-ban megjelent Rövid dalok c. gyűjteményben, de ez a soproni nem szerepel benne, s nem szerepel más gyűjteményes kiadásokban sem, így újabb közlése – több mint 60 év után – időszerű:

OLCSÓ A PATIKA

Ki ír ma már szerelmes verset?...
El Irma, Margit, Katika!...
Ha mindjárt a rím kedvéért is:
Mai tárgyam a patika.
A patikáról annyi búsat,
Annyi siralmast mondanak,
A patikáról vig dalt írni
Száz évben egyszer tán szabad

A patika népkönyha féle:
Egész világnak kosztot ád.
S aki e kosztot ki nem bírja,
Egy más csillagba megy tovább.
A patika egy Erisz-alma
Melyért sokan versengenek,
S hogyha nem is bájos istennő!
Nyertes köztük csak egy lehet.

A patika... no de ismerjük
— Sajnos — mind jól a patikát,
Melyben most már olcsóbban kapjuk,
Mi drága volt és delikát.
Lám győzött a demokratizmus
Antipirin-en, éter-en:
Szegénynek és gazdagnak nyitva
Ily előkelő étterem!...

A fenti lapnak ugyanebben a számában jelent meg Ady Endrének a „Hozomány” c. tárcája is. Ebben az úri és paraszt-osztály közti szakadék vetődik fel, de a könnyed, csevegő stílus és happy-end még nem azt az irányt mutatja, amely felé a későbbi Ady Endre fejlődött.

Ugyanennek a lapnak 1900. január 16-i számában jelent meg „A gyakornok ur mosolyog” c. tárcsa, melyben az öreg, beteges főnök fiatal feleségével viszonyt kezdő gyakornok történetét drámaian írja meg.

A „Sopron” következő heti számában, január 23-án „Púpos” címen megint Ady-elbeszélést találunk. A púpos egy szegény oláh fuvaros, akinek a feleségét elcsábítja a szolgabíró. A púpos azonban ördögi módon vesz elégtételt a rajta esett sérelemért. A kitűnő kis elbeszélés méltón sorakozik Ady legjobb művei mellé.

A fiatal Ady Endrét azonban nemcsak a „Sopron”, hanem a „Soproni Napló” is korán bemutatta olvasóközönségének. 1900. április 1-én itt jelent meg a „Fotografiák” c. krocki Dyb aláírással. A krocki hat fejezetre oszlik és tréfás formában azt mondja el benne Ady Endre (valószínűleg a vidéki lapok szerkesztőségében² szerzett tapasztalatai alapján), hogy mi mindent kell megírnia és mi mindent kell elhallgatnia a vidéki újságíróknak, ha lapját fenn akarja tartani.

Ezzel a humoros írással be is fejeződnek a kezdő Ady Endre soproni életjelei. Párizsba megy és megkezdí harcos életpályáját, ami külön fejezetet jelent a magyar irodalom történetében. Csak egyszer találkozunk még nevével soproni lapban. Jóval később, 1910-ben a „Soproni Napló” közli „Élni, míg élünk” c. versét, ami röviddel azelőtt jelent meg a „Nyu-

gat”-ban és később „A minden titkok versei” c. kötetbe került.

Érdekes, hogy Ady itt felsorolt írásai, Olcsó a patika c. verse kivételével 1899-1900-ban a vidéki sajtó javarészt bejárták. Sok jövedelme ugyan nem lehetett e dicsőségből, mert bizonyára a gyengén és csak egyszer fizető könyvmatosból vették át novelláit a lapok. Hozzájárultak azonban Ady nevének megismertetéséhez olyan időkben, amikor még senki sem tudta, hogy az a bizonyos Dyb valamikor egész generációk legmélyebb irodalmi élménye lesz.

Sopronban nemcsak a magyar, hanem a német nyelvű sajtóban is korán találkozunk Ady Endrére vonatkozó adattal. Az „Ödenburger Zeitung” 1909. március 9-i számában a napi hírek között a következő könyvismertetést találjuk:

„*Andreas Adys neues Buch.*

Von Andreas Ady, einem der fähigsten und talentiertesten Mitglieder der jüngeren Schriftstellergarde ist unter dem Titel „Uj csapáson” im Verlage der Mozgó Könyvtár ein Bändchen Erzählungen erschienen. Diese Novellensammlung des in jeder Faser modernen und originellen Schriftstellers ist in den Buchautomaten der Eisenbahnwaggons und in jeder Buchhandlung erhältlich. Ladenpreis 24 Heller.”

Látjuk, hogy az „Ödenburger Zeitung” nem fukarkodott az elismerő jelzőkkel és igyekezett németajkú olvasóinak érdeklődését Ady Endre művészetére felhívni.

Ezek tehát Ady Endre korai nyomai a soproni sajtóban. De a sajtón kívül is találkozunk Ady Endre nevével a régi írások böngészése közben. Így a Soproni Állami Főreáliskola 1907/8. évi XXXIII. évfolyamú értesítőjében (Sopron, 1908, Romwalter ny.) a 19. oldalon Barta (Bász) Miksa: A bizonyítvány c. értekezésben ezt írja többek között:

„Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek, Vagy marad régiben a bus, magyar élet.” Ez a két sor pedig idézet Ady Endre: „Fölszállott a páva” c. híres verséből.

Végül még egy érdekes adat. Csatkai Endre közlése szerint a Soproni Líceum „Magyar Társaság” nevű önképzőkörében, az 1910-1911. tanévben Szücs Lajos VII. osztályos diák gyűjtő hatással szavaltta Ady Endre: „Proletár fiú verse” c. költeményét. Az önképzőkör elnöke meg éppen a fiatal Ruhmann Jenő dr. volt, akinek elnöksége alatt már 1913/14-ben Haeckel és Ostwald monista eszméit ismertette

egy diákja. Nyilván az ő befolyásának is tulajdonítható, hogy a líceum diáksága elfogulatlanul olvasta Ady újszerű költeményeit, szembeszállva a konzervatív körök véleményével.

Ez az összeállítás Ady Endre soproni vonatkozásaival kapcsolatban bizonyára nem teljes. Lehet, hogy felbukkan még

itt-ott egy-egy adat — talán éppen ennek a kis tanulmánynak a hatására — de azért helyénvalónak tartottam, hogy a Főiskola régi irattárban talált Ady-emlék kiegészítéseképpen összefoglalva közöljem a nagy költőre emlékeztető soproni adatokat.

Zakar János

Lehár Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága

Ma már úgyszólván nincsen olyan órája a napnak, hogy a világ valamelyik pontján fel ne csendülne — hangversenyteremben, színházban vagy rádióban — *Lehár Ferenc*nek, a halhatatlan magyar zeneköltőnek megkapóan szép, fülbemászó dallamai. Muzsikájának lágy líraisága, kedves közvetlensége felderít, szórakoztat, derűt varázsol otthonaikba is.

Lehár Ferencre való emlékezésünket ma két körülmény is időszerűvé teszi: az elmúlt hetekben volt 90. évfordulója a nagy zeneszerző születésének, s 20 esztendővel ezelőtt választotta őt Sopron díszpolgárává a város törvényhatósági bizottsága.

Életrajzának tüzetesebb vázolása természetesen meghaladná e tanulmány kereteit, azért csupán olyan adatok közlésére szorítok, melyek Lehár életútjának jelentős állomásait jelzik, vagy amelyek soproni díszpolgárrá választása során lényeges tényezőkként szerepeltek.

1924-ben adta ki *Ernst Decsey: Franz Lehár (Drei Masken- Verlag, Wien, 1924)* címmel az akkor már világhírű zeneszerző tíz ív terjedelmű, gazdagon illusztrált, mégis viszonylag kevés adatra támaszkodó — inkább érzelmi hatásokra törekvő — német nyelvű életrajzát. Ennek a monográfiának az adatait használta fel a város akkori polgármestere, midőn 1940. máj. 15-én a kisgyűlés javaslatára Lehár Ferencet Sopron díszpolgárául ajánlotta a törvényhatósági bizottságnak.

Lehár Ferenc atyja: id. Lehár Ferenc ezred-dobosként szolgált a Monarchia hadseregében. Részt vett a magentai, sol-

ferinói, custozzai csatákban, majd 1863-ban a katonasors Komáromba sodorta. Itt ismerkedett meg Neubrandt Krisztinával, akit alig 4 heti ismeretség után feleségül vett, s akiről a hivatkozott életrajzban Decsey megjegyzi: „... *verstand aber trotz ihres Namens kein deutsches Wort, denn ihre Familie, 100 Jahre früher aus Schwaben nach Igmánd bei Komorn eingewandert, war längst verungart.*”¹ Az elmagyarosodott német családból származó ifjú asszony 1870. április 30-án — a komáromi Nádor utcai házban — hozta világra gyermekét: ifj. *Lehár Ferencet*. A fiatalasszony csak magyarul tudott, s így a morvaországi származású apa gyermeke kicsi korában magyarul tanult meg beszélni.

A családban „*Lanci*”-nak becézték a kisfiút, akinek zenei készsége rendkívül korán kibontakozott. Decsey szerint — bár kissé valószínűtlennek hangzik — már 4 éves korában bármely dallamra tudott kíséretet szerkeszteni, s 6 éves korában édesanyját saját szerzeményével örvendeztette meg.

Időközben id. Lehár Ferenc a soproni háziezred karmestere lett. Családjával 1874-től 1877-ig élt városunkban. Szorgalmának bizonyítéka, hogy egyúttal énektanárként is működött a reáliskolában. Városunk szeretetének és a végleges fészekrakás vágyának sugallatára *házat vásároltak a Malom utca elején*. A család életében valóban a soproni évek jelentették a legnyugodtabb állomást. Nem véletlen tehát, hogy Lehár Ferenc későbbi életrajzokban is mindenkor határtalan

1. Decsey: I. m., 21. lap.

nosztalgiával gondol vissza a városunkban töltött zsenge gyermekévek boldog idejére. Mert az elkövetkező esztendőekben a kegyetlen katonasors úgyszólván az egész Monarchián végigkergette a családot: Pozsonytól Brassóig, Prágától Sarajevóig, Bécestől Kolozsvárig.

Sopron után Pest városa lett megint viszonylag békésebb állomása a Lehár családnak. A gyermek itt már gimnáziumba került a piaristákhoz, de csakhamar kiderült, hogy nem tudják megragadni az egyes tudományágak; szinte kizárólag csak a zene érdekli.

A fiú azonban csak magyarul beszél. „...was aber fing man mit Ungarisch in der Welt an?”² — teszi fel a kérdést Decsey annak megokolásaként, hogy a 11 éves gyermeket atyja német szóra küldi szülőföldjére, a morvaországi Sternberg városkába, mert csak így látta biztosítotttnak fia magasabb fokú zenei képzésének lehetőségét.

A család nem élt rózsás anyagi viszonyok között, mikor a 12 éves gyermek bekerült a prágai konzervatórium hegedűszakára. Kezdetben a fiú is sokat fázott és nélkülözött, s csak atyjának Prágába helyezésével élhetett igazán tanulmányainak, melyeket fényes eredménnyel fejezt be.

Ezután a fiatal művész Németországba került színházi hegedűsnak, majd Bécsben atyjának a katonazenekarába lépett be.

Mindössze 20 éves volt, mikor a hadsereg legifjabb karnagyaként a losonci gyalogezred zenekarának élére került. De itt és Pólában, a haditengerészet karmestereként sem tudott megpihenni. Zeneszerző tehetsége, szabadságszeretete levettette vele a biztos állások nyűgét és a művész bizonytalanabb, de szabadabb, fényesebb jövőt ígérő pályájára lépett.

Bécsben első kísérletei nem hozták meg a várva-várt eredményt. Kénytelen volt ismét felvenni a katonakarmesteri pálcát, de már azt is hatalmas sikernek könyvelte el, hogy hamarosan színházi karmester lehetett.

Dróttostót (Der Rastelbinder) című operettjével emelkedett ki Lehár 32 éves korában az ismeretlenség homályából, de még a *Die lustige Witwe* (Víg özvegy) próbáin is így torkolták le egyes szín-

igazgatók a szövegszerzőt, aki Lehár zenéjét dicsérte: „*Regen sie sich nicht auf, das is ka Musik.*”

És ez a muzsika bejárta az egész világot... Csak maga a *Víg özvegy* egyetlen esztendőben, 1910-ben 400 színházban került bemutatásra, 18.500 előadásában.

Lehár Ferenc gyermekkorában az édesanyjával

Bámulatos termékenységgel születnek aztán az újabb meg újabb művek. Decsey csupán 1924-ig (Lehár-életrajzának megjelenéséig) a Mester 2 operájának, 26 operettjének és kereken 150 „*Sonstige Kompositionen*”³ címét jegyzi fel, melyek közt ott találjuk a *Magyar dalok*, *Magyar ábránd*, *Magyar nóták*, *Magyar egyveleg* című hegedűkoncertjeit, híres magyar indulóit, vagy Gábor Andor szövegével a közismert *Messze a nagyerdő* című dalt.

E néhány adat alapján is képet alkothatunk Lehár hallatlanul gazdag életművéről, ha hozzátesszük, hogy még betegen, életének utolsó szakaszában is fáradhatatlanul dolgozott.

Az elmúlt évtizedekben Lehár operettjei a soproni színházlátogató közönséget

2. I. m. 24. lap.

3. I. m. 142–155. lap.

is meghódították. Érdemesnek látszik a nevezetesebb soproni Lehár-bemutatók följegyzése. (Technikai okokból — az áttekinthetőség végett, egy-hasábos szedéssel — a cikk végén közöljük.)

*

Az alkotás láza, a megfeszített munka, a nagy világvárosi színpadokon való állandó szereplés, élete utolsó szakaszában pedig betegsége megakadályozta Lehárt, hogy gyakran időzzék Sopronban, gyermekora kedves emlékeinek városában. Alább ismertetett dokumentumaink viszont egyértelműen bizonyítják a Mester Sopron iránti szeretetét és ragaszkodását.

Aldörfer Viktor 1887-ben foglalta el Sopronban az ev. gyülekezet orgonista állását. Negyven éves jubileuma alkalmával, 1927-ben ünnepelték az idős művészt, akinek Lehár is nagy tisztelője volt. Erre az ünnepségre meghívták az akkor *Bad-Ischl*-ben tartózkodó Mestert, aki azonban nagy elfoglaltságára való hivatkozással, alábbi levelében⁴ kénytelen volt elhárítani a meghívást:

„Hochgeehrter Herr!

Bin soeben aus Leipzig zurückgekehrt und habe Ihre liebe Einladung vorgefunden. Leider kann ich derselben keine Folge leisten; es ist die höchste Zeit, dass ich mit meiner Arbeit beginne. Darf mich jetzt von Ischl nicht mehr wegrühren.

Herrn Professor Victor Aldörfer bitte meine herzlichste Gratulation zu übermitteln.

Ihr hochachtungsvoll ergebener

Lehár.”

Több alkalommal igen szíves hangon emlékezett meg idegenből *Csatkai Endréről* is — aki atyjáról írt — s két ízben is küldött neki dedikált arcképet, Decsey-féle életrajzát pedig így dedikálta kitűnő helyesírással, stílusos, szép kézírásával:

„Dr Csatkai Endre úrnak, a soproni zenetörténet kiváló kutatójának, igaz nagyrabecsülésem jeléül.

Bécs, 1926. dec. 20.

Lehár Ferenc.”

A *Sopronvármegye* 1929. március 13-i számában egy aláírás nélküli terjedel-

mes, 3 hasábos cikk *Haza jövök Frideriket dirigálni — táviratozta Lehár Ferenc a Sopronvármegyének* címmel és *A nemzeti ünnepre Sopronba jön a világhírű komponista* alcímmel harangozza be Lehár városunkba érkezését. Idézzük a cikk bevezetését!

„Nagy és jelentőségteljes művészi eseménynek lesz színhelye e héten a soproni városi színház. Tegnap már röviden megemlékeztünk arról, hogy a jelenleg Sopronban játszó német színtársulat direktora, Krenn Róbert úgy akarja megünnepelni nemzeti ünnepünket, március 15-ikét, hogy előtte való estén, március 14-én elsőrangú bécsi művészi erők közreműködésével előadatja Lehár Ferencnek, a világhírű magyar zeneszerzőnek legujabb ragyogó operettjét, a *Frideriket*. Említést tettünk arról is, hogy Krenn igazgató ez alkalomra meghívta Sopronba Lehár Ferencet, hogy személyesen dirigáljon az ünnepi bemutatón.

Sopron közönsége nagy örömmel vette ezt tudomásul, hisz Lehár Ferencet mi soproniak büszkén valljuk magunkénak, épügy, ahogyan ő is mindig hangsúlyozta soproni származását. Sopron számára ünnep tehát, ha oly világhírre szert tett fia, mint Lehár Ferenc hazajön az ősi otthonba. Minden okunk meg volt arra, hogy kételkedjünk abban, hogy Krenn direktor terve sikerüljön. Lehár Ferenc rendkívül elfoglalt ember, vidéki színházban még sohase dirigált. Budapestre is csak különös alkalmakra tud leruccanni. Ilyen volt a tavalyi pünkösdi királynőválasztás, mikor a soproni Schuller Ilsét ő koronázta meg a Margitszigeten.

Most örömmel közölhetjük, hogy *Lehár Ferenc csütörtökön mégis eljön Sopronba. Az esti előadást ő maga fogja dirigálni.*”

A cikk a továbbiakban arról számol be, hogy milyen fogadtatásban volt része a *Sopronvármegye* kiküldött munkatársának Lehár bécsi otthonában, a *Lustige Witwe-Hof*-ban,⁵ s közli a Mesterrel folytatott beszélgetést is. Lehár csak előző nap kelt fel a betegágyból; ágnak döntötte az influenza. Fáradtnak és kimerültnek látszott, de mikor legfrissebb operettjére, a *Friderikere* terelődött a

4. Egy negyedéves lap. Liszt Ferenc Múzeum, Helytörténeti Adattár, 8.

5. Lehár Ferenc ezt a Theobald-Strasse-n álló csinos házat a *Vig özvegy* c. operettjének taniémjéből vásárolta.

szó — mely a kritika egybehangzó véleménye szerint addigi pályájának legmagasabb pontját jelentette — mindjárt felélnékült, s meleg szavakkal emlékezett műve megszületésének körülményeire. A németek költőirásának, Goethenek egyik költői szerelmét dolgozta fel a valóban romantikusan szép s az operettszövegek könyvek eddigi unalmas, egy kaptafára vágott sablonjától eltérő librettó, és Lehár erre olyan fájdalmasan szép muzsikát írt, hogy az előadásokon egy szem sem maradt szárazon.

„Talán egy korábbi munkám sem fakadt annyira a szívemből, mint ez. Lobogó belső örömem telt benne. Boldog vagyok, hogy megírhattam” — mondotta az újságíró kérdezősködéseire.

Azután egészségi állapotáról és tervezett soproni útjáról nyilatkozott:

„Orvosaim komolyan aggódnak egészségemen. Kevesebbet kellene dolgoznom. De mikor az embert a belső nyugtalanság sarkalja, hogy kövessünk akkor higgadt orvosi tanácsokat!

Itt van a soproni utam is. Az orvosoktól ki fogok kapni miatta. A francia Rivierára küldtek és én ehelyett Sopronba megyek. És őszintén mondom, szívesen megyek. Szeretem azt a régi várost, szeretem a girbe-görbe utcákat, öreg házakat, álmodó tereket, az ottani embereket. Hisz ez a város az ifjuságom, ez a város az elszállt boldogságom. Legföljebb megrövidítem a rivierai tartózkodásomat. Sopronba le kell mennem. Végre is soproni vagyok.”

Lehár városunkkal kapcsolatos első vallomása után a cikkíró közli, hogy előző nap, tehát 1929. márc. 13-án a *Sopronvármegye* a következő táviratot kapta:

„Haza jövök. Frideriket dirigálok. Szeretettel és magyar üdvözlettel

Lehár Ferenc.”

Kortörténeti szempontból nem érdektelen idéznünk a cikk néhány befejező sorát:

„Sopron is magyar szeretettel várja a kiváló magyar komponistát, bár jólesőbb lett volna, ha Sopron színházában a magyar nemzeti ünnepen német helyett magyar színtársulat keretében láthattuk volna viszont világhírű földinket. De hát erről nem Lehár Ferenc tehet...”

Lehár tehát hosszú idő után viszontláthatta gyermekkorának szeretett városát, s az egyébként is rendkívül közvetlen modorú Mestert egycsapásra szívébe zár-

ta a különben nem túlságosan gyorsan lelkesedő soproni közönség.

A következő évtizedben kevés nyomát találjuk Lehár soproni kapcsolatainak. Éppen ezért városszerzte különösen nagy érdeklődést váltott ki az *Új Sop-*

A Lehár Ferenc utca 5. sz. ház
az emléktáblával

ronvármegye 1940. május 10-i száma, mely feltűnő címmel jelentette: *Sopron díszpolgárává választja Lehár Ferencet és utcát nevez el róla, s alcimben közli: A kisgyűlés előkészítette a május 15-iki közgyűlést.*

A cikkíró a rövid, adatszerű bejelentéshez hozzáfűzi:

„Lehár Ferenc ugyanis, akinek most ünnepli a világ 70-ik születésnapját, közeli vonatkozásban van Sopronnal. Itt töltötte zsenge gyermekkorát, ott futkározott, játszadozott a Malom-utcában, ahol egykori lakóházán emléktábla őrzi emlékét...”

A lap 1940. május 16-i számában már a közgyűlés lefolyásáról olvashatunk rövid tudósítást, majd a május 17-i és 18-i számban teljes terjedelemben közli —

miként már fentebb utaltam rá – a polgármester előterjesztését. Nehéz lenne ma már kideríteni, mi az oka, hogy az Ágoston Ernő készítette gyönyörű díszoklevél átadásáról miért nem beszélnek teljes 2 esztendőn át a hivatalos iratok s miért hallgat a sajtó is.

Végre 1942. július 31-én a *Soproni Hírlap* bejelenti: *Közöljük Lehár Ferencnek a polgármesterhez intézett levelét.*

A későbbi – Lehár soproni díszpolgárságával kapcsolatos – bonyodalmak előzményeinek tisztán látása céljából szükségesnek tartom e cikk teljes szövegének közlését:

„Lehár Ferencet, a világhírű zeneszerzőt a város törvényhatósági bizottsága, mint köztudomású, a város díszpolgárává választotta. A díszoklevél átadására a polgármester a világhírű zeneszerzőt, aki soproni születésű, városunkba hívta. Lehár Ferenc a polgármester levelére a következőkben válaszolt:

Méltóságos polgármester Ur!

Hálásan köszönöm becses levelét, amelyben igen megtisztelő módon meghívni méltóztatik engem a díszpolgári oklevél átvételére.

Nagyon köszönöm, hogy az átvételt ünnepélyes keretek között méltóztatik tervezni.

Én e nagy megtiszteltetés elől nem merek és nem is akarok kitérni, de tartozom Méltóságodnak annak bejelentésével: hogy idő dolgában nem tudom magamat lekötöni. Bizonyára értesült Polgármester Uram a napilapokból arról, hogy a Magyar Királyi Operaházzal szemben kötelezettséget vállaltam a »Garábnciás diák« c. dalmű megírására.

Amíg ennek a nagy feladatnak nem tudtam eleget tenni, addig nem köthetem le magamat idő dolgában semmiféle irányban.

Ismerem kötelességemet nemes Sopron városával szemben. Törekedni fogok, hogy hálám adóját művészetem bemutatásával lerójjam. Törekedni fogok arra is, hogy e tervem végrehajtása során soproni színészetnek és az élén álló barátomnak, a kiváló énekművésznek, a vállalkozó szellemű Szücs László igazgatónak is szolgálatára lehessenek.

Arra kérném Méltóságodat, sziveskedjék engem felmenteni az alól, hogy már most jelöltem meg a kívánt napot. Enged-

je meg, hogy arra kérhessem, állapítsuk meg később az engem megtisztelő ünnepnek idejét.

Rajta leszek, hogy minél előbb jelentkezhessen a szükséges előkészületek megállapítására.

Előre örvendek már, hogy soproni polgártársaimmal találkozhatom a művészet keretei között és midőn Méltóságodnak a díszpolgári oklevél átadására vonatkozó szép elgondolásáért köszönetet mondok, maradok nagybecsülésem kifejezésével hazafias üdvözlettel készséges hiva: Lehár Ferenc.”

Miként észrevehettük, a névtelenül megjelent újságcikk ismeretlen írója – talán túlfűtött lokálpatriotizmusánál fogva, vagy még inkább tájékozatlanságból – Lehárt *Sopron szülöttének* említi.

A második világháború hadieseményei ezekben a hónapokban már egyre sürűbbé vonták a pusztulás és a gyász felhőit Európa egén. Nem csoda, hogy az agg Mester *Bad-Ischlbe* húzódott a háború nyomán felperzselt világ elől; serényen dolgozott, s nem szívesen utazgatót a légiriadók örök nyugtalanságot jelentő időszakában.

Két évvel később, 1944. augusztus 1-én, *Berecz Dezső*höz írt levelében⁶ azonban megint találunk utalást a díszpolgári oklevél átvételének tervére:

„Szeretreméltó levelét örömmel vettem, azonban a jelenlegi viszonyok között nincs módomban egy nagy arcképet küldeni; azt majd magammal hozom, amikor végre személyesen eljöhettek díszpolgári oklevelemet átvenni – remélem mielőbb! Hosszu hónapokig súlyosan beteg voltam; szövődményes náthalázból tüdőgyulladásba estem, és ennek hatása következtében még ma sem vagyok annyira helyreállítva, hogy utazásra gondolhatnék.

Minden vágyam, hogy Soproni barátaimat minél hamarabb felkereshessem – én ezt igazán szívből kívánom! Már egy teljes évig vagyok Ischlben és orvosom még Bécsbe sem enged utazni!

Szeretném, ha e levelemet alkalomadtán a polgármester urnak is megmutatná hogy a dolog jelenlegi állásáról értesülve legyen.

Fogadja őszinte tiszteletem és nagybecsülésem kifejezését!

Lehár Ferenc.”

6. Liszt Ferenc Múzeum, Helytörténeti Adattár, 217.

Aztán végre elült az egész világot meg-
rázó hatalmas vihar. A háborús romok
eltakaírtásával párhuzamosan társadalmi-
közigazgatási téren sem maradt el
el a revízió a megújított társadalmi
rendben. Ezzel függ össze az a sajnálatos
körülkény, hogy — nyilván sablonos ügy-
intézés folytán — többek között *Lehár
Ferenc díszpolgárságát is megszüntette
a Nemzeti Bizottság 1945. évi május hó
28-i határozata.* Erről a döntésről azonban
a Mestert nem értesítették.

Rákos Jenő törvényhatósági bizottsági
tag viszont már 1946. november 30-án
javasolja „Lehár Ferenc rektifikálását.”

A törvényhatósági bizottság 1947. febr-
ruár hó 5-én foglalkozott a javaslattal és
a következő határozatot⁸ hozta.

„A pénz- és jogügyi bizottság vélemé-
nyére a tanács és a kisgyűlés javaslata
alapján a közgyűlés kimondja, hogy a
közgyűlés 10.671/1945. 27. kgy. számú ha-
tározatát, amelyel Lehár Ferenc zene-
szerző díszpolgárságát többek között meg-
szünteti, Lehár Ferenc zeneszerzőre nézve
hatálytalanítja és Lehár Ferenc zene-
szerzőnek díszpolgárrá választására vo-
natkozó 8.508/43. kgy./1940. I. számú ha-
tározatát teljes egészében fenntartja.”

Ezek után alaposan meglepődhetett a
város akkori polgármestere, mikor kéz-
hez kapta Lehár Zürichben, 1948. május
22-én kelt rövid levelét s az ahhoz mel-
lékelt — két terjedelmes levélről készült
— fénymásolatot. Az egyik fénymásolat
egy soproni újságírónak Lehárhoz inté-
zett leveléről készült s szövege így hang-
zik:

„Mint a Mester régi tisztelője és mint
az alábbiakban részletezendő ügy elinté-
zésével az illetékesek által megbízott, ké-
rem Önt, hogy lehetőleg postafordultá-
val, szíveskedjék nyilatkozni:

a) reflektál-e Sopron város díszpolgár-
ságára?

b) hajlandó-e az erről szóló oklevelet
rövid időn belül átvenni?

Úgy vélem, a Mester tud arról, hogy
néhány évvel ezelőtt a városi törvény-
hatósági bizottság megvonta Öntől a vá-
ros díszpolgárságát, minthogy — a javas-
lat indokolása szerint — a Mester azt nem
vette át, ennél fogva méltatlanná vált ar-
ra.

A pártokkal való megállapodás alap-

ján, felelősséggel jelenthetem, hogy a
kérdés méltányos revíziójára alkalmas
időpont következett el.

A városi hatóság és a soproni társada-
lom közös hangulata ma olyan (megfelelő
gesztussal ez a teljes és biztosított sikerig
fokozható), hogy ha a Mester kétségtelen
tanújelét adja a túldoldali kérdésfeltevésre
való igenlő válaszában és — mondjuk —
legkésőbb szeptemberig, hajlandó Sop-
ronban megjelenni, a közgyűlés új, ün-
nepélyes határozatot hoz és Önnek a
díszoklevelet átadja.

Amennyiben ez nem történik meg az
Ön részéről, őszinte fájdalommal kell
közölnöm, hogy nemcsak a megfosztó
határozat marad érvényben, hanem a
folyamatban levő új utcaelnevezések
során a Lehár Ferenc-utca elnevezést is
megszüntetik, sőt — ez a legszomorúbb!
— szabad teret engednek annak a moz-
galomnak is, amelyik Önt a soproni ille-
tőségétől is meg akarja fosztani.

Igenlő válasz esetén azonban, még az
is biztosítható, hogy a háborús pusztítá-
sok következtében romokban heverő Vá-
rosi Zeneiskola, felépítése után, a Mester
nevéről, Lehár Ferenc zeneiskolának le-
gyen elnevezve.

Összefoglalva: az egész kérdés az Ön
válaszában megérkezésével akármelyik
irányban azonnal eldönthető.

Sopron, 1948. május 12-én
a Mester őszinte tisztelője,
Bata Gábor hírlapíró
»Sopronmegye« szerkesztősége
Sopron.”

Azt hiszem, ehhez a levélhez nem szük-
séges hosszabb kommentár. Az újságíró
egyéni kezdeményezésére utal, hogy egyet-
len adat sem található, amely „illetéke-
sek által megbízott” eljárását igazolná.
A 78 éves, folytonosan betegeskedő, vi-
lágszerte nagyrabecsült agg zeneművész-
szel kapcsolatos tájékoztatlansága szembe-
tűnő, különben hivatkozott volna levelé-
ben a közgyűlés főntebb idézett rektifikáló
határozatára.

Érdemes idéznünk Lehár választát,
melyet szintén fénymásolatban csatolt
a polgármesterhez írt levele mellé.

„Ma érkezett május 12.-iki felszólítása,
megvallom, kissé meglepett. — Nem volt
tudomásom róla, hogy az annakidején
nekem Sopron város által felajánlott és

7. Soproni Áll. Levéltár, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 10.671 (27. kgy.) 1945. I.

8. I. h. Kgy. jkv., 451/6. kgy. 1947. I.

általam elfogadott díszpolgárságot, miután Sopron város törvényhatósági bizottságának 8.508/43. kgy. 1940. I. számú, 1940. május hó 15-én kelt ékezzavú határozatát nekem elküldték — újra megvonták tőlem. — A díszoklevél ünnepélyes átvételére azért nem kerülhetett sor, mert amikor Sopronba készültem, hogy kívánságuknak eleget tegyek, a Garabonciás Diák operai átdolgozása, ami részemre hat heti éjjel nappali hajszolt munkát jelentett, mely szemeimet teljesen tönkre tette és valóságos idegösszeomlással végződött, úgy, hogy kénytelen voltam a soproni utról lemondani és a második előadás után, azonnal haza utazni. A következő években, közben elhunyt feleségem egyre súlyosbodó egészségi állapota, később meg a háborús események tették lehetetlenné odautazásomat. Jelenleg már több mint két és fél éve tartózkodom a Svájcban, gyógyulást keresve súlyos szembajomra és egyéb betegségeimre. Képtelenség volna tőlem elvárni, hogy ilyen állapotban egy rámnézve életveszélyes utat megtegyek egy díszoklevél átvételére. Ugye ezt belátják az urak? Hogy az általam is szeretett Sopron városának romokban heverő Városi Zeneiskola felépítéséhez én is hozzájáruljak — ezt szívügyemnek tekintem, de viszont kérem az urakat, hogy egészségem helyreállításáig tekintsenek el személyes megjelenésemtől.

Mindazonáltal régi hűséges ragaszkodással gondolok Sopronra és természetesen szívesen maradok továbbra is a város polgára.

Hazafias üdvözléttel

Zürich, 1948 V 20 Lehár Ferenc.”

A polgármesterhez írt levél így szól:
„Polgármester Úr!

Miután nem a polgármesteri hivatal, hanem Bata Gábor hírlapíró úrtól kaptam a levelet, melynek mellékelt fotokópiájából és válaszom fotokópiájából teljesen tisztán láthatja a tényállást úgy hogy hozzáfűznivalóm tulajdonképpen nincsen — feltételezem, hogy ez egy nemhivatalos egyéni kezdeményezés Bata úr részéről és ezért kívánom, hogy ez Önnek is tudomására jusson.

Kiváló tisztelettel

Zürich, 1948 május 22. én

Lehár Ferenc.”

Sopron város polgármesterének a nagy művész iránti tiszteletből fakadó, megnyugtató hangú választát⁹ az alábbiakban teljes terjedelemben közlöm:

„Igen tisztelt Mester!

Folyó évi május 22-én Zürichből kelt b. levelére sietek tisztelettel válaszolni:

Bata Gábor úr kezdeményezéséről tudomásom nem volt. Az ő levelében foglaltakat a tényeknek megfelelően ki kell igazítanom a következőképpen: Sopron város törvényhatósági bizottsága, mikor a megváltozott idők megváltozott körülményeinek megfelelően díszpolgárainak névsorát felülvizsgálta, 1947. február 5-én tartott ülésén 451/6. kgy. I. sz. alatt kimondta, hogy »Lehár Ferenc zeneszerzőnek díszpolgárrá választására vonatkozó 8.508/43. kgy. 1940. I. sz. határozatát teljes egészében fenntartja.« Ezt a közgyűlés semmiféle feltételhez nem kötötte.

A díszoklevél, mely neves magyar művész igen sikerült alkotása, elkészült és azt igen tisztelt Mester akár személyesen, akár meghatalmazott útján bármikor átveheti. Természetesen örömmünnepe lenne Sopron városának, ha a Mester egészségi állapota megengedné a személyes megjelenést. Így saját maga győződhetnének meg arról, hogy személye és életműve iránti ragaszkodás milyen mélyen gyökeredzik a város népének lelkében.

Meg kell jegyezmem, hogy a díszoklevél, díszes tokkal, mintegy 15 kg súlyú. A Mester kívánságára fényképfelvételt is készíthetnek és küldhetek róla.

Nem tudom, van-e tudomása arról, milyen mértékben sujtotta a háború városunkat. Sajnos Sopron az a magyar város, melyben a legtöbb a rom. Azonban a romok felett is Lehár dallamokat visz a soproni szél, bizonyítékaul a város zenekultúrájának, valamint annak a szeretetnek és büszkeségnek, mellyel a város népe a Lehár-zene iránt viseltetik. Sok romot helyreállítottunk, de a Zeneiskola kérdését sajnos még nem sikerült megoldani. Az iskolát a bombázás annyira elpusztította, hogy felépíteni sem lehet. A város a belvárosban vásárolt már szép, régi szintén erősen megrongált épületet az iskola céljaira, helyreállítása és berendezése azonban olyan terhet jelent, melyet nem tudunk egyenlőre vállalni. Nincs azonban tudomásom arról, hogy a

9. Polg. mesteri iratok 9.788/1948. I.

díszpolgárság és a zeneiskola helyreállításának kérdését erre illetékes szerv egymással kapcsolatba hozta volna.

Legyen szabad azonban végezetül egy kérdést előterjeszteni. Újonnan helyreállított s a közelmúltban megnyílt múzeumunkban is szeretnénk kifejezésre juttatni, hogy a Mester Sopron fiának vallja magát. Nagyon le lennénk kötelezve, ha valami kiállításra alkalmas anyagot, kéziratot, vagy egyebet kaphatnánk. Nem gondoltunk olyasmira, ami a Mester részére értéket képvisel. A legszerényebb anyagra is büszkék lennénk.

Remélem, hogy a közöltekkel sikerült a Bata úr levele által okozott félreértéseket szétoszlatni és várom igen tisztelt Mester erre vonatkozó megnyugtató levelét.

Egészségének mielőbbi javulását kívánva vagyok ragaszkodó tisztelettel

Sopron, 1948. május 28. igaz híve
Fábián Lajos
polgármester."

Lehár 3 nap múlva, 1948. június 1-én, Zürichben feladott távirati válasza így nyugtázza a polgármester levelét:

Köszönöm válaszát nem is vártam mást minden egyéb egészségi állapotomtól függő szívélyes üdvözléssel

Lehár Ferenc."

A nagy zeneszerző egészségi állapota azonban egyre inkább romlott. Zürichből Bad-Ischlbe tért vissza s még ennek az évnek őszén, 1948. október 24-én, 79. életévében elhunyt.

A hozzátartozók által kibocsátott gyászjelentésen, Lehár címeinek a felsorolásánál első helyen olvashatjuk: „Ehrenbürger der Stadt Sopron-Ödenburg.” Sok sikert megért, csodálatosan gazdag életútjának végállomásához is elkísérte tehát városunk tisztelete és elismerése, s a kettős jubileum alkalmával hálával és büszkeséggel idézzük emlékét.

A nevezetesebb soproni Lehár-bemutatók

A régi színházban:

- 1903. X. 2. *Der Rastebinder* (Drótostót.) Három hónap alatt 10 előadás.
- 1903. XII. 10. *Wiener Frauen* (Pesti asszonyok.) Egy hónap alatt 5 előadás.
- 1904. IV. 8. *Drótostót.* Ez volt az első magyar Lehár-bemutató.
Két hét alatt 4 előadás.
- 1906. XII. 5. *Vig özvegy.* Kb. 20 előadás 5 hónap alatt.
- 1907. IV. 26. *Die lustige Witwe.* Egy hónap alatt 7 előadás.
- 1908. V. 2. *Ein Mann mit den drei Frauen.* (Három feleség.)

Az új színházban:

- 1910. II. 17. *Luxemburg grófja.* Négy hónap alatt 18 előadás.
- 1911. I. 5. *Cigányszerelem.*
- 1911. III. 9. *Hercegisasszony.* (Fürstenkind.)
- 1912. XII. 13. *Éva.*
- 1918. XI. 21. *Pacsirta.* (Wo die Lerche singt.)
- 1925. X. 13. *Frasqitta.*
- 1928. XII. 1. *A cárevics.*
- 1929. III. 14. *Friderike.* Németül, Lehár vezényletével.
- 1932. I. 2. *A mosoly országa.*

Nem említettem a *Mulató istenek* bemutatóját (1906. őszén), a *Csillagok bolondját*, amelyek nyomtalanul eltűntek néhány előadás után. A fentebb felsorolt darabok viszont éveken át, sőt ma is megtalálhatók a dalszínházak műsorán.

Kelényi Ferenc

Dr. Szontagh Miklós

A „Természettudományi Közlöny” 1959. évi októberi számának „Tudományos krónika” rovata rövid megemlékezést közöl Szontagh Miklósról, abból az alkalomból, hogy 60 éve, 1899. december 2-án halt

meg, megemlítve róla többek között, hogy „kezdetben növényteni munkákon dolgozott” és hogy „megírta Árva megye, majd Sopron megye flóráját ismertető munkáit.”

Halálának hatvanéves évfordulója alkalmából nekünk is meg kell állanunk egy pillanatra, hogy a Sopron környéki növényzet felkutatásában oly nagy érdemeket szerzett férfiúról megemlékezzünk.

Szontagh Miklós régi szepesi család sarjaként 1843. augusztus 11-én született Árva megye akkori székhelyén, Alsókubinban, mint *Szontagh Dániel* főszolgabíró, később nagyszombati törvényszéki bíró fia.

A fiatal *Szontagh Miklóst* a gimnázium utolsó két osztályának elvégzésére Sopronba küldik, ahol 1862-ben szerzi meg az érettségi bizonyítványt. Már soproni diákévei alatt is szorgalmasan botanizál és figyeli meg a Sopron környéki növényzet életjelenségeit, úgyhogy első két kis növénytani tárgyú közleménye az „Österreichische Botanische Zeitschrift”, a Monarchia akkori vezető botanikai orgánusának kisebb bejelentéseket, egyes adatokat közlő levelezési, ún. „Correspondenz” rovatában megjelenik, mindkettő Sopron növényzetére vonatkozólag. Az első, 1862. május 14-én kelt levél (XII. évf. 191—192. old.) egyes növényfajok virágnylási időpontját ismertető növényfenológiai közlemény, az ennek folytatását képező június 13-i közlés (u. itt, 226—227. old.) azonban már lelőhelyeket is közöl egyes növényfajokra nézve. Ezek *Szontagh* első nyomtatásban is megjelent közleményei, de hogy a botanikával már régebben kezdett foglalkozni, bizonyítja az, hogy ugyanennek a folyóiratnak ebben az évfolyamában megjelent „Eine Excursion auf den Rohác” c. dolgozatában (287—292. old.) egy még 1858. aug. 14-én Alsókubinból kiindult társaskirándulásról szerzett tapasztalatait és növénytani megfigyeléseit teszi közzé. Megjegyzendő, hogy a keltezés alapján ezt a dolgozatát is Sopronban írta meg 1862. április 29-én, tehát még mint soproni gimnazista.

A botanikai kutatásokra és megfigyelésekre nyilván édesapja inspirálta, mert amikor szülőföldjének, Árva megyének flóráját megírta „Enumeratio plantarum phanerogamicarum et cryptogamicarum vascularium comitatus Arvensis in Hungaria” címen (Verhandlungen der k. k. Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, XIII.—1863, 1045—1098. old.), ehhez felhasználta *Vitkay Pál* 1822-ben megírt

„Flora arvensis” és édesapjának, *Szontagh Dániel*-nek 1840-ben elkészült „Árvamegye és szomszédságának viránya” c. kéziratát is, amint arra *Kanitz Agost*nak 1863-ban Hannoverben csupán 70 példányban megjelent és ezért ma már bibliográfiai ritkaságnak tekinthető „Geschichte der Botanik in Ungarn (Skizzen)” c. munkája is rámutat (173. old.).

Ezt a munkáját *Szontagh* már mint a bécsi egyetem orvosi fakultásának hallgatója írja meg, ahová az 1862-ben letett érettségi után iratkozik be. Itt Bécsben már rendelkezésére állnak azok a tudományos segédeszközök és források, amelyek e nagyobb munka megírását is lehetővé teszik.

A soproni diákok botanikai megfigyelései és gyűjtéseinek eredményei sem maradnak azonban az íróasztal fiókjában. Ezt az anyagot is rendezi, feldolgozza és a bécsi Zoologisch-botanische Gesellschaft 1864. évi július hó 6-án tartott ülésén mutatja be „Enumeratio plantarum phanerogamicarum sponte crescentium copiosiusque culturarum territorii Soproniensis” c. munkáját, amely a „Verhandlungen der k. k. Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien” c. folyóirat 1864. évi XIV. évfolyamának 463—502. oldalain meg is jelenik, s amellyel a bécsi udvari könyvtár jutalmát is elnyeri (l.: *Gombocz*: Sopronvármegye növényföldrajza és flórája, 1906. 419. old.).

Ez a munka a Sopron környékén vadontermő és gyakrabban ültetett növények felsorolását adja. Szerzőjének eredeti terve ugyan az volt — ahogyan azt a dolgozat előszavában maga is kifejti —, hogy egész Sopron megye flóráját írja meg, de két év túlságosan rövid időnek bizonyult ahhoz, hogy az egész megyét átkutathassa, és így munkájában csupán Sopron környékére szorítkozott. Gyűjtéseinek zöme Sopronon kívül, főleg Fertőrákos, Fertőmegyes (Mörbisch), Cinfalva (Siegendorf), Kelénpaták (Klingenbach), Borbolya (Walbersdorf), Márcfalva (Marz), Fraknónádasd (Rohrbach), Ágfalva, az „Undrovác”-ként említett Sopronbánfalva, Brennbergbánya, Harka (ma: Magyarfalva), Kópháza, Fertőboz, Balf, Nagyecenk és Sopronkeresztur (Deutschkreuz) területére vonatkozólag tesz ismertté egy sor növényt, de kisebb számban távolabbi területekről is közöl adatokat, így pl. Kis-

marton (Eisenstadt), Darásfalva (Trauersdorf), Ruszt (Rust), Szentmargitbánya (St. Margarethen), Okka (Oggau), Sásony (Winden), Nyulas (Lois), Széleskút (Breitenbrunn), Fertőféhéregyháza (Donnerskirchen), Sérc (Schützen), Nezsider (Neusiedl), Pátfalva (Podersdorf és Sopronnyék (Neckenmarkt) környékéről. (Meggjegyzem, hogy a magyar helyneveket a legújabb helyesírással írtam, a Burgenlandban fekvő helységeknel pedig zárójelben mai német nevüket is jeleztem). Ebből a felsorolásból is láthatjuk, hogy *Szontagh* aránylag rövid idő alatt milyen nagy területet járt be.

A munka bevezetésében a szerző a vidék rövid geográfiai és geológiai jellemzését adja, majd ismerteti a soproni botanika történetét, amelynek adatait legnagyobb részben *Kanitz* fent említett munkájából vette. A bevezetést a legfontosabb idevonatkozó irodalom felsorolása követi, ami *Szontagh* nagyfokú irodalmi jártasságáról tesz tanúságot, majd ezután következik maga az enumeráció, amely rendszertani sorrendben összesen 956 növényt sorol fel.

E munka jelentőségét részletesen méltatja *Csapody István* „Sopron és Sopron megye a magyar botanika történetének tükrében” (Erdőmérnöki Kar Évkönyve, I.—1950.) c. dolgozatának 278—279. oldalain. *Szontagh* munkájának jelentőségét *Csapody* főleg abban látja, hogy miután a megelőző idők botanikusai jobbra csak Sopron megye területét kutatták, *Loew* és *Deccard* kéziratosa „Flora Sempronensis”-e pedig egyrészt nem jelent meg nyomtatásban, másrészt meg sok tekintetben elavult (mivel még *Linné* *Species plantarum*-ának megjelenése előtt íródott, a régies nomenklatura miatt úgysem lett volna jól használható), *Szontagh* műve az első nyomtatásban megjelent munka, amely Sopron környékének növényzetét foglalja össze. *Csapody* dolgozatának 279. oldalán részletesen felsorolja azokat a ritka és érdekes fajokat, amelyek *Szontagh* munkájának legértékesebb, legfeljebb adatai.

Ha ezt az összesen csupán kétéves megfigyelések és gyűjtések nyomán megírt munkát áttanulmányozzuk, elsősorban feltűnik az alig 21 éves szerzőnek kiváló és széleskörű növényismerete és az irodalomban való tájékozottsága. Ez még

Szontagh Miklós (1886-os fénykép)

akkor is igen figyelemre méltó, ha — mint előszavában írja — a munka megírásában többen is támogatták. Nagy kár, hogy *Szontaghot* sorsa más tájakra és más munkaterületekre vitte, s ezzel a munkával Sopronnal és a soproni botanikával való kapcsolata teljesen megszűnt.

Még orvostanhallgató korában többször megfordul szűkebb hazája különböző területein és kutatásairól több ízben számot is ad. A „Correspondenz” rovatban Nagyszombat környékéről közöl még 1862-ben néhány adatot. 1863-ban a Vág völgyében tett utazásáról az Österr. Bot. Zeitschr.-ben számol be (XIV.—1864. 269—283. old.), majd a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1865. évi Vándorgyűlésén Gömör megye északnyugati részének természeti viszonyairól számol be (megjelent 1866-ban). Gömör megye flórájára vonatkozó adatokat az Österreichische Botanische Zeitschrift-ben is közöl (XVI.—1866. 145—149. old.).

1868-ban avatják orvosdoktorrá, utána pedig visszatér hazájába. Még ebben az

évben hallat magáról, amennyiben *Xantus Jánossal* együtt egy magyar állat- és növénycsere-egylet létesítésén fáradozva, kidolgozzák és leközlík ennek alapszabály-tervezetét is (Erdészeti Lapok, VII.—1868. 520—524. old.).

1869-ben a Természettudományi Közöny növénytani rovatának vezetője lesz (l. *Gombocz* id. munkájának 418. old.). Ebből az időből származik növénytani tárgy körű ismeretterjesztő cikkeinek egész sora, amelyek a növénytan különböző területein való jártasságáról tanúskodnak. A Természettudományi Közöny hasábjain már 1869-ben „Kárpáti képek” címen ad vonzó leírást és a növények sápkórjáról: a kloróziról ír. 1870-ben a legnagyobb fáról, az erjedésről és az új gombaelméletéről, a szarvasgombáról, valamint az orvosi mikológia területéről a nyelv új gombaélősdijéről és a szembetegségeknél szereplő penészgombákról közöl népszerű ismertetéseket. 1871-ben ő emlékezik meg a Természettudományi Közönyben a kiváló osztrák botanikusról: *Neulreich*ről, a hazánk növényzetéről szóló nagy összefoglaló mű (Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen, Wien, 1866, 1870) szerzőjéről, továbbá ír az észak-amerikai gyapotpótlóról, 1872-ben pedig Ausztrália bortermeléséről, Grönland keleti partjainak növényéletéről s a levelek fehér és sárga színezetéről. Három ismeretterjesztő közleménye a *Berecz* által szerkesztett „Természet” c. lapban is megjelent, mégpedig a növények elfagyásáról, a kaucsukról és a szarvasgombáról.

Ezután, 1872-ben hosszabb külföldi tanulmányútra megy, bejárva Németországot, Franciaországot, Olaszországot, az akkori dunai fejedelemségeket és Törökországot. Gazdag tapasztalatokkal tér haza 1876-ban és szűkebb hazájában, a Magas-Tátra vidékén telepedik meg. Külföldi tapasztalatainak felhasználásával megalapítja az új-tátrafüredi gyógy- és üdülőhelyet, ennek az intézménynek lesz főorvosa, szinte teljesen orvosi hivatásának szentelve minden idejét és erejét. Itt már — távol azoktól a forrásoktól és lehetőségektől, amelyeket Bécs a botanikai munkálkodás terén nyújthatott — elsősorban orvosi problémákra terjed ki szinte egész tevékenysége és több idevonatkozó tanulmányt ír. 1884-ben jele-

nik meg „Tüdőbetegek gyógyítása a havasok közép-magasságában” c. tanulmánya. Miután Új-Tátrafüred klimatikus gyógyhely, igen intenzíven vezet klimatológiával és ennek orvosi vonatkozásaival is foglalkozni. 1877-ben „Új-Tátrafüred. Klimatológiai és gyógyismereti tanulmány” c. munkája, majd 1880-ban „Új-Tátrafüred éghajlati viszonyai és a Tátra déli hegyoldala télen”, 1883-ban „Új-Tátrafüred éghajlati viszonyai tíz évi meteorológiai megfigyelések alapján” s végül 1888-ban „A Magas Tátra déli lejtőjének viszonylagos hőmérséklete télen s azon jelenség magyarázata” és „Szepesvármegye éghajlati viszonyai” c. dolgozatai látnak napvilágot ebből a tárgykörből.

Orvosi érdemeinek elismeréséül magas kitüntetésben részesül, és kinevezik az Országos Egészségügyi Tanács tagjává.

Széleskörű és odaadó munkája mellett szinte egyedüli szórakozása a vadászat, amelyre a Tátra rengetegeiben bőséges alkalmat nyílik. Itt a Tátrában megkapja a táj, a természet szépsége és intenzíven kapcsolódik be a turisztikába. 1883-ban megindítja a „Tátravidék” c. lapot, majd egy a Tátrát és fürdőit ismertető képes kalauzt is kiad. Minden kulturális törekvésnek bőkezű mecénása. (l. a „Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve” XXVII.—1900. évfolyamának 176—177. oldalán, a „Vasárnapi Ujság” 47.—1900. évfolyamának 3. számában a 41. oldalon név nélkül megjelent megemlékezéseket, valamint a Természettudományi Közöny 32.—1900. évfolyamának 696. oldalán *Lengyel István* tollából megjelent rövid nekrológot).

A botanikai fórumoktól való elszigeteltsége és rengeteg más irányú orvosi tennivalója miatt most már alig kerül sor a botanikára, de hogy nem hagyta abba ifjú korának sok szórakozást és élevezetést is nyújtó kedvenc stúdiumát, arról két kisebb, a Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyvének 1882. évi IX. évfolyamában megjelent közleménye is tanúskodik. Az egyik a Tátra déli lejtőin a törpefenyő alsó határát ismerteti, a másik pedig a *Dentaria glandulosa*-nak, az Északi Kárpátok egyik jellegzetes növényének új-tátrafüredi előfordulásáról számol be.

A „Vasárnapi Ujság” cikke szerint 1873-ban német fordításban is megjelent egy „Növényzeti viszonyok Magyarorszá-

gon" c. munkája, valamint 1879-ben Magyarország flórájáról francia nyelven írt szakmunkája. Ezt a két munkáját *Gombocz Endre*: „A magyar növénytan irodalom bibliográfiája 1578—1900” (1939) c. műve nem tartja nyilván.

A sokoldalú, rendkívül tájékozott orvos, természetvizsgáló és bőkezű mecénás szakadatlan munkában eltöltött, tevékeny és eredményekben gazdag életének aránylag fiatalon, 56 éves korában vetett véget a halál. Munkásságával azonban megörökítette nevét a magyar botanika, orvostudomány, klimatológia és a turisztika területén. Mi, soproniak pedig halálának hatvanéves évfordulóján kegyelettel emlékezünk meg róla, akinek munkája Sopron növényzetének megismerése terén fontos alapot és határkövet jelent.

Kárpáti Zoltán

Dr. Nikolaus Szontagh

Der hervorragende Arzt und Naturforscher, Begründer und Oberarzt des Kurortes Újtátrafüred, geboren am 11. August 1843 in Alsókubin, Komit. Árva

(heute Slowakei), verbrachte als Schüler 2 Jahre in Sopron. Schon während dieser Zeit sammelte er Pflanzen in der Umgebung der Stadt, so dass er als 21-jähriger Jüngling, als Hörer der Medizin an der Universität Wien, sein grundlegendes Werk über die Flora der Stadt Sopron und Umgebung schon an der Sitzung der k. k. Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, am 6. Juli 1854 vorlegen konnte, und welches dann in den Verhandlungen der Gesellschaft (Jahrg. XIV.—1864. S. 463—502) unter dem Titel „Enumeratio plantarum phanerogamarum sponte crescentium copiosiusque cultarum territorii Soproniensis” erschien. Er starb am 2. Dezember 1899 in Újtátrafüred.

Anlässlich der 60. Jahreswende seines Todestages gedenken wir seiner unermüdlichen, vielfältigen Tätigkeit als Botaniker, als Arzt, und als Förderer des Touristenwesens, in erster Linie jedoch als Verfasser der ersten, in Druck erschienenen Enumeratio über die Flora der Stadt Sopron und Umgebung.

Adalék a tanítóképzés színvonalának emelésére

Napjainkban a magyar nevelésügyben jelentős változás megy végbe. Megvalósul az a művelődéspolitikai követelmény, hogy az általános iskolák alsó tagozatának oktatói is főiskolai képzésben részesülnek, és ilyen módon lényegesen kibővül a pedagógusok látóköre. Meg kell a nevelőknek érteniök: alaposabb szinten azért kell pedagógiai ismereteket elsajátítaniok, mert az országos feladatok teljesítéséhez újfajta módszerekkel, újfajta embereket kell nevelni. Amikor a fejlődés ily irányú távlatait megnyugvással vesszük tudomásul, nem szabad felednünk, hogy az oktatók jobb és alaposabb kiművelése évszázadok óta szerepel a legkiválóbb magyar művelődéspolitikusok programjában. Ilyen tervekről álmodtak a magyar nevelői gondolat hős bajnokai, Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Bessenyei György és ezt a köve-

telményt állította nemzeti felemelkedésünk egyik alapvető feltételéül Széchenyi István és Kossuth Lajos.

A magyar oktatásügyben sajnálatos jelenség, hogy az 1777. évi Ratio Educationis nem rendezte gyökeresen a tanítóképzés sorsát. A nemzeti iskolák különböző típusai a 19. sz. első felében megnyugtató fejlődésnek indultak. A fő baj általában az volt, hogy a tanítói helyek betöltéséhez nem volt megfelelő mennyiségű képzett pedagógus. Elfogadható volt még a helyzet a nagyobb városokban, a falusi iskolamesterek műveltségi színvonalában azonban sok kívánnivalót hagyott maga után.

Ma arról van szó, hogy a falusi iskolákba is főiskolát végzett pedagógusok kerüljenek; kb. 100 évvel ezelőtt sok faluban olyan tanítók végeztek oktatói munkát, akik nem rendelkeztek meg-

felelő műveltséggel, nem készültek a tanítói pályára, kényszerűségből vagy életük végén lettek pedagógusokká és híjával voltak a megfelelő oktatói gyakorlatnak. Sajnos az ilyenfajta jelenségek a 19. sz. első felében nem szórványosak, s ezért a falusi iskolákban folyó nevelő munka a fegyvelmezés és a tanítói pálcá határára túl alig jutott.

Erre az állapotra világít rá egy megyegyűlési határozat 1843-ban¹. Figyelemre méltó benne, hogy a meglévő viszonyokkal szemben elégedetlenség tükröződik belőle, s a felvetett javaslat a megyében működő tanítók színvonalának emelését célozza. Követeli, hogy az alkalmazandó új tanítók bizottság előtt tegyenek „próbát” műveltségi és pedagógiai rátermettségükről, s hogy ebbe a minősítő bizottságba kiemelkedő tanítókat válasszanak.

Maga a határozat, amely a tanítói képzés dokumentuma, többek között ezt mondja:

„A Népevelés lévén a' Nemzet haladás vágyának egyik legszükségesebb gyámeszköze, hogy ebben a' kívánatos sikert elérni lehessen, szükségesnek tartottuk legfőbb igyekezetünket oda fordítani, mikép a' falusi iskolák oly időmben helyeitessenek, mely a' jelenkor igényletének a' lehetőségig megfeleljen. E' szempontból indulva tehát ki, e' mai gyűlésünk alkalmával a' falusi oskolák rendezését tanácskozás alá vévén addig is, míg e' tárgyban határozatunkat a' Nemes Tanácsal nyomtatásban közölhetni alkalmunk leend, egész bizodalommal kívántuk a' Nemes Tanácsot megkérni a' végett, hogy az Oskolamestereknek megvizsgálására (Kik jövendőre csak úgy fogadtathatnak fel a' Megyebéli Községek által, ha hogy a' növendék ifjúságnak oktatására kívánható képességüket próba tétel által tanusítandják) Szabad királyi Sopron Város Plébánosának elnökle

alatt, általunk kinevezett választmányhoz, ezen Nemes Városban létező Rendszeresített (Normalis) Oskolák Igazgatóját, és ezekben működő Tanítókat részökről is kinevezni, és az által közhasznú igyekezetünket pártolni sziveskedjen.”

A határozat mozzatát illetően szűkszavúak a források. Lehet, hogy helytartótanácsi intézkedéssel van dolgunk, bár ennek elég csekély a valószínűsége. Inkább azzal lehet számolni, hogy társadalmi megmozdulásról van szó, hiszen éppen a 40-es években az országgyűlésen is sok szó esik a magyar jobbágság sirlalmas műveltségi színvonaláról. Az sem lehetetlen, hogy a határozat mögött maga Széchenyi áll; megyei földbirtokos, s jobbágyainak tudatlanságát sok esetben kell tapasztalnia.

A határozattal foglalkozik a városi tanács is, s a képesítő bizottság létrehozásával az elemi iskola igazgatóját s néhány tanítóját bízzák meg. Bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy ez a bizottság valóban hallatta hangját a falusi tanítók alkalmazása idején. Erre lehet abból következtetni, hogy ez a probléma a megyei gyűléseken többször szerepel.

Míg további részletek a minősítő bizottság tevékenységéről felszínre nem kerülnek, helyi és országos szempontból ezt a javaslatot a jelentős kezdeményezések között kell számon tartani. Bár a tanítóképzésnek intézményes, szervezett megteremtését nem sürgeti, a javaslat mögött igen fontos elvi állásfoglalás ismerhető fel: nevelő munkát csak kellően iskolázott és megfelelő gyakorlattal rendelkező pedagógusok végezzenek. Ilyen szempontból vizsgálva ezt a javaslatot, ugyanazt a szándékot lehet benne felismerni, mint egy évtizeddel később a soproni tanítóképzés önálló megindulásában.²

Verbényi László

1. A megyegyűlés határozata 1843. január 16-án kelt. Tasc. IX. 386 a soproni levéltárban.
2. Rozsondai Károly: Képek a soproni tanítóképző történetéből (SSz XII. évf. 193—206. 1.)

Benedek Elek Sopronban

1891 őszén Sopron, helyesebben egész Sopron megye Széchenyi Istvánra emlékező lakossága nagy izgalomban volt: ugyanis a legilletékesebbek, az irodalmi körök a hatóság támogatásával Széchenyi István születésének száz éves fordulóját díszes ünnepségek keretébe akarták illeszteni. A megyei orgánumok az előkészületekről számos előzetes híradással tájékoztatták a nagyközönséget, hogy szeptember 21-én minél számosabban ünnepeljenek. A fényes műsort a soproni Városi Színházban rendezték, számítva sok fővárosi vendégre is, melyről az egykorú társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi közlöny, a „Sopron” így írt: „... az ünnepségre a Széchenyi-család minden tagja külön díszmehívót kapott. Ebből a meghívóból kaptak a hatóságok és a hivatalok fejei is, és a budapesti napilapok, kik — úgy hallatszik — egy-egy benső munkatárssal képviseltetik majd az ünnepségeken magukat.”¹

Benedek Elek, ebben az időben számos fővárosi lapnak munkatársa, az Ország-Világnak szerkesztője, a Fővárosi Lapoknak főmunkatársa, szintén kapott díszmehívót. Bár a „Sopron” cikke szerint sok pesti újságíró hívtak meg, egyedül Benedek Elek képviselte az ünnepségen a fővárosi sajtót. Kíváncsisággal vegyes öröm érzésével indult útnak és útiélményeinek érzékeltetésére legcélravezetőbb lesz idéznünk az annak idején megjelent nagy monográfia megyét és várost jellemző fejezetéből: „Az Eszterházyak és Széchenyiek megyéje, Sopron, egyike Dunántúl legkisebb megyéinek. Ott van a Rábaköz aranykalászt ringató rónája; ott a Fertő-mellék tüzes bortermő, mosolygó tájéka és az ország határát jelölő, gyönyörű képet nyújtó Rozália- meg Lajtahegység... A megye székhelye Sopron szab. kir. város, hazánk legrégebb városainak egyike. Fekvése két ősrégi közép-európai útvonal csomópontját jelöli és a város, miként ezt már Róbert Károly király megjegyzé, mintegy az ország kapujául szolgál a német határ felé... A

Győr felől vasúton ide érkező utas először is a Deák-térre jut, e gyönyörű ligetté varázsolt sétaterre, melynek mindkét oldalán csinos épületek emelkednek; ezek közül a felsőbb leányiskola tűnik szembe nagy és arányos méreteivel. A Széchenyi-téren a kaszinó nagy épületét találjuk. Nevezetes az 1557-ben alapított ev. lyceum is, számos jeles hazafi nyert itt kiképeztetést; többek közt Kis János, a „Soproni magyar társaság” alapítója, Berzsényi Dániel, a kitűnő költő, Döbrentei Gábor, a magyar tudományos akadémia első titkára, stb. A színház előtti tért Sopronmegye nagy szülöttének, Liszt Ferencnek bronz mellszobra díszíti... A tudományt és művészetet pártoló egyesületei közül első helyen állanak az irodalmi és művészeti kör, melyet Frankenburg Adolf alapított, a régészeti társulat, a magyar szinpartoló és a közel hetven éves zeneegyesület.”² — A Pestről jövő Benedek Elek elé ez a város- és kulturális kép tárulkozott; író ember lévén, ő is azzal az ihletett szemmel csodálta meg Sopront és három korszakból származó, hatalmas várostornyát, mint a kortársfestő Hány Gyula.³

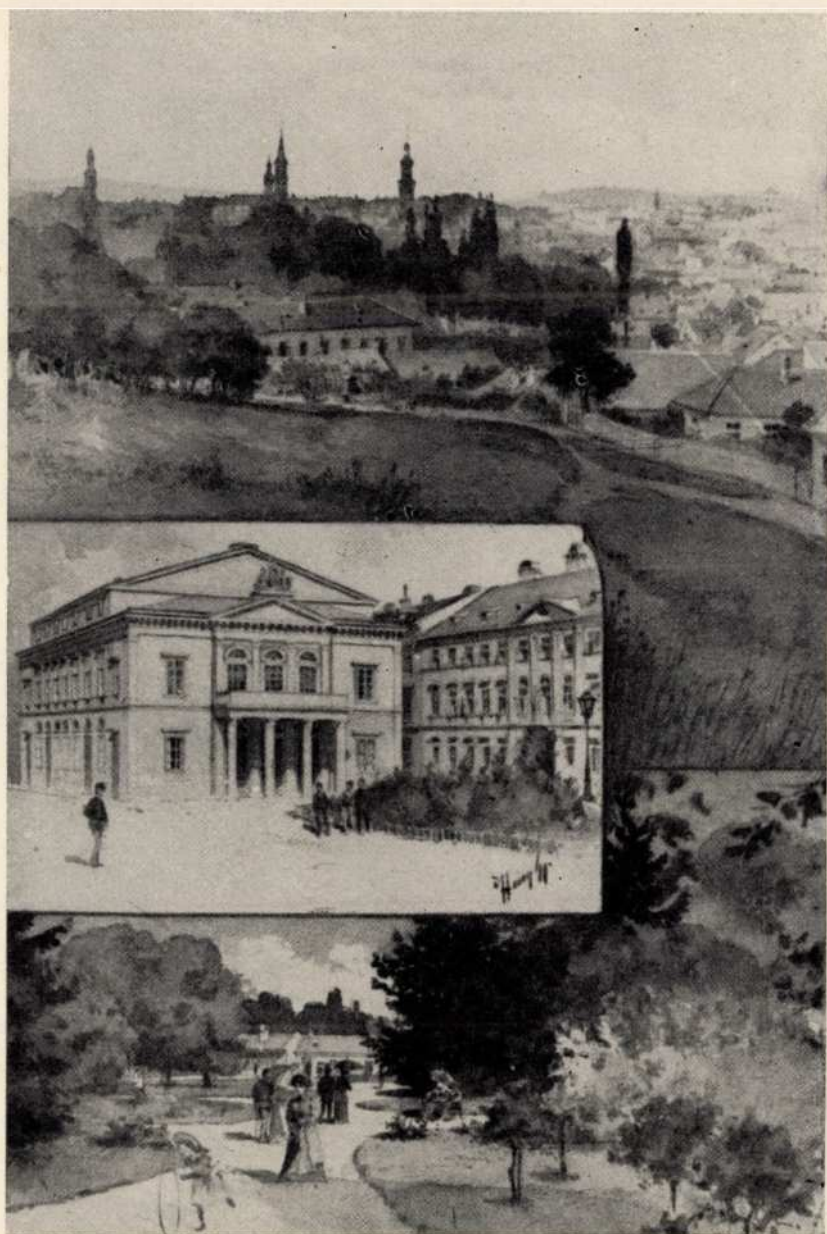
Soproni kirándulásának emlékét az ünnepségekről a fővárosi sajtóban közölt beszámoló és egy fiatalabb, általa felkarolt íróhoz intézett sorai őrizték meg számunkra. Első beszámolóját a Fővárosi Lapokban közölte „Széchenyi emlékezete” címen: „A soproni irodalmi és művészeti kör ünnepélyen a soproniak lelkesen, megható kegyelettel rótták le hálájukat a legnagyobb magyar iránt. Az egész város lobogódíszben állt. Délután a polgárság kirándult Cenkre, hol gr. Széchenyi István sírját a koszorúk egész halma-zával borították el... A színházban rendezett ünnepélyen jelen volt a város és a megye színe-java...”⁴ A lap olvasói megtudják azt is, hogy kik voltak az ünnepi szónokok, hogy élőképben mutatták be Holló Barnabás szobrászművésznak az Akadémia emléktáblájára készült reliefjét, melyet maga Holló rendezett s igen

1. Sopron. 1891. szept. 16. 74. sz.

2. Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország. IV. köt. Bp. 1896. Sopronmegye. p. 403 ff.

3. Hány Gyula festő, Zalaegerszeg 1864. — Tollrajzaft közöljük.

4. Fővárosi Lapok. 1891. szept. 22. 1925. p.

Háy Gyula: Sopron látképe, a színház, az Erzsébet-kert
Tollrajz az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képen c. munkából

nagy sikert aratott Ábrányi Emilnek alkalmi költeményével együtt. Ir arról is, hogy az ünnepélyt meg kellett másnap ismételni, mert „vasárnap a közönség legnagyobb része nem fért a színházba. Vasárnap bál és bankett fejezte be a kaszinóban az ünnepélyt. A meghívott Széchenyi-családból senki sem jelent meg, távolmaradásukat írásban mentették ki. Gróf Széchenyi Béla, kinek Ungvárt előkelő vendégei voltak, azt sürgönyözte: „Feletten sajnálom, hogy a lélekemelő ünnepen nem jelenhetek meg.” A családnak az ünnepségről való távolmaradásához Benedek Elek semmi magyarázatot nem fűz, sőt az Ország-Világban néhány nappal később megjelent beszámolójában már nem is említi:⁵

„A legnagyobb magyar emléke. — Széchenyi születésének száz éves fordulóján az ország számos helyén emlékünnepet rendeztek. Az iskolákban — miniszteri rendeletre — országszerte volt Széchenyi-ünnep. A városok közül Sopron ünnepelte meg legfényesebben a legnagyobb magyar emlékét. Az ottani irodalmi és művészeti kör nagyszerű hangversenyt rendezett a színházban, melyet másnap ismételni kellett... A zeneegyesület 60 nőtől és 60 férfiból álló énekkara töltötte be a hangverseny legtöbb számát... Az ünnepségen résztvett lapunk szerkesztője is, és mint a fővárosi sajtó egyetlen képviselőjét az ünnepségen, rendkívül előzékenységgel fogadták a derék soproniak.”

Az Ország-Világnak még ugyanebben a számában, állandó rovatában: „A hétről” címűben, melyet Székely Huszár néven írt alá, a kormány és a korrupció ellen harcoló Benedek Elek a Széchenyi-ünnepség sáncai mögött is folytatja küzdelmét: „... a hét második legkiválóbb eseménye — írja — a nagy Széchenyi, aki, hogy született annak éppen e hé'en múlt száz esztendeje. Országszerte megünnepezték a nagy napot, sőt az akadémia is meg fogja ünnepelni a jövő esztendőben. Ahány iskolába csak eljutott a Csáky gróf rendelete⁶ (gondolom, ez volt a századik rendelete a kegyelmes úrnak), mindenütt dicsőítették a legnagyobb magyart, aki többek közt megcselekedte azt a halatlan csodát, hogy Baross Gábor előtt áttört a Vaskapun. Szent Isten, mi mindent csinált ez az ember — Baross Gábor

Háry Gyula: A Tűztorony
(Tollrajz az Jsztrák Magyar Monarchia írásban és képben c. munkából)

5. Ország-Világ. 1891. szept. 26. 39-ik sz. 647. p.

6. gróf Csáky Albin kultuszminiszter.

előtt! Pedig akkor még alig volt újság s ami volt az is a nagy reformátorral veszekedett s bizony nem csinálták a reklámot neki, amint csinálják ma Baross Gábornak.

Nem érdektelen, hogy a legnagyobb magyar emléket a legfényesebben Sopron város ünnepelte meg, a németnek ócsárolt Sopron. Két nap és két éjjel tartott a nagy és lelkes ünnepség s ha ez így volt a német Sopronban, hogy kellett volna lennie a véresszájú magyar városokban?

Le a kalapot Sopron előtt.⁷ — Benedek Eleknek sűrűn jelentek meg bíráló cikkei Tisza Kálmán kormányáról, melyet a korrupció melegágyának tartott mindvégig; a jellemek elsatnyulásának, a stréberség érvényesülésének eszközét látta benne, a valódi érdem háttérbe szorítóját, s aki szót emel ellene — ahogy azt ő is megkísérelte a képviselőházban nem egyszer —, azt elhallgattatják, miként tőle is megvonták ott a szót. Baross Gábor pedig Tisza legutolsó közlekedési minisztere volt, aki erélyesen folytatta báró Kemény Gábor munkáját: a még megmaradt közvasutak államosítását, a Dunagőzhajózási Társaság dualizálását és újra munkába vétette a Vaskapu csatornát. A cél érdekében pedig emberei nem voltak az eszközökben válogatók.

Közel négy évtized telt el Benedek Eleknek Széchenyit ünneplő soproni látogatása óta, míg írásban újra emlegette; 1928. nov. 9-i keltű a levele, melyet Dorosmai János soproni íróhoz intézett, aki Cimborá című erdélyi gyermeklapjának az első világháborút követő években munkatársa volt.

„Kedves Öcsém — írja — úgy eltűntél, s úgy nem adtál életjelt magadról hosszú időn át, hogy leveled a halottaidból feltámadás örömét jelenti nekem. Isten hozott téged is, a verseidet is, s meg az újság is a gyermekeknek, ha élünk még.

Mert ma mindenféle élet bizonytalan...

Végtelen örvendek, hogy ha már Aradon nem volt maradásod, Sopronban megállapodtál. Csak egy nap s egy este voltam e városban régesrégen, egy Széchenyi-ünnepen, s igen kedves emlékem ez a rövid idő. Művelt népe van e városnak: poétának való.

Széchenyiről jut eszembe, hogy azt írta apjáról: »mint magyar reménytelenül halt meg.« Azt hiszem rólam is majd megírhatja a fiam... Szüntelen mentem a menthetőt s mind reménytelenebbnek látom a jövőndöt.

Isten áldjon minden jóval, kedves Öcsém!⁸

Ismerjük Benedek Elek életét: ezen utolsó, tragikusan nehéz szakaszt a burzsoá román államban, az erdélyi magyarság körében teljesített küldetését; „...Mindent el kell követnünk — írta 1923. júliusában ugyancsak Dorosmainak —, hogy az elszakadt magyarság gyermekeihez eljusson az újság,⁹ mert napról-napra világosabban látom, hogy az iskolából kiüldözött nemzeti szellemet, magyar öntudatot egy jó magyar lelkű újsággal plántálhatjuk gyermekeink lelkébe... Én magam oly kevés pénzért szerkesztem és írom a Cimborát, amilyen kevésért még írói pályám kezdetén sem dolgoztam, de ki hozzon áldozatot ebben a szerencsétlen országban, ha mi írók nem hozunk... egyedül az író az a boldog, aki áldoz, szüntelenül áldoz, mert hát az Isten erre teremtette.”¹⁰

Most mi ünnepeltük Benedek Eleknek százszentdős születési évfordulóját s jó tudunk, hogy éppen a művéből áradó erkölcsi és szellemi nagyság eredményezte: a román és a magyar nép egyforma tisztelettel hajtotta meg előtte az emlékezés kegyeletteljes zászlóját.

D. Szemző Piroska

7. Id. lap 646. p.

8. Dorosmai János: Akinek nem inge, ne vegye magára, 111 mese. Az utószót írta és a leveleket közölte Benedek Marcell. Sopron 1942. p. 164—165.

9. A Cimborá.

10. Dorosmai János id. mű p. 163—164. Ugyancsak munkatársa volt a Cimborának Csátskai József szombathelyi tanár, a soproni líceum hajdani növendéke. Benedek hozzá írt levelét lásd: Irodalomtörténet, 1959, 490. lap.

A brennbergi szénbányászat úttörői

IV. Dr. Goldman Hugó (1867 — 1944) brennbergi bányorvos

Amikor 1944. nov. 11-én elhunyt, nem volt érték az ember s a nálánál nagyobbak halálát sem jegyezték föl napilapjaink.

Családján s néhány közeli barátján kívül temetésén is alig jelentek meg páran, s így annál föltűnőbb volt a sírt körülálló brennbergi bányászok aránylag népes csoportja, kik ünnepi díszben, egyenruhában, kezükben pislogó bányalámpával jöttek utolsó „Jószerecsét!” mondani egykori bányorvosuknak.

Ha senki más, a brennbergi bányászok úgy látszik magukénak tekintették, pedig akkor már 37 éve nem volt orvosuk, de sokan lehettek még köztük, kik ismerték érdemeit s nem felejtették el, hogy megnyit fáradt sok év előtt, mint fiatal, kezdő orvos a maguk, családjuk és bányájuk érdekében.

Magam is azért idézem a brennbergi bányászok úttörőinek sorában, mert bár nem volt bányatechnikus, közvetve nagy szolgálatot tett hazai bányászatunknak, elsősorban a brennberginek. Dr. Goldman ugyanis — bár csak tíz évet töltött a bányaszolgálatában — e rövid idő alatt Európa-szerte ismert nevet szerzett magának és a bányának s tudományos munkásvédelmi tevékenységével (hogy legyőzte Brenbergen az 1890-es évben erősen elharapózott ankylostomiasist) egyszer s mindenkorra bevészte nevét nemcsak Brennberg, de az egész európai bányászat újabbkori történetébe.

Most 50 éve ugyanis számos kiváló bányamérnök, orvos és tudós fordult meg a kis Brennbergen, hogy a helyszínen tanulmányozza Dr. Goldman Hugó ottani bányorvosnak az ankylostomiasis ellen folytatott s akkor már Európa-szerte ismert harcát. Brennberg és Goldman neve fogalom volt ekkor s jelentette orvosi körökben mindazt, amit az ankylostomiasis elleni küzdelemben akkoriban minden szakembernek tudnia kellett. Dr. Goldman s a nevével szorosan összeforrt Brennberg sugározták ki most 50 éve mindazt a tudományt s abból kialakított gyakorlatot, ami az európai bányászatot a századfordulón komoly veszéllyel fenyegető ankylostomiasis gyógy módjában a legjobbat jelentette. Hogy azonban mindezek s Dr. Goldman idevonatkozó

érdemeit s véle Brennberg szerepét kellő módon értékelni tudjuk, bevezetőül ismernünk kell a következőket.

Goldman Hugó 1867—1944

Az ankylostomiasisnak nevezett betegség kórokozóját, az „ankylostoma duodenale”-t vagy mint Dr. Goldman nevezte, az „ankylostoma homonis”¹ nevű bélférget 125 éve, 1834-ben fedezte föl az olasz Angelo Dubini (1813-1902) orvos egy Milánóban elhunyt és fölboncolt aszszony vékonybelében s azt 1843-ban publikálta.² Ezt megelőzően tehát tudományos alapon nem beszélhetünk ankylostomiasisról, habár keleten és nálunk is a legrégebb időkből ismerünk olyan betegségeket, melyeknek szimptomái teljesen azonosak az ankylostomiasis lefolyásával s melyek okát akkoriban — nem ismerve kórokozóját — sok minden mással magyarázták. Így beszéltek „egyiptomi sápkórról”, „bányászbetegség”-ről, „bányászszály”-ről (Anemia montana, vagy Cachexia montana), „bányász-, vagy vészes vérszegénység”-ről, s annak okát a bányaklímával, oxigén-szegény bánya-

levegővel, rossz vízzel, hiányos táplálkozással s a bányákban tenyésző „miazmák”-kal magyarázták, holott ma már tudjuk, hogy mindezeket az ankylostoma nevű bélféreg okozta.³

Maga a betegség, kórokozója természeténél fogva – tekintve, hogy a melegben tenyészik – hosszú ideig csak keleten, a meleg és forró földrészekben volt ismert és különösen Afrikában, Egyiptomban, Abesszíniában és Algírban, hozzánk legközelebb Olaszországban pusztított.⁴ Inét hurcolták be hazánkba is a XVI. század első felében a Selmec-körmöci bányákba, amikor a Thurzó-Fugger-féle korakapitalista bányászat idejében (1495-1526) számos olasz munkást telepítettek egykori Felsőgaram-menti bányáinkba. Így a „bányászszály”-nak mondott betegség tulajdonképpen már évszázadok óta ismert hazánkban, sőt 1770-től kezdve tudományos értekezéseink is maradtak fenn róla, amikor „acélos borral” (vinum chalybeatum) és vasreszeléssel gyógyították.⁵ Az újabb időben nálunk és általában Európában, illetve ahogy a szakemberek helyesen írják: az „Alpokoninnen” a Szt. Gotthárd alagút kihajtásával (1872-1882) kapcsolatban az 1880-as évben jelenik meg. Nevezett alagutat ugyanis elsősorban olasz bányamunkások építették, kik között fertőzöttek voltak, s kik az ott dolgozókat mind megfertőzték, úgyhogy az alagutat egykorú leírások az ankylostomiasis „melegágyának” mondják. Az alagút befejeztével az itt fölszabadult bányászok nagy számban helyezkedtek el az „Alpokoninnen”, elsősorban a legközelebb eső magyar bányákban, így beigazolhatóan Stajerlak-Aninán és Brennbergben, s fertőzték meg bányáinkat, amit orvosaink csak későn, illetve akkor vettek észre, amikor ankylostomiasis már veszélyes méreteket öltött s tömegbetegség lett Európában. A betegség ugyanis feltehetően hazai bányáinkból kiindulva az akkori munkásviszonyok közt gyorsan terjedt, tekintve, hogy a kapitalista világban a bányák dolgozói állandó vándorlásban voltak s hurcolták magukkal bányáról-bányára, országról-országra a betegséget, mert a munkásfölvétel akkor még nem volt orvosi vizsgákhoz kötve, de különben is a versenyvállalatok a rossz bérezés következtében állandó munkáshiánnyal küzdöttek s gondolkodás nélkül állították munkába a fölvételre jelentkezőket.

A fertőzött vérből táplálkozó bélféreg

okozta kórt ekkor már Európa-szerte ismerték s tanulmányozták, tekintve azonban, hogy nálunk csak legyöngítette a dolgozókat s lecsökkentette azok munkaképességét és ritkán volt halált okozó, leküzdésére érdemben nem sok törént,⁶ az illetékesek hosszú évekig Európa-szerte azon vitatkoztak csak, hogy melyik bánya fertőzte meg a másikat.

Ott természetesen, ahol a kór olyan méretet öltött, hogy a munkásság csaknem teljes egészében fertőzött volt, s betegsége miatt részben nem dolgozott, részben legyöngült, rossz kondíciója következtében nem teljesített, ott tehát ahol a betegség csaknem teljesen megbénította a munkát s komoly veszéllyel fenyegetett, ott sürgős tennivalóra volt szükség.

Ilyen volt az 1890-es években Brennbergbánya, mely hazánk legnyugatibb határán elsőnek esett útjába a Szt. Gotthárd alagútnál felszabadult, hazánkba szivárgó, munkát kereső, fertőzött, délvidéki, olasz és más nemzetiségű bányászoknak, kik szívesen szegődtek munkába a kies fekvésű Brennbergben, annál is inkább, mert a bánya akkori nagy beruházási munkái miatt munkáshiánnyal küzdött s szívesen fogadta őket.

Hogy a veszélyes kór, melyet a munkások magukkal hurcoltak, nem okozott nagyobb zökkenőt a bánya életében s úgyszólván nem követelt áldozatot, az Dr. Goldman brennbergi bányorvos érdeme, kinek életéről s a bányászok érdekében kifejtett és szakkörökben résztalanul elismert fáradhatatlan munkásságáról a következőket kell följegyeznünk.

*

Dr. Goldman Hugó 1867. szept. 20-án született a morvaországi Mödritzben. Középiszkoláit Brünnben és Bécsben végezte. Az éret'ségi megszerzése után orvosi pályára lépett s a bécsi tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Ott szerzett 1894. júliusában oklevelet⁷ s mint „egyetemes orvostudor” („Doktor der gesammten Heilkunde”) alorvos 1897-ig a bécsi klinikán dolgozott s képezte tovább magát.

Ez évben szerveztek Brennbergben bányorvosai állást, ami a bányatelepen akkor már erősen elharapózott bélféreg járvánnyal függ össze. A bányának Dr. Ráthonyi Péter személyében addig is volt orvosa, de Dr. Ráthonyi Ágfalván lakott s csak hetenként kétszer ment ki a bányához, ami a járvány miatt – tekintve, hogy

már Brennbergbe jövelekor, 1892-ben a munkások zöme fertőzött volt — nem volt elégséges. Az első megbetegedést ugyanis Ráthonyi szerint Kahler bécsi orvosprofesszor konstataálta 1890-ben, egy a klinikájára beszállított brennbergi bá-

ra, hogy helyben lakó, állandó orvosról gondoskodják, ki hivatott lesz a járványt elfojtani s jó egészségi állapotokat teremteni a bányatelepen. Nem tudtam megállapítani, hogy kinek az ajánlására esett a választás az állás betöltésénél

Heilmittel-Revue
 Therapeutisches Organ

Erscheint monatlich
 einmal nach Wien
 • alle Arznei und
 Heilmittel
 • gratis und franco
 zugewendet

Chefredakteur: **Dr. Hugo Goldman, Brennberg-Sopron**
 Administrateur: **Odo Hörlig, Sopron**
 Insertionspreis laut Tarif.

---

1. Jahrgang   Wien-Sopron, Oktober 1903   Nr. 1

Vorwort.

Die „Heilmittel-Revue“, therapeutisches Organ, macht es sich zur Aufgabe, die ärztliche Welt mit den auf dem Gebiete der Therapie erzielten Errungenschaften, sowohl bezüglich der internen Medizin, der Chirurgie und Orthopaedie bekannt zu machen und stets im Laufenden zu erhalten.

Die medicinische Wissenschaft ist eine derjenigen, die sich durch neue Forschungen und Versuche stets zu ergänzen und zu vervollständigen sucht.

Daher ist es nicht recht zu behaupten, dass unser Arzneischatz, sowie unsere anderweitigen Hilfsmittel, insoweit sie wirklich wissenschaftliche Verwendung zu beanspruchen berechtigt sind, bereits in einer so genügenden Anzahl vorhanden seien, als dass Neuerungen ausserhalb der Grenze der Nothwendigkeit zu liegen kämen. Andererseits aber bringen die chemischen Fabriken eine solch grosse Anzahl teils neuer, teils modificirter Heilmittel in so rascher Aufeinanderfolge auf den Markt, dass es dem praktischen Arzte kaum möglich ist, sich von denselben eine richtige Orientierung zu verschaffen.

Allerdings bemühen sich die Erzeuger dieser diversen neuen Fabrikate durch Prospekte und literarische Auszüge den Arzt über den Wert dieses oder jenes Mittels zu orientieren.

Bei der Massenproduktion dieser verschiedenen, alle medicinischen Gebiete betreffenden Heilmittel ist es dem Arzte nun einmál unmöglich, in einer solchen Form von dem Heilwerte eines Mittels überzeugt zu sein, als dass er es wagen könnte, dasselbe ohne gehörige Beglaubigung von berufener Seite seinen Patienten zu verschreiben. Anders verhält es sich in den verschiedenen Spitälern und bei jenen Aerzten, die eine grosse Praxis und daneben noch ein Spital, wenn auch von geringerer Ausdehnung, zur Verfügung haben. In solchen Fällen ist Gelegenheit geboten, ein Medikament klinisch zu prüfen und über dessen Heilwert ein sicheres Urtheil zu fällen, von welchem es nun abhängig gemacht wird, ob das betreffende versuchte Mittel den an ihn gestellten Anforderungen standhält, ob es also für die Praxis zu empfehlen ist oder nicht. Nur so kann man über ein neu einzuführendes Heilmittel richtig orientirt sein. Nun ereignet es sich aber in einer grossen Zahl von Fällen, dass manches Heilmittel, welches der

A Brennbergben szerkesztett orvosi szaklap
 első számának címlapja. (1903. október)

nyamunkáson. Kahler azonnal Brennbergbe küldte egyik volt tanítványát, Dr. Zappertet, ki az akkori bányorvos segítségével végigvizsgálta a bánya dolgozóit s megállapította, hogy a munkások 80 százaléka fertőzött.

A bánya vezetőségét ért támadások, hogy Brennberg s a brennbergi munkások terjesztik a járványt,⁸ készítették aztán Rudolf Antal bányai igazgatót⁹ ar-

Dr. Goldmanra, annyit tudunk csak, hogy 1897 augusztusában már megkezdte brennbergi szolgálatát,¹⁰ melyet azután tíz éven át látott el fáradhatatlan szorgalommal s kitűnő eredménnyel.

Dr. Goldman 30 éves volt ekkor s nagy lelkesedéssel látott munkához, melynek eredményeként néhány év alatt fölszámolta a járványt s jó nevet szerzett Brennbergnek.

Nagy segítségére volt munkájában Rudolf bányaigazgató, ki Dr. Goldman jövetele előtt maga is sokáig foglalkozott a bányát bénító betegséggel s arról tanulmányt is írt munkatársával, Dr. Ráthonyi bányaorvossal együtt, azonban rossz nyomon járt s így a járványt nem tudták megfékezni. Rudolf és Dr. Ráthonyi ugyanis tanulmányaikban téves vizsgálatok eredményei alapján kimutatták, hogy a belféreg hordozói a bányalovak s az ankylostomiasist egyszerűen a bányalovak eltávolításával vélték megoldani, holott – mint tudjuk – a belféreg és a ló közt semmi összefüggés nincs.¹¹

Dr. Goldman első pillanattól kezdve tisztában volt a brennbergi járvánnyal, annak kórokozójával s a legtudományosabb módszerekkel látott neki, hogy annak elejét vegye. Ezt igazolja a Brennbergbe jövetelét követő évben, 1898-ban a „Bécsi Klinikai Hetilap”-ban (Wiener Klinischen Wochenschrift) publikált első tanulmánya, melyben „Az ankylostomiasisról” címen nagy felkészültséggel szól a kórról s jelöli meg az annak elfojtásához legszükségesebb teendőket.¹²

S ettől kezdve minden idejét betegeinek és munkájának szentelve, éjt-nappallá téve dolgozott, bányát járt, munkahelyeket, műhelyeket, otthonokat látogatott, tanulmányozta a munkások földalatti és családi életét, szervezett, utazott, írt, oktatott, előadásokat tartott, hogy célba jusson s higiénikus állapotokat teremtsen a bányában, a munkás otthonában s visszaadja a betegek egészségét.

Így letelepedése után néhány hónappal már pár ágyas kis kórháza, szakképzett ápolónője, jól felszerelt gyógyszer-tára volt, úgyhogy súlyosabb betegeit kórházi ápolásban részesítette. Ezzel egyidőben jó ivóvízről gondoskodott, a bányavágatok ácsolatait bemeszeltette, ellenőrizte a légvezetést, kerekeken szállítható s könnyen tisztítható higiénikus klozeteket állíttatott fel¹³ a munkahelyek közelében, rendet és tisztaságot követelt a munkahelyeken, citromsavas védőitalokat adatott a dolgozóknak, egyszóval egészséges állapotokat teremtett az elhanyagolt bányatelepen. De ami a legfontosabb: állandó széklet-vizsgálatot tartott, az újonnan jött dolgozókat tüzetesen megvizsgálta s népszerű formában írt füzeteket osztott ki a dolgozók közt, melyek a betegségről s az ellene való védekezésről szóltak.

Ezzel egyidőben állandó oktató előadá-

sokat tartott a munkásoknak s 1899-től kezdődően sorozatos előadásokban és közleményekben számolt be külföldi orvosok köröknek az ankylostomiasisról s ellene folytatott munkája eredményéről. Így csaknem évente megtartja előadásait a Bécsi Orvos Egyletben s 1902. szept. 22-én a Német Orvosok és Természetvizsgálók 74. vándorgyűlésén Karlsbadban, 1903. ápr. 4-én Berlinben, 1904. aug. 25-én az ankylostomiasis legyőzésére általa szervezett és összehívott nemzetközi konferencián Kölnben, 1910-ben Brüsszelben, s bár erre nincs biztos adatom, rákmaradt leveleinek egy-két sorából azt kell következtetnem, hogy Angliában Newcastleben is.

Eredményei, előadásai, mindenekelőtt azonban évente nagyszámban megjelent könyvei és tanulmányai alapján az 1900-as évek derekán már Európa-szerte ismert s az ankylostomiasis gyógy módjában európai szaktekintély. Legjobban igazolja ezt az az érdeklődés, amivel a külföldi sajtó és szakemberek kommentálják munkáját,¹⁴ kik egymás után keresik föl a kis Brennberget, helyesebben Goldmant, hogy a helyszínen tanulmányozzák munkáját. Így 1903. febr. 4-én a mai Ruhr vidék bányáinak vezető orvosai és műszaki igazgatói, a bochumi „Bergmannsheil” bányakórház főorvosa, Dr. Karl Löbker professzor, a westfalai Herne Schamrock akna bányaigazgatója G. A. Meyer és a recklinghauseni bányák műszaki vezetője, Lüthgen töltenek több napot Brennbergben¹⁵ s tanulmányozzák a bánya egészségügyi berendezéseit, Goldman gyógy módját és eredményeit, miről egy hónappal később, a Glückauf hasábjában 9 oldalas, közösen írt tanulmányban számolnak be nagy elismeréssel.¹⁶ De ugyanúgy megfordult Brennbergben az angol Dr. Thomas Oliver, a Newcastle-on-Tyne-i kir. kórház főorvosa és a durhami orvosegyetem physiologiai tanszékének professzora, valamint H. Belger durhami orvosprofesszor¹⁷ s még számosan, Felső- és Alsó-Sziléziából s az egykori monarchia bányáiból.

Goldman munkás életének legtermékenyebb ideje ez, amikor Európa csaknem minden tudományos orvosi intézetével, kórházával s a nagy bányavidékek vezetőivel összeköttetésben áll s levelez Olaszországgal, Német- és Franciaországgal, Belgiummal és Angliával. Valóban meglepő, hogyan győzte mindezt, aminek betetőzéséért 1903-ban még egy havonta

megjelenő orvosi szaklapot indított meg „Heilmittel-Revue” címen. A folyóirat, melyet főlváltva Sopronban, Bécsben és Berlinben adtak ki, s melybe jeles szakemberek írtak, Európa-szerte elvitte Goldman „főszerkesztő” hírét és nevét s Brennberg történetében mindig büszkén jegyezheti föl, hogy kis kórházában olyan szaklapot szerkesztett, mely bejárta Európát, s melynek cikkeire és tanulmányaira messzi országokban figyeltek fel az akkori szakorvosok legjelesebbjei.

Fáradságos munkájának végül is meg volt a gyümölcse, úgyhogy 1907-ben, amikor 10 évi szolgálat után megvált állásától, Brennbergben nem volt bélérges beteg, s példás egészségi viszonyok voltak a néhány év előtt még rossz hírű bányánál.

A továbbiakban egész röviden szólok még bányorvosi tevékenységét követő munkásságáról s életének néhány jelentősebb eseményéről.

Goldman – mint mondtam – 1907 nyarán hagyta el Brennberget. Távozásának okát tüzetesebben nem kerestem. Sopronban élő fiának, Goldman Ernőnek s néhány még élő kortársának közléséből azonban azt kell gondolnom, hogy távozása szoros összefüggésben volt a brennbergi 1907. évi bányász sztrájkjal, mely mint tudjuk, csaknem egy hónapig tartott, s melynek letérése után a bányavállalat tulajdonosai és a rendőrhatalóságok még tovább keresték a sztrájk értelmi szerzőit. Goldman nem volt a sztrájk kiobbantásában gyanúsítható, de a munkásokkal s azok családjával való szoros érintkezése, mindenekelőtt pedig az, hogy azok részére jobb, egészségesebb és emberibb viszonyokat követelt, mind a bányában, mind otthonukban, gyanúra adott okot, nem szólva arról, hogy a vállalattal szemben tanúsított egészségügyi és munkásvédelmi követelése és berendezései számottevő improduktív kiadást jelentettek a tőkés vállalkozásnak. Goldman pénzemészti szociális munkája – hogy az ankylostomiasis veszélye elült – nem volt többé fontos és kívánatos s talán nem véletlen, hogy a sztrájk után 1907 végén már nem találjuk Brennbergben.

Brennberg után egyébként Sopronban telepedett le, ahol a Kossuth utca 12. sz. házában (a mostani gyermekotthon) hidegvíz gyógyintézetet rendezett be s mint magánorvos praktizált tovább.¹⁸ Emellett tevékenyen vett részt a város egészségügyeinek korszerűsítésében s harcolt 1911

óta a soproni önkéntes mentőegyesület életre hívásáért. Ezt a bécsi mintájára kívánta megszervezni, melynek tiszteletbeli tagja volt.

Az 1914-ben kitört első világháború őt is elszólitotta. Hidegvíz intézetét ekkor fölszámolta s az akkoriban kimondottan katonai célokra berendezett, európai hírnű pöstyéni gyógyfürdőt vezette, ezredorvosi rangban. Itt ismerkedett meg a Pöstyénbe utalt későbbi török államfővel, Kemál pasával is, kivel – mint több más európai államférfival és tudóssal – élete végéig baráti levelezésben állt.¹⁹

Leszerelése után visszatért Sopronba, hol egy ideig magánorvosi gyakorlatot folytatott, 1922 óta pedig mint soproni kórorvos működött. Emellett orvosa volt a soproni vármorségnek és mentőegyesületnek s állandó helyettese a brennbergi bányorvosnak. 1932-ben egyébként Rákóczi utca 2. szám alatti rendelőjében újabb gyógyintézetet nyitott reumás betegek számára, melyet csaknem élete végéig tartott fenn, s ahol kizárólag az Országos Társadalombiztosító Intézet által beutalt munkásokat kezelte. Ez időben készítette „Új összecukható beteghordágy”-át is, mely mindössze 7 kg súlyú s csukott alakjában 75 cm hosszú volt. A hordágy kemény bükkfából készült, hordképes csuklókkal, 90 kg. teherbíróképességgel. A szabadalmazott, magyar gyártmányú hordágyat az 1930-as években bányáink, mentő- és tűzoltóegyesületeink már országsszerte használták.

Sokoldalú tevékenységét egyébként a külföld is elismerte s számos megtisztelő kitüntetésben volt része. Így – mint mondtam – a bécsi önkéntes mentőegyesületnek és az olasz Akadémiának tiszteletbeli-, a lipcei Német Orvosok- és Természetvizsgálók valamint a bécsi Bel- és Gyermekgyógyászati Társaságnak kültagja s az olasz „Művészet és tudomány” díszjelvénynek tulajdonosa volt.

Életét – mint a bevezetőben mondtam – 1944. nov. 11-én fejezte be, 76 éves korában, s a soproni evangélikus temetőben pihen.²⁰

*

Mint nem „céhbéli” és nem „illetékes”, Dr. Goldman jelentőségét csak hazai, közelebről brennbergi bányászatunk szemszögéből exponáltam, a szakemberek feladata munkásságának további szakszerű földolgozása és értékelése. Fontos volna, hogy szakmai szempontból is nyilvántar-

tásba vegyük nevét, mint olyanét, aki már több mint 50 éve kitűnő szolgálatot tett nemcsak a magyar, de az egész európai bányászatnak, mert megfekezett egy foglalkozási betegséget, s megtalálta és kidolgozta annak gyógymódját.

Tudom természetesen, hogy munkája hazai bányászatunkban nem volt egyedülálló, s hogy pl. egykori selmecbányai ércbányáinknál vele csaknem egyidőben folytatott határainkon túl is jól ismert s ugyancsak eredményes harcot az ankylostomiasis ellen Dr. Tóth Imre kerületi bányafőorvos (1844-1928), amire Dr. Goldman is utal munkáiban,²¹ s aki ugyancsak számos, értékes tanulmányban számolt be idevonatkozó eredményeiről.²²

Dr. Goldman nevét ennek ellenére megkülönböztetett hangsúllyal kell ma is följegyeznünk azért, mert mint orvos, bányakörökben ismert. Az ankylostomiasis időnként és sporadikusan még egy-két évtized előtt is fölütötte fejét bányáinkban, így legutoljára az 1935-ös években,

amikor Goldman idevonatkozó tanulmányai és kezelésmódjai újból aktuálisává váltak.

Mai szocialista bányászatunk munkás- és egészségvédelmi, valamint munkásfölvételi előírásai²³ mellett a betegséget már alig ismerjük, aminek a hivatkozott rendeleteken kívül elsősorban az a magyarázata, hogy szocialista bányászatunk megszűntette a munkás-vándorlást és mindenekelőtt olyan egészséges munkaviszonyokat teremtett bányáinkban, melyek már eleve kizárják a betegség kórokozójának és elterjedésének feltételeit.

De jó, ha napjaink bányászatának szocialista vívmányai mellett ismerjük elődeink küzdelmes harcát a jobb és szebb, egészségesebb és emberibb életért, s jó, ha ezzel kapcsolatban szólunk és emlékezünk mindazokról, kik közvetlenül, vagy közvetve — mint Goldman is — elősegítették mai életszintünk megszületését.

Faller Jenő

JEGYZETEK

1. Dr. Goldmannak ezt a tudományosan alátámasztott elnevezését — mert kimutatta, hogy az ankylostoma nevű bélféreg kizárólag az emberben élőszkodik — az orvosi körök általánosan elfogadták s azt egyedül Dr. A. Looss lipcei egyetemi tanár, akkoriban a kalrai „Scholl of Medizin“ parazitológiai tanszékének professzora támadta 1906-ban közölt „Elnige Beobachtungen über die Infektion mit Ankylostomum duodenale von der Haut aus“ (Zeitschrift für Klinische Medizin 58. Bd. Heft 1-2.) című munkájában, a tudományos világban szokatlan és meglehetősen nivótlan formában. Dr. Goldman, Dr. A. Looss támadását egy 1906. júl. 24-én Brennbergben kelt nyílt levélben verte vissza fölényesen.

2. Dubini fölfedezését a hazai szakirodalom és maga Goldman is 1838-ra teszi, amivel szemben Dubini biográfusai azt írják, hogy a fölfedezés 1834-ben történt. L. Dr. E. Gurli és Dr. August Hirsch: Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Sechster Band. p. 714. és Dorland's Illustrated medical dictionary. Twenty-third edition. p. 413.

3. L. bővebben: Dr. Hugó Goldman: Die Hygiene des Bergmannes seine Berufskrankheiten erste Hilfeleistung und die Wurmkrankeheit (Ankylostomiasis). 1903. p. 61-62. V. ö. még Dr. V. Ráthonyi: Aus dem Kohlenbergwerk Brennberg bei Oedenburg ad. Südbahn (Ungarn). Ankylostomiasis des Pferdes. Deutsche Medicinische Wochenschrift. Zweiundzwanzigster Jahrgang. No. 41. 8. October. 1896. p. 655-656.

4. L. Dr. Goldman Hugó előbb idézett munkáját p. 64-65. még részletesebben Dr. Lőrincz Ferenc: Az ankylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. p. 10-11. és 28-29. és ugyancsak Dr. Lőrincz Ferenc: Hookworm disease in Hungary. M. kir. József nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Közleményei. Sopron. 1935. VII. köt. p. 75-91.

5. L. bővebben Magyarai Kossa Gyula dr.: Magyar orvosi emlékek. IV. köt. p. 218 és Dr. Tóth Imre: Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 617-627.

6. Nem minden érdekesség nélkül való, ha följegyezzük, hogy pl. az elsősorban illetékes, hivatalos szervünk, az akkori M. Kir. Belügyminisztérium is csak későn, 1899-ben jelentkezett a brennbergi ankylostomiasissal kapcsolatban s adta ki 65000/VI a — 1899. jún. 19-én kelt körrendeletét, melyben 9 pontban foglalta össze a fertőzött bányáknál legsürgősebb tennivalókat az ankylostomiasis terjedésének megakadályozására. Előírásai Brennbergben akkor már két éve be voltak vezetve, s így semmi újat nem jelentettek a bányánál. Figyelemre méltó ezzel szemben a minisztériumnak az az indokolása, mely a körrendelet kiadására készítette s mely a következőképp hangzott: „Azon körülmény folytán, hogy a németországi határhatóságok a Magyarországból odaérkező bányászok közül csakis azokat bocsátják át, kikről az előzetesen megtartott orvosi

vizsgálat kideríti, hogy nem szenvednek az *anchylostomum duodenale* nevű bélféreg által előidézett s »bányászaszály« vagy »bányaféreg« nevek alatt ismert betegségekben, szükségesnek láttam beható tájékozást szerezni arról, hogy az említett élősködő bélféreg hazai bányahelyeinken tényleg mily mértékben van elterjedve... Miután ezen vizsgálat kiderítette, hogy a szóban lévő betegség bányamunkásainknál — habár távolról sem oly mértékben, mint évekkkel ezelőtt, de még mindig olyannyira el van terjedve, hogy nemcsak figyelmet érdemel, hanem erélyes rendszabályok életbeléptetését is indokoltá teszi, a pénzügyminiszter úrral egyetértőleg, a következőket rendelem el.” — Mondott, elkésve kiadott rendeletnél még érdekesebb és jellemzőbb az akkori államigazgatásra, hogy három évvel később, 1902. nov. 5-én — tehát amikor az *anchylostoma* probléma Brennbérgben már csaknem meg volt oldva — 118568. szám alatt a belügyminisztérium kérdőívet küldött a bányának sürgős kitöltés végett, melyben a következőkre kellett válaszolni: „Mikor kezdődött a szóban lévő betegség a brennbérgi munkások között, illetve mikor állapították meg azt első ízben s honnan hurcolták be? Csak fertőzésben szenvedő munkásoknál állapították-e meg a bajt, vagy már Brennbérgben is föllépett? Milyen körülmények segítették elő a baj terjedését, egyes bányarészek nem különösen alkalmasak-e a betegség terjedésének előmozdítására? Tett-e a bányavezetés intézkedést a betegség leküzdésére és hogyan s milyen eredménnyel? Milyen nehézségek merültek föl a 65000/1899. számú belügyminiszteri rendelet végrehajtása körül? Végül vannak-e statisztikai adatok az évi megbetegedésekről?” — A bánya igazgatósága el is készítette a kérdőívre jelentését, sajnos azt eredetiben továbbították, másolata nem maradt ránk, s így a becses adatok nem állnak rendelkezésünkre. L. Soproni Állami Levéltár. Acta polit. XXV/27690. — V. ö. még Dr. Lőrincz Ferenc: Az *anchylostomiasis* (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. című munka 79—81 oldalait, hol szóról-szóra idézi a 65000/1899. jún. 19-i belügyminiszteri körrendelet kilenc pontját.

7. Az avatásra szóló meghívó a következőképp hangzik: „Der Gefertigte erlaubt sich Euer Hochwohlgeboren zu seiner am 7. Juli d. J. 12. Uhr Mittags, im grossen Festsale der K. K. Universität stattfindenden *Promotion zum Doktor der gesamten Heilkunde* geziemend einzuladen. Wien, im Juli 1894. Med. Cand. Hugó Goldman IX. Seegasse 4. a.” L. Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

8. A bánya ilyen vonatkozású rossz híret, különösen az osztrák, elsősorban a bécsi naplók terjesztették — meg kell vallani, nem minden alap nélkül — még akkor is, amikor Brennbérgben a járványt már régen elfojtották. E támadások egyik kis részét a következő lapokban találjuk: — Wurmkrankheit in nordwestböhmischen Braunkohlengebiete. Wiener Fremdenblatt. 20. Okt. 1903. — Die Wurmkrankheit in ungarischen Bergwerken. Wiener Fremdenblatt. 31. Okt. 1903. — Von der Wurmkrankheit. Ostdeutsche Rundschau. 3. Nov. 1903. — Die Wurmkrankheit im böhmischen Bergbau. Prager Tagblatt. 13. Nov. 1903. Nr. 309. — Die Gefahr der Wurmkrankheit. Berliner Morgenpost. 24. Nov. 1903. Nr. 275. — Von der Wurmkrankheit. Düsseldorfor Volksblatt. 13. Nov. 1903. — Von der Wurmkrankheit. Fränkische Tagespost. (Nürnberg) 14. Nov. 1903. — Wurmkrankheit im böhmischen Bergbau. Wiener Fremdenblatt. 12. Nov. 1903. — Von der Wurmkrankheit. Vossische Zeitung. 21. Nov. 1903.

9. Rudolf Antal brennbérgi bányavezető Morvaországban született 1842-ben. Huszonkét éves korában, 1864-ben a selmezbányai bányászati akadémiára iratkozott be hallgatónak, melynek elvégzése után 1868-ban, mint okleveles bányamérnök Brennbérgben állt munkába, hol rövidesen megbízták a bánya vezetésével. Rudolf 41 évig szolgált Brennbérgben s 1909 nyarán ment nyugdíjba, amikor Wiener-Neustadtba költözött s ott is halt meg 70 éves korában, 1912. jan. 1-én. Felesége, Frölich Franciska volt, kitől két lánya született Franciska, Hirt Károly Imréné és Ida, Dr. Goldman Hugóné. L. Faller Gusztáv: A selmezi m. kir. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve. 1770—1870. p. 216. sorszám 4986, Radikal (Radikales Volksblatt) XV. (1909.) évf. No. 1287. jún. 20. szám, Oedenburger Zeitung XLII. 1909. jún. 16. p. 3. Wechsel in der Brennbérger Bergdirektion végül, Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

10. Ezt onnét tudjuk, hogy Dr. Goldman a brennbérgi bányászok 1897. aug. 29-én tartott zászlóavató ünnepségére a munkásságnak ajánlott kétstrófás „Zászló-dal“-t írt, mely nyomtatásban is megjelent s azon már bányaeorvosnak írja magát. A vers egyébként a következőképp hangzik: „Fahnen-Lied, der Brennbérger Knappschaft anlässlich ihrer Fahnenweihe am 29. August 1897. Gewidmet von ihrem Werks—Arzte Dr. Hugo F. Goldman.

„Kommt, Brüder, lasst uns schwör'n zu uns'rer
[Fahne

Den Eid der Treu und Elnigkeit
Auf dass durch sie für uns ein Weg sich bahne,
Ein Weg des Heil's zur Ewigkeit.

Wir wollen halten das heilige Wort,
Zu jeder Stunde, am jedem Ort.

„Glück auf“, geweiht durch Priesters formme
[Worte,

Die Gott im Himmel mag erhör'n,
Werd du uns zu einem treuen Horte,
Der uns're Kraft und Muth soll mehr'n.

Und wenn das Schicksal uns hart bedroht,
In Dir wo'n wir fliehen in ärgster Noth!"

Bécsben 1894. júl. 7-én kelt oklevelét másolatban egyébként Sopron város 1897. szept. 30-i törvényhatósági bizottsági ülésén, majd ezt követően dec. 13-án Sopron vármegye közgyűlésén mutatták be s hirdették ki. L. Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára, Dr. Goldmann Hugó gyűjtemény.

11. L. Anton Rudolf, Bergdirector in Brennbreg: Neue Entdeckungen über das Auftreten des Anchylostomum duodenale in Brennbreg. Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. XLV. (1897) Jahrg. No. 7. p. 93–94. és Dr. V. Ráthonyi: Aus dem Kohlenbergwerk Brennbreg bei Oedenburg ad. Südbahn (Ungarn). Ankylostomiasis des Pferdes. Deutsche Medicinische Wochenschrift. Zweiundzwanzigster Jahrgang. No. 41. 8. October. 1896. p. 655–656. — V. ö. még: Dr. Goldman: Die Ankylostomiasis című munkája függelékében a „Das Pferd und sein Zusammenhang mit der Ankylostomiasis“ című tanulmányt. p. 48–59.

12. L. részletesen Dr. Hugo Goldman: Über Ankylostomiasis. Wiener Klinischen Wochenschrift. XI. (1898) Jahrgang. Nr. 19.

13. Dr. Goldman higienikus klozetjét a brüsszeli Robert Drossten cég (Bruxelles 49 Rue du Marais) hozta forgalomba. Három nyelvű (francia, német, angol) prospektusát l. a soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltárában. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

14. Így többek közt a következő újságcikkek, illetve napilapok számolnak be elismerőleg dr. Goldman munkásságáról: — Die Wurmkrankheit und ihre Bekämpfung. Berliner Tagblatt. 28. Aug. 1904. No. 437. — G. van Fluisten: Die Wurmkrankheit. Illustrierte Zeitung. Leipzig. 12. Nov. 1903. — Die Wurmkrankheit in Ungarischen Bergwerken. Wiener Fremdenblatt. 31. Okt. 1903. — Gegen die Wurmkrankheit. Die Zeit. 3. Okt. 1903. No. 363. — Die günstige Wirkung des roten Lichts. Berliner Anzeiger. 28. Sept. 1904. — Eine Verbesserung des Impfvfahrens, Leipziger Tagblatt. 1. Okt. 1904. — Ugyanaz a Charlottenburger Tages Zeitungban. 21. Sept. 1904. — Eine neue interessante wissenschaftliche Errungenschaft. Oedenburger Zeitung. 5. Okt. 1905. — Rotheres Licht und Impfung. Wiener Extrablatt. 8. Sept. 1904. — Zur Abwehr des Wurmkrankheit. Vossische Zeitung. 16. Aug. 1904. — Die Wurmkrankheit und ihre Bekämpfung. Berliner Tagblatt. 28. Aug. 1904. — G. van. Fluisten: Der Parasit der Wurmkrankheit, Illustrierte Zeitung. Leipzig. 11. Febr. 1904. Nr. 3163. — Dr. Mekler: Impfung unter rotem Licht. Die Umschau. Frankfurt. 29. Sept. 1904. — Eine Verbesserung des Impfvfahrens. Posener Zeitung. 20. Sept. 1904. No. 445. Végül nem minden érdekesség nélkül való, ha följegyezzük, hogy Dr. Goldmant A. J. Cronin is szerepelteti az angol Trotter orvossal együtt „Réztábla a kapu alatt (The citadel)“ című regényében (magyar fordítás tizenegyedik, 1939. évi kiadás p. 207), mint a szénbánya munkásoknál föllépő „anthracosis“ — a tüdő fekete infiltrációja — nevű kór jeles ismerőjét.

15. L. Soproni Állami Levéltár. A brennbergi szénbánya emlékkönyve. 1825. p. 58. — V. ö. még Fallér Jenő: A brennbergi szénbánya emlékkönyve. 1825. Bány. Lapok. 92. (1959.) évf. p. 61–66. A szóbanlévő orvosprofesszorok közül Dr. Karl Löbker egyébként már 1892. szept. 7-én, tehát még Dr. V. Ráthonyi idejében is megfordult Brennbregben, mindjárt, hogy az első megbetegedéseket konstatálták.

16. L. Dr. Löbker, Lüthgen, G. A. Mayer: Bericht betreffend die Ankylostomiasis auf der Brennbreg in Ungarn. (Erstattet von der auf Veranlassung des Vereins für die bergbaulichen Interessen im Oberbergamtsbezirk Dortmund nach Ungarn entsandten Kommission.) Glückauf. Berg. und Hüttenmännische Wochenschrift. No. 12. XXXIX. Jahrg. 21. März. 1903. p. 265–273.

17. L. bővebben Bergarzt Dr. Hugo Goldman: Bericht über die am 29. August 1904. zu Köln am Rhein stattgehabte internationale Konferenz zur Abwehr der Ankylostomiasis (Wurmkrankheit der Bergleute). Druck und Verlag von Gustav Röttig. Oedenburg (Ungarn). Sonderabdruck aus der „Heilmittel-Revue“ Therapeutisches Organ. Wien—Berlin. II. (1904) Jahrg. No. 10–11. p. 37.

18. Bülling professor rendszerű Vizgyógyintézetét 1907 őszén nyitotta meg, ahogy azt a Soproni Napló, illetve az Oedenburger Zeitung 1907 novemberétől kezdődően megismétlődő alantí hirdetményeiből tudjuk: „Gyógyintézet. Sopron, Kossuth út 12. Dr. Goldman szakorvosi kezelése alatt. Idegesség, álmatlanság, székrekedés ellen: Mindenféle vizgyógymódok. Szívbetegségek, érelmeszesedés ellen: szénasavas és oxigén fürdők (készülék rendszer). Neuralgia, ischias, köszvény, húgysav ellen: hőlég- és villanyfürdők. Iszapfürdő és fangó-iszap. Villamos kezelés, Röntgenlaboratórium, belégzések, légszűrő ellen; testgyógyászati tornászás, számos szerszámon, elgörbülés és a gyerekek rossz tartása ellen. A betegek pontos megvizsgálása a legújabb műszerekkel és készülékekkel“ — Németül: „Rheuma, Gicht, Nervenschmerzen, Ischias wurden nach bevährter physikalisches Theilmetode mit Heissluft, Dampf, Massage, Elektrizität; Katarrhe des Rachens und der Luftröhre, durch Inhalationen nach dem Systeme Prof. Bulling in der Kur- und Wasserheilstalt der Dr. Goldman, Sopron, Kossuth Strasse 12. gehelit.“ L. Soproni Napló XI. (1907) évfolyamának és Oedenburger Zeitung XXXX. (1907). évfolyamának nov.-től kezdődő számait.

19. L. bővebben „Dr. Hugó Goldman“ Oedenburger Zeitung Jahrg. 80. Montag 13. November 1944. Nr. 257. p. 4.

20. Halálát családja a Soproni Hírlap (XXXI) évf. 1944. nov. 12-i, 257. számában (p. 4.) közre-

adott, alant kis gyászjelentésében adta hírül: „Fájdalommal megtört szívvel jelentjük, hogy a legjobb, felejthetetlen jó édesapa, Dr. Goldman Hugó ny. orvos, rövid életének 76-ik évében, nov. 11-én rövid szenvedés után elhunyt. Megboldogult földi maradványait nov. 13-án délután 3 órakor fogjuk az ev. temetőben örök nyugalomra helyezni. Nyugodjék békében!” — Ugyanakkor az Oedenburger Zeitung (80 Jahrg.), 1944. nov. 13-i, 257. számában (p. 4.) „Dr. Hugo Goldman†” címen félhasábos nekrológiában számolt be haláláról és életművéről.

21. L. Dr. Hugo Goldman: Die Hygiene des Bergmannes seine Berufskrankheiten, erste Hilfeleistung die Wurmkrankheit. Halle a. S. 1903, p. 66. — Dr. Tóth idevonatkozó munkásságára v. ö. még Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmecbánya sz. kir. város. 275—276, valamint Dr. Lőrincz Ferenc: Az ancylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. p. 28—29 és 59.

22. L. az 5. számú lábjegyzetben idézett: Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 617—627. című tanulmányán kívül, következő, idevonatkozó munkáit: Hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XXXVI. (1903) évf. I. köt. p. 730. A baktériumok szereplése a fonálférgek által létrehozott betegségekben. Bány. és Koh. Lapok. XXXVII. (1904) évf. I. köt. p. 11. — A selmecbányai ezüst kohó egészségügyi ismertetése és az ólommérgezés elleni óvintézkedések. Bány. és Koh. Lapok. XXXVII. (1904) évf. I. köt. p. 733. — Védekezés az ipari ólommérgezések ellen. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 485. — Az ipari ólommérgezések elhárítása. Bány. és Koh. Lapok. XLI. (1908) évf. I. köt. p. 71.

23. L. részletesen: Általános bányászati biztonsági és egészségvédő szabályzat. 1957. évi 6. kiadás, 1—30, és 126—173. paragrafusok, valamint az egészségügyi miniszter 4/1955 (M. K. VI. 15.) Eü. M. számú rendeletére 1955-ben kiadott: Általános balesetelhárító és egészségvédő óvrendszabály.

Dr. Goldman Hugó irodalmi munkásságának (nem teljes) jegyzéke

1897. Fahnen—Lied der Brenberger Knappschaft anlässlich ihrer Fahnenweihe am 29. August 1897. Gewidmet von ihrem Werks Arzte Dr. Hugo F. Goldman. (Két strófás vers.)
1898. Über Ankylostomiasis. Wiener Klinischen Wochenschrift. XI. (1898) Jahrgang, Nr. 19.
1899. Die Ankylostomiasis. Vortrag, gehalten in der Gesellschaft der Ärzte zu Wien. Wiener Klinischen Wochenschrift. XII. (1899.) Jahrgang, Nr. 19.
Die Ankylostomiasis und ihre Beziehung zum Pferde. Vortrag gehalten in der Gesellschaft für Innere Medizin in Wien. Wiener Medizinische Presse. (1899.) Jahrgang, Nr. 33—34.
1900. Die Ankylostomiasis eine Berufskrankheit des Bergarbeiters. Verlag von Wilhelm Braunnüller. Wien und Leipzig. 1900.
Die Ankylostomiasis eine Berufskrankheit des Berg-, Ziegl- und Tunnelarbeiters. Populäre Wissenschaftliche Abhandlung für Ärzte, Bergbehörden und Bergwerks—Beamte von Med. Dr. Hugo F. Goldman: Bergarzt der Kohlenwerkschaft in Brennborg bei Odenburg. Mit einer lithographirten Tafel. Wien und Leipzig. Wilhelm Braunnüller, K. u. K. Hof- und Universitäts—Buchhändler. 1900. (55. oldal) Függetlenül itt találjuk „Das Pferd und sein Zusammenhang mit der Ankylostomiasis” című munkát, p. 48—54.
1901. Die Behandlung der Sepsis mit Unguentum Crede. Separatabdruck aus dem „Centralblatt für die gesammte Therapie“. XIX. (1901) Jahrgang, Heft. 10.
Die Behandlung der Lungentuberculose mit ammonium-sulfoichthyolicum combinirt mit creosotum carbonicum. Vortrag gehalten in Wiener Medizinischen Club am 20. März, 1901 von Dr. Hugo Goldman.
1903. Wie bewehre ich mich von der Wurmkrankheit? Populäre Belehrung. Verlag von Gustav Röttig u. Sohn. in Odenburg. 1903. Ugyanaz magyarul: Miképpen oltalmaztam meg magamat a féregbetegségtől? Röttig Gusztáv és Fia Sopron. 1903.
Über die Behandlung der Brandwunden mit ichthyol. Wiener Medizinische Presse. Separatabdruck aus 1903 Jahrg. Nr. 9.
Über Ankylostomiasis. Vortrag gehalten von Bergarzt Dr. Hugo Goldman auf der 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Karlsbad am 22. September 1902. Deutscher Ärzte—Zeitung. Berlin. Heft. 5. 1903.

- Eine seltene Art von Darmruptur nach Contusio Abdominis. Heilmittel—Revue. Therapeutisches Organ. Wien—Sopron. I. (1903) Jahrg. Nr. 1. p. 3—5.
 Zur Therapie der Ankylostomiasis — Anämie. Sonder—Abdruck aus der Deutschen Ärzte—Zeitung. Berlin. Heft 24. 15. Dezember. 1903.
 Wurmkrankheit. Neue Freie Presse. 1903. Maj. 22. számban megjelent újságcikk. 1903. máj. 21-i keltezéssel.
 Die Hygiene des Bergmannes, seine Berufskrankheiten, erste Hilfeleistung und die Wurmkrankheit (Ankylostomiasis). Halle a S. Verlag von Wilhelm Knapp. 1903.
1904.
 Bericht über die am 25. August 1904 zu Köln am Rhein stattgehabte internationale Konferenz zur Abwehr der Ankylostomiasis (Wurmkrankheit der Bergleute). Druck und Verlag von Gustav Röttig. Oedenburg (Ungarn). Sonderabdruck aus der „Heilmittel—Revue.“ Therapeutisches Organ. Wien—Sopron. II. (1904) Jahrgang. Nr. 10—11.
 Beiträge zur Therapie der Anemie mit Vanadin—Sanquinal „Krewel“. Heilmittel—Revue. Therapeutisches Organ. Wien—Berlin. II. (1904) Jahrg. Nr. 12. p. 4—8.
 Ueber Valyl. Heilmittel—Revue. Therapeutisches Organ. Wien—Berlin. II. (1904) Jahrg. Nr. 1. p. 9—11.
 Beta—Eukain als Anaesthetikum in der Landpraxis. Heilmittel—Revue. Therapeutisches Organ. Wien—Berlin. II. (1904) Jahrg.
1905.
 Ist Eisen auf dem Wege der Inunktionskur dem menschlichen Organismus einverleibbar (Aus dem Werkspitale der Brennberger Kohlengewerkschaft.) Wien und Leipzig, Wilhelm Braunmüller. K. u. K. Hof und Universitätsbuchhändler. 1905. Separatabdruck aus der Wiener Klinischen Wochenschrift. XVIII. (1905) Jahrgang. Nr. 18.
 Sollen wir Gruben, die mit Ankylostomiasis infiziert sind, desinfizieren. Wiener Medizinischen Wochenschrift Nr. 10. 4. März. 1905.
1906.
 Offener Brief an Herrn Phil. Dr. A. Looss, ausserordentlicher Professor an der Universität in Leipzig (beurlaubt), derzeit Professor of Parasitology School of Medizin Cairo. Brennerberg 24. Juli 1906.
1908.
 Beiträge zur Eisentherapie auf dem Wege der Inunktionskur. XXV. Kongress. Wien. 1908. Sonderabdruck aus den Verhandlungen des Kongresses für Innere Medizin. p. 637—640.
1910.
 Prophylaxis und Therapie der Ankylostomiasis. (Vortrag) Referiert am II. Internationalen Kongress für Berufskrankheiten zu Brüssel, (1910) Separatabdruck der „Heilmittel—Revue“. Nr. 9. vom September 1910.
 Ein Fall von Weisscher Krankheit. Separatabdruck aus Nr. 8. 1910. Wiener Klinische Rudschau. Vortrag auf dem XVI. Internationalen Ärztenkongress in Budapest.
1927.
 Der Arzt und der Tod. Unsere Sonntagszeitung. 1927. jul. 17—29. szám.
1932.
 Über Helminthiasis. Referiert auf der XI Tagung der Gesellschaft für Verdaungs- und Stoffwechselkrankheiten in Wien. 6—8. Oktober 1932. Separatabdruck aus der Wiener Medizinischen Wochenschrift, Nr. 51. 1932.
1938.
 A vérnyomás kezelése physikai gyógymódokkal, A Soproni Fizikai Gyógymódok Intézetéből. Gyógyászat. 78. (1938) évf. 35—36. szám.

Széchenyi István fertőbozi fürdője

A Széchenyi István nevéhez fűződő közérdekű létesítmények sora a legújabb kutatások eredményeként egy eddig ismeretlen, jelentőségében a közismert Széchenyi-alkotásokhoz képest talán egészen szerény, érdekességben azonban igen kiemelkedő létesítménnyel bővült: a tisztavirágéletű fertői fürdővel. *Egy megélhetési nehézségekkel küzdő tóparti kis zsellérfalu fürdőhelyét fejlesztésére tett kísérletről van szó*, amely sikertelensége ellenére is fontos művelődéstörténeti momentum az „új Magyarország” arculatának, a polgárosult viszonyoknak kialakításáért folyt küzdelemben.

Nem ismerjük pontosan azokat a körülményeket, melyek közt Széchenyiben a gondolat megfogant, hogy a *soproni és Sopron környéki polgárok és nemesurak fürdőzési igényeinek kielégítésére* és a fürdővendégek ellátásával kapcsolatban nyíló kereseti lehetőségek által *zsellérbővívelés megélhetésének javítására* is, uradalmi költségen fürdőt létesítsen. Csak azok a sürgető sorok maradtak fenn, melyekkel jószágkormányzójának, Lunkányi Jánosnak kötelességévé tette, hogy Bayer soproni orvossal tanácskozza meg a létesítendő fürdő tervét: „A czenki köz fürdőről Bayerrel végezzetek valamit”. (1838. IX. 6.) „Igen szeretném, ha Ön Bayerrel jó kidolgozná a czenki vagy is inkább bózi fürdő tervét, — gut, praktisch und billig”. (1838. XI. 9.)¹

Széchenyi jószágkormányzója fel kívánta használni a már 19 éve fennálló balatonfüredi kosárfürdő műszaki adatait és forgalmi tapasztalatait. Megkeresésére Adler József balatonfüredi fürdőorvos készséggel válaszolt; megadta a szükséges „műszaki leírást”, a forgalomról pedig így írt: „A múlt nyáron 12 külön fürdőink 3700-szor voltak kiadva 14 krajcár pengőpénzért; a közfürdőben pedig szinte 1300-an fürdöttek 6 krajcár pengőpénzért; és így bizonyosan jól kamatoznak”. (1838. IX. 29.)²

„Hát a Fertő-fürdőről mikor kapok raj-

zot s költség felvetést?” — kérdezte Lunkányitól az ügyet sürgető Széchenyi. (1838. XII. 21.) Nyilván készült is tervrajz és költségvetés, ezeknek azonban nem sikerült nyomára akadni.

További feladat volt, az uradalmi költségen készíttendő fürdő bérbevételére és kezelésére alkalmas személyt találni. Széchenyi erre vonatkozó sorai sajnos nem adnak felvilágosítást a bérlő kilété felől: „Örülök — írja Lunkányinak —, hogy a czenki vagyis inkább fertői fürdőre találkozott ember. Már most csak reméllem leszen valami belőle.” (1838. XII. 24.) A fürdőház konstrukciójához a következő megjegyzése volt: „A fürdőnek külön része lesz a férfiak és külön a nők részére.” (1839. II. 5.)³

A jószágigazgatóság 1839. évi főpénztári kivonatai alapján megállapítható, hogy a „bózi fürdői alapítványra” tett költségek 1705 forint 18 krajcárra mentek ezüstpénzben. Ennek 90 %-át ács munkára fizették ki: a „ferdőház” felépítésén kívül ugyanis felpadlóztatták a bózi zsellérek fürdővendégeknek kiadandó szobáit. E költségekhez képest a kötélgégyártónak, lakatosnak stb. fizetettek minimálisak voltak. — Ugyancsak a főpénztári kivonatból derül ki, hogy a fürdő bérlője évi 40 ezüstforintot fizetett, negyedéves részletekben. A fürdő létesítési költségei tehát csak sokévi üzemeltetésén estén térültek volna meg.⁴

A fürdő haszonbérlője nyomtatott hirdetményben hívta fel Sopron város közönségének figyelmét a fertőbozi fürdő hely kellemességeire. Sajnos ezekből a nyomtatványokból sem került eddig elő egyetlen példány sem. A vállalkozás sikeres indulásáról 1839 nyarán azonban bizonyosságot ad Szalay József czenki tisztartónak Széchenyihez intézett levele: „Nem is gondolhattuk, hogy illy nagy divatba jöjjön a fertői fürdő; ha jó meleg nap van, 30—50 forintokig is bejön az árendásnak, úgy hogy naponkint, mint a múlt vasárnap, több mint 200 ember tsak

1. Országos Levéltár, Lunkányi hagyaték. 1. fasc.

2. O. L. Széchenyi-család levéltára. II. k. 5. sz. 1. cs. 41/E.

3. O. L. Lunkányi hagyaték. 1. fasc.

4. O. L. Széchenyi István gyűjtemény 7. fasc. 254—263. fol.

a fürdőházban fürdött, amellet még a szabad fürdőben is, ha nem több, legalább annyi fürdött." (1893. VII. 9.)⁵ Lunkányi kimutatás szerint a bozi parasztok által a fürdővendégek részére felajánlott és az uradalom részéről összeírt kiadó szobákból már július 4-ig lefoglaltak 27-et. A fürdővendégek nevei közt találjuk Sopronból Tsurli, Szeleczi, Frischmann, Würth, Wághy, Seibold, Cawallar, Richter, Wagner, Pinterits, Stocker, Rach, Kneps stb. familiák tagjait; Németkeresztúrról a Rosenberger, Kindsberger és Spitzer familiákat. A fürdőző társasághoz tartozott Vízkelety Simon, Buday báró, Angeli asszony és Lebrön asszony, Bayer doktor úr, a németkeresztúri plébános, valamint a széplaki plébános — szakácsnöje.⁶

A fürdő létesítéséig a parasztok bárhol szabadon fürdöttek a Fertő vizében. Az uradalom azonban most kitiltotta őket a fürdőház közeléből, nehogy „botránkozató meztelenségük” a fürdővendégek jóízlését zavarja; a haszonbérelő pedig a szabad vízben való fürdésükért 1 krajcár ezüstpénzt követelt. — „A szegényebb néposztály e terheltetéséről” Bognár Lajos tiszt. alügyész jelentést tett az 1839. július 1-i Sopron megyei közgyűlésnek, amely bizottságot küldött ki, hogy „ezen visszaéléstől a haszonbérlet rögtön eltiltásá, és a dolog mibenlétéről a jövő gyűlésre tudósítást tegyenek”.⁷ Szalay József tisztartó előbb idézett leveléből kitűnik, hogy a megyei bizottság július 3-i helyszíni vizsgálata előtt gyorsan kijelölték a szabad vízben olyan területeket is, ahol a parasztok továbbra is ingyen fürdhetnek: „Így elrendelve és már kijelelve találta a küldöttség, és úgy látszott, hogy azzal meg is elégedtek.” Mint Szalay Széchenyi előtt kifejtette, illetéktelennek tartja a megye beavatkozását a földesúr tulajdonosi jussaiba: „Az előttem nevetséges, hogy a gyűlésen a többség szavazása szerént akarnák eldönteni Méltóságod jószágán a fertői fürdő alapítványok rendszabályait és tarifáját.”

A közgyűlés határozata értelmében Kulcsár István főszolgabíró és Bognár Lajos tiszt. alügyész, Lunkányi jószág-

kormányzó és Darás Sándor uradalmi ügyész jelenlétében helyszíni vizsgálatot tartottak a fertőbozi fürdő ügyében, hogy ti. „vallyon a Fertő tavában hol és minő helyeken tiltatott el a szabad fürdőzés? — vannak-e azon helyeken a fürdők kényelmekre s bátorságokra tett intézetek? — engedtetik-e a szabad fürdésre elegendő és alkalmas hely?” — A bizottság július 4-én kelt jelentése megállapítja: „Az irtt helység mellett a Fertő tavában mintegy 60 ölnyi távulságra egy tsinos fürdőház deszkából, hova mintegy egy öl szélességű hidon lehet menni, éppített.” „A Fertőben levett karrókon álló zászlók” jelzik, hol lehet fürödni. „Mindenki a vízben karrón álló utolsó zászlóig bátran fürödhet, bátorságosítva vagyon, mivel a víz mélysége mindenütt megmérve vagyon, s odáig az tsak 4 láb mélységű.” „A parton vagynak az uradalom által épített nádkunyhók, és abban a földre gyékények terítve, hol a fürdők árnyékban és szárazon vetközhetnek és öltözhetnek.” A jobbagyok ingyenes fürdésére van hely fennhagyva. A fürdő létesítése a jobbagyság számára nem káros, hanem hasznos: „Hogy ezen intézetből... a jobbagyoknak tetemes hasznok vagyon, tapasztaltuk.”⁸

A bizottság csatolta e jelentéshez Lunkányi jószágkormányzó nyilatkozatát a fürdőlétesítmény ügyében, valamint a fürdőhasználat szabályzatát és árjegyzékét. Ezek művelődéstörténeti szempontból is fontos, érdekes tartalmával érdemes részletesen megismernedni:

„Nyilatkozás a bozi fürdői alapítvány iránt.

1. Sok esztendőök óta volt a községnek azon kívánsága és többszeri fölszóllítása, hogy Boozon a Fertő vizén egy olly fürdői alapítvány készülne, mellyben a vízbe be és abbul ki ugy lehetne menni, hogy az ember és kivált az asszonyi nem ne kéntelenitessen — a nedves ruhának a testet szorossan megülese miatt — ugyan a testnek tán eltakarandó vonalait is mindenkinek szemlálására kitenni. — Továbbá, hogy a közép sorsuak számára is volna olly készület, hogy legalább levet-

5. U. o. 505. fol.

6. O. L. Széchenyi-család levéltára II. k. 5. sz. 1. cs. 43/E.

7. Soproni Allami Levéltár, Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 2298/1839.

8. U. O. 3158/1839.

kezésnél és felöltözésnél meztelen másoktól ne láttassanak.

2. Illyes fürdői alapítvány, mely mind a két fön érintett czélnak megfelel, fölállítatott az idén Boozon.

3. Az a kívánsága is volt kivált a finomabb nevelésű asszonyoknak és serdülő kisasszonyok gondos szülőinek, hogy mint más tavi és tengeri fürdőknél — s nevezetesen Füreden és Triestben — bizonyos távolságok jeletetnének ki, mellyeken belül más tán botránkozásig ruhátlan fürdők ne közelíthessenek. — Ezen kívánságnak is elég tétetett Boozon.

4. De volt gond a közepsorsuakra is, és hogy ezeket se háborgassa vagy botránkoztassa a durva és pajkos népség, mert ezen utolsók távulabb elválasztva a többiektől a falu alá utasítottak, hol őket egy a Fertőbe nyuló csucs és nádas a többiek látása elől eltakarja.

5. Volt arrul is gondoskodva, hogy a kutyák fürösztése, lovak s barmok uszta-

tása ugy kocsik mosása a fürdővendégeknek ne alkalmatlankodjanak, s azért azoknak valamivel távulabb jeletetett ki egy bizonyos hely.

6. Hogy a Fertőben s kivált Boozon egy célirányos fürdőnek fölállítása mely tömördek nehézségekkel van összekapcsolva, azt az alulirott nem akarja hosszasan előadni, és csak azt kívánta megjegyezni, hogy midőn a füredi fürdők, mellyek a Balatonra épültek, az éjszaki szelek ellen a közellévő hegyek sora által fődve és takarva vannak, a boozsi fürdőházra Nesi-dertül 4 mérföldre a síkvizen minden akadály nélkül rohanik az éjszaki viharok dühe, abban örökké sok károkat fog tenni, és sok költségekre okot nyújtani.

7. De már az építése is igen költséges volt, és még egy deszkaház is kell, mellyben a szétszedett fürdők télre állítatnak, mind ezek összesen kerülnek 5680 forint V. cz

mellynek esztendei kamatja	340 f. 48 xr
Minden esztendei kivétele a vizbül	200 „ —
„ „ bevétele a vízbe, a kijobbitásokkal	500 „ —
Mikhez jön még a fürdőkhöz szükséges 3 szolga személy	300 „ —
	<hr/>
	1340 f. 48 xr

Bevételt pedig csak lehet remélni:

A fürdőházból, ha 2000 személy fürdik à 6 xr e. p. 200 ft.	500 ft.
Partruli fürdés 4000 személy à 1 xr . . . . . 66 f. 40 xr e. p.	166 „ 40 xr
	<hr/>
	666 ft. 40 xr

8. Azomban a jobbágyoknak szép hasznalészen ezen fürdői alapítványból, mert már mai alulirt nap, midőn az intézet még csak első zsengejében van, máris 27 szoba a fürdővendégeknek ki van bérelve, kik egyért 15-től 20-ig fizetnek, de csak 16 ft.-tal véve általánossan, az holnaponkint már most 432 ft.-ot tesz, és jövődre holnaponként 1000 ft.-ot is lehet belőle várni. — A mihez még hozzá járul, hogy mind a magok apró-majorságát, s productumaikat jól helyben el tudják adni, mind már a szomszéd helyekből naponkint hoznak oda csibéket, tojást, sat. eladás végett.

9. A hegy oldalán lévő utra is éppen most készített az uraság nagy költséggel kárfákat a kocsizók nagyobb bátorságára.

10. Azomban noha ezen fürdői alapítvány mind a köz egességére igen hasznos, mind pedig a jobbágyokra nézve is igen pénznyerő, mégis mivel nem hogy

nem kamatol, hanem még esztendőnkint nevezetes pótolást kíván is, tartós nem lehet, hacsak még valamely bővebb jövedelmi források meg nem nyílnak.

Booz, 1839. július 4.

Lunkányi János
jóságigazgató”

„Boozsi fürdő-alapítvány rendszabályai.

1. A boozsi fürdői alapítványhoz a fürdőház, ugy a parti kunyhók és zászlókkal bekerített sík viz tartoznak.

2. Kik a fürdői alapítványt használni akarják, azoktól elváratik, hogy illendő művelt magaviseletűek legyenek, és semmi illetlen tettel izetlenségre vagy botránkozásra alkalmat ne adjanak.

3. Az egész fürdői alapítványban a fürdés csak ümög s gatyában, vagy fürdőköpönyegben, vagy fürdőümögben, vagy legalább uszógatyában essen meg.

4. A fürdőházban jobbrul a férjfi, balrul az asszonyi fürdők.

5. A fürdőház nem uszásra, hanem fürdésre lévén alkotva, a vizre magosrul való ugrásra készültek nem is csináltattak; azomban kinek tetszik, a fürdőház folyosójáról a vízbe is ugorhat, és kedve szerint uszhat.

6. A fürdőház és bürüje két oldalán elegendő távulságra zászlók és táblák vannak kitéve, mellyek jelentik, hogy azok közt a partruli fürdés — az illendőség okáért — tiltva van.

7. A fürdőalapítmányon alul elegendő víz van fönnhagyva az ingyen fürdésre.

8. A kutyák, lovak s más barmok számára a fürdőalapítmányon kívül a balfi határ felé van bizonyos hely kijelelve.

9. Kik ezen rendszabályokat áthágnák, magoknak tulajdonítsák a kellemetlen következt.

Booz, 1839. július 4."

„Booz Fürtői Alapítmány árjegyzéke.

1. A fürdőházban minden személy 1 órára 6 krajczárt ezüstpénzben fizet; a gyermekektől fele fizettetik.

2. Fizettetik lepedőtül	2 krajczár e. p.
törülökendőtül	1 " "
fördököpönytül	2 " "
uszógatyátul	1 " "

3. A sárga-fejér és vörös-fejér zászlók közt, hol a parton — vetkezés és öltözés végett — kunyhók is vannak, minden személy 1 krajczárt ezüstpénzben fizet.

4. A fürdővendégek kérettetnek, hogy — a magok bátorsága okáért — a zászlókkal kijellett viztären tul ne menjenek.

5. A vörös-fejér és zöld-fejér zászlók közt az illendőség okáért a partruli fürdés tiltva van.

6. A zöld-fejér zászlókon alul keletre kiki ingyen fürödhet.

7. A sárga-fejér zászlókon fölül Balf felé a kutyák, lovak s más barmok fürösztésére s usztatására, úgy a kocsik mosására különös hely van kijelelve.

Booz, 1839. július 4."

*

1839. augusztus elején hatalmas vihar dühöngött a Fertő felett. De nem ez tette

tönkre e rendkívül érdekes vállalkozást. „A fürdőház a 6—7-ki vihart kiállotta, és így a próbán átment; — írta Lunkányi Széchenyinek — még mindig vannak Boozon lakó fürdővendégek, a közönség is lassan megszokja a rendtartást” (1839. VIII. 12.).⁹ Széchenyi István fertői fürdőjének a megye álláspontja és a földesúri tulajdonjog kibékíthetetlen ellentéte vetett véget.

Sopron megye közgyűlése a kiküldött bizottság jelentésének megtárgyalása után már július 31-én úgy határozott, hogy Széchenyi fürdője számára elégséges a fürdőháztól jobbra és balra 100—100 öles terület; arra utasította tehát Kulcsár István főszolgabíró és Wagner Mihály megyei földmérő, hogy mindössze ezt az összesen 200 öl hosszúságú területet mérjék ki a fürdő számára; azon túl ingyen szabadjon fürödni. E határozat ellen az uradalom képviselőjében Chapó Móric, a Széchenyi-család levéltárosa azonnal óvást emelt, mire viszont — a jobbágság érdekeire hivatkozva — Lampert Imre tisztifőgyész ellentmondást tett, s ezt is jegyzőkönyvbe iktatták.¹⁰

Az uradalom vezető tisztviselői, nyilván Széchenyi egyetértésével, úgy határoztak, hogy inkább a fürdőt szüntetik meg, mintsem hogy a tulajdonosi jussokon rést ütni engedjenek. Az 1839. november 18-i megyei közgyűlés jegyzőkönyvében már ez olvasható: „Bozi helységben a czenki uraság felállított hideg Fertői fürdő térének kijelélése érdemében Kulcsár István főbíró ur szóval jelentette: hogy a fürdő intézet az uradalom által megszüntnek nyilatkoztatván, a kijelelés szüksége is megszűnt.”¹¹

*

Csak a forradalom és szabadságharc után, a viszonyok konszolidálásával virágzott ki igazán az a fertői fürdőélet, amelyről már csak döblingi magányában értesülhetett korai megálmodója. Simon Nep. János megyefőnök Széchenyi Bélához intézett levele jut el kezébe, melyből kiderül, hogy a fertői fürdőt a „Bózi Fürdőző Társaság” tartja kezében. Igazgatója maga Simon Nep. János, másodigazgató Flandorfer Ignác, a harmadik igazgató

9. O. L. Széchenyi István gyűjtemény 7. fasc. 535. fol.

10. Soproni Allami Levéltár, Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 3158/1839.

11. U. O. 4502/1839.

Hajnik János, aki Lunkányi utódja a jószághelyezésben Széchenyi István birtokain. A társaságnak 700 részvényes tagja van; egy-egy részvény névértéke 10 Ft. A legfőbb részvényesek: hg. Eszterházy 20, gr. Festetich György 14, hg. Batthyány Fülöp, gr. Széchenyi Pál, gr. Széchenyi János 10—10, gr. Zichy Henrik 9, gr. Széchenyi Istvánné 5, Schey Fülöp 15 részvénnyel stb. A cenki cukorgyár birtokában is volt 20 fürdői részvény. A társaság tulajdonában van a fürdőház, 150 személyre való ruhával (1857. VIII. 5.).¹²

A bozi fürdőéletéről élénk és szemléletes képet ad Széchenyi Ödön egyik levele apjához: „Az eső ellenére a tó egyre kisebb lesz, Bozon a fürdőházat 43 öllel beljebb kellett vinni a vízbe. A cölöpök, amelyek még megmaradtak a valaha Általad épített fürdőházból, tegnap óta

először vannak szárazon. Az alacsony vízállásra való tekintet nélkül sok fürdővendége van az idén Bóznak. Az új egyemeletes házakban, amelyek a fürdővendégek befogadására épültek, és Ullein soproni ácsmester tulajdonai, mind a 25 szobát lakják, jöllehet 15 forint egy-egy szoba havi bére. Növekszik Bózon az élet eleganciája, Somogyi grófnő minden kedden szalonjába gyűjti Sopronból az előkelő társaságot és szórakoztatja őket muzsikával és bőséges tánccal. Holnap jönnek Sopronból a Pallaviciniek és Széchenyi Kálmán; és Lózsáról az egész Zichy familia” (858. VII. 27.).¹³ A Fertő vizének további visszahúzódása azonban hamarosan a bozi fürdőélet teljes megszűnésére vezetett.¹⁴

Tilkovszky Lóránt

Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagyecenki templomról

A kapuvári helytörténeti múzeum 1958/1/6. leltári szám alatt őrzi Tolnay Antal hajdani nagyecenki plébános sajátkezű feljegyzéseit az 1860-as évek elejéről, 20 folió lapon, amelyeknek mindkét oldalán a felét teleírta, a másik felét pedig jegyzetek számára használta fel. A cím: *Nagy Czenki plébánia Új Szentegyházának vázlatja*. Két részre osztja fel mondanivalóját: „Az Ó Szentegyházról” valamivel több csak mint három lap, majd a többinek ez a címe: „2. Az új Szentegyházról.” Az utolsó íven nevével jelzi ugyan a szerző az írásművet, de a hátsó oldalon még ezt olvashatjuk: *A Szentegyház körülményei*, amí tán arra vall, hogy még valami folytatást szánt vagy akár írt az addigiakhoz.

Mínthogy pedig Tolnay a Széchenyi-

család bizalmasa volt, így feljegyzései Széchenyi István haláláról hiteleseknek tűnnek fel. A Legnagyobb Magyar személye erősen összekapcsolódott a nagyecenki templomépítéssel, éppen azért az alábbi közlések a Széchenyi-évben időszerűek. A soproni környék egyik nevezetes, romantikus épületéről lévén szó, ebből a szempontból sem érdektelen a feljegyzés, de emellett még ismeretlen adatokat is hoz a templom egykori berendezőiről.

„Eredete és viszontagságai teljesen ismeretlenek. Közvetlen elődöm említi egy iratában, hogy valaha protestánsok bírták volna, de ez is bizonytalan a szükséges oklevelek hiányában.¹ 9 hosszú, 4 széles és 4 magas volt, összesen tehát 36

12. O. L. Széchenyi István gyűjtemény 15. fasc. 471. fol.

13. U. O. 878. fol.

14. gr. Széchenyi Viktor: Törédek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 160. lap.

1. Téves, hogy Nagyecenk né lett volna egy ideig protestáns. A Nádasdyak hatására lett Luther híve, templomát 1660-ban kapták vissza a katolikusok. Lásd Sopron és környékének műemlékei. 479. lap.

öl. Volt benne 3 szuette és csonka szentekkel ellátott oltár. A főoltárkép Keresztelő Szent János születését ábrázolta. 14 rozoga puhafa pad, 6 változatu nyekergő orgona. Szóval: az egész beltartalmam legmostohább állapotban volt, a buzgóságot igazán zavaró és nem emelő valóság.

1841 aug. 12.-én szorgalmaztam összemeléssel fenyegető sekrestyéjének és a templomnak kijavítását és nagyobbítását.

1850 aug. 17.-én a kegyes grófnő Széchenyi István gróf nejének írásban adtam át elhagyatottságát.

1855 dec. 10.-én ismételten szorgalmaztam s akkor kegyeskedett Ó-Excellenciája a grófnő a Tisztartóság utján 4000 pengő forintot nekem kézbesítendő utalványozni, hogy tetszésem szerint csinossítsam és nagyobbítsam meg, mit természetesen én el nem fogadhattam, mondván, lehetetlen-e tárgyban a felelet terhét magamra vállalni és így az egész elmaradt.

1859. dec. 20.-án irtam felső Döblingbe a nagyméltóságú gróf Széchenyi Istvánhoz, országnyelvén szólva a „legnagyobb magyarhoz”, ki 1848. szeptember kezdetétől fogva „Görgen” tébolyda intézetében tartatott, de ekkor már tevékenységének és a családi viszonyokbani befolyásának számos jelét adta. Íratomban emlékeztettem őt, hogy felülről Cenk az első helyiség, hol a magyarok Istenét magyarul imádják, s ha külföldi jó hozzánk és a csinos házak fölé emelkedő templomot, közönségesen minden szépségnek emeltyűjét meglátja, különös fogalma leend a magyarok vallásosságáról. Ez hatott, sőt döntött is, ezen időtől fogva komolyan gondolkodtak a tárgyról; a Gróf szemembe mondotta: „barátom kést döfött a szívembe” — *erre sohasem gondoltam* — tovább így nem maradhat. Azonban az imálandó Isteni gondviselés méginkább megérlelé; mert december 26.-ról 27.-re éjszakán az ivboltozatról körülbelül 4 láb vakolat leesett szerencsére, hogy nem nappal, különben ha szokás szerint zsufozásig tömött isteni szolgálat alatt történik, a veszály leírhatatlan leendett volna.

1859 dec. 27.-én megírtam a fentebbi

esetet és választ nyertem 30.-ról, melyet gróf Széchenyi István saját kezüleg írt, azért a plébánia okmánya között /. alatt örök emlékül eltéteetik. Ezen levél a püspökhatósági engedély mellett január 16.-án 1860., hosszabb emlékezet okáért több tanodás gyermeknek első áldozati ünnepejét is tartva szentmise- és prédikációval az ó templomot örökre bezártam, s még az napon délutáni soproni vasútvonattal² tekintetes Hajnik János jószágfelügyelő és Paur Iván nemzetiségi levéltárnok urak társaságában gróf Széchenyi Istvánnak ez érdemű együttes meghívása következtében Bécsbe utaztam, másnap reggel Döblingbe.

2. Az új Szentegyházról.

Ezen a napon vagy is január 17 1860-ban a fentebb nevezett helyen tartott tanácskozmányban »melyen jelen voltunk: gróf Széchenyi István, a Grófnő sz. Seilérn Crescencia csillag keresztet hölgy, Paur Iván a Széchenyi nemzetség levéltárnoka, Hajnik János jószágfelügyelő és személyem, hallgatóképpen megjelent gróf Széchenyi Béla« (kegyeskedett Ó-excellenciája a Gróf, egy újonnan építendő Szentegyházra „pro hoc et nunc” kifejezéssel 30.000 frotot resolválni és az Ónak rögtöni elbontását megrendelni egyszersmind építési bizottmányképpen a fentebb együtt levőket a Grófnő elnöklete alatt kinevezni.

1860 jan. 25.-én vettem, az okmányok között // fellelhető és a hívekhez szóló levelet. Tudom, hogy több évek elenyészte után senki sem fog találkozni, ki ezen levelet olvasandja és lehetségesnek hinnie a levélnek policiális betiltását s még is úgy volt. „Pesti Hírnök” politikai lap legelőször nyomatta, a többi magyar lapoknak nem volt szabad után nyomtatni, politikai demonstrációt vélt vagy gyanított a finom szaglászú policia alatta lappan-gani. A híveimnek jan. 19.-én a sír kápolnában³ tartott Isteni szolgálat után nyilván felolvastam és ezen aktustól a kegyes gróftól legott tudósítottam.

Ő válaszolt febr. 6. 1860.-ban az okmányok között ///. vessző alatt, melyben tudatja, hogy Ybl,⁴ ki a híres főtí templo-

2. Akkoriban a vasút még nem vitt Nagyecenkig, csak 1865-ben nyílt meg a falut érintő Sopron—Nagykanizsa vasútvonal, míg Sopront Béccsel már 1847 óta összekötötte a vasút.

3. A sírbolt felett levő ovális, 18. századból származó kápolna.

4. Ybl Miklós korának nagy magyar építész. Szóba került a soproni Storno Ferenc is, aki a düledező régi templomot le is rajzolta. SSz., 1940., 17. lap.

mot építette leendő építő mesterünk és ő is 1862.-ben, midőn elkészült, még talán élni fog.

1860. febr. 18.-án kezdtük meg az ótemplom lebontását és folytattuk, szakadozva a téli idő zordonsága miatt.

Ápril. 8.-án, éppen husvét vasárnapja volt, azon nem képzelt és bensőnket megrázkódtató esemény adatott a telegráf utján tudtunkra, hogy gróf Széchényi István azon napon szobájában halva találtatott. Megrendültünk s nem találtunk szavakat fájdalomunk kifejezésére, örege apraja könnyes szemekkel említette a leverő ujságot. Ő benne mindenki a legnagyobb hazafit, volt jobbágyai legjobb attyokat, én pedig azon felül legnagyobb jótevőmet tiszteltem. Ápr. 10.-én estéli tizenegy órakor hozatott Kis-Cenkre hült teteme, hol a kastélyi kápolnában rögtönzött ravatalra tetetett. Ekkor adatott tudtomra az ő kedves Béla fia által: hogy a bécsi policei rendelete következtében a megtörtént boncolás után tüstént kellett hozatni és meghagyatott, hogy másnap, vagyis 11.-én reggel 10 órára Cenken el legyen temetve, különben a policei fogja eltemettetni; én válaszoltam: ha bezárnak is, reggel suttyomban el nem fogom temetni, hanem délután 4 órakor, mikorra a körül vidéket értesíthetem. Egész éjjel irtuk a temetési tudósításokat, a major béresek által szerte küldvén el őket. Ez szükséges volt, mert a Bécsben nyomott halotti cédulákon a temetés Ápril 12.-i délutánra volt téve, s országszere szétküldözve — ez az oka, hogy többen p. o. Magyar Akadémia küldöttsége és mások a temetésről elkéstek. 11.-én délu'tán 4 órakor temettem el 22 pap kíséretében, legalább 5—6 ezer ember részvéte mellett. A soproni előkelő polgárságból 300-an égő fáklyákkal tisztelegtek, melyeket temetés után egyháalomra rakva Vörösmarti „Szózata” ének-lése mellett elégettek. Távol vidékről, a policiális rendelet nem tudva másnap Vas és Zala — megyékből négyes fogatok egész számosan jelentek meg. A levertség és panasz, hogy még a halottól is félnek, általános volt.

Szívét, hogy kiki szabad szemével láthassa, a haza boldogságáért oly fennen dobogó nemes szívet, a boldogultnak akaratja szerint is borszeszbe kívántam elten-

ni, de fájdalom a boncolásnál jelen volt fiai, gróf Béla és Ödönnek kérései sikertelenek voltak a boncoló orvosok, hihetőleg valamely utasítás szerint összevagdálva belrészei közé keverték.

Tisztelt Utódim! Tán akarjátok halála nemét és okát tudni? Söréttel töltött pisztollyal, balszemének tartva lőtte agyon maga magát.

S mi okból? néhány héttel előbb a bécsi policei által szobái kimotoztattak és minden irományai, még fiatal korától vezetett naplója is lefoglaltattak. Ez ötlet elméjében újra megzavarása s végre kétségbe ejtette.

Lehetséges, hogy idővel fognak lenni, valamint halálakor is voltak, kik belviszonyaiba nem lévén beavatva az agyonlövést, vagyis öngyilkosságot tagadni büzgölködnak és azt véletlennek, vagy más által megparancsoltnak, érdekből, vagy félelemből történnék lenni állítják. Ez nem áll, ő maga magát végezte ki, erről szeretett neje a kegyes Grófnő, kedves Gyermekei és grófi nemzetségének minden egyénje erősen meg voltak győződve. Ő, még egészséges korában, öngyilkosságról lévén szó állította, hogy az öngyilkosság nemei között legbiztosabb és legkevesebb szenvedéssel van az agyonlövés összekapcsolva és azon ellentétésre, hát-ha az ember rosszul talál? válaszolta: legbizonyosabb, ha az illető balkezét élére állítva, bal szemöldöke alá szorítva helyezi és a pisztolynak csövét alájateszi és elsüti, a fenttartott balkéz nem engedi a pisztoly billenését. S csakugyan halála után combján nyugvó balkezének tenyere (Zselle székben ült) fekete volt a löpor-nak füstjétől, jele, hogy a fentebbi módon cselekedett."

A továbbiakban Tolnay elmondja, hogy a régi terveket a haláleset után félretették és újak készültek. Az építést 1861. augusztus 6-án kezdték meg, téglahiány miatt gyakran megszakadt a munka. 1862. március 31-től november 21-ig ismét dolgoztak, elkészült a torony is meg a boltozat. 1863-ban lehoradták a közeli idomtalan dombot és gyepes pázsitot létesítettek a helyén. Ez évben tették fel a toronyra a keresztet, Bokor Nándor cenki „gépész”⁵ készítette; legénye, a peresztegi születésű Rokob István állította

5. Nagycenki lakatos, később nagyobb üzem tulajdonosa, a maga korában híres Bokor-éke feltalálója.

fel. Az orgonát a két Cenk község Bécsben vásárolta Ficz nevű mesternél. 1863. október 27-én felhúzták a 12 mázsás harangot, már egészen fent volt, amikor a kötél leszakadt, a harangon csak kis csorbulás támadt, de a torony lépcsőházát összezúzta. Opicz Mihály volt cenki molnár öntette a bécsújhelyi Hilzer Ignác műhelyében. Megtartották a régi haran-

gokat, az egyiket 1744-ben a bécsújhelyi Montell Jakab öntötte,⁶ a másodikat ugyanott Schweiger József 1818-ban, a harmadikat a soproni Seltenhofer 1832-ben.

Egy-két lapon felsorolásra kerülnek az új egyházi ruhák, és hogy a toronyórát 1869-ben Münchenben vásárolták.

Faragó Sándor

Brahms, a Soproni Zeneegyesület dísztagja

Mikor 1829-ben a Soproni Zeneegyesület megalakult, vendégszereplőinek alig adhatott tiszteletdíjat, és így legalább az történt, hogy kinevezték dísztagnak. Az 1847-ig megjelölt évi jelentésekben felsorolják ezeket a dísztagokat; úgy találjuk, sok köztük a kismartoni Esterházyzenekar tagja, azután pozsonyi és kőszegi műkedvelők, de akad a korabeli zenészek közül is egy-két azóta is élő név. Az egyesület 1848 után szinte 1889-ig hosszabb-rövidebb szünetelésekkel ugyan, de tovább élt, majd napjainkig, 1929-től fogva Liszt Ferenc Zeneegyesület név

alatt virágzott. Az újabb időben is nevezett ki dísztagokat, és az egyesületben élő hagyomány szerint Brahms, az újabb kor egyik nagyja is dísztag volt. Ennek azonban eddig nem sikerült nyomát találnom. Legújabbban viszont, az egyesület 1894-es taglistáján mint tiszteletbeli tagot felsorolják Brahmsot is a következő társaságban: Brüll Ignác, Diabelli, Liszt, Goldmark, Hellmesberger, Suppé és Széchenyi István. Ezek szerint Brahmsot 1889 után nevezték ki tiszteletbeli tagnak, de milyen érdemekért, eddig nem sikerült kikutatni.

Cs. E.

Soproni „bélyegyűjtő” 1860-ban

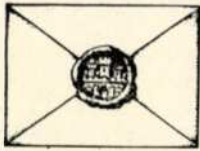
A ma nagy sikerrel működő soproni bélyegyűjtőket biztonnal érdeklí, hogy éppen 100 évvel ezelőtt indult meg a mozgalom a városban, ha nem is nagyon épületes módon. A Politikai Újdonságok c. hetilap közli az 1860. január 26-i számában: „A soproni postán egy ott alkalmazott gyakornok, alig három heti szolgál-

lat után mintegy 1400 levelet sikkasztott el, még pedig az ott feladott levelek közül és *csupán a rajtuk lévő bélyegekért*. Pénzes levélhez csak kettőhöz juthatott, azokban sem volt több 25 forintnál. A bűnös ellen fenyítő vizsgálatot az ottani orsz. törvényszék részéről már megkezdett.”

Szele Lajos

---

6. Neves bécsújhelyi harangöntő, tőle való számos megyebeli harang mellett a soproni Tűztorony feszületes lélekharangja is.

SOPRONI LEVELESLÁDA

Sopron megye hadi népe Thurzó nádor erdélyi hadjárataiban

1610. április 2-án értesült Thurzó György, Magyarország nádora, hogy Kendi István, Báthory Gábor erdélyi fejedelem kancellárja „összeesküvő” társaival Kassára menekült és kinyilatkoztatta, hogy Habsburg-párti politikája miatt kellett Erdélyt elhagynia. A nádornak kényes volt a helyzete. Báthoryra számos dolog miatt neheztelt, mégis fenn akarta volna tartani a jó viszonyt Erdéllyel. Báthory viszont a menekültek befogadása miatt orrolt meg, mindamellett a királydaróci mezőn Szatmár megyében Thurzó és Báthory találkoztak, meg is állapodtak, de Bécs nem egyezett bele az új szerződésbe és elrendelte Erdély ellen a hadjáratot azzal a megokolással, hogy Báthory Bécs tiltakozása ellenére kivégeztette Kornis Boldizsárt. A nádor összehívta rendek elhatározták a személyi felkelést és a megyei katonaság táborba szállását, amely utóbbi határozat természetesen Sopron megyére is szólt.

Thurzó azt remélte, hogy a hadjárat céljait megfelelő korlátok közé tudja szorítani, de a hadvezér, Forgách Zsigmond a hadjárat menete közben egyre megszembet terveket kovácsolt, amelyeknek végcéljaként maga az erdélyi trón lebegett szeme előtt. A hadsereg 1611. június 29-én indult el, száma mintegy 5000 főnyi volt. Hamarosan átpártoltak hozzá Báthory hajdúi. Több siker, majd Nagyvárad sikertelen ostroma után a sereg Kolozsvár felé indult, ekkor azonban számos nemes fellázadt és elhagyta a táborot. Kolozsvár megadta magát, több erdélyi főúr Forgáchhoz pártolt. Thurzó ekkor országgyűlést kívánt volna Kolozsvárt

összehívni, hogy véget vessen a harcnak, de Forgách továbbhaladt és elfoglalta Gyulafehérvárt is. Megyeesen hasztalan próbálkozott meg vele, hogy fejedelemnek választassa magát. A hajdúk elpártoltak tőle, és így Radul vajda seregével egyesülve majd két hétig dúlta a Székelyföldet. A szerzett zsákmánnyal Radul vajda hadai elszakadtak. Brassónál állott Forgách seregével, amelyet elfogott a honvágy és nem kíváncsok voltak további országdúlásra. Szeptember 18-án tehát Radul után indult Forgách, 10 nap múlva eljutott a moldvai határhoz, itt vezetőket fogadott, akik hosszú ideig úttalan utakon vezették őket, miközben a sereg nagy része az éhségtől, kimerültségtől elpusztult. Végre Kimpolungon, Homonnán át, november 19-én visszaérkezett Kassára a megtizedelt sereg.¹

A Sopron megyei vitézek két nappal később útnak indultak Sopron felé. El lehetett rájuk mondani: se pénz, se posztó. Csupán egy levél volt, amit viték magukkal, magának Thurzó nádornak kezeírásában, amelyet a megye közgyűlési jegyzőkönyvébe iktatott (I. 448):

„Az Kegyelmetektől bocsátott vitézli nép, kiket most Erdéltől Isten kihozott, hazamennek Kegyelmetekhez. Bizon dologh eo kegyelmek eleitől fogvást ugy szolgáltak és ugy megfelelték hivatallyuknak, hogy abban fogyatkozás nem esett, melly eo Kegyelmek jámbor szolgálatára méltó igen, hogy megérdemlett fizetésük felötty minden segítséggel és jó akarattal compensáltassék Kegyelmetektől. Mihelen arra a föld alá jutott vala eo Kegyelmek, ugyanakkor mindgyárt

1. Szilágyi Sándor: Magyarország története. VI. 84—108.

deficiált² költségek és nem volt mit tenünk, az szükség kinszerítvén itt Kassán lakozó Szabó Györgytől vettünk föl kölcsön 800 Forintot, azt adtuk eő kegyelmének s azzal mentenek Erdélben. Az időtül fogva senki egy pénzt nem adott nékiek, tsak az Ur Isten tugya mint tengőtték magokat.

Minek okáért Kgmtetek kérjük és Intükis Kgmtetek mindjárt computálván havokat és Kgmtetek valamivel tartozik nékik agya meg éppen. Ugy hogy mint az költsön föll veött nyole száz forintot tétethessék meg s mind pedig azon kívül illen fogyatkozott állapotokban légyen mivel subleválni³ magokat.

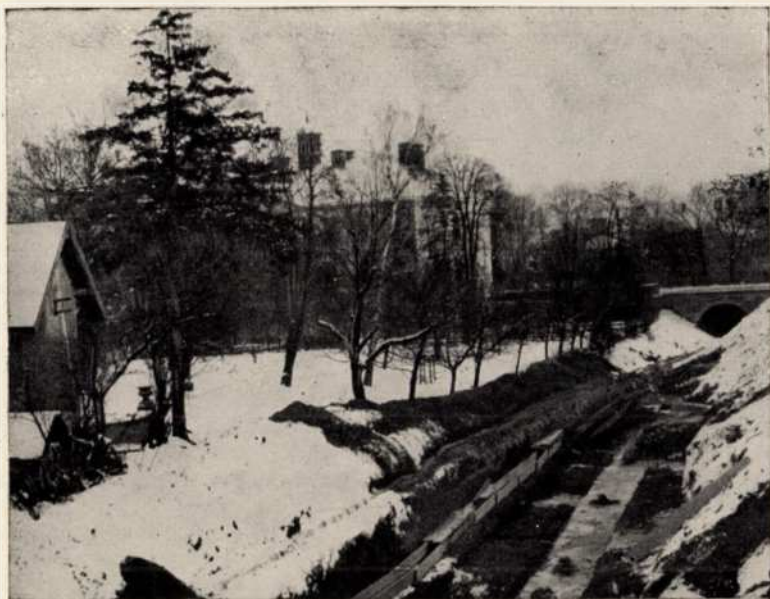
Ngtok és Kgmtetek Servitorja et Amicus Benevolus⁴

Comes Georgius Thurzó.”

Amiből tehát látszik, hogy Thurzó még nem ismerte Montecuccoli elvét, mi kell háromszor is a háborúhoz. Forgách hadjárata nyomán szörnyű pusztulás járt, Erdély magyarsága alaposan megfogyatkozott, az elhagyott vidékekre a hegyekből románok szivárogtak be. Nyilván ennek felismerése készítette a Forgáchsereg nemeseit — köztük a Sopron megyeieket is —, hogy a céltalan pusztítás ellen több ízben is fellázadjanak.

Tán nem érdektelen utalni rá, hogy Móricz Zsigmond Tündérkert című regényében említi ezt a szerencsétlen vállalkozást.

Hetyéssy István

A második világháború alatt elpusztult Tanítóképző és környéke 1930 körül

2. Hiányzott.

3. Computálván havokat a. m. kiszámítván havi járandóságukat; subleválni a. m. felelmetl, összeszedni.

4. Szolgája és jóakaró barátja.

MEGEMLEKEZÉSEK

Tettamanti Jenő 1883—1959.

Múlt év aug. 21-én temettük el Dorogon, mert bármennyire is szerette Sopront, hol csaknem negyven évet töltött, az volt az utolsó kívánsága, hogy ott élő fiánál, Tettamanti Tibor bányafőmérőknél hűnyja le szemét.

Halálával a magyar bányagépészet egyik nagynevű tudósa szállt sírba, ki mint a Nehézipari Műszaki Egyetem bányagéptani tanszékének tanára, kitűnő pedagógus volt egyben.

Tettamanti Jenő 1883. aug. 14-én született Budapesten. Ott végezte középiskolai és műegyetemi tanulmányait és nyert gépészmérnöki oklevelet 1905-ben. Diákévei nem voltak gondtalanok, mert atyja szerény keresetű művezető volt, s így elemista korától kezdve az oklevél megszerzéséig házitanítószkodott, majd mint egyetemi hallgató a nyári vakációban a Ganz Vagongyárban dolgozott, s így szerzett pénzéből fedezte a tanulás költségeit.

Önkéntesi évének leszolgálása után 1907-ben, a Ganz Vagonyár szolgálatába lépett, hol rövidesen a gyár gázmotor szerkesztési osztályának főmérnöke lett. Üzemi elfoglaltsága mellett azonnal bekapcsolódott a munkásképzésbe, s ez irányú tevékenységét később mint egyetemi tanár, Sopronban is folytatta, hol 1920-ban megszervezte az iskolán kívüli munkástanfolyamokat.

1913-ban az egykori Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola II. számú bányagéptani tanszékének tanárává nevezték ki, hol az év szeptemberében megkezdett előadásait, az első világháború után, 1919-ben Sopronba helyezett Főiskolán folytatta, melynek 1924-től 1926-ig rektora, 1930-tól 1952-ig központi nagy könyvtárának igazgatója volt. Mint ilyen szerkesztette a Főiskola kiadásában megjelent, több nyelvű „Közlemények”-et, melyeknek útján Európa csaknem összes tudományos műszaki intézetével — s 1940-ben már a Szovjetunióval is — kapcsolatot teremtett, s hírnevet szerzett az egykori soproni Főiskolának. Emellett tevékenyen vett részt Sopron életében. 1920-tól 1926-ig a város műszaki szakértője volt, s korszerűsítette többek közt a város villamoserőművét.

1952. júl. elsejével 40 évi tanári működése után egyetemi tanári címének és jellegének meghagyása mellett Sopronból a budapesti Bányatervező Intézetbe helyezték át, különleges munkakörrel. Az Intézetnél töltött két év alatt bányászatunk öt legnagyobb kompresszortelepét tervezte meg Komlón, Tatabányán és Pécs-Szabolcson. 1955-ben a bányászat kiváló dolgozója lett s aranyoklevelet nyert a Budapesti Műszaki Egyetemen. 1957. nov. 1-én 51 évi megszakítás nélküli munka után nyugalomba vonult, mely alkalomból a Munka Érdemérem-mel tüntette ki kormányzatunk.

Tettamanti fiatal kora óta, de különösen mint egyetemi tanár, széleskörű, tudományos kutató munkát fejtett ki, különösen a bányaszállítógépek, a bányavízmentesítő telepek és bányák energiagazdálkodása területén. Tanulmányait hazai és külföldi szaklapokban publikálta s „Nagy nyomású centrifugális szivattyúk és bányavízmentesítő telepek” című, két kiadást ért szakkönyve alapvető és egyedülálló szakirodalmunkban.

Minden műszaki és tudományos munkája mellett mégis mint pedagógus tett legnagyobb szolgálatot bányászatunknak.

Magas mérnöki szinten tartott előadásai s a vizsgákon támasztott követelményei a szakmájáért rajongó tanár alaposságát tükrözték, ki minden időben átérezte hivatása felelősségét, azt, hogy jeles felkészültségű, öntudatos mérnököket adjon a bányáknak.

Ez vezette 40 éves tanárkodása teljes ideje alatt, és ezzel szerzett tiszteletet, szeretetet és megbecsülést tanítványainak hosszú sorában, ahogy az temetésén is megnyilatkozott, amikor a nagy veszteséget mélyen átérezve állták körül számosan sírját s mondtak utolsó „Jó szerencsét!” a példás professzornak és nemes barátoknak: Tettamanti Jenőnek.

Faller Jenő

Városunk lakosságának minden igényét kielégítik

AZ

**IPARCIKK KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT**

SZAKÜZLETEI

Közkedvelt

A

SOPRONI SÖRGYÁR

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

BARNÁ

SÖR

KINIZSI

SÖR

A S O P R O N I

Élelmiszerkiskereskedelmi V Á L L A L A T

- F Ü S Z E R
- C S E M E G E
- É D E S S É G
- D O H Á N Y
- T E J É S H Ű S
- B O L T J A I

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

k ö r z e t i

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

Ö T V Ö S U T C A 3 S Z.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőszűzők, permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZIALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCISISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS-ÉS FAIPARI KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógábonatér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállásbiztosítás:

szállodában — turistaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János u. 2 — Telefonszám: 22-28

Szállásigények idejében bejelentendők

az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó-és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÚTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

Soproni

HÚSIPARI

VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

jóminőségű hentesáruk

készítésével

járulnak hozzá

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

a HÚSIPAR HŰSZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,

.....

SELMECI

.....

U T C A

.....

15-17 SZÁM

.....

TELEFON:

.....

20-90 SZÁM

.....

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI

FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

*„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek*

Csepel 130—300 futómű és csörlőművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK

KÁRPITOS DÍSZSZEG

CIPŐKARIKÁK

FŰZŐSZEMEK

BŐRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSI KÉSEK

ZSEBKÉSEK

IPARI KÉSEK

MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK

KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

*A takaréketét kamatozik, bármikor
minden előzetes felmondás nélkül
felvehető!*

***Bőrebb felvilágosítást ad
az Országos Takarékpénztár fiókja,
Sopron, Lenin körút 98, valamint bármelyik
postahivatal***

Kevés pénzért sokat nyerhet!

LOTTÓZZON
TOTÓZZON

a soproni totó-lottó irodában

Sopron, Lenin körút 88

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szifgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉLEGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉSSEL KORSZERŰ-
SÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdőállalat

SOPRONI

FODRÁSZ SZÖVETKEZET

■ KORSZERŰSÍTETT,
■ HIGIÉNIKUS
■ TERMEIBEN
■ GONDOS
■ ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkól*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

**AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!**

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNÓNIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM - GYÖNGYVIRÁG - CIKLÁMEN - PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

É. m.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

S O P R O N, T e r v u. 2

Telefon: 17-55, 10-70

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCSSELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

**Soproni
Fémtömegcikk Kisipari Szövetkezet**

VÁLLAL

edényjavítást, mindennemű bádogosmunkát,
nikkelezést, hegesztést, lakatos- és
esztergályozási munkákat

KÖZPONTI TELEP:

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 39. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Kubinszky—Perkovátz: Széchenyi und die ungarischen Eisenbahnen

Bognár, Desider: 10 Jahre Soproner Stadtrat

Visky, Karl: Beiträge zum juristischen Leben von Scarabantia

Kelényi, Franz: Die Soproner Beziehungen Franz Lehárs und seine Ehrenbürgerschaft

Kárpáti, Zoltán: Dr. Nikolaus Szontagh

Faller, Eugen: Dr. Hugo Goldmann

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz=Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrekturában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóiratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.115–706. számú csekkszámláján lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16, - F3

SOPRONI SZEMLE

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

3. SZÁM

KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENO, FABJAN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GAL JANOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, KÖLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KÁROLY, PETERDI FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJAN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LASZLO, WINKLER OSZKAR, ZAMBO JANOS, ZARAI KAROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

<i>Bors András</i> : Kellner Sándor, az igaz bolsevik	193
<i>Bognár Dezső</i> : A Soproni Tanács 10 éve	201
<i>Krisztinkovich Béla</i> : Habán emlékek Sopronban és környékén	221
<i>Bóna István</i> : VI. századi germán temető Hegykőn	233
<i>Kárpáti Zoltán</i> : Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye	242

Helytörténeti adattár:

<i>Fogarassy László</i> : A Magyar Tanácsköztársaság vörös hadseregének köpcsényi védőszakasza	251
<i>Gárdonyi Zoltán</i> : Kárpáti Sándor zenei hagyatéka	253
<i>Csatkai Endre</i> : Bródy Sándor és Sopron	255
<i>Erdei László</i> : Vas Gereben a kismartoni jurátus-életéről	258
<i>Simkovic Gyula</i> : Bethlen Gábor és Sopron	260
<i>F. O.</i> : Kitaibel Pál emléktáblájának leleplezése a Szent György utcában	263
<i>Németh Sámuel</i> : A soproni „Deákkúti Vármegye”	265
<i>Galavics Géza</i> : Sopron a fővárosi műemlékvédelmi kiállításon	268
<i>Iváncsics Nándor</i> : Peresztegi legény- és leányavatás	269
<i>Csatkai Endre</i> : Az első magyar színelőadás Kismartonban	272

Soproni levelesláda:

<i>Lengyel Alfréd</i> : Győr megyéhez küldött soproni keltezésű missilis levelek (XVII. század)	274
<i>Csatkai Endre</i> : Bertha Sándor zeneszerző levele a Sopron című lap szerkesztőjéhez	277

Sopron kulturális élete 1959:

<i>A múzeum vezetősége</i> : A soproni Liszt Ferenc Múzeum működése 1959-ben	279
<i>Faller Jenő</i> : A soproni Központi Bányászati Múzeum 1959. (második) évi beszámolója	281
<i>Mollay Károly</i> : Horváth József kiállításának megnyitója a Nemzeti Szalonban	282
<i>László Gyula</i> : Megnyitó beszéd Horváth József gyűjteményes kiállításán a Nemzeti Szalonban, 1959. III. 28.	283
<i>Spectator</i> : Mende Gusztáv kiállítása a budapesti Ernst Múzeumban	285
Soproni könyvespolc	287

Terjedelem: 8 3/8 (A/5) ív 38 szövegközti ábrával. Példányszám: 1000

Felélős kiadó: Csatkai Endre — 60.18411 Győr-Sopronmegyei Nyomda, Győr

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

3. SZÁM

Kellner Sándor, az igaz bolsevik

Írta: Bors András

Nevét és életét — mint kortársai között annyiét — az első világháború szökőárja tette láthatóvá és ismertté. Tevékenysége már mozgalmi szereplésének kezdetekor, kora ifjúságában jelentős, nevével nemcsak az egykorú magyar, de a külföldi forradalmi sajtó vonalán is több helyütt találkozhatunk. Az osztálytudatos forradalmár, az igaz bolsevik példaképét tükröző egyénisége és mindnyájunk javáért küzdő embersége arra kötelez bennünket, hogy *Kellner Sándornak*, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság egyik soproni vértanújának, a munkásmozgalom kiemelkedő alakjának eseményekben bővelkedő, sok kincsű életútját közelebbről megismerjük.

Egy isten háta mögötti falucskában, Tiszaoszláron, 1887. szeptember 3-án jött világra az ott élő koldusszegény néptanító öt gyermeke közül a harmadik: Sándor. Akik a sokat emlegetett ferenc-józsefi aranyidők felszíni nyugalma alatt örvénylő nyomort csak félig-meddig is ismerik, tudják, hogy mit jelentett a monarchia idején Magyarországon, egy Borsod megyei eldugott kisközségben, túlnyomórészt földnélküli földművesek közt az élet egy tanítócsalád számára. Elapadhatatlan keserűséget, kint, megalázást és nélkülözést. Tizenöt éves koráig ilyen életre volt itélve Kellner Sándor. Akkor — 1902-ben — édesapját, Kellner Sámuelt az állam ömindenhatósága nyugdíjba küldte. Pestre költöztek, Óbudára, rozzant, düledező viskók közé, ahol haláltáncát járta a tüdővész és nincstelenség. Iskolában tanulni? Legfeljebb a négy elemi és polgári, a többi már csak a privilégizáltak gyermekeinek juthatott osztályrészül. Így hát a fiatal Sándor, miként két bátyja, szakmát választott, s ami az ólommérgezés veszélyén kívül nem volt a legelőnytelenebb lehetőség, a nyomdaipari inaskodás gyönyöreivel ismerkedett. Az egyre erőteljesebben kibontakozó munkásszolidaritás övele is megláttatta az egyedül lehetséges utat, a szocialista szervezkedés révén elérhető több és jobb tudás emberalakító erejét. Az ifjúsági mozgalomban s a szakszervezeti életben való részvétele, közeli barátsága Alpári Gyulával, az akkor rendelkezésre álló marxista irodalom megismerése a félfeudális rendszer és az uralkodó társadalmi helyzet tarthatatlanságát tudatosította benne. Mint lelkes fiatal barátai, ő is nemcsak tanult, hanem tanított is, előadásokat tartott. Közismert tény, hogy főleg a nyomdászok közül önműveléssel sokan szereztek igen magasfokú műveltséget, és váltak később nemzetközi viszonylatban is a szocialista mozgalom jelentős képviselőivé.

Kellner Sándor inaskoráról és fiatal nyomdászsegédi éveiről — az emlékezések és elmondások alapján — ennyit tudunk. A munkássajtó, az ipar-

hatósági és állami levéltárak további böngészése feltehetően újabb adatokhoz juttatna bennünket. Valószínű, hogy segédlevelének megszerzése után, a forradalmi időknek két kiemelkedő éve között (1905 és 1912 ez, amikor 18, illetve 25 éves volt) vándorútra indult Közép-Európa városaiba, ahogy akkor mondták „valcolásra”, hogy szakmai és mozgalmi ismereteit bővítsse.

Munkásirodalmunknak kétségkívül egyik hiányossága, hogy bár tudunk a századeleji munkásoknak e „valcoló” útjairól, azoknak sajátosságai mégis alig ismertek. A ma is élő munkásoknak erre vonatkozó emlékeit, feljegyzéseit, esetleges útinaplóit stb. fel kellene kutatnunk, s a nemzetközi munkásmozgalomnak bizonyára sokféle tekintetben értékes kapcsolataira találnánk bennük. Nem a műfaji feldolgozás kérdése a döntő, de az ilyen irodalomnak tartalma jelentősége és nevelő hatása szinte felbecsülhetetlen lenne. Példák erre Gorkijnak és Jack Londonnak az írásai, amelyek történeti hitelességgel örökítették meg minden idők számára az orosz proletárok és az amerikai hobók világának lenyűgözően izgalmas és tanulságos életét s előttünk ma már szinte elképzelhetetlenül furcsa, de törvényszerű szokásait.

Kellner Sándor nem sokkal az első világháború előtt a soproni Röttig-féle nyomdában dolgozott mint betűszedő.

Huszonhét éves, amikor 1914-ben, a világra zúdult tömegkatasztrófa első napjaiban katonai behívóját kézhez veszi, és a jobboldali szociáldemokrata vezetők szégyenteljes fogadkozásaitól és pálfordulásától megcsalva mint *tízennyolcas soproni honvéd bevonult*. Hamarosan — mint annyi százezer munkástestvérét — őt is a frontra hurcolják. Az ott töltött néhány hónapnak szörnyűségei csak békevágyát erősítik és azt a tudatot, hogy csakis a békéért érdemes élni és harcolni. Elfogják, a csitai, pescankai, majd a szarotovi táborokba kerül. Forradalmi hűsége eszméihez és mindig, mindenben logikus, felvilágosító beszédei ismertté és népszerűvé teszik hadifogoly társai körében.

Valószínűen akkor ismerte meg Rabinovits Józsefet, akit aranyműves műhelyasztala mellől sodort oly távol hazájától a háború vihara. Megbarátkoznak és életük végéig megszeretik egymást. Mindketten tagjai lesznek az orosz bolsevikok kezdeményezésére megalakított agitátor csoportnak és hirdetik az új, forradalmi eszméket.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom világ- és emberformáló ereje, az 1917-es télelő szovjet-oroszországi eseményei Kellner Sándornak is egy új élet küszöbét jelentik. Szívvel-lélekkel áll a bolsevikok közé, késlekedés nélkül kész akár az életét áldozni az emberiség nagy ügyének érdekében. A helyi bizottság 1918 április közepén Moszkvába küldi a hadifoglyok oroszországi kongresszusára. A mandátum-vizsgáló bizottság tagjává választják meg. Akkor találkozott először Kun Béla és Szamuely Tibor elvtársakkal és bevonulása után itt látja újra régi barátját: Vántus Károlyt. Moszkvai küldetését befejezve, visszatér a szarotovi táborba. Az orosz proletár-testvérek akkor már súlyos harcukat vívják a rájuk törő ellenforradalmárokkal, és hogy ezt az élet-halálra menő harcot a maguk erejével is támogassák, a magyar katonák legöntudatosabbjai is vörös gárdát alakítanak, parancsnokuk: Kellner Sándor. A szarotovi fogolytábor internacionalistái hősi bátorsággal állnak helyt a fiatal orosz tanács hatalom megvédésében.

1918 novemberének első napjaiban együtt jönnek haza Rabinovits Józseffel. Kellner „hazatérve csak leszerelt Sopronban, azután utazott Pestre, ahol az elsők között harcolt a kommunista mozgalomban.” A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásakor annak alapító tagja lesz és fáradhatatlan a proletárforradalom előkészítése, a tanács hatalom kivívása érdekében. Soproni elvtársaival is tartja a kapcsolatot, amiképp ez Bors László hetilapjának,

a Soproni Tükörnek 1919. február 16-i számában megjelent „Riport a soproni kommunistákról” című írásából is megállapítható:

„Helyi pártszervezetük egyelőre még nincsen ugyan a soproni kommunistáknak, azonban vannak vérbeli kommunisták Sopronban. Hogy hányan, azt persze ma még nem lehet pontosan megmondani, azonban sokan vannak, mert a soproni szociáldemokrata pártszervezet keretén belül *igazi szocialista*, tehát kommunista érzésű a legintelligensebb munkásréteg: a nyomdászok. A nyomdász-szervezet pedig ma a legtekintélyesebb és leghatalmasabb szakszervezet

Sopronban. Érdekes, hogy a soproni kommunistáknak a „vezérük” is — hogy úgy mondjuk —, ámbár az igazi szocializmus nem tűr meg vezéréket, a kommunista mozgalom soproni megindítója is nyomdász: Kellner Sándor, betűszedő...”

A riport utalt arra is, hogy Kellner Sándornak, „egy gyönyörű cikke jelent meg csak nemrégiben a nyomdászok szaklapjában, a Typographiában.”

A cikk címe: „Bolszevizmus vagy demokrácia.” 1918. december 27-én közölte a lap 52. számában. Érdekes belőle idézni, mert rávilágít a két pártnak az akkori problémát értékelő differenciáltságára és Kellner Sándor állásfoglalásának dokumentuma:

„A Typographia 50. számában »Bolszevizmus vagy demokrácia« cím alatt Herczog Salamon szaktárs vállalkozik azon ténynek megállapítására, hogy a szociáldemokrata párt a háború alatt a német független szocialista pártot kivéve, a nemzetközi pártprogram alapján állott és annak szellemében működött. Továbbá megemlíti a cikkíró szaktárs, hogy a Népszava — a szigorú cenzúra ellenére is —, híven tükrözte a párt taktikáját.

Igazolni kívánja ezt a cikkíró szaktárs azzal, hogy a napi események fontos mozzanatait, sokszor mint az »Arbeiter Zeitung« vagy a »Vorwärts« sárgafekete vagy feketesárga burzsoá sajtó véleményeként adta be a magyar proletár társadalomnak.

Felemlíti a cikkíró a kultúrvilág elismerését a mi szocialistáink iskolázottságát illetőleg; akkor, mikor a magyar uszító sajtó hazaárulóknak bélyegezte meg azokat a küldötteket, kik a stockholmi kongresszusra mentek a magyar szociáldemokrata párt képviselőjében és akiknek bátor fellépéséről az »Internacionálé« legkimagaslóbb alakjai is elismerőleg nyilatkoztak.

Cikkíró szaktárs el akarja hitetni a Typographia olvasóival, hogy a párt jelenlegi politikája szintén szocialista politika.

... Tekintsünk a dolog mélyébe. A magyar szociáldemokrata párt, a dolgozók, a proletárok *forradalmi pártja*. Ennek a pártnak kötelessége lett volna a négy és féléves gyilkos háború után — amikor is a kapitalista társadalmi rendet a teljes megsemmisülés fenyegeti —, magához ragadni a *politikai hatalmat* és megvalósítani a *proletárdiktatúrát*. A magyar szociáldemokrata pártnak kötelessége lett volna a felülről megrendelt forradalmat, a *proletáriátus felfegyverzett tömegeivel*, szociális forradalommal szervezni és mindörökké végezni a proletáriátus örökös ellenségeivel. Ennek elmulasztása tette lehetővé, hogy ma is ott ülnek a zöld asztalnál a legféktelenebb uszítók, mint forradalmi hősök, a *Nemzeti Tanács védelme alatt* és készülnek megteremteni egy a térképen új, de a kizsákmányolásban és elnyomatásban régi Magyarországot.”

Kellner Sándor cikkének befejező részében hitet tesz a szovjethatalom irányelvei és a lenini politika helyessége mellett.

A közös harcokban létrejött barátság mindig tartós, s így érthető, hogy Rabinovits József — hazajövetelük után — nála fiatalabb barátját, későbbi sógorát, akit mindig nagyon szeretett, bemutatta a családjának. Ez a család a múlt század végén menekült Odesszából, a cári önkényuralom elől. Forradalmi érzésüket itthon is ápolták; mind apjuk, mind a hat fiú és két leány részt vett a munkásmozgalomban. Rabinovits József már vőlegény volt, s a bemutatkozás és első látogatás után — midőn Kellner megismerte barátja húgát, Ilonkát — rövid idő múlva ő is házasságra gondolt. Özvegye — aki Budapesten él ma is — kedves zavarral mondta el nekem a következőket:

„Sándor feljött hozzánk, a terített asztalnál mellém ült, vacsora után táncoltunk, beszélgettünk. Egyszer csak így szólt: Ilonka, maga annyira tetszik nekem, hogy itt az óráim, tíz pernyi időt adok, válaszoljon, akar-e feleségül

jönni hozzám? A lánykérés e szokatlan módja annyira meglepett, hogy egy napi gondolkodási időt kértem, de már tudtam, hogy szándékunkat édesanyám sem fogja ellenezni. Másnap újra eljött hozzánk az égőszemű fiatalmber, s én éreztem, hogy nem válunk el soha többé, egy életen át... Rövidesen megtartottuk eljegyzésünket."

1918 decembere Pesten is a szegény emberek nyomorúságtól terhes, de nagy eseményeket ígérő, emlékezetes téli hónapja volt. Megjelent a Vörös Újság, s ha kétannyi példányban jelent volna meg, akkor is percekben belül elfogyott volna. A cikkeket az utcákon tényleg egymás kezéből kapkodták az emberek, oly kendőzetlenül igaz és a tényeket kifejező volt minden soruk. Ilyen sajtóhoz addig még nem voltak szokva. A többségi eszme híveinek és harcosainak serege ezért is nőttön-nőtt. A párt vezetői a forradalom földjéről hozott tapasztalataikat kiváló tudással és lendületesen érvényesítették. A tömegek várták a proletárforradalmat, akár a májusi esőt. Mindezen már semmiféle kormányintézkedés és rendőrterror sem változtathatott. Mégis próbálkoztak: 1919 február végén a kommunista vezetőket lefoglák Pesten, köztük Kellner Sándort is... A toloncházi bántalmazások hírére Sopronban Bors László emelte fel tiltakozó szavát, és Entzbruder Dezső főhadnagy vörös vasútbiztosítóival 24 órán belül kiharancsolta a városból az ellenforradalmár Tóby tanárt...

*

1919. március 21-én a magyar proletárok kezéről lepattant a bilincs... Ezekben a napokban valóban hősök születtek és álltak a selyemfényű vörös lobogók alá...

Kellner Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács soproni teljhatalmú megbízottja, március 27-én jött Sopronba. Még aznap este a Pannónia épülete elé sorakozó, szavait nagy lelkesedéssel ünneplő tömegnek a szálló első emeleti erkélyéről bejelentette a világ második tanács hatalmának létrejöttét és azt, hogy „szocializálni kell a gyárakat, házakat, lefoglalni a készleteket, s mind ezeket, a proletár közösség tulajdonába helyezni."

Akik jelen voltak, mindnyájan tudták, hogy eljött végre „a mámoros, diadalmos vörös hajnal!"

*

A szobor — amelyet a város egyik legszebb főterén emelt tragikus sorsú hősenek emlékére a soproni dolgozók társadalmának hálája — kifejező, jelképes mozdulatával, szép vonalaival, inkább eszményesíti, mint megszemélyesíti valóságban élő alakját.

Akik ismertük, ilyennek láttuk: termete arányos, a közepesnél zömökebb, erős, izmos vállakkal. Értelmes fehér homloka fölé hullámos sötétbarna haj borult. Kemény arcél, akaraterőre valló, kicsit előreugró áll, dacosan zárt ajkak. Szigorú és kutató, tanáros tekintet, de sötét dióbarna szemének fénye az összes emberi érzéseket kifejezni tudta. Mozgása inkább lassú, mint az olyan emberé, aki ismeri erejét.

Minden helyzetben villámgyorsan koncentrált, ítéletei biztosak, határozottak. Vita esetén inkább támadott, mint védekezett, érvelése nyugodt és meggyőző. Az elesettek, gyengék ügyét a legmesszebbmenőkig támogatta, a két-színűséget, az alakoskodást gyűlölte. Emberismerete nemcsak elvi oldalról páratlan. A klikkezést, frakciózást, szektázást pillanatig sem tűrte, úgyszintén az ügyvitelben sem a lassú, bürokratikus huzavonát. Aktivitása, munkabírása még kommunista társai számára is meglepő, akik pedig többé-kevésbé mind rendel-

keztek ezzel a tulajdonsággal. Sosem tudtuk, mikor pihen, hisz éjjel-nappal felkeresték munkahelyén, a Vármegyeház emeletén levő dolgozószobájában, a lakásán, az Új utcai volt püspöki rezidenciában. A munkaidő megkezdésében nem lehetett megelőzni. Puritán életmódja mellőzte a legcsekélyebb fényűzést, pedig tudott lelkesedni a szépért, az újért, a korszerűért.

Soproni beosztásának idején legközvetlenebb állandó munkatársai voltak: dr. Schwartz Sándor, soproni haladó szellemű jogász és Timár Szeréna, a titkárnője. Fegyelmezett magatartásával tudott tekintélyt tartani, a legtöbben szerették mindig előzékeny modoráért, de voltak az örökös fékezők, méricskélők között, akik — ha jelen volt — féltek tőle, s csak távollétében mertek hangoskodni.

Entzbruder Dezsőt és Bors Lászlót szerette munkatársai közül a legjobban. Részben, mert tudta pontosan, mennyi kockázatot és veszélyt vállaltak a proletárforradalom soproni előkészítésében, részben, mert tudta azt is, hogy annak érdekében készek akár az életüket is áldozni, akár ő maga... Hárman voltak a soproni kommün megtestesítői, igaz hősök, igaz bolsevikok...

Köteteket lehetne írni arról, hogy mennyire súlyos feladatokat kellett vállalniuk és végezniük ezen a politikailag és katonailag is nehéz területen. A városi polgárság egy része beidegződésében csökönyös és maradi, nem hajlandó jottányit sem feladni az ún. elveiből, amely a „magukéhoz”, a „szerzett-höz” tűzön-vízen át ragaszkodik, akkor is, ha az a saját és szerzett, nem is egészen tisztességes úton került hozzájuk. Ezek az urak, a levitézlett katonatisztekkel és a fekete reakció kreatúráival karöltve, minden tágítható részre lesve figyeltek, és élen jártak a rémhírek terjesztésében, viszont mindig hátul maradtak a nyílt kiállásban. Állandó kapcsolatuk volt a régi, jobboldali vezetőkkel, azokat meg tudták nyerni sötét céljaik elérésére.

A három igaz kommunista vezetőnek éberségén múltott, hogy a tanács-hatalom rendje Sopronban — minden igyekezet és kísérlet dacára — az összeomlásig biztosítva volt.

Magvetésük, áldozatos munkájuk, vérük hullása nem volt hiábavaló: Sopron és az egész megye ma szocialista és mindig szebb eredményeket ér el fejlődésünk útján.

Kellner Sándor és a direktórium, amelyet javaslatára választottak, végig jól teljesítette a néptől kapott feladatát, csupán ketten feledkeztek meg erről és szöktek át Ausztriába: Berczeller Adolf, jobboldali szociáldemokrata, egy ideig Kellner helyettese és Szekeres Márton, termelési biztos, állítólagos újságíró. Mindig akadnak júdások... Keserű szájjal írom ezt, amikor Kellner Sándor példaadását bizonyítani és ábrázolni akarom.

Mert példakép volt, embernek, kommunistának, kezdeményezőnek. Hihetetlenül rövid időn belül megszervezte és működésbe hozta a proletárdiktatúra teljes apparátusát, és olyan hibátlanul, hogy azon végig sem kellett változtatni, javítani. Emberségével, eszmei felkészültségével, mozgalmi jártasságával sikerült ezt elérnie. A külső, belső erőkkel folytatott állandó harcai, a zendülési kísérletek, ellenforradalmi megmozdulások ellenére is, mennyire megváltozott a városnak az ő irányítása mellett pl. egészségügyi és kulturális helyzete. A városfejlesztésnek, az igazi népjólétnek, a termelés fokozásának mennyi tervét hordozta magában. Erről tanúskodnak a legkülönbözőbb helyeken és hallgatóság előtt elmondott beszédei, s azok az eredmények, amelyeket megvalósítani tudott. A várost és a megyét járta mindig, semmi el nem kerülte figyelmét, s rendelkezéseinek végrehajtását személyesen ellenőrizte. Hányan gyógyultak meg a kitűnő dr. Szilvási Gyula egészségügyi biztos irányításával az akkor megnyílt Erzsébet-kórházban, hogyan csináltak rendet a szörnyű viszo-

nyokat élő balfi gyógyfürdő-telepen egyik napról a másikra? A város tisztasága milyen mértékben javult, hány gyermek ment el és készült üdülésre, milyen darabokat játszottak a limonádé helyett a soproni színházban, hogyan indult, fejlődött a soproni ifjúság mozgalmi, művelődési és sportélete, milyen hangversenyeken vehettek részt, akik ilyent addigi életükben nem hallgathattak: a soproni munkások, brennbergi bányászok? Mennyi pénzsegélyben és egyéb juttatásokban részesültek az öregek, rokkantak, elesettek? Ki tudná elősorolni, milyen és mennyi előnyös társadalmi változás, s mindez a proletárdiktatúra rendelkezéseinek és az azokat végrehajtó Kellner Sándornak és szakbiztosainak munkája nyomán.

Ember volt, igazi bolsevik, aki a közösségnek élt, csak a közösségnek tudott élni. Ha talán nem is ismerte, de minden életmegnyilvánulásában magában hordozta a beethoveni intelmet:

„Tegyük jót, ahol csak lehet. Szeressük mindennél jobban a szabadságot! Ne tagadjuk meg az igazságot soha...”

*

Április végén kötöttek házasságot Rabinovits Ilonkával, Budapesten. Tanúik voltak: Biermann István, a fővárosi Munkástanács elnöke (a zalaegerszegi táborban együtt voltak bátyámmal, Bors Pállal, 1922-ben került ki cserefogolyként a Szovjetunióba) és Barna Ignác, belügyi megbízott. Ilonka csak május elején költözött az Új utcai lakásba férjéhez, akinek elfoglaltsága miatt csak keveset lehettek együtt.

Ez az elfoglaltság körülbelül június közepéig tartott, akkor már Kellner elvtárs idejét inkább a párt legfelsőbb munkájában való közreműködése kötötte le, de azután még élesebben figyelte a soproni eseményeket. Erre a júniusi ellenforradalom kezdetén történtek adtak okot. Koncsek Lászlónak: „A renngassei összeesküvés” című kitűnő könyvéből idézem:

„A júniusi vasutas sztrájk hírére a Sopronban tömörült reakció és a jobboldali szociáldemokraták — szoros szövetséget kötve — nyílt sisakkal léptek fel. Minden kertelés nélkül a hatalom átadását követelték.” (173. old.).

„Nyíltan tették fel a kérdést, hogy a gyűlés résztvevői ott nyomban döntsek el, kié legyen a hatalom: a kommunistáké vagy a szociáldemokratáké?” (175. old.).

A soproni munkások erre alapos választ adtak. A direktórium döntésére még aznap — június 4-én este — a Széchenyi téri Lóskai-házban levő fegyvertárból kiosztották a fegyvereket és a löszert a soproni munkások, a brennbergi bányászok és a főiskolások között. És megkezdődött a kópházi csata, amelyről Koncsek László a Soproni Szemle 1959. évi első, ünnepi számában ezt írta: „Az 1919-es forradalomnak, a Magyar Tanácsköztársaságnak olyan hősi fegyverténye volt, amelyre méltán lehet büszke Sopron és az egész magyar nép”. Ennek irányításával és győzelmével Entzbruder Dezső kiváló katonai tudásának tündöklő példáját adta.

*

A júniusi ellenforradalom elfojtása után, a június 13-i pártgyűlésen hangzottak el Kellner Sándor emlékezetes szavai:

„...Tessék végignézni a jelenlegi párton, hívjuk azt kommunista-szocialista vagy szocialista-kommunista pártnak, ott egy olyan réteg ütötte fel a tanyáját, amely sohasem volt szocialista.

Legalábbis, elvtársak, egy évtizednek kellene elmúlni, amíg azok az emberek bele tudnak illeszkedni a proletár forradalmiságba.

Tehát meg kell védeni ezt a pártot! ... Az a véleményem, hogy azt, aki a jövőben be akar lépni ebbe a pártba, nézzük meg, hogy kicsoda, és főleg álljon fenn az a nézet, hogy csak két tag ajánlásával lehessen belépni a szocialista pártba.”

A Tanácskongresszuson is vitába szállt Kellner Sándor a szociáldemokrata Kunfi Zsigmonddal, aki a Clemenceau-jegyzék elfogadása, tehát a Vörös Hadsereg visszavonulása mellett szólalt fel.

Így érvelt ekkor:

„... Mert amit Clemenceau akar, amit a francia és az egyesült imperialisták akarnak, az semmi egyéb, minthogy tessék a tanácskormányt, a proletárdiktatúrát feláldozni. Adjuk át a helyünket olyan politikusoknak, akik fenn akarják tartani, vissza akarják hozni a régi rendet...”

Én, aki ott élek a határon, látom és érzem, hogyha elfogadnánk is, minden kikötés nélkül, Clemenceau úr és társai kívánságát, ott a határon már fel vannak sorakozva, tisztek vezetése alatt azok az ellenforradalmi bandák, amelyeket Clemenceau úr és társai minden további nélkül felhasználhatnak — hogyha már ők maguk nem akarnak cselekedni —, ennek a proletárruralomnak megdöntésére...”

*

Kellner elvtársnak, sajnos, igaza lett. A Tanácsköztársaságot leverték, az első dicsőséges proletárforradalom után 25 év sötét éjszakája következett...

Sógorával, Rabinovits József belügyi népbiztos elvtárral együtt fogták el augusztusban, a Zala megyei Letenyén. A jugoszláv határon át próbáltak menekülni. Kellner Sándort Sopronba vitték, sógorát Budapestre.

Felesége még meglátogatta az ügyészségi fogházban, akkor látták egymást utoljára. Ilonkát Komáromba küldte, aki drága emlékéhez hűségesen, Kellner elvtárs tevékenységéhez méltóan, továbbra is a párt, az eszme harcosa maradt.

Kellner Sándort, az igazi bolsevikot, 1919. szeptember 4-én, a sopronkőhidai országúton kivégezték a tisztí pribékek. Vértanúemlékét Sopron főterén szobra és a róla tavaly elnevezett ligetben emelt márványtábla örökre hirdetni fogja!

A sopronkőhidai fegyház, az 1919-es mártírok szenvedésének színhelye

A Soproni Tanács 10 éve

Irta: **Bognár Dezső**

(III. rész)

Kereskedelem

A kereskedelmet majdnem teljes egészében a szocialista kereskedelem bonyolítja le. A Kiskereskedelmi Vállalat 1950. március elsején alakult. 34 bolttal indult, de 1954. december 31-én már 105 bolttegyiséggel rendelkezett. 1955. január elsején a Kiskereskedelmi Vállalatot profilírozás céljából kettéválasztották. Így alakult az Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat 83 bolttegyiséggel, 234 kiszolgálóval és az Iparcikk Kiskereskedelmi Vállalat 24 szakosított bolttegyiséggel és 142 kiszolgálóval. Mind a két vállalat alakulása óta nagyon szépen fejlődött. A felfelé ívelő fejlődést az alábbi 3 táblázattal szeretném érzékeltetni.

Kisker. Vállalat a szétválasztás előtt:

Idő	Boltegyiség	Létszám
1950. III. 1.	34	275
1950. XII. 31.	75	270
1951. XII. 31.	78	245
1952. XII. 31.	88	275
1953. XII. 31.	103	306
1954. XII. 31.	105	332

Szétválasztás után:

Élelmiszer Kisker. Vállalat:

Idő	Boltegyiség	Létszám
1955. XII. 31.	83	234
1956. XII. 31.	85	245
1957. XII. 31.	83	237
1958. XII. 31.	84	251
1959. XII. 31.	87	272

Iparcikk Kisker. Vállalat:

Idő	Boltegyiség	Létszám
1955. XII. 31.	25	142
1956. XII. 31.	32	145
1957. XII. 31.	33	152
1958. XII. 31.	34	143
1959. XII. 31.	35	172

A Kiskereskedelmi Vállalat megalakulásától, 1950. március 1-től kezdve 1955. január 1-ig, a szétválasztásig üzlethálózat fejlesztésére beruházott 1280/m Ft összeget. A szétválasztástól kezdve 1959 végéig beruházott az Élelmiszer Kisker. Vállalat 1060/m Ft-ot, az Iparcikk Kisker. Vállalat pedig 1061/m Ft összeget az üzlethálózat további fejlesztésére. A két vállalat a város lakosságának ellátását zökkenőmentesen képes lebonyolítani.

A tanácsülés és a VB. nagyon sokat foglalkozott a kereskedelemmel, a város áruellátásával. Idézek az 1953. november 18-i tanácsülés határozatából: „Kereskedelmi szerveink munkájában állapíthatunk meg hiányosságokat is. Sok hiba van az árueosztásban. Több tervszerűséggel sokkal jobb árueosztást lehetne biztosítani. A szükségletek helyes felmérése kereskedelmünk legfontosabb feladata. Gondoskodni kell arról is, hogy a kiszolgálás előzőeken legyen, ki kell üzni a lélektelenséget kereskedelmi szerveink munkájából. Nincsenek megfelelő

egészségvédelmi berendezések az üzlethelyiségekben és nem elég higiénikus a kiszolgálás. Egyik döntő feladat, hogy ezeken a hibákon sürgősen változtassunk. Biztosítani kell a kereskedelmi hálózat bővítését, különösképpen a külterületeken. Nagy és tiszta üzlethelyiségeket kell létrehozni, hogy azok képesek legyenek a megnövekedett forgalom lebonyolítására.”

A tanácsülés hiányosnak tartja Sopron város közellátását; főleg az élelmiszer-cikkek arányos elosztását kifogásolja; kötelezi a VB-t, hogy a tanácsülésen elhangzott észrevételek alapján tegyen felterjesztést a Megyei Tanácshoz a város ellátását illetően és ezen túlmenően kérje a Belkereskedelmi Minisztérium segítségét az arányosabb árueelosztás és ellátás végrehajtásáért. (Tanácsülés, 1954. augusztus 27-i határozat.)

A VB a kereskedelem megjavítására az 1955. III. 25-én megtartott ülésén a következő határozatot hozta:

„A helyi kereskedelmi vállalatok előreláthatólag a II. n. év folyamán közvetlenül a Városi Tanács irányítása és ellenőrzése alá kerülnek. A Kereskedelmi Osztály vizsgálja felül a kereskedelmi szervek összes problémáit, azok megoldására tegyen javaslatot! Mire azok a Helyi Tanácshoz kerülnek, azok átvételét és a további működést zökkenőmentesen biztosítani lehessen. Gondoskodjon az Élelmiszer Kisker. Vállalat, hogy a külterületi árudák megfelelően el legyenek látva áruval. A Lövény-negyed lakóinak kérelmét: az Alsólővény utcai élelmiszer-áru két szakmánya való átszervezését a VB. helyesnek tartja. A város jobb áruellátása és részben az áruellátások nehézségeinek felszámolása érdekében a VB. szükségesnek tartja Sopronban a nagykereskedelmi lerakat létesítését.”

A határozatok alapján szép nagy üzletek létesültek; különösképpen szakosított boltok: férfi-, női-, gyermek-konfekció, méteráru, cipő, műszaki, háztartási, illatszeráru, ékszer, cukorka s különféle élelmiszer- és fűszerüzletek, húsárudák, tejcsárdák stb. A kiszolgálás is kultúraltabbá lett, méltó a szocialista kereskedelemhez.

A soproni hetipiac zöldáru-, baromfi- és tojásellátása jelentett újra és újra visszatérő nehézséget a Tanácsnak. Nemcsak a VB-nak, de a tanácsülésnek is kellett vele több ízben foglalkoznia. Idézek az 1957. július 18-i tanácsülés beszámolójából, mert ez magába foglalja a hiányosságok gyökerét: „Sajnos, primőr zöldáru tekintetében az ország három legdrágább városa közé tartozunk. Ezek Miskolc, Tatabánya, Sopron. Megpróbáltunk ezen több ízben változtatni, azonban nem sikerült. Miskolcon és Tatabányán mi okozza a primőráruk drágaságát — gondoljuk; azt viszont, hogy Sopronban mi okozza — nagyon jól tudjuk. Sopronnak 40 000 lakosa van, és egy ilyen nagy városnak kereskedelmi szívóhatása — még primőráru tekintetében is — 20—30 km sugarú körzetekre is kiterjed. Nyugaton Nagycenkől visszamenőleg körül vagyunk véve országhatárral. Az ország belseje felé a szívóhatás a határsávig terjed.

A primőr zöldáru-, baromfi-, tojás-felhozatal olyan kevés, hogy a piacon a nagy kereslet alapján túl drágán kerülnek a fogyasztókhoz. Az utolsó két esztendőben, mióta megszűnt a Mezőker. Vállalat és a Földművesszövetkezetek vették át ezek szerepét, jelentősen javult a helyzet. A Földművesszövetkezet jobban betölti hivatását, a falvakban elhelyezett boltjaik révén sokkal jobban biztosítja a felvásárlást, rugalmasabban hozza azt forgalomba és árszabályoz szerepe is nagyon jelentős.”

Nehezíti a baromfi-, tojás-, zöldáru ellátását az is, hogy a város mezőgazdasági lakossága — mely a háború után kicserélődött — nem rendezkedett be zöldáru termelésre és baromfitenyésztésre. A környező falvak lakossága ugyancsak nehezen kezdett némi kertgazdálkodást folytatni. Évekig tartott, míg sikerült Sopron városa és közvetlen környékének parasztságával megértetni, hogy

a zöldségtermelés és a baromfivédelem növeli jövedelmét, s hogy a soproni heti-piac áruval való ellátása elsődrendű feladatuk. Az utóbbi években javulás állott be. Az állami gazdaság és a termelőszövetkezetek foglalkoznak zöldségtermeléssel és baromfivédelemmel. A helyi és a környező tsz-ek több zöldségboltot nyitottak a város különböző részein. Zöldség-, gyümölcs- és tejellátásunk ezáltal jelentős mértékben javult. A piac rendezése is állandó feladatot jelentett. Túlságosan kis helyre koncentrálódik és a túlszűfozottság következtében a rend és higiénia követelményei nehezen biztosíthatók. A piac rendezésére több javaslat született. Bemutatom a Tanács egyik kísérletét, amelyet az 1955-ös várospolitikai terv keretén belül hajtottak végre. A várospolitikai terv (1953.) 4. old., 13. pont: „Piac-rendezésre, széthordható árusító asztalok beszerzésére fordítunk a várospolitikai tervből 70 000,— Ft-ot, ezzel az összeggel a kereskedelem fejlődését és a piac jobb elhelyezkedését tesszük lehetővé a következő módon:

- a) A piac jelenlegi Lenin körüti helyén iparigazolvánnyal rendelkező kereskedők tejtermék-, tojásárusok, gombaárusok és háziipari engedéllyel bírók, valamint a tsz piaci árusítását kívánjuk elhelyezni.
- b) A baromfipiac elhelyezését a majorközben kívánjuk fenntartani. Ezzel — a szennyeződéssel járó — baromfiárusítást megfelelően szeparáljuk az egyéb élelmiszerek árusításától.
- c) A virágosok elhelyezésére javasoljuk a Mária-szobor hajlatában levő járdaszíjnak lépcsőn felüli részeit.
- d) Mindennemű östermelő, gyümölcs-, zöldségáru elhelyezését a Bástya térre javasoljuk.

Itt megjegyezzük, hogy a piaci padok szétszedhetők lesznek és a Köztisztasági Vállalattal kötött szerződés alapján azokat naponta szét kell szedni és el kell szállítani, a piacot alaposan takarítani, fellocsolni és reggel a piackezdés előtt a kijelölt helyen a padokat újra felállítani. A piacnak a fentiek szerinti elhelyezésével és az asztalok beszerzésével megszűnne a jelenlegi helytelen gyakorlat: a földre rakodás, a forgalmi akadályt képező túlszűfozottság, és így a higiéniai követelmények is teljesíthetők. A megvalósítás határideje: 1955. április 1-től június 30-ig.”

A piac elhelyezése még ma is megoldatlan kérdése a Tanácsnak. A Bástya téren való terjeszkedés ellen több észrevétel történt a műemlék-, várorendezési bizottság részéről, de legnagyobb kifogást maguk a piaci árusok emelték. Nem akartak megválni a megszokott helytől. Régi terve a városnak, hogy az egész piacot a városmajorba helyezi át. Centrális fekvésénél fogva alkalmas erre a célra. Az egész piackérdés megoldásra szorul.

Lakás- és műemlékvédelem

Sopron idegenforgalmában az elsődleges helyet a műemlékvédelem foglalja el. Hazánk fővárosa után Sopronban van a legtöbb műemlék. A belvárost tető nélküli múzeumként szokták emlegetni.

Sopronban 115 műemléket, 241 műemlékjellegű és 75 városképi jelentőségű épületet tartanak nyilván. Ezek megóvása nélkül az idegenforgalom fejlesztése el sem képzelhető. Éppen ezért a tanács várospolitikájában is jelentős helyet kapott a műemlékvédelem, mely — kis kivételtől eltekintve — az egész váro lakosságának ügye és messzemenő támogatásban is részesítik.

A kapitalista Magyarország a műemlékvédelmet alárendelte az egyéni érdekeknek (a háziurak érdekeinek); igazi műemlékvédelem csak a felszabadulás után kezdődött.

A Soproni Tanács megalakulása után hamarosan létrehozta a műemlék-

védelmi albizottságot (első volt az országban), amely számtalan javaslatot tett és közreműködött a tanács műemlékvédelmi szabályrendeletének elkészítésében. Ezt az 1951. február 14-én üléselő tanács megvitatta és elfogadta, s jóváhagyás végett az országos főhatóságokhoz továbbította. Az országos főhatóságok műemlékvédelmi minta-szabályrendeletnek fogadták el.

A Soproni Tanács az országos műemlékvédelmi felügyelőséggel szoros összhangban dolgozott. Az összefogás eredménye számtalan műemlék megmentése. Az Építési Minisztérium a városrendezési tervek elkészítése céljából 1952-ben elkészítette Sopron városképi és műemléki vizsgálatát, amely alapja a városrendezés, a városkép javítása és a műemléki helyreállítások tervszerű végzésének. A Tudományos Akadémia 1953-ban „Sopron és környéke” című kötetével indította el a magyar műemléki topográfiák sorozatát. A könyv bővített kiadása 1956-ban újra megjelent.

Az Építési Minisztérium, a VB. és az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség elkészítette a belváros szanalási tervét. A műemlékek fenntartása csak úgy képzelhető el, ha azoknak korszerű rendeltetést adunk. A belváros esetében a lakások korszerű átépítésére van szükség. Ismeretes a belvárosi lakóházakban uralkodó — szociális és higiéniai szempontból egyaránt erősen kifogásolható — helyzet. Ha ezeket az épületeket műemlék értékük miatt fenn akarjuk tartani, akkor korszerű lakásokká kell átalakítani őket. A technikai és higiéniai követelmények mellett olyan szempontokra is ügyelni kell, mint pl. a benapozás. A belváros lassú helyreállítása megindult, a tervszerű munka megköveteli a szanalási terv elkészítését.

Tekintettel műemlékeink mennyiségére és értékére, az Építési Minisztérium 1957-ben a szakszerű műemlékvédelem érdekében Sopronban felállította a Műemléki Felügyelőséget, mely saját hitele terhére, saját építésvezetőségével az elmúlt évek során számos helyreállítást végzett. Befejezte az Új utca 16. számú házat, elkészítette az Új utca 11. számú házban levő XIV. sz.-i zsinagóga feltárását és restaurálását. Folyamatban van a Fegyvertár u. 3. számú ház helyreállítása lakás céljára és a Fabricius-ház helyreállítása, mely hazánk legszebb gótikus lakóépülete lesz. A Felügyelőség 1957-ben Sopron műemlékeire 340 000 Ft-ot költött. 1958-ban a fent említett műemlékek további helyreállítására 1 millió Ft-ot fordított. 1959-ben 740 000 forint volt előirányozva a Fabricius-ház, Fegyvertár u. 3., az Új u. 11. és az Új u. 16. számú ház befejezésére. Egyedül Sopronban végez a Műemléki Felügyelőség építésvezetősége az Ingatlankezelő Vállalat részére is munkát, ezzel lehetővé téve 1958—1959-ben, hogy a kapacitás hiányában fel nem használt összegek egy részét a Szent György u. 8., a Szt. Mihály u. 14., az Új u. 9. szám alatti lakóházak helyreállítására fordították; így fél millió Ft került beépítésre.

A Városi Tanács műemlékvédelmi munkái közül az elsők voltak a Szt. Mihály- és bencés-templom tornyán végzett állagvédelmi munkák, a Szentháromság-szobor restaurálása, a Szt. György utca 22. számú ház loggiás udvarának, a Lásos-ház, a Fegyvertár u. 1—3. épületek megmentése, a Domonkos utca 2. szám alatti fafaragásos kapu, a Bástyá út 42. sz. „Esernyősház”, Fövényverem u. 29., Balfi utca 62. számú, Bástyá téri várfalak, az Orsolya téri általános iskola, Széchenyi Gimnázium, Berzsényi Gimnázium. Az Ingatlankezelő Vállalat helyreállította a Szt. György u. 1—3., Dózsa utca 6., Ógabona tér 18., Domonkos u. 2., Fövényverem u. 1—5., 15—17., Balfi utca 4., Szeder u. 4., Lenin krt. 29., Lenin krt. 55., Széchenyi tér 1—2. számú műemlékjellegű és városképi jelentőségű épületeket.

Sok műemlék helyreállítása megtörtént, de műemlékeink számához és állapothoz viszonyítva mégis nagyon kevés. Sajnos (de természetes) a műemléki

és műemlékvédelmi jellegű épületeink vannak romos állapotban. A Tanács ezek megmentésére külön akcióba kezdett. Sopronban a lakáskérdés és műemlékvédelem egymástól elválaszthatatlan feladattá vált. Az 1957. április 10-én megtartott tanácsülés elfogadta Sopron város távlati tervét, amelyben természetesen a lakáshelyzet megjavítása került a legelső helyre. Idézek a tanácsülés beszámolójából:

„Évente legalább 150 új lakás építését tervezzük. Úgy gondoljuk, hogy ez nem túlzott igény, figyelembe véve Sopron város rohamosan romlandó lakásvizonyait. Sopronban évente 50—60 lakás válik életveszélyessé, lakhatatlanná. Ez a szám az építészek véleménye szerint is progresszíve emelkedni fog mindaddig, míg a megtépázott régi épületeinkre nem költünk többet, illetve míg rendbe nem hozzuk őket. Éppen ezért évenként a 150 új lakás nem túlzott követelmény. 150 lakás költségét 10 évre vetítve kb. 160—170 millió forintban kell előirányozni. Az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében levő veszélyes, részben műemlék és műemlékjellegű épületek felújítására az utóbbi években kb. 5 millió forintot költöttünk, az idén is. A további kilenc évre 63 millió forintot irányzunk elő. Ez nagyon fontos feladata a Tanácsnak és a KIK-nek, mert ezek a régi épületek a II. világháborúban nagyon megrongálódtak és évről-évre romlanak, szinte hatványozott mértékben, és ha nem végezzük el a kötelező megóvási és felújítási munkákat, akkor épületeink százait mint menthetetlen romépületeket bonthatjuk le. Ettől pedig óvakodnunk kell, mert nemcsak lakásokat, hanem olyan értékeket, műemlékeket veszünk el, amelyeket soha többé pótolni nem lehet. Úgy járunk, mint a Lunkányi-házzal és egynéhány pótolhatatlan épületünkkel.”

A Tanács munkájának nagy részét e kérdés megoldására fordította. Az 1957. június 18-án ülésező tanács a következőkről számol be:

„A legutóbbi tanácsülés, melyet 1957. április 10-én tartottunk, fontos fel-

Új háztömb a Sztálin téren. (Torma József felvétele)

adatot tűzött a végrehajtó bizottság elé. Megtárgyaltuk Sopron város távlati tervét. Már akkor meghatároztuk, hogy erre a távlati tervre miért van szükség. A tanácsülés határozata alapján a 10 éves tervet átdolgoztuk, olyan reális tervet állapítottunk meg, amelynek végrehajtása az előttünk álló 10 esztendőben feltétlenül valóra is válik. Eljártunk főhatóságainknál is, hogy megismertessük velük távlati tervünket, másrészt azért, hogy főhatóságaink a tervek ismeretében évről-évre támogassák ügyünket. A végleges tervet az állandó bizottságok bevonásával, a műszaki és természettudományos egyesületek szakembereivel és a Tervező Iroda szakembereinek segítségével készítettük el. Az említett tervek és szakemberek segítségével készítettünk egy „szofort” programot, amelyet SOS tervnek neveztünk el. Ebben a sürgős programban írásban fektettük le és térképpel és fényképfelvétellel igazoltuk, hogy Sopron város házainak nagy része súlyosan megrongált állapotban van. 1956. január 1. óta tönkrement, illetve lakhatatlanná vált 138 lakás és ez a szám évről-évre progresszíve emelkedik. Nemcsak házak, lakások mentek tönkre, hanem városunk határain túlmenő országos értékeket képviselő műemlékek, amelyek nemcsak Sopron városának, hanem az egész ország idegenforgalmának szempontjából rendkívül jelentősek. Ezek megmentésére kértünk segítséget. A Terv Hivatalban, az Építési Minisztériumban eljárva a tervünkhöz — az ország anyagi bázisához mérten — a legmesszebbmenő segítséget ígérték. Műemlékeink megmentése érdekében a közeljövőben akarunk Sopronban tartani egy országos jellegű műemlékvédelmi ankétot, amelyre az országos főhatóságok vezetőit, a legjobb szakembereket, üzemek dolgozóit meghívjuk, hogy ez az ankét is mondja ki ugyanazt, amit a sürgősségi tervben lefektettünk.”

Az ankét műemlékvédelmi ankétnak indult, de mivel a műemlékvédelem elsősorban lakásvédelem, a VB. úgy döntött, hogy az ankétnak „Sopron problémái” címet adja, így nem kell eltérni a tárgytól, ha valamennyi égető problémának hangot adunk. Az ankét 1957. október 11-én 9 órai kezdettel a Liszt Ferenc klubhelyiségben ülésezett. Részt vettek az illetékes pártszervek, országos főhatóságok vezetői, a város vezetői, üzemi munkások, szakemberek, a sajtó képviselői, 70 fő. A vázlat Sopron problémáiról első helyen említette a lakásépítkezést és a meglévő rossz állapotban levő műemléki és műemlékjellegű épületek helyreállítását. Mit mond erről a vázlat? „Sopron elhanyagoltsága igen nagyfokú. Egymás után dőlnek össze pótolhatatlan műemlékeink. Az állami kezelésben levő 6013 lakás közül közel 1598, közel 27 % veszélyes állapotban van. Az évi összeg, amit az Ingatlankezelő Vállalat a lakóépületek felújítására és karbantartására kap, olyan csekély, hogy azzal nem képes a lakóházak progresszíve növekvő pusztulásának gátat vetni. A Vállalat kezelésében levő épületek megmentése céljából 10 éven át kb. évi 18 millió forintos hitelre volna szükség. A felújítás során a romos épületek helyreállítása útján 63 lakást is nyernénk. Az égető lakásínségre jellemző a 2300 jogos lakásigénylés.”

„Nehéz számításokat készíteni a szükséges felújítási összegek nagyságáról. De ha csak az állami kezelésben levő lakások értékének évi 1 %-át fordítottuk volna tatarozásra, akkor 1949 óta 108 millió forintot kellett volna áldozni. Ez az igény még nem veszi figyelembe a bombakárokat és a sok műemlék-épületet. Ezek további 100 millió forintot igényeltek volna az elmúlt években.

A szükséges összeggel szemben:

1951. évben	422 000 Ft-t	1955. évben	5 952 000 Ft-t
1952. „	1 187 000 „	1956. „	7 281 000 „
1953. „	1 562 000 „	1957. „	5 800 000 „
1954. „	2 900 000 „		

kapott az Ingatlankezelő Vállalat tatarozásra és felújításra.”

A Kisfaludy utcai új házak egyike
(Torma József felvétele)

Új házak a Kisfaludy utcában
(Torma József felvétele)

Az ankét azzal a reménnyel zárult, hogy az elkövetkező években sikerül a VB.-nek a lakáshelyzetten és az épületek állagán javítani. Az utána következő években a KIK-házak helyreállítására és felújítására fordított összegeket jelentős mértékben megemelték és minden remény megvan arra, hogy romos épületeink, lakóházaink, melyek műértékek is, megmenthetők lesznek.

1958-ban már 10 400 000 Ft-ot, 1959-ben már 14 500 000 Ft-ot, 1960-ban pedig 18 000 000 Ft-ot fordít erre a célra a város.

A magyar vidéki városok közül a II. világháborúban Sopront érte a legtöbb háborús kár. 3476 épülete közül rommá vált: 440 (13 %), súlyosan sérült: 381 (11 %), közepesen sérült: 1287 (37 %), kisebb kárt szenvedett: 1366 (39 %). A teljes épületkár az épületek értékének 36.5 %-a.

A 9160 lakásból elpusztult: 850 (10 %), súlyosan sérült: 1060 (12 %), részben használható maradt: 7250 (78 %).

A műemlék- és műemlékjellegű épületek közül elpusztult 65. 1957. végéig 2100 sérült lakás nyert helyreállítást.

Új lakás épült:	állami erőből:	magánépítkezésből:	összesen:
1945–1954-ig	182	132	314
1955-ben	42	24	66
1956-ban	8	28	36
1957-ben	80	41	121
1958-ban	84	34	118
1959-ben	65	22	87

A házak tatarozására évente fordítható 18 millió forint és a kormány nagyszerű lakásépítő programja lehetővé teszi, hogy Sopron lakóházait rendbehozzuk és az égető lakásproblémát megoldjuk.

Iskola és kultúra

Sopron iskolaváros és egyben magas színvonalú kultúrváros is. Számos oktatási és kulturális intézménye után kapta ezt a megtisztelő elnevezést. Oktatási intézményei:

Általános iskolák:

Petőfi téri,	Sztálin téri,
Színház utcai,	Sopronbánfalvi, Brennbergi u. 2.,
Mátyás király utcai,	Sopronkőhidai, Kőhida,
Orsolya téri,	Brennbergbányai,
Halász utcai,	Kellner Sándor ált. isk., Ferenczy J. u. 1.
Kurucdombi, Rozália u. 1.,	Hunyadi János utcai.

A második világháború nagyon megtépázta Sopron város iskoláit is. Közülük sok nem biztosította a tanításhoz és a tanuláshoz szükséges körülményeket, a nyugodt légkört. A tanács az iskolák helyzetének megjavítására nagyon sok energiát fordított. Erről tanúskodnak a tanácsülés és a Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei: „Egyes iskoláink — egyrészt a múlt rendszer örökségeként, másrészt a második világháború eredményeként — nincsenek olyan állapotban, hogy biztosíthatnák az eredményes tanítást és tanulást. A tanácsülés felhívja az Oktatási Állandó Bizottságot, hogy foglalkozzék az iskolák állapotával. Mozgósítani kell a város lakosságát, pedagógusokat, tanulókat, szülőket, hogy segítségükkel minél előbb lehetővé váljék tiszta, jól felszerelt, világos iskolák megteremtése.” (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1952. július 18.)

Az 1953. január 23-i tanácsülés már arról számolt be, hogy megindult az „Építsük, szépítsük iskoláinkat” mozgalom, amelybe a pedagógusokon és a tanulókon kívül a szülői munkaközösségek is bekapcsolódtak. Rendbehozzák

az elhanyagolt iskolatermeket, tisztítják az iskolák udvarait. Figyelmük az iskolán kívüli területekre is kiterjed: az Orsolya téri iskola az előtte levő Lunkányi-ház romos helyét parkosította, a Színház utcai iskola a Petőfi téren füvesített. A József Attila leánygimnázium az iskola előtt parkosított, rendbehozták az udvart stb.

Ugyanezen a tanácsülésen a tanácsstagok felhívták a figyelmet rá, hogy meglévő iskoláink szépítése mellett foglalkoznunk kell új tantermek létesítésével is, mert a szocializmus kedvező talaján a beiratkozott tanulók száma évről-évre növekszik. Idézem az egyik tanácsstag hozzászólását: „Foglalkozni kell a iskolák tanteremhiányával. A múlt évben 4100 volt az iskolakötelezettek száma, az idén 4825-re emelkedett. Ezzel szemben egy új iskola sem létesült. 25 tanteremben van váltakozó tanítás, fontos, hogy Sopronban egy új iskola létesüljön.”

A hozzászólók a Hunyadi János utcai romos iskolaépület helyreállítását tartják megvalósítandónak. A tanácsülés határozatában a következőket olvashatjuk: „Feltétlenül szükséges, hogy a vasúttól nyugatra eső városrész legalább egy nyolc osztályos általános iskolát kapjon. A tanácsülés utasítja a Végrehajtó Bizottságot, hogy az iskola felépítéséhez szükséges anyagi eszközöket teremtse elő. A tanácsülés a Hunyadi János utcai romos iskola helyreállítását megvalósíthatónak tartja és felhívja a VB-t, hogy dolgozza ki a helyreállítására szükséges tervet.”

A VB-nak fontos feladatává vált a váltakozó tanítás felszámolása. A tanácsülés határozatainak szellemében dolgozva, 1955-ben az Orsolya téri (a múlt örökségeként ránk maradt teljesen egészségtelen, sötét, düledező) általános iskolát 3500/m Ft összegben átalakították és 1956-ban befejeződött a Hunyadi János utcai általános iskola építkezése, amelynek költségei meghaladták a 2500/m Ft-ot. E két iskola helyreállítása jelentős mértékben megjavította a tanulók elhelyezését. A volt ev. teológia általános iskolává történő átszervezése abba a szerencsés

A Hunyadi János utcai ált. iskola. (Torma J. felvétele)

helyzetbe juttatta a várost, hogy ma már csak egy helyen van váltakozó tanítás. Iskoláink megszépültek, a szocialista társadalomhoz méltó körülmények között tanulhatnak fiataljaink. Azt mondanom sem kell, hogy a tanács, a párt és a kormány iskolapolitikája nélkül ilyen eredményeket nem érhetett volna el. Hiába lett volna a tömegek aktivitása és a tanács akarata. Kormányzatunk nagy összegeket fordít ifjúságunk nevelésére.

Mutassák a számok általános iskoláink fejlődését! Iskoláink fenntartásához az állam a város költségvetésében biztosítja a szükséges összeget.

Év	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.
Alt. isk. száma	9	9	9	10	10	10	11	12	12
Tanulók száma	3772	3650	3832	4336	4676	4879	4472	5184	5120
Tanuló csop. száma	132	133	133	129	140	153	159	160	162
Napk. otth. étkezők sz.				390	423	540	500	620	650
Napk. otth. kiad.									
1000 Ft-ban	1873	2244	2274	6091	7896	5343	6580	8285	8631
Ép. karbant. 1000 Ft-ban	117	76	247	2375	3796	438	213	390	978

A felszabadulás előtt napközi otthona a városnak egyáltalán nem volt, ma 9 napközi otthona van. A tőkés világban nem törődtek a dolgozó anyák gondjaival, viszont annál többet a felszabadulás után. Nagyobb létszámú üzemek külön rendelkeznek napközi otthonnal és óvodával.

A felszabadulás előtt 8 óvodája volt a városnak, ma a következő óvodái vannak:

1. sz. István bíró u. 2.	8. sz. Kossuth L. u. 26.
2. sz. Uzsoda u. 9.	9. sz. Brennbergbánya
3. sz. Alsólőver u. 28.	10. sz. Bánfalva
4. sz. Zsilip u. 1.	11. sz. Ferenczy János u. 1.
5. sz. Halász u. 27.	12. sz. Árpád u. 2.
6. sz. Halász u. 46.	13. sz. Sztálin tér 51.
7. sz. Rozália u. 3.	

A költségvetésben előirányzott összegek évről-évre emelkedtek. A következő statisztika bizonyítja állandó fejlődésüket:

Év	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.
Foglalk. csop. száma	20	27	27	27	27	27	30	30	31
Étkező gyerekek száma	250	260	260	270	270	325	330	366	490
Össz. kiad. 1000 Ft-ban	632	1137	1281	1236	1223	1581	1643	1888	2000
Épület karbantartás	31000	16000	39000	42000	29000	36000	24000	119000	107000

A középiskolák nem tartoznak a helyi tanács fennhatósága alá, a VB. mégis törődött ezekkel az intézményekkel is. Az 1954. április 23-i tanácsülés hozzászólásai igazolják, hogy az egész város megmozdult, ha valamilyen oktatási intézményét veszély fenyegette. Többen felszólaltak, hogy miért akarják a tanítóképzőt Sopronból elvinni. A tanácsülés határozata tiltakozik az elvitel ellen. Sajnos, a tanítóképzőket nem sikerült Sopronban tartani, mert vonzó-területek szerint a főhatóság állapította meg, hol lesz tanítóképzés. Kárpótlásul viszont az óvónőkészítőt felsőfokú intézetté fejlesztették, amely az 1959—60-as oktatási évben indult meg a Ferenczy János utcában. Meglévő középiskoláink nagyon szépen fejlődtek. A következő statisztika bizonyítja ezt:

Év	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.
Középiskolák száma	10	10	11	12	11	11	10	9	8
Tanulók száma	1550	1661	1509	2129	1344	1498	1690	1772	1950
Tanulócsop. száma	48	49	55	68	48	46	42	39	42
Össz. kiadás 1000 Ft-ban	2191	2657	3463	4187	3628	4530	3877	3212	3384

A Bányászati Egyetem Sopronban való maradásáért is komoly küzdelmet folytatott a város. Nehezen vált meg egyetemétől, amelynek 1921-ben helyet

Az Orsolya téri ált. iskola a helyreállítás után
(Torma J. felvétele)

Az Orsolya-téri ált. iskola újjáalakított előcsarnoka
(Torma J. felvétele)

adott és azóta sajátjának tekintett. Az egyetem az 1959—60-as oktatási évet már Miskolcon kezdte. Itt maradt azonban az Erdőmérnöki Főiskola. Minden rossznak van jó oldala: nem szűkölködnek tantermekben, kutató laboratóriumokban. Az erdőmérnöki képzés és kutatás azóta zavartalanul folyik.

Sopron kulturális életének 10 éves fejlődéséről írni nagyon nehéz feladat. 10 év nem hosszú idő, de a kultúrát szerető lakosság olyan sokat alkotott, amely megérdemelné, hogy minden létesítménnyel külön foglalkozzanak. E rövid cikkben nem lehet másra, csak a száraz tényekre támaszkodni. Mepróbálom bevezetőben ezeket úgy összefoglalni, hogy a tények között a lényeges mondanivaló kidomborodjék:

A soproni ember büszke városa műtörténeti kincseire és védi, ápolja a kulturális hagyományokat is. Már a középkorban, a kispolgárság körében akadtak emberek, akik a város helyi kultúrájának fáklyavivői voltak és a soproni ember nemzedékről-nemzedékre megőrzi, ápolja városa haladó hagyományait, műkinccseit, kultúráját, természeti szépségeit. Sopronban a szülőföld ismerete a legnagyobb megbecsülést kapta. Nagyon sok embert lehetne felsorolni, akik helytörténeti kutatásokat végeztek és hagytak ránk értékes dokumentumokat, tanulmányokat a város kelta-, római-, középkori, vagy újabb-kori történetére vonatkozóan. A szülőföld ismerete és ismertetése a szűkebb haza szeretetére lelkesítette és lelkesíti még ma is a soproni embereket. A soproni ember szereti városát, lelkesedik, ha hallja dicsérni a belváros műemlékes szépségeit, lelkesedik a szimfónikus zenekaráért, a Löverekért, az erdőért, amely átöleli a várost. Lelkesedése tettekre készlet. Ez nem provincializmus, nem szűk lokálpatriotizmus, hanem része — mint a soproniak mondják —, egyik gyöngyszeme az egyetemes magyar kultúrának.

Sopronnak nagyon sok mondanivalója van és fővárosunk mellett a magyar kultúra műtörténeti kincseinek, a szocialista-realista művészetnek, a zenekultúrának fontos helyévé válhat. Mondanivalójának közlése igazán csak most válik lehetővé. Pártunk, népi demokratikus kormányzatunk gazdasági és erkölcsi segítséget ad. Sopron tudósai, műtörténészei, írói, zenei dolgozói pedig az eddig tanúsított lelkesedéssel ápolják a város haladó hagyományait, helyi kultúráját, nem maradva el nagy elődeink mögött, akik ránk hagyták örökségül lángoló hazaszeretetüket, haladó kultúránk fejlesztését.

A kulturális megmozdulások középpontja a Városi Tanács Liszt Ferenc Kultúrháza, ezt nemcsak központi fekvésének és nagy reprezentatív termeinek köszönheti, hanem annak is, hogy a tanács sokat törődött vele és tervbe vette az elég rossz állapotban levő volt kaszinó épületének helyreállítását, a kultúra központi helyévé való átépítését. Ennek megvalósítása lassú ütemben folyik — a tanács anyagi erejéhez mérten —, hisz a teljes helyreállítás többmillió forintot igényel. Az épületet a tanács 1952-ben vette át — előtte a SZOT kezelésében volt. 1952. december 31-én tartotta a Liszt Ferenc Művelődési Ház avatóünnepségét. A művelődési ház az első évben 151 000,— Ft költségvetéssel dolgozott, 1954-ben már 436 000,— Ft volt az előirányzott költségvetés és azóta is tartják ezt az összeget. Az épület karbantartása teljes egészében a Városi Tanácsra hárul. Az előcsarnok felett fűdémcsereire volt szükség, a termeket használható állapotba kellett hozni, tetőt javítani stb.

Megvalósítás alatt van a kultúrház központi fűtése s ez 1960 végére befejezést nyer. A Liszt Ferenc Kultúrház politikai és tudományos előadások helye, itt rendezik meg a szimfónikus zenekar koncertjeit, kiállításokat, bálakat stb. A kultúrházban otthonra találtak különféle kulturális szakkörök. A földszint helyiségeiben van a könyvtár és a Liszt Ferenc Klub.

A Liszt Ferenc Klubot a Városi Tanács létesítette (a megnyitás napja 1956.

július 6.) azzal a céllal, hogy Sopron város dolgozóinak kulturális szórakozása és ismereteinek bővítése ezen a helyen lehetővé váljék. Minden pénteken este 6 órakor vannak előadások, melyek politikai, társadalomtudományi, irodalmi, természettudományi, művészeti témájúak. Egy-egy előadáson 30—80 fő van jelen.

A városi könyvtár a Lackner Kristóf utcában volt, és a háborús események következtében igen súlyos károkat szenvedett. Elveszett 10 000 kötet könyv az összes nyilvántartással. A kommunista párt szorgalmazására a régi helyén a könyvtár 1946. december 10-én megnyitotta kapuit. 1952-ben a könyvtárt átszervezték járási könyvtárrá és régi helyéről (amely kicsi volt és alkalmatlan) átkerült a volt kaszinó épületébe. A VB. az átszervezéssel nem értett egyet és több felterjesztéssel és VB. határozattal elérte, hogy a tanács a járási könyvtárból a városi részleget visszakarta.

A könyvtár városi részlegének könyvállománya 40 000 kötet. A pusztá szá-mok mögött azonban szinte felmérhetetlen a fejlődés. Erre vonatkozóan idézem az 1955. november 17-i tanácsülés észrevételeit: „A könyvtár jelentős szerepet játszik a dolgozók műveltségének emelésében. Népszerűvé válása azt bizonyítja, hogy a dolgozókban elevenen él a művelődés vágya. Könnyen érzékelhető a téma a számok tükrében: 1947-ben az olvasók száma: 785, a kölcsönzött kötetek száma 30 921 volt. 1954-ben az olvasók száma: 2661-re emelkedett, a kölcsönzött köte-tek száma pedig 140 288-ra. Hét év alatt az olvasók száma háromszorosára, a kölcsönzött könyvek száma négyszeresére emelkedett. A könyvtár olvasótermét havonta átlag 410—430 olvasó látogatja. A folyóiratokon kívül átlag 550 könyvet vesznek igénybe, és ezenkívül még több üzem kultúrháza rendelkezik könyv-tárral.”

Sopronban több kultúrház van. 1952-ben létesült az Ady Endre Kultúrház 4 millió forint költséggel a Malátagyár helyén. Eredetileg a SOTEX-üzem kultúr-házának építette az akkori szovjet üzemvezetőség, később a négy textiles üzem kultúrházává szervezték át, mely a legszebben berendezett és felszerelt ilyen intézmény Sopronban. Ady Endre nevét kapta. Évi költségvetése 465 231,— Ft, amelyet a SZOT biztosít.

Nagyon szép és tartalmas kultúrház a Petőfi Kultúrház, amely 1950-ben épült a Zárgyár kultúrotthonaként, szintén a szovjet gyárvezetés anyagi támogatásával. Ez a kultúrotthon tette lehetővé, hogy a Soproni Vasas Művészegyüt-tes munkája fellendült és szinte a hivatásos színművészeket megközelítő ered-ményeket érhetett el.

Költségvetéssel dolgozó kultúrháza még az Állami Gazdaságnak van. 1959-ben már 190 810,— Ft a költségvetése. Ezenkívül nagyon szép kultúrháza van az Asztalosüzemnek, Ruhagyárnak, de minden jelentős üzemnek is van kisebb-nagyobb kultúrterme.

Sopron város kulturális életének nagyon szép megnyilvánulása magas, orszá-gos viszonylatban is elismert zenekultúrája, amely a város szimfónikus zene-karában ölt testet. Több mint 125 évvel ezelőtt (1829-ben) alakult. Már alakulá-sának első éveiben is Sopron zeneváros hírében állott. Hírneve egyre több neves művész csábított ide. A szimfónikus zenekar még ma is virágzik, s hogy több mint 125 év viharai az egyesületet nem sodorták el, annak köszönhető, hogy mindig akadtak lelkes emberek, akik a zenekar fenntartásáért és működéséért küzdöttek, különösképpen karnagyai és a zenekar tagjai. Napjainkban sincs lel-kesedésben hiány. A Liszt Ferenc Szimfónikus Zenekart a város lakossága magáénak érzi. A zenekar tagjai dolgozó emberek: tanárok, orvosok mellett ott látjuk működni a gyárak munkásait. E lelkesedés nélkül sok évtized óta nem létezne már szimfónikus zenekar. Létezése több ízben veszélyben forgott. A VB. a zenerajongók biztatására — amikor a zeneegyesület 1951-ben beszüntette

működését — elhatározta, hogy a fennálló törvényes rendelkezések kereteiben a zenekari együttes működését továbbra is biztosítja. A Minisztertanács 247/1950. (X. 1.) sz. rendelete szerint hangversenyeket kizárólag közületek, szak-szervezetek, tömegszervezetek és állami vállalatok rendezhetnek. A Minisztertanács e rendelkezésében meg volt adva a lehetőség arra, hogy a város a szimfónikus zenekar további működését biztosítsa.

A VB. a Liszt Ferenc Szimfónikus Zenekar fenntartását rendelettel szabályozta, kimondta, hogy a zenekart fenntartja és megállapította annak szervezetét, működésének feltételeit. Ezt a szabályrendeletet a Megyei Tanács jóváhagyta, a Népművelési Minisztérium — mint felügyeleti hatóság — tudomásul vette. A következő anyagi támogatást sikerült a tanácsnak biztosítania:

1950. évben	12 000,— Ft Megyei Tanács támogatása
1951. évben	12 000,— Ft Megyei Tanács támogatása
1952. évben	24 000,— Ft Népművelési Minisztérium támogatása
1953. évben	24 000,— Ft Népművelési Minisztérium támogatása.

Ezeket a hozzájárulásokat csak hosszú utánjárással lehetett biztosítani, évről-évre, újra és újra.

Az 1953. május 29-i tanácsülés nagyobb terjedelemben foglalkozott a szimfónikus zenekarral, mert a Népművelési Minisztérium hozzájárulása nem volt elég, s a hiányzó összeget a tanács a költségvetésben szeretne volna biztosítani.

Ez a tanácsülés újra kimondta a szimfónikus zenekar fenntartásának szükségességét, tekintettel a város zeneszeretetére. Idézek a tanácsülés jegyzőkönyvéből: „A városi szimfónikus zenekar most harmadik éve működik és számos üzemi és alkalmi hangverseny mellett minden évben megrendezte hat estéből álló bérleti hangversenysorozatát. A szimfónikus zenekar működésének anyagi kiadásai a város háztartási költségvetésében nincsenek előirányozva, ez nagyon megnehezítette a szimfónikus zenekar működését. Durva számítás szerint mintegy 80 000,— Ft-os kiadásról van szó, amelynek kb. fele megtérül a hangversenyek várható bevételéből. Mivel kulturális szükséglet kielégítéséről van szó, feltétlenül támogatnunk kell, hogy a szimfónikus zenekar a következő költségvetési évben költségvetésünkben anyagi fedezetet kapjon. Azért javasoljuk, hogy a Városi Tanács mondja ki határozatban újból a városi szimfónikus zenekar fenntartásának szükségességét, kérje a VB. útján a Pénzügyminisztériumot, hogy a f. évben pótköltségvetés keretében, a jövő évben pedig rendes költségvetésben a szimfónikus zenekar szükségleteit biztosítsa. Feliratunkat küldjük meg a Népművelési Minisztériumnak is és kérjük támogatását.”

1954-ben sikerült újra a Népművelési Minisztériumtól 36 000,— Ft támogatást kapni és a tanácsnak is sikerült 21 000,— Ft-ot biztosítani a szimfónikus zenekar számára. Bár a költségvetésben nem volt lehetőség a szükséges összeg biztosítására, a VB. mégis elhatározta, hogy a szimfónikus zenekart minden körülmények között fenntartja. Idézem az idevonatkozó, 1955. január 21-én hozott VB-i határozatot: „A Soproni Liszt Ferenc Szimfónikus Zenekar jelentős mértékben hozzájárul városunk zenekultúrájának színvonalához, fejlesztéséhez. A zenekar fenntartása évi 100 000,— Ft költséggel biztosítható, melyből 25 000,— Ft megtérül. Ezt az összeget a VB. a vállalatfejlesztési alap költségvetési részéből biztosítja.”

Ebben az évben vált lehetővé, hogy a tanács várospolitikai tervet készíthet és bizonyos pénzkeretek felett szabadon rendelkezhet. A tanács megragadta az alkalmat és már az első várospolitikai tervben a szimfónikus zenekar költségvetése helyet kapott.

Költségvetés

a Városi Tanács Szimfónikus Zenekara 1955. évi költségvetésére.

Zenekari próbák, 60 próba	á 564,— Ft	33 840,— Ft
Hat zenekari hangverseny	á 1410,— Ft	8 460,— Ft
Vendégművészek		12 000,— Ft
Karnagy 6 hangversenyre		3 000,— Ft
Kisegítő zenészek		3 000,— Ft
Kotta kölcsöndíj		1 200,— Ft
Terembér		4 200,— Ft
Nyomda		2 000,— Ft
Hirdető Vállalat		900,— Ft
Jegyszedő		840,— Ft
Műszaki személyzet		1 300,— Ft
Jegyárusító		1 200,— Ft
Jegygarbitúra		120,— Ft
Karnagy, gondnok stb.		12 000,— Ft
Kottamásolás		1 360,— Ft
Összesen:		85 420,— Ft
Előre nem látható kiadásokra		2 580,— Ft
Összesen:		88 000,— Ft
Városi Tanács támogatása		40 000,— Ft
Népművelési Minisztérium		48 000,— Ft

A Városi Tanács hozzájárulását a várospolitikai terv keretéből folyósítja. 1955. III. 18-án a VB. ülésén a várospolitikai tervet, benne a szimfónikus zenekar költségvetését is elfogadta, és azóta is a várospolitikai tervben állítja be a szimfónikus zenekar költségvetését. Ezenkívül 1958 óta a város egy fúvószenekar fenntartásához is biztosítja a szükséges összeget.

A felszabadulás után 4 fúvószenekar alakult (GYSEV, SOTEX, Pamut és a Vasas), létük nem volt reális, mert csak egymás segítségével tudtak működni. Pl: A GYSEV fúvószenekarban csak 1 vasutas játszott. A nehézségek következtében ezek a zenekarok megszűntek. A tanács felismerte a fúvószenekar szükségességét és megvette a GYSEV zenekar teljes zenekari felszerelését 30 000,— Ft-ért, de a zenekar létesítésére — különféle nehézségek következtében, amelyek inkább személyi természetűek voltak — mégis csak 1947-ben kerülhetett sor. A fúvószenekar működéséhez a költségvetésbe 35 000,— Ft-ot sikerült beállítani, amelyet az 1960-as évben 3000,— Ft-tal megemeltek. A közsgfejlesztési alapból pedig 50 000,— Ft-ot biztosított a tanács egyenruha szerzésére. A fúvószenekar 43 tagú, mind üzemi dolgozók.

Zeneoktatásunk területén is óriási a fejlődés. A felszabadulás után a Zeneiskola növendékeinek és tantestületének száma megkétszereződött: a felszabadulás előtti 4 kinevezett tanárral szemben ma 13, 5 óraadó tanárral szemben ma 12 működik; 380 tanulóval szemben 659 tanuló látogatja a Zeneiskolát. Kormányzatunk lehetővé teszi szélesebb néprétegek zenei műveltségének fejlesztését.

A tanulók származás szerinti megoszlása:

Munkás	154,
Paraszt	116,
Ertelmiség	249,
Alkalmazott	103,
Egyéb	52.

Említésre méltó, hogy az államosítás után a dolgozók kívánságára az iskola vezetősége megszervezte a fúvós tanszakot is, amelynek hallgatói legnagyobb-részt felnőtt üzemi dolgozók.

A lakosság körében az állandó bizottságokban egyre több hangot kapott a Soproni Szemle újra kiadásának szükségessége, amely 1944-ben jelent meg

utoljára. Erre vonatkozóan az állandó bizottságok több javaslatot terjesztettek a VB. elé, amely legnagyobb megértéssel támogatta a Soproni Szemle újbóli kiadását. A soproni emberek lelkesedése és a levéltárban őrzött rengeteg feldolgozatlan történelmi anyag a kiadás mellett szólt. A megvalósulás útja a népművelési miniszternek címzett felterjesztéssel veszi kezdetét 1954. július 10-én (több aláírással). A Népművelési Minisztérium értesítette a tanácsot, hogy illetékességből a város kérelmét a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalához tette át, ahonnan 1951. szeptember 9-én írásban ígéretet adtak, hogy foglalkoznak a kérelemmel. Voltak akadályok is, amelyeket le kellett küzdeni. A háború után országos viszonylatban még nem volt példa hasonló tudományos helytörténeti folyóirat kiadására; a főhatóságok kételkedtek a folyóirat tudományos színvonalában, azonkívül cikkekkkel való folyamatos ellátását is kétségbe vonták. Anyagi bázist kellett teremteni. 1954-ben még megoldhatatlannak látszott a folyóirat kiadása, de néhány lelkes rajongó biztatására a VB. szívósan kitarított a Soproni Szemle kiadására mellett. A kitartó harcot eredmény koronázta. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala U—106/955. sz. leiratában közölte a Végrehajtó Bizottsággal, hogy a Soproni Szemle kiadásához hozzájárul. Idézem az engedély szövegét: „Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának. Értesítjük, hogy a Soproni Szemle című helytörténeti folyóirat megjelenéséhez hozzájárultunk. A lap negyedévenként egyszer, 17,5x25 cm méretben, kb. 6 ív terjedelemben 500—1000 példányig terjedő mennyiségben nyomható. Az okmány-szerű engedély-okiratot későbbi időpontban adjuk ki.”

Az engedély alapján a VB. 1955. január 21-i ülésén már határozott intézkedéseket tesz. Idézek: „A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának engedélye alapján a VB. elrendeli a Soproni Szemle című helytörténeti tudományos folyóirat kiadását. A VB. elrendeli, hogy a folyóirat szerkesztésének részletes szabályai anyagi fedezetének tervezetét — benne a tanács anyagi hozzájárulását — az Igazgatási Osztály legkésőbb 1955. március 31-ig terjessze a VB. elé.”

A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának U—106/1955. sz. újabb leirata a következőket közölte a Végrehajtó Bizottsággal: „Illetékes fórumok jelenleg mérlegelik, hogy Győr-Sopron megyében egy kulturális folyóirat jelenjék meg, amely tartalmában azonos lenne a Soproni Szemle most készülő számával. Tervek szerint a Győr-Sopron megyei Szemle magába foglalná az egész megye helytörténeti, kulturális és egyéb vonatkozású anyagát is. Végleges döntésig — melyet igyekszünk megsűrgetni — a Soproni Szemle megjelenését kérem elhalasztani. Budapest, 1955. II. 4.”

A Végrehajtó Bizottság 86—2—6/1955. III. sz. újbóli felterjesztésére és kérelmére a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala a Szemle kiadásához véglegesen hozzájárult. Az első kettős szám 1955. őszén jelent meg és azóta minden negyedévben 1000 példányszámban pontosan megjelenik. Beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A szerkesztő bizottság a felelős szerkesztővel az élen biztosítja a folyóirat tudományos színvonalát. A VB. a Szemle kiadásának anyagi fedezetéhez évente 20 000,— Ft-tal járul hozzá.

Sopron városának feldolgozatlan történelmi dokumentumai szinte megkövetelték a Szemle kiadását. A történelmi dokumentumok feldolgozása része hazánk egyetemes történetének, a soproni emberek lelkesedése és kutatóvágyása pedig biztosítja az értékes történelmi anyag feldolgozásának.

Már az első számot nagy érdeklődés előzte meg, de nézzük meg, mit mond erről a tanácsülés.

„Szeretnénk külön is megemlékezni röviden a 10 esztendő után új köntösben, új tartalommal ismét megjelent Soproni Szemléről. Ennek a helytörténeti folyóiratnak a felszabadulást megelőző 8 esztendőben is értékes eredményei szü-

lettek már városunk művelődéstörténeti kérdéseinek tisztázását illetően. Értethető, hogy a helytörténeti kutatások iránt érdeklődők vagy éppen városunkban élő dolgozók igen nagy várákozással tekintettek a folyóirat október elején megjelent két összevont száma elé. Már az első szám alapján is megállapítható, hogy Csatkai Endre szerkesztő irányításával értékes tartalommal sikerült megtölteni a Soproni Szemlét, s kivitelezése is igényességre és jó ízlésre vall. A Városi Tanács VB. anyagilag is támogatja a folyóiratot, de egyúttal várja is, hogy a múlt igazi értékeinek meglátásán túlmenően tágabb teret nyisson a felszabadulás óta eltelt 10 esztendő művelődéstörténeti kérdései számára. Örömmel vesszük tudomásul, hogy a folyóirat még ez évben megjelenő 3.—4. összevont számában értékes, színes cikkek jelennek meg Bartók Béla soproni szerepléseiről, a Liszt Ferenc Múzeum 10 éves fejlődéséről, a kapuvári parasztfelkelésről stb.

Csatkai Endre szerkesztővel együtt valljuk: nem a múltba visszaködlő hidat építünk, hanem olyant, amelynek pillérsora átnyúlik a jelenbe is és a népi demokrácia építéséhez szolgáltat a soproni kincsesbányákból anyagot.”

(Tanácsülési jkv. 1955. november 17.)

Sopron színhéztörténete több mint 200 éves. Első rendszeres előadások már 1754-ben voltak. Színházidényben szinte megszakítás nélkül működtek Sopronban különféle színtársulatok, s éppen ezért érthető volt Sopron város dolgozóinak ragaszkodása a színházhoz: szinte senki sem tudott beletörődni, hogy a színház falai előadások nélkül, üresen tátongjanak. Voltak ugyan alkalmi előadások, de a város közönsége nem volt ezzel a megoldással megelégedve. Az állandó bizottsági üléseken és a tanácstagí beszámolókon az állandó színház megvalósítása nagyon sok hangot kapott. Az 1953. május 29-i tanácsülés a hozzászólások szorgalmazására az állandó színház megvalósítására hoz határozatot. Ugyanez évi, szeptember 28-i tanácsülés újabb határozata a következőket mondja:

„Sopron város az utóbbi években nélkülözöte az állandó színtársulat működését, bár időközönként egy-egy előadásra kapunk vendégszereplőket, ez azonban nem elegendő. A város kultúrigénye ezzel nem elégíthető ki. Felhívja a tanácsülés a VB-t, hogy járjon el a Népművelési Minisztériumban, hogy Sopron egy állandó színtársulatot kapjon, legalább a téli hónapokra.”

A tett intézkedésekről az 1955. november 17-i tanácsülés a következőképpen számol be: „Városunk kulturális életének megoldatlan problémája az állandó színház kérdése. Sopron város dolgozóí nem egy ízben igényelték és igénylik még ma is a nívós színházi előadásokat és hangsúlyozni kell, nem elégszenek meg az országos hangversenyrendező szervek által rendezett ún. esztrád-műsorokkal. Igényeiknek a tanácsüléseken is számos felszólalásban adtak hangot, és kérték a Városi Tanács VB-t a szükséges lépések megtételére. Ennek nyomán a VB. felterjesztéssel élt a Népművelési Minisztériumhoz az állandó színház szervezése tárgyában. Erőfeszítések nyomán sikerült némi eredményt elérni és addig is, amíg Sopronban az állandó színház létesítése nem válhat valóra, a Népművelési Minisztérium kötelezte a győri Kisfaludy Színházat 80, az Állami Faluszínházat pedig évi 40 előadás megtartására. Természetesen eredmény ez a megoldás is, de csak átmeneti. Ugyanis határozott ígéretet kaptunk arra, hogy Sopron város állandó színháza az 1956-os évben megszervezésre kerül.”

Az állandó színház megvalósítására 1956-ban nem kerülhetett sor. Az ellenforradalom meggátolta ezt. A probléma akuttá vált. Szinte minden tanácsülésen kérdéseket tettek fel ezzel kapcsolatban. Az 1957. július 18-i tanácsülés a színházra vonatkozóan a következő jelentést teszi: „Már évek óta küzdöttünk eredménytelenül a színház megindításáért. Többször kaptunk ígéretet, de az ígéretet sohasem váltották valóra. Jelen pillanatban a következőképpen tudunk róla beszámolni: Úgy volt, hogy az idén kapunk állandó színházat, de erre is mint

mindenre, kevesebb pénz áll rendelkezésre az ellenforradalom okozta károk miatt. Nem lesz ugyan állandó színházunk, azonban a minisztérium arra törekszik, hogy Sopronban és az ország egyéb városaiban is staggione megoldással 80—100, esetleg 120 előadást szervez a Budapesti Honvéd Színház, Operettszínház és egyéb színházak keretében. Ez a megoldás részünkre rendkívül kedvező. Legelsősorban azért, mert egy héten 2—3 előadásra jönnek élvonalbeli színészekkel, nívós és tartalmas színelőadásokkal. Biztosra vesszük, hogy sikerülni fog a város közönségét a színházhoz újra hozzászoktatni, és ami nekünk főcélunk, a prózát is megszerettetni.” Sajnos, a színház még ma is nélkülözi az állandó szintársulatot, a probléma továbbra is akut, megvalósítása a VB. állandó feladata. A tanács a községfejlesztési alapból megkezdte a színház működtetéséhez szükséges berendezések felújítását. Így került sor harmadik kazán beépítésére 300 000,— Ft költséggel. A színpad világítástechnikai berendezésének modernizálására 1958-ban 200 000,— Ft-ot, 1960-ra újabb 220 000,— Ft-ot szavazott meg a tanács, amihez még 250 000,— Ft-ot adtak a felújítási hitelkeretből. Ezzel az összeggel 1960-ra teljesen megoldást nyert a színpad világítástechnikai berendezésének korszerűsítése.

Feltétlen meg kell emlékezni a Soproni Vasas Művészegyüttes színjátszó csoportjának kiváló teljesítéséről. Egyszerű munkásemberek nagy tettekre vállalkoztak. Állandó szintársulat hiányában született meg köztük az a merész gondolat, hogy Schiller: Ármány és szerelem c. 5 felvonásos drámáját előadják. Megoldották. Utána klasszikus művek egész sorát adták elő nagy sikerrel.

A Soproni Múzeum országos hírnévnek örvend. A háborús események folytán szenvedett sérüléseit viszonylag gyorsan kiheverte, s azóta állandóan fejlődik és neveli városunk dolgozóit, főleg az ifjúságot a régiségek, a haladó hagyományok megbecsülésére, a szép meglátására. Hogyan emlékezett meg a tanácsülés róla: „Liszt Ferenc Múzeumunk immár nem holt emlékek tárháza, hanem élő tényezője kulturális életünknek, tevékeny részese kultúrforradalmunknak. Sűrű egymásutánban megrendezett külön-kiállításaival segíti és alátámasztja politikai nevelő- és kulturális nevelőmunkánkat. Pl.: a Sopron 1944—45 című külön-kiállítás nemcsak a háború borzalmas pusztításaira világított rá, hanem megmutatta a munkásosztály áldozatkészségét, a kommunista párt heroikus erőfeszítéseit az újjáépítésben. Plakátokkal, fényképekkel és korabeli kimagasló egyének arcképeinek bemutatásával, a haladó hagyományok, követendő példaképeink, ma élő hőseink megbecsülésére nevelte Sopron város dolgozóit és az ifjúságot. A kelet-ázsiai fametszet-gyűjtemény ismertette a dolgozókkal az eddig ismeretlen távoli baráti ország régi és új művészetét. 1955. augusztus 20-ra, az alkotmány ünnepére készült el a múzeum 50. különkiállítása: „Gyermek a soproni képzőművészetben” címmel. Ez a jubileumi kiállítás a fejlődést, gyermekeink boldog, vidám, gondtalan életét tükrözte a felszabadulás előtti sematikus ábrázolástól a felszabadulás utáni realista ábrázolásig. A múzeum új képes-szobát rendezett be, mely jelentékenyen bővebb anyaggal rendelkezik és a soproni képzőművészet realista alkotásaiból ad izelítőt. A múzeum új épülettel, a László-házzal bővült ebben az évben, ahol a vasipar fejlődését bemutató kiállítást rendezzük meg.” (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1955. november 17.)

Különkiállítás-sorozata azóta már a 74. és jó hírneve még jobbá lett. Nagyon sok idegen látogatója van, a Sopronban üdülők szinte teljes számban meglátogatják. Látogatóinak száma évente meghaladja a 20 000-et.

Sopron patinás miliője és a természettől megáldott szépsége volt szülőanyja képzőművészetének. A város jelentős képzőművészeket nevelt, akik művészi alkotásaikkal emelték a város kulturális nívóját. Évszázadok óta számtalan kép-

zöművész alkotott a város falai között, voltak és vannak közöttük egészen kiemelkedők. A város büszke rájuk és alkotásaikra.

A Soproni Képzőművészeti Kör 1897-ben alakult. A felszabadulás után a Megyei Képzőművészeti Munkacsoporton belül működött. Már az 1953 decemberi tanácsülésen felvetődött egy önálló képzőművészeti kör alapítása, tekintettel Sopron város képzőművészeinek számára és alkotásainak minőségére. A tanács támogatására 1955-ben alakult egy önálló képzőművészeti munkacsoport, amelynek 24 festő és 3 szobrász tagja van. Évente tavaszi és őszi tárlattal örvendeztetik meg Sopron város művészetkedvelő lakosságát és vendégeit.

A tanács a képzőművészetet a legmesszebb menő gondossággal — anyagi erejéhez mérten — támogatta: „A Tanács Végrehajtó Bizottságának maximális segítséget kell nyújtani a képzőművészetnek. A VB. a helyi képzőművészek támogatására az 1954-es költségvetésben biztosítson 25 000,— Ft hitelt. Ebből a hitelösszezből a tavaszi és az őszi tárlaton vásároljon képeket. Emellett a VB. kérje meg az üzemek igazgatóit, hogy ők is támogassák képzőművészeinket azzal, hogy üzemeik kultúrtermei, irodái számára megfelelő képzőművészeti alkotásokat vásároljanak.” (Tanácsülési határozat, 1953. dec. 18.)

Több tanácsülés és VB-ülés foglalkozott a képzőművészek kérdéseivel és ha segítség kellett, segített. A festőtermet, a tavaszi és az őszi tárlatok helyét 85 000,— Ft-os költséggel kívül-belül tataroztatta, 1958-ban a Lackner Kristóf utca 7. sz. alatt (a törvényszék nagygyűlésterme) egy állandó kiállítási teremmel ajándékozta meg a Képzőművészeti Csoportot. A kiállítások rendezéséhez a tanács 6000,— Ft-tal járult hozzá. Az 1960-as költségvetésben 40 000,— Ft-ot állított be egy nyári művésztelep szervezésére.

A Képzőművészeti Munkacsoport mellett rajz-szabadiskola is működik. Az iskola évi 6000,— Ft támogatást kap dologi kiadásra.

Sopron város kultúrát szerető lakosságának mindenre kiterjedt a figyelme. Hangjuk nagyon sok esetben eljutott a város legmagasabb államhatalmi szerve, a tanácsülés elé. Több hozzászóló foglalkozott a Soproni Levéltár feldolgozatlan anyagával, és egy történelmi munkaközösség felállításának szükségességével. Idézem az egyik hozzászólót: „Fel kell dolgozni Sopron újabbkori történetét egészen a mai napig. Sopron összefoglaló története hiányos. Javaslom, hogy a községfejlesztési alap terhére, a várostörténet megírására 100 000,— Ft-ot, ebből 40 000,— Ft-ot a középkori, 60 000,— Ft-ot az újkori történet megírására szavazzon meg a tanácsülés.” (Tanácsülési jkv., 1955. május 27.)

A tanácsülés a következő határozatot hozta: „A tanácsülés utasítja a VB-t, hogy a levéltári anyagnak feldolgozására tegye meg a tervszerű kezdeti lépéseket. Egy brigádot kell szervezni, amelynek az legyen a feladata, hogy elvileg irányítsa a levéltári anyagok feldolgozását. Különös gonddal kell törődni, hogy a munkásmozgalmi és az 1919-es proletárdiktatúra értékes hagyományait feldolgozzuk. A tanácsülés utasítja a VB-t, hogy a munkásmozgalmi hagyományok előbbrevitele érdekében írjon ki egy irodalmi pályázatot:

I. díj	2000,— Ft
II. díj	1500,— Ft
III. díj	800,— Ft

(Tanácsülési határozat, 1955. május 27.)

Ugyanebben a határozatban utasítja a tanácsülés a VB-t, hogy kezdeményezze az Irodalmi Kör létrehozását és hozzájárul a Goldmark emléktábla felállításához, s erre megszavaz 5000,— Ft-ot.

A tanácsülés határozatának szellemében a VB. hozzálátott a történelmi munkaközösség felállításához.

A tanács felkérte a Magyar Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézetét, hogy jelöljön ki a feldolgozott anyag bírálására 3 lektort. Hanák Péter lektor jelentését e szavakkal vezette be: „Lektori jelentésem elején kötelességemnek érzem, nem konvencionális udvariasságból, hanem őszinte meggyőződésből üdvözölni Sopron Város Tanácsának és tudósainak azt a kezdeményezését, hogy alapos kutatómunkával, sokoldalú tematika alapján feldolgozzák a város történetének utolsó évszázadát. Nem tudok róla, hogy a Budapest története munkaközösségen kívül az ország más városában is folynék hasonló jellegű és szélességű komplex kutatómunka a helytörténet feldolgozására.

A soproni kezdeményezés így alkalmas arra, hogy más városok, illetve a Tudományos Akadémia és a Történelmi Társulat figyelmét felhívja hasonló munkálatok ösztönzésére. De az elismerésre elsősorban nem is maga az ötlet, a kezdeményezés, hanem a kivitelezés eddigi eredményei készítetnek. Az áttekinített anyag, Csatkai Endre elkészült kitűnő tanulmányai, a többi szerző vázlatai, tematikái, cédulaanyaga arról győzött meg, hogy kiváló tudósokból, szakemberekből álló közösség vállalkozott a nagy munkálat elvégzésére, többségük hosszú évek óta foglalkozik témájával, komoly kutatómunka áll mögöttük s ha egyeseknél ki is ütköznek a historikus szemlélet, a történelem-mesterségbeli képzettség hiányai, ezt témájuktól megkövetelt speciális szakképzettséggel és szorgos anyaggyűjtéssel igyekeztek pótolni.

A megküldött anyagokat áttanulmányozván, általános véleményem és benyomásaim összegezésekor elsőnek tehát az a megjegyzés kívánkozik ide, hogy érdemes volt ezt a nagyszabású vállalkozást megindítani és támogatni, s most az első munkafázis eredményes lezárása után még érdemesebb továbbfolytatni és a kezdeményhez méltó módon bevégezni.”

A Történelmi Munkaközösség működését az ellenforradalom zavarta meg. Folynak ugyan kutatások Sopron történetének feldolgozásához, de nem szervezett munkaközösségben és nem tervszerűen. Szükséges lenne a Történelmi Munkaközösség működését újból elősegíteni. Én is és a Szemle olvasói is bíznak néhány kutatóvágyó tudós akaratában és a Városi Tanács támogatási készségében: remélhetőleg a Történelmi Munkaközösség újra megalakul és hozzáfog a levéltári közkincs feldolgozásához.

(Folytatjuk.)

Habán emlékek Sopronban és környékén

Írta: **Krisztinkovich Béla**

A Liszt Ferenc Múzeum látogatóinak figyelmét a gazdag kerámikai gyűjteményben elsősorban a nagybecsű és művészi tökélyű „habán edények” vonják magukra.¹ Miképp kerülhetett ez a válogatott gyűjtemény múzeumunk birtokába, kik és hol készíthették a „habán” edényeknek nevezett műipari alkotásokat, megkíséreljük alábbiakban vázolni.²

A magyar kerámika legjelentősebb és a maguk idejében a legművészebb termékei a XVI. és XVII. században készültek; „fehéredények” voltak és azokat régebbi tradíciók sikeres átültetésével, a habánok, helyesen „új-keresztények” (anabaptisták) művelték. Az anabaptisták kollektív ipari szervezetben működtek és egyéb mesterségek között elsősorban gelencsérekek voltak. A fajánsz (majolika) készítésének hazánkban már a XV. sz. óta tradíciói voltak, mert a Mátyás budai palotájában működő korsósok (amphorariusok) ismerték az ónmázas „fehéredény” gyártásának titkát. A XVI. sz. második felében megindult nagy nyugati műiparos emigráció hullámai elérték hazánkat és a menekült gelencsérekek ösztönzésére az ősi korsós telepek újból virágzásnak indultak. Így keletkezhetek hazánkban e korban, a keleti és nyugati kultúra szerencsés kölcsönhatása jegyében, jellegzetes italo-turc stílust tükröző, de magyar, késői renaissance kerámiák.

A magyar műipari emléktanyag XVI. és VII. sz.-beli darabjaival szemben a régebbi műtörténeti kutatás sokáig értetlenül állt, s nem tudott mit kezdeni a levéltárak okleveleiben hemzsegő „újkeresztény” edények felsorolásaival. A magyar kerámika ezen jellegzetes edényeit ma már helyesen tudjuk attribuíálni és megállapítást nyert, hogy a főúri uradalmak, egyházi birtokok, gazdag polgári hagyatékok stb. leltáraiban emlegetett „amphorae anabaptisticae”: újkeresztény v. testvéri edényeket a habánok készítették. A török hódoltság másfél évszázadával egybeeső időszakban keletkeztek a magyar kerámika, már stílusbeli jelegzetességük folytán kimagasló, címéliái (kincstári darabjai) és szerencsés véletlenül következében köz- és magángyűjteményeink sok száz darabra rúgó emléktanyaggal rendelkeznek.

Ha az anabaptizmus történetére rövid pillantást vetünk, megtudjuk, hogy első fellépésük a parasztháborúk és a legrégebbi ipari munkás szociális mozgalmak idejére esik, mikor többek között a magyar takácsok és bányászok is forrongtak túrhetetlen kizsákmányolásuk miatt. A feudalizmus átalakulása és a török végveszély az idők „beteljesülését” idéző szektákba tömörítette a helyzete reménytelenségét látó „szegénységet” és ezek között az egyházzal ellentétben álló „újra-

1. Kugler Alajos múzeumi főőr: Soproni Múzeum, Veze'ő. 24. sz. szekrény, „újabbkori fajánszedények”. A durva fajánszt leginkább a habánok honosítják meg. A felső polcon nagyobb hordóalakú fajánszedény: 1666 évszámmal a kőszegi jezsuita patikából.

2. Csatkai Endre: SSz. 1938, 140. old.: „1847 volt egyébként az első teherpróbája a soproni műgyűjteményeknek... régiségekből kiállítást rendeztek... Cserépedények... egy tál Földesi Erzsébet 1640 felírással... (Ocskay pinnyei gyűjt.)”

keresztelők” szektája tudta legtökéletesebben megvalósítani az őskeresztény gyülekezetek életformáját: a kommunisztikus termelési és vagyonközösségi kollektív „testvériségek” fenntartását. Az anabaptistákat mennonitáknak is nevezik, kik oly mélyen vertek egyes nyugati országokban gyökeret, hogy még a jelenkorban is léteznek.

Habán korsó a lékai kastélyból, 1606

Magyarországra kimutathatólag már 1546-tól települtek be folyamatosan az anabaptisták, kik ethnikaileg túlnyomólag svábok voltak, de tiroli és olasz beszivárgást is olvashatunk ki „krónikáik”-ból. Hazánkban történő letelepítésükre döntő befolyással bírt a feudális birtokosok állásfoglalása, kik saját uradalmaik gazdasági fellendítését szem előtt tartva, nem törődtek a Habsburgok által a magyar törvényhozásra oktrojált tiltó rendelkezésekkel,³ kapva kaptak a szakképzett iparosokon és patronátusságuk alá vették őket. Voltak humanista főurak, mint pl. a Nádasdyak és Batthyányak, kik eszmeileg is közel állottak az anabaptizmushoz, hisz Aleander velencezi követ 1568-ban jelenti a Signoriának, hogy a magyar urak legnagyobb része lutheránus vagy a n a b a p t i s t a!⁴ Már 1556-ban építettek Sopronban az anabaptisták egy: „mola boariát” és dolgoztak a környéken Nádasdy nádor építkezésein. Saját krónikáik szerint Freyschitzen — ami csakis Lövé lehet — udvaruk volt, honnan Deák Péter, Nádasdy Anna familiárisa, peresztegi bíró kiűldözte őket 1557-ben. A Felvidéken is bir-

3. Corpus Juris 1548., 1556., 1557., 1578: Anabaptistae... expellendos... anabaptistae ejician'tur, ... anabaptistarum secta eliminare... anabaptistae in duplo cogantur.

4. Marczali: Világtörténet VIII. 370. Fontes Rerum austr. XXX. 280. old.

tokos Erdődyek, Zrínyiek, Esterháziak szintén telepítettek anabaptistákat az erdőrengetegek irtására, szőlők telepítésére, halastavak duzzasztóinak építésére és egyéb kézműves szolgáltatások céljából is, a nagybirtokok gazdasági javításának végrehajtására. A zárt „újkeresztény” települések — udvarok v. domusok — műhely-kombinátok voltak, elsősorban kovács, takács és gelencsér ipari műhelyek. A termelés és anyagbeszerzés egységes irányítás alatt történt, nemcsak megrendelésre, de értékesítésre is dolgoztak, saját lótenyésztésük és fuvarozásuk is volt. Az újkeresztény szekér-áru után Sopronban „dupla vámot vőtenek” (1597).⁵

A gelencsárség telephelyhez kötött ipar lévén, természetesen nem minden anabaptista udvar bírt „fehéredényes” műhellyel. De a követelmények, tehát jó agyagelőhelyek, ércbányák és erdők közelsége, patakok víziereje, mind együttesen előfordul a Dunántúl, ill. a mai Burgenland határszéli uradalmaiban. A Rába, Répce és mellékfolyóinak völgyében ősi, népi fazekas-telepek dolgoztak és történelmi tény, hogy a habánokat épp a kaboldi, borostyánkői, lékai, fraknói, szarvkői stb. uradalmak stájer, ill. magyar birtokosai fogadták szolgálatukba.

Habán korsó a borostyánkői
Königsberg kastélyból, 1640

Habán korsó, 1617
Julius Baró v. Salm. Felsőpéterfa?

A Krajna és Karintia felől beszivárgó anabaptistáknak pedig a rohonci, dobrai, szalónaki és németújvári feudális birtokokon keletkeznek a XVI—XVII. sz. fordulóján „domusaik”. A Felvidéken is birtokos monyorókeréki Erdődyek és az erdődi Pálffyak az anabaptisták fő patrónusai és a leghíresebb gelencsér telepek Berencsvár, Vöröskő és Detrekő várak alján létesültek.⁶ A termelés foly-

5. Payr S. A soproni egyh. közs. tört. 91. old.

6. Jedlicska Pál: Adatok Szomolyán tört. Tört. Tár., 1879, 269.

tonosságát meg-megszakították a török harcok, melyek következtében, különösen a XVII. sz. végén a felvidéki telepek majdnem mind elpusztultak. Ekkoriban, p. o. 1679-ben a soproni vásárokon szerezték a nikolsburgi házaló zsidók a habán edényeket: „Höffer, Krieg., Reszl u. Kacheln u. a wiedertäufferische Geschirr.” (Mittlg. d. Mähr. Gew. Mus. in Brünn. 1900; Schirek). A dunántúli gelencsér-ipar is nyugatra húzódott, és a Wiener-Neustadt közelében levő leobersdorfi és siegersdorfi „testvéri” edényeket habán korszokok készítették.⁷

A szomszédos pottendorfi uradalomban Nádasdy Ferencnek, a tragikus végű országbírónak ugyancsak voltak letelepített anabaptistái! Az 1669-es összeírás szerint patikájában újkeresztény edények voltak. (Századok, 1907, 342. lap.) A magyar kerámika fejlődésére jelentős történelmi esemény volt, midőn Bethlen Gábor Sopron és Kőszeg elfoglalása után kibékült a Habsburg-párti soproni főispánnal: Batthyány Ferencsel és meglátogatta annak rohonci fényes kastélyát, hol alkalma volt az anabaptisták nagy patrónájának, Lobkovitz Événak pazar díszedényeit megcsodálni.

Bethlen közvetlenül ezután, az erdélyi ipari elmaradottság felszámolására, egy csoport anabaptista műiparost telepített le Erdélyben, ahol a híres „Alvinci” korszós-ipart újték másfél évszázadon keresztül! A Nádasdyak csejthei uradalmából rajzottak ki a sárospataki anabaptisták is. A sárospataki habánok is érdekesen kapcsolódnak a történelembe, épp remekbe készült edényeik hírneve folytán. Rákóczy Zsigmond sógora: Stuart Rupert pfalci herceg, a cseh Frigyes „téli király” fia, a XVII. sz. második felében Angliába vitt egy magyar habán fehérédényest, kinek utólréhetetlen szépségű díszedényei Londonban nagy népszerűsége tettek szert.⁹ Ennek a Rupert hercegnek Bethlen G. volt a keresztapja és a fényes prágai ünnepeken Thurzó Imre, a korán elhunyt protestáns főúr adta át az ajándékokat. Thurzó özvegye, Nyáry Krisztina később Esterházy Miklós felesége lett, és itt kapcsolódnak ismét az anabaptisták a magyar kerámika történetébe. Esterházy feleségéhez írt levelezésében kétszer is emlegeti őket: 1634. márc. 10-én Pozsonyból és 1635. júl. 21-én Lakompakról írt misiliseiben,¹⁰ melyekből kitűnik, hogy uradalmaiban habán gelencsérek dolgoztak.

Mint említettük az anabaptista kollektív termelő szervezet differenciáltságában kimagasló helyet foglalt el a gelencsérség, amit nem lehet teljesen csak gazdasági megfontolásokkal magyarázni. Fel kell figyelniük a vallási felfogás kialakító erejére: az evangelizáló gyülekezet előtt, midőn az Írás szellemében akarják Isten országát már e földön kialakítani, ott lebegett a bibliai paszuszus: „menny alá a fazekas házába és halljad ott az én igéimet” (Káldy biblia: Jerémias cap. VI. vers, 32.) A hittestvéri gyülekezetek előjárói között a korszósok túlsúlyban voltak és épp ők álltak a legkonokabban ellen a jezsuiták erőszakos katolizálásának! A korszósok kiemelt helyzetének természetesen az is oka volt, hogy tetszetős termékeik remek propaganda eszközeik voltak, akár csak a „hüvelyes” díszkések¹¹ és könnyen meggyőzték a sorsukat kezükben tartó hatalmasokat szakképzettségükről és nélkülözhetetlenségükről.

A testvéri gyülekezet élén álló korszósok igyekeztek tehát „mesterremekeket” alkotni, bár kétségtelen, hogy nem tekinthetők kreatív (teremtő) művészeknek, csupán kiváló műparosoknak! Magukkal hozták az olasz majolikások művészi tradícióit, egyesítették azt a német korszósok technikai formaalakító készségé-

7. H. Seberl: Niederöst. Bauermajolika.

8. Katona: Hist. Crit. Vol. 30. p. 634 Budae 1794.

9. Joachim Beckers: Närrische Weisheit. Frankfurt 1682.

10. Tört. Tár, 1900. Esterházy M. levelei Nyáry Krisztinához CXIV.

11. Csatkai Endre, SSz., 1955., 141. old.

véi és a kisázsiai (niceai) világhírű török kerámika ornamentikájával. Az anabaptista kerámiák legyőzték a céhekbe tömörült „fehéredényesek” konkurenciáját és bár jóval drágábbak és nehezen szerezhetőek voltak, kiszorították a gazdag háztartásokban az arany és ezüst mivű edényeket. Külső előkelő megjelenésük, egyszerű, de nemes szépségük mellett sikerük titka higiénikus mivoltuk volt. Ismerjük az e korban élő hatalmasok babonás félelmét az ételmérgezésről. A keleti porcelánnak csodás elhárító hatást tulajdonítottak és a tejfölös fehérségű ónzománcos anabaptista edények vetekedtek a porcelánnal. Repedéstől mentesek voltak, a zsírsavak nem szívárogtak be, nem foltosodtak és nem tároltak magukban mérgező bomlási termékeket. Oly ragyogóan csillogó fényes fehér „zománcuk” volt, hogy még ma is csodáljuk a negyedfélszázados újkeresztény edények meglepő, friss épségét.

Habán korsó Wesselényi nádor
özvegyének kőszegi
hagyatékából, 1618.

Patikaedény, 1609. Kőszeg?

Ha a fennmaradt emlékenyeg rendszeres csoportosítását kísérelnők meg, nagy nehézséget okozna az a körülmény, hogy az anabaptisták kommunisztikus termelési szabályai az anonimitást (névtelenséget) irták elő és nemcsak a készítő műiparos, de a telephely is az ismeretlenség homályába vész. Segítsüinkre jön

azonban a megrendelők és a tulajdonos személyek nevének agnoszkálása, mert a kor divatja szerint az étkészleteket, emléktárgyakat és egyéb díszedényeket névvel vagy monogrammal és címerrel díszítették és kivétel nélkül évszámmal vannak ellátva. Joggal tételezhetjük fel, hogy a feudális birtokosok elsősorban a saját uradalmaikban dolgozó és szolgáltatásokat féláron teljesíteni tartozó anabaptistáknál rendelték meg díszedényeiket. Ebből a gondolatmenetből kiindulva sikerrel attribuáljuk a díszedények zömét és nagy valószínűséggel a telephelyet is megállapíthatjuk. A stílusanalízis is segítségül szolgált, mert bizonyos műhelyek adott időszakokban jellegzetes palettával, díszítőornamentikával és felismerhető azonos technológiával dolgoztak. Az előképeket, mintalapokat azonban valószínűleg a megrendelő adta kezükbe, ill. a saját ízlését kényszerítette a mesterekre. Az anabaptista edények hazai keletkezését a történeti fejlődés folyamán is követhetjük. Kétségtelen, hogy a legkorábbi darabok a 16. sz. vége felé, közvetlen olaszországi befolyás alatt készültek, s valószínűleg északitáliai vagy tiroli menekült mesterek művei. Nem véletlen, hogy egy dunántúli Salm-birtokon, Csáván tartózkodott Maliperus paduai anabaptista 1586 után, kivel egy időben egy Andre Lorenzi nevű olasz előjárójuk is volt az anabaptistáknak. Az emigrált mesterek honosították meg a „bianchi di Faenza” díszedénystilust, tehát a színes epikus dekoráció elhagyását az anyag, ill. máz tejfehérségére fektetve a fősúlyt. Az északolasz fajánsz tálak másik jellegzetessége az a technikai különlegesség, hogy a széles peremet rácsosan perforálták és a tálcáskákat talpakra állították, ez volt az „alla ongaresca” kivitel! Ily tálakból készült Lobkovitz Éva részére 1598 évszámmal egy nagyobb készlet, melynek pár darabja hazánkban lappangott, míg ismert és publikált sorozata a raudnitz-i Lobkovitz kastélyba került a XVII. sz. közepén.¹² E készlethez hasonlítanak az Eggenberg hercegi gyűjteményből fennmaradt darabok. Az ismert legrégebb magyar emlék egy 1584 évszámú korsó, melyet csak leírásból ismerünk. (Hideg Kálmán állította ki az 1876. Műipari és Történeti Kiállításon.) Külföldi múzeumokban a korai XVI. századbéli ún. címeres tálak, majd mind stájer-magyar kondominiumokkal bíró indigénák (a Leyserek, Gallok, Königsbergiek és Ratmansdorf stb., kik mind Sopronban vagy környékén éltek) tulajdonát képezték és ezek még elkorcsosodott itáliai mesterjegyeket is tüntetnek fel aljzatukon. Feltehető, hogy az egyénileg dolgozott mesterek kiöregedése után alakultak csak a zárt közösségek hittestvéri műhelyei, ahol differenciáltan, manufaktura-jelleggel készültek anonim és gelencsértermékek. Más mester készítette elő a nyersanyagot, más korongolt, más őrlött és olvasztott mázat és a festők, dekorátorok — valószínűleg az asszonyok — mintalapok után dolgoztak. A félkész edényt végre a legtapasztaltabb anabaptista, aki arkanista (titkos vegyész) volt, égette ki a legnagyobb titokban éjjel, hogy a gyártási titkot el ne leshessék! A tárgyakon gyakran fellelhető „mondások” mind közös forrásból erednek: az anabaptista Sebastian Franck: *Gülden Arch*: című világhírű, XVI. sz. elejéről való bibliai szólásmondás gyűjteményéből. A dekorációnak, mely szigorúan geometriai vagy növényi ornamentika volt, szintén lehettek mintakönyvei virágos díszekkel, s igen tetszetős a véletlen összetalálkozás, hogy Németújváron dolgozott Batthyány Boldizsárnál, a nagy humanistánál, *Clusius*, a világhírű botanikus és itt adta ki Beythével a pannoniai flóráról írt illusztrált művét *Manlius*. (Tudjuk, hogy Batthyánynál Szalonakon anabaptista gelencsér dolgozott 1578-ban.)¹³ Szalonak a XVI. sz.-tól kezdve nagy hírre tett szert Európában első helyen álló antimon bányászatá-

12. Max Dvorak: *Topographie der pol. Raudnitz*. Prag 1910.

13. Katona Imre közl.

val. Az anabaptisták ismerték az antimon csodaerejét és mint arkanisták többek között egyedülálló tökéletességű sárga alapmázat készítettek belőle korsós mester testvéreik részére. Az antimon alkimista jegye: a hurkolt keresztgerendás H (Basilius Valentinus) számtalan esetben tipikusan előfordul a habán edényeken. Az anabaptisták edénytöredékeinek vizsgálata fényt derített arra is, hogy ők koruk leghaladottabb kerámika-technikai eljárásait gyakorolták, de recepturájuk sajnos titokban maradt, technológiai előírásokat „rendtartásaik” — melyeket codexek tartalmaznak — nem ismertettek.

Patikaedény, Németkeresztúr,
a 17. század első feléből

Kétféle agyagot használtak: földpátosat és márgásat. Előbbi közelíti meg legjobban a kaolint (Sopronban a lószdorfi), utóbbi mésztartalma folytán formálhatóbb. Az agyaghoz homokot kevertek, hogy a mázat jobban megkössék, ezért ismeretlen a habán edényeknél az ún. mázrúgás. A tejfeles, opak mázat ón és ólom keverék kalcinálásával készítették és pórissal (borax) tették ömleszthetővé, ami kimondottan velencei technikára vall.

A habának legnagyobb erőssége a színes alapmáz készítése volt, amiben megelőzték az összes európai manufaktúrákat. Mint fentebb már említettük, a sárga színű mázat, mely tulajdonképp az aranyat volt hivatva érzékelteni, „spiglotz”-ból, azaz az arkanisták sokrétű, csodás hatású, univerzális antimon ércéből kevertek és ömlesztették, míg a mély, utólérhetetlen „Kang-hsi kéket” „smaltéből” (melyet zaffernek is neveztek). Ez a kék alapmáz összehasonlíthatatlanul szebb volt, mint a velencei „berettino”. Egyébként a színes dekoráció palettája elég egyszerű volt s arra a négy színre szorítkozott, melyek festékei az ónhoz közelálló olvadásponttal bírtak, tehát csak könnyen besüllyedtek az égetéskor a mázba, de nem kenődtek el rajta. A kéken és sárgán kívül, rézoxidokból zöld,

és „brasten”-ből (mangán, akkori nevén magnesia) ibolya színű festéket nyertek. Ez utóbbit a leghalványabb lila színtől a legsötétebb négerbarnáig tudták előállítani s egyaránt használták színesre, árnyalásra és a felírásoknál. A zsengélt és festett edényeket nagy biztonsággal és képzelőtehetséggel kellett előkészíteni, mert a mázak nyersen, szürke por vagy salak-pép formájában kerültek felvitelre és színüket csak az égetés után nyerték el, javítás a dekorációnál utólag lehetetlen. Az anabaptisták Európa-szerte az ún. „hesseni” típusú égetőkemencékben dolgoztak, ilyeneket találunk a Dunántúlon, Felsőpéterfalván is. Ezekben cca 940 C fokon égették ki az edényeket és a lassú lehülés alatt tükörsima üvegszerű felületet nyertek, a tejfölös sűrű ónmázba besüppedt színes fémmázak zománcszerűen csillogtak és az egész ragyogó edény repedésmentesen viselte el friss épségben az évszázados használatot.

Az emlékanyag, mely hazánkban majdnem 1000 db XVII. sz.-ból származó edényre rüg, csupán egyetlen esetben nyújtott támpontot a proveniencia megállapítására. Ez az unikális darab a képünkön bemutatott kis ónfedeles kupa, melyen elől egy közismert várkastély-ábrázolás látható. Még ha a zászlón levő „Forchenstein” felirat nem is hirdetné, a jellegzetes kettős lépcsős várfal, a barokk kupola és különösen a különálló donjon, valamint a meredek domb-szírtén álló vár, félreérthetetlenül Fraknót ábrázolja.

A fraknói vár és uradalom egész 1590-ig a Weisspriachoké volt, majd, midőn Szarvkövel, Kismartonnal, Kabolddal, Borostyánkővel és Kőszeggel együtt visszatért Magyarországhoz (Pozsonyi országgyűlés, 1622. 2. t. c.), az akkori zólyomi

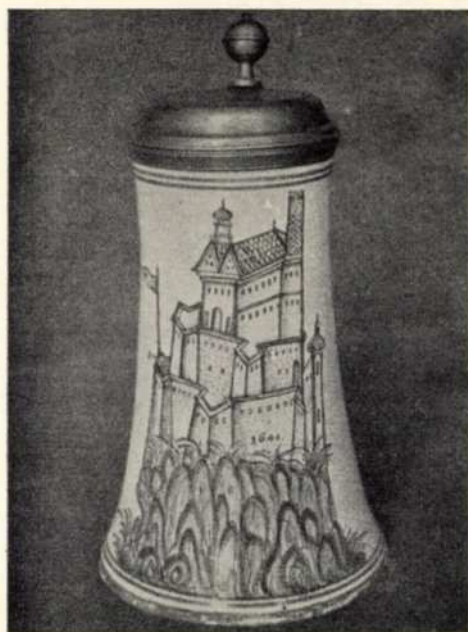

„Mézes-ecetes” hordócska 1635. Rohonc?

főispán: Esterházy Miklós birtokába került. A lakhatatlan várkastélyt Esterházy prefektusa: Vizkeleti János, az anabaptista orvosok történetéből ismeretes főtitkár, vette át a kincstártól, míg Esterházyék Lakompakon tartózkodtak. Fraknó újjáépítése 1635-ben kezdődött, ekkor épült az új kincstár és hadiszertár, a kastélyra emeletet húztak és kiképezték a maga nemében legtoké-

Fraknó vára. Fametszet 1852

Habán kupa 1641. Fraknó képével
Prága. Magángyűjtemény

Habán kupa, 1641, a fraknói kupa
párja. A szerző tulajdona, Budapest

letesebb „lovagvárat” — mint azt a képünkön bemutatott 1641-es habán kupán oly megkapóan láthatjuk. A vár befejezése csak Esterházy Pál nádorsága alatt történt. A kapuzat fölött márványba vésett sorok hirdetik:

F r a k n ó

me pro Corona Hungariae obalienatum
rara fidelitas Comitis Palatini Nicolai Esterhaz
eidem coronae restituit.¹⁴

Míg a történelmi adatokból kétségtelenül bizonyítható, hogy a 16/17. sz. fordulóján a habánok Sopronban és környékén működtek, addig — bár a fraknói,

Patikaedény, Kőszeg 1666. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

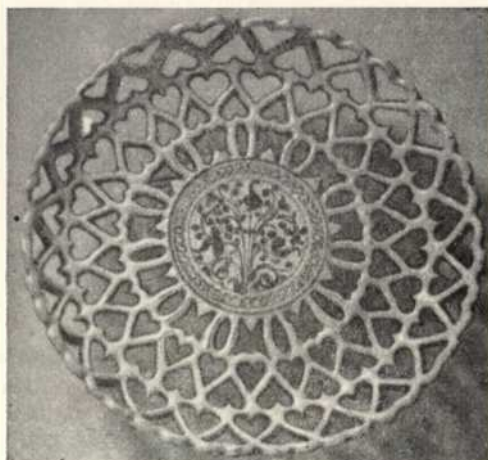
lékai, borostyánkői stb. várkastélyok leltárai „újkeresztény” edényekről tudnak — még tárgyi bizonyítékot nem találtunk arra, hogy az itteni telephelyek valamelyikén készültek. A „fraknóvári” kupa döntő bizonyíték, hogy az Esterházy-birtokon dolgozó gelencsérek „mívelték” ezeket a habán díszedényeket, amelyek egy összetartozó csoportot képeznek. A kupa egy stílusbeli mása az ugyancsak 1641-ben készült késői reneszánsz virágdíszítésű kis ónfedeles boroskupa, melyet egy magángyűjteményből mutatunk be. A Nemzeti Múzeum ugyanezen mester kezéből dísztalat őriz, 1689-es évszámmal.

Felírása:

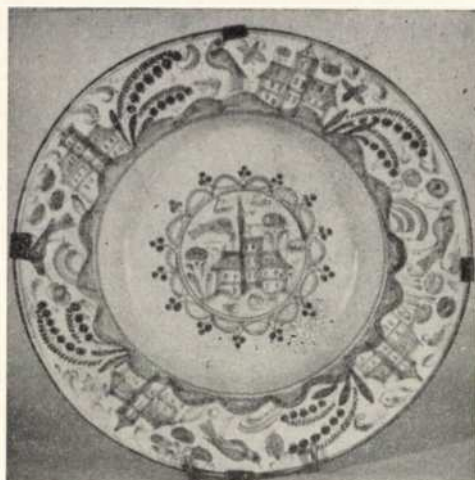
Illmus ac Rendissimus Dnus Comes Ladislaus
Esterházy de Galantha et in Fraknó.

Volt a Szalay Ágoston-féle soproni gyűjteményben egy korsó, 1656-ból az Esterházy-család színeiből összeállított tulipánokkal.

14. Botgorsek Ferdinánd: Historisch-topographische Beschreibung stb. Kismarton, 1852.

Habán tál az Eggenberg hercegek gyűjteményéből

Habán tál 1700 körül. Monochrom kék dísz, fehér alapon. Nagymarton?

A már idézett két levélen kívül még egy történelmi adat ötlük szemünkbe: A habánok krónikája elpanaszolja, hogy az 1640. évi nyitrai gyűlésen a palatinus óhajára hadi hozzájárulást róttak ki a rendek külön Érsekújvár megerősítésére. Az anabaptisták, kik híres kocsigyártók voltak, súlyos megterhelésnek érezték, hogy 50 db nehéz vasalt szekeret kellett 600 rhénesforint értékben ingyen szállítani. A palatinushoz, patrónusukhoz (Esterházyhoz) fordultak és nagy nehezen lealkudták a sarcot 20 kocsira. A földesúr kegyét nyilván a díszedények prezentálásával igyekeztek kiérdemelni.

Eldöntetlen marad a kérdés, hogy vajon Nagymarton, Felsőpéterfa vagy Csáva környékén keressük a telephelyet. A későbbi, XVII. sz. vége felé datált,

Habán tál 1690 körül kék dísz, fehér alap. Az oroszvári kastélyból

Széchenyi György gróf dísztála, 1696

egyöntetű díszítésű darabokról, melyek Sopronban és Kismartonban maradtak fenn, Haberlandt már korábban azt hitte,¹⁵ hogy azok a Fertő környékén kell hogy készültek. Ennek valószínűségét a naturalisztikus dekoráció is alátámasztja, mely jellegzetes, a nádi és tavi életből merített növényi és állati ornamentikát tüntet fel. A Hanság flóráját és faunáját illusztrálja a dekoráció kissé gyermeges naív stilizálásban. Mint már hangsúlyoztuk, a habánok mintalapok után dolgoztak, tehát kreatív, elsődleges átélésre valló műalkotásokat nemigen láthatunk ezekben a díszedényekben, és így megnyugtató választ kérdésünkre még nem nyerhettünk. Sajnos attól el vagyunk zárva, hogy helyszíni ásatásokkal igyekezzünk tárgyi bizonyítékokat szerezni.

Ugyancsak a burgenlandi Topográfia említi, hogy Péterfalván egy emeletes gelencsérműhely maradványai láthatók. Ez nagyon emlékeztet a sárospataki habán műhelyre, melyet Román János legújabb kutatásaiból ismerhettünk meg. Nem tévedhetünk tehát, ha az illusztrációinkban bemutatott válogatott darabokat Sopron vidéki anabaptistáknak tulajdonítjuk.

Végezetül ideiktatunk a habánok XVI. sz.-beli Sopron megyei letelepedésére emlékeztető irodalomtörténeti szemelvényt, amely együttesen említi azt a négy helységet, amelyekben az anabaptista nyomok kimutathatók; a híres csepregi siralmas ének — mely az 1621. évi borzalmas romlást siratja — így zengedez:

„mert épen volna Keresztur és Csepreg,
nem pusztult volna Lövvő és Peresztteg.” (87. vers.)

A városok és az ott lakó anabaptisták a XVII. sz. viharaiban elpusztultak ugyan, de kerámikai műalkotásaik mai napig hirdetik készítőik művészi tudását.

Sopronbánfalva 1870 körül
(Rupprecht Mihály felvétele)

15. Volkskunde des Burgenlandes, Oest. Kunsttopographie Bd XXVI. 27/28.

VI. századi germán temető Hegykőn

Írta: Bóna István

1955-ben a Győr-Sopron megyei Hegykő községben, a Mező u. 21. sz. alatti Pusztai—Bognár-féle ház udvarán, épületalapozás során germán harcos sírjára bukkantak. A sírban talált és a soproni Liszt Ferenc Múzeumba jutott leletekről (vas pajzsdudor, kard, lándzsák) Nováki Gyula írt rövid beszámolót.¹ Beszámolója nyomán az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Intézetének kutatási tervében és támogatásával felkerestem a lelőhelyet és az 1959. jún. 8—19-e közt folytatott ásátás² eredményeként 25 temetkezést tártam fel.

Noha az 1959. évi ásátás során csupán tájékozódni akartam a temetőről, kutatása máris fontos megfigyeléseket és meglepően gazdag, újszerű anyagot eredményezett. A Mező u. 21. sz. alatti udvaron fekvő temetőrészt teljesen feltártuk. Utána Kántor János 23. sz. alatti udvarán ástunk ki 3 sírt. Itt néhány újabb sír után a temető északi szélét várom. A 19. sz. alatti telek kertjében húzott kutatóárok 2 sírt eredményezett, déli irányban erre várható a temető folytatása.

A temetőben egymáshoz közel, szabálytalan sorokban feküdtek a csontvázak, kisebb-nagyobb eltérésekkel fejjel nyugat felé. 12 sírban női, 8 sírban férfi, 3 sírban fiúgyermek és 2 sírban leánygyermek temetkezést találtam. Egy sírt épületalapozással szétromboltak. Mind a női, mind a férfi sírok közül 3—3 tartozott a gazdag nemzetségi arisztokráciához, illetve a szabad harcosréteghez.

A hegykői temetőben a VI. sz. első kétharmadában germán népcsoport temetkezett. Ebben az időben a Dunántúlon — az egykori Pannoniában — az Elba mentéről ideköltözött langobardok népe élt. A temetőben tett megfigyelések és az előkerült leletek azonban több lényeges pontban különböznek a Dunántúlról eddig ismert langobard temetőktől (Bezenye, Dór, Várpalota, Kápolnásnyék, Rácalmás). Ami közös köztük, az a VI. században a germánoknál általában közös, vagyis: a sírok Ny—K-i irányítása, néhány kisebb viseleti tárgy pl. bronz csatok, vas csatok, kések, néhány gyöngy-típus, orsógomb, ezenkívül a kardok és a temetőben talált egyetlen egyoldalú csontfésű.

Lényeges eltérés viszont, hogy Hegykőn a sírok sűrűn követték egymást, a halottak kezét a medencén gyakran összekulcsolták — feltehetőleg keresztények esetében — az edények és élelem csaknem teljesen hiányoznak. Különbözik a fontosabb ékszerek viselése is, pl. a díszes fibulákat Hegykőn mindig a medencén találjuk, s nem a combok közötti részen, vagy a harcosok lándzsáját a halott feje fölött beledöfték a sírgödörbe, kardjukat nem a bal-, hanem a jobboldalra helyezték stb.

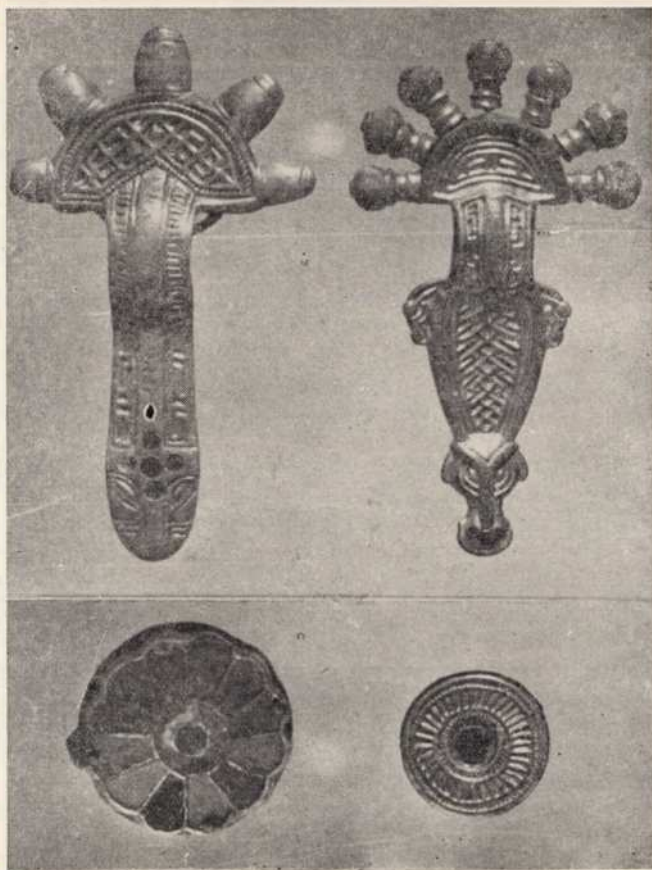
Legszembetűnőbb a különbség mégis a leletek terén. Nyugodtan mondhatom, hogy a Hegykőn eddig talált ún. jellegzetes tárgyak, ékszerek, lándzsák stb.

1. *Nováki Gy.*, Germán sírok Hegykőn. SSz 1957/262—265.

2. Az ásátás első hetében Draveczy Balázs III. é., utolsó három napján pedig Bándi Gábor II. é. egyetemi hallgatók segítettek. Külön köszönöm Nováki Gyulának, a soproni múzeumban és a helyszínen nyújtott baráti segítségét.

kivétel nélkül másfélék, mint a Pannoniából ismert valamennyi VI. sz-i langobard temető mellékletei. A férfi és fiúgyermek sírokban több ízben bizánci bronz csatot és áttört díszítményeket találtunk. A harcosok hosszú keskeny lándzsái vagy szögletes pengéjű kopjái sajátos önálló kovácsművesség termékei.

A női sírokban feltűnnek a nyugaton gyakori nagyméretű különböző színekben pompázó üveg- és borostyán-gyöngyökből összeállított nyakláncok. Sajátosak többi ékszereik is: a kupos fejű bronztü, a nehéz bronz gyűrű, bronz cső-

1. kép

vecske-gyöngy, kiszélesedő végű ezüst karperec, de leginkább a nagyméretű sckszögű bronz keretben piros üvegbetéttel díszített fülönfüggők.

A leggazdagabb női sírokban talált pompás fibulákhoz, korong alakú fibulákhoz a dunántúli langobard temetőkben még hasonlók sincsenek, nyugati germán területeken is csupán rokon típusaik ismeretesek.

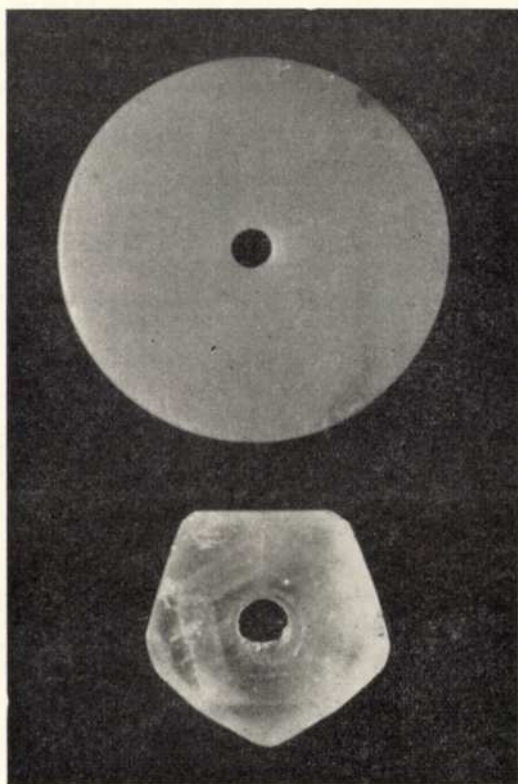
3. Megjegyzem, hogy a hegykői 8. sírból és a temetőből előkerült egyetlen korongon készült edényke és az 1. sír fegyvereinek párhuzamát egy pilisvörösvári sírból ismerjük, amely tehát valószínűleg hasonló jellegű temető sírja. V. ö. I. Bóna, Die Langobarden in Ungarn, Acta Arch. Hung. 7/1956/194. o., 47. t. 1–2, 5.

Mindebből eddig azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy Hegykőn a langobard korszak sajátos különleges temetője³ került elő. Még nem lehet eldönteni, hogy a langobard nép egyik félig-meddig önálló iparral és kereskedelemmel rendelkező törzsének, vagy pedig a hozzájuk csatlakozott idegen vagy helyi lakosság hagyatékával állunk-e itt szemben.

Rövid beszámolóim keretében az alábbiakban csupán négy jelentős sírról emlíkezem meg részletesebben.

4. sír. A 60 cm széles, 180 cm mély sírgödörben alacsony termetű nőt temettek el. 40 cm széles koporsóban feküdt, elől összekulcsolt kezekkel. Feje mellett

2. kép

jobbra, élével felfelé álló helyzetben fehér, zöld és piros kövekkel díszített korong alakú fibula volt. Az ebben a helyzetben talált fibula viseleti szerepe egyelőre nem világos. Hogy sajátos viseletet jelez, azt a 18. sírban hasonló helyzetben előkerült, ugyanilyen korong-alakú fibulából sejttem, amelyen kis bőr-szija maradt meg. — Nyakában 10 db nagy gyöngyből álló nyakláncot viselt. A gyöngyök között volt egy laposfejű öntött bronz gyűrű, amely talán szintén a nyakláncra fügött(?). Combjai közül sokszögletű, hegyikristályból csiszolt orsógomb és egy vaskés került elő. Medencéjén, összekulcsolt karjai fölött találtam legdíszesebb ékszerét: ezüst fibuláját, mégpedig háttal, vagyis túszerkezetével felfelé fordulva. Ha nem utólag helyezték a halottra, akkor ebből a helyzetből olyasmi

derül ki, hogy a fibulát mellről lecsüngő szalagra erősítve viselhette és a szalag a temetésnél megfordult.

A fibula (1. k. 1.) az ún. „frank” fibulák családjába tartozik, mégpedig legkorábbi típusai közé. A végét díszítő állatfejet öt vörös üveglap behelyezésével emelték ki. Felülete szokatlanul kopott, tehát hosszú használat után került sírba. Készülésének ideje az V—VI. sz. fordulója.

21. *sír*. 160 cm mélységben eltemetett 162 cm magas nő. Hátán feküdt, bal karját a medencére tették, feje jobbra billent. Álla alatt és melle közepén egy-egy aranyozott ezüst fibula fogta össze egykor ruháját. A nyak tájáról kiindulva 32 gyöngyből álló láncot viselt mellén. A nyaklánc a jobb mellen nagy ivben tart lefelé, majd a medence felett visszakanyarodva a bal mell alsó részén végződik. A gyöngylánc felett a mellen és alatta a medence felső részén egymást követő sorban két 7 gombbal díszített lemezű fibulát találtam. Bal karján ezüst karperecet hordott. Ruháját a medencén ovális vas csattal fogta össze. Medencéje és térdje közt a lábak között nagy gyöngyökkel díszített szalagról függött le egykor vaskése és kalcedonból mesterien csiszolt nagyméretű orsókorongja. (2. k. 1.). Fibuláit valószínűleg szalagra erősítve viselte a mellén, de hogy a mellére lecsüngő nagy gyöngysorral milyen összefüggésben, az nem világos.

A kis korong-alakú fibulák (1. k. 3.) felületét sugárminta tagolja, közepén pedig piros kő ül. Nyugati készítmény és áru a temetőben. Rokanait alamann és thuring temetőkből ismerjük.⁴

A két nagy aranyozott ezüst fibula az ovális „lábú” langobard fibulák köréhez tartozik.⁵ Pontos megfelelőjét azonban egyelőre nem ismerem. (1. k. 2.).

A 26. *sírba* 2 m mélyen 166 cm magas férfit temettek. Karját a test két oldalán kinyújtotta. Jobb lábszárára keresztbe állatcsontokat — húsételt — tettek, tehát valószínűleg pogány ember volt.

Feje mögött a sírfalban, jó 25 cm-re beszúrva lándzsahegy került elő. A lándzsát a harcos sírbatétele után fentről a sír végéből nagy erővel bedöfték a halott feje fölé. A 14. sírban hasonlóan talált lándzsa hüvelye el volt görbítve.

Jobb karja mellé helyezték a válltól a térdig érő, 93 cm hosszú, nehéz, kétélű pallosát. Övében kis vaskést viselt.

A végére hagytam a 18. *sír* ismertetését, amely hazánkban eddig a leggazdagabb szakszerűen feltárt germán női sír, de a VI. sz-i meroving-kori Európának is — a fejedelmi leleteket nem számítva — egyik legjelentősebb, temetőből előkerült sírlelete.

Sírgödre 240x140 cm-es nagy foltként jelentkezett. 170 cm mélyen, eredeti hosszát megtartva, 70 cm-re keskenyedett, tehát az ún. padmalyos szerkezetű sírok közé tartozik. Eddigi megfigyeléseim szerint a padmalyos sírokban általában a leggazdagabb, legelőkelőbb női (és férfi) halottakat temették (pl. Kápolnásnyék 2 sír, Rácalmás 16 sír). A sír hirtelen összeszűkülő aknája 220 cm mélységig hatolt le. Itt a fejtől a láb felé egyenletesen keskenyedő, 2 m hosszú koporsóban bukkantunk a halott nőre. Csontjai a nedves talaj következtében erősen mállottak voltak. Jobb karját a medencére helyezték, a bal is a test alá került.

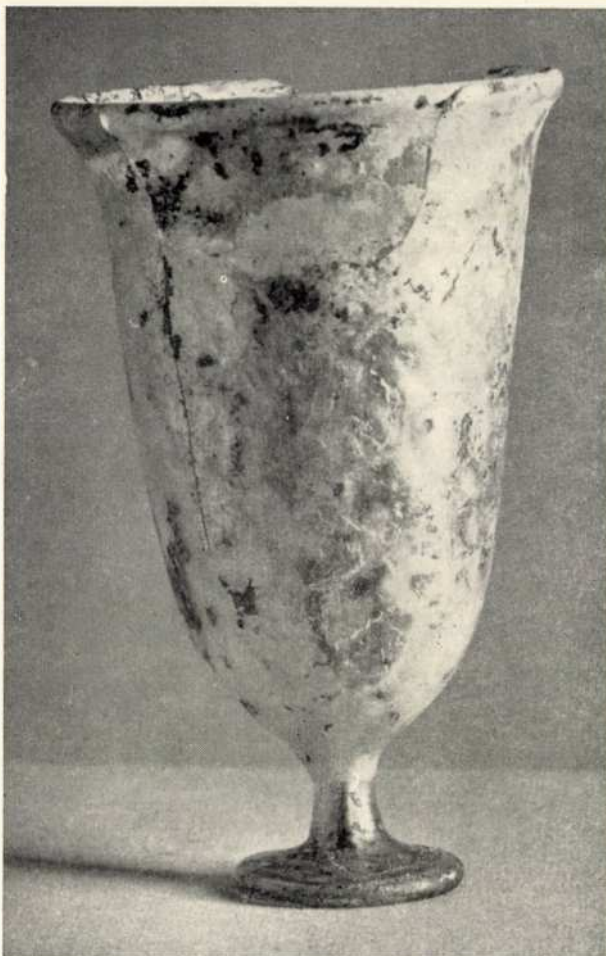
Az elhunyt feje fölé a koporsó végébe nemesalakú üvegszerleget tettek. Koponyájától balra ovális üveglemez feküdt. Fejétől jobbra, lapjával az arc felé fordulva és keskenyebb oldalán állva, a 4. síréhez hasonló piros-fehér-zöld bera-

4. Pl. Götze, A. Die altthüringischen Funde von Weimar, Berlin 1912, I. t. 8, 10, Veeck, W. Die Alamannen in Württemberg, Berlin—Leipzig 1931, T. t. I 8 a-b; 25. t. 27, 30.

5. Rokona várpalotai 1. sír fibulája és egy ismeretlen magyarországi lelőhelyű langobard fibula, *Bóna* i. m. 27. t. 1—2; 52. t. 3.

kással díszített szirmú, korong-alakú fibula volt. Párját az áll alatt találtam. Nyakában 7 szem kis piros és sárga pasztagyöngyből álló nyakláncot viselt.

Medencéjén egymás alatti sorban egy pár nagyméretű négyszögletes lemezű aranyozott ezüst fibula került elő. Övét vascsat fogta össze. A fibulák mellett a bal karral párhuzamosan vaskést viselt. Lábszárai között nagyobb borostyán

3. kép

és millefiori gyöngyökkel díszített zsinegen, bronzkarikára erősített két lapos bronzkulcs csüngött. A kulcsokkal párhuzamosan, a lábszárak közt végig, egészen a jobb bokáig ezüst lemezekkel kirakott bőrszalagról hegyikristályból csiszolt, sokszögű orsókorong függött hajdan le. A bal bokánál — viseletileg ismeretlen célból — borostyánból faragott nagy kerek gyöngy zárta le az öltözetet.

A koporsóban a halott bal karján kívül vas vonókés feküdt, a bal térd mellett pedig alaktalan vastörmelék és újabb bronzkulcs, valószínűleg vasveretes faládika és kulcsa. Végül a koporsón kívül, a térdekkal egyvonalban szárnyas csontjai jelezték az egykori élelem-mellékletet.

A hegykői 18. sír asszonya a VI. sz-i germánság nemzetségi arisztokráciájának képviselője. Ruházata, viselete, mellékletei nemzetközi, helyesebben a germán népekre gondolva: törzsközi. A tiszavidéki gepida, itáliai langobard, rajnavidéki és franciaországi frank sírokból több helyről ismerünk hasonló üvegserlegeket⁶ (3. k.), ezeknél és a thüringeknél sokszögű hegyikristály orsógombokat⁷ (2. k. 2.), bronz kulcsokat⁸, vonókéseket. Korong fibulái (1. k. 4.) főleg a frankoknál, alamannoknál és bajoroknál általánosan elterjedt típushoz⁹ tartoznak, noha ebben az alakban és kivitelben helyi készítménynek is tarthatók. Ezüsttel kivert børszalagjához hasonlót a kápolnásnyéki langobard temető 2. sírjában tártam fel, de ismerünk hasonlókat krainburgi és nocera umbrai langobard sírokból is.¹⁰

A sír legjelentősebb ékszere a két nagyméretű fibula eddig egyedülálló jelentőségű. Széles koszorúval övezett fejében kis emberi maszk foglal helyet (4. k.). Fejlapjának közepén rombusz, lemezén félkör alakú rekeszben piros üvegberakást találunk. Mindkét lapjának széleit kis kerek rekeszbe, almandinokba helyezett piros ékkövek díszítik. Felülete — az ezüsttel berakott lapos keretező szalagtól eltekintve — gondosan aranyozott.

A rokon négyszögletes lemezű maszkos fejű fibulákat H. Kühn cividalei típusnak nevezte¹¹ el. Úgy képzelte, hogy valamennyi az itáliai langobardoknál készült s onnét jutott el Svájcra és az Alpokon keresztül a Rajna és a Duna vidékére. Az összeállításában szereplő 11 db ilyen „cividalei” típusú fibula korát, elterjedésüknek megfelelően, 575—650 közé keltezte.

Kühn elmélete ellen, aki a „cividalei” fibulákat mind egyetlen itáliai műhelyre vezeti vissza, korán fellépett a kutatás. J. Werner szerint ez az elsősorban az Alpektől északra elterjedt típus angol hatásokon és alapokon keletkezett volna s műhelye a Rajna vidékén keresendő.¹² Használatát saját datálási rend-

6. Példák: Kiszombor B. temető 88. sír (*Török, Gy.*, *Dolg.* 12/1936/108. o., 50. t. — VI. sz. 1. fele), Castel Trosino 123. sír (*Mengarelli, L.*, *Mon. Ant. dei Lincei* 12/1902/11. t. 4), Nocera Umbra (*Pasqui, A. — Paribeni, R.*, *Mon. Ant. dei Lincei* 25/1919/55. k.), S. Eustachio (*Aberg, N.*, *Die Goten und Langobarden in Italien*, Uppsala 1923, 302. k.), Sabloniere (*Kühn, H.*, *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*, Bonn 1940, 79. k.), Marchélepot (*Boulanger, M. C.*, *Le cimetiére franco-mérovingien et carolingien de Marchélepot*, Paris 1909, 12. t. 3.), *Böhner, K.* *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*, Berlin 1958, I. köt. időrendi táblázata a típust 450—525 közé keltezi. Korai kel ezése mellett szól a percei 91. sír üvegserlegje is (*Közöletlen, Nyitra, Régészeti Intézet*). A talpas üvegserlegek kora a fenti leletek alapján az V. sz. 2. felétől a VII. sz. elejéig terjed. A hegykői ennek az időszaknak a közepe tájára tehető.

7. Példák: Reinsdorf, *Götze* i. m. 9. k.; Nieder-Rösslen, *Kühn* i. m. 58. k.; Marchélepot, *Boulanger* i. m. 22. t. 3.

8. Példák: Weimar 27. sír, *Götze* i. m. 12. t. 16—17; Belleben, *Kühn* i. m. 120. k.; Bel-Air, *Besson, M.*, *L'art barbare dans l'ancien diocèse de Lausanne*, Lausanne 1909, 135. k.

9. Példák: Nocera Umbra 87. sír, *Aberg* i. m. 143. k.; Nordendorf, *Franken, M.*, *Die Alamannen zwischen Iller und Lech*, Berlin 1944, 5. t. 2, 6, 14; Halifingen, *Hülle, W.*, *Die Alamannen (Reinerth, H.*, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Berlin 1940, II. köt.) 205. k.; Kelheim, *Preidel, H.* *Die Markomannen und Bayern (Reinerth i. m.)* 266. t. 2; Kranj-Krainburg 207 sír, *Smid, W.*, *Jb. f. Alt.* 1/1907/55. o. 10. k.; Chaouilley, *Salin, E.*, *La civilisation mérovingienne II.* Paris 1952 B. t. 2.

10. *Bóna, I.*, *Langobardische Grabstätten in Kápolnásnyék und Rácalmás*, István Király Múzeum Közl. E/3/1959/79.; Krainburg 71. és 72. sír, *Zmavc, J.* *JbDZK* 2/1904/232—, 238. k.; Nocera Umbra 22, 29, 37 sírok, *Pasqui-Paribeni* i. m. 57, 66, 79. képek.

11. *Kühn* i. m. 314—319.

12. Deutsches Archäologisches Institut, *Die langobardischen Fibeln aus Italien*, Berlin 1950, 58—59.

szerében még későbbi időben, a VII. sz. 1. felében tételezi fel. A Köln-müngersdorfi frank temető 127. sírjában (a temető leggazdagabb női sírja) is hasonló jellegű fibula került elő. F. Fremersdorf — Kühnt kritizálva és Wernert követve — 600 utáni helyi készítménynek tartja.¹³

Nem szándékozom itt egyetlen fibula alapján vitázni a „Reichengräber-

4. kép

zivilisation” elméletének követőitől használt és a történelmi eseményeket figyelmen kívül hagyó, tipológiai keltezési módszerrel. Mindössze megjegyzem, hogy a sír-együttesekkel, temető topográfiával és történelmi adatokkal nem számoló, csak a tárgytipusok „fejlődésében” gondolkodó kutatók keltezési rendszere alapján pl. a pannoniai langobard emlékanyag 90 0/0-át a VI. század utolsó harmadára, sőt a VII. sz. elejére kellene keltezni. Mi azonban ennek ellenére sem

13. Fremersdorf, F., Das fränkische Gräberfeld Köln-Müngersdorf, Berlin 1955, 114.

fogjuk elfelejteni azt a megmásíthatatlan történelmi tény, hogy a langobardok 568 előtt éltek a Dunántúlon.

Viszont W. Veeck, aki síregyüttessel keltezi a fibulánkkal rokon dagersheimi fibulát, használatát túl korai időben 500—550 közt állapítja meg.¹⁴ A Krefeld-stratumi frank temetőben talált rokon fibula Justinianus (527—565) érdemének utánezatával került elő. A sirt nem lehet, mint néhányan teszik, a VII. sz-ra keltezni, legfeljebb a VI. sz. utolsó harmadára. Az utóbbi években a szokásosnál lényegesen jobban keltező K. Böhner a négyszögletes lemezű fibulák változatainak korát 525—600 közé helyezi.¹⁵

A Kühnén felsorolt 11 db „Typ 41 von Cividale” fibula közül a közölet megnéztem. Az első tanulság ebből az volt, hogy mind Kühn, mind Werner elmélete, akik szerint egyetlen itáliai vagy egyetlen rajnavidéki műhely készítette valamennyi ilyen fibulát, tarthatatlan. Bizonyos közös alapelemeket, első sorban a formát leszámítva ugyanis részleteiben, főleg díszítésében, valamennyi alaposan különbözik a másiktól. Ezek a részletek pedig többnyire nagyon is lényegesek, többnyire olyasmik, amelyek éppen a feltételezhető közvetlen mintaképül szolgáló darabról hiányoznak. Tehát esetenként más-más helyi ötvösmegoldások. Természetesen méreteik is különböznek, 1—2 mm-től több mint 1 cm-ig. Ilyenképpen még a helyi műhelyváltozatok figyelembevételével is legalább 4—5 mesternek kellett az egységesnek elkönyvelt típust készítenie.

Nem kívánok itt a négyszögletes lemezű fibulák eredetével általában foglalkozni, ezért csak röviden vázolom elterjedésével kapcsolatos véleményem.

A szóbanforgó fibulák alapkészítménye kétségtelenül a hegykői 18. sír fibulája (4. k.). Egyedül ezen találunk *igazi* almandinokat és *valódi* ékköveket, az összes többin csak az almandinok és rekeszek ezüstből vagy bronzból öntött utánezatát! Felületének kidolgozásával, véseteinek tiszta vonalával, mintáinak logikájával, értelmével messze kiemelkedik valamennyi közül. Párhuzamba állítva csak egyet állapíthatunk meg mindegyikről: utánezat. Készülése és sírba-jutása (alig kopott) nem sokkal 568 előttre tehető. Műhelye helyben a langobard nép területén belül volt.

Pontos mása a cividalei San Giovanni temetőben előkerült fibulapár,¹⁶ de már ál-almandinokkal és rekeszekkel. Kora a VI. sz. utolsó harmada. A Cividale környékén talált szórványos ilyen fibula¹⁷ már távolabbi rokon. Lemezeinek díszítményei áttörtek, mint pl. a krefeldstratumin.

Nem tartom kizártnak, hogy az Alpoktól északra elterjedt darabok valóban a cividaleieket utánozzák. Azonban valami mindig vagy lemarad róluk, vagy valami idegen kerül rájuk. Így a beringenin¹⁸ pl. elnagyolt maszkot látunk, szegélyén pedig barbár zeg-zúg mintát. Még kirívóbb az eltérés a dagersheimin.¹⁹ Egészen más feje és három részre osztott lemeze van (a madár a sarkokon elmarad). Gyenge utánezat az oberlahnsteini²⁰ fibula is. A nordendorfinál²¹ még az arányok is megváltoznak s vele együtt a méret is. A fejet kis karok kötik a rombuszalakú lemez kiszögéléséhez, a lemez meghosszabbodik. A krefeld-stratumi²²

14. Veeck i. m. 36—37.

15. Böhner i. m. táblázat.

16. DAI, Langobardische Fibeln i. m. 25. o., 29. t. A 107/108.

17. Uo. 30. t. A 109—A 110.

18. Viollier, D., Anz. f. Schw. Alt. 13/1911/20—, i. t. 2.

19. Veeck i. m. 24. t. B. 1, ugyanaz Hülle i. m. 213. t. 3.

20. Aberg, N., Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit, Uppsala 1922, 123. k.

21. Franke i. m. 4. t. 1, ugyanaz Aberg i. m. 124. k.

22. Stampfuss, R., Die Franken (Reinerth i. m. I. köt.) 70. t. 2.

áttört fejű és lemezű fibulán már értelmetlen, felismerhetetlen a maszk és a madárfejek. Végül a münegersdorfi temető híres fibulapárja²³ is egészen barbár jellegű, számos helyi és nordikus díszítő elemmel. Az utánzatok készülésének korát a VI. sz. utolsó harmadában, legfeljebb a VII. sz. elejében állapíthatjuk meg.

A hegykői 18. sír dísz-fibulája és a temető többi ékszere új fényt vet arra az eddig csak sejtett jelentős szerepre, amelyet a meroving korszak ékszerművéssége formáinak kialakításában és elterjesztésében az egyik legnagyobb germán nép, a langobardok játszottak. Ennek a sajátos és magas színvonalú langobard ékszeriparnak az alapjai, mint az Hegykőn és az ország más pontjain végzett ásatásokból egyre nyilvánvalóbb, még pannoniai tartózkodásuk idején, a magyar Dunántúlon keletkeztek.

A hegykői temető feltárása 1960-ban, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával folytatódik. Remélhető, hogy a Dunántúl legnagyobbinak ígérkező, gazdag VI. sz-i temetőjéből a langobard nép belső történetének, társadalmi rétegződésének kérdéseire éppúgy jelentős adatokat nyerünk majd, mint ahhoz a szerephez, amelyet a környező germán törzsek és Itália történetében játszottak.

Auszug

Gräberfeld aus dem VI. Jahrhundert in Hegykő,
(Komitat Győr-Sopron)
Vorläufiger Bericht

In dem 1955 entdeckten germanischen (longobardischen) Gräberfeld aus dem 6. Jhd. erschlossen wir in dem Jahre 1959 neuerlich 25 Gräber. In dem reichen, sich von den bis jetzt bekannten longobardischen Gräberfeldern Pannoniens stark unterschiedlichen Friedhof ist Grab 18 — die Grabstätte einer Frau — von hervorragender Bedeutung. Auf Grund des gesamten Gräberfeldes hält Verfasser die Spange mit der viereckigen, prächtigen Platte mit den roten Glasalmandinen für ein örtliches, longobardisches Erzeugnis, aus der Zeit vor 568. Eine Nachahmung dieser Spangen fand sich nach dem Jahre 568 im Friedhof von San Giovanni in Cividale, aber nur mehr mit gegossenen Zellen und Almandinen. Die andere spätere Fibel von Cividale weicht von dieser in mehreren Beziehungen ab. Diese bis nun unter dem Namen „Typus von Cividale“ bekannten Stücke mit den viereckigen Platten, können weder als Erzeugnisse einer einzigen italischen, noch Rheinländischen Werkstatt erachtet werden. Verf. ist der Ansicht, dass sie vielmehr von verschiedenen, lokalen Goldschmieden angefertigt wurden, und zwar im letzten Drittel des 6. und ersten Drittel des 7. Jhdts. Die Fibel von Hegykő steht an der Spitze der Entwicklungsreihe dieser Stücke. Diese, richtiger die Stücke von Cividale wurden dann in den Werkstätten in den Gegenden nördlich der Alpen und im Rheinland in immer entarteter, ja sogar sinnloser Formgebung, beziehungsweise mit örtlichen Elementen bereichert, nachgebildet.

23. *Fremersdorf* i. m. 87. t. 1—2, ugyanaz 131. t. 1—2, ugyanaz teljes síregyüttessel a 23. táblán, ugyanaz *Stampfuss* i. m. 70. t. 1.

Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye

Írta: Kárpáti Zoltán

Ha a természetes növénytakarót huzamosabb időn át figyelemmel kísérjük, azt fogjuk találni, hogy ez többé-kevésbé állandóan változik. Vannak a növénytakarót alkotó fajok közt olyanok, amelyeknek jelenléte állandó, s amelyek feltehetően eredetileg is őshonos alkotóelemei a jelenlegi vegetációnak, de vannak olyan fajok is, amelyek hirtelen felbukkannak, sőt el is terjednek, de amelyekről minden növényismerő jól tudja, hogy eredeti hazájuk sokszor messze idegenben van, s hozzánk csak valamilyen úton-módon, az emberi kultúra következtében hurcolódtak be. Ezek közt a behurcolt, ún. adventív fajok közt vannak olyanok, amelyeknek fellépése és terjedése csak ideiglenes, s megjelenésük után rövidebb vagy hosszabb idő múltán ismét teljesen eltűnnek; de vannak viszont olyan adventív fajok is, amelyek megjelenésük után rendszerint igen gyorsan elterjednek és a természetes növénytakaróba szinte teljesen beleilleszkedve meghonosodnak, úgyhogy néhány év múlva, aki ezeket a fajokat nem ismeri, nem gondolná, hogy messze idegenből csak nemrégiben kerültek ide, a növények sokszor igen hosszú és különleges vándorútján.

Az adventív növényfajok száma az őshonos vadontermő növényekéhez képest viszonylag nem nagy, de némelyikük igen nagy mértékben elszaporodva a természetes táj képében is jelentős szerephez juthat.

Az egész kérdés irodalma mind külföldi, mind pedig hazai vonatkozásban meglehetősen gazdag. Hazai adventív növényfajaink egész problematikáját és irodalmát Priszter Szaniszló foglalta össze 1957-ben elkészült, de eddig még nyomtatásban meg nem jelent kandidátusi disszertációjában, úgyhogy ez a munka nemcsak hazai, de nemzetközi vonatkozásban is kiemelkedő szintézise az adventív növények egész kérdéskomplexusának.

Adventív növényfajokban Sopron környéke is bővelkedik. A fajok legnagyobb része az ország egész területén mindenfelé előfordul. Ezek részletes ismertetése igen messze vezetne. Vannak viszont Sopron környékén olyan behurcolt és meghonosodott növényfajok is, amelyek másutt csak ritkán, vagy egyáltalán nem fordulnak elő, városunk környékén ellenben megvannak, sőt egyesek közülük tömeges előfordulásukkal szinte jellemzőkké váltak Sopron növénytakarójára.

Ezek közül az adventív növényfajok közül a következők érdekesebbek:

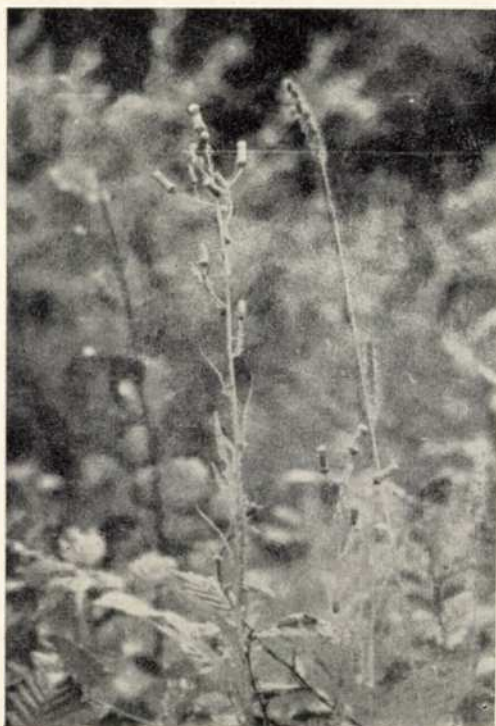
1. *Erechtites hieracifolia* (L.) R a f.

Ezek közül a növényfajok közül az *Erechtites hieracifolia* (L.) R a f. (névét gyakran *Erechthites*-nek is írják!) hurcolódott be és honosodott meg legrégebben, s ma már a Sopron körüli erdőkben, főleg erdőszéleken, tisztásokon és vágásokban meglehetősen elterjedt. Ez a fészkesekhez (*Compositae*) tartozó növény amerikai eredetű; Észak-Amerikában észak felé egészen Kanadáig, Dél-Amerikában pedig dél felé Chiléig fordul elő (v. ö. H e g i, XI. 2.—1929. p. 703). Egyéves, nyúlánk szárú, sokszor igen magasra megnövő faj, amelynek gyéren álló, henge-

res fészekvirágzataiban halvány kénsárga virágok vannak. Szórt állású levelei lándzsásak, egyenlőtlenül élesfogasak.

Sopron környékén főleg a várostól nyugatra fekvő hegyvidéken meglehetősen elterjedt, s különösen a nedvesebb talajú erdővágásokban helyenként tömegesen nő. Így rendszerint a mintegy 80—120 cm-es, alig elágazó szárú példányait találjuk, de a sokkal magasabb és terebélyesen elágazó példányai sem ritkák.

1959. VIII. 28. Sopronbánfalva Erdei malom
Erechthites hieracifolia
(Balanyi László felvétele)

Moesz (1909. p. 140) Rechnering nyomán 3 m-es példányait is említi, de kételkedik abban, hogy ez a növény ilyen magasra megnőne. 2 m-nél jóval magasabb példányait én magam is többhelyütt láttam, pl. a Várhely oldalában a Tacsai-árok felett, tehát megnő ilyen magasra. Viszont Waisbecker (1895. p. 109) 10—30 cm-re megnövő törpe példányait is megfigyelte és f. *minor*-nak nevezte el.

Ennek a növényfajnak az az érdekessége, hogy hazánkban történt felfedezése és helyes felismerése éppen Sopron megyével áll kapcsolatban.

Az idevonatkozó irodalom szerint Európában legelőször Horvátországban, Zagreb mellett, 1876-ban Vukotinovic találta meg, azonban nem ismerte fel, hanem új növényfajnak tartva, 1881-ben *Senecio sonchoides* néven írta le. A növény azonban innen eltűnt, de 4 év múlva ugyancsak Zagreb mellett, de egész más helyen, a Maximir-parkban ismét felbukkan, ahol Schlosser gyűjti meg újra, s szintén 1881-ben *Senecio vukotinovicii*-nek nevezi el. 1882-ben

Wormastiny zagrebi gyűjtéséből Kerner „Flora exsiccata Austro-Hungarica”-jának 658. számaként ki is adták (v. ö. Schedae, p. 131—132).

Horvátországban történt felfedezése után egy évvel, tehát már 1877-ben Freh Alfonz Kőszeg közelében gyűjti, de szintén nem ismeri fel, s mint *Senecio cacaliaster*-t közli Waisbecker-rel, aki kőszegi flóraművének I. kiadásába (1882. p. 24) Freh adatát ezen a néven veszi fel. Borbás, ismeretve Waisbecker munkáját (1883. p. 271), ezt a Freh-féle adatot *Senecio vukotinovicii*-re helyesbíti.

A következő évben 1884-ben, Kornhuber és Heimerl a Hanságban tett gyűjtőútjuk alkalmából a Kapuvár melletti égererdőben szintén rábukkannak erre a növényre. Ők voltak azok, akik végre helyesen felismerték ezt a fajt, s ezt az eredményüket közzé is teszik (1885. p. 297—303).

Borbás már 1883-ban (1882/83. p. 587), a Sopron megyei kéthelyről és a Vas megyei Gyepüfüzesről közli, Vas megyei flóraművében pedig (1888. p. 191) idézi Freh adatát, hangsúlyozva, hogy Kőszeg közelében „főleg a kéthelyi határon” fordul elő. Ez a hely, bár Kőszeg közvetlen közelében van, már Sopron megyei terület. Ezt külön egy későbbi közleményében is hangsúlyozza: „Kőszeg és Sopron megye határán (Kéthely, eredetileg Sopron megyében)” (Természettudományi Közlöny, XXV.—1893. p. 48). (Ma: Mannersdorf, Burgenland). Freh 1877. évi adata tehát ezek szerint nyilvánvalóan erre a helyre vonatkozik. Gombocz is így idézi flóraművében (1906. p. 566).

A növényt tehát egy évvel Európában való felbukkanása után Magyarországon első ízben Vas és Sopron megye határán találják meg, s ugyancsak a Sopron megyei Kapuvár közelében gyűjtött példányok alapján sikerül tisztázni a kezdetben félreismert növény pontos hovatarozását is.

Kornhuber és Heimerl (1885. p. 301) igyekeznek magyarázatot találni arra is, hogy ez a növény hogyan kerülhetett Európába, s így feltételezik, hogy valószínűleg valamelyik botanikus-kertből, feltehetően Zagreb-ből, vagy talán Graz-ból terjedt el széllel könnyen terjedő, könnyen repülő bóbítás kaszatterméseinek segítségével. Borbás is (1886. p. 37) a Graz-i botanikus kertből való elvadulását tételezi fel. Paulin, aki a növényt Krajnában is megtalálja, részletes tanulmányában (1897. sep. p. 12) rámutat arra, hogy a növény felfedezése idején Zagreb-ban még nem volt botanikus kert, így tehát csak a Graz-i Joanneum kertje jöhet ebben a tekintetben számításba, ahonnan a növény kivadulhatott. Ezt a feltevést Hegi (VI. 2.—1929. p. 703) aligha tartja valószínűnek.

A növény megjelenése és megtelepedése után igen gyors ütemben terjed. Néhány ismertté vált elszórt előfordulási adat után Paulin (1897. sep. p. 8—9) részletesen felsorolja az 1887—1896-ig ismeretessé vált előfordulásait, köztük a magyarországiakat is. Úgyszintén Ascherson dolgozatában is (1902. p. 131—132) találunk hazai adatokat. E növényfaj hazai előfordulásának adatait azután Moesz állította össze (1909. p. 140—143).

Ezekből az adatokból, valamint több, főleg korábbi közleményekből (Kornhuber — Heimerl, 1885. p. 301; Vukotinovic in Kerner, 1882. 132; Borbás, 1888 p. 192; Waisbecker, 1895. p. 110; Paulin, 1897. sep. 11; Moesz, 1909. p. 143; Hegi, VI. 2.—1929. p. 704, stb.) az tűnik ki, hogy szerzőik az *Erechtites*-t nálunk hirtelen feltűnő, majd ismét eltűnő vándornövénynek tartják. Magam az ország több részén, így pl. Budapest környékén vagy a Dél-Börzsönyben azt tapasztaltam, hogy igen ritkán találni belőle itt-ott néhány szálat, azután a következő években jóidőre ismét eltűnik. A legtöbb közölt adat ilyen előfordulásra vonatkozik. A Dunántúl nyugati felében, így Sopron vagy Kőszeg környékén erdőszéleken, tisztásokon vagy vágásokban átlag 400 m magasságig viszont évről-évre megtalálható. Tehát

Kőszeg mellett első felbukkanásától kezdve mindmáig állandóan megvan. Gombocz Sopron megyei flóraművében (1906. p. 566) már az írja róla, hogy „nálunk ma már el van terjedve a soproni hegységben; Lakompak mellett a délnyugati hegyvidéken Karló, Rámócz, Borsmonostor, Ólmod, Kéthely körül mindenütt tömegesen” (vagyis a Sopron és Kőszeg közti, a mai Burgenlandban húzódó hegyvidéken). Miután tehát e növény itt mindenütt tömegesen terem ma is, a nyugati határszélen így nem vándornövény, hanem teljesen meghonosodott, megjelenése óta állandóan tenyésző faj. Fellépése és eltűnése ugyanazon a helyen tehát itt csak látszólagos, mert összefügg a vágások növénytársulásainak fejlődési ritmusával. A vágás után bizonyos idő múlva a hely a vágás jellegzetes növényei, köztük az *Erechtites* számára kedvező, de a sarjerdő vagy az ültetés lassú felcseperedésével párhuzamosan a vágásokra jellemző növényzet fokozatosan eltűnik, a jellegzetes növénytársulás átalakul, hogy azután valahol a közelben egy friss vágásban megint kialakuljon, s benne természetesen az *Erechtites* is fellépjen.

Az alkalmilag és átmenetileg behurcolódott vándornövények, amelyek közé a Magyar Középhegységben pl. az *Erechtites* is tartozik, a vágás növényzetével együtt a környékről is eltűnnek. A Dunántúl nyugati felében viszont, ahol az *Erechtites* teljesen meghonosodott, minden friss vágásban a neki megfelelő időben megjelenik. Ennek okát Priszter derítette ki, amennyiben kéziratos munkájában rámutat arra, hogy az *Erechtites* csak olyan helyeken állandó, ahol az évi csapadékmennyiség 600 mm felett van (1957. p. 72. és V. térkép).

2. *Chrysanthemum parthenium* (L.) Pers.

A fészkesek (*Compositae*) családjának másik olyan tagja, amely a Soprontól nyugatra fekvő hegyekben, főleg nyirkos helyeken, patakok mentén gyakran elvadul. Ezt a fehér virágú, évelő, erős illatú, a Kaukázusban, Transzkaukáziaiban, Kis-Ázsiában és a Balkánon honos növényt már régóta ültetik kertekbe mint dísnövényt és gyógynövényt, s amely igen könnyen elvadul és meghonosodik (v. ö. Hegi, VI. 2.—1929. p. 617—619). Soó — Jávorka adatai szerint (1951. p. 684), bár nálunk gyakran ültetik, viszont elvadulva és meghonosodva nem gyakori. Az egyenként felsorolt ilyen természetű előfordulásai közt Sopron is szerepel. Ennek magyarázata nyilvánvaló Hegi azon megjegyzéséből (id. h. p. 618), hogy teljesen csak a mediterrán és atlanti Európában honosodik meg. Sopron ugyanis az országnak éppen azon a részén van, amelynek éghajlatában az atlanti hatás még érvényesül, s ennek a természetes növénytakaróban is nyoma van. A Sopron körül megfigyelt előfordulásai (v. ö. Kárpáti, 1949. p. 177) is ezt igazolják.

3. *Geranium sibiricum* L.

A második világháború után, 1947-ben Bánfalván, az Erdei malom mellett vezető út mentén, a malomárok szélén feltűnt nekem egy érdekes gólyaorr (*Geranium*)-faj, amely évelőnek bizonyult, de amely a többi nálunk élő évelő fajtól rózsaszínű és sötétebben csikolt szirmú, feltűnően kis virágaival és hosszúra nyúlt elfekvő, terpedt szárával lényegesen eltért. Amikor meghatároztam, a legnagyobb meglepetésemre ez a növény *Geranium sibiricum*-nak bizonyult, amelyről Hegi (IV. 3.—1924. p. 1695—96) azt írja, hogy hazája Oroszország a Kaukázustól Litvániaig, Szibéria az Uraltól Mongóliáig, Mandzsúriáig, délen Kasmírig, ezenkívül Nyugat-Tibetben, Közép-Kínában, Japánban és Koreában él. Észak-Amerika keleti részén gyakran adventív és Európában is erősen terjedőben van nyugat felé. Közép-Európa területéről Németországból, Sziléziából, Morvaországból és Ausztriából (Alsó-Ausztria, Stájerország, Karinthia, Tiroli említ. Ausó-ausztriai

előfordulásával kapcsolatban megjegyzi, hogy ez a ligetekben, cserjésekben élő növény a Lajta-hegység folyómenti ligeteiben már 1880 óta teljesen meghonosodott. Walz (1890. p. 560) a Lajta-hegységből Kismarton mellől közli, ezt az adatot veszi át Gombocz (1906. p. 508), majd Jávorka (1925. p. 662; 1926. p. 175) is, de a „Magyar flóra kis határozója” c. munka II. kiadásában (1937) már nem szerepel ez a növény, tekintettel arra, hogy határainkon kívül eső előfordulásról van szó.

1959. VIII. 28. Sopronbánfalva, Erdei malom.
Geranium sibiricum (Balanyi László felvétele)

Sopron melletti megjelenése tehát az egyetlen biztos előfordulást jelenti az ország területén, amit le is közöltem (1949. p. 174). Ezt az adatot vette fel Soó — Jávorka munkája (1951. p. 465), megjegyezve, hogy eredetileg ligeti növény, az *Alnio-Ulmion*-társulások tagja.

Sopron melletti megjelenése idején még csak két kis folton tenyészett, ma azonban már az Erdei malom egész területén igen elterjedt nedves, füves vagy cserjés helyeken, különféle társulásokban, úgyhogy teljesen meghonosodottnak tekinthető. Viszont bármennyire figyeltük is, az Erdei malom területén kívül sehol sem sikerült még a környéken megtalálni, úgyhogy ezért aligha lehet ezt az előfordulást a már régóta ismert Lajta-hegységgel kapcsolatba hozni, sokkal valószínűbb, hogy a második világháború folyamán hurcolódott be. Ezt teszi valószínűvé az a körülmény is, hogy legelőször közvetlenül az út mentén jelent meg.

4. *Amaranthus chlorostachys* Willd. var. *powelli* (S. Wats.) Thell.

Míg a disznóparjfélek (*Amaranthaceae*) családjába tartozó, amerikai származású, egyéves, magas szárú, zöldes virágzatú *Amaranthus chlorostachys* típusa, amely Magyarországon először 1918-ban bukkant fel (v. ö. Priszter, 1951. p. 137) és az egész országban különösen az utóbbi időben mindenfelé igen nagy mértékben és nagyon gyorsan elterjedt és meghonosodott, addig ennek a fajnak dúsabb virágzatú, hosszabb előlevelű változata: a var. *powelli* nagyobb tömegben és állandóan főleg az ország nyugati részén él (Priszter, 1951. p. 141—142), így Sopron környékén is. Nálunk különféle kultúrákban a típussal együtt megkevehetően gyakori gyom, sőt az *Amaranthus retroflexus*-szal képezett keverék-

faját is Sopron környékén fedezték fel és írták le *Amaranthus soproniensis* Priszter et Kárpáti néven (l. Priszter, 1949. p. 117, 136, fig. 12.) Ezt a hibridet sem az országban, sem másutt még nem találták.

5. *Thladiantha calcarata* Clarke

Ezt a tökfélékhez (*Cucurbitaceae*) tartozó kelet-ázsiai, Észak-Kínából származó évelő, gumós gyöktörzsű, szíves levelű, 2—3 cm-es sárga virágú, tojásdad, piros, sertékkal borított termésű, kétlaki, felfutó szárú növényt elég ritkán ültetik kerti díszként, kerítések, sövények befuttatására. Nálunk főleg a Bükk-hegység több pontjáról már régebben ismerték elvadult állapotban, de ezenkívül Jávorka (1925. p. 1067) csak néhány más helyről közli az ország mai területéről, a Kárpátokban ellenben inkább elterjedt. Soó — Jávorka (1951. p. 640) adatai alapján nagymérvű terjedésére a gyér adatokból nem következtethetünk.

Nemrégiben Sopron mellett, a Nándormagaslat lábánál, a bánfalvi hősi temetőhöz vezető út mentén találtam meg hatalmas telepét. Miután a környéken sehol kertbe ültetve nem láttam, behurcolódásának módját, eredetét sem tudtam kideríteni. Priszter kéziratos munkája szerint (1957. p. 75) azok közé az adventív fajok közé tartozik, amelyek természetüknek megfelelően az ország legnagyobb részén, ahol az éghajlat száraz, kontinentális jellegű, alig telepsznek és honosodnak meg, a nedvesebb éghajlatú hegyvidékeken ellenben sokkal gyakrabban fordulnak elő, és megtelepedésük nem átmeneti, hanem sokkal inkább állandó jellegű. Ezt a megállapítást támasztja alá az, hogy Jávorka a Kárpátok területéről nem részletezi az előfordulási helyeit, a Kárpátokéhoz közelálló éghajlatú Bükk-hegységben már régóta meghonosodottnak tekinthető, s hogy Sopron környékének a már az Alpokhoz tartozó részén is megjelent.

1959. VIII. 28. Sopronbánfalva, a kőfejtő alatt
Thladiantha Calcarata

6. *Juncus tenuis* Willd. (= *J. macer* S. F. Gray).

Ez a szittyófélék (*Juncaceae*) családjába tartozó pázsitszerű külsejű, alacsonytermetű növény eredetileg Észak-Amerika mérsékelt övében él, innen vándorolt azután mindenfelé. Európában először 1824-ben jelent meg Belgium-

ban, majd a következő évben Hollandiában. Európai terjedéséről igen érdekes elterjedési térképet közöl H e g i (II. ed. 2.—1939. p. 199, fig. 429), amelyen az előfordulási hely mellett a felbukkanás évszámát is feltünteti. Eszerint Magyarországon 1896-ban találták először a Duna mentén, Budapeستől északra, majd a Dunántúlon 1921-ben Németújvárnál (ma Güssing, Burgenland) bukkan fel. J á v o r k a ezt és a pinkafői előfordulást közli a Dunántúlról (1925. p. 1280); a régi budapesti adaton kívüli még Somogyból is említi (p. 157), az Alföld észak-

1959. VII. 28. Tacsí-árok. *Juncus tenuis* mozer

keleti részéből pedig közli azzal a megjegyzéssel, hogy itt a síkságon is terjed (p. 1280). A S o ó — J á v o r k a munkájában közölt előfordulási adatok alapján az derül ki (1951. p. 872), hogy inkább a nyirkosabb éghajlatú helyeken, illetve vizek közelében gyakoribb és újabban erősen terjedőben van. Sopron környékén is csak újabban, mintegy másfél évtizede jelent meg, s amikor itteni előfordulását közlöm (1949. p. 170), már egész sor lelőhelyét sorolom fel, ami azóta még csak gyarapodott. Mindenütt nedves talajú erdei utak mentén, rendszerint tömegesen jelenik meg, azt a látszatot keltve, mintha az itteni növénytakarónak eredeti, őshonos tagja lenne. P r i s z t e r (1957. p. 75) ugyancsak azok közt az adventív fajok közt említi, amelyek inkább a hegyvidékeken, tehát a nedvesebb éghajlatú vidékeken honosodnak meg, s utal W a l t e r azon megállapítására (1954. p. 26), hogy ragadós magvai útján szekerekkel terjed, s ezért látjuk az úton igen gyakran a kerékvágás mentén.

A fentiekből kitűnik, hogy Sopron környékének növénytakarójában megjelenő behurcolt növények közül éppen azok a fajok a feltűnőbbek és érdekeesebbek, amelyek nedvesebb éghajlati igényűek, s éppen ezért az ország területének legnagyobb részén, ahol az éghajlat sokkal szárazabb, kontinentális jellegű, vagy elő sem fordulnak, vagy ha meg is jelennek, ez az előfordulás csak átmeneti, mert hamar ismét el is tűnnek.

Ez a néhány adat is annak a bizonyítéka, hogy a Soprontól nyugatra fekvő hegyvidék már az Alpok legvégső nyúlványaihoz tartozik, ahol az ország legnagyobb részétől eltérő természeti és tenyészeti viszonyok uralkodnak, ami nemcsak az őshonos növényzeten látszik meg, hanem a behurcolt és meghonosodott fajok számára is különleges életfeltételeket jelent.

Irodalom — Schrifttum

- Ascherson, P.*: *Erechtites hieracifolius* in Schlesien. — Bericht'e der Deutschen Botanischen Gesellschaft. XX.—1902. p. 120—140.
- Borbás V.*: Correspondenz. — Österreichische Botanische Zeitschrift, XXXVI.—1886. p. 37.
- Borbás V.*: „Grusium”. — Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye, 1882/83. p. 586—588. — Autorref. in Botanisches Centralblatt, XVII.—1883. p. 370.
- Borbás V.*: Vasvármegye növényföldrajza és flórája. (Geographia atque enumeratio plantarum comitatus Castriferrei in Hungaria). Szombathely, 1888.
- Borbás V.*: Waisbecker: Kőszeg és vidékének edényes növényei. (Die Gefässpflanzen von Güns und Umgebung). — Botanisches Centralblatt, XIV.—1883. p. 271.
- Gombocz E.*: Sopronvármegye növényföldrajza és flórája. [= Die Pflanzengeographie und Flora des Komitates Sopron]. — Mathematikai és Természettudományi Közlemények, XXVIII.—1906. p. 403—579.
- Hegi, G.*: Illustrierte Flora von Mittel-Europa. IV. 3.—1924; VI. 2.—1929; II. ed. 2.—1939. München.
- Jávorka S.*: Magyar flóra. (Flora hungarica). Budapest, 1924—25.
- Jávorka S.*: A magyar flóra kis ha'ározója. [= Kleines Bestimmungsbuch der Flora von Ungarn]. Budapest, 1926; ed. 2.—1937.
- Kárpáti Z.*: Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén. III. — Merkwürdige und neue Pflanzenfunde in der Umgebung von Sopron. III. — Erdészeti Kísérletek, XLIX.—1949. p. 168—182.
- Kornhuber, A.* — *Heimerl, A.*: *Erechtites hieracifolia* Rafinesque, eine neue Wanderpflanze der europäischen Flora. — Österreichische Botanische Zeitschrift, XXXV.—1885. p. 297—303.
- Moesz G.*: Néhány bevándorolt és behurczolt növényünk. — Eingewanderte und eingeschleppte Pflanzen Ungarns. — Botanikai Közlemények, VIII.—1909. p. 136—147; (38)—(43).
- Priszter Sz.*: Amaranthus-vizsgálatok. I. Amaranthus-hibridek Magyarországon. — Hybrides d'Amaranthus. — Index Horti Botanici Universitatis Budapestensis, VII.—1949. p. 116—149.
- Priszter Sz.*: Amaranthus vizsgálatok. III. Magyarország Amaranthus-fajainak kritikai feldolgozása. — Elaboration critique des espèces d'Amaranthus de la Hongrie. — Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karának Évkönyve, II. (XV.).—1951. (1953). p. 121—262.
- Priszter Sz.*: Magyarország adventív növényeinek ökológiai-areálgeográfiai viszonyai. [= Die ökologisch-arealgeographischen Verhältnisse der Adventivpflanzen Ungarns], (manusc. ined. 1957).
- Soó R.* — *Jávorka S.*: A magyar növényvilág kézikönyve. [= Handbuch der Pflanzenwelt Ungarns]. Budapest, 1951.
- Vukotinovic, L.* in *Kerner, A.*: Schedae ad floram exsicc'am Austro-Hungaricam. Wien. II.—1882. p. 131—132.
- Waisbecker, A.*: Beiträge zur Flora des Eisenburger Komitates. — Österreichische Botanische Zeitschrift, XLV.—1895. p. 109—111.
- Waisbecker, A.*: Kőszeg és vidékének edényes növényei. [= Die Gefässpflanzen von Kőszeg und Umgebung]. Kőszeg, 1882; ed. 2. 1891.
- Walter, H.*: Einführung in die Phytologie. III. Grundlagen der Pflanzenverbreitung. Stuttgart, 1954.
- Walz, R.*: Zur Flora des Leithagebirges. — Verhandlungen der Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, XL.—1890. p. 549—570.

Über einige charakteristische Adventivpflanzen aus der Umgebung von Sopron. Z. Kárpáti.

Adventivpflanzen kommen auch in der Umgebung der Stadt Sopron überall vor, unter denen aber auch Arten, welche in anderen Gebieten Ungarns überhaupt nicht gedeihen, oder nur selten vorkommen, und welche daher für die Pflanzendecke von Sopron zeichnend merkwürdig sind.

Im ungarischen Text werden folgende Arten eingehend besprochen:

1. *Erechtites hieracifolia* (L.) Raf. — Diese amerikanische Art ist in der Umgebung von Sopron hauptsächlich in den Bergen westlich der Stadt, in Waldschlägen, an Waldrändern und Waldblößen ziemlich verbreitet. Da die Art schon seit Jahrzehnten hier ständig gedeiht, ist sie als völlig eingebürgert anzusehen, im Gegenteil zu den

Vorkommnissen in anderen Gebieten Ungarns, wo sie zumeist nur vorübergehend und unbeständig auftritt.

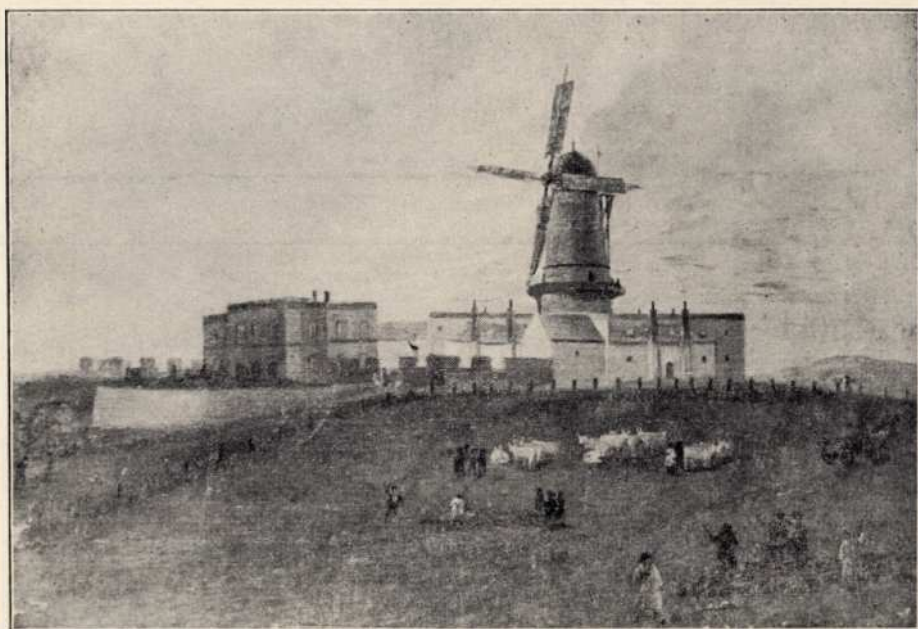
2. *Chrysanthemum parthenium* (L.) Pers. — Eine aus dem Ostmediterraneum stammende, schon seit langem als Zier- und Heilpflanze kultivierte Art, welche in der Umgebung von Sopron der Bächer entlang und an feuchten, bewaldeten Stellen völlig eingebürgert gedeiht.

3. *Geranium sibiricum* L. — Diese asiatische und os'europäische Art ist bei Bánfalva, bei der Waldmühle nach dem zweiten Weltkriege erschienen, und seitdem hat sie sich hier sehr verbreitet und völlig eingebürgert.

4. *Amaranthus chlorostachys* Willd. var. *powelli* (S. Wats.) Thell. — Eine amerikanische Adventivpflanze, welche in Ungarn hauptsächlich im westlichen Grenzgebiet aufgetreten ist. Ihr Bastard mit *A. retroflexus* wurde in der Umgebung von Sopron entdeckt und mit dem Namen *Amaranthus soproniensis* Priszter et Kárp. bezeichnet.

5. *Thladiantha calcarata* Clarke. — Diese ostasiatische Art, welche sich in erster Linie in Gebieten von feuchterem Klima einbürgert, erschien unlängst auch in Sopron, und zwar am Fusse der Ferdinandshöhe bei Bánfalva.

6. *Juncus tenuis* Willd. — Eine amerikanische Wanderpflanze, welche vor einigen Jahren in der Umgebung von Sopron erschien, und seitdem sich in den westlich der Stadt liegenden Bergen völlig eingebürgert hat, da diese Art ebenfalls ein feuchteres Klima beansprucht.

Steinacker Károly: A kurucdombi szélmalom. (Olajfestmény 1860 körül)

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

A Magyar Tanácsköztársaság vörös hadseregének köpcsényi védőszakasza

Pozsony környékén, a Duna jobbpartján levő terület a Magyar Tanácskoztársasághoz tartozott és csak annak összeomlása után két héttel került kb. 4 km átmérőjű dunántúli terület a Csehszlovák Köztársasághoz. A Duna jobbparti, Dévénytől Görösligetig terjedő sáv a határkorrektúrák folytán Ausztriának jutott, ennek fejében Köpcsény község határának egy részét néhány külteki lakóhellyel Ligetfaluhoz csatolták.¹

Eddig nyilvánosságra nem hozott levéltári adatok² alapján kívánunk beszámolni azokról az alakulatokról, amelyek a Duna jobbpartján levő területet a munkásuralom számára védték. 1919. március 25-én a Morva torkolatától az Ipoly torkolatáig terjedő Dunán-vonalat a 37. hadosztály tartotta, amely március 31-én átalakult 4. vörös hadosztállyá. Ez a Dévénytől Rajkáig terjedő sáv védelmét a köpcsényi védőszakasz parancsnokságának utalta ki, amelynek élén Somogyi alezredes állott. A védőszakasz állománya ez időben 47 tisz, 862 katona, 178 ló, 20 géppuska és 12 löveg volt. A védőszakasz Horváth századosnak az osztrák határtól Oroszvárig és Pokorny századosnak Oroszvártól Rajkáig terjedő alszakaszából állott. A Horváth-különítmény a frontot őrségekkel, a Pokorny-különítmény járőrökkel figyeltet'e. A ligetfalusi

Horváth-különítmény állott három gyalogszázadból, két gyalogos géppuskás századból, egy huszárszakaszból és egy hídász-pótalakulatból. A gyalogos alakulatok közül a soproni 18. vörös ezred pótteste egy gyalog- és két géppuskás századot állított ki, a gyalogszázad parancsnoka Sorjátzky főhadnagy, az egyik géppuskás század parancsnoka Moharos Gyula főhadnagy volt, míg a másik géppuskás század parancsnokának neve a dokumentumon olvashatatlan. Egy-egy gyalogszázadot a soproni volt 76. közös gyalogezred és a győri XI. vörös vadászászlóalj küldött Ligetfalura. Előbbinek Kraft százados, utóbbinak Varga főhadnagy volt a parancsnoka. Erdős főhadnagy parancsnoksága alatt állt a 9. huszárezred egy szakasza, végül az 5. hídász-pótzászlóalj 50 fővel. A Pokorny-féle tüzérosztály törzse Oroszvárott volt. Ide tartozott az 1/37. üteg (parancsnok Prónay – nem azonos a fehérterror idejéből ismert báró Prónay Pállal!), 2/37. üteg (Vámosy) és 4/37. üteg (Guttenberg).

Amikor az imperialista román sereg 1919. április második felében megtámadta a Magyar Tanácsköztársaságot, a Duna-vonal védelmét a frontra távozott 4. vörös hadosztály helyett a győri katonai kerületi parancsnokság vette át. A köpcsényi

1. Irodalmi Szemle, 1959. 2. szám. A szerző cikke.

2. Hadtört. Intézet Levéltára. M. Tanácsköztársaság. 85. doboz. e/betű.

nyi védőszakasz tűzérsege is Tiszántúlra ment. Vámosy ütegparancsnok Szolnoknál elesett, Pokorny százados pedig a szolnoki ellenforradalmi zendüléshez csatlakozva, sőt azt szervezve, annak bukása után átmenekült a románokhoz. A 37. tüzérezredről ezután nem hallani, mivel a Vörös Hadsereg újjászervezése után a tüzérezredek átneveztek. Nyilván azonos az északi hadjáratban, Érsekújvár tájékán szerepelt 19. tüzérezreddel, mert a védőszakasz 1919. május 26-i hadrendjében szerepel a 19. tüzérezred különítménye egy hegyi löveggel, Szigethy József főhadnagy parancsnoksága alatt Köpcsényben. Ekkor Martsán Ferenc őrnagy volt a védőszakaszparancsnok. Volt egy szervezés alatt álló munkászászlóalj dr. Csillag József főhadnagy parancsnoksága alatt, Oroszváron a II. vörösrőszakad, parancsnoka Farkas Kálmán. A 9. huszárezred szakaszának parancsnoka Juhász Károly szakaszvezető, az 5. hidászkülönítmény parancsnoka Dörr Gusztáv főhadnagy, a budapesti árkászkülönítmény parancsnoka Vándorffy hadnagy volt, mind a két alakulat Ligetfalun. Amint lá'juk, a proletárdiktatúra kikiáltásának idején kimutatott csapatokat a huszárszakasz és a hidászkülönítmény kivételével a hadszíntérre küldték. A védőszakasz politikai megbízottja, Barabás-Brattmann Artur 1919. április második felében egy ideig Püspökladány városparancsnoka volt. (A Tanácsköztársaság Hajdú-Bihar megyében 1919. Dokumentumgyűjtemény, Debrecen 1959, 528. o.) Vágó Ernő visszaemlékezéseiben elmondta, hogy a ligetfalusi munkászászlóalj (a csehszlovák források mint Lakos-különítményt említik) első feladata az volt, hogy a zalaegerszegi ellenforradalmat leszerelje, aztán az érsekújvári frontra ment Esztergomon keresztül. Javarészt a Matador és Zománegyház alkalmazottai voltak. (Együtt harcoltunk, Visszaemlékezések az 1919-es Szlovák és Magyar Tanácsköztársaságra, Bratislava 1960, 65. o.).

Eltekintve az 1919. május 4-i ellenforradalmi zendüléstől, Ligetfalun a Tanácsköztársaság idején rend és nyugalom volt, a júniusi érsekújvári harcok idején az összes itteni őrség a már említett két műszaki századból állott. A Duna-híd mindkét részről el volt 'orlaszolva és alá volt aknázva. A budapesti csehszlovák kommunista szekció megbízásából 1919

áprilisában Kovács Gyula (1919 júniusában szlovák hadügyi népbiztos) a ligetfalui tranzitóállomáson működött, innen irányította a pénz- és nyomtatványküldeményeket a pozsonyi, brünni, kladnoi és prágai pártszervezet részére, részben Ausztrián keresztül. Ebben a munkájában a határőrség nem egy tagja is tevékenyen támogatta. Ezért a proletárdiktatúra bukása után nem fogadták vissza régi állásába. Az idők azonban őt igazolták és nem az elbocsátásáról döntő jobboldali szociáldemokrata Lehoczkyt.

A pozsonyi hídfő vörös katonái a Tanácsköztársaság bukása után még két hétig őrizték a hidat. 1919. augusztus 2-án Pozsony lakosságát és helyőrségét meglepetés érte: a híd dunántúli oldalán a vörös lobogót bevonták és helyébe magyar nemzetiszínű lobogót tűztek ki. Barabás politikai megbízott eltávozott Ligetfaluról. Dunántúlon a helyzet zavaros volt: egyes katonai alakulatok fenn akarták tartani a proletárdiktatúra vívmányait, mások nyíltan a fehérekhez csatlakoztak. Hiszen Sopronban is tényleg csak augusztus 4-én szerelték le a Ferenc József laktanyába zárkózott munkáskatonaságot. Éppen ezekben a napokban ítélté oda a békekonferencia a pozsonyi hídfőt Ligetfalu községgel Csehszlovákiának. Pellé tábornok, a csehszlovák burzsoá fegyveres erők parancsnoka elrendelte a hídfő elfoglalását, mivel hogy azonban akciójának távolabbi céljai is voltak, az akciót saját felelősségére rendelt'e el, de előzőleg a francia kormány hozzájárulását is kikérte. (Zdenek Jezek: Boje o Slovensko v letech 1918-1919, Praha 1928.) Az igazi cél Moson és Sopron megye elfoglalása volt, egyidejűleg pedig a jugoszlávoknak Zala és Vas megyé', valamint Somogy megye egy részét kellett elfoglalniuk. E célra Brau francia alezredes parancsnoksága alatt egy dandárt alakított a 9. csehszlovák hadosztály csapataiból, ezzel a létszámmal: négy gyalogzászlóalj, három géppuskás század, három üteg. Tartalékul még két zászlóalj és egy üteget rendelt Nagyszombatból Pozsonyba, holott Ligetfalun csak egy békelétszámú zászlóalj volt, azonkívül csak Magyaróvárott, Sopronban és Győrött volt — a vörös erzelmű katonák távozásával erősen megfogyatkozott — helyőrség. Ez augusztus 11-én Győr-Magyaróvár körletében a székelly dandár 5 zászlóaljával és 6 üteggel

erősödött meg. 1919. augusztus 14-ére virradó éjjel a hídon átlopózkodó csehszlovák előőrsek meglepték a hídon és az őrszobán tartózkodó egy rajnyi erejű hídőrseget, a Kásmacher szigetnél átkelő zászlóalj Görögligetben egy magyar járőrt fogott el, majd a katonai kórház barakkjaiban elszállásolt zömöt zárták körül. Itt 7 tiszt és 120 fő legénység esett rövid ellenállás után foglyul. Hajnali fél négy órakor a front már a katonatemetőtől a Durvay-téglagyár déli szegélyéig és innen a Spiegelhagen (Drazsdák) erdő déli szélén húzódott. Egy járőr a bergi villamosvasúti állomásnál az osztrák járőrre tévedésből tüzet nyitott. A délelőtti órákban járőrök Horvátjárfalu, Oroszvár és Köpcsény felé portyáztak, eljutottak Köpcsény északi széléhez is, de ekkor parancsot kaptak visszavonulásra. Nyilván azért, mert Magyaróvárról hadiköve'ek érkeztek Ligetfalura, akikről a francia parancsnokság megtudta, hogy Magyaróvárótt egy egész fehér dandár áll készenlétben. Erre közölte is velük, hogy csak a békekonferencia által megfűt

4 km átmérőjű területet szállták meg, de nem szándékoznak tovább terjeszkedni. Ezért a székely dandár nem is vonult fel a hídfő ellen, csak járőrök mentek ki felderíteni a csehszlovák vonalat, amely néhány kisebb csetepatét váltott ki, két halottal és néhány sebesülttel. Sopron megszállása az ántáncapatok részéről ezúttal elmaradt. Sokkal tovább jutottak az ún. korridor-hadműveletekben a jugoszlávok, akik 1919. augusztus 11-én az egész Vendvidéket szállították meg 7 zászlóalljal, 8 lovasszázaddal és 5 üteggel. (Jugoslaviya [Ljubljana] 1919. aug. 14. száma nyomán.)

Ezeket a hadműveleteket a Magyar Tanácsköztársaság leverése céljából tervezték, annak megszűnte után voltaképpen tárgyalanná váltak és csak azért nem volt folytatásuk, mert a Budapesten székelő négyes tábornoki ántántmisszió minden megszálló hadműveletet leintett, a tanácsuralom felszámolását Dunántúlon a Horthy-hadseregre hagyva.

Fogarassy László

Kárpáti Sándor zenei hagyatéka

Több mint húsz esztendeje immár, hogy Kárpáti Sándor 1939. február 26-án, életének hatvannyolcadik évében végleg elávozott a soproni s egyben a hazai zeneélet színteréről. Az azóta eltelt idő elegendő távlatot nyújt ahhoz, hogy számot vethessünk zeneszerzői hagyatékával.

Ennek a hagyatékknak a ma hozzáférhető anyaga nem egészen teljes. Több művének, köztük nemegy feltehetően nagyobbak és jelentősebbnek a kézírása nem került elő. A megmaradt művek alapján kíséreljük meg most nagy vonásokban Kárpáti Sándor zeneszerzői munkásságának a felmérését.

Amit róla még életében (1936) Heintz Fülöp az „Írott Kő” lapjain írt, azt a volt tanítvány megbecsülő és egyben becsülendő szeretete fűti át, de nélkülözzük benne Kárpáti Sándor alkotóművészetének a kritikai szemléletét. Veress Endre kézíratos katalógusa (1942) viszont nem kívánt többet nyújtani, mint lelkiismeret-

tesen felvett hagyatéki leltárt Kárpáti Sándor rendkívül bő termésű zeneszerzői munkásságáról.

Ezt a munkásságot jórészt ugyanazok a történelmi és társadalmi tényezők irányították, mint a legtöbb magyar kortársáét. Zeneszerzői pályafutása részben világpolgári igényű, részben pedig a nyugat-európai zenei formákat magyar nemzeti jelleggel egyesítő zongoradarabokkal (Notturmo 1894, Szonáta magyar stílusban 1895), majd Endrődi Sándor és más költők érzelmes verseire komponált zongorakíséretes dalokkal indult. Szerzőjük már 1905 táján nagyméretű színpadi zenékkal kísérletezett („Árgyus és Tündér Ilona”, „Gábor mester”). Kárpáti Sándor zeneszerzői egyéniségének a kibontakozásában jelentékeny része van Ady Endre költészetével való találkozásának. Három Ady-dalát („Mert engem szeretsz”, „A kék tenger partján”, „Az Úr érkezése”) 1919 márciusában írta. Ugyanez idő tájt

Gyóni Géza hátrahagyott versei is meg- ragadták s az egyik háborús versét szinte megrázó drámaisággal szólaltatta meg („Julis levele”). Az 1922-es év egy sor sikerült Petőfi-dalt hozott. Mellettük, de még inkább utánuk a szóló-dal terén át- csapott abba a könnyebb műfajú nótáz- gatásba, ami már Petőfi-dalaiban is bon- takozott s ami nála most — néha az iro- dalmi rangot alig megütő verselmények megzenésítése során — mégis egy kis gyöngyszemet is produkált („Hej, a lány...”). Magasabb igényű, nemegyszer Rich. Strauss hangját felidéző dalait eb- ben az időben német költők verseire írta. Későbbi dalterméséből néhány Csokonai- dal és duett, meg Juhász Gyula „Milyen volt...” versére írt eredeti, de kissé ne- hezen énekelhető kompozíciója (1937) ér- demel figyelmet. Kár, hogy ez utóbbiban a vers sajátos zeneiségét mindhárom strófa kezdősorában önkényesen meg- bontotta.

Kárpáti Sándor alkotó vénája az egyéni lírát hordozó szólóénekművek mellett aránylag későn, nem sokkal ötven éves kora előtt kezdett a közösségi lírát meg- szólaltató kórusirodalom terén is buzogni. Hagyatékának idevágó anyagában 1920 előttről inkább csak templomi kórusokat találhatunk. Szabad kóruskompozícióinak a zömét: 1920–1930 között írta. E kórusok- nak a túlnyomó többsége férfikar, hiszen a hazai kórusmozgalom ebben az időben még nem más, mint a múlt századi da- lárdázás egyre hanyatló folytaása. De míg a múlt század zsenge férfikari moz- galmai akkor a társadalmi haladásnak és az elnyomatás ellen küzdő hazafiságnak voltak a hordozói, addig az 1920-as évek magyar polgári-, iparos- és munkás-dal- egyletei és dalkörei jórészt a társadalmi elkülönülés jegyében, de lényegében egy- séges eszmei és zenei tehetetlenségben senyvedtek. A revizionista hazafiságo- tüköröző irredenta-dalok ugyanúgy össze- forrtak ennek a férfikari irodalomnak a zenei igényelenségével, mint az urasan- cigányosan nótázgató „népdal-egyveleg” műfajával. Ez alól Kárpáti Sándor férfi- kari munkássága sem kivétel, bár akad műve, melyben a mélyen emberi mon- danivaló zenei kifejezése akkor is jelen- tős alkotásra inspirálta, ha a költő nem márkás és nem is magyar. Így a Magyar- országi Munkásdalegyesületek 1925. évi pályázatára készült „Ne ölj!” férfikar (Döhmel Anzelm verse nyomán) mind szó-

vegi tartalmában, mind pedig zenei meg- valósításában kimagaslik a kor sablonos férfikari terméséből. De még inkább fel kell figyelünk, amikor Kárpáti Sándor, szinte az árral szemben haladva, irodal- mi értékű költeményeket komponált meg férfikarra. Vörösmarty, Arany, Petőfi, Tóth Kálmán, Endrődi Sándor és Reviczky verseire írott kórusai nem csupán a szó- veg megválasztása, hanem a zenei meg- szólaltatás emelkedettsége dolgában is in'ó példa lehetett volna akkori férfika- raink számára. A dalárdázás végsőkig ki- merítette, önmagát túlélt világából még egy mozzanat ragadta ki Kárpáti Sándort: 1934. március 12-e ez a dátum, amikor befejezte az első (és talán egyben egyet- len) valóban népi dallamot feldolgozó férfikari kompozícióját (Baka-nóta: „Mi- kor megyek Románia felé...”).

Vegyeskarai szám szerint alig többet, mint egy tizedrészét teszik ki kóruskom- pozícióinak. Megírásukban a nagymúltú soproni zeneegyesület vegyeskarára („Hej, csicsérgő...” Kisfaludy Károly, „Musám te...” Kisfaludy Sándor versére), a Fő- városi Érekarra („Lánc, lánc...” Kosz- tolányi versére), vagy diákifjúsági ve- gyeskarokra gondolt („Csatában”, Petőfi versére). Mennyivel szabadabb röptű, le- vegősebb hangzású ez a néhány mű, mint a dalárdázás országosan szervezett bék- lyői között vergődő férfikarai!

Kárpáti Sándor invenciója a kórusok- ban és dalokban találta meg a maga szá- mára legmegfelelőbb formákat. A kis for- mák iránti érzék elég szerencsésen talál- kozott nála a színes harmóniák pillana- tonkénti változtatásával. Valahányszor ez a színes, kissé fülledt vibrálás nagyobb ívű formákban lép fel, mindannyiszor ki- éleződik a részleteknek és az egésznek valami nyugtalanító belső ellentmondása. Ezt nyilván maga Kárpáti Sándor is érezte, s ezért jelentett a számára oly sok vívódást a nagy arányokban, széles ívekben tervezett művek belső feltöltése és a ciklikus művek tételeinek az össze- fogása. Ezért küzdött annyit pl. az első vonósnégyese végleges megformálásáért s ezért talált leginkább önmagára a fan- táziaszerű, lazán kapcsolt hangulat-epi- zódokból épített műveiben (Zongorás- kvartett). Ezért vonzotta annyira a szín- padzi zene pillanatonként változó drámai- lírai feszültsége és ezért találunk tisztán hangszeres művei között is programzenei fogantatású kompozíciókat (Szimfónikus

kötelmény, Orgona-fantázia, Második vonósnégyes stb.). Zeneszerzői profiljából elég világosan kidomborodik az egyetemes zenei kifejezőmód fejlődésének néhány utóromantikus és impresszionista vonása. De ha ezek csupán az epigonság jegyei lettek volna, akkor aligha figyelt volna fel ország-világ időnként egy-egy név nélküli pályázatból kiemelkedő Kárpáti-kompozícióra.

Az a gyors feledés, ami Kárpáti Sándor műveinek húsz esztendő alatt osztályrészül jutott, valójában méltánytalan. Idejüket múlt tartalmú, csekély költői igényű szövegek megzenésítései természetesen méltóak a feledésre. A kóruskompozíció terén valóban sikerült alkotásai csak viszonylagosan, a magyar énekkari irodalomnak azó'a bekövetkezett hatalmas, nemzetközileg is elismert előrehaladása mellett voltak kénytelenek elhallgatni. A feledésből való kiemelésre

leginkább a zongorakíséretes dalkompozíciói lennének méltók. A magyar műdal irodalma még mindig nem oly gazdag, hogy némán mehetnénk el Kárpáti Sándor Csokonai-, Petőfi-, Ady- és Gyóni-dalai mellett.

Kárpáti Sándor emlékének a felidézését nem zárhatjuk le anélkül, hogy meg ne emlékeznénk arról a fáradhatatlan tevékenységről, amit ő a zene gyakorlati művelése terén kifejtett. Mint kórusvezető, mint énekesek vagy hangszerekek zongora-partnere s nem utolsó sorban mint szellemes és finomtollú zenereferens, hosszú soproni munkássága során számtalanszor bizonyoságot adta, hogy nem önző alkotóművész, hanem a város és falu zenei igényeinek mindenkor tette-re kész munkása volt. Ezzel is múlhatatlanul beírta a nevét a magyar zeneművelés történetébe.

Gárdonyi Zoltán

Bródy Sándor és Sopron

Bródy Sándort a maga korában nem egyféleképpen értékelték. Voltak rajongói, vérrel bő stílusát, ragyogó mondanivalóját élvezettel olvasták, de ugyanakkor Zola erősen megnyilatkozó hatása miatt sokan elutasították, és ha bátran nyúlt történelmi alakokhoz, akkor ismét mások ezen botránkoztak meg. Körülbelül így fest a dolog soproni szereplése és fogadtatása körül is.

Nyilván már a 19. század végén jól ismerhették nevét mint prózairóét, és így 1903-ban Szendrey Mihály kitűnő társulata egyszerre két darabját is hozta az érdeklődés biztos reményében. Március 6-án a Dada című életkép, április 15-én pedig a Hófehérke érte meg soproni bemutatóját. Az igazi nagy sikert mind a fővárosban, mind Sopronban a Tanítónő című falusi életkép hozta meg, ez még a régi, hamarosan lebontott színházban adták először 1908. október 19-én. Ekkoriban egy nagy vasúti szerencsétlenség híre rázta meg Sopront: a forgalmista hibájából egyik éjjel az Alsólőver utca táján két vonat összeütközött és egy Tamás nevű derék vasúti hős halált halt.

Nagyszámú család maradt utána és ekkor a színingazgató, Nádassy József a hátra-maradtok javára a jól vonzó Tanítónőt adatta elő 1908. november 24-én. A Tanítónő csúcspontot jelent Bródy színírói pályáján, további darabjai közül alighanem csak a Timár Liza, Lyon Lea és a Szerető kerültek színre Sopronban, mind az első világháború alatt. A két utóbbin erősen érzett a hanyatlás, az alkalmosság és főleg a Szerető körül zajlott már a fővárosban is a vita; majdnem hogy beíltották. Sopronban az akkor még egyetlen napilap, az erősen Tisza-párti Soproni Napló lesújtó bírálattal illette. Ennek a lapnak valami lehetett a begyében Bródy ellen. Mikor ugyanis 1917-ben híre érkezett, hogy a soproni honvédezered a hadiárva és özvegyek alapja javára művészestélyt rendez és arra Bródyt is meghívják, a lapnak irodalmi munkatársa, Richly Rezső valóságos hozsannát zengett örömeiben. (III. 11.) Richly egyébként is a haladó szellemet jelentőte a soproni irodalmi életben. Erősen baloldali magatartást tanúsított írásaiban, hiszen 1919-ben sajtófőnök is lett, amiért

is a fehérterror idején több évi börtönbüntetéséért rótták ki rá. Érthető volt, hogy rajongott Bródyért is. Azonban 1917 tavaszán kivált a laptól és így a Bródy-ügy a Soproni Napló hasábjain tárgyaltan lett. A háború iszonyú pénzbe kerül és a hadvezetőség kénytelen volt finom formák között kényszeríteni a civileket. Tehát mindúntalan volt valamiféle jótékony-célú hangverseny, amelyen gyakran közepes művészek és még gyengébb műkedvelők álltak csatasorba. Minél rosszabb volt a szint, annál kevéssé illett az újságnak megmondani az igazat. Éppen ezért volt feltűnő, hogy a Soproni Napló a honvédek estélyével szemben rendkívül passzív magatartást tanúsított.

Időközben a Csornán megjelenő Sopronvármegye erősen készült rá, hogy saját nyomdájával együtt beköltözik Sopronba, és így már kezdte átállítani híradásait a város érdeklődésének irányára. Így történt tehát, hogy amikor május 7-re kitűzték a hangversenyt és Bródy közreműködése ismert lett, a Sopronvármegye május 6-i számában a napihírek közt lelkes szavak jelenek meg az író üdvözlésére a vidéki újságírók nevében, akiknek élete „csendes, csendes harcban, Budapestre vágyva magyar ábrándoknak élve múlik el itt az osztrák széleken.” Bródy olyan együttes keretében jelent meg, amilyent keveset láthatott azóta is Sopron. Közreműködött Székelyhidy Ferenc és neje, Marsalkó Rózsi a budapesti operából, Nádayné Tasnády Ilona és Beregi Oszkár a Nemzeti Színházból, Dienzl Oszkár zongoraművész és zeneszerző nevével, Rácz Enával; a bécsi operaházat Paalen Bella altisztánő képviselte, ezenkívül még Sulzer nevű csellista. A soproniak e csatasorba a hozzája teljesen méltó Altdörfer mestert küldték. Mind a Sopronvármegye május 13-i, mind az Ödenburger Zeitung május 9-i tudósításai elragadtatott hangon beszélnek az estről, amelyet természetesen zsúfolt ház köszöntött a színházban. A művészek egy része az esti vonattal volt érkezendő, de hát a háború alatt nagyot késnek a vonatok, a szereplők is kénytelen-kelletlen megvárakoztatták a közönséget. Így tehát Altdörfer mester kezdte a műsort Chopin egy fantáziájával, különben ő kísérte a csellistát is, aki Schumann Álmodozását és Davidoff Szökőkút c. darabját adta elő, azaz nem éppen valami magasabb rendű darabokat, hanem szabványos műsorszámokat ismételt.

Paalen Bella a Trubadurból és Meyerbeer Profétájából énekelte, Rácz Ena Brahmstól és férjétől, Marsalkó Rózsi Strauss Richárd, Brahms, Hubay és Székács dalokból adott szemelvényeket, majd férjével Schumann duettekét. Székelyhidy az Aida románcát és a Lohengrinből a Grálelbeszélést hozta. Beregi Kis Józseftől és Herczeg Ferencről szavalt, majd egy háborús német verset mondott el.

Nádayné Tasnády Ilona teljesen Bródy szolgálatába szegődött. „A kis prolog — amit Nádayné a forró szavak mámorától megindítva szinte ihletes nemességgel elrecitált — ... az életnek szóló imádság. És imádság volt a katona-feleség beszélgetése. Amíg az urához szolt az életnek csókkal nyiladozó lehetőségeiről a vérben és szívében, az sem volt más, mint az élet szüntelen dicsőítése. E lángoló szavaknak valóban asszony ajkáról kellett elhangzaniuk.” Bródy Sándor is szolt a közönséghez, mégpedig a fiatalságról és tehetőségről. „Forró szívvel megírt sorok az író ajkán profánokká válnak; ha viszont az élő szó hívatott művészei mondják el azokat, úgy a közönség megbűvölten hallgatja. Az estén — így fejeződik be az a rész a tudósításban — Bródy Sándor közvetlenül is részesült a közönség elismerésében. Sokat, melegen, szeretettel tapsoltak neki. Lesznek, akik szemefelzúzó tüzet sohasem felejtik és arcvonásait örökké megőrzik emlékezetükben.”

Az Ödenburger Zeitung annyit is elárul Bródy szerepléséről, hogy kedves csevegés (causerie) volt, amelyben megdicsérte Sopront. A prologból pedig azt a szót emeli ki, hogy minden meghal idővel, még a halál is, csak az Élet nem.

A Soproni Napló napilap létére csak május 10-én fohászkozott neki, hogy olvasóit egy névtelen tudósító jóvolából értesítse a csodálatos estről, azonban szemmel láthatólag nem szemtanú írta a száraz sorokat, hanem nagy kínnal összerakozta a megjelent tudósításból és hallomásból. Bródyt a következőképpen intézi el: „kiváló tollal megírt költői prologus.” „Bródy Sándor szerepléséhez fűzött várakozást teljes mértékben kielégítette.”

Bródy alkalmasint már korábban megérkezett Sopronba, mint az estély volt. Mint egykori újságíró, egyáltalán nem lett gőgös — európai neve ellenére sem — és

itt Richlyvel és Geleji Friggyessel, akkor már mindketten a Sopronvármegyének munkatársai voltak, járt-kelt. Sőt alighanem a Tasnády Ilona előadta katonafeleség beszélgetését is itt írta Sopronban. Sajnos már alig akad valaki, aki pontosan emlékeznek a művésznő előadta beszélgetésére, azonban Geleji Frigyes lakásán az író egy kosztos diáknak tollba mondott egy olyan novellafélét, amelynek tárgya azonos az említett műsorszámmal. A diák egy iskolai füzetbe írta bele a szöveget, rengeteg javítással, áthúzással; Bródy maga a nevét és a címet: Egy asszony a háború után és a következő kétszót: *Utánnomás tilos* — írta.

A kézirat a Geleji-család birtokában maradt sokáig, jelenleg Kozocsa Sándor egyetemi magántanár, neves bibliográfus tulajdona.

Bródy soproni napjainak egyik epizódját még a beszámolóval egy időben megemlíttette a Sopronvármegye, hogy Bródy felkereste a régiségboltot és ott egy fiatal hölgy felismerte és áradozott neki, mire az író azt mondta: „nem is sejti, milyen csúnya vén d. g vagyok.”

Az írók egyébként soproni útjain Richly Rezső kísérgette és ez érdekes napokról többször is megemlékezett, mégpedig Bródy halálakor, 1924. aug. 15-én, 1931. január 22-én a Sopronvármegye napilapban, továbbá 1933. febr. 27-én a burgenlandi Hétfő hasábjain, mindannal Soproni álnéven (emigrációban él). E sorokból az csendül ki, hogy az a bizonyos „megszépitő távolság” Richlyt is tévedésbe ejtette, mert Bródyban félistent láthatott, míg közelről megismerve rájött, hogy az élet habzsolása nála a szerelmi dolgok mértékélen élvezetével volt kapcsolatos. Részletek e visszaemlékezésekből: „Még széles vállú, alig öregúr, daliás férfi.” „Nagyon rossz előadó volt és az előadott vers sem volt elég ahhoz, hogy különösen le tudott volna kötni. Biz nem sok vizet zavart híres Bródy Sándor, Budapest bálványa a soproni Honvéd ünnep művészi szempontból végtelenül gazdag műsorában.” „Pénzszük napokat élt akkor.” „Bródy Sándor egyéniségéhez jellegzetesen hozzátartozik, hogy a lövekekben való és néhány más, szundikálással eltöltött sétakocsizásain kívül minden sok egyébről nem lehet a nagy nyilvánosság előtt beszámolni.” Ebből és a Sopronmegye 1931-es visszaemlékezéséből kiderült, hogy amit Bródy Sándor elmondott, sa-

ját verse volt és Richly szerint „akkor írt először és utoljára életében verset.”

„Két napig éjjel-nappal ébren volt, felkutatta (Sopron) legrejtettebb zugát. Harmadnap délután azután egy soproni újságíró társaságában kikocsizott: a löverekbe és ámbár soha 10 lépést nem tett még gyalog, ezúttal felkapaszkodott a Károly-magaslat kilátótornyába is. Elkábult a gyönyörűségtől.” Később pár hónap múlva Richly, mert nyilván ő volt az újságíró, Pesten felvette a szabványos kérdést, mi tetszett neki legjobban Sopronban; akkor így felelt; „Ejnye no, szíves öcsém, hogy is mondjam — ott az erdős hegy tetején, ahonnan messze ellátni a havasok felé —, no megvan... a tűztornyotok.”

1919-ben a Tanácsköztársaság idején ismét műsorra tűzték a Tanítónőt, a rendszer elbukása után még rövid ideig műsoron tartották Budapesten, de egy előadást jobboldali érzelmű fiatalok megzavartak, akkor Bródy jobbnak találta emigrálni. Nagyon megtörte a dolog és Richly, maga is mint emigráns, szinte aggasztóan találta magát vele szemközt. 1924-ben meghalt.

Halálának 10. évfordulójára a soproni színháznak feledhetetlen és rendkívül haladó szellemű igazgatója, Tolnay Andor műsorra tűzte ünnepi előadásként 1934. nov. 15-re a Tanítónőt. Budapesten október 12-én újították fel a darabot és Herczeg Ferenc mondott előtte prólógust, mindamellett jobboldalról felháborodott tiltakozás volt a válasza. Tolnay mégis megkockáztatta az előadást, eléggé rossz időben, mert Horthy budapesti bevonulásának 15. évfordulójára készült a hivatalos város. Meglepető módon éppen a Sopronvármegye ugratott neki a darabnak és az előadásnak, vezércikket szánva az ügynek. Miért volt érdemes előadni a soproni színházban Bródy Sándor Tanítónőjét? — kérde a cím. A felelet az: hogy lehessen látni. „mennyire elkoptak a Bródy-darabnak egykor hangos látszatigazságai”. (1934. nov. 15.) A következő szám is foglalkozik a kérdéssel. A liberális lap igyekezett szemmel láthatólag „jó fiú”-nak mutatkozni a küszöbön álló Horthy-ünnepség miatt. Viszont a jobboldali Soproni Hírlap főt hajt Bródy kiváló írói tulajdonságai előtt, mert hiszen érthető, ha azt írja: „kényes, kissé hamis, sok helyen túloz”, ám rögtön hozzátézi „de nagyon szép”. És a Tolnay társu-

lat? „Elfeledtették a félrecsúszott hango-
kat, és szíveket, valóságot vittek a szín-
padra, forró hangulatot a nézőtérre. Sze-
gény Bródy Sándor büszke lett volna, ha
Tolnayék teljesítményében gyönyörködik,
abban az előadásban, mely szép darabját
még szebbé tette.”

Hogy ezek után a Tanítónő és általá-
ban a Bródy-darabok lekerültek a soproni
játékrendről, érthető; a felszabadulás is-
mét megadta nekik a polgárjogot és a Ta-
nítónő 1948 áprilisában támadt fel a sop-
roni színpadon.

Csatkai Endre

Vas Gereben a kismartoni jurátus-életről

Vas Gereben ma már elég elfeledett
író. Valamikor azonban fiatal és öreg
valósággal falta történeti regényeit, me-
lyek a megjelenés előtti közvetlen kor-
szakot, a magyar reformkort mutatták
be. Képzelt személyek bonyodalmas élete
köré a közelmúlt kulisszáit építette fel
Vas Gereben, állandóan szerepeltetve
benne Festetich Györgyöt, Széchenyi
Istvánt, a Batthyány családot. Nyelve át
meg átszótt zamatos népi szólásokkal.
Újabb nemzedékek azonban hiányolják
benne a mélyebb történelmi szemléletet,
únjak benne az ősi kardok örökös csör-
tetését és a feudális világ nagymértékű
dicsőítését. Ma Vas Gereben nem tarto-
zik ugyan az olvasottabb írók közé, mégis
egy bizonyos kort világosan mutat meg
frazeológiájával együtt.

Egyébként Radakovits József volt az
eredeti neve. Gúnyolódó hajlandósága
fiatal éveiben nagy törést hozott a szá-
mára. Papnak készült, de aztán első
megjelent verse gúnyos hangjával bebi-
zonyította neki, hogy a reverenda szűk a
temperamentumának. Így kilépett és
Győrött jogot hallgatott. A társaság köz-
pontja lett és szatírizáló, csínytevő ter-
mészete miatt a Vas Gereben csúfnévvel
ruházták fel, amit később írói álnévként
is használt.

1845-ben Sopronba került, és innen
mint az Esterházy herceg joggyakornoka
Kismartonba. Frankenburg „Életképek”
c. folyóiratának több tudósítást küldött
Vas Gereben néven és valószínű, hogy a
„Tormagyóker” álnéven küldött tudósítá-
sok is tőle valók.¹

Vas Gereben meglehetősen fonák ké-
pet fest az akkor elég erősen magyaro-
sodó Sopronról. Nem annyira azt a nagy
haladást tükrözi vissza, amely a várost
az 1840-es években jellemzi, mint inkább
a fennmaradó hibákat. A kismartoni él-
ményeket csak sokkal később dolgozta
fel, 1866-ban „Jurátusélet” c. regényé-
ben. De addig is egy s más tudósítása
akad soproni vonatkozásokkal, pl. az
1847-es soproni iparkiallítást a győri
„Hazánk” c. folyóiratban ismertette
(„Voltunk Sopronban”). Ezenkívül még
több soproni vonatkozású adomát közöl
a „Dixi” c. kötetben.² A Jurátusélet szin-
tén képzelt cselekményű. Ehhez mint egy
nyitány járul 32 lapnyi bevezetés a Ju-
rátuséletről, kismartoni háttérrel. Érde-
kes bepillantást nyerünk az ítélkezős
szinte patriarchális módjába, amelyet a
Bach-korszak törölt el és helyettesített
az osztrák perrendtartással. Ennek a be-
vezetésnek érdekesebb részei az aláb-
biak:

„Az Úrnak 1845-ik esztendejében sza-
bad királyi Sopron városába kerültem,
hogy a herceg Eszterházy-féle felső
uradalmak főügyésze mellett tanuljam
meg, miként vesznek mértéket az igaz-
ságnak. A legelső napon azzal kezdtem
a munkát, hogy a kismartoni uriszéken
megítélendő pörököt két nagy zsákba
raktam s főnökömmel Kismartonba men-
tem.”

„Alig egy héttel előbb én voltam Győ-
rött a leghatalmasabb diák... s rövid egy
hét alatt én lettem az a *semmi*, kit fő-
nököm azért vitt el Kismartonba, hogy

1. Csatkai Endre: „Milyennek látta Vas Gereben Sopront?” Sopronvármegye, 1923. jan. 14.

2. Csatkai Endre: Vas Gereben soproni és megyei adomái. Új-Sopronvármegye, 1943. VIII. 28.

én álljak leghátul, ki a tekintetes uriszék tagjainak tollat fogok faragni,³ beporozom, amit a tekintetes urak írnak, én vakarom ki a téntadisznököt, leveleket fogok pecsételni, rongyos szélű papirost, nyírni, ostyát nyalni⁴, az otthon felejtett pipáért szaladni, s mindezért megengedik, hogy reméljem a jövődöt, s változatlanul képviseljem az uriszék végrehajtó hatalmat a kapu alatt, ahol a rabokat vágják, mert én tisztem leend megszámolni a kiszabott 12 pácát.”

„Kismartonban az »Angyalban«⁵ megmutatták azt a nagy szobát, melyben uriszékek alkalmával rendszeren öt ágy volt elhelyezve, mégis maradt akkora tér, hogy ott hat lóval bízvást nyomtathattam volna. Ez volt az uradalmi és egyéb idegyülekező patvaristák tanyája. A szobába léptemkor már négy ágyon láttam egy egy példányt azon fajta népből mely csizmástól is rá mer heveredni a tiszta lepedőre. Az igaz, hogy egy hét múlva a kéményseprőlegény nem feketíthetné be jobban a megmosnivalót, mint később tapasztalám, de ez áldott otthonosságból találtam ki, hogy czéhbeli társaimra akadtam. — Maga az új sóprő? — kérdi az ajtóhoz legközelebb heverésző. — El tetszett találni, mondám kuszipajtás nyelven felelve. — Úgy rakodjál le pajtás, utasít az ötödik ágyra mutatva, mondd el, hogy hívnak?, hol termettél? Essünk át a ceremónián, mert csak úgy élhetünk e nagy akolban vígan, ha nem vagy valami nagy rugós!

Negyed óra alatt készen voltunk az ösmerkedéssel, a vidám fiúk megoszták azt a nagy vagyont, mit bizalomnak neveznek, a másik negyedórán azt is elmondák, hogy ki lesz az uriszéken nagyobb úr nálunknál, mi teendők van, s kit hogyan tiszteljük.”

„Elmentem a kertbe⁶ vagy jobban mondva a földi paradicsomba. Az ódon kastélynak a kertre néző részében ropant hús oszlop tartja a homlokzatot. Valóságos fejedelmi épület, előtte egy részben lapály, más részben regényes hegység emelkedik. Az emelkedésben

tengerszem alakban egy tó terül el, s az alkonyatra hajló napnak aranytányérját tükrözi vissza. Nem messze a tóhoz az úgynevezett capella koszorúzza a mestersegesen összehalmozott sziklacsoportot, melynek hátulsó része megkanyarodik s kit a kíváncsiság s szűkebb háttérbe vezet, gyönyörű vizeses lepi meg.”

„E sziklazugban irkáltam egykor első művecskéimet, amint azok sem voltak versek, azt is megvallom, hogy igen egyszerű ok vezetett az ábrándos helyre, mert itt nem volt annyi légy mint a patvariában.”

„Első héten gyakorlat végett két rabot kellett vallasnom, az egyik⁷ egy okkai sváb, három mérő buzát lopott, a másik völgyfalvi horvát, nagyon jóindulatú gazda, orvvadászaton nyulat lőtt, de nyulastul az uradalmi vadászok markába került. A buzalopó halovány képpel állt meg előttem, a vádat beösmerte, körülményesen elmondta, miként vitte végbe a tolvajlást, s azon kérdésemre: miért vetemedett a tolvajlásra? nyugodtan azt vallá, hogy neje beteg, öt apró gyermekük miatt nem mehetett munkára, a koplalási kinok lopásra kényszerítették.

A másikat nem sokáig kérdezgettem, az uradalmi vadászok által bementett tényállást — mint mondá — nem tagadhatja és majdnem elhitette velem, hogy egy nyulért nem volt érdemes az uriszék elé cipelni. A vallási jegyzőkönyvet aláírva az irományok közé elhelyeztem. Másnap el is ítéltettek a bűnösök, még pedig az öreg Juhásznak⁸ kutatása folytán a buzalopó kapott hat botot, a nyulászó kerekzámban negyvenet. Az elítélésen nem valék jelen, az előttevaló napnak hosszú jegyzőkönyvét kellett tisztáznom, de midőn az általam vallasottaknak jegyzőkönyve délután kezembe került, egy nyulért nagyon megsokaltam a negyven botot, holott a másik csak irgalmas hat botot kapott azon még kedvezőbb feltétellel, hogy a buzalopót egy götlöhös, tüdőbajos uradalmi hajdu vágta, amazt pedig egy tenyeres talpas pandur. Már megfordult agyamban az a gon-

3. Hajdanában a lúdtollat úgy faragták ki.

4. A levélpapírt összehajtogatták és ostyával ragasztották le.

5. Az „Angyal“ fogadó a Kálvária templommal szemben volt, régi cégére a 18. szd.-ből még megvan, de az épület felerészben prépostság, felerészben kaszárnya.

6. A híres hercegi parkot érti alatta. A leírás a mai állapottal nagyjából egyezik.

7. Okka a Fertő mellett van, ma Oggau, Völgyfalva ma is horvát falu Zillingthal néven.

8. Az úriszék elnöke, költött név, de valószínűleg történelmi személy.

dolat, hogy az eljárást vastag tollal megírom a „Pesti Hírlapnak”, s az öreg Juhászt ősz hajának dacára oly fekete főtöm, hogy a színe miatt huszonöt esztendősen legénynek nézik, de mielőtt tollat fognék, vágyva vágytam az alkalomra, hogy találkozzam az öreggel”.

„Jó meleg nyári délutánban levetélem felelőnyömet, leirtam a tegnapi jegyzőkönyvet tisztára s abban egyezék meg, hogy alkonyat felé kísértélünk a vidékre. Hat óraker elmúlt a nap hevének mérge, kezdünk öltözködni a hosszú gyaloglásra. Az ablak egészen nyitva volt, az ajtó félig, hogy a légvonat enyhítse a szobának melegét. Léptek közeledését hallánk, az illető az ajtóhoz ért, s a botjával befelé lódtát az ajtót. Nagy meglepetésünkre az öregur. (Juhász, az uriszék elnöke.) — Na gyámoltalan, szól hozzám az öreg, vége van e a mai robotnak? Most végeztem be, tekintetes ur. Eljöhetsz velem sétálni, mondja az öreg s én hirtelen követem az öreget a lépcsőkön alá. Mig a városban tartott egy drága szavát sem hallám. Tisztes távolban mentem mellette, úgy mint főnököm mondá. Ő nem szólt, én nem kérdeztem, pedig biztosan azt várta, hogy mondjak valamit, s akkor majd lekapott volna tíz körmőről. Kiérvén a városból, egy magaslatról keletnek belátánk Sopron felé és oldalt szépen előttünk a fraknói vár is. A látvány a lenyugvó napnak világításával meglephetett volna, hogy mondjak valamit de már csak kezdje a szót az öreg, ha czivakodni akar. Rosszul vágta fül a nyelved a prókátorsághoz, nagyon hallgatsz, kérni valahára. Kérdezni nem tudok, feleletre pedig nem méltóztatott alkalmat adni. Azt várod, hogy én mulattassalak? Te nem vagy kisasszony, én meg már nem vagyok urfi. Szerettem volna egyszerre otthon lenni, mert vagy az lesz sületlen, amit mondani fogok, vagy abból sül ki valami, amit nem mondok, mindkét esetben kínos lesz a délutáni multság. — Hogy

tetszik ez a mesterség amire a fejedet adtad? Korán lenne itéletet mondani, tekintetes ur. No ne ijedj meg a kezdetől, mondja jóakarólag, idáig csak azt láttad, miként mossák a szennyest, ötven hatvan czivakodó paraszt nem teszi ki az ügyvédséget. Amit most látsz, nagyon közönséges munka, hasonlít ahhoz, mikor a borbélyinas koldusokon tanul borotválgni. Lesz ám e pályán tisztességesebb munka: a nagy jogok vitatása, azok méltók a nagyobb tanulmányra. Most kérdezlek, mit mondasz azon itélekre, melyeket azokra hoztunk, kiket Te vallattál? Éppen ez kellett, még ő vallat.

— Meg ne haragudjék tekintetes uram, az a két itélet összekuszálta az én hozzávételemet. — Nem kőczmadzag az, hogy megfogjon mint valami legyet. Hát mi baja a két itéletnek? — Következetességet nem találok a két itélet között. — Következetességet nem látsz bennük? Te gyámoltalan!

— Az egyik három mérő buzát lop, kap hat botot érte, a másik egy hitvány görhes nyulért negyvenet áll ki, hol itt a következetes indokolás? — Inasbeszéd, mondja az öreg. Hát nem emlékszel rá, hogy azt a kiéhezett embert öt gyermek éhkinja kergette lopni a megevo falatért? Hát nem elég baj az annak, hogy kénytelen lopni? S az osztó igazság nevében nem elég annak az a hat pálczaütés? — Ezt én is így magyaráztam, hanem ama nyulért negyven bot! Éppen ennyi, mert az a gazember jó módu gazda, s a torkosság kergette ki, hogy pecsenyét lopjon! Mindennapi kenyér és pecsenye, ez a különbség, te gyámoltalan. ... ez volt az első lecke.”

Kismartonról mint városról nem sokat emlékezik meg Vas Gereben, de azért érdekes és ismeretlen oldalról mutatja meg az akkori társadalmi berendezkedést. Sopron pedig gyors magvarosodásával és 1848 óta még inkább kiteljesedett ilyen irányú fejlődésével alaposan rácsáfolt Vas Gereben pesszimista képeire.

Erdei László

Bethlen Gábor és Sopron

1526 a magyar történelemben új korszak kezdetét jelenti, amely tartalmában és formájában más, mint az azt megelőző periódus volt. Természetéből fakadó el-

lentmondásai hosszú időre élesen meghatározták gazdasági és társadalmi jellegét. A tragikus kimenetelű mohácsi csata után a magyar nemzeti királyság szer-

vezete a pártharcok eredményeként gyorsan felbomlott és az örökébe lépő új, abszolút monarchia, mivel idegen dinasztia uralma alatt keletkezett, a nemzeti államok európai általános funkciójával ellentétben, nem a polgári kapitalizálódó gazdasági élet továbbfejlesztője, hanem megfordítva: akadályozója és elsorvasztója lett. Az így keletkezett Habsburg és magyar gazdasági törekvések eredő ad-ják történelmünk Mohács utáni lényegé-
gét. „Az idegen és magyar érdekek közt feszülő alapvető ellentét 400 éves függetlenségi küzdelemnek vált forrásává.”¹

Nyugaton a feudális keretek szé-
szítésének harcosa a kezdeti, de egyre erősödő burzsoázia volt, míg hazánkban az említett okok folyományaként a nemzeti államok kialakításának objektív szükségyszerűsége a földbirtokos, feudális arisz'okráciát kényszeríti az ellentmondások megoldására — a polgárság hiá-
nya miatt. Ebből adódik az a sajátos vonás is, hogy a feudális társadalom belső, alapvető ellentmondásai ellenére is lehetséges földesúri és jobbágyi összefogás a független nemzeti államért, sőt a jobbágy-ság részvétele, kezdeményező ereje és megalkuvást nem ismerő elszántsága volt az eredmények legfőbb biztosítéka. Az igazán értékelhető lépéseket mindig a földhözragadt jobbágyok, otthontalan bujdosók, üldözött szegénylegények tették, a nemesség csak követte és formába öntötte ezeket a lépéseket. Amennyiben ez a tény fejlődésé-
jelentő erő, annyiban gátló tényező is, mert a parasztság és a földbir'okos arisz'tokrácia többsége közötti ellentét a nagyszerű eredményeket csökkentette és attól függően, hogy ezek az ellentétek hogyan kerülnek felszínre, alakult a harc hevessége és hatása. Minden függetlenségi küzdelem antif feudális harc is volt bizonyos mértékig. Az arisz'tokrácia legjobbjai tudtak csak találkozni a néppel, a haza védelmének egyetlen biztosítékával. A nemesség nagy része nem jutott el idáig.² Ezt világosan mutatja az a tény is, hogy a küzdelem újra meg újra, új veze'őkkel lángolt fel, erősebb alapokat keresve, anélkül, hogy az eredmények arányban lettek volna az erőfeszítésekkel.

A függetlenségi harcoknak minőségi-
leg és mennyiségileg emelkedő tendenciája van. Báthori Istvánnál kezdődik és II. Rákóczi Ferenc idejére már az egész országot átfogó évtizedes küzdelemmé szélesül. A török elleni harc kisebb mértékben befolyásolja nemzeti életünk kibontakozását, a fő ellensége az országnak kezdettől fogva a Habsburg birodalom volt, még akkor is, ha egyes esetekben háttérbe szorult ez a felismerés.³

A 17. szd. elejétől kezdve döntővé válik a Habsburgokkal szembeni ellenállás. Társadalmunk előtt kikristályosodik a német reakció nagysága és leverésének jelentősége.

Az ellenállás központja Erdély. Magyarországot ebben az időben Erdély jelenti. Az ország egyesítésének bázisa ez a terület. Erdély képviselte a hazát, védte a magyarság érdekeit és a történelmi haladást. A Habsburg törekvések kudarcát Erdély okozta azzal, hogy vezette és mindig újrakezdte a gyarmatosítók elleni küzdelmet.

Erdély ellenállása európai támogatásra először Bethlen Gábor korában talált. Európa megindult a nemzeti államok megteremtésének útján: az első polgári forradalmak ideje elérkezett, és ezzel a haladó Európával szemben a reakciót a Habsburgok osztrák és spanyol ága képezte. Az ellentétek Ausztria és Európa között a 30 éves háborúban csúcsosodtak ki. Erdély sikereit nagy mértékben elősegítették a háború eseményei és politikai összefüggései. Bethlen honvédó és felszabadító hadjáratát összekapcsolta a nyugati államok hadjárataival az a tény, hogy az ellenség közös volt. Bethlen Gábor korában esett először, egybe népünk törekvése Európa törekvéseivel. Bethlen volt az első, aki felismerte az általános haladás erejével való szövetség elengedhet'e-lenségét és a szomszédos népekkel való együttműködés erejét. Ily módon létrejött a nemzetközi feltétele annak, hogy Erdély az elszigeteltségből kitörjön és fegyverrel szálljon szembe a német törekvésekkel.

Sopron távol esett Erdélytől, de mindezek ellenére Bethlen szabadságharcának első esztendejében belesodródik az ese-

1. Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. VIII. kiadás 33. l.

2. Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság. 1946. 147. l.

3. Witmann Tibor: Bethlen Gábor mint hadszervező. Különnyomat a Századok 1951. 3-4. számából 7. l.

ményekbe. 1619. augusztus 26-án indul el Bethlen serege élén Kassa irányába, és ezzel megkezdődött a hadjárat. Felszabadítja a Felvidéket és bevonul Pozsonyba október 14-én. November 27-én Bécs alá érkezik, elfoglalja Ebersdorft, II. Ferdinánd nyaralóhelyét, és a jól megerősített fővárost körülveve, annak kiéheztetésére törekszik. Bécszet azonban Bethlen nem tudta elfoglalni. A várost és ezzel a Habsburg birodalmat szövetségesei megmentették. A bécsi kormány kérelmére III. Zsigmond lengyel király támadást szervezett Bethlen háterszága ellen. A Homonnai György parancsnoksága alá⁴ rendelt 10 000 főnyi katonaság november végén beér a Felvidékre, s a bányavárosokat védő Rákóczi Györgyöt⁵ megveri. A hadjáratot a tokaji kapitány állította meg. A veszély elmúlt, de Bécs ostromát abba kellett hagyni, Bethlen visszafordul a háterszág biztosítására. Még Bécs ostromának utolsó napjaiban jut el csapataival Sopron alá és a város tanácsától békés bebocsátást kér. A soproniak nem merték megtagadni a kérést, ellenállásra nem gondoltak, mert még elevenen élt emlékezetükben az 1605. évi Bocskai-féle betörés emléke.⁶ Megadták az engedélyt és Bethlen 1500 emberrel ünnepelesen bevonult a városba,⁷ november 30-án, Szent András napján. Bethlen maga két nap és egy éjjel tartózkodik a városban, majd tovább vonul Kőszeg felé. Decemberben elfoglalja az egész Dunántúlt Győr és Komárom kivételével. Sopron békeességben élt Bethlen csapatainak megszállása alatt. Sennyei Gáspár volt a város kapitánya és egyben Dunántúli kapitánya is. Teljesíteték katonaiállítási kötelezettségeiket, senki semmiben kárt nem szenvedett. A nevezetes pozsonyi országgyűlésen is részt vettek a soproni köve-

tek. Karácsony előtt azonban egy tragikus esemény zavarta meg a szabadságharcra köztük barátságot. 1619. december 21-én, Szent Tamás napján Dampierre császári tábornok⁸ a városra tör és megpróbálja visszafoglalni, azonban csak a külvárosba sikerül bejutnia, amit a katonái és a seregét követő horvátok kifosztanak és felégetnek. 2400 tallér hadisarc lefizetése után Dampierre hajlandó volt elvonulni és a külvárost megkímélni a tűzvészől. A pénz előteremtése igen nagy feladatot jelentett a polgároknak és alaposan megcsinálta a lakosság.⁹ A pozsonyi országgyűlésen a követek tiltakoztak is Dampierre eljárása ellen, de nem sok eredménnyel. 1620-ban Bethlen még egy alkalommal járt a városban, de Dampierre lakompaki győzelme után a város sorsa a szabadságharc oldalán meg van pecsételve. 1621-ben Collalto Rombold, Dampierre utódja közeledik a város felé. Lakner Kristóf polgármester eléje lovagol és kíméletet kér a város számára. Collalto megígérte jóindulatát és megparancsolta katonáinak, hogy a város lakosságát és javait kíméljék, halálbüntetés terhe mellett. A város lakossága Collalto jóakarátát 20 000 Ft-tal és 2000 akó borral fizette meg. A császári csapatok a város alól Kőszeg irányába elvonultak. Ebből az időből való egy 53 versszakból álló Bethlen-ellenes gúnyirat, amiben Sopron városa is szerepel. A vers a lojális és udvarhű arisztokrácia véleményét és elfogását fejezi ki a szabadságharcról és annak vezetőiről, főképpen a dunántúli eseményekről.

A gúnyiratot 1621. november 21-én Lifranovics Gáspár kapuvári földbirtokos küldte egy levél kíséretében Révai Péternek, Turóc megye leggazdagabb földesurá-

4. Homonnai György Homonnai Bálintnak, Bocskai főemberének a fia, aki az udvar biztatására Radul havasalföldi vajdával szövetkezve megtámadja Bethlent, először 1616-ban, de akkor is kikap Dénstől.

5. A későbbi erdélyi fejedelem.

6. 1605 májusában Némethi Gergely vezetése alatt magyar, török és tatár csapatok feldúlják a város környékét, a tatárok kirabolják a Szent Mihály templomot. V. ö.: Bán: Sopron újkori egyháztörténete, II. rész 125. l.

7. Payr: Dunántúli evangélikus egyház története I. 13. l. Bán: i. m. II. 147. l. Soproni Szemle, 1942. Payr György krónikája 1584–1700. 141. l.

8. Dampierre Duval H. császári tábornok (1580–1620) a csehek ellen harcolt, amikor a szabadságharc kitört. Kénytelen Prága ostromát megszakítani, egyesíti seregét Buquoi tábornok seregével és Bethlen ellen fordul. Pozsony ostroma közben esett el, 1620. október 9-én.

9. SSZ, 1942, 14. l. Payr krónikája.

nak, akinek a levéltárából került elő.¹⁰ Tehetséges, de ismeretlen költő írta a pasquillust, amiben minden – a szabadságharcban fontosabb szerepet betöltő – szereplőnek és városnak szentel néhány szót, a legnagyobb gúnnyal és néha igen erős kifejezésekkel.

A támadás főleg Bethlen Gábor ellen irányul, akit „förtelmes és gyilkos paráznának” nevez. Jól ismeri a dunántúli eseményeket. Megátkozza és pokolra küldi azokat, akik a császár ellen láznak és elárulták az udvarát. A Sopronra vonatkozó két strófa a következő:

39. Sopron városa is már régen irtózik,
Hitelenségnek füstöt ők is érzik.
Kinek jutalmát revid nap elviszik
Pinkesdi királyok túlünk elenyészik.
40. Pirulhat orczátok ha meggonduljátok,

Hogy a császár ellen latrok támadtatok,
Semmiért prédával meggazdagítottok
Több sok lator hajdut magatok tartátok,
Meg volt oltalmatok bikkfa-kapitántok.

Az említett bikkfa-kapitány Sennyei Gáspár, Sopron és Dunántúl katonai parancsnoka. Hasonló hangnemben említi meg Köszeget, Pápát, Veszprémet és mind-egyiknek szörnyű büntetést helyez kilátásba. A tehetetlen Bethlen-ellenes düh, ami minden sorból kicsendül, a leggazdagabb magyar földbirtokosok Habsburgokat féltő és a szabadságharc veszét kívánó dühe. Bethlen mozgalmának eredményeit azonban nem befolyásolták a magyar Bécs-barát főnemesek átkozódásai, mindezek ellenére történetünk egyik legdicsőbb fejezetét alkotja Bethlen Gábor kora.

Simkovics Gyula

Kitaibel Pál emléktáblájának leleplezése a Szent György utcában

A Soproni Erdészeti Technikum épületének Szent György utcára néző falán új emléktábla található április másodikától. Ez az emléktábla hírneves természettudósunknak, Kitaibel Pálnak emlékét örökíti meg. Kitaibel Nagymartonban született, 1757. február 3-án. Szülei a soproni bencés gimnáziumba iratták. A ben-

cés gimnázium a jelenlegi Erdészeti Technikum épületében székelt, Kitaibel idejében az épület Szent György utcai szárnya még nem létezett, hanem csak a Lenin körút felé eső épületszakasz. A jelenlegi tornaterem alatti boltívek, falak, az akkori iskolának falai voltak. Kitaibel 1770-től 1776-ig tanult itt.

Nagymarton (Mattersburg), Kitaibel Pál szülőhelye

¹⁰ A gúnyverset és a kísérő levelet először Szilágyi Sándor közölte kevés magyarázattal és a szabadságharc kommentálásával. A magyarázat és a kommentár teljes mértékben elavult. Századok. 1875. 348. 11.

Az Erdészeti Technikum elhatározta, hogy emléktáblával örökíti meg a nagy tudós emlékét, s az emléktábla leleplezését összekapcsolta felszabadulásunk 15. évfordulójának megünneplésével.

Az ünnepély április másodikán délelőtt 10 órakor kezdődött. Az iskola énekkara Haydn: Csalogány az erdön és Schubert: Már olvad c. szerzeményét ad'a elő Ká-konyi Lajos tanár vezetésével, majd Schneider Ildikó IV. b. osztályos tanuló Áprily Lajos: Fegyvertelen vadász dala c. költeményét szavalta el.

Ezután Fírbás Oszkár erdómérnök-tanár mondta el emlékbeszédét. Utalt rá, hogy Kitabel pesti, az egykori Váci utcai temetőben levő sírja áldozatul esett a budapesti városrendezésnek, úgyhogy földi maradványainak teljesen nyoma veszett. Illő, hogy a botanikát tanító és tanuló utódok ott emeljenek emlékére márványtáblát, ahol a természettudományok szeretetét szívta magába. Beszédét a következő szavakkal fejezte be: „Hull-

jon hát le a lepel és hirdesse ez az emléktábla, hogy Sopron mindig a kultúra, a művelődés és az emberi haladás harcosa volt. Hirdesse ez az emléktábla, hogy a soproniak nem feledkeznek meg azokról, akik életüket szentelik a tudománynak. Hadd gazdagodjék ősi történelmi városunk egy újabb emléktáblával és hadd gazdagodjék ifjúságunk mintaképeinek sora is, hirdetve egy nagy tudósnak maradó emlékét.”

A leleplezés után Tolnai Ferenc, a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökhelyettesének szavai következtek. Sopron városa nevében átvette az emléktáblát. Felhívta az ifjúság figyelmét arra, hogy a tábla mindig emlékeztesse őket a nagy tudósra, aki kitartásban, helytállásban példát mutatott nekik.

Végezetül az iskola énekkara elénekkelte az erdész himnuszt.

A tábla a Szt. György utca 9. számú háznak a dóm felé eső részén látható.

F. O.

A soproni „Deákkúti vármegye“

Motto: Nem játék ez, mint sokan sokan vélik, mert nem a forma itt a fő és becses, hanem a tartalom, az eszme: erény, munkásság, öröm.

Thiering Lajos
a Vármegye főjegyzője
1868.

A soproni líceum (ma Berzsenyi Gimnázium) ifjúságának (gimnazisták, teológusok, jogászok) egyik fő jellemző tulajdonsága volt mindig a hagyományra vált öntevékenység, önképzés. Ennek a jellegzetes lelki vonásnak eredménye 1790-ben a Magyar Társaság, az ország első önképzőköre, s ez hozta létre 1827-ben a Deákkúti Vármegyét. Az évszámok azonban az öntevékeny hajlamon kívül még egyeb-
re is utalnak. Mindegyik időpont egybeesik nagy nemzeti megmozdulásokkal, a magyarság lelkes átérzésével. A hazafias lelkesedés, a magyarság kultusza nyilvánul meg az ifjúság minden egyesületében, minden munkásságában, ez nyilvánul meg a Deákkúti Vármegyében is.¹

A Deákkúti Vármegye történetének fő mozzanatai

1827 tavaszán megkapta a líceum ifjúsága az engedélyt, hogy DEÁKKÚTI VÁRMEGYE címen egyesületet alapíthasson. Az engedély után az ifjúság kivonult a kúthoz és itt megválasztotta a tisztkart. Első főispánnak Horváth Dániel jogászt választották. Az első majális ünnepélyes felvonulással kezdődött, amelyen a tanári testület és a nagyközönség is részt vett. Törvényeket hoztak 1827-ben, 1833-ban és 1847-ben, ezek azonban elkallódtak. 1834-ben, Véssey Miklós főispánsága idején a DEÁKKÚT nevet MAGYAR KÜT-ra változtatták. A kút kövén levő felírás így hangzott: MAGYAR KÜT LÉGY FORRÁSA SOKÁ ÁRTATLAN ÖRÖMNEK. — Az 1848 előtti vármegyei élet főleg a majális körül összpontosul. Sajnos, a vármegyei életnek nemcsak a fényoldalait, hanem az árnyoldalait is megtalálhatjuk 1842-ben. Mint az igazi megyében, itt is pártoskodás, korteskedés folyt, úgyhogy egyszerre két

főispánt választottak: Fabricius Endrét és Sztrokay Gyulát. A pártoskodás miatt ebben az évben a tanári kar a majális megtiltotta. Az 1846/47. évben Győry Károly főispánsága alatt újra lelkes munkában egyesült az egész ifjúság. Újra szervezték a törvényeket. Szépen rendbehozták a kútat és környékét. 1847. május 29-én volt a majális, az utolsó 1848 előtt. Verbunkos kapitány Ostffy István volt. Az 1847/48-i tanévben is szervezkedett a vármegye Kluge Sámuel főispánsága alatt, de a szabadságharc mozgalmi működésének véget vetettek. A szabadságharcra következő tanévben a tanulóifjúság 119 főre olvadt, s nem is gondolható a Deákkúti Vármegye megszervezésére, hiszen az önkényuralom semmi ilyesféle egyesületet sem tűrt volna meg. 1853-ban néhány tanuló kiment, hogy a forrást megtisztogassák, de a hatóság még ezt is megtiltotta. Közönséges városi kirándulók, mulatóhelyé lett, kocsmárosok ültették itt fel tanyájukat, vasárnaponként zene is volt. Ennek köszönhető különben, hogy a forrás környéke egészen el nem posványosodott. Az ifjúság körében azonban élt a nemesebb élvezetek után való vágy s ez nyert részben legalább kielégülést a HAJNAL című lap megindításával, amelyet 1857–59-ig Torkos László, 1860–61-ig Lehr Zsigmond szerkesztett. A HAJNAL 1861-ben megszűnt, de a nemzet politikai életében ez időben mutatkozó szabadabb szellem nem hagyta nyugodni az ifjúságot sem. Szükségét érezték egy olyan egyesületnek, amely kielégíti igényeit szellemi örökeiben és ártatlan örömeiben. Thiering Károly tanár 1863 szeptember elején felhívta az ifjúság figyelmét, hogy a megszűnt Deákkúti Vármegyét élesszék fel újra s ebben az egyesületben fejtsék ki működésüket. Az ifjúság örömmel karolta fel a gon-

1. A Deákkútról többször szó esett folyóiratunk újabb évfolyamaiban, ezért úgy találtuk, hogy a hozzá tapadó „Deákkúti Vármegye“ története is érdekelni fogja olvasóinkat. A fenti cikk egy nagyobb tanulmány kivonata.

dolatot, a tanári kartól és a városi tanács-tól is megkapta az engedélyt az egyesület újjászervezésére. Erről a fontos mozzanatról a líceumi „Tudósítvány” a következőképpen emlékezik meg: „A tanári kar hajlott az ifjúság azon kérelmére, miszerint eszközöltessék ki Sopron város nemes tanácsánál, hogy a gyönyörű fekvésű völgy a város határában, amely Deákkút név alatt régi idők óta fogva egészen 1848-ig az ev. Lyceumi ifjúságnak szolgált ártatlan örömeinek színhelyeül, de említett idő óta egészen el lett hanyagolva, ismét visszaadassék az ifjúság használatára. Az igazgatóság megtette e részben a szükséges lépéseket, és nem lehet méltányolva el nem ismerni, a nemes városi tanács azon előzékeny szívességét, mellyel azon helyiséget az ifjúságnak nemcsak hogy átengedte, hanem annak berendezésére szükséges mindenféle anyagot is készséggel szolgáltatott, úgy hogy az ifjúság május 31-én tartott szép és kedélyes ünnepélnyel és mulatsággal újra felavathatta azt ártatlan örömeinek forrásává.”

Az újonnan alakult Vármegyének tisztikarát is megválasztották: *Ajkay Gyula* lett a főispán (az első főispán 1848 után!), a főjegyző *Dóczy Lajos*. A Vármegye tagjai lettek ez időtől kezdve az 1858-ban különvált szeminárium tanulói is. A régi törvényeket átdolgozták, újra felszerelték a szertárt. Mint fentebb a „Tudósítvány”-ból láttuk, megtartották az első majális is 1864. május 31-én. Neve ettől kezdve *újra Deákkút, az 1834-től használt Magyar-kút helyett*.

Pusztán maga a majális azonban nem elégítette ki a Vármegye tagjait. Hiányzott a szellemi téren való működés lehetősége. Ott volt ugyan a Magyar Társaság, de még ezenkívül, magában a Vármegyében is óhajtottak szellemi irányban működni. Ezért az 1863/64-i tanév első tisztgyűlésén elhatározták, hogy *BIMBÓ-FÜZÉR* címen lapot adnak ki. Ez időtől kezdve a megyei élet fő mozzanatai voltak: egyetemes és tisztgyűlések, a Bimbófüzér, munkálatok a Deákkútnál, vigalmak rendezése. Később, a hetvenes években ehhez járult a gyorsírás, az olvasóköri, sőt egy ideig a tornagyakorlatok is.

A következő évek eseményeiből kiemelkedik *Barcza Kálmán főispánsága*. (1867/68). Alatta a törvényeket újra ál-

dolgozták. Jelentős mozzanat ennél az átdolgozásnál, hogy a peres ügyek intézését kiveszi a tisztgyűlés hatásköréből és külön *törvényszéket állít fel*, amelynek öt tagja volt, elnöke az első alispán. Ugyancsak Barcza Kálmán főispánsága alatt gondoskodtak *új zászlóról*, mert a régi szakadozott, kopott volt. A zászló hímzését Lenck Vilma vezetésével 9 soproni leány végezte. A zászlón ez a felírás: „*A soproni ev. tanulóifjúság Deákkúti Vármegye zászlója*”. — A zászlónyélén függő fehér szalag egyik szárnyán ez a két szó: „*Barátság, munkásság*”, — a másik szárnyán a zászlóanya neve: „*Radó szül. Ajkay Cecília*.” — A zászlót 1868. május 20-án, a Deákkútnál szép ünnepély keretében avatták fel, Barcza Kálmán főispán és Thiering Lajos főjegyző beszédével. A második világháborúban ez a drága erekye is eltűnt, csak a szalagja maradt meg.

Barcza Kálmán főispánsága alatt ifjúsági tornaegyesület is alakult a Vármegye keretei között, de ez hamarosan megszűnt.

Az 1872/73-as tanévben a teológusok egy része a Vármegyéből kilépett, mert a megye polgársága úgy nyilatkozott, hogy a teológusok és a gimnazisták teljesen egyenlő jogúak legyenek. 1873-ban történt a kút felett levő kő felújítása is. A régi ledől, darabokra tört. A régi felirából elhagyták a *MAGYARKÚT* felírást s az új felirat így hangzott: *DEÁKKÚT LÉGY FORRÁSA SOKÁ ÁRTATLAN ÖRÖMNEK*. 1873. — A kő felállítás után még tíz évig működött a Vármegye. S ez a tíz év sok tekintetben a virágkora volt a Vármegyének. Ez idő alatt emelkedett a legmagasabb színvonalra a Bimbófüzér, megalakult az olvasóköri, beleolvadt a Gyorsíróköri is.

Égészen váratlan volt tehát a Deákkúti Vármegyének megszűnése 1883-ban. Berecz Ábel, aki a megszűnésekor is tagja volt a Vármegyének, erről a következőket írja: „Az utolsó főispán: Farkas Elemér közölte a Deákkúti Vármegye gyűlésével a szomorú hírt, hogy a főiskolai nagybizottság betiltotta a majális. Egy ifjú a majálisban lefeküdt az erdőben, tüdőgyulladást kapott és meghalt. Később a város tanácsa is hasonlóan határozott. Az ifjak folyamodtak Pontiusztól Pilátusig, de nem sikerült a határozat megváltoztatását kieszközölni.” Lényegé-

ben ugyanezt mondja az 1882. október 2-án tartott tanári értekezlet jegyzőkönyve is: „A városi tanács 1882. aug. 23-án kelt hivatalos átiratában a tanuló ifjúság majálisának megtartását intézetünk-nél, valamint a többi városi tanodáknál közegészségügyi tekintetből tiltja”. — A tanári testület hivatkozott arra, hogy a főiskolai nagybizottság már hasonlóan intézkedett. A Deákkúti Vármegye utolsó egyetemes gyűlése 1883. május 3-án volt. Ezen a gyűlésen jelentette be Farkas Elemér főispán, hogy a városi tanács és az iskolai nagybizottság szabad ég alatt tartandó bárminemű mulatságot betiltott. A főispán nem jelentette be, hogy ezzel a Vármegye megszűnt. Úgy látszik azonban, hogy éppen a majális megtartását annyira sajátos, reprezentatív szereplésnek tekintették, hogy a majális megszűnésével megszűnt a Vármegye is. A szellemi irányú működés tovább folytatódott a Magyar Társaságban, a Gyorsírókörben, a Bimbófűzér helyett pedig a teológusok

indították meg a szépirodalmi „Török-vés”-t.

A Deákkúti Vármegye megszűnt, de megmaradt a Deákkút mint kedves kiránduló helye az ifjúságnak, a város lakóinak. Az 1918-ban megalakult Líceumi Diákszövetség és a Városszépítő Egyesület 1922-ben a régi kőfoglalatot helyett ízlésesen, bástyaszerűen kiképzett háttérrel adott a forrásnak. A kőtáblán a régi feliráshoz a következő sorok jöttek:

„Itt lobogott a Deákkúti Vármegye zászlaja egykor,
Szellemem mostan is int, ifjú szeresd
a hazát!”

Az új felirat a líceum öregdiákjától: dr. Pröhle Károlytól származik.

1922–1948-ig a líceum érettségizett tanulói itt tartották a búcsúztatót, itt találkozott lelkük a Deákkúti Vármegye régi tagjainak szellemével.

1960-ban a Berzsenyi Gimnázium felújította a régi szokást és a maturandusok itt búcsúztak az iskolától és a várostól.

Németh Sámuel

Katonai szemle az 1870-es évek elején a mai Petőfi téren

Sopron a fővárosi műemlékvédelmi kiállításon

1959. december 5-én nyitotta meg Trautman Rezső építésügyi miniszter a Nemzeti Szalonban rendezett „Műemlékvédelmünk 10 éve” című nagyszabású kiállítást, amely eredeti leletekkel és kitűnő fényképfelvételekkel mutatta be az egész ország területére kiérjedően műemlékvédelmünk legkiemelkedőbb alkotásait az utolsó 10 esztendőből. Nemcsak az építészetre gondolnak, hanem a szobrászatra, sőt iparművészetre is. Sopron – mint az ország második legnagyobb műemlékgyűjtése – méltó képviselőt kapott.

A kiállítás egyik célja az volt, hogy a helyreállítást megelőző munkálatok menetét is bemutassa. Így került bemutatásra néhány városképi és műemlékvédelmi vizsgálat folyamata, közülük a soproni is. Látható volt a város 1700-ból való ún. madártávlati képe és egy mai térkép a belváros műemlékeinek és műemlékjellegű épületeinek megjelölésével. Majd a középkori zsinagóga feltárásának fényképei két tárlóban felvilágosítást adtak a feltárást megelőző tudományos és műszaki vizsgálatokról, helyreállítási tervekről, a középkori zsinagógák irodalmáról. A kiállítás másik fontos célja a felszabadulás után helyreállított műemlékek bemutatása volt. Fényképfelvételek révén megismerhettük a műemlék állapotát helyreállítás előtt és után. Sopronban műemlékvédelem a második világháború előtt kis mértékben volt csak; a bombázások során megrongált épületeken lehetővé vált a későbbi átalakítások következtében eltűnt középkori részletek felfedezése. De kormányzatunk helyesen ismerve fel a műemlékvédelem fontosságát és megadta az anyagi lehetőséget rá, hogy a soproni műemlékeket ne csak feltárják, hanem fokozatosan helyre is állítsák. A soproni társadalom is bekapcsolódott a munkába az 1951 óta működő városi műemléki albizottság révén, és legújabbban az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) állandó irodát tart fenn a városban.

A kiállításon szerepeltek a következő soproni műemlékek: a középkori terem, amelynek helyreállítását 1948–51 között Szakál Ernő intézte. Hasonlóan az ő munkája a Szent Lélek templom gótikus ablakosorának kibontása 1957-ben. A soproni környékből kiemelkedő helyreállítások-

ként bemutatták a két bánfalvi templomot és a sopronhorpácsi templom még folyamatban levő munkálatait. Míg közvetlenül a háború után a műemlékvédelem az egyházi épületeket tartotta szem előtt, 1950 körül erősebb útemben kezdődött a világi emlékek helyreállítása is. Itt mutatkozott meg az együttműködés haszna a soproni Tatarozó Vállalattal és a Magasépítési Vállalattal, amelyek összegezték céljaikat az OMF kívánalmaival és terveivel. Az Új utca 16-os számú ház és a Fabricius ház szerepelt a megfelelő képsorozatban, míg egy másikban azokat a középkori eredetű házakat mutatták be képen, amelyeket később más stílusban átépítettek ugyan, de újabban ismét kibukkantak rajtuk a korábbi részletek. Így volt látható a Rózsa utca 6. számú ház, a Lábasház, a Szent György utca 1–3. számú nagy épület, a Fehér ló fogadó. A későbbi épületek közül a volt Széchenyi palota, a hajdani Esterházy palota, a Fövényverem utca 15. számú rokokó homlokzatú ház szerepelt egy második képsorozatban. Természetesen külön hely illette meg a fertői Esterházy kastélyt; az ország nevezetesebb helyreállított kastélyainak sorából pedig a sopronhorpácsi sem hiányzott. Egy nagy kép az ország népi műemlékeinek egy-egy tájegységre jellemző épületét sorakoztatta fel, ezen a fertőszéplaki jellegzetes szép utcakép és egy kontyos fedelű házakból álló utcásor emlékeztetett környékünkre.

Az iparművészeti emlékek sorában soproni ajtókopogtatót láthattunk a 17. századból, a soproni építőiparosok céhének igen szép ládája is szerepelt 1762-ből, a faragott köemlékek közt a Szent György utca 1–3. számú ház egy gótikus ablak-szemöldökköve is bemutatásra került.

A fényképek magas színvonala, a rendezés ötletessége méltán aratott nagy sikert a látogatók körében. Mindössze néhány apró hiba akadt a feliratokon. A soproni Széchenyi palotát nem Hild Vince, hanem Vencel építette és az említett gótikus kő sem az Új utca 11. számú házból került elő, hanem a Szent György utca 1-ből, azonkívül helyes lett volna a nagyobb méretű faliképeket felirattal el látni.

A kiállítás mindenképpen betöltötte feladatát; remélhetőleg Budapest után a vidék is megismerkedhetik e kiállítás ré-

vén a magyar műemlékvédelem hathatós munkájával és kitűnő eredményeivel.

Galavics Géza

Peresztegi legény- és leányavatás¹

A különböző alkalmakhoz, ünnepekhez és életkorhoz kapcsolódó szokások alól még a legkisebb falu sem volt kivétel, akár a világtól elzártan, hegyek közű, akár országúttal keresztülszelt síkságon fekszik. A szokásokat ugyanis a kor gazdasági és társadalmi viszonyaitól függő, ennek következtében a kor értelmi színvonalán álló, munkás mindennapokban felnőtt, az elődei hagyományaihoz ragaszkodó és azokat továbbbéltező, egyszerű lelkivilágú ember (emberi közösség) hozza létre, az előbbi tényezőktől meghatározott módon kialakult lelki igényeinek a kielégítésére.² Az egyén és a közösség a szokások szempontjából egyet jelent,³ mint-hogy a kétféle szigorú kölcsönviszonyban áll egymással. A közösség érdekeinek megfelelő szabályok szerint él az egyén, míg az egyének (természetesen a gazdasági tényezők stb. által korlátozott) szokásai adják és formálják ki a közösség szokásait. Ezek a tényezők részben a szokások sokféleségét, változékonyságát, illetve azok elmúlását is magyarázzák. A szokások variálódásának, keveredésének kérdése végső soron szintén gazdasáspolitikai okokra vezethető vissza. A különböző alkalmak és különböző okokból érintkező emberek egymásrahatása a korábban kialakult szokásrendet és szokásanyagot megváltoztathatja. A változás mértéke mindig a hatás erősségétől, hatóidejétől és a szokással kapcsolatos egyéb tényezők (alkalmak stb.) alakulásától függ. A sokirányú hatásnak, valamint a

hagyományörzők hiányos vagy variáló emlékezetének köszönhető az a tény, hogy ma a szokások eredeti értelme (mert eredetileg minden szokás érthető és célszerű volt) csak nehezen, vagy egyáltalán nem bontható ki.⁴

A ma már csak emlékekben élő peresztegi legény- és leányavatás szokás is magán viseli kora gazdasági rendjének, a feudálkapitalista rendnek a jegyeit. A többféle szálból összefonódó avatási szokásban (főleg a legényavatásban) a munkára való rátermettség, a teljesértékű munkabíró emberreválás idejének rögzítése a leglényegesebb alkotóelem. A falusi gyermek beleszületik a munkába, hiszen már gyermekkorától kezdve a saját sorsát is legtöbb esetben meghatározó munkát látja maga körül, amelyben évenként növekvő mértékben maga is részt vesz. Az iskoláskorú *suttyó* játékai is az apja munkáját utánozzák, míg a *lánygyerek* az anyja szerepét játssza el. A növekvő *südő legénykét*, az eladóvá serdült *leánykát* elsősorban a munkája teszi *legényké*, illetve *leányké*. Peresztegen csak az a legény adhat a be a *pimbort*, aki már „learatott”. Ez annyit jelentett, hogy az az ifjú léphetett csak be a legények sorába, aki aratáskor, egészen annak befejezéséig, a többi férfi munkással egyenértékűen kaszásként dolgozott. Általában a kaszálás, a kaszával való bannitudás a legénysorba lépés próbája, kritériuma a földművelést folytató falvak közösségében.⁵ Amíg az ifjú csak *südő legényke*

1. *Pereszteg* Sopron megyei község 1500 lakossal (1949). Két katolikus falu összeolvadásából keletkezett. Az eredetileg különálló Sopronszécsény, ill. Szécsény és Pereszteg szokásait együtt tárgyalom, csak az egyes eltérések esetében említem meg az eredeti nevet. Az adatokat ld. Magyar városok és községek, Budapest, 1958.

2. V. ö. *Szendrey A.*, *Legényavatás*, Ethn., LXIII. (1952), 368.

3. A szokásnak azt a fogalmát értjük, amelyet a német nyelv *brauch*-al jelöl meg.

4. Mindezek megemlítését azért tartottam fontosnak, mert a fenti szempontoknak megfelelően próbálom a szokást leírni.

5. V. ö. *Szendrey A.*, i. m. 1952. 359. Fertőrákosra; *Iváncsics N.*, *Legénycéh nyomai egy petőházi népszokásban*, SSz., XIII. (1959), 170. Petőháza vonatkozásán.

volt, nem mehetett a kocsmába, odahaza sem adtak neki pénzt „míg le nem arattott”. De nem volt joga az avatatlannak a bokrétaáskalap viselésére sem. A lányoknak nem udvarolhatott nyíl'an. Munkára sem vették fel az ifjú legényt, főleg nem az idősebbekkel egy csoportba. A fel nem avatott legény a templom kórusára sem mehetett fel, csak a haranglábak alá állhatott, vagy a gyerekek közé ment. Nem állhatott össze beszélgetni mise után a templom előtt az öregebb legények csoportjával. Amíg nem lett a fiú legénynyé, addig az apja is megverte, a nagylegények is büntetlenül elverhették, ha nekik nemetsző dolgot cselekedett, vagy udvarláson rajtakapták.⁶ Régebben, amikor még megvol'ak a fonók, csak a felavatott legények járhattak ide a lányokhoz. Nem tréfálkozhatott az ifjú a lányokkal a kukoricafosztáskor. Lucázni, korbácsolni sem járhatott, mint a többi legények. Mindez a sok, de még nem is teljes egészében felsorolt korlátozás megszünt, amikor az ifjút legényné avatták.

Az avatásnak nem volt külön neve, „pimbor beadásának” vagy „bekeresztelésnek” nevezték.⁷ A 16–18 éves fiú, ha fejlett, jódolgos volt és már kezdték „legényszámba venni”, úgy aratás utáni időben, amikor több pénz volt a háznál, összebeszélve néhány hasonló korú társával, tudomására hozta az idősebb legényeknek, hogy a legközelebbi vasárnapon „be akarja annyi a pimbor”. Az így bejelentetteket *újlegénynek* nevezték. 3–4 *újlegény* adta be általában a *pimbor*. Az eseményről értesült az egész falu, főleg a régi legények. A *pimbor* beadásának ideje nem volt meghatározva. Legtöbb adat szerint az aratás utáni időszakban és farsangkor váltak az ifjak legényné. Az avatásnak már nem szabtak külön felteteleket, hiszen a faluban ismerték, figyelték egymást. A korosabbakat, erősebbeket az avatott legények is megszólították, ha maguktól nem szóltak a legénysorba lépés ügyében. Aki már felserdült és nem adta be a *pimbor*t, azt üldözték és ahol csak okot találhattak rá, megverték. Ezért aztán, bármilyen nagy ára is volt a legénységnek, azt „mindenki ösz-

szehozta magának”. Az avatás napján (rendszerint vasárnap) az avatandók is megjelentek a kocsmában a többi legények közt, akik kérdőre vonták őket: „Hát tik mit akartok?”... „Be akargyok annyi a pimbor” — mond'ák. Persze a legények már tudtak erről, csak a formáság kedvéért kérdezték meg őket. Ekkor az avatandók leültek az öreglegények közé és egyik a másik után kihozta a *pimbor*t. Mennyisége nem volt meghatározva.⁸ Nem is kérdezték meg senkitől sem, hogy mennyit fizet. Persze az egész falu tud'a a mennyiségét, mert ez a szám jelentette a legény vagyoni helyzetét. Általában 10–12 liter bort fizettek, „kinek millen módja vót, ki hogyan tüntetett”. Az idősebb legények a fizet' bort együtt itták meg az *újlegényekkel*, egyik után a másik *pimbor*át. Ha elfogyott, még saját pénzből is megtoldották a *pimbor* mennyiségét. A mulatozás közben, miután az *újlegény* kihozta a bort, keresztapát választott magának az idősebb legények közül. Peresztgegen és Szécsényben is általában 4 keresztapát választottak. Azt hívott *keresztapának* az *újlegény*, akit akar'. Szívesen elment mindenki — mint mondják —, senki sem tagadta meg. Rendszerint erősebb, korábban is barátnak számító és azonos társadalmi állású (kb. egyvagyonú) legények lettek a keresztapák. Feladatuk volt az *újlegény* „bekeresztelése”, valamint a védencük feletti védnökség. Verekedéskor, az ily módon rokonná lett legények segít'ek egymásnak. De egymás segítségére voltak a munkában is. A még tapasztalatlan *keresztfit* tanították, segítették. Legtöbbször munkára is együtt szegődtek el. Az ily módon kialakult kapcsolat legtöbbször esetben egy életre szólt. Még ma is keresztapázzák, keresztfiainak szólítják egymást az egykori legényavatáson rokonná lett, ma már a sír felé ballagó öregek.

A „bekeresztelést” minden keresztapa külön végezte el az *újlegény*nyel. Amikor erre került a sort, akkorra a borhoz kevéssé szokot *újlegény*, már megmámorosodva fogadta egy félreeső sarokban a keresztapa „prédikációját”, amelyben főleg a lányokra, a közösségi életre és rend-

6. V. ö. *Elő D.*, Sarród monográfiája, Budapest, 1940. 84.

7. A *pimbor* szó a pimborral (meghat. mennyiségű bor) kapcsolatos. A kérdéshez ld. *Ivancsics N.*, i. m. 171. Az avató elnevezéseire vonatkozóan ld. *Szendrey A.*, i. m. 1952. 360.; *Takács L.*, A hőveji „legények iggazsága” 1837-ben, *SSz.*, XII. (1958), 149.; *Elő D.*, i. m. 84.

8. V. ö. *Elő D.*, i. m. 84.

re vonatkozó, sikamlós kifejezésekkel teli jótanácsokat kapott.⁹ „Be ne gyulladggyál ha megakarnak vernyi, de azér ne vessz össze senkivel se, de ne is engedjél senkinek se. A leányoktól meg nem köll finyi. Mindíg ott köll megtaogatnyi úket, ahun legjobban fítti...” — emlékezik vissza leányava'ására Kirkovics József 53 éves parasztember. A keresztapa beszélgetve az *újlegénynek*, észrevétlenül bort töltött a tenyerébe a magával hozott literéből és hirtelen „pofonvágtá”, mondván; „mas már keresztfi vagy”. Ha nem tudta megütni a keresztfiját, akkor a keresztapának az üveget földhöz kellett csapnia. Mind a négy keresztapa a fentiekhez hasonlóan végezte el a *bekeresztelést*. A jelen esetben a bor minden valószínűséggel a keresztelési szertartás vizének az emlékét őrzi a szokásban. Különböző formákban ismeretes az eddigi publikált adatok szerint a borral való keresztelés Lövön, Nicken, Rábacsanakon és Mosonszentmiklóson is.¹⁰ Az arcucsapás az avatás próbájának egyik helyi formája lehet, amely a környező falvakban az avatandó különböző testrészeinek (alfelének, fejének) odaütésében nyilvánul meg. Erre vonatkozóan Süttről, Petőházáról, Fertőszentmiklósról, Fertőendrőről és Agyagosszergényből vannak adataim, amelyek csak megerősítik *Szendrey Á.* azon megállapítását, hogy ez a szokás-elem nyugati eredetű lenne és csak az ország nyugati részén fordul elő.¹¹

A felavatott legényt estefelé a keresztapák elkísérték a már titokban kiválasztott, vagy valamelyik keresztapa által kiválasztott lányhoz, ahol egy kevés ideig elbeszélgetve o'thagyták. Így indult útjára a gyerekből legénnyé lett férfi. Legénységének jogosságát senki sem vonta kétségbe a faluban ezután; a munkánál, udvarlásnál a legényélet más területein egyenlőnek számított a falu valamennyi felnőtt férfitagjával. A szokás idővel a gazdasági és ezt kövően a társadalmi viszonyok megváltozásával halványulva, emlékké vált. A bomlási folyamatban először minden ceremónia nélküli ivással alakult a legényavatás,¹² majd szégyenkezve a hagyományos formák miatt, egy-

re több legénynél maradt el az avatás. A kocsmai szórakozást — amely a falu fiatalságának kizárólagos szórakozóhelye volt — új lehetőségek váltották fel, megszüntetve a hozzákapcsolódó szokásokat, átváltoztatva a legények közösségét összefogó formákat is.

A legényavatásnak egy átalakult változata élt a legutóbbi időkig a Sopronba naponként bejáró középiskolai tanulók vonaton kialakított közösségében. A *mujkónak* nevezett (15–16 éves) újdonsült ifjakat a vonat padjain ülő *öregdiákok* térdeikre fektetve elverték, mondván; „edződjön az életre”. Ezt a *mujkóverést* egy-egy kisdiacon egy évben többször is megismé'elték, szinte kényük-kedvük szerint. Az ily módon egyszer már *bekeresztelt mujkó*, részt vehetett — pontosabban — már üthetett a *bekeresztelekten* társaira. Magát a szokást *mujkóverésnek*, *bekeresztelésnek*, *behúzásnak* nevezték. A szokás gyakorlásán senki sem botránkozott meg, sőt a kalauzok is aktívan részt vettek abban a legtöbb alkalommal.

A leányavatás szinte országosan nélkülözi (az eddigi irodalmi adatok szerint) a felnőtt avatás formális — a legényekéhez hasonló — vonatkozásait. Mindez azzal magyarázható, hogy a „leánnyá levést” nem kellett bizonyítani, nem kellett ér'e akkora garanciát vállalni, mint a legénnyéválás esetében. „A lángyerek akkor lett leánnyá, amikor elvitték táncolni”. Tehát a legényektől, azok ízlésétől és megítélésétől függött a „leánnyá levés” időpontja. A legények között kialakult a sajátos viszonyaiknak megfelelő leányideál és az ízlésüknek megfelelően járul'ak hozzá a leánysorba való lépéshez. A lánygyerek leánysága az első mulatsággal kezdődött. Ekkorra már tudott táncolni, hiszen nagyobb lányismé'rósei tanígtatták és egyes alkalmakkor (kukoricafosztáskor) a *suttyó legényké*kel már táncolt is. Lakodalmak, mulatságok alkalmával *leánypajtásaival*, vagy az anyjával „leselkennyi” ment és ilyen alkalmakkor ves'e emlékezetébe a látottak alapján az egyes táncformákat. Munkára már kicsi korától kezdve hozzá-

9. Lövőre vonatkozóan ld. *Szendrey Á.*, i. m. 1952. 361.

10. V. ö. *Szendrey Á.*, i. m. 1952. 362–363.

11. *Szendrey Á.*, i. m. 1952. 361.

12. A kérdésre, de az egész szokásra vonatkozóan v. ö. *P. Jámber M.*, *Legényélet és legény-avató szokás Halászában*, Népr. Közl., II. (1937), 111. és 105–120.

szoktatták. Együtt dolgozott az anyjával, először csak a ház körül, később pedig az egész falu szeme előtt, a mezőn is. Így lassan „szemrevaló” lánnyá serdült. Búcsúkor (mindig csak ezen a napon!) a bál alkalmával meghívott fiatal lányok lányokká lesznek. A nap előestéjén a fiatal legények értesítették a leánysorba kerülő lányokat, hogy készüljenek a búcsúra. A lányok természetesen már tudták, hogy ki fog közülük mulatságra menni. Hosszú (3–4 méteres), 6–10 cm széles szalagot vet’ek a *cégérre*, amelyet a legények szedtek össze és a kocsmá kapujában felállított fa ágaira kötözték. A *cégér* Szécsényben nyírfából készült. Peresztegen a Remiszerdőből hozott fenyőfa volt, amelynek a héját lehúzták és csak a tetején hagytak ágakat. Búcsúnap reggelén már állott a *cégér*, és a koránkelő asszonyok számolták, hány újlány lesz az idén?¹³ Koradélután a legények csoportokba verődve, borosüvegekkel járták a házakat, megkínálva a lakókat borral. Így szedték össze a lányokat a mulatságra. Ekkor már a cégérre szalagot adó újlányokat is vittek magukkal, végig a falun, egyik lányosháztól a másikig, végül a kocsmába. A lányok itt egy csoportba verőd’ek és együtt dúdolgottak, összefogozva a lassú „hallgató” ütemére mozogtak. A legények az asztaloknál mulattak és csak a felélénkítő tánczenére állottak fel. A táncra kérés egyszerű intéssel történt. A lányok figyelték a legényeket, akik a kiszemelt lányoknak a kezükkel, ujjukkal intettek. A lány ekkor elindult a legény felé, és

amikor közel ért, a legény is feléje lépett, majd táncolni kezdtek. Egy „nóta” után (ami másfél-két óráig is eltarthatott, ha lefizették a cigányt) a táncoló lányok újra visszamentek a csoporthoz, a legények pedig az asztalokhoz. Az asztalhoz csak eljegyzett menyasszonyt vihetett a legény. A búcsú végeztével a tulajdonképpeni leánnyá avatás is megtörtént és megnyílt a legények előtt a lányosház ajtaja, az avatott pedig belépett a lányok sorába.

A cégérfa elszárgulva, megszáradva a következő búcsúig hirdette a vigadalom és az újlányok emlékét. A régi fát búcsúkor cserélték fel újjal; Szécsényben egy szegényebb embernek, Peresztegen pedig bizonyos mennyiségű bor ellenében a kocsmárosnak adták.

A leírt szokások a fiatal nemzedék egyik legjelentősebb fordulóját örökítik meg. Azt a fordulópontot ábrázolják, amely világosan leszögezte és kinyilatkoztatta a közösség számára a felnőtté válás tényét. Fontos volt ez korábban azért, mert a közös izlés, a sok szabály által korlátozott falu élete ezt megkövetelte, éppen a gazdasági viszonyaitól indítva. Csak az élhetett és dolgozhatott teljesjogú tagként a létért folytatott, meghatározott irányú (csak földmunkás stb.) küzdelemben, aki a közösség által kialakított követelményeknek megfelelt. Mindezek a tényezők megmagyarázzák a szokás elhalását is, hiszen a ma átalakult faluja másképpen szemléli már a felnövő ifjúság életútját, jövőjét.¹⁴

Ivancsics Nándor

Az első magyar színelőadás Kismartonban

1820 derekán Kilényi Dávid neves magyar színtársulata Nyugat-Magyarországon működött. Sikeres soproni bemutakozás után forró nyári időben Pozsonyban játszó’t, majd ismét visszatért Sop-

ronba két előadásra. A siker titka a jó személyzetben rejlett, mert hisz Déryné, az ünnepelt primadonna, Pály, a neves tenorista, a Petőfi megénekelte Szentpétery Zsigmond is erősségei voltak a tár-

13. A *cégérfára* vonatkozóan kevés az adat az idevonatkozó irodalomban. A kapuba állított *leánycégérre* vonatkozóan ld.: Szendrey Á., Apróbb szokások, népszokások – töredékek, Népünk és Nyelvünk, I. (1929), 9.; Inotay I., Körkérdésre adott válasza, Népünk és Nyelvünk, IV. (1932), 153.; a leányavatásra általában, röviden ld. Szendrey Á., A népi élet társas összefüggései, Ethn., XLIX. (1938), 129.

14. Adatközlőim: Gottlieb János (80 éves), Kirkovics József (53), Kirkovics Sándor (80), Horváth István (79), Horváth Istvánné (71), Czákler Lajos (74). Az anyaggyűjtés 1959 nyarán történt.

sulatnak, amelynek igazgatója jó színpadi ruhákkal is ellátott. Hírül vette a társulat, hogy Kismartonban augusztus 7-én és 8-án megyei tisztújító gyűlést tartanak, tehát Sopronból odairányították szekereiket. A Magyar Kurir című, Bécsben megjelenő lapot már 8-i kelettel értesítette a tudósítója a lefolyt eseményekről és a cikk augusztus 22-én meg is jelent. Megtudjuk, hogy régóta nem tartottak efféle gyűlést, bár az „mindég szünet nélkül öhajtott” volt. Az örökös főispán, Esterházy Miklós hívta egybe a megye rendjeit, akik kb. 2500-an meg is jelentek. A választás ugyan nem volt csendes, „az egész nemes gyülekezet fennszóval, s legnagyobb zajjal kívánta különböző akaratját helyben hagyatni”, de végül is megesett a nagy választás és utána lakoma következett, egyúttal a három napra tervezett céció be is fejeződött. Ebéd után a herceg „különös szépségekkel díszeskedő roppant udvari kertje vala a mulatóság és sétálások helye, hol a kert művész remekjeit, e szörnű költséggel készült mesterséges vizrohanást, a tsergedező mivesen kerengő folyókat, a tsendes s árnyékos halas tavakat, a szép rendű árnyékos lugasokat, a minden féle külföldi terményekkel bővelkedő meleg ágyokat és üveges szényeket,¹ a narants és tzitrom erdőcskéket, különösen pedig a tsudálkozásra méltó viz hajtó gőz eszközt, melly a naponként 12 mázsa közszen megégetése által szerzett gőz erejével a kert völgyéből mint egy 47 ölnyire szüntelen fel felé hajtja az oda tsurgó vizet, hogy így a temérdek kertnek minden részei vízhez jussanak; mindezeket gyönyörű mulatsággal szemlélni és méltán bámulni is lehetett.”

„Estve mint már az előbbi napokon is Kilényi Ur híres társaság kedveskedett egy mulató vigjátékkal, mellyben Déryné, Vásárhelyi és Kilényi, megkülönböztetett ditsérettel, s a többiek is nagy megelégedéssel adák elő honnyi játékban díszesen mulató művész tehetségeiket. Szépen hangzó dalljaikat és beszédjeiket még az ottlévő külföldiek is tsudálták, azok pedig, kik illetően játékot tán még soha sem láttak, új öröm érzéseiket, ha-

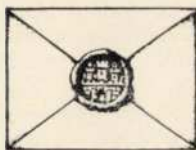
hatós(!) tapsolással kívánták bébizonyítani. A hangművészi dallok és a háládatos köszönetek nagy kedvet szereztek. Az ábrázatok (Tableau) is helyesek voltak, de a muzsika kedvetlen és rendtelensége, ugy szinte egy két halgató disztelensége is, a játék szény² ügyetlen igazítása, és az egyik alakosné gondatlan vetkezése,³ nem tsekély kedvetlen érzésre nyujtának alkalmatosságot.” A tudósító megnevezi magát: Doctor Malatidesz. Ma már fejlett nyelve van a színház világának, de akkoriban még a színészt alakosnak hívták, a színpadot színnak, szénynek. Ami a háládatos köszönetet illeti, a színészek, ha a taps nagyon erős volt, néhány szóval köszönetet mondtak érte, ami persze a színi hatás rovására ment és sokszor derűsre változtatta a tragikus fordulatokat. Megtörtént, hogy a Haramiákban a gonosz Moor Ferenc alakítóját nagy jelenete után többször kihívták és akkor a következő „háládatos köszönet” hagyta el ajkát: „Milyen jól játszhattam, ha a nagyérdemű közönség – megbocsátva gonosz jellememet – kihívásra méltatott!”

Kár, hogy a színi kritikus sem a darabot nem említi, sem a színhelyet. A társulat számos Kotzebue vígjátékot tartott műsoron és Sopronban a Bakózt is adta nagy sikerrel, abban Déryné is fellépett. Lehet, hogy ezzel álltak ki. Mivel pedig a rendes előadások színhelye, a kastély díszterme nyilván az ülés és a lakoma révén foglalt volt, a társulat az egyik kocsmába szorult és ebből adódtak a technikai nehézségek és hibák. Mindenesetre ez az első jelentkezése Kismartonban a magyar színjátszásnak. A legközelebbi biztos nyom 1834-ben van, amikor Esterházy Pál főispáni beiktatásakor a Dunántúli Színtársulat Komlóssy vezetésével Kotzebuenak magyar tárgyú darabját, a Béla futását adta elő. 1900 és 1914 között gyakrabban megfordultak kisebb magyar társulatok Kismartonban, egy alkalommal a színigazgató Pilisi Lajos, később jőnevű magyar újságíró volt, kezdő színész nő korában pedig a soproniak dédelgetett primadonnája, Budai Ilonka is működött ott.

Csatkai Endre

1. 2. Szény: annyi mint a mai szín.

3. Valószínűleg valami vendéglő tánctermeben lévén a játék, a színpad mögött volt a rögtönzött öltöző és így a közönség véletlenül egyet-mást megláthatott a kulisszatitkokból.

SOPRONI LEVELESLÁDA

Győr megyéhez küldött soproni keltezésű missilis levelek (XVII. század)

A Győr megyei levéltár legrégebb – 1600 utáni – közgyűlési jegyzőkönyveivel kapcsolatos közigazgatási és törvénykezési iratanyag ezernél több missilis (küldött) levelet rejt magában. E dokumentumok vitathatatlan helytörténeti forrásértékük mellett egyúttal a XVII. század sokrétű megyeigazgatásának is keresztmetszetét adják, és fényt vetnek a rendi vármege akkori jelentős politikai szerepére. A levelek tartalmilag gyakran érzékeltetik a megyehatóságnak a központi hatalom rovására szerzett befolyását és a rendiségnek a Habsburg-dinasztia nemzetelnyomó törekvéseivel szembenálló magatartását. Ugyanakkor azonban arról is tanúságot tesznek, hogy a nemesség még az I. Lipót trónralépésével bekövetkezett önkényuralom és a törökűzés legsúlyosabb évtizedeiben sem mondott le teljesen előjogainak elszánt védelméről és kicsinyes anyagi érdekeinek a jobbágyság, a nincstelenség kárára történő érvényesítéséről. Pedig az alkotmányellenes kormányzás nyomában járt túlkapások és a háború okozta sorscsapások válogatás nélkül sújtották a lakosságot s az abszolutizmussal, valamint az ellenséggel szemben való közös fellépés legalább átmenetileg egymásra utalta a társadalmi és vagyoni tekintetben élesen elkülönült néprétegeket. A felszabadító hadjáratok eredményes befejezése után azonban a rendiség által irányított vármege újból erőre kapnak és tervszerűen tovább folytatták a régi bevált mód-szerek alkalmazását.

A Sopronban kelt levelek is ennek a vészterhes korszaknak egy-egy epizód-szerű mozzanatával vannak összefüggésben s a bennük foglalt közlések a török elleni felkészülés, továbbá általában a hadműveletek során szükségessé vált ellátási, beszállásolási és erődítési kérdésekre vonatkoznak. A tizenkét missilis

közül az alábbiakban szószerinti szövegükben (a könnyebb olvasás kedvéért azonban nem betűhíven!) következnek a magyar nyelvű levelek, míg a latinul fogalmazottak rövid tartalmát az időrendbe sorolt regeszták tájékoztató mondatai tükröztetik vissza.

(Magyar nyelvű levelek).

1652. febr. 6. Sopron.

(Püsky János kalocsai érsek és győri püspök levele Győr megye hatóságához.)

Salute et servitiorum promptitudine praemissa.

Áldja meg Isten Kegyelmeteket testi és lelki sok jókkal nagy boldogul. A Kegyelmetek 29. Januárjában irt levelét csak ma adák meg. Ugy vagyon a mint Kegyelme'ek írja, hogy ilyen vén, beteges és romlott embernek veszedelmes a mostani időben uton járni az utaknak is rossz volta miatt: mivel azért most Kegyelmetek közé nem mehetnek, a Nemes Vármege pedig tisztviselők nélkül nem lehet, im a vice ispánságra való Candidatusoknak nevüket a Kegyelmetek kívánsága szerint is meg küldtettem, elegendőknek itélvén ő kegyelmüket ugmint Benkovich Péter Uramat, Szeghy János Uramat, Milaikovich Miklós Uramat és Lengyel István Uramat, marasztván mindazonáltal e mostani vice ispán Uramat, mivel ő kegyelme mindnyájunknak contentatiójával mind eddig is meg felelt hivataljának. Én amiből tudok szeretet'el szolgálók és kedveskedek Kegyelmeteknek. Adja Isten Kegyelmeteket rövid nap jó egészségbe látnom.

Sopronii, 6, Februarii. Anno 1652.

Amicus et Vicinus paratissimus
Joannes Püsky
Archiepiscopus Colocensis et
Episcopus Jaurinensis. mp.

1663. szept. 4. Sopron.

(Wesselényi Ferenc gr. nádor levele Győr megye hatóságához.)

Végső veszedelemben forgó hazánknak szüksége úgy kívánván, magunknak erre az Kegyelmetek földjére kellett fordulnunk s ide convocálván Dunán innét lévő Méltóságos Urakat s az Nemes Vármegyék becsületes követ atyjafiait is, kikkel hazánknak conservatiójáról s Érsek-Ujvárnak, országunk egyik szép bástyájának segítség adásáról consultálkoddván, egyenlő értelemből tanácsosnak és igen szükségesnek ítéltük, hogy az pogány ellenség Kegyelmeteket is úgy minden oltalom és készület nélkül, mint az Duna tulsó félt; el ne borítsa, nagyobb része már csaknem a hazának tűzben lévén, Kegyelmetek personaliter mentül jobb szerrel és számosabban insurgáljon és Eleinek dicséretes szép példáját követően, pro die 12. praesentis Vadhoz (a mai Vát!) Vas Vármegyében táborba szálljon, az hun Kegyelmeteket magunk akarjuk meg mustrálni és rendbe venni, s azontul az háza szolgálatjára applicálni. Kihez képest akaránk Kegyelmeteket (értvén itt mind az Méltóságos Egyházi és Világi Gróf és Zászlós Urakat, mind pedig Nemes Vármegyéket, Szabad Városokat s egyéb rendbelieket, kiket az articulus comprehendál) szeretettel requirálnunk Tisztünk és Palatinusi Authoritásunk szerint, serio parancsolván, mindgyárt vévén ez levelünket, kiki úgy készüljön insurgálni, hogy az feljebb meg nevezett napon és helyen minden tábori eszközzel és élésével, — ne kellessék az szegény ember fosztatásával, dulásával s Isten boszantásával zsákmányozni, — minden okvetetlen jelen legyen. Egyébiránt valaki oda nem compareál, bizonyos legyen benne, arról irt Törvényeinknek sujtó ostorát el nem kerüli. Azonban Kegyelmetek az föld népével is viritim tizenhat esztendőtol fogvást, valaki fegyvert, botot, avagy kaszát foghat, oly készen legyen, hogy mi helyen más parancsolatunkat veszi, azokat is mindjárt fel vehesse és 'áborba mehessen, secus nullatenus facturus. In reliquo Isten éltesse Kegyelmeteket. Datum Sopronii die 4. Septembris. 1663.

Amicus ad serviendum paratissimus
Comes Franciscus Wesselényi
mp.

1681. szept. 4. Sopron.

(Eszterházy János gr. levele Tarczy Jánoshoz, Győr megye viceispánjához.)

Servitiorum meorum paratissimum commendationem. Ezen órában küldte hozzám Paczendorf Uramat méltóságos Badensis Herceg Urunk, insinualtatván ő Hercegsége, hogy az ő Méltósága nevével requiráljam Kegyelmedet és Kegyelmed által az Nemes Vármegyét, hogy az minemű Gravamenei voltak Kegyelmeteknek az Győri és ahhoz tartozandó végházak ellen, melyeket az ország eleiben adott Kegyelmetek követjei által, azokat és egyebeket is, az kikkel aggravaltatik az Nemes Vármegye, ő Hercegségével ne neheztelné communicálni, mely ő Méltósága akarattját és kívánságát akarám Kegyelmeteknek tudására adnom, kérve ne késlelje Kegyelmetek ezen ő Méltósága kívánságát az maga hasznára nézve teljesíteni.

Tartsa Isten Kegyelmeteket jó egészségben. Sopronii, die 4. Septembris 1681.

Servitor et Amicus obligatissimus
Joannes Eszterházy. mp.

1681. okt. 17. Sopron.

(Széchenyi György kalocsai érsek levele Győr megye viceispánjához, Tarczy Jánoshoz.)

Ajánlom szolgálatomat Kegyelmeteknek. Im az ő Fölsége kegyelmes parancsolatját meg küldtem. Hirdessen gyűlést Kegyelmed és proponálja az Nemes Vármegyén és egyáltalán különben ne cselekedjék Kegyelmetek, hanem e dolgot fogja serio, mert bizony Szigetköznek is (aki Győr vármegyének egyik fő tagja és darabja és mostani időben mind jobb része) nagy bász'yája, strázsáló s takargató véghelye lézen. — amint az egész Győr Vármegyének, is annak a földnek, — ez az új kapitánvság, kit ő Fölsége kegyelmesen rendelt, kire, amint régen emlegettük, az egész annak a földnek, annyi szüksége volt, mint a mindennapi kenyér. Valamikor kívánja Gróf Uram, az ő Fölsége kegyelmes parancsolatja szerint, nemcsak Szigetközből, hanem az egész Győr Vármegyéből had vigyük oda Szolga Birák Uramék a népet, aki arra szükséges, mert ha különben lézen, egy az, hogy az Udvar megbusul rajta, más az, hogy azonkívül is rajtuk fog ütni. Isten tartsa Kegyelmeteket jó egészségben. Sopronii, die 17 Octobris Anno 1681.
Kegyelmed jó akaró Barátja
Széchenyi György
Archiepiscopus Colocensis mp.

1691. ápr. 5. Sopron.

(Eszterházy Pál hg. nádor levele Győr megye hatóságához.)

Salutem et officiorum nostrorum commendationem. Győri Pater Rector panaszolkozik, minémü nagy injuriájuk és oppressiojuk légyen az odavaló Pater Jesuitáknak ezen Vármegyebéli némely Nemes személyektől, legelsőbenis pedig, hogy az minémü Dézsmabóra Nemes Veszprim Vármegyében ex fundatione provenial azon Győri Collégiumnak, attól portiókra való contributiót kívánnák, azon praetextus alatt, hogy az Collégium azon borokat árultatja, noha más emberek nemcsak az Dézsmából proveniált bortól, de még attól sem contribuálnak, amellyel kereskesznek. — Másodsor: Az puszta fundusokon ami kevés gabonájuk terem említett Pater Jesuitáknak, az kiktől jöllehet csak Dézsmát szednek, mindazonáltal attól is többet kívánnak, hogy sem mint a Dézsma tenne, azonban pedig az kiknek ép fundusokon sokkal több gabonájuk terem, semmit sem akarnak adni. — Harmadsor: amint informáltunk még az Apaticat is (aki nem is ő kegyelmeké directe, hanem Cardinalis Uramé, ugy mint Ordinariussi, másképen is egy pénzára hasznát sem veszik) taxálni akarják. — Negyedsor: hogy az ilyen elviselhetetlen contributiókra consentialni nem akarnak, Militaris Executioval fenyegetik, hogy tudni illik azon Zálogos falujukon, akik már reájuk eset terhet és adót nagy nehezen meg adták, avagy készek meg adni, executiót akarnak tenni. — Igy lévén azért az dolog, amint exponáltak előttünk, akaránk praesentibus requirálnunk Kegyelmeteket és serio intenünk is, hogy ő Fölsége előtt is méltó panasz ne légyen említett Pater Jesuitáknak, inkább alkalmaztassa magát Kegyelmetek több Nemes Vármegyékhez, ahol mindenütt szép proportionalitás tartatik ilyenekben. Elhittük azért, hogy ezen Requisitionkra nézve is ugy fogja alkalmaztatni az dolgot, az közönséges jót is tekintvén Kegyelmetek, hogy az említett Pater Jesuitáknak is pro voto léssen. In reliquo Isten éltesse Kegyelmeteket sokáig jó egészségben. Sopronii die 5 Aprilis Anno 1691.

Amicus ad officia paratus
Paulus Eszterházy mp.

(Latin nyelvű levelek regesztái.)

1681. máj. 26. Sopron.

I. Lipót király levele Győr megye hatóságához, amelyben elrendeli, hogy a katonaság számára szükségelt élelem összehordása céljából a rendek is ajánljának fel megfelelő számú szekeket

1681. jún. 9. Sopron.

I. Lipót király levele Győr megye hatóságához, amelyben elrendeli, hogy a Portó alezredes vezetése alatt átvonuló katonaság fogadtatásáról, élelmezéséről és kalauzolásáról a megkívánt mértékben gondoskodjanak a rendek.

1681. okt. 11. Sopron.

I. Lipót király levele Győr megye hatóságához, amelyben elrendeli, hogy mivel a törökök a Csallóközt el akarják foglalni, erődítési munkálatok végzendők ezen a területen s erre a célra a megyének is ki kell állítania a szükséges számú munkaerőt, mihelyt Zichy István gr. felhívása megérkezik.

1681. nov. 14. Sopron.

I. Lipót király levele Győr megye hatóságához, amelyben megtiltja, hogy a gabonát a vármegye területén összevásárolják és azután a török által megszállt vidékekre szállítsák.

1682. dec. 7. Sopron.

Br. Mercy tábornok levele Győr megye hatóságához, amelyben tudomásul veszi a katonaság téli elszállásolásával járó nehézségeket és egyben intézkedik a megyében állomásozó csapatok ellátása tárgyában.

1697. jún. 19. Sopron.

Frischenhauser J. B. hadbiztos levele Győr megye hatóságához, amelyben felhívja a rendeket, hogy a katonai élelmetárba történő kenyérszállítások gyorsabb lebonyolítása érdekében a vármegye is rendeljen ki megfelelő számú járművet.

1698. jan. 12. Sopron.

Frischenhauser J. B. hadbiztos levele Győr megye hatóságához, amelyben közli a rendekkel, hogy a katonaság téli beszállásolásával kapcsolatos ügyek további intézését Schüpkó hadbiztosra ruházta át.

A leközölt, illetve regesztaszerűen felsorolt fenti leveleken kívül még tíz missilis tesz említést a Sopronban tartott országgyűlésekről, valamint a dunáninneni vármegyék közös problémáinak megoldása céljából ugyancsak ide összehívott küldött-összejövetelekről. Az a tény, hogy ezek az adalékok is csak még jobban alá-

Sopron a XVII. században ismételen szerepel a diéták és kisaliforniai megyetanácskozások színhelyeként, a földrajzi adottságok mellett is élénken mutatja a városnak az országos jellegű közügyek centrális intézése szempontjából tulajdonított jelentőségét. Győr viszonylatában pedig

támasztják azt a megállapítást, hogy a két települést a jószomszédságon kívül és túlmenően a kapcsolatok legkülönbözőbb válfajai fűzték egymáshoz a nemzeti sorsfordulatok minden változása közepette.

Lengyel Alfréd

Bertha Sándor zeneszerző levele a Sopron című lap szerkesztőjéhez

Bertha Sándor ma már alig ismert név (1843—1912); zeneszerző volt, és kezdeti sikerei folytán Liszt Ferenc felvette tanítványai közé, de később mind a zeneszerző Liszt, mind az ember ellen fordult írásai-ban és igen sok balsikerét, többek közt Mátyás királyról írt operájának párizsi és budapesti kudarcát is Liszt környezetének tulajdonította. Liszt azonban haláláig megmaradt irányában jóindulatúnak.¹

Nem ismeretes, hogy Berthának soproni vonatkozásai is voltak. 1890-ben zenei pályázatot hirdetett a soproni Irodalmi és Művészeti Kör, amely később alapítójának, Frankenburg Adolfnak nevét vette fel. A nyertes a Párizsban élő Bertha lett és zongoraszónátáját a kör december 13-i estélyén Sopron akkori kitűnő zene-művésze, Czeglédy Gyula adta elő. Az estélyről megjelent ismertetésre Bertha megjegyzéseket tett, ezeket a Sopron című lap 1891. január 7-én szószerint közölte:

„Paris 1890 dec. 28-án.

Tekintetes Szerkesztő Ur!

Becses lapjának december 17-iki száma a Czeglédy ur által előadott zongoraszónátám bírálata alkalmából a következő sorokat tartalmazza: «Hogy mért nem jó haza? (t. i. csekélységem). Régi harag, régi megbántódás tartja oda künn. Érdekes harc abból a korszakból, a mikoron még nem volt külön operánk és sokaknak

nem tetszett, hogy Erkelék olyan dinasztia-t képeztek, a kik mellett csak kevesen tudtak érvényre jutni. Bertha azt hitte akkor, hogy érdemeit kevésbé méltatja hazája és lett önakaratából száműzött.» Engedje meg a tek. Szerkesztő ur, hogy a tisztelt ítész ur e téves állításait röviden kiigazithassam, miután oly föltevésiken alapszanak, melyek légből kapottak. Engem először is sem «régi harag, sem régi megbántódás» nem tart odakünn. Én 1862-ben kimentem Lipcsébe, hogy ott zenetanulmányaimat folytathassam a világhírű conservatoriumon nagyon elragadtatva a «jövő zenéjének» tévtanai által, melyek segélyével a magyar zenét mihamarább nemesíteni, iskolaképessé tehetni reményltem, Lipcséből elébb Bülowhoz² Berlinbe, majd Párison át Liszt-hez Rómába siettem. A «jövő zenének» ezen apostolai azonban éppen arról győztek meg, hogy mégis jobb a természetes, a logikai ut, melyet egykor a többi zeneiskolák követtek. Ehhez járult Lisztnek rögtöni pappá létele, mi magán hordozta a maskaradé jellegét.

Izlésem finomítása céljából ekkor Párisba tértem vissza. Az 1870-iki háboru alatt haza jöttem s Pesten találtam Lisztet, kivel akkor folytak az alkudozások az országos zeneakadémia tárgyában. Ismervén könnyelműségét, melyet a későbbi „Les mémoires d'une cosaque” (Egy kozákné emlékirata) ironéjának jelenléte

1. Zenetudományi tanulmányok VII. Prohács Margit: A Zeneművészeti Főiskola Liszt hagyatéka. 478—80. lap.

2. Liszt veje, neves zongoraművész, aki 1853-ban Sopronban is adott hangversenyt, később inkább csak karnagy. Elvált feleségét, Liszt Kozimát, Wagner Richárd vette nőül.

oly csattanósan illusztrált,³ én Lisztet egy oly fontos állomás előnyös betöltésére alkalmatlannak ítéltém. Ily értelemben figyelmeztettem is Horváth Boldizsár urat,⁴ akkori igazságügyi minisztert meg-

Diótörő, Liszt Ferenc képmásával, doborjáni faragás a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

jegyezném, hogy egy fényes nyugdíj ellen senkinek sem lehetne kifogása Liszttel szemben, hogy azonban reá magyar zeneviszonyok vezetését biznia nem lenne tanácsos. Ezzel egyszersem saját álláspontom is el lett döntve, a mennyiben Liszt alatt lehetetlenné vált az országos zeneakadémián való tanárkodásom.

Hogy mennyire igazam volt, azt legjobban az bizonyítja, miszerint Liszt felett nekem Trefort miniszter ily halotti beszédet tartott: No meghalt szegény, elég galibát is csinált.⁵ Liszt halála után én rögtön Budapestre mentem, hogy az országos zene-akadémia újjá szervezése alkalmából ott alkalmaztatást keressek. Ezen a legilletékesebb helyen tett megkereséseim azonban eredménytelenek maradtak.

Az idézett sorokból másodszer azt lehetne következtetni, hogy én Erkel Ferencz ural szemben ellenséges állást foglalnék el. Ezen állítás sem felel meg a valóságnak. Nincs Magyarországon senki, ki jobban beismerné, mint én, hogy valóban géniusz kellett oly eredmények felmutatásához, minőkkel az ősz zeneszerző dicsekedhetik, ha tekintetbe vesszük, miszerint nem volt alkalma a zenét alaposan tanulmányozni, műizlését kifejleszteni.⁶ Az iránta táplált hódolatomnak bizonyosságát is adtam, midőn 1872-ben egy Suite hongroise-omat neki ajánlottam.

Végül illetlennek tartanám, hogy szó nélkül maradnának azon szíves sorok, melyek a Tekintetes Szerkesztő ur egy «másik bírálójától» erednek. Fogadja azok közléséért legőszintébb köszönetemet, s kegyeskedjék átadni abból egy részt az anonym, jó akaratú bírálónak is. Iparkodni fogok, hogy jövő munkáimban méltóbb legyek dicséreteikre.

Tekintetes Szerkesztő Ur! fogadja kérem legkiválóbb nagyrabecsülésem kifejezését, mellyel maradok kész szolgája

Bertha Sándor."

Sajnos a Sopron 1890-es évfolyama nincs meg levéltárunkban, a másik korabeli lap, az Ödenburger Zeitung pedig nem emlékezett meg bővebben Bertha darabjáról, így a tulajdonképpeni fogadtatást nem ismerhetjük, de nem érdektelen megismerni annak a csúf harcnak egy kis soproni kihatását, amely Liszt művészi nagysága ellen apró emberi gyarlóságából kovácsolt fegyvert.

Csatkai Endre

3. Janina grófnő szerelmével üldözte Lisztet, még Sopronhőpácsról is utána utazott, a hajdúkkal kellett távoztartani a kastélytól. Mikor Liszt semmi módon nem óhajtott vele kapcsolatot fenntartani, a jelzett regényben pellengére állította az idős művészt.

4. Szombathelyen szobra van a múzeum előtt.

5. Trefort Ágoston Sopronnak több ízben országgyűlési képviselője, sokáig kultuszminiszter.

6. A levélíróra valló csipősség a dicséret köntösében.

A soproni Liszt Ferenc Múzeum működése 1959-ben

A soproni Liszt Ferenc Múzeum munkásságára kedvező hatással voltak egyes külső körülmények, mint p. o. az adminisztráció kérdésének megoldása, a restauráló műhely fokozatosan nekilendülő működése és a fényképezési laboratórium egyre korszerűbb felszerelése. Ehhez járult, hogy az épület nagy kökerítését és a melléképületeket helyreállítva, a főépület kedvezőbb környezetbe került. Az épületek víztelenítésének több hónapon át tartó munkája hihetőleg szintén megtermi a maga jó eredményeit. Kormányzatunk és felet' es hatóságaink pártfogása természetesen a múzeumi dolgozókból is nagyobb munkakedvet váltott ki.

A régészet terén nagy élenkség uralkodott. Hét helyen került sor őskori leletek feltárására. Szakonyban kavicsbányászattal kapcsolatosan edényekek találtak, az ásátás révén öt zsugorított csontváz került feltárássra edény- és ékszermellékletekkel, amelyek a bronzkor elejéről, az ún. gátai kultúrából származnak. A kőhidai sportpályánál egy zsugorított csontvázra bukkantak, sajnos az edénymellékletek elkallódtak, mire a régész megjelent. Sopronkövesden a homokbányában egy nagy bronzkori urna került felszínre. Páliban kavicsbányászat közben urnatemetőre valló lelőhely bontakozik ki, a leletek elkallódtak, a nagyobb méretű ásátás későbbre marad. Círákon a tsz. közös istállója mellett állítólag öt, különböző irányban fekvő csontváz bukkant elő silóverem ásásakor. Fertőszentmiklóson a tsz. közös istállója építésekor 11 keltakori sírt bolygattak meg, a rendszeres ásátás folytán újabb, többnyire

már megbolygatott sírok jutottak napfényre. A temető kiterjedése igen nagy. Egyik sírból nyújtott csontváz mellett állati csontok, vaskard és lándzsa, csat, bronzfibula, nagyobb urna és tál, kisebb csésze került elő; egyébként egy csontváz zsugorított, a többi nyújtott volt. Osliban kelta temető egy részének felásása tör'ént meg: korábban már edények bukkantak elő a kavicsbányában, köztük egy kétnyakú darab is; egy megbolygatott sírból kis urna, vaslándzsa, kardtöredékek, három bronzkarika és egy kis aranykarika volt az eredmény.

A római leletek túlnyomólag soproniak. A Sztálin téren, az 1955-ben feltárt vasolvasztó környékén az esetleges műhely feltárása véget' az ásátás nem hozta meg a kívánt eredményt. Ugyanott több római sír tárult fel, az 1-2. századból három égetéses és egy csontvázas, felettük öt kései csontváz szerény mellékletekkel. A Szent György utca 7. számú házban 4 m mélyen bazalkövekből álló római útra bukkantak, ugyanilyen mélységben fordult elő az út az Előkapu 1-3. számú háznál is, itt a római útra kváderkövekből falat építettek, amely a Tűztoronyhoz vivő középkori töltés oldala lehetett. A Fabricius ház mögött a Műemléki Felügyelőség költségén teljes átvágásra került a belső várfal, a kutatóárok mélysége elérte a 10 métert. Az ásátás fő eredménye az, hogy a középkori város pontosan követi a római kori város vonalait és annak erődítését felhasználja. Régebbi kutatók leírása nyomán a Kányaszurdokban két római kori, de egyelőre ismeretlen rendeltetésű nagyobb kemen-

cerom és et'ól függetlenül régi vasolvasztó salakhányóját fujtatócsővekkel sikerült megállapítani. Vidéken rómaikori lelet csak Kapuvárt, a Borsószeren került ásatásból elő; jellegtelen őskori cserepek és római téglatörödékek bukkantak elő egy természetes halom feltárásakor.

Osliban az iskolakertben végze't próba-ásatás 10–12. századbeli település nyomaira utalt. A soproni múzeum víztelepítési munkáinál az 1620 körüli várfal alapfala került felszínre két helyen is. A kapuvári vár udvarán ásott csatornárok munkálatai közben Faragó Sándor a 16. századbeli táglalapfalak megfigyelésével megállapította, hogy a vár régebben zárt négyzet volt.

Nóvákai Gyula régész részben akadémiai megbízásából, részben a Kohászat Történeti Bizottság támogatásával körzetünkön kívül is végzett nagyobb ásatásokat. Így az Akadémia költségén földvárakat kutatott: a Bakonyban és Keszthely környékén és Vasvárt, viszont vaskohók nyomait kutatta Vasvárt, Velemzentviden és Felsőkelecsényben (Borsod-Abaúj-Zemplén megyében).

A néprajz terén is hasonló élenkség jelenthető. A múzeum néprajzosa 34 napot töltött falvakban tárgy-gyarápítás és adatgyűjtés végett: Csapod, Nagycenk, Osló, Hövej, Csorna helységekben gyűjtött, legfőképpen Kapuvárt, ez alkalommal nemcsak a mutatós darabok után érdeklődött, hanem a hétköznapi, de viselettörténe'i szempontjából fontos alsó és felső ruházat köréből gyűjtött és vásárolt, továbbá a köteles-mesterségre vonatkozó anyagot szerzett. Az év vége felé és a jelen év legelején több mint 100 viseleti tárgyat muta'hat fel a gyarápodás. Sopronban a köteles-, kalapos-, kádár-mesterség, valamint a gazdapolgár-viselet emlékeinek gyűjtése folyt eredményesen. Az anyag idén a Lábasház új kiállításán kerül majd bemutatóra. Ajándékba kaptunk néhány képfestő mintát. Jelentősebb vétel egy kópházi női horvát viselet és a minisztériumtól kapott rendkívüli hitelből vásárolt rábaközi hímzés-gyűjtemény. Az évi gyarápodás 74 darab, a tárgyak száma az év végén 5711 darab. Az adattár 87 tétellel gyarápodott, tartalmuk a gyűjtőutak naplói, múlt századból származó gazdasági és kisipari feljegyzések, vándorkönyvek, lakatos mintarajzok stb. A fényképtár néprajzi vonatkozásban 148 tétellel gazdagodott, ez a szám

magába foglalja néhány ritkaságszámba menő, külföldről kölcsönzött néprajzi és ipartörténeti könyv reprodukcióját 2156 felvétellel. A múzeum néprajzosa kiküldetéssel Kesz'helyen és Tatán is tevékenykedett. Akadémiai támogatással tovább dolgozott évek óta folyó nagyobb kutató munkáján, a képfestés történetét illetően Somogy és Tolna megyében.

A képzőművészet és iparművészet terén is néhány jelentős gyarápodás említhető. Törekvésünk – hogy a helyi művészek képviseltek legyenek gyűjteményünkben – idén Szarka Árpád révén nyert támogatást, aki egy szép képével gyarápította állományunkat; művészeink önarcképeinek sorozatát pedig Bors Károly soproni születésű, Keszthelyen élő kiváló festő gazdagította. A minisztérium Kelety Gusztáv neves festőnknek a soproni Városház teret ábrázoló vízfestményét vette meg számunkra. Ugyancsak a minisztérium jóvoltából került megvásárlásra egy hatalmas, intarziás rokokószekevény és egy barokk aranyozott ezüstkehely, a kettő összesen 13 000 Ft értékben.

A helytörténeti anyag gyarápodása főleg 1919-re vonatkozó fényképek és emlékek révén történt. A minisztérium itt is támogatott, megvásárolta számunkra az egykori katolikus királyi gimnázium 1779-ből származó pecsételőjét.

Népszerű különkiállításaink sorozatát idén is folytattuk (67–71). Március 21-én a Tanácsköztársaság soproni emlékei című kiállítás nyílt meg és őszinte tetszést aratott. Május 2-án Erdő-berek a soproni festészetben c. képzőművésze'i kiállításunkat is szívesen fogadták látogatóink, mert kb. 160 évet ölelt fel, általában ismeretlen anyaggal. Június 14-én Hauser Károly érdemes régi soproni festőt (†1911) mutattuk be lehető teljességgel, még az előcsarnokot is hozzávéve a rendes kiállítási helyiséghez. Július 12-én A Sopron környéki falvak a művészetben című képzőművészeti kiállításunkat egyaránt méltányolták a látogatók és a festők, akik számos kitűnő motívumra lehettek figyelmesek. Végül szeptember 6-án a Kazinczy-Schiller emlékkiállításunkat mutat'uk be, amely alkalommal a Berzsenyi Gimnázium nagyhírű könyvtára nyújtott megbecsülhetetlen segítséget. E kiállítás Kazinczy-részlegét december elején Győrbe is át kellett vinnünk a Kazinczyról elnevezett leánygimnázium meghívására. A

múzeum látoga'ottsága 20 764 főt mutat, az 1958-as évhez képest némi emelkedést (1544 fővel), de nem szabad elfelejteni, hogy amikor a Sopronba való utazás lehetőségei igen kis mértékben emelkedtek, akkor a város látnivalói rohamosan gyarapodnak (a Központi Bányászati Múzeum, a középkori zsinagóga, a Berzsényi Gimnázium iskolamúzeuma, a két nagy magángyűjtemény stb.).

A múzeum tudományos dolgozói szíves buzgalommal kapcsolódnak be a város kulturális életébe, számos ilyen irányú intézmény vezetőségében helyet kaptak, sok tudományos és ismeretterjesztő cikük jelent meg az év folyamán és összesen 22 előadást tartottak a városban és a rádióban.

A múzeum vezetősége

A soproni Központi Bányászati Múzeum 1959. (második) évi beszámolója

Múzeumi munkánkat eredeti célkitűzéseink jegyében és szellemében folytattuk ebben az esztendőben is.

Igy tovább mélyítettük külföldi és hazai kapcsolatainkat, még inkább kiszélesítettük a bányákkal s azok dolgozóival fennálló szoros összeköttetéseinket, szolgáltunk tanáccsal, felvilágosítással hazai s külföldi tudományos intézeteknek és kutatóknak. Munkánk népszerűsítését, célkitűzéseinek tudatosítását nagyban segítette a múlt év februárjában megjelentetett négy nyelvű múzeumi kalauzunk.

A Bányászati Kutató Intézet kiadásában napvilágot látott munka 95 oldalon nemcsak a múzeum anyagán, de a magyar érc- és szénbányászat történelmi múltján is végigvezet, s 40 képet tartalmaz a gyűjtemény legjelentősebb tárgyi emlékeiről és berendezéseiről. A kritika, mely a kalauzt a sajtóban s a szaklapokban fogadta, igazolja annak szükségességét s múzeumi munkánk elismerését. Egyébként tovább gyarapítottuk múzeumi anyagát s összesen 267 darab bányászati vona'kozású szerzeménnyel gazdagítottuk gyűjteményünket.

Ezzel kapcsolatban külön is hangsúlyozzuk azt a minden tekintetben elismerést érdemlő s mindinkább kialakuló gyakorlatot, hogy a múzeum barátai s elhúnyt nagynevű bányászok hozzátartozói a meghalt hagyatékában visszamaradt bányászati vonatkozású emléktárgyakat, kéziratokat és könyveket múzeumunknak ajándékozzák, mint legilletékesebb őrzőhelynek, hol azokat részben kiállítjuk, részben feldolgozzuk.

Igy jutottunk 1959-ben hozzátartozóik

szívességéből — amiért ez úton is köszönetet mondunk — az utóbbi években elhúnyt dr. Böckh Hugó (1874—1931), Szoboszlay Kornél (1892—1932), Tettamanti Jenő (1883—1959) és dr. Vitális István (1871—1947) bányamérnök-egyetemi tanárok gazdag hagyatékához, köztük Tettamanti Jenő és dr. Böckh Hugó mellszobrához.

A múzeum látogatottságát, mint előző évi beszámolóinkban, most is nem annyira a látogatók számával, mint inkább azzal kívánjuk mérni, hogy múzeumunkat mint szakmúzeumot látogatóink sorában elsősorban hazai és külföldi szakemberek s bányáink dolgozói keresték fel, nem szólva a nagy számban jelentkező iskolákról, hazai és külföldi egyetemi és főiskolai hallgatókról.

Igy jegyezték be nevüket múzeumunk vendégkönyvébe a Pécsi- és Nógrádi Szénbányászati Trösztök mérnökei és technikusai, a tatabányai, hidasi, várpalotai, dudari, tokodi II. számú aknaüzem, a Bakonyi Bauxit- és Pécsi Uránércbányák dolgozói, valamint Tokod altárho KISZ szervezetének tanulmányi csoportjai.

A bányák dolgozóin kívül felkeresték múzeumunkat a Veszprémi Vegyipari Egyetem, az esztergomi „Hell József Károly” Bányagépzési Technikum hallgatói, a Magyar Hidrológiai Társaság, az Országos Műszaki Könyvtár tagjai és dolgozói, továbbá a Hazafias Népfront szombathelyi békebizottságának küldöttei, a Hazafias Népfront soproni üzemi titkárai, a soproni Magyar-Szovjet Baráti Társaság elnöksége és tagsága, a

Győr-Sopron megyei és járási párttitkárok, a MÁV Soproni Fűtőháza, továbbá a Kőszegi Építőipari Vállalat vezetői és dolgozói, a Balatonalmádi Népművelő Otthon, a Bátaszéki Állami Iskola, a Hajdúszoboszlói „Högyész Endre”, valamint a zalaegerszegi gimnáziumok növendékei számos más intézmény és iskola vezetői és hallgatói. Ugyanakkor 2 bolgár, 1 lengyel, 1 keletnémet, 1 szlovák, 9 szovjet egyetemi tanár és akadémikus, valamint egy 12 tagú szovjet műszaki-katonai küldöttség s a Leningrádi Bányászati Egyetem 4 hallgatója keresték fel a múzeumot.*

Hazai tudósaink és szakembereink közül kiemelhetjük Entz Géza, Innocent Vince, Makkai László, Mód Aladár, dr. Paulinyi Oszkár és dr. B. Thomas Edit látogatását. Emellett nagy számban keresték fel a múzeumot — a Hazafias Népfőrd rendezésében — a soproni gyárak

és üzemek dolgozói, a városi üdülőkben pihenő vendégek, kik rendszeresen látogatták gyűjteményünket.

Mint bevezetőben mondtam, tovább mélyítettük a külföldi múzeumokkal, elsősorban természetesen a bányászati múzeumokkal való baráti kapcsolatainkat. Így állandó összeköttetésben vagyunk a bankastjavnici, freibergi és prágai bányászati múzeumokkal, melyeknek kiadványait rendszeresen kapjuk, viszont múzeumunk is szolgál nekik kívánságukra segítséggel és felvilágosítással.

Végül meg kell említenünk, hogy az elmúlt évben a múzeumi kalauzon kívül számos tanulmányt és munkát publikáltunk a múzeum anyagából. A napisajtóban és szaklapokban különösen Halász Gyula újságíró és dr. Martos Ferenc írtak nagyobb beszámolókat múzeumunkról és múzeumi munkánkról.

Faller Jenő

Horváth József kiállításának megnyitója a Nemzeti Szalonban

1959. március 28-án, déli 1 óra előtt a napszakhoz mérten feltűnően sokan igyekeztek Budapesten a Nemzeti Szalon épületébe. Az első teremben gyülekeztek az egymás után érkezőkben meglepetten régés-régen nem látott soproni iskolaártsaitkat, a Széchenyi-reáliskola egykor áhítatosan tisztelt magasabb évfolyamainak most már deresedő tanulóit, Budapesten és Sopronban lakó tanárokat, ismerősöket és barátokat fedeztek fel. Amolyan soproni találkozó, többszörös éret'ségi találkozó volt ez, amelynek létrehozásában a

budapesti „Soproni Esték” szervezőjének, a fáradhatatlan Varga Ferencnek is nagy része volt. A zsiibongó karéj közepén ott állt botjára támaszkodva hatalmas alakjával Horváth József tanár úr, mindnyájunk szerete't „Hosszi”-ja, aki most is olyan ízesen, lassan, tagolva beszél hozzánk, mint annak idején a soproni Széchenyi-reáliskola rajz- és művészettörténeti óráin vagy a kiválasztottak külön, ingyenes rajzóráin az iskola most már díszteremmé átalakított egykori raiztermében. Egyszerre csak elhalkult a zsiibon-

* A múzeum külföldi vendégei név szerint a következők voltak: Bulgáriából: A Bolgár Országos Békétanács tagjai: Lalja Marinov Lamar nemzeti költő, Todor Pondev újságíró, a szófiai Horizont főszerkesztője. Lengyelországból: Jerzy Gustkiewicz, a krakkói Bányászati és Kohászati Akadémia adjunktusa. A Német Demokratikus Köztársaságból: Dr. Karl Ew. Fritsch egyetemi tanár, a Német Tudományos Akadémia Drezdai Néprajzi Intézetének vezetője. Szlovákiából: Julius Blahonic, a Szlovák Tudományos Akadémia Bratislavai Történelmi Intézetének igazgatója. Szovjetunióból: A Szovjet Tudományos Egyesületek Szövetségének küldöttel: A. Ny. Gavrillcv, az Össz-szövetségi Műszeripari Tudományos Egyesület elnöke, a Moszkvai Repülésügyi Intézet tanszékvezető tanára, Ny. G. Andrejev, a Moszkvai Mező- és Erdőgazdasági Tudományos Egyesület elnöke, A. P. Tyimirjazov, a Szovjet Mezőgazdasági Akadémia tanszékvezető tanára, A. V. Jurkovic, az Ukrán Köztársaság Tudományos Egyesületei Szövetségének elnökhelyettese. A Magyar-Szovjet Baráti Társaság rendezésében a Barátság Hónapjában (februárban) 12 tagú szovjet katonai küldöttség A. P. Vria hadnagy vezetésével. A Leningrádi Bányászati Egyetem küldöttel: A. Tolsztunov egyetemi tanár, P. A. Kondrasov egyetemi docens-dékán, A. V. Pavlov, a fejtések tanszékének adjunktusa, V. Vlaszov és P. A. Gubernatorov bányamérnökhallgatók.

gás, tágult a kör: László Gyula régész-professor, maga is festőművész, kezdett beszélni. Mialatt megnyitójában a külföldön (Párizs, London) és idehaza sikeresen szerepelt, Munkácsy-díjas Horváth József mestereinek és művészi eszményképeinek, köztük Edvi Illés Aladárnak és a Munkácsyval egykorú német Leiblnek emlékét idézte, majd Horváth József pik-túráját s benne Sopronnak és a soproni tájnak szerepét elemezte, a Mester körüljárta szemét a jelenlévőkön, nyilván most is, mint mindig, a fény és árnyék játékát keresve az arcokon. Vizsgáló szeme azonban — én legalábbis azt hiszem — az arcok mögött még inkább azt kutatta, hogy az ille'ót a megnyitó társadalmi eseménye vagy annak művészi élménye hozta-e el. A tisztelők és barátok, az egykori tanítványok serege azonban állta a próbát. S amikor véget ért László Gyula megnyitó beszéde, a sereg azzal a kíváncsisággal és érdeklődéssel áradt szét a termekben, amelyet a Mester eddigi tanári és művészi működése keltett fel benne. Mindegyik korosztály megtalálta azt a képet, amelynek születésekor a Mester tanítványa vagy műtermének látogatója volt, esetleg kis famulusként a kellékek megszerzésében segítkezett vagy előze-

tes modellként a kompozíció első beállítást végigélte. Magam is így pillanthattam bele — többek között — az 1929-ben Halmos Izidor-díjat nyert „Búcsúzás” című képeinek születésébe, az alkotó nekigyürkőzés gyötrelmeibe és szépségeibe. Maradandó nevelő élményünk maradt ez mindannyiunknak, akik e képeket most egy életműbe állítva a művész fejlődésének egy-egy állomásaként láttuk magunk előtt. A kiállított 161 festmény és 18 grafika számszerint nem jelentette ugyan a teljes eddigi életművet, de ennek kitűnő keresztmetszete volt. Csak most értettük meg igazán, milyen szerencsések voltunk annak idején, hogy nemcsak a melegszívű rajztanár, hanem az alkotó művész is nevelt bennünket, olyan korban, amikor tanterv szerint nem folyt még rendszeres művészettörténeti oktatás, amikor nem volt egészen természetes, hogy egy vidéki iskolában a tanár művésze'i, művészettörténeti könyvet nyomott egy-egy tanítványa kezébe.

A kiállításra Csatkai Endre bevezetésével a Nemzeti Szalon tetszetős, illusztrált katalógust adott ki, amely néhány nap alatt elfogyott...

Mollay Károly

Megnyitó beszéd

Horváth József gyűjteményes kiállításán a Nemzeti Szalonban,
1959. III. 28.

Tisztelt Megjelentek!

Ha élne az ősz mester, a holt jóbarát: Edvi Illés Aladár, ő állna itt s megnyitó mondataiban méltóbb szavakkal és nagyobb hozzáértéssel köszöntené Horváth Józsefet és önöket. Nem áltatom magamat azzal, hogy feledtetni tudom őt, akinek szelid egyénisége és természetszerete mélyen egyezett soproni mesterünkkel.

Horváth Józsefet művészi életünk — s lassacskán már művészettörténetünk — úgy tartja számon, mint aki a vízfestést az olajfestés gazdag lehetőségéig fejlesztette, s nagyméretű képeiben is bámulnivaló tudással uralkodik frissen tartott felületein. Művészetszemléletét pedig az egykori nagy mester, Wilhelm Leibl ihletéből fakadtnak érzik. Mindez nyilván

igaz, hisz a mester maga is megindultan beszél arról az átalakító ha'ásról, amelyet Leibl képei tettek rá. Ennek ellenére úgy érzem, hogy mindez igaz ugyan, de csak féligazság. Kimaradt az értékelésből az ember, a látvány poétája, a szép színek, egymásbafolyó fátyolos formák szerelmese, kimaradt az értékelésből Sopron hangulata, amely olyan bársonyosan, harmóniával idéződik fel képein. E rövid bevezetőben nem szándékom életútjának ismertetése — aki nem ismerné, megálthatja a nyomtatott vezetőben —, nem szándékozom begyökerezett értékelésével sem vitázni. Inkább néhány emléken keresztül szeretnék az iskolás besorolás mögé kerülni, s megmutatni a mögöt'e élő, tőprengő s örvendő ember't, egyet közülünk, múltban maradt társunkat.

A régi Sopron. Aki csak kívülről ismeri, csak épületeinek hangulatát szívta magába, látott ugyan belőle valamit, de nem mindent. Ott kell élni az otthonokban, a régi házak függönyözött, fényű szobáiban, régi bútorok gondozottan csillanó környezetében, amely szinte a villany éles fénye mellett is, a lámpa meg a gyertya árnyát idézi. Az emberek mindenkiről mindent tudnak, születésétől haláláig s halk, legtöbbször jóindulatú suhogással adják tovább egymásnak a híreket. Ebben a régi Sopronban mentem egyszer este a Festőközön keresztül át az Ikva-pallón. A zugokat a sápadt villanyfény csak egy-egy kis folton világította meg s a házak, mint szunyókáló emberek pihentek, a zsajjuk résein átszűrődő fény sejtelmessé enyhítette a lámpaközök tintakék éjszakáját. Kilenc óra lehetett. Egy csukott ablakú kis ház előtt váratlanul zongorahang ütött meg. Gyermekek gyakorolható – Bartók egy kis zongoradarabjának ügyetlenül botladozó ütemei szűrődtek ki belülről. Úgy álltam ott, mint akit orvul mellbevágtak. Én magam értem a bartóki muzsikát, de ebben a hangulatban szinte szentségtörésnek hatott. Ide Haydn kellett volna, vagy olyan zongoramuzsika, amely még a cemballo vagy a spinét zümögését idézi.

Nos, ez a régi Sopron van meg Horváth József festészetében. Nem azzal, hogy soproni tájakat festene, alig egy-kettőt látunk efféle kiállításon, nem, nem külsőségeiben, hanem hangulatában él a régi város Horváth József vízfestményeiben. Abból sarjadnak, bár ott határozottan újszerűnek hatnak. Hiszen hitvallása, hogy a természet olyan tökéletes, hogy a festő legyen boldog és megilletődött, ha jelenségeit úgy, ahogy két látó szemével megfigyeli, festékeivel újra fel tudja idézni. Felidézni és nem átkölteni, nem átfórmálni, hiszen mi lehet szebb a látott világ szín- és formaharmóniájánál? Igen, Horváth József számára az igazi „megtalál/alak” a dúsan eléje táruló környezet látványa.

Még fiatal főiskolás voltam, amikor egyszer meglátogattam gimnáziuma rajztermében s láthattam annak parányi csatlakozó szobáját, amelybe csak egy kis ablakon át lehetett betekinteni. Itt állította be Horváth József ismét azt, amit a természetben meglátott – egy s több alakot – más fénytől nem zavarva szeretettel nézte a kis ablakon át s alázattal-

igyekezett a látvány megközelítésére. A készülő kép minden apró részletét egyszerűen állította be, s ha több alakos volt a kép, valamennyinek ott kellett lennie, hogy pontosan mérlegelhesse egymáshoz való viszonyuk árnyalatait, a színek egymást átható játékát, a fény simogató szóródását. Gondosan, szinte aggodalmas művészi fegyvellemmel kereste a minél tökéletesebb megközelítés eszközeit. S mivel az volt s ma is az a meggyőződése, hogy a látvány, a természet minél szebb, tehát nem a „mi”-t keresi, hiszen azt bárhol megtalálhatja, hanem a „hogyan”-t, az eszközt, a megközelítés nemességét.

Jól tudom, hogy hosszan lehetne vitatkozni e művészi felfogásról, de a vitának jelen esetben értelme nem lenne, mert hiszen egy életművel szemben csak szavak állanak.

De nemcsak ezért lenne terméketlen a vita, hanem azért, mert az élő, érző ember szerencsére áttörte a maga alkotás elveket és korlátokat s akarva-akaratlan teltebbet alkotott, mint a látvány. Milyen simogatón s ragaszkodón meleg emberiség, szeretet sugárzik a családról festett képeiben, jóllehet őt talán csak a feketének, sötétbarnának, a kéknek, vagy az aranyló színeknek festékekkel való újraalkotása izgatta. Vagy milyen nemes, halk, barnás akkord fogja össze a főfalon levő egyik meztelen női testet, hogy indul el a vállak ívén, s hogyan sejjik a test domborzáinak finom árapályán, szinte egygyé válva a fátyolos sejtelmű drapériával. Vagy hogyan csillan meg a szinte sugárzó erejű fény a tükör előtt álló nemes ívű testén. Vagy csupán a szín és a forma szépsége volna-e az, ami olyan nagy emberi együttérzéssel vonzza őt a szegények, a megnyomorítottak felé! Bizony többek ezek mint a természeti látvány alázatos megfigyelései. A szenttelen Leibl örökségét áthatja a magyar festészet nagyainak: Munkácsynak, Ferenczy-neg igézete is. De még más is, mert ne legyünk túlságosan történések, s ne keressük csupán azt Horváth József képein, ami a múltból hozott nemes örökség, hanem képein keresztül érezzük meg – szinte baráti közelségben – őt magát. Nézzék, a képek milyen halk szavúak! Nemcsak azért, mert emberei alig-alig váltanak szót egymással, hanem azért is, mert kerüli a fény és az árnyék drámai feszültségét és inkább selymes középértékekben fogalmaz. Nem szereti a napfényt,

mert ellentett tömbökre tördeli a látványt, de szereti a félhomály zugait, a szórt fénnel átítatott felületeket. Aki ismeri őt, tudhatja, hogy festményeinek ez a tulajdonsága a legnemesebb értelemben vett önarckép. Ő is kevés szavú, gyermeki tisztaságú, a nagy drámai élményeken kívül maradt ember. Nem a lélek mélytengeri életében, a társadalom örvénylő erőiben keresi a szépséget, hanem a csendes, meghitt látványban csodálkozó gyermek-szemekben, meglelt emberek, cserzett bőrű öregek világában, a lehelle'es igézetű mezíten testben, vagy tompa hangulatú tájakban. A magános embernek a magára feledkezett szemlélődését csak a család körében deríti meleg szeretet. Hogy miért magárahagyott és szomorú, amikor nem kellene annak lennie? Igen, ebben lehet igazság, de a vita ismét terméketlen lenne, mert egy egész életműből sugárzik ez a magárahagyottság. Horváth József olyan ember, ilyen tehát a piktúrája is. Éppen ez az, ami megigézi azokat, akik rajongással nézik képeit, de egyúttal ez az egész életmű hitelle, ami megilletődésre készíti azokat is, akiknek művészetről vallott felfogása más mint az övé. Az őszinteségben, e szelíd, kissé szomorkás vallomásban nem kételkedik sem egyikük sem másikuk.

Ne magas'alják tehát Horváth József festményein csupán páratlan szépségüvé

művelt vízfestő tudását, több van a képekben ennél. Egy finom érzésű ember vall benne arról, amit életében szépnek látott. Hogy ennek a vallomásnak színakkordjai régi nagy mestereket idéznek? Igaz, de vajon egy régies szavú ember vallomása az életről kevésbé igaz és megható, mint azé, aki a ma zaklatott módján szól?

Bevallom, művészi érzésvilágom ebben a felzavart XX. században fogant, de azt is boldogan mondom el, hogy ennek ellenére Horváth József festményein nemcsak a mesterség becsületét szeretem, hanem azt a csendes szavú embert is, aki szépnek, bontatlan harmóniájúnak látta maga körül a mu'atványos világot s ezt képes volt nemes eszközökkel meg is örökíteni.

Nem zárhatom e néhány mondatot anélkül, hogy — remélem a Mester nevében is — meg ne köszönjem a Múcsarnoknak e kiállítás megrendezését és személy szerint Kisdégi Ferencnének, hogy szívvel és nemes ízléssel tárta elénk Horváth József festményeit.

Most pedig engedjék meg, hogy a kiállítás úgy nyissam meg — kissé visszaélve azzal, hogy itt állok —, hogy önök közül elsőnek én ragadhassam meg Horváth József kezét; Köszönjük, Józsi bátyám, hogy itt lehetünk képeid között.

László Gyula

Mende Gusztáv kiállítása a budapesti Ernst Múzeumban

A Múcsarnok Kiállítási Intézmény figyelemmel kíséri a vidéki képzőművészeti életet is, így került sor 1959 nyarán Mende Gusztáv egy képgyűjteményének bemutatására a budapesti Ernst Múzeumban. Kiállító társai: Békéssy Leó győri és a következő budapesti festők voltak: Barabás Gizella, Bar'ia Mária, Csejthei J. Ferenc, Haranglábi N. József és Marcell György.

A soproni festő több évtizedes munkásságának kis részét mutatta csak be: aquarell-tájképeit. A tárgykörnek ilyen leszűkítése lehetővé tette, hogy a 30 darabból álló sorozat jellemzően hangsú-

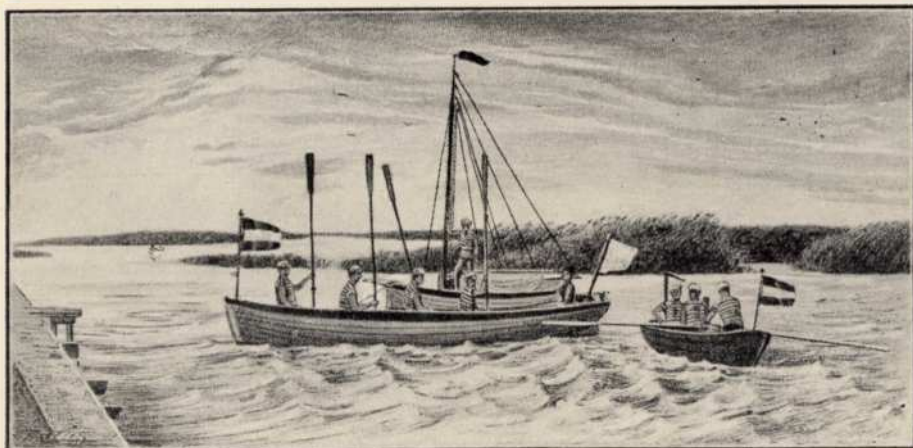
lyozta a festő legjobban kiművelt munkaterületét. A válogatott anyag meglepetést váltott ki a szakmai körökben, bár Mende festészete nem volt ismeretlen a fővárosban azelőtt sem, hiszen szorgalmasan állított ki korábban már a Múcsarnokban és Nemzeti Szalonban is. Mende vízfestményei közül nem egy került az állam és városok tulajdonába, sőt Győr, Szombahely, Kaposvár és más városok kiállításain kitüntetést kapott. Az Ernst Múzeumban rendezett tárlat anyagából egy darabot a Művelődésügyi Minisztérium, kettőt a Képzőművészeti Alap szerzett meg. A kritika megállapította,

hogy Mende vízfestményei felülemelkednek a megszokott grafikai teljesítményen, önálló, egyéni, lezárt műfajt képviselnek. Tárgyválasztásban, felfogásban és megjelenítési formában a Nyuga'-Dunán'ülra jellemző tájművészetet valósítják meg, az egyéni előadási stílus pedig a vízfestés magas szintű és haladó szellemű művelőjének érdemét dicséri.

Mende fejlődése koránt sincs még lezárva. A fokozatos fejlődés leolvasható a képsor egymásutánjából. Ha figyelembe

vesszük állandó és élénk tevékenységét, a továbbfejlődést is biztosítva látjuk. Mende nem az egyedüli aquarellista ma Sopronban, mégis festészete — néhány hasonló vonás ellenére — társainak munkái mellett megtartotta eredetiségét. A város művészeti légköre ebben a művészeti ágban tipikusat hozott létre, és ez határozza meg helyét országos viszonylatban, egyúttal Mende helyét a magyar képzőművészet területén.

Spectator

Vízisport a Fertőn az 1880-as évben.
(Rupprecht Mihály felvétele)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Faller Jenő: A soproni Központi Bányászati Múzeum Kalauza. A Bányászati Kutató Intézet kiadása 1959.

„Hazánk első bányászati múzeuma, a soproni Központi Bányászati Múzeum 1957. októberében nyitotta meg kapuit azzal a céllal, hogy összegyűjtse és bemutassa bányászatunk múltjának és jelenének emlékeit és dokumentumait s azok szemléltetésével közelebb hozza a dolgozók tömegeit legnagyobb iparunkhoz, a bányászathoz.” Ezekkel a sorokkal kezdődik a kalauz bevezetése és ismerve a kiállítás anyagát, szórakoztatva nevelő módszerét, bátran mondhatjuk, hogy kitűzött célját megvalósítja.

A kalauz bevezetésében a történelmi Magyarország területének bányászati vonatkozású fontosabb állomásait foglalja össze tömören és világosan, jó áttekintést adva a bányászat fejlődéséről, a bányajog kialakulásáról, a bányatisztképzés alakulásáról és a bányamunkás életéről.

Ezután tér át a kalauz a múzeum kiállításának ismertetésére, válaszolva a múzeum létrejöttének körülményeit és az 1940-es évek múzeumalapítási kísérleteit. A múzeum jelenlegi épülete az úgynevezett Esterházy palota jobb szárnya, loggiás emeleti folyosóval, beépített zárt udvarral. A 17. század végén már állt az épület, melyet 1752-ben szereztek meg az Esterházyak. Szomszédos régi palotájukkal egybeépítették és homlokzatilag is egységesítették a két épületet.

A múzeum kiállítása a lakóház adta lehetőségek figyelembe vételével tagolódik. Az előcsarnokban és két nagyobb teremben a magyarországi bányászat általános történelmi fejlődését szemléltető képek és tárgyi dokumentumok, kisminták kaptak helyet. Az előcsarnok hosszanti falán Ágoston Ernő és Sterbenz Károly festőművészek alkotása a középkori bányászati technológiát mutatja be 1627-ig. Munkájukhoz felhasználták a csarnokban kiállított reprodukált metszetsorozat ábrázolásait, melyet Georgius Agricola (1494—1555) német természettudós készített a 16. században. A fal-képen a varázsvesszővel való kutatás, táróhajtás, aknába való leszállás, tűzvetés, vízemelés, szállítás, rakodás, válogatás van megjelenítve, egyszóval az egész kezdetleges termelési folyamat. Három évszám figyelmeztet a bányászat korabeli kimagasló eseményeire, mint az 1245-ös „selmeci” magyar bányajog megszületése, az 1526—27-es fegyveres bányászfelkelésre és az 1573-ban kiadott, Miksa-féle, egységes bányarend bevezetésére. Az üvegtárlókban elhelyezett csont, kő és bronz szerszámok az őskor bányászatának eszközeit ismertetik meg és érzékeltetik az azóta megtett hatalmas fejlődést.

Az első teremben újabb színes falkép mutatja be a bányászat újkorát jelző 1627-es első bányabeli robbantást, majd az 1735-ben megindult selmeci bányászati felsőoktatás kezdetét, végül a harmadik állomás a brennbergi szén 1753-ban történt felfedezését ábrázolja. Mint a bányászati képzés előmozdítója kapott helyet Mária Terézia olajfestménye, valamint Szent Borbála képe a bányászok védőszentjeként.

A bányászati felsőoktatás történetét külön falon tanulmányozhatja a látogató, alatta pedig tárlóban vannak elhelyezve a hagyományos versenyvizsgák érmei, Mikoviny Sámuel (1700—1750) munkásságát méltató irodalom egy része. Külön vitrinben kaptak helyet a bányászéletet ábrázoló népművészeti alkotások, melyek viselettörténetileg is értékes emlékek. A három jelentős dátum eseményeinek jegyzőkönyveiről, bányagépek rajzairól készült fényképmásolatok fokozzák az érdeklődést. A kiállított 17—18. századi anyagot két kisminta egészíti ki. Az egyik vízierővel hajtott függőleges aknazállító gép, a másik pedig szintén vízikérékkel hajtott 12 nyilas érczúzó kicsinyített mása.

A második teremben a kisminták nagy száma jellemző, melyek a 19. század, de már a mai bányaerendezéseket is ábrázolják. A frontfejtés önrakodással kombinált eljárását, a nagymányoki kasos aknazállító gép munkáját, a külszíni és földalatti szállítóberendezések működését, a gyöngyösoroszi érceleőkészítő munkamenetét ismerheti meg a látogató. A kisminták villannyal vagy kézierővel működésbe hozhatók, tehát alkalmazásuk „munka közben” figyelhető meg. A vitrinekben a bányászhallgatók hagyományos „gruben”-je és öltözetük tartozékai (bányászkar, farbőr), majd a „valetáló” diák viselete, szalagjai, végül pedig az 1945-ig viselt bányamérnöki és az ezt 1949-ben felváltó új egyenruha ad képet a bányaviseletről. A terem falképe a 19. század és a ma bányászatának jellemző építményeit és munkameneteit vázolja a látogató elé. A kalauz az egyes kisminták és ábrázolások üzemi leírását adja, kiemelve egyes jelentős találmányokat, létesítményeket. Működésben látható a Donbassz-kombájn kicsinyített mása. Ezzel zárul az általános fejlődéstörténeti rész.

A folyosóról nyíló kis szobákban kaptak helyet a brennbergi, tatabánya-dorogi bányavidékek emlékei, kimagasló szakembereinek képei, régi bányatérképek, régi mérőműszerek, sport- és dalegyeleti reliktumok, valamint a bányák berendezéseinek és építményeinek fényképei.

Két helyiségben az olajbányászat munkája és története kerül bemutatásra. Falitáblákon láthatók a kőolaj és földgáz keletkezésének és felhasználásának folyamatai, a fűrészek módozatai és egyes szerszámok alkatrészei. Térkép rögzíti az ország olaj- és gáz-lelőhelyeit. Fényképeken ismerhetők meg a mai bányászat munkamódszerei és jellegzetes építményei, gépei. Külön falitábla emlékezik meg a 18. századi magyar olajkutatás úttörőiről. Üvegtárlóban átvilágított olajminták láthatók az ország tíz olajmezőjéről. A nagyobbik terem közepén egy mai mélyszivattyú szerkezete ismerhető meg.

Külön teremben nyert elhelyezést a világítás fejlődését bemutató gyűjtemény a nyíltlángú római mécsestől a modern biztonsági lámpákig. A történelem előtti kor bányavilágítását tabló foglalja össze. Ugyanitt látható a várpalotai barnaszén-bányászat néhány dokumentuma is.

A földszinti helyiségekben a bányaművelés egyes szakaszai és gépei vannak szakszerű ácsolattal beépítve és elrendezve. Ezek működését és jelentőségét magyarázza a kalauz. Megismerteti az olvasót a régi magyar csillével, fejtőgéppel, szivattyúkkal, réselő- és rakadógépekkel, kéziszerszámokkal. Az utolsó szoba anyagából a mentőkészülékek fejlődésére, ezek megalkotóira és a velük dolgozó bátor bányászokra figyelmeztet a könyv. A kalauz német, orosz és angol nyelvű kivonatot is tartalmaz, ami igen növeli értékét. Bő képanyagával rendkívül hasznosan egészíti ki a szöveg-részt és így értékes ismertetőt és egyúttal maradandó emléket ad a szerző a látogató kezébe. A kalauz tükrözi azt a nagy és fáradságos munkát, amely a múzeum létrehozását és színvonalas kiállítását eredményezte. Örömmel és elismeréssel köszöntjük a bányászati múzeum kalauzát.

Domonkos Otto

Városunk lakosságának minden igényét kielégítik

AZ

**IPARCIKK KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT**

SZAKÜZLETEI

Közkedvelt

A

SOPRONI SÖRGYÁR

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

B A R N A

SÖR

KINIZSI

SÖR

A S O P R O N I

Élelmiszerkiskereskedelmi

V Á L L A L A T

- F Ű S Z E R
- C S E M E G E
- É D E S S É G
- D O H Á N Y
- T E J É S H Ű S
- B O L T J A I

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

k ö r z e t i

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

Ö T V Ö S U T C A 3 S Z.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárak, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók, permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58

és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KÖMÜVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZIALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCCSISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS-ÉS FAIPARI KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabonátér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállásbiztosítás:

szállodában — túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuzskirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János u. 2 — Telefonszám: 22-28

Szállásigények idejében bejelentendők
az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Dosztó-és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÜTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

Soproni

HÚSIPARI VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

jáminőségű hentesáruk

készítésével

járulnak hozzá

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulso utca 2—4. szám alatt

a HÚSIPAR HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru

kapható bőséges választékban

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,
~~~~~

SELMECI
~~~~~

U T C A
~~~~~

15-17 SZÁM
~~~~~

TELEFON:
~~~~~

20-90 SZÁM
~~~~~

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, *BATSÁNYI U. 15

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

*„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek*

Csepel 130–300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰARUK

KÁRPITOS DÍSZSZEG

CIPÓKARIKÁK

FÜZŐSZEMEK

BÓRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSI KÉSEK

ZSEBKÉSEK

IPARI KÉSEK

MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK

KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT

TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

*A takaréketét kamatozik, bármikor
minden előzetes felmondás nélkül
felvehető!*

***Bőrebb felvilágosítást ad
az Országos Takarékpénztár fiókja,
Sopron, Lenin körút 98, valamint bármelyik
postahivatal***

Kevés pénzért sokat nyerhet!

LOTTÓZZON
TOTÓZZON

a soproni totó-lottó irodában

Sopron, Lenin körút 88

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Sziggyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉssel KORSZERŰ-
SÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI FODRÁSZ SZÖVETKEZET

- KORSZERŰSÍTETT,
- HIGIÉNIKUS
- TERMEIBEN
- GONDOS
- ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság*

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakból*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Hímzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

**AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!**

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNÓNIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM - GYÖNGYVIRÁG - CIKLÁMEN - PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

É. m.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

*S O P R O N, T e r v u. 2
T e l e f o n: 17-55, 10-70*

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCESELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

**Soproni
Fémtömegcikk Kisipari Szövetkezet**

V Á L L A L

edényjavítást, mindennemű bádogosmunkát,
nikkelezést, hegesztést, lakatos- és
esztergályozási munkákat

KÖZPONTI TELEP:

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 39. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Bognár, Desider: 10 Jahre Soproner Stadtrat. III.
Krisztinkovich, Bela: Habaner in und um Sopron
Bóna, Stefan: Gräberfeld aus dem VI. Jahrhundert in Hegykő
Kárpáti, Zoltan: Über einige charakteristische Adventivpflanzen aus der Umgebung von Sopron

---

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz=Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrek-turában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-díjából levonja.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.115–706. számú csekkszámláján lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16, - Ft

SOPRONI SZEMLE

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

4. SZÁM

KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SANDOR, FALLER JENŐ, FABJAN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GAL JANOS, GYULAY ZOLTAN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, KÖLKEDI ISTVÁN, MOLLAY KÁROLY, PETERDI FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JANOS, SOMKUTI ELEMER, TARJÁN GUSZTÁV, TARCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKAR, ZAMBO JANOS, ZARAI KÁROLY.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

<i>Bognár Dezső</i> : A Soproni Tanács 10 éve (IV.)	289
<i>Rosner Máttyás</i> : Sopron leírása 1660-ból	300
<i>Irmédi-Molnár László</i> : Kőszeghy Mártony Károly	312
<i>Dávidházy István</i> : Gruber József soproni tanító (1828–1878) naplói	323

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

<i>Mollay Károly</i> : Sopron várostörténeti kutatása	331
---	-----

Helytörténeti adattár

<i>Koncsek László</i> : Adalékok a soproni munkásmozgalom történetéhez a 19. század végéről és a 20. század elejéről	337
<i>Csatkai Endre</i> : Erkel Ferenc soproni vonatkozásai	343
<i>Kölkedi István</i> : Tisza István Sopronban	348
<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori zsidó sírkő-töredékek Sopronban	357
<i>Vaskó László</i> : Soproni adatok a magyar népműveléstörténet haladó hagyományaihoz	361
<i>Héjj Miklósné</i> : Buk Ferenc soproni ötvös mintakönyve	364
<i>Kelényi Ferenc</i> : Fraknói útirajz 1847-ből	368
<i>Preiss Pawel</i> : Reiner W. L. eredeti rajza a soproni Liszt Ferenc Múzeumban	370
<i>Péczely Piroska</i> : Fertőrákosi kő szerepe a keszthelyi Festetics kastély építésében	373
<i>Lábasházi József</i> : A bélyeggyűjtés érdekes fajtája	373

Megemlékezések

<i>Csatkai Endre</i> : Thier László	374
<i>Füredi Oszkár</i> : Dr. Schäffer Emil	376
<i>Firbás Oszkár</i> : Kiss Ferenc, a „szegedi erdők atyja”, megyénk szülötte	380
Soproni könyvespolc	382

Terjedelem 8,8 (A,5) ív 29 szövegközti ábrával. Példányszám: 1000

Felélős kiadó: Csatkai Endre — 60.21378 Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM

1960.

4. SZÁM

A Soproni Tanács 10 éve

Írta: **Bognár Dezső**

(IV. rész)

Közegészségügy

Hogy mekkorát fejlődött Sopron közegészségügye, legjobban úgy érzékelhető, ha némi összehasonlítást teszünk a felszabadulás előtti közegészségügyi helyzettel: 1936-ig a hatósági orvosi teendőket egy városi tisztiorvos és a mellé beosztott három körzeti orvos, 1943-ig egy tisztii főorvos, 1 mellé beosztott tisztiorvos és 2 körzeti orvos látta el. Csak 1943 után sikerült a 2 tisztiorvos mellé még egy harmadik városi orvosi állást rendszeresíteni.

A felszabadulás a közegészségügy területén is jelentős eredményt hozott. A volt OTI orvosok SZTK orvosok lettek (1952-ben) hatósági funkcióval. 1952-ben 11, ma már 13 körzeti orvos működik a város területén. A körzeti orvosi ellátás szinte ugrásszerű javulást mutat. Nem érzem feladatommak a közegészségügy eredményeit szak-szempontról bemutatni, csak a számok tükrében fogok az elért eredményekre utalni.

A felszabadulás előtt Sopronban a következő egészségügyi intézmények voltak: kórház, OTI, tüdőgondozó, zöldkereszt-csecsemőtanácsadó, a városi tisztiorvosi hivatal. A felszabadulás után létesült a nemibeteg-gondozó intézet; átszervezték a tüdőgondozót, amely ma nemcsak preventív, hanem gyógyító munkát is végez, a zöldkereszt helyébe lépett az egészségvédelmi szolgálat, amely kiterjeszti munkáját az anya-, csecsemő- és terhes-védelemre. A felszabadulás után valósult meg az iskolaorvosi intézmény és fogászat, s ezenkívül van sportorvosi rendelő is. A felszabadulás előtt bölcsődéje nem volt a városnak, ma van 4 területi és 5 üzemi bölcsődénk. A 4 területi bölcsőde fejlődését bemutatom, sajnos az 5 üzemi bölcsőde adatai nem álltak rendelkezésemre.

Év	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
Bölcsődék száma	2	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Kiadások összege 1000 Ft-ban	118	174	519	727	730	780	864	854	858	856	941
Férőhelyszám	96	90	120	120	120	120	120	120	120	120	120

A kórház a felszabadulás előtt 330 ágygal működött. Az 1944. december 6-i bombázás súlyos károkat okozott az épületekben. A szomszéd teljesen hasznavehetetlenné vált és a többi épület is súlyosan megrongálódott. Elpusztult a felszerelés nagy része. A kórház ideiglenesen az Orsolya téri zárdában kapott elhelyezést.

A felszabadulás után lépésről-lépésre megkezdődött a kórház helyreállítása. 1946-ban visszakerült a kórházi épületbe a sebészet 49, a szülészeti 22, a szemészet 17, a gégszét 10, a belgyógyászat 52, a TBC osztály 16, a bőrosztály 26 ágygal. Az 1946. év végéig a betegágyak száma 285-re emelkedett. Hogy a párt és a kormányzat mennyire fontosnak tekintette a közegészség fejlesztését, azt a következő statisztikai adatok tükrében fogom bemutatni:

1946–47-ben a kórház 330 ágylétszámmal működött. 1948–49-ben az ágyak száma felemelkedett 428-ra.

Év	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
Betegágyak száma	428	428	435	435	445	445	445	445	445	445	445
Kórház évi össz. kiadása 1000 Ft-ban	3478	4636	5358	7662	9656	9602	10567	10778	11952	14460	16231
Épületkarbantart. felúj. 1000 Ft-ban	100	100	214	106	356	125	265	402	1498	2098	823
Gyógyszerre (rendelőint. és körz. orv.) 1000 Ft-ban	320	571	708	885	1038	1129	1218	1093	1221	1546	2667
Kötszer 1000 Ft-ban	45	36	182	207	264	352	407	366	370	415	475
Tüdő- és nemigond. évi kiadása 1000 Ft-ban	45	36	182	207	264	352	407	366	370	415	475
Gyógyszerre 1000 Ft-ban	10	3	5	24	51	130	167	120	80	78	114

Ha ezekkel a számokkal szembeállítjuk a kórház háború előtti költségvetését és 10-es szorzószámot veszünk, szinte ugrásszerű fejlődést tapasztalhatunk a múlttal szemben. 1935-ben a kórház teljes költségvetése 339 066 pengő volt. A rendelőintézet a felszabadulás előtt napi 55 szakorvosi órával végezte a betegellátást, ezzel szemben ma a szakorvosi órák száma naponta 142, a betegforgalom a rendelőintézetben a körzeti orvosoknál évente több mint 130 000, a szakrendeléseken 200 000, az üzemorvosi ellátásban eléri az évi 80 000-es betegforgalmat. A betegellátás minden dolgozó ember számára intézményesen lehetővé vált.

Ha nem is a város hatásköre alá tartozik, mégis egészségügyi eredményeink közé kell sorolni a volt Ciklámen szállóban elhelyezett Állami Szanatóriumot, amely hazánk egyik legjelentősebb közegészségügyi intézménye.

Balf-fürdő gyógyító hatása közismert és helyreállítása Sopron város dolgozóinak általános követelése.

A fürdő valaha a városé volt, 1898-ban vásárolta meg dr. Vosinszky István, és családja üzemeltette az 1952-ben történt államosításig. Hosszú évtizedeken keresztül épületeinek és berendezésének javítására vajmi keveset fordítottak, és az államosítás idején már oly rossz állapotban volt, hogy üzemeltetni nem lehetett. A kazán felrobbant, a csővezetékek szinte hasznavehetetlenek voltak, a födémek elkorhadtak, és a beomlás veszélye fenyegetett.

Nem volt egy tanácsülés, ahol Balf-fürdő helyreállítását a tanácsstagok ne követelték volna. 1952. május 24-én a tanácsülés a dolgozók követelésére a következő határozatot hozta: „A Városi Tanács az Egészségügyi Állandó Bizottság javaslatára az abban részletezett egészségügyi és népgazdasági okok alapján kérelemmel fordul a megyei tanácshoz, a Belügyminisztériumhoz, és a Helyiipari Minisztériumhoz, hogy a balfi gyógyfürdő üzembehelyezéséhez szükséges hitelt a Városi Tanács, ill. a Soproni Fürdő Vállalat részére engedélyezze.”

A Tanács elkészítette a Soproni Tervező Irodával a fürdő helyreállításának tervét. Az elfogadott terv célja a korábbi napi 200–250 kádfürdőnek napi 350–400 fürdésre való felemelése, az eddig csak nyári üzemeltetésről téli üzemeltetésre való áttérés, kazánház, központi fűtés, iszapfürdő medence, sportfürdő, diatermikus iszapoló, orvosi és pihenő helyiségek megvalósítása, mindez a legkorszerűbb megoldásban. A költségvetés végösszege: 2,474 648 Ft volt. A szükséges fedezetet az Országos Tervhivatal biztosította. A munkák kivitelezésére a Soproni Építőipari Vállalat kapott megbízást. A munkát 1952-ben megkezdték. 1953 március havában a munkákat a beruházási igazgatóság hirtelen megállította, mert az Országos Tervhivatal a hitelt megvonta.

Megnyugvással vette Sopron lakossága tudomásul Balf-fürdő helyreállításának tervét, ezért az építkezés hirtelen megállítása nagy csalódást okozott.

A lakosság azonban nem nyugodott bele, minden alkalmat megragadott és követelte a fürdő helyreállítását. A Tanács nehéz helyzetbe került. Az 1953. december 18-i tanácsülés erőlyes hangú hozzászólásai a felelősség kérdését vetik fel és követelik, hogy a VB. kellő eréllyel fogalmazza meg Balf-fürdő felépítésével kapcsolatos felterjesztéseit.

Bármilyen volt a tanácsülés tárgya, Balf-fürdő helyreállítását nem mulasztották el követelni. P. o. 1954. február 17-én: „1951-ben, amikor Balf-fürdő még működött, egész évben 343 gyógyfürdős kezelést igénylő megbetegedés történt. Ebből 136 reumás, 121 izületes, 24 isiászos, 62 lumbágós. Amikor megszűnt a fürdő, ez a szám 343-ról 865-re ugrott fel, 470 reumás, 140 izületes, 85 isiászos és 210 lumbágós. Jelen pillanatban a gyógyfürdőt igénylő betegek száma 900-ra emelkedett. Ezeknek a betegeknek gyógyfürdő kell. 4 gyógyfürdő van az országban, és nem lehet mindenkit beutalni. Amíg Balf működött, addig ezek a betegek anélkül, hogy a munkából kiestek volna, a munkaidő után gyógykezeltették magukat.“ Erre a határozat: „A tanácsülés sajnálattal állapítja meg, hogy a VB. munkája Balf-fürdővel kapcsolatban kevés eredményre vezetett. Ezért a tanácsülés felhívja a VB-t, hogy ismételten foglalkozzék Balf-fürdő helyreállításával. Tegyen részletes felterjesztést az Egészségügyi Minisztériumba és személyes tárgyalást eszközöljön ki az illetékes szervekkel a fürdő helyreállítás érdekében.“ A VB. felterjesztései és tárgyalásai eredménytelenek maradtak. A dolgozó tömegek egyre növekvő sürgetésének hatására az 1954. augusztus 27-i tanácsülés elhatározta, hogy Sopron város üzemleitől támogatva saját erejéből kezdi meg Balf-fürdő helyreállítását. Arról persze nem lehetett szó, hogy azonnal hozzákezdjenek a helyreállításához. Az 1955–56. években a városfejlesztési alapból nem állt a Tanácsnak módjában 2–300 000,— Ft-ot biztosítani. Megvalósításra 1957-ben kerülhetett sor. A Városi Pártbizottság és az üzemek segítségével megkezdődött a bányász-üdülő építésben maradt épületének helyreállítása. A Városi Tanács 300 000,— Ft összege mellett az üzemek nagyarányú társadalmi munkával járultak hozzá a 12 kádas ideiglenes fürdő létesítéséhez. Azóta már újabb 8 káddal bővült a fürdési lehetőség.

Ez azonban csak az első lépése a fürdő helyreállításának, végleges megoldás csakis a fürdő-épület teljes helyreállítása és a tervezett bővítés lehet. A Városi Tanács átértékelte Balf-fürdő újjáépítésének szükségességét és teljes felépítésére további társadalmi mozgalmat indított. Az 1958. április 26-i tanácsülés egy teljes napirendet szánt e kérdés megoldására. A VB. kész tervet terjesztett a tanácsülés elé:

1. 1958. évben tárgysorsjátékot kell rendezni, 200/m Ft bevételre lehet számítani.
2. A soproni képzőművészek által felajánlott fametszetekről sokszorosított — mű-

vészi kivételben — téglajegyeket kell kibocsátani a következő nagyságban, példányszámban és névértékben:

1. metszet	36×30	1000	példány	200,—	Ft névértékben
2. „	36×30	1000	„	100,—	Ft névértékben
3. „	18×15	2000	„	50,—	Ft névértékben
4. „	16×12	3000×5	„	30,—	Ft névértékben (Leporelló)
5. „	16×12	3000×5	„	30,—	Ft névértékben (Leporelló)
6. „	16×12	3000	„	10,—	Ft névértékben

Körülbelül 600/m Ft bevételre lehet számítani. A téglajegyek eladásának végső határideje 1959. augusztus 20. (Árusítására a főhatóságoktól az egész ország területére kiterjedő engedélyt kapott a tanács.)

3. Az Országos Takarékpénztártól kell 1,5 millió forint 5 évre szóló hitelt felvenni a városfejlesztési alap terhére.

4. A városfejlesztési alap 1960. évi költségvetéséből 1 millió Ft-ot kell erre a célra kiszakítani.

A tanácsülések jegyzőkönyvei ékes bizonyítékai annak a lelkes akarásnak, amelyet — a lakosság buzdítására — a tanács tagjai tanúsítottak Balf-fürdő helyreállításának érdekében. A nagy erőfeszítések ellenére a fürdő teljes helyreállítása nem járt sikerrel. Még ma is folyik a harc. Sajnos egészségügyi főhatóságunk Balf-fürdő helyreállításában nincs érdekelve. Szerinte Balf-fürdő nem éri meg a nagy beruházást, mert vizét a gyógykezeléshez szükséges hőfokra fel kell melegíteni és ez túlságosan drága. Balf-fürdőt nem lehet országos jellegű fürdővé fejleszteni, mert a források vízhozama maximálisan 300—400 fürdésre elegendő csak. A következtetés levonása: Balf-fürdő helyreállítása továbbra is a tanács és Sopron lakosságának társadalmi feladata. Sopronnak és környékének viszont megéri Balf-fürdő helyreállításával foglalkoznia, akár saját erőből is.

Kommunális szolgáltatások

A második világháborúban a vízvezetési hálózat 154 helyen kapott teli-találatot. A csatornahálózatot 35 %-os kár érte. A háborús károk helyreállítása után csak 1951—52-ben voltak — a lakosság részéről — első ízben nagyobb panaszok tapasztalhatók. Száraz esztendők, a víznyerőhelyek csökkent vízszolgáltatása, a dolgozók igényeinek növekedése és főleg a fejlődő ipari üzemek fokozódó vízszükségletének kielégítése következtében Sopron vízellátása nehéz helyzetbe került. A víznyerő helyek napi 3000 m³ vízhozamával szemben a város szükséglete 6000 m³ víz lett. Nemcsak a lakosság folyamatos vízellátása, hanem az ipari üzemek vízellátása is súlyos válságba került. (Pl. a Vasöntöde csak úgy tudta vízszükségletét biztosítani, hogy naponta 20 m³ vizet öntözőlajtból szállított az üzembe.)

Az 1953. július 23-i tanácsülés már foglalkozik a vízellátás nehézségeivel. „Nagyon komoly kérdés a város vízellátása. Hetek óta a löverekben egyáltalán nincs víz.“ (Hozzászólásból.)

„Mint fontos probléma vetődik fel a város vízellátása. Sopronban az utóbbi évek során ezek az első esztendők, hogy komoly vízproblémák vannak. Már tavaly is előrevetette árnyékát a vízhiány, de nem ilyen katasztrófálisan, mint az idén. Megvannak terveink, hogyan tudjuk a város vízellátását biztosítani és reméljük, hogy jövő évben ez a probléma nem fog ilyen súlyosan jelentkezni.“ (Tanácsülési összefoglalóból.)

Bemutatom a Sopron város vízellátásának biztosítására készült terv főbb számadatait:

38–40 000 fő lakosság vízszükséglete	3800 m ³
Ipari üzemek vízszükséglete	1600 m ³
10 %-os hálózati veszteség	600 m ³
Napi szükséglet:	6000 m ³
A vízművek tényleges vízhozama	3000 m ³
Hiány:	3000 m ³

A fenti vízhiány megszüntetése érdekében a következő beruházásokra van szükség:

1. Kistómalmi mélyfúrású kút bekapcsolása a városi vízműbe	945 000,— Ft
2. Kutató fúrások, új víznyerő helyek feltárása végett a csalánkerti medencében	150 000,— Ft
3. Átemelő telep építése a gyepmesteri lagnál	214 000,— Ft
4. Csalánkerti régi gépegyesek kicserélése	135 000,— Ft
5. Rapkerti új víznyerő hely építése	243 000,— Ft

Összesen: 1 687 000,— Ft

A beruházások végrehajtása után a Tanács 1958. április 16-i ülése a vízellátás eredményéről a következőképpen tett említést: „A felszabadulás után a vízellátás — különösképpen 1951-ben — kezdett problematikussá válni. Száraz esztendők a város vízellátását megnehezítették. E jelenségekre előrelátólag reagálva, abban az időben energiánk nagy részét a vízellátás megjavítására fordítottuk, és elértük, hogy ma már a vízellátásunk napi hozama 5 100 m³ és a tóalmi környék s a kőhidai medencében levő kutak bekapcsolásával vízellátásunk néhány évre megoldottnak tekinthető.”

Már a vállalat nevében benne van, hogy a csatornahálózat is a Vízmű alá tartozik. A város csatornahálózata igaz, hogy már régi, de az egész város, — kivéve a paraszti negyedeket — csatornahálózati ellátottsága magasfokú. Legnagyobb probléma a modernizálás és egy szennyvízderítő telep építése. Több kísérlet történt megvalósítására, de sikertelenül. Számadatokkal vázolom a vízellátás és a csatornahálózat fejlődését:

Év	Vízvez. hálózat hossza km	Bekötött házak száma	Termelt víz évi mennyis. 1000 m ³	Csatorna-hálózat hossza km	Csatorna bekötés száma	Beruházott összeg	Felújítási összeg
1945.	68,5		1418	58			
1946.	71,1		1183				
1947.	71,9		1123				
1948.	72,1		1048				
1949.	72,3	2543	1190				
1950.	72,5		1220				
1951.	72,8		1041				
1952.	73,1		1282				
1953.	73,7	2650	1310	58,2	2149	223 000	115 000
1954.	73,9	2668	1361	58,6	2158	1 311 000	319 000
1955.	77,6	2707	1489	58,8	2165	2 018 000	472 000
1956.	79,9	2864	1703	59,—	2171	1 741 000	357 000
1957.	80,7	2936	1857	59,2	2148	654 000	256 000
1958.	83,2	3010	2026	59,7	2210	758 000	376 000
1959.	85,8	3105	2051	59,9	2243	2 219 000	590 000

A Soproni Gázmű hazánkban egyike volt az első gázgyáraknak — 1866-ban alakult. 1898-ban a Soproni Villamosmű a Gázmű területén épült fel. A két üzem egy vállalként működött és Sopron város tulajdona volt. 1949. január 1-én a Villamosmű levált, s az Állami Villamosenergia Szolgáltató Vállalat tulajdonába került. A Gázmű megmaradt továbbra is Sopron városé.

A felszabadulás utáni években a gázfogyasztás bekapcsolása iránti érdeklődés stagnált. De 1949–50-ben már a Tanács nagyon sokat foglalkozott a gázellátás bővítésével és a gáz minőségének megjavításával. Új fogyasztók egyre nagyobb számban jelentkeztek. Habár Sopron városias beépítettségű, mégis a város külső részeiben sok utcában hiányzott a gázvezeték.

A tanácsüléseken több ízben szóba került, hogy a VB. fordítson nagyobb gondot a múlt rendszer által elhanyagolt, a munkásság által lakott külvárosi részek gázellátására.

A Gázmű 1950-ben 160, 1951-ben 180, 1952-ben 200, 1953-ban már 270 új gázfogyasztót kapcsolt be a gázvezeteki hálózatba. Egyre több üzemi nagykonyha tért rá a gázfűtésre. Nagy erőfeszítések árán a Gázmű 1948. évi 900 000 m³ gáztermelését az 1953. évre 2 millió m³ gáztermelésre sikerült felemelni. Azonban az üzem meglévő berendezései csak nagy nehézségek árán és igen gyenge minőségű gázzal tudta ellátni a fogyasztókat.

Az 1954. augusztus 27-i tanácsülés a következő határozatot hozta: „A gázellátásban még súlyosabb kiesés nem volt. Azonban fejlődő városunkban a gázfogyasztók száma napról-napra növekszik. A tanácsülés kötelezi a VB-t, hogy a jobb gázellátás érdekében egy gáztartály felállítását vegye tervbe. A VB. elnöke ennek érdekében járjon el a Város- és Községgazdálkodási Minisztériumban.”

Ugyanis az okozta a legnagyobb bajt, hogy éjszaka, amikor a gázfogyasztás minimálisra csökken, nem lehetett tartály hiányában folyamatosan termelni, a napi csúcspontokra megfelelő mennyiségű gázt tartalékolni. A soproni Városi Pártbizottság támogatásával sikerült elérni, hogy a Tervhivatal 1954–55-ben 1,5 millió Ft hitelt biztosított egy új, 6 függőleges kiskamrával ellátott gázkemence felépítésére, 1955–56-ban pedig 1,5 millió Ft-ot egy 4500 m³-es gáztartály beállítására. A városi tanács is erejét megfeszítve 1954-től 1956-ig 800 000 Ft-ot adott a Gázmű fejlesztésére.

Ezek a létesítmények lehetővé tették, hogy 1958-ban a Gázmű már 3,4 millió m³ gázt termel és így lehetővé vált a gázhálózat további növelése is. Az elosztást biztosító csőhálózat is szűknek bizonyult. Az üzemben szükségessé vált egy gáznyomás-fokozó berendezés; a Széchenyi téren a Csengeri utcában egy-egy nyomásszabályzó állomás és kb. 2 km hosszú középnyomású vezeték lefektetése biztosította a szükséges gáznyomást. 1957-ben egy teljesen korszerű elektrosztatikus kátrányleválasztó berendezés felállítására került sor 350/m Ft költséggel, amely a gáz tisztaságát van hivatva biztosítani. A város külső részeiben, ahol a gázvezeték hiányzott, 1950-től 1958-ig 6 km hosszú nyomócső került lefektetésre 600 000,— Ft értékben. Több mint 3000 gázmérőt kellett szerezni új fogyasztók részére 1 200/m Ft összegben.

A következő statisztikai táblázat világosan mutatja a Gázmű szinte ugrásszerű fejlődését:

Év	Gáztermelés 1000 m ³	Fogyasztók (összes) száma	Beruházás 1000 Ft-ban összege	Felújítás 1000 Ft-ban összege	Bekapcsolt száma lakások
1945.	830	1415	Villamosművel együtt működött		1300
1946.	748	1419	„	„	1302
1947.	880	1523	„	„	1404
1948.	904	1608	„	„	1483
1949.	875	1680	„	„	1550
1950.	976	1838	61	56	1718
1951.	1160	2118	252	56	2045
1952.	1600	2320	380	94	2236

Év	Gáztermelés 1000 m ³	Fogyasztók (összes) száma	Beruházás 1000 Ft-ban összege	Felújítás 1000 Ft-ban összege	Bekapcsolt száma lakások
1953.	1987	2590	410	160	2490
1954.	2335	2682	1052	198	2563
1955.	2700	3000	2469	129	2873
1956.	2854	3340	1100	149	3200
1957.	3260	3726	1038	333	3581
1958.	3442	4115	763	155	3961
1959.	3700	4753	925	550	4304

Az útkarbantartás és a köztisztaság biztosítását a Soproni Köztisztasági és Útkarbantartó Vállalat végzi. 1950-ig nem önálló vállalat, hanem a város által fenntartott köztisztasági részleg, ill. útkarbantartó részleg végezte. (A munkához szükséges fedezet a költségvetésben volt biztosítva.) 1950-ben az útkarbantartást államosították. A köztisztasági részleg is vállalattá alakult át.

Az útkarbantartó részleg államosítása nehéz helyzet elé állította a városi közigazgatást. A második világháborúban a több mint 66 km kiépített (belső 37 439 m, külső 28 609 m) úthálózatot 77 %-os kár érte. És közvetlenül a felszabadulás utáni években az útkarbantartásra fordítható összeg nagyon kevés volt ahhoz, hogy a nagyarányú kárt kijavítani lehetett volna. Még nehezebbé váltak a viszonyok az útkarbantartó részleg államosítása után, mert még azokat a szerény összegeket sem tudta a város elkölteni, ill. a munkát elvégeztetni, amelyek a költségvetésben erre a célra rendelkezésére állottak. Tudniillik a Megyei Útfenntartó Vállalat járda- és kisebb útjavításokat egyáltalán nem vállalt el.

Két fontos feladata volt a Tanácsnak az utak megjavítása terén. Egyrészt: el kell érni felterjesztések útján, hogy az útkarbantartásra kapott hiteleket megemeljék. Másrészt: a város több mint 60 km hosszú úthálózatának karbantartásához feltétlen szükséges egy saját hengergépekkel ellátott útkarbantartó részleg felállítása. A lakosság körében a tanácsuléseken nagyon sok panasz hangzott el az utak állaga miatt. A VB. több felterjesztést tett: a 731/1953. sz. útépitési hitelkérelemben az Országos Tervhivaltól 3 millió Ft tervhitelet biztosítását kéri. Az 1954. február 15-i tanácsülés hozzászólói foglalkoznak az utak állapotával és követelik, hogy az útkarbantartó részleg kerüljön vissza a költségvetésbe. Sok utánjárásra 1956-ban sikerült a városnak egy saját gépi felszereléssel ellátott útkarbantartó részleget felállítani, amely azóta is eredményesen működik.

A felszabadulás első éveiben a költségvetésben biztosított hitel a súlyosan megrongálódott útjaink helyrehozatalára nem volt elegendő. 1945-től 1948-ig összesen 512/m Ft-ot fordítottak az utak helyreállítására. Az utána következő évek karbantartási összegei sem voltak arányban a háború okozta károk fokozatos helyreállítását igénylő összeggel. Idézem a tanácsülés 1957. április 10-én elhangzott beszámolójának azt a részét, amelyben sűrítve látom a kérdés lényegét: „Sorrendben fontosságuknak megfelelően az útjaink karbantartására kell többet fordítanunk. Már a II. világháború is nagy károkat okozott útjainkban, jelentős része súlyosan megrongálódott és az állagvédelmi munkákat is hiányosan végeztük el azóta, ennek következtében olyan súlyosan tönkrement útjaink vannak, amelyekben a közlekedés szinte lehetetlen. Útjaink rendbehozatalára több pénzt és nagyobb energiát kell fordítani mint eddig. Tudjuk, hogy több pénz előteremtése nem egyszerű, de ha útjaink állapotát vesszük, akkor természetes, hogy úgy kell mindnyájunknak gondolkodni, hogy az utak állami, illetve népvagyont képviselnek, s annak további rom-

lásáért felelősek vagyunk. Tehát minden erőt mozgósítani kell az utak rendbehozatalára: legfőbb szerveink támogatását ki kell vívni! 1957-ben az útjaink karbantartására 1,500 000 Ft áll rendelkezésünkre. Mondanom sem kell, hogy ez az összeg nem elég a súlyosan megrongálódott utak rendbehozatalára, annak ellenére sem, hogy most már van útkarbantartó részlegünk és sokkal olcsóbban és többet hozunk rendbe, mint évekkkel ezelőtt. Persze túl nagy összegekre nem számíthatunk. Mint már mondtam 1957-ben 1 500/m Ft-ot fordítunk utak karbantartására, a további 9 év alatt 27 500/m Ft-ot gondolunk az útjaink karbantartására és felújítására fordítani. Ez egy szerény szám, de persze ha később az anyagi lehetőségek megengedik, arra törekszünk, hogy ezt a számot annyire emeljük, amennyire a lehetőség engedi. Nem tudjuk szó nélkül elhallgatni, mert az útjaink állapotáért sok esetben mi is felelősek vagyunk, különféle közművek tervei nincsenek összehangolva az útkarbantartó munkákkal. Majdnem minden esetben a befejezett útépités után jön vagy a gáz, vagy a villany, vagy a víz és feltörik az alig hetekkel előtte helyreállított utat, járdát. Persze nemcsak a vállalatokat lehet ezért okozni. Főleg a tanács hibás ezért, mert nem hangolja össze saját tervét a vállalatokéval. Az összehangolás után pedig a tanács illetékes osztályának érvényt kell szereznie a szabályrendeletben lefektetett elveknek."

Számadatokkal igazolva a végzett munka mennyisége:

1949. évben	951 000,— Ft	
1950. „	787 000,— Ft	
1951. „	813 000,— Ft	
1952. „	482 000,— Ft	
1953. „	589 000,— Ft	
1954. „	952 000,— Ft	
1955. „	1 120 000,— Ft + 80 000,— Ft	
1956. „	1 450 000,— Ft + 273 000,— Ft	
1957. „	1 510 000,— Ft + 178 000,— Ft	
1958. „	1 936 000,— Ft + 372 000,— Ft	
1959. „	2 611 000,— Ft + 585 000,— Ft	
1960. „	3 500 000,— Ft + 332 000,— Ft	
1957-től 1959-ig beépített kocsút-burkolat:		67 151 m ²
1957-től 1959-ig beépített járdaburkolat:		19 910 m ²

Nemcsak a számok emelkedése, de az utak állapota bizonyítja legjobban, hogy a tanács munkája az utóbbi években milyen eredményes volt ezen a téren.

Sopron tisztasága közismert. Ennek szinte hagyományai vannak: Valentini ferrarai követ 1487. évi jelentésében a következőket írja: „Sopron kicsi és nagyon szép város.” A Városi Tanács 1507-ben már rendeletet adott ki a közterületek tisztántartására, és 1529-ben elhatározza az utcák kikövezését. Az utána következő évszázadokat is ez a törekvés jellemzi. Lackner Kristóf, a Városszépítő Egyesület stb. nagyon sokat tettek Sopron szépítése érdekében. A lakosságban ma is elevenen él a város szépítése iránti érzék, s ennek természetes következménye, hogy a Városi Tanács is törekedett a város tisztaságának és szépségeinek megóvására. Idézek: „Még ma is nagyon sokszor hallani a Sopronban járó idegenektől, hogy Sopron az ország legtisztább városa. Lehet, hogy ez így van, de csak viszonylagos tisztaságról lehet szó, mert a soproniak nagyon jól tudják, hogy évekkkel ezelőtt sokkal tisztábbak voltak a város utcái. Az utcák szennyezettségét persze a háborús károkat szenvedett romházak és megrongált útjaink porlása is okozza. Sajnos az utcák tisztítását, a szemét elhordását teljesen korszerűtlen eszközökkel végezzük. 10 éves tervünk egyik főfeladata lesz, hogy a Köztisztasági Vállalatunkat korszerű köztisztasági

gépekkel lássuk el. Nagyon fontos a söprés gépesítése és a háziszemét higiénikus elszállítása, amelyet feltétlen már a következő években meg kell oldani.“ (Tanácsülési jkv., 1957. április 10.)

Azóta van két „Kuka” szemétyűjtő gépkocsi, 996 db „Kuka” szemetes-tartály, 2 öntözőautó stb.

Utcák, terek tisztítására az alábbi összegeket fordítottuk:

Év	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
Összeg 1000 Ft-ban	481	525	630	644	994	858	877	858	883	895	1070

A közvilágítás fejlődését a következő számok igazolják:

Év	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
Lámpatestek száma	912	915	1194	1194	1244	1246	1246	1246	1336	1361	1590
E lámpák áramfogy. összege 1000 Ft-ban	252	255	257	253	260	295	289	282	380	380	650

Sopron parkosításának messze visszanyúló története van. Lackner Kristóf előharcosa volt a város szépítési és parkosítási gondolatának. Sopron fásításának és parkosításának megvalósítója az 1869-ben, Flandorfer Ignác által alakított Városszépítő Egyesület volt. A Városszépítő Egyesület gigászi munkát végzett: a Nándor-fasor, külső Balfi út, Póda Endre utca, a Bánfalvi út, a Petőfi tér, s Múzeum utca fásítását, majd a Deák-kúthoz vezető út rendezését, a Széchenyi tér parkosítását, később a külső Győri út, Virágvölgyi út, Tóalmi út fásítását, a Panoráma út megvalósítását, a Bánfalvi patak beboltozása után a Deák tér 1890-ben megkezdett parkosítását.

A második világháborúban súlyos károk keletkeztek a parkokban is. A felzabálás után lassan, de következetesen megindult a város parkosítási és fásítási munkája, és szemmel látható eredmények születtek. Kifogástalanul helyrehozták az Erzsébet-kertet és a többi parkokat is. A parkok karbantartására és fásítására évenként a költségvetésben a következő összegek voltak biztosítva:

Év	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
Összeg 1000 Ft-ban	210	214	359	364	436	478	480	608	886	1370	1473

Az Erzsébet-kert és a többi parkok kifogástalan állapota annak is volt köszönhető, hogy a parkok karbantartására a VB. nem alapított vállalatot, abból kiindulva, hogy a költségvetésben belül sokkal jobban és eredményesebben tudja a parkokat karbantartani és szépíteni; a vállalat nagyobb rezsivel dolgozik és ennek következtében a költségvetésben biztosított összegből parkjaink egy részét lehetett volna csak megfelelőképpen karbantartani.

A tanács 1952-ben megalakította a Természetvédelmi Albizottságot, amely azóta igen eredményes munkát végzett. Az 1955. július 3-án ülésező tanácsülés megalkotta a természetvédelmi szabályrendeletet, amely szankciók kilátásba helyezésével kívánja biztosítani a parkok, fák és a növényzet védelmét.

Az Erdőmérnöki Főiskola segítségével a VB. 1958. április 20-án a Sotex kultúrház nagytermében fásítási és természetvédelmi ankétot rendezett. Az ankét eredményes munkát végzett, fontos irányelveket adott Sopron fásítására és parkosítására. Ezek, valamint a Természetvédelmi Albizottság 1958. május 14-i ülése a következő fásítási és parkosítási programjavaslatot terjesztette a VB. elé.

1. A Széchenyi tér parkosításának befejezése után meg kell tervezettni a Sztálin téri park átrendezését és ezt fokozatosan 3—4 éven belül meg kell valósítani. A tervezési hitelt biztosítani kell.

2. Meg kell oldani a parkhálózat összefüggő rendszerét. Ennek első lépéseként meg kell valósítani a Sztálin tér összekötését az Erzsébet-kerttel a Frankenburg úti parksáv létesítésével.

3. A város munkáslakta keleti részében parkosítani kell a városfejlesztési terv szerint a volt vásárteret, a Szélmalom laktanya előtt fekvő lejtőt, a Kurucdomb tetejét, a Kőműves-rétet és az Anger-rétet. Ezeknek terveit is el kell készíttetni.

4. Az utcai sorfásítást fel kell újítani. Igen sok, kb. 50 % a kiöregedett fasor. A fásításkor nem számoltak a légvezetékekkel, amelyeknél pedig előírás van, hogy a vezetéktől 1,5 m távolságra ág nem lehet. Emiatt történik a koronák kehelyszerű szörnyű megcsontítása. Ezért a légvezetékes utcákban olyan fafajokat kell választani, amelyek kisebb koronájúak és tűrik a koronanevelést. Jelenleg 77 utcában van fasor, ezek legtöbbször akác, juhar és hárs. Törekedni kell arra, hogy a szomszédos utcában ne ugyanaz a fafajta legyen. Be kell vezetni, ill. fejleszteni kell a színesen virágzó, színes leveletű, változatos városképet adó fákat, mint a zselnicét, a csörgőfát, a lisztes berkenyét, a vérbükköt stb., a tereken az örökzöld fenyőket, ezüst hársot, a magnóliát stb. és színes cserjéket. Azokban az utcákban, amelyekben most fasor nincs, de szélessége miatt alkalmas a fásításra, ezt fokozatosan meg kell indítani, a kiöregedett, a városképet eléltelenítő fasorokat fokozatosan ki kell cserélni a fentiek szerint megválasztandó új fajtákkal, a természetvédelmi albizottság javaslata szerint.

5. A Bécsi-dombot hegyi ligetté kell kiépíteni, az utakat még az idén járhatóvá kell tenni és pihenőpadok elhelyezéséről kell gondoskodni.

6. A Bécsi-dombi ültetvények őrzésére parkőrt kell alkalmazni. Parkőr alkalmazására kerül sor az Erzsébet-kertben, a Sztálin téren és a Széchenyi téren. A parkőrnek azonban el kell végeznie a szükséges tisztogatási teendőket is.

7. A Jezsuita-kertben a megtakarított hitelekkel le kell rakni egy jövedelmező virágkertészet alapjait, mert megengedhetetlen, hogy nincs szocialista kézben levő virágkertészet és az ebből várható nyereség elvész a szocializmus építése céljára. Itt kell megvalósítani az utcai fásítás csemeszükségletét kielégítő faiskolát is, mert jelenleg a csemete beszerzése akadályokba ütközik.

8. A kis parkokat fel kell újítani, azok elhanyagoltságát meg kell szüntetni.

9. A Bástya tér, az Új utca elején levő tér parkosítandó és meg kell kezdeni a bástyasétányok megvalósítását is.

10. Az Erzsébet-kert átrendezésére tervet kell készíttetni.

11. A Városliget előregedett fainak fokozatos felújítását meg kell kezdeni és ott arboretumot kell kialakítani. Ennek tervét el kell készíttetni.

12. A városi erdő kezelését meg kell változtatni. A tarvágást meg kell tiltani, csak száraló vágás engedhető meg. A területet fokozatosan parkerdővé kell kialakítani, az akácokat ki kell irtani. A sétatutakat helyre kell hozni. A terület ápolására, mint külterjes park fenntartására, a norma szerinti költséget biztosítani kell.

13. A végrehajtó bizottság felkéri a pedagógusokat, hogy a heti órák keretében 1 órát iktassanak be, amikor a természetvédelemmel foglalkoznak és minden tantárgy keretében a lehetőség szerint térjenek ki a természet szépségeire és oltás be az ifjúság lelkébe a természet szeretetét.

14. A VB. felkéri az iskolák igazgatóit, hogy minden iskola vállalja el egy-egy tér, vagy egy-egy utca fásításának patronálását.

15. A VB. felkéri a vállalatokat is, vállalják el egy-egy közelükbe eső köztér, vagy fasor társadalmi védelmét. A VB. felszólítja az Ingatlankezelő Vállalatot, kötelezze a házfelügyelőket a házak előtti ültetvények védelmére. Ugyanilyen felhívást bocsát ki a VB. a háztulajdonosok felé is.

16. A VB. elhatározza, hogy a természetvédelmi albizottság tagjainak és aktíváinak igazolványokat ad ki, amelyek alapján azok a természeti tárgyak pusztító ellen mint hatósági személyek léphetnek fel.

17. A VB. megkeresi a rendőrkapitányságot, nyújtson segítséget a parkok és fák pusztítóinak leleplezésében.

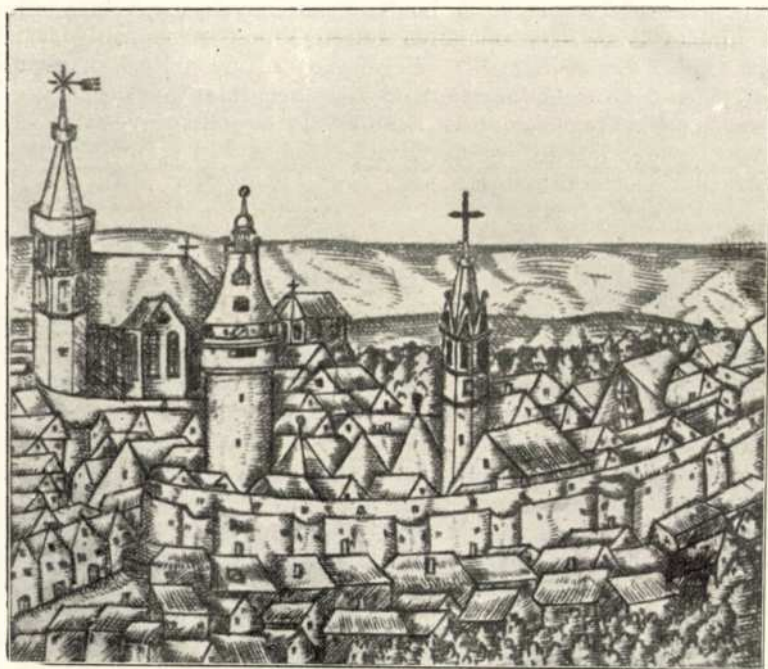
18. A VB. köszönetét fejezi ki az Erdőmérnöki Főiskola, a Tanulmányi Erdőgazdaság, az Erdészeti Technikum vezetőségének azért a hathatós segítségért, amelyet az idej fásításnál nyújtottak, továbbá a természetvédelmi albizottság tagjainak és az ankét résztvevőinek a természetvédelemben nyújtott támogatásáért.

A VB. 1958. november 10-i ülése a javaslatot megtárgyalta és határozatra emelte. A határozat végrehajtása már folyamatban van. E fásítási és parkosítási program végrehajtása után Sopron még szebb lesz mint volt.

***

Ezzel lezárult a cikksorozat. Sok kérdéssel nem foglalkoztam, mert ha terjedelmes helyet biztosítottak is számomra a Soproni Szemlében, arra nem lett volna elegendő, hogy minden kérdést érintsek, ill. megfelelő alaposággal írjam meg azt. A cikksorozat arra talán alkalmas, hogy a Városi Tanács elmúlt 10 évének várospolitikáját nagy vonalakban bemutassa.

Sopron látképe 1610 körül. Lackner Kristóf rézkarca

Rosner Mátyás: Sopron leírása 1660-ból

Fordította: Németh Sámuel

Bevezette és jegyzettel ellátta: Csatkai Endre

Bármennyire kisebb város volt is Sopron még a 17. század folyamán, Európa eléggé tudomást vehetett róla. 1562-től fogva Bécsben egy naptár jelent meg, amely a címlapján városunk fametszetes képét is hozta több más osztrák helység között. Ez a homloklevél szinte a kuruc korszakig közvetítette ilyen formában is városunk ismeretét, ám bár 1676-ban Sopron teljesen leégett és külső képe már nem felelt meg az amúgy is meglehetősen kezdetleges ábrázolásnak. De a 17. század első felében lefolyt három országgyűlésről (1622, 1625, 1634–5) is láttak napvilágot újságlevelek és így Rosner Mátyás előadása Sopronról a wittenbergi egyetemen, 1660-ban méltó érdeklődést válthatott ki. Sőt nyomtatásra is került kint Németországban még az előadás évében, egy-egy példánya több magyar könyvtárban is megvan, azonkívül megvolt a kismartoni Wolf múzeumban is és egy példánya féltett kincse a soproni Liszt Ferenc Múzeumnak. Említi Szabó Károly – Hellebrant Árpád a Régi magyar könyvtár III. kötetében 2128. szám alatt, majd 1917-ben Payr Sándor a soproni ev. egyházközség történetében pár szóval a tartalmát is jellemezve (1917, 415. lap). A Sopronvármegye c. lap 1923. évfolyamának július 22-i számában részletesebb kivonat olvasható a szerkesztőség adta „Amikor Sopron még egészséges és olcsó város volt” hangzatos címmel.

Rosnerről Payr is elmond már egyet-mást, hogy Sopronban született, s hogy Wittenbergben 1658–62 közt tanult és hogy hazájába visszatérve a szülővárosához tartozó Lépesfalva jobbágyfaluban volt prédikátor, majd Ágfalván. 1674-ben kénytelen volt kivándorolni az országból, a protestáns templomokat elvették a katolikusok számára és a lelkészeket elűzték. (Payr i. m. 415/6.) Több életrajzi adatot olvashatunk azonban Scholtz ágfalvi egyháztörténetében (Illustrierte Geschichte der ev. Kirchengemeinde Ágfalva stb. 1938. 21–24. lap). Ezek szerint 1637. február 12-én született Sopron ismertetője, apja jómódú polgár volt. A fiatal ember Sopronban kezdte tanulmányait. Ágfalván eleinte békésen élt, megnősült, négy gyermeke született; Memoriale címen megkezdte a falu nevezetesebb eseményeinek feljegyzését, a könyv egyúttal a tanügyi viszonyokat is vázolja, az anyakönyvi bejegyzésekkel pedig értékes forrás a lakosság viszonyaira. Rosner bátor ember volt, elűzetése után is visszatért még szeretett falujába, éppen karácsony táján és a következő év elején végleg kezébe vette a vándorbotot, miután keserű szavakkal búcsúzott az említett emlékkönyv lapjain. Később sorsa jobbra fordult Németországban, a szász herceg udvari papja lett.

Még Wittenbergben két füzete jelent meg latin nyelven, ahogy Payr írja a Régi Magyar Könyvtár nyomán.

Az alábbiakban nem hozzuk teljes egészében Rosner értekezését. A barokk kor ízlésének megfelelően Rosner is alaposan szaporítja a szót, előszavában Cicerót, Horatiust idézgeti. Majd hat kisebb szakaszban mintegy bevezetésül

Σύμφωνα δὲ!

DISSERTATIO GEOGRAPHICA.

Exhibens
Descriptionem breviorē,
CELEBERRIMÆ ILLIUS,
REGIÆ JUXTA ACLIBERÆ CIVITATIS,
SEMPRONII.

Quæ est in Hungaria Inferiori.

Quam
In Almo ad Albim Athenæo,
PRÆSIDE

PER-EXIMIO, CLARISSIMO, ac DOCTISSIMO
VIRO,

DN. M. JACOBO SCHNIZLERO,

Cibinio-Transylvano,

*Præceptore suo honorando, Publicæ ac Placidæ
Eruditorum τὸ Ἐπιτομῆς Subjicit,*

Autor & Respondens.

MATTHIAS Rosner.

Sempronio-Hungarus.

Ad diem 16, Maji. An: M. DC. LX.
In Auditorio Minori.

VVITTEBERGÆ
Typis Johanne Hake.

Magyarországot ismerteti, a „magyar” szó eredetét bogozgatja, a nép származását természetesen Noéra viszi vissza. Magát az országot úgy festi, mint valami Eldorádót: „Ami ennek a földnek a kiválóságát illeti, olyan ez, mint a természetnek valami kincsesháza, bőségszaruja. Az ég, a föld, a levegő mintha összefogtak volna, hogy bőséget, termékenységet, kellemet hintsenek rá s ellássák gazdagon borral, gabonával, barmokkal, hallal, arannyal, ezüsttel, sóval, drágakövekkel.” Már most a rövid földrajzi leírás következik és benne egy kis árnyék vetődik a fent vázolt paradicsomra: „Alsó-Magyarország (értsük alatta a Dunántúlt) legnagyobb része a török hatalomnak szolgál.”

Így kerül a sor végre magára Sopronra. A mondanivalót két szakaszra osztja, az első a város külső helyzetét, a második pedig belső szervezetét tárgyalja.

Első szakasz

Sopron város külső helyzete

1. A név magyarázata. Etymologia. 2. A város egyéb nevei. Synonymia. 3. Oedenburg-hoz hasonló nevű városok. 4. Fekvés és távolsági helyzet. 5. A földrajzi hosszúságról és szélességről általában. 6. Ugyanezeknek magyarázata, kifejtése bizonyos helyre vonatkozólag. 7. Ugyanezeknek alkalmazása a városra. 8. A város szabálytalan alakját némileg szabályosra jelöljük. 9. Az erősség dicsérete, a benne levő háborús szerszámok számbavétele. 10. A város-házának fekvése, szépsége. 11. A lutheránusok és katolikusok templomai, gimnáziumai. 12. A szegényház és kórház szervezete. 13. A város területe, mezői. 14. A szőlőskertek, rétek, szántóföldek gazdagsága. A bor kiválósága. 15. A mezők, erdők, kertek nagysága, termékenysége. 16. Halastavak, malmok, ezeknek hasznossága. 17. A város szép, kellemes, egészséges fekvése.

1. §. Hozzáfogunk tehát most feladatunkhoz, s mindenekelőtt a nevével jegyezzük meg. Sempronium a neve. Hogy miért nevezik így, azt kétségtelenül meghatározni nem tudjuk, mert nem eléggé világos, és a történetírók sem tesznek erről említést. Mindamellett nagyon valószínű, amint sokan vélekednek így, a nevével alapítójától, Sempronius-tól kapta,¹ aki, bárki lett legyen is, az ő örök emlékezetére építette ezt a várost. Erre számos példa van. Királyok, hősök nevük örök emlékezetére várakat vagy városokat alapítottak: Alexandriát Alexander Magnus, Konstantinápolyt Nagy Konstantin, Rómát Romulus, Augusta Vindeliciorumot Augustus Vindelicius, Brandenburgot a Brandenburgi herceg alapította – s még több is van hasonló.

2. §. Ami a város synonymáit illeti, magyarul *Sopronynak* hívják, s mivel ennek használata elterjedt, latinul is Soproniumnak nevezik, bár latinul helyesen Sempronium a neve. A németeknél közönséges neve *Oedenburg*, kétségtelenül ebből a német szóból: *Oeden* (azaz desertum, elhagyott hely) és másik szóból: *Burg*, ami várost, vagy kastélyt jelent. Az alapítás kezdetén a hely nyilván puszta, elhagyott volt, amelyen a fentebb említett Sempronius először épített várost, vagy kastélyt, amely azután az idők folyamán derék városunkká lett.

1. Természetesen nem felel meg a történeti valóságnak, hogy valami Sempronius lett volna a város alapítója, ez afféle tudós koholmány, amely a 19. század elejéig makacsul tartotta magát (lásd bővebben Mollay: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron*, 1944). Zoller, a neves órás a 18. század utolsó negyedében a mai Hátsó kapu 4. számú házat emléktáblával is megjelölte Sempronius emlékezetére. Ezt a kőtáblát 1834-ben az akkori tulajdonos festménnyel cserélte fel (Tjk. 3838. tétel); jelenleg a tábla a Liszt Ferenc Múzeumban van.

3. §. A hasonló nevű városoknál megjegyezzük, hogy Scotiában egy nagyon nevezetes város van, amelynek szinte Oedenburg a neve, vagy az ő nyelvükön *Edinburg*. Egész Scotiának leghíresebb városa, királyi székhely. De jelenleg ezzel nem akarunk foglalkozni, hanem most azt az Edenburgot fogjuk röviden leírni, amely, mint fentebb mondtuk, Alsó—Magyarországban fekszik.

4. §. A városnak a fekvését fogjuk most meghatározni. Austriával szomszédos. Határa keletről a közeli magyar tó², nyugatról pedig Bécs városa, amely nyolc mérföldre van tőle, északról Pozsony, amely ugyancsak nyolc mérföldre van, délről valamivel közelebb Magyarország mostani nádorának szép vára, amely a keresztről elnevezett város mellett van³. Egyébként a hely nagyon kedves, egészséges, kellemes.

5. §. A földrajzi hosszúság és szélesség kerül most szóba leírásunkban. Ezek lehetnek egyetemesek és részlegesek. Az egyetemesek az egész földkerekségre vannak alkalmazva, a részlegesek csak bizonyos meghatározott helyre. Mi ez utóbbiról szólunk, mint amely a mi feladatunknak különösképpen megfelel. Tehát hogy magát a tárgyat könnyebben követhessük, előzőleg a hosszúság és szélesség határvonalait röviden megállapítjuk, s azután a mi városunkra könnyebben alkalmazzuk.

6. §. Ami a részleges földrajzi hosszúságot illeti, az írók közönségesen így határozzák meg: *valamely helynek távolsága a földön az első meridiántól.* (Ezekkel ért egyet a mi kiváló praeceptorunk is: Nottnagel Kristóf.) Erről az első meridiánról meg kell jegyeznünk a következőket: a régiek ezt egykor más helyről számították, mint a mai hajósok. Számították a Boldog Szigetektől, közönséges nevükön Kanári Szigetektől, amelyek Hispániám túl a nyugati Óceánban vannak. Innét számították tehát a földrajzi hosszúságot. Az újabbak azonban a mágnestű segítségével más meridiánt találtak. Ezt Island nyugati partjaihoz közel a Flandriai szigeteken át vonták meg, s most mint egykor a régítől, innét számítjuk a hosszúságot. A részleges *szélességét* pedig valamely helynek az egyenlítőtől való távolságával határozzuk meg, bármelyik sark felé.

7. §. Most arra kell ügyelnünk, hogyan alkalmazzuk az egyeseket a mi városunkra. Tudnunk kell tehát, hogy a földrajzi hosszúság a régi meridián szerint körülbelül 29,24, az újabb, helyesebb szerint pedig Fröhlich Dávid megállapítása szerint 39,34, azaz a második meridián amely városunkhoz közel esik, annyi fokkal és perccel van távol az első meridiántól, mint amennyit itt számítottunk. Sopron városának földrajzi szélességét az említett Fröhlich Dávid Viatorium-ában 47,54-ben állapította meg.

8. §. Ami a város külső alakulatát illeti, kétségtelen, hogy egész Európa várai vagy városai között sincsen teljesen szabályos alakú. Ezek a városok ugyanis, szinte az összesek, ősrégi alapításúak, amikor mind a katonai, mind a polgári építkezésre vonatkozó ismeret majdnem semmi sem volt, vagy nagyon csekély. Legfeljebb két erősítés lehet kivétel (ezek is a mi napjainkban épültek.) az egyik Nova Palma Velence mellett, a másik állítólag Belgiumban van. Ezekről mondják, hogy pontos, szabályos alakzatban alapozták és építették fel őket. Ezért tehát a mi ősrégi városunktól sem szabad nagy pontosságot követelni. Mi tehát, hogy valamit elhatározzunk, különbséget teszünk maga a város, illetőleg régi nevén vár (castellum), továbbá a város alatti rész (suburbium), külső város között. Magának a városnak vagy várnak (amint ezt Fröhlich nevezi)

2. A Fertő tavat érti ezen.

3. Németkereszturt, a későbbi Sopronkereszturt érti rajta. Ma Deu'schkreuz, Burgenlandban.

alakja leginkább az ovális alakkal vethető össze. A város alatti résznek alakja azonban, valljuk csak meg, sem a geometriai, sem az építészeti szabályoknak nem felel meg. Ha valaki ennek alakját lencseforma alakkal vetné össze, ezt mi is könnyen aláírjuk, mert ezt képviseli leginkább.

9. §. Egyébként az erősség (munimentum), egyáltalán nem megvetendő. Mindenfelől kettős sánccal, alsóval és felsővel s ugyanannyi kitűnő fallal van övezve, körülvéve. Van neki még négy nagyon erős és jókarban levő bástyája⁴ (propugnaculum), ezekből az ostromlottak eléggé tudják magukat védelmezni, s gyakran ellenségeikkel szemben serényen védelmezték is magukat, s győzelmet arattak így a törökök és több más ellenséggel szemben.⁵ Körül van kerítve kellő mélységű és szélességű vízi árokkal is. Van fegyvertára is, amely zsúfolásig tele van különböző hadi eszközökkel, így különösen ágyúkkal, puskákkal.⁶ Nagyon jó és alkalmas puskaportornya is van a városnak megfelelő helyére építve. Található itt azonkívül lóval vagy ökörrel hajtott malom is, amely különösen hasznos és alkalmas háború vagy ostrom idején, amikor az ostromló ellenség megakadályozza a közlekedést, elzárja az élelmezést.⁷ Erre az esetre áll fenn a magtár is, amely mindig zsúfolva van bőséges gabonával. S hogy semmi se hiányozzék az erődítéshez, közel van a tó, amelyet három mérföld szélesnek, hét mérföld hosszúnak mondanak, és közönséges szóhasználatban magyar tónak (stagnum hungaricum) hívnak, mert ehhez hasonló egész Magyarországon nincsen.⁸ Mindezek nyilván bizonyítják, hogy Sopron eléggé erős, hatalmas vár, amit az ostromlók nagy kárára gyakran tényekkel bizonyított, és megmutatott. Nem ártott tehát neki alakjának szabálytalansága, melyről fentebb szó volt, de hát itt sokkal fontosabb a gyakorlati tapasztalat.

10. §. Magában a várban, illetőleg a városban a városháza fényes, tágas épület.⁹ Déli oldalán kívül nagy betűkkel ezek a szavak vannak felírva: *Egy gyűlésben tartózkodnak, s egy lélekkel haladnak a gyűjtésben s a megszerzett-*

4. A 17. században újjáépítették a belváros erődműveit, a különböző krónikák évszámai nem egyeznek, állítólag 1614-ben építették a ma szabadon álló nagy körbástyát (Gerő a Payr krónika alapján, Sopron és környéke műemlékei, II. kiadás 168. lap), de itt inkább a Hátsó kapu közvetlen közelében levő bástyáról lehet szó, a Geiger krónika szerint a Szt. György templom mögött levő bástya 1631-ből való, e feljegyzés szerint 1627-ben még négy bástyát építettek a Hátsó kapunál, míg a mai művelődési ház helyén állt hatalmas és 1870. körül lebontott bástya 1643-ból való volt.

5. Különösebb diadalokról aligha emlékezhetett meg Rosner, 1529-ben a török feldúlta a külvárost, ugyanúgy 1605-ben Bocskay hajdúi és török-tatár sereg, 1619-ben pedig meghódol a város Bethlennek.

6. A fegyvertár a Fegyvertár utca 2. számú ház volt. 1619-ben vagy újjáépítették, vagy javították (Gamauf másolatai a városi számadáskönyvből, jegyzetének XIII. kötetében). A fegyvertár 1778-ban szűnt meg, az épület egy részét a szamszéki Niczky Kristóf gróf váltotta magához, a többi részből iskola lett, amely 1857-ig működött.

7. Eredetileg a szárazmalom, amelyet ökrök hajtottak, 1556-ban épült a városháza mellett, 1640-ben a szomszédos Nádasdy urodalomból anabaptista mesteremberek jöttek terepszemlére és 1641-ben a Payr krónika szerint felépült új helyen a második szárazmalom, kb. a mai Széchenyi Gimnázium telkén. Később nagyon elronyogódott, a tüzekek felszerelésüket tartották benne (Tjk. 1746. II. 9.). 1754-ben színeszek bérelték ki, majd 1769-ben a város színházzá alakította át. Előben a minőségben 1841-ig szolgálta a művelődést, 1847-ben lebontották.

8. Némi túlzás, hogy a Fertő a város védelmének tényezője és az országban a legnagyobb tó lett volna.

9. A 15. század vége óta volt a mai tanácsháza helyén a városháza. A Rosner idejében állt épület azonban 1676-ban elhamvadt, két leírás is maradt róla, az egyik 1670-ben készült Barth Konrád tollából, Ödenburgerisches Rathhaus, Pöbzyon, továbbá a Fridelius líceumi rektor emlékezete alapján összeállított Lackner Kristóf

nek megtartásában. (Una sede morantur, et a pari procedunt quaerere et parta tueri.) — A nyugat felé forduló másik oldalán a város címerét láthatod lerajzolva díszekkel és különböző feliratokkal. A többi oldalához egyéb épületek csatlakoznak. Az épületen belül sok szép mondás, szabály, intelem olvasható a falakon díszesen felírva, amelyek a magistratusra is és az alárendeltre is vonatkoztak. Mindezeknek itteni feljegyzését a munkám rövidege nem engedi, mert a városnak csak rövid leírását ígértem munkám elején.

11. §. Említenünk kell továbbá a templomokat. Összesen hét van, az evangélikusoknak négy, a katolikusoknak három. Kiváló az evangélikusoké, a Szent Mihály templom a külső városban, amelyet egykor a pusztító, dúló törökök kezéből fegyverrel szereztek meg, s mind e mai napig Ófelsége kiváltságglevele alapján bírnak is.¹⁰ Ennek a templomnak későbbi fenntartására és a papok eltartására bizonyos jámbor emberek végrendeletileg házakat, szőlőket, mezőket és szántóföldeket hagyományoztak. Az evangélikusoknak második temploma magában a városban fekszik, Szent Györgyről van elnevezve, akiről az utca is nevét kapta.¹¹ Mint az előbbi templomról mondtuk, úgy ennek a fenntartására is hasonlóképpen javak, jövedelmek vannak lekötve bőségesen. Mindkét templomban pedig ragyogó szép oltárok, orgonák vannak, ékes szószékek különféle díszek.¹² A harmadik a külvárosi szegényházi templom. (Xenodochiale templum)¹³ — Az utolsó templom a Szent Mihály templom mellett a magyaroké.¹⁴ A katolikusoknak három templomuk van, amelyek közül egyik a kolostor (monasterium), benn a várban vagy városban van a Ferencrendi szerzetesekről elnevezve.¹⁵ A másik kettő a külső városban van. Egyik ezek közül a jezsuitáké Szent Jánosról elnevezve, a másik a Szent Lélekről nyerte a nevét. Hírneves gimnáziumokkal is dicsekedhetik ez a város. Ezek közül egy a lutheránusoké a városon kívül, egész Magyarországon, sőt a külföldön is jól ismert,¹⁶ úgyhogy nem érdemetlenül lehet kiváló iskolának mondani. Hat elkülönített osztálya van, ugyanannyi praeceptora, akik mindnyájan tudós férfiak. Ehhez csatlakoznak a többi iskolák, mint a magyar is, amelyet a németek közönségesen így neveznek, amelynek élén mostanában két moderator áll.¹⁷ — A másik gimnázium a katolikusoké, ennek praeceptorai a jezsuita atyák. Megjegyezzük, hogy nagyon szép kollégiumuk van a városon kívül, a hegyen elhelyezve.¹⁸ Az egész városban nincsen olyan épület, amely a külső szépségét, a szellők jár-

életrajz, amelyben bőségesen van szó a városháza freskóiról és képeiről. (Vita Lackneri, Regensburg 1714.) A két mű alapján állította össze Payr Sándor A régi városház című füzetében (1918 körül) a leírását. Kár, hogy Rosner kurtán végez vele, viszont az a felírás, amelyet említ, hiányzik Payrnál és így valószínűleg kútforrásaiból is.

10. A Szent Mihály templomot 1674-ben visszakapták a katolikusok.

11. A mai Dómtemplom 1674 óta ismét katolikus.

12. A Payr krónika szerint 1638-ban történt az új berendezés, ekkor készült az új szószék, két harang, megújították az oltárt stb.

13. Az Ikvahíd szögletén a Balfi utca felé állt a kórházhoz csatlakozó Erzsébet templom, 1800 körül beolvasztották a nagy saroképületbe, amelynek lecsapott részén az emelet magasságában egy kis Erzsébet szobrocška emlékeztet csak rá.

14. A Szent Jakab kápolna a Szent Mihály templom udvarán, 1674-ben visszakerült a katolikusokhoz.

15. A volt bencés templom a belvárosban.

16. A Szent Mihály utcában, ma kántorlakás. 1674-ben megszűnt mint gimnázium és katolikus jellegű elemi iskola lett, népiesen am Pflas'er iskolának hívták.

17. A mai Berzsenyi Gimnázium, amelyet az evangélikusok 1657-ben létesítettek, míg a Szent Mihály utcában volt anyaintézet alapítási évének 1557 számít.

18. Rosner idejében a jezsuita kollégium a mai Fővényverem utca 5. sz. kétemeletes háza volt, ma is kolleum a népies neve. 1674-ben a jezsuiták a mai erdőszeti

sát tekintve hozzá hasonlítható lenne. Végre a tornyokat kell felsorolni. Ezek közül csak a három legjelesebbet említjük. Ezek közül első a Szent Mihály templomé, a másik a város tornya, amelyet az örök és a kürtösök számára építettek,¹⁹ a harmadik a kolostoré. Van még hat torony, de ezeket jelentéktelenségük miatt mellőzöm, legfeljebb a Szent György templom tornyát²⁰ említhetem még meg.

12. §. A jól szervezett városban gondoskodás történik a szegényekről és a betegekről is. Itt, ebben a városban is megtaláljuk ezt. Van szegényház, (xenodochium), amelynek nemcsak tágas és megfelelő épülete van, hanem a hozzátartozó dolgokkal is jól el van látva.²¹ Jól fel van szerelve mindazzal, ami a szegények életére, ellátására szükséges: szőlők, szántóföldek, mezők, háziállatok és sok más egyéb áll rendelkezésre. Van azután a városon kívül, kissé félreeső helyen egy ház, ahol egészséges levegő van, tisztító szelek fújnak, amely házat Nosocomium-nak hívnak. Kórház (ein Lazarett Haus).²² Azoknak a szegényeknek való ez, akik vagy járványos, vagy valamiféle súlyos betegségben szenvednek. Ha pestis dúlna, akkor más alacsonyabb sorsú emberek is felvétetnek. Mindkét intézmény számára a városi pénztár terhére orvost és chirurgust és más tekintélyes férfiakat választanak és állítanak élére, akik az intézményeknek gondját viselik.

13. §. Most magára a város területére térünk át. Ez elég nagy, köröskörül szélteben-hosszában terjedelmes, nyolc körülötte fekvő falu is hozzátartozik.²³ Ezek a Sopronhoz tartozó falvak kötelesek a városnak adót fizetni, közmunkálatokat és közszolgáltatásokat teljesíteni. Ezek közül egyről (Wolffs) megjegyezzük, hogy gyógyhatású, nagyon hasznos kénes fürdője van. Ide még a körülfekvő vidékekről is nagy számban jönnek, s itt nem egyszer gyógyíthatatlan és nagyon súlyos betegségtől szabadulnak meg. Mindezek között a falvak között csak két teljesen katolikus község van, s ezek horvátul beszélnek.²⁴ Egy harmadik faluban (Wonndorf) mindkét vallást megtaláljuk; ugyanebben a faluban a hegyen van egy kolostor, amelyben minorita, vagy más néven pálos szerzetesek laknak.²⁵ Minden egyes falunak az élén a szenátorok közül kiküldött saját előljárója áll, ez gondoskodik a falvakról, és tőlük a várost megillető szolgáltatásokat behajtja.

---

technikum helyén állt polgári házakat kapták meg és építették át iskolává, 1773-ig az ő kezükben volt.

19. A Tűztorony 1676-ban leégett és összedült, a mai építése 1681-ben fejeződött be, magasabb lett az eredeténél.

20. A Lackner Kristóf készítette metszeten a házak tömkelegében elbújik a Szent György templom tornyocskája, még Rosner írása előtt magasították, de 1676-ban az is leégett, a későbbi hagymakupolás torony 1867-ben összeomlott, a mai tornyot csak 1882-ben emelték.

21. Szegényház és kórház az Ikva hídon állott, nyilván már a középkorban is. 1796-ban szűnt meg. Lásd a következő jegyzetet is.

22. A Sztálin téri általános iskola mögött húzódik meg a hajdani kórház, amelyet a Rosner említett elszigetelt járványkórházból építettek át 1797-ben, több mint száz évig szolgálta jól-rosszul a város közegészségügyét, míg 1919-ben a mai kórház át nem vette a szerepét.

23. Már a középkorban megvolt e falvak legtöbbje a város tulajdonában: Kelénpatak (Klimpa, Kligenbach), Lépesfalva (Loipersbach), Balf (Wolfs), Bánfalva (Wandorf), Magyarfalva (Harka), Meggyes (Mörbisch), Kópháza, Ágfalva.

24. Kópháza és Kelénpatak.

25. Rosner tévedett, mert a minoriták a ferences rend egyik ágazatát képezték. Bánfalván 1786-ig pálosoknak volt kolostoruk.

14. §. Egyébiránt ez a város nagyon gazdag is, ami a szőlőskerteket, szántóföldeket és mezőket illeti. Szinte egész Magyarországon nincsen olyan város, amely annyira bővelkednék szőlőkben, s az is figyelemre méltó, hogy szinte minden polgárnak, még a szegényebbnek is megvan a maga saját szőlője. De nem azért kell a szőlőket annyira kiemelni, mert sok van, hanem azt kell tudnunk róluk, hogy (már az időjáráshoz képest) bőségesen termik a nemes fajú borokat úgy, hogy valóban csodálatra méltó. Ezekről a borokról Fröhlich Dávid a Viatoriumában nagyon helyes írja, bizonyítja: *olyan nemes fajtájúak és oly erősek, hogy versenyeznek a spanyol, krétai és korzikai borokkal*. Bővebb bizonyítgatásra nincs is szükség, mert valóban önmaga bizonyítja az igazságot, és bizonyítja sok külföldi is elegendőképpen. Évenként ugyanis néhányszor nemcsak más nemzetbeliek: sziléziaiak, lengyelek, csehek, morvák jönnek itt össze nagy számban, hanem Magyarországból is sok városból; itt bort vesznek, amivel azután tovább kereskednek.

15. §. Van itt azután széles, termékeny mező, nagy kiterjedésű szép erdő, amely nemcsak magának a városnak, hanem a körülfekvő falvaknak is nagy hasznára van. Mit mondjak a szép füves területekről, a terjedelmes termékeny szántóföldekről? Nem sorolom itt fel a kedves, hasznos kerteket, a gyümölcsösöket, a gesztenyéseket,²⁶ amelyeknek bőségét, termékenységét, kellemét, hasznát nem is lehetne eléggé méltatni.

16. §. Hogy semmit el ne mulasszunk abból, ami ide tartozik, megemlítjük a halastavakat.²⁷ Városunknak kiváló ilyen tavai vannak, amelyek bővelkednek kitűnő halakban. Ezeket megállapított időközökben kifogják, eladják, s így ezzel szolgálják a polgárok hasznát.

17. §. Végre pedig ez a város, amint ezt már fentebb említettük, a legkellemesebb, legegészségesebb helyen fekszik, erdők, gyümölcsösök, mezők veszik mindenünnen körül, a levegő egészséges, tiszta, sok forrás buzog itt tiszta vízzel, ilyen az a savanyúvíz forrás, amely Harka falu mellett van (a falu Sopronhoz tartozik).²⁸ A bőséggel meglevő különféle ízletes élelmiszerek olcsó áron kerülnek eladásra. Emiatt a kellemessége miatt a városban népes gyűléseket szoktak tartani. Nem szőlok immár egyéb alkalmas dolgokról, amelyek itt találhatóak, amelyekről leírásunk elején említést tettem, amelyek mind egyenként fellelhetők a mi Sopronunkban, mintegy összefoglalatban.

Második szakasz A város belső szervezete

Tartalom:

1. Előkészítés a következőkre. 2. A város politikai kormányzását elsősorban a király, másodsorban a polgármester, a bírák és a szenátorok intézik. 3. A nagynevű férfiakról, különösen Lackner Kristófról való megemlékezés. 4. A város más érdemes előjáróiról való megemlékezés. 5. A polgármesterek, bírák hatásköre, ezek választása. 6. A szenátorok és polgárok kettős rendje. Hűségük és vitézségük említése. 7. A háborúk részletes felsorolását mellőzzük. A vásárok megemlézése. 8. A lutheránusok egyházi állapota, az egyház vezetői,

26. A mai Lőverek (Lövérék). 1800 táján kezdtek gyümölcsösöket létesíteni.

27. A két Tómalmon kívül még halásztak a várárookban és a Peőfi tér meg a Széchenyi tér helyén volt tavakban is.

28. A mai kereszturi savanyúvíz.

szent cselekmények felsorolása. 9. A lutheránusok gimnáziumának és magyar iskolájának szervezete. A praeceptorok hűsége. 10. A katolikusok egyházi szervezete, gimnáziumuk. 11. A lakosok nyelve, ruházata. 12. Hálaadás Istennek, mint a város őrizőjének.

1. §. Megvizsgáltuk tehát városunk külső állapotát, vagyis azokat a dolgokat, amelyek a várost külsőleg jellemzik. Ezek voltak: név, fekvés, alak, kiváló épületek, erődítés, terület stb. Hátra van tehát most, hogy leírjuk a város belső állapotát is, amely nem más, mint a különféle tisztségek szervezete. Ezt fogjuk röviden megírni.

2. §. Ami most már a politikai helyzetet illeti, tudnunk kell, hogy a legfőbb kormányzó hatalmat (mint egész Magyarországon) a király és a nádor gyakorolja, másodsorban a polgármester, a városbíró, és a többi szenátor kormányozza, védi a várost. Ha boldognak mondják azokat a városokat, amelyeknek közügyeit bölcs férfiak kormányozzák, akik a városok boldogulását, gyarapodását szolgálják, akkor ezek között a városok között nem utolsó helyet követhet magának a mi Sopronunk, mert mindig voltak olyan vezetői, előjárói, akik a közügyeket nemcsak a lehető legjobban igazgatták, hanem hűségesen törekedtek a város javára, gyarapítására, fejlesztésére.

3. §. Nem tartom szükségesnek, s munkám rövidsége meg sem engedi, hogy mindazon férfiak nevét, dicséretes tetteit felsoroljam, akik ennek a városnak első idejétől fogva virultak. De hogy legalább a mi századunkban élő kiváló férfiakra megemlékezzem, a legnagyobb magasztalással kell mindenekelőtt megemlíteni a nemes, nemzetes, tudós, a haza ügyében is nagy érdemeket szerzett *Lackner Kristófot*, Sopron város egykori szeretett, páratlan polgármesterét.²⁹ Az ő összes érdemeit leírni, méltatni semmiképpen sem lehetséges. Ez a kiváló férfiú, amíg élt és egészséges volt, gondosan elvégezte mindazt, ami a város közügyeinek javára, hasznára vált; okosságával és éberségével a város számára jelentős kiváltságokat, különféle jogokat és számtalan előnyt szerzett úgy, hogy városunk azt a virágzó állapotot, amelyben most van, méltán egyedül ennek a férfiúnak köszönheti. De amikor már-már haldokolt, akkor is a város jólétét tartotta szem előtt, különösképpen pedig a haza fiairól és leányairól gondoskodott bőkezűen. Mivel örökös nélkül halt el, végrendeletében első sorban is úgy intézkedett, hogy a haza fiainak, akik tanulmányokat folytatnak, tisztességes ösztöndíjat biztosított, ezzel előmozdította a polgári-világi s egyúttal az egyházi ügyet is. Ezt a nagy jótéteményt élvezem én is bőségesen, mint hazám fia. Bőkezűségével segítségére sietett a haza azon fiainak is, akik valamiféle tisztas kézművességet óhajtottak volna megtanulni, de szegénységük miatt a költségeket maguk viselni nem tudták, őket tehát e tekintetben segítette. A haza árva vagy szűkölködő lányai számára pedig, akik eddig tisztességesen viselték magukat, férjhezmenésük esetén némi hozományról gondoskodott, s úgy rendelkezett, hogy ezt az illetőnek kiadják. Ezekkel az intézkedésekkel kétségtelenül a harmadik, a gazdálkodó (economicus) osztályt elősegítette. Mindezeket az intézkedéseket a mai utódok hűségesen tiszteletben tartják.

4. §. Ezt a kiváló férfiút követte többek között *Steiner Jakab*, Sopronnak rendkívül ügyes polgármestere, továbbá a két unokatestvér: *Artner Erhard* és *Artner Vilmos*, mindketten hűséges polgármesterei a városnak s többen mások. A kiváló bírák közül célunkra való tekintettel csak keveset említünk, mint az előbbi polgármesterek közül is. Ezeket követték *Zuanna János György Meny-*

29. 1571–1631. Működésével számos kisebb nagyobb cikk foglalkozik, bővebb életrajzát megírta Payr Sándor: Emlékezés Dr. Lackner Kristófról. Sopron 1932.

hért, továbbá Preinling János András és Radelius Gotthárd, a városnak mindannyian kitűnő, érdemes, jelentős bírái. Ezeknek a férfiaknak a nevei, dicséretes tettei az utódoknál olyan élénken élnek, hogy semmiféle feledékenység el nem törölheti. Nehogy valaki azt gondolja, hogy a mai időben nem találunk olyan erényes, bölcs férfiakat, mint hajdan, nem sérti meg az igazságot, ha azt mondjuk, hogy a város jelenlegi vezetői olyan tudós és bölcs férfiak, amilyeneket nem minden helyen lehet találni.

5. §. Hogy újból a dologra visszatérjünk, megjegyezzük a következőket: A város közügyeiben a legfőbb jog a polgármestert illeti, de nem teljesen (absolute) és közvetlenül, mintha ő maga a saját akarata szerint intézkedhetnék a törvényes eljárásban úgy, amint akar s nem mások is. De másoknak az eljárásban való részvevése bizonyos körülményekkel történik, amennyiben kétségtelenül a polgármester a legelső, legtekintélyesebb, legfontosabb személy a város előjárói között, ő foglalkozik a legsúlyosabb, legnagyobb ügyekkel, ti. azokkal, amelyek a város nagyobb előmenetelét, fejlődését szolgálják, mivel ő az első a városban, tehát öneki kell gondjának lenni a döntő, súlyos ügyekre. Ő utána következik a városbíró, bár neki olyan fontos, nehéz ügyekben nem kell eljárni, mégis nem sokkal kisebb ügyeket intéz, hisz nagyobb részt olyan esetekkel foglalkozik, amelyek sok zűrzavarral, kellemetlenséggel járnak, amilyenek: a polgárok különböző panaszai, az örökség szétosztása, törvényszéki eljárások és más hasonlóak. De mindketten, a polgármester is és a városbíró is a város legfőbb hasznát és jeles előmenetelét tartják szem előtt.

6. §. Ezekkel végezve a város többi ügyeire térünk át, amelyeket a szenátorok és a polgárok végeznek. Ami a szenátorokat illeti egymástól különböznek bizonyos rendre és számra nézve. Akik a felsőrendhez (superioris ordinis) tartoznak s akik az ügynevezett belső tanács tagjai (interior consessus senatorius), azoknak száma tizenkettő, a polgármestert és a városbírókat nem számítva. Ezek a legtapasztaltabb, legbölcsebb férfiak, s így a város javára a legjobb, legüdvösebb határozatokat hozzák. Akik az alsó rend (ordo inferior) tagjai, azoknak a száma nincs meghatározva, bizonytalan, ezeknek a tanácsa (consessus exterior), melynek külső tanács a neve, 24 jeles férfiúból áll. Ezek mind bölcs, derék férfiak, akiknek feladata többek között a polgármester és városbíró választása a felső rendből. Ha esetleg a tizenkét szenátorból a halál elragad valakit, s új tagot kell választani a szám betöltésére, ezek közül (ti. a külső tanácsból) választják. Van továbbá sok városi és a külső városban (suburban) élő polgár, mindannyian tisztességes, derék férfiak, akiknek hűsége kipróbált, közismert s eléggé megjegyzett. Ugyanis itt polgárnak csak úgy vesznek fel valakit, ha előzőleg erős esküvéssel bizonyította a város iránt való megbízható hűségét. Egyébiránt a város törvényeit, szabályrendeleteit engedelmesen megtartják, amely törvényeket nem könnyen lehet áthágni, a kiváltságaikból sem engednek körömnýt sem. A hazának pedig serény és vitéz védői, amit — ha szükség lenne rá — számos példával bizonyíthatnék.

7. §. Most a háborúhoz érkezünk. Városunk nagyon sok háborút viselt és szenvedett el, és dicséretesen sokszor győzelmet aratott. De a mi rövid értekezésünk nem engedi meg, hogy itt ezeknek hosszú sorozatát bemutassuk, időpontját meghatározzuk, megmondjuk ezeknek változatos és nem egyszer kétséges befejezését. Nem tartjuk jelenleg szükségesnek azt sem, hogy egyrészt az ostromlóknak, gondoljunk a törökre és másokra, másrészt az ostromlottaknak jeles személyeit felsoroljuk. Aki ezeket a dolgokat gondosabban akarná kutatni, azt a magyar birodalom történetéhez, a különböző magyar történetírókhoz utasítjuk. Ezeknél sok mindent talál nagy gyönyörűségére. Röviden ide hozzá-

fűzzük még a vásárokat. Négyet tartanak a városban elosztva az év különböző idejére 1. A quadagesima idején februárban, 2. május elsején Fülöp és Jakab napján, 3. Szent Margit ünnepén, 4. Szent Erzsébet ünnepén. Valóban csodálatos, hogy ezekre a vásárookra az embereknek milyen nagy tömege gyűl össze. Ezért a polgárok ilyenkor adják el boraikat és nagy jövedelemre tesznek szert. Ennyit a városi ügyek vezetéséről.

8. §. Most röviden az egyházi ügyekre térünk át. Itt mindjárt a két vallás tűnik szemünkbe: a lutheránus és a pápista, s ennek következtében kettős irányúak a lelkészek is. Ami a lutheránusokat vagy evangélikusokat illeti, ezeknek öt papjuk van, tudós, hírneves férfiak, mégpedig a németeknek van három rendes papjuk s egy, aki a szegényház élén áll, az ötödik a magyaroké. Mindnyájan Krisztusnak hűséges szolgálói. Ezeknek a hallgatóik lelki üdvéért való buzgalmát elegendőképpen nem is lehet kifejtetni, ha szükség lenne rá, ennek bizonyítására bőséges adatokat tudnánk felsorolni. Ami a szent szolgálatoknál szembetűnik, röviden előadjuk. Természetesen nagyon látogatottak a gyűlések. Naponként reggeli és estéli isteni tiszteletek tartatnak mindig igen kellemes zenével. Nagyobb ünnepeken gazdagabb ceremóniával, szertartással és szentebb alázattal ülik meg az ünnepeket s inkább korábbi időben, mint máskor. Ami pedig az isteni tiszteletre vonatkozó egyéb szükséges dolgokat illeti, azokat úgy intézik, végzik, mint az evangélikusoknak más gyülekezeteiben.

9. §. A gimnáziumot, mint már fentebb említettük, méltán nevezhetjük nagyon jó hírnevűnek. Egyrészt azért, mert hasznos és számos tudományt tanítanak benne, másrészt a hajdani és a mai praeparatorok is tudós, hűséges férfiak, akiknek tudományos készültségét s a tanításban való serénységét, készségét általánosan elismerik nemcsak egész Magyarországon, hanem a legtöbb külföldi helyen is. Ezért a tanulók oly nagy számban tódulnak ide, gyülekeznek itt össze, hogy valóban csodálatos. S itt tanulmányaikban olyan alapot nyernek, hogy ha csak rövidebb ideig tanulnak is szorgalmasan, dicsérettel folytathatják magasabb tanulmányaikat, azaz a leghíresebb akadémiákat nagy haszonnal látogathatják, amint erről sok példa bárkit meggyőzhet. Azt is megjegyezhetjük, hogy sok alumnust tartanak, akiknek a magistratus megadja az élésre szükséges eszközöket: élelmet, lakást, tanulmányi lehetőséget. Ez a dícséretes intézkedés egyébként Magyarország többi nevezetesebb gimnáziumában is megtalálható. A magyar iskola (Hungarica Schola) szintén virágzó állapotban van a már előbb mondott okok miatt, s azok miatt az eszközök miatt, amelyeket itt is megtalálunk, s amelyek egy jól szervezett iskolához hozzátartoznak.³⁰

10. §. Ami a katolikusokat illeti, az ő vallásuknak védői a jezsuita atyák és a Ferenc-rendi szerzetesek; papjuk egy van, akit plebánosnak hívnak. Hogyan történik az ő isteni tiszteletük, milyen szertartást használnak, azt tudhatja az, aki az ő isteni tiszteletükön részt vett. Gimnáziumuk a Szent János templom mellett van a külső városban; a praefectusok és a praeparatorok jezsuiták, mint ahogyan más helyen is ezt a szolgálatot végzik. Szegény tanulóik ellátására néhány év előtt nagyon szép épületet emeltek,³¹ amelyet convictoriumnak hívnak, ahol tanulóik laknak és ellátást kapnak.

11. §. Végül is, hogy ennek a mi leírásunknak végére immár pontot tegyünk, röviden szólunk a város lakosainak nyelvéről, ruházatáról és más tulajdonságairól. Ami a nyelvet illeti, az egyének különbözősége szerint ez is különböző. Ugyanis ebben a városban legtöbb a német, de elég számos magyarral kevere-

30. A mai Berzsényi Gimnázium.

31. A mai Szélmalom utca 17. számú ház. 1674 után a Szent György utca 3-as számú lett a konviktus.

detten, ezért azután a nyelv is kétféle, német és magyar. A német nyelv nyelvjárásilag Ausztriával egyezik, amely a várossal határos. A ruházat is különböző: magyar és német, de mindkettő illendő, tisztességes. A lakosok, akár polgárok, akár idegenek, nagyon vallásosak, jámborak; amikor itt az isteni tisztelet ideje, jámborságukat nyilvánosan is nagyon megmutatják, mert tömegesen, nagy lelki örömmel s igazi alázattal látogatják az Úr templomait, és az Isten ígéjének hallására és a szentségek vételére nagyon vágyódnak. Végül udvariasak, nagyon nyájasak, ezt megmutatják a köszöntésben, a felsőbb rendűek iránt való tiszteletben. Az idegeneknek, száműzötteknek lakást adnak, a szegényeket befogadják, rajtuk szívesen segítenek. Különböző más jótetteket is teljesítenek, ebben a város más városok előtt ékeskedik. Immár bevégezzük mondanivalónkat erről a nevezetes városról.

Sopron városa virágozzék örökké.

A soproni Pihenőkereszt, háttérben a város panorámája

Kőszeghi Mártony Károly

1783—1848

Írta: Irmédi-Molnár László

Tiszteletadással kell emlékeznünk Kőszeghi Mártony Károlyra, akinek az 1958. esztendő jelezte születésének 175. évfordulóját. Sopron városa sok jeles tudósunknak volt születési helye. Közöttük megtaláljuk azt a férfit is, akinek mérnöki tudása messzire világított a maga korában, de csodálatra inti majd 200 év távlatából a ma élőket is.

Kőszeghi Mártony József¹ orvos és Dell Henrika² első gyermeke volt Károly Richárd,³ aki 1783. március 11-én született Sopronban. Miután szülővárosában 1799-ben kitűnően elvégezte az ev. gimnáziumot,⁴ a neves bécsi katonai mérnökakadémiára kerül.⁵ Ezt az iskolát, a „K. k. Ingenieur-Akademie“-t 1803-ban, 64 növendék között osztályelsőként fejezi be. Augusztus 15-én felavatják és szeptember 1-én már mint mérnökhadapród kerül a mérnökkarhoz.

Abban az időben, amikor hazánkat az ausztriai önkény erőszakos, de fölötte ügyes politikája már-már osztrák tartományná süllyesztette, nem volt önálló nemzeti hadseregünk. Az a fegyveres erő pedig, ami volt, osztrák—német színezettű igazi dinasztikus hadseregeként állott fenn. A magyar ifjú tehát, ha a katonai pályát választotta élethivatásul, kemény küzdelem előtt állott, őrlődve magyar nemzetisége és császárisága között. Sokan elmerültek a császári sas minden felőrlő hatalmában és elvesztek a magyarság számára, de akadtak számosan olyanok is, akiket csak magyar vérük vitt a katonai hivatás felé, szívékből azonban nem engedték kiölni hovatarozandóságuk érzetét. Ezek megmaradtak magyaroknak még akkor is, amikor egy, a magyarságra nézve teljesen idegen hadsereg kötelékében dolgoztak lelkesen, szeretettel, kitartással.

1. Orvosi gyakorlatot sohasem folytatott. Nagy kiterjedésű szőlőbirtoka volt és inkább a szőlészettel és borászattal foglalkozott. (Sz. 1738. máj. 24-én, megh. 1813. aug. 16-án.) Esküvője Dell Henriettával 1782. ápr. 25-én volt.

2. Családi hagyomány szerint a Dell család a legendás svájci Tell Vilmostól származna. A hagyomány ui. azt mondja, hogy egy Tell ivadék Svédországba kivándorolván, ott katonáskodása során nemességet kapott. Ennek az ágnak egyik ivadéka Ausztriába költözött és innen kerültek volna Sopronba. Azonban egy 1813-ból való házasságlevél adata szerint nagyobb a valószínűsége, hogy egy Délceg (Dellceg) nevű magyar családról van szó.

3. Testvérei: Ferenc József, sz. 1784., megh. 1785. jan. 13. Gottfried István sz. 1786. júl. 30., megh. 1838-ban, mint cs. k. mérnökari alezredes. Franciska Zsuzsanna, sz. 1787. nov. 24., megh. 1826-ban. Férje Duszár János. Henrika Johanna Sarolta sz. 1789. jan. 14., megh. 1859. júl. 14. Férje Felsőszopori Tóth József.

4. Kitűnő tanuló volt, amellelt öccsével rengeteg csínytet követett el. A Belsőváros 2. sz. alatt volt a házuk, közvetlenül a Hátsó kapu tornya mellett. A torony egyik odujában egy szelídített rókát tartott a két fiú. A róka éjszakai tyúkóllátogatásai miatt rengeteg kellemetlenségük volt. Ez a rókalyuk egyébként annyira nevezetes lett, hogy környékén régebben a csapszékét erről nevezték el („Fuchs-Lucke”).

5. F. Gatti: Geschichte der k. u. k. Technischen Militäer Academie Wien 1901. Egyébként ide egy Dell nagybátyja tanácsára megy, aki a cs. kir. seregben akkor mint őrnagy szolgált. Két év múlva ugyanezen akadémiára követte István bátyját.

Mártony munkájára már fiatal korában kezdenek figyelni és egy évvel mérnökhadapródi kinevezése után, 1804. szept. 1-én elnyeri a főhadnagyi rendfokozatot; egyúttal Velencébe vezénylik, ahol a felvételi osztagnál, a Lazaretto nuovo erődítési munkálatainál tevékenykedett. Amikor Napóleon 1805-ben Velence ellen vezette hadait, Mártony Károly a chioggiai vonalakban működött

Tóth Ágoston: Mártony Károly

Martonitz András őrnagy parancsnoksága alatt, aki Velence védelmét intézte. A veszített háború után, a pozsonyi béke értelmében Ausztriának át kellett adnia Velencét az olasz királyság részére, s az osztrák csapatok onnan meglehetősen gyorsan vonultak ki. 1806. január 15-én Chioggiát is kiürítették és Mártonyt ekkor Olmützbe irányították, majd 8 hónap múlva, szeptember 15-én Theresienstadtba helyezték át. Itt két éven át látja el a reá bízott feladatokat. Theresienstadtban nősül meg: 1808. január 7-én feleségül veszi Schanreck

Teréziát.⁶ Pár nap múlva, január 10-én másodosztályú századosná lép elő. Félév múltán (1808. aug. 16.) erődítési munkálatokra vezénylik Felső-Ausztriába, a Pyhrn-szoroshoz. Itt Fröhlich tábornagy mellett dolgozik, mint táborkari tiszt, 1809. márc. 31-ig. Az 1809-es nehéz év azonban megköveteli, hogy a fiatalabb tiszteket a harcokban használják fel. Így kerül át Mártony is Jellachich tábornagy⁷ osztályához. Az előrenyomuló olasz alkirályt a császári sereg megkísérelte feltartóztatni, de a tökéletesebb francia vezetés csakhamar diadal-maskodott. A császári sereg azonban kemény dió. A kötelességtudásukról mindig híres magyar ezredek kitartanak s csak kemény harc árán adják át St. Michael-t. János főherceg Jellachich tábornagy hadosztályával Graz-ban kívánt egyesülni és evégből parancsot küld: „...amint teheti, siessen Graz felé.” Jellachich a parancsot teljesítette is, de útközben egy keresztútnál összetalálkozott Serras és Durutte seregével és ahelyett, hogy kitért volna az ütközet elől, egész erejével harcra fejlődött. Először visszaüzte ugyan az ellenfelet, annak második rohamát azonban nem bírta ki; a heves összecsapásban kb. 100 tisztet és hetedfélezer embert veszített.”⁸

Ebben az ütközetben Mártony Lobming mellett 1809. május 21-én súlyosan meg is sebesül.⁹ A golyó szíve alatt fúródott testébe és a hátsó bordákban megakadt. Négy hónap alatt azonban már talpraáll és miután megkapta új beosztását Benczur mérnökkari ezredes osztályához, a szeptember és október hónapokat már a Dunaföldvárnál és Ercsinél építendő erődítési munkálatokban tölti el. A korai szolgálatba lépés azonban megbosszulta magát: a megakadt golyó vándorolni kezdett a testben és roppant fájdalmakat okozott. Mártony kénytelen volt kórházba menni. Félévig ápolták a prágai helyőrségi kórházban és elvégezték rajta azt a veszélyes műtétet, amely által azután megszabadult végre az ólomdarabtól. Felgyógyulása után előbb Brunnbe, majd 1812. nov. 15-én Olmützbe rendelték az erődítési munkálatokhoz.

1813. november 1-vel a báró Danno tábornagy alatt működő sereghez osztják be. Ebben a beosztásban Hünningen vára ostromában vett részt és az első és második váregyenköz közötti futóárkok kijelölését, illetve megépítését vezette.¹⁰ A béke 1814-ben helyreállván, augusztus 31-én megkapja a parancsot, hogy Bécsbe vonuljon. Szeptember 1-én már ismeri is új beosztását: a mérnöki főparancsnoksághoz kerül.¹¹ Ez a beosztása sem tartott azonban sokáig, mert 1815. március 13-án János főherceg mérnökkari főnök segédtisztje lesz. Ugyanezen év július 1-én elsőosztályú kapitánnyá nevezik ki, de novemberben (16-án) már újra Bécsben találjuk, ahol a mérnökkari főigazgatósághoz osztották be. János főherceg annyira megkedvelte, hogy gyakran felkereste hivata-

6. 1809-ben fiuk született, aki azonban még zsenge gyermekkorában elhunyt.

7. Az 1848/49-es magyar szabadságharcban nagy szerepet vitt horvát bán atyja.

8. Rugonfalvi Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés. I. köt. 100. o. Budapest, 1909. — Ld. még: Hauptm. Alois Vetzé: Erzherzog Johann „Feldzugs Erzählung” 1809. P. 133–34. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs, V. Bd. Wien, 1907.

9. Ld. Tóth Ágoston honvédezredes feljegyzéseit: Nagybátyám Keöszeghi Mártony Károly életrajza. Budapest 1887. Kézirat. A soproni Liszt Ferenc Múzeum Tóth Ágoston-féle gyűjteményében.

10. Tschamber: Geschichte der Stadt und Festung Hüningen, Stuttgart, 1894. — Továbbá: Huber, Geschichte von Hüningen, Basel, 1895.

11. Tóth Ágoston feljegyzései nagybátyjáról, valamint Der Lebenslauf des Generalmajors Karl Richard Mártony de Köszegh bearbeitet auf Grund der Feld- und Hofkriegsrathsakten, sowie der Personalakten des Kriegsarchivs in Wien. Továbbá: Geschichte der Geniewaffe und der Ingenieur- und Genieakademie, Wien, Kriegsarchiv.

lában, sőt magánlakásán is és vele tudományos kérdésekről hosszasan elbeszélgetett.¹²

Bécsi beosztása hosszabb ideig tartott. Felhasználta most tehát a nyugalmasabb időket, nekilátott kedvenc problémáinak megoldásához, kísérletezett és a továbbképzést elősegítő tanulmányokba fogott.

Különösen a gőzerő és a villamosság kötötte le figyelmét és e téren sok kísérletet hajtott végre. Feltétlen híve volt a természettudományoknak, de azért tisztelettel emlékezett meg a többi tudományokról is, sőt még a költészetet is kedvelte. Ezek azonban csupán szórakozást jelentettek számára. Elfoglalt csak a filozófia iránt volt. Azt vallotta, „hogyan az emberi ész egyedül nem képes az alapokat feltalálni, csak a természet erőinek tökéletes ismerete után lehet annak kutatását megkísérteni.”¹³ E mondatával egyúttal tökéletesen jellemezhető logikája is, mást nem is lehet várni egy természetvizsgálótól. Szigorúan ehhez tartotta magát, vitatkozásai folyamán is ezen az alapon állt. A vitákban mindig megőrizte hidegvérét, ami csak akkor hagyta el, ha okoskodó, mindent jobban tudni akaró ellenféllel került szembe. Ilyenkor kíméletlen volt, mert nem bírta elviselni a felületes középszerűséget akkor, ha az beleszólt valamilyen szakkérdésbe anélkül, hogy értett volna hozzá. Ilyen volt az álláspontja, ha akár írásban, akár szóban kellett választ adnia valamely nyilvánvaló pöf-feszkedésre. Egy alkalommal elolvastván Rotkirch tábornagy és tábornoki főnök értekezését, abban annyi hozzá nem értést látott, hogy nem tekintette a szerző magas rangját, hanem hogy egyrészt a tudománytalanság ellen védekezzék, másrészt, hogy megóvja a tudományt attól, hogy a hibás felfogás váljék úrrá, kíméletlenül megbírálta a tábornok dolgozatát. „Egy laikus észrevételei az erődítésről” című bírálatában még a címben is élesen odavágott.¹⁴ Ugyanígy bírálatokkal illette a Linznél épített és tornyokkal ellátott tábort is; szélhámosság-nak nevezte és mint hasznavehetetlen alkotásnak, megsemmisülését jósolta.¹⁵

Ebben az időben erődítési tevékenysége leginkább a bécsi bástyák körül mozgott. Éveken át naphosszat járkált a várfalakon, vizsgálgatva, tanulmányozva azokat. Vizsgálódásai közepette állandóan foglalatlanokodott kedvenc témáival, de közben megbízták más kincstári épületek stb. tervezésével is. Első nagyobb szabású építészeti műve a bécsi ágyúcsőfűrő műhely volt. Amikor ui. az ágyúcsövek elavult módszerű öntésével felhagytak és a tömör csőnek mechanikai úton való kifűrését határozták el, Mártonyt bízták meg az épület kivitelezésével, valamint a gépek terveinek elkészítésével. Hosszú és terhes munkát jelentett ez a megbízás. A gépterveket Münchenbe küldötte gyártás végett, s míg azon dolgoztak, azalatt az épület is elkészült. A gépek hajtására vizierőt használt fel. A vizet a bécsújhelyi csatorna szolgáltatta és ennek zúgóját is saját tervei szerint építette meg. Ahogy az épület elkészült, lázas türelmetlenséggel várakozott gépeire. Végre egy délelőtt folyamán megérkeztek azok, szerelőjükkel együtt.

Mártony munkája igazán kiváló volt: olyannyira pontosan készítette el a

12. Tóth Ágoston feljegyzései nagybátyjáról. Gépelt szövege Sopron, Liszt Ferenc Múzeum. — Amikor János herceg feleségül vette az Aussee-i postamester leányát Plochel Annát (aki később Brandhofer bárónő, majd Meráni grófnő címet kapott), az természetesen nem volt „udvarképes”. A főhercegnek azonban gyakran volt dolga Bécsben, és ha ilyenkor felesége is elkísérte, a főherceg a Burgban, neje pedig Mártony Károlyéknál szállt meg.

13. Tóth Ágoston feljegyzései.

14. A bírálat eredeti címe: „Bemerkung eines Laien über Befestigungskunst.”

15. Jóslata beteljesedett, mert lebontották a több millióba került erődítést és csupán a Frainbergen lévő erőd maradt meg, hogy mint kolostor éljen tovább.

gépek és az épület összefüggését, hogy semmiféle igazításra szükség nem volt. Még aznap délután elkészültek a szerelésekkel és kinyitották a zúgókat. A víz mozgásba hozta a gépet, a fúró forgott és a várt eredmény teljesen kielégítő volt. Némi simítás és teljes rendbehozatal után, már néhány nap múlva az ágyucsőfúró műhelyt ünnepélyesen is megnyitották és átadták a tűzérsgnek.

A laktanyák rendes és amellet takarékos fűtése érdekében kétféle öntöttvas kályhát szerkesztett Mártony; terveit az udvari haditanács elfogadta és kivitelezésükre az engedélyt megadta.

A cs. kir. udvari haditanács számvevősege az 1822. évben számításokat végzett a katonai kórházak fűtőanyag szükségletére vonatkozólag. U. i. ezek az intézmények óriási összegeket emésztettek fel tüzelőanyagért. Schloisnigg főhadbiztos indítványára az összegyűjtött tapasztalatokat véleményadásra kiadták Mártony Károlynak, akinek kétféle takarékkályháját ugyanez a szerv már elfogadta. Mártony most beható tanulmány tárgyává tette a kérdést és véleményét nemcsak hivatalos írásban nyújtotta be, hanem mellékelte rögtön egy újfajta fűtőszerkezet tervrajzát is. A fűtőanyag megtakarítását a konyhákban kezdte. A főzésnél a gőz melegének felhasználását vélte alkalmasnak. Készülékét tehát úgy tervezte meg, hogy a gőzt csöveken a főzőkazán körül vezette, miáltal aránylag csekély mennyiségű tüzelőanyag felhasználásával nagy hőerőt ért el. Tervezetét az udvari haditanács felülbírálta és azt elfogadva a főzőkészüléket megcsináltatta.

Jól dolgozott az új főzőkészülék, de a maradiság mégis megásta a sírját: a szakácsok a sok csaptól, manométertől stb.-től annyira idegenkedtek, hogy egyáltalában nem akarták használni. 1839-ben már mint „használaton kívüli anyag”-ot egy elzárt helyiségben találjuk. De amit az osztrákok elmulasztottak, azt a franciák felhasználták. Egy francia, amikor a készüléket meglátta, azonnal megszerezte gyártási jogát és a francia kórházakban a készüléket alkalmazta. Mártony ezért a francia kormánytól 100 000 frank jutalmat kapott.

Mindezen tevékenységéért 1824. márciusában a Lipót rend lovagkeresztjére terjesztették fel, azonban I. Ferenc 1826-ban (júl. 8-án) csupán legmagasabb megelégedését fejezte ki.¹⁶

Az osztrákok 1824-ben fogtak neki, hogy az 1809. évi háború bombakárai következtében megrongálódott bécsi bástyákat rendbehozzák. Legelsősorban a kapuk jöttek tekintetbe és ezért sorra vették a Burgthort, Schottenthort, majd pedig a Stubenthort. Utóbbi kettőnél Mártony önállóan dolgozott és végezte a felelősségteljes munkát. „Ezen építkezésnél Mártony Károly minden alkalmat felhasznált, hogy a tudományos ismereteket kibővítse és a gyakorlatnak matematikai pontosságú alapot gyűjtsön.” Kísérleteket végzett a vakolatsávok szilárdságára, majd pedig a földnyomás nagyságának meghatározására..

Ezeket a kísérleteket azért végezte, mert Belidor¹⁷ addigi megállapításait az erődépítkezésre nézve hiányosnak vélte s igyekezett ezeket a hiányosságokat valamiképpen megszüntetni. Vizsgálódásai alapjának Coulomb legújabb eredményeit tekintette¹⁸ s törekedett az elmélet nyújtotta eredményeket a

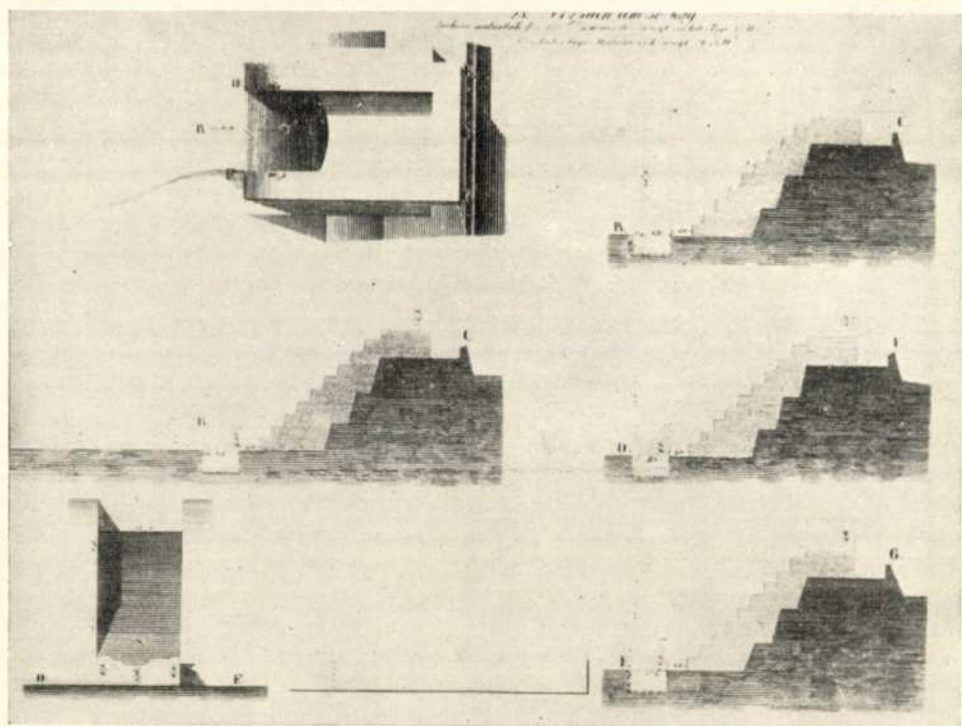
16. Presidial Vortrag, 9. März, G. 14/161 und G. 2582. 826. erledigt.

17. Belidor Bernard Forest francia mérnök (1693–1761) kitűnő hadmérnöki és vízepítési munkák szerzője. Könyvei a magyar mérnökök körében is általánosan használatosak voltak.

18. Coulomb Károly Ágost francia fizikus, a francia hadsereg mérnökkari tisztje. A francia Akadémiának 1773-ban nyújtotta be emlékiratát: „Théorie des machines simples”. Jeles műve továbbá az „Application des règles de maximis et minimis a quelques problèmes de statique relatifs a l' Architecture”.

gyakorlattal összhangba hozni. Ezek a kísérletek igen sok időt, de még több pénzt igényeltek. Mivel ezek egyike sem állt rendelkezésére a kellő mértékben, János főherceghez fordult, támogatását kérve, amit meg is kapott.

Általában az építkezéseknél, de főleg a várépítkezéseknél igen fontos annak a kérdésnek az eldöntése, hogy miképpen kell a falakat méretezni, hogy azok a föld nyomásának ellenálljanak. Már egy csekély vékonyítás is a falak

Földnyomás-kísérlet. Mártony: „Versuche über den Seitendruck der Erde”
c. könyvéből (1828)

méretében oly óriási idő- és pénzmegetakarítást jelent, hogy a legkitűnőbb építésszek is foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Főleg a francia műszakiak (génie), akik nagyon sok várat építettek, különböző elméleteket állítottak fel, ezeket azonban gyakorlati kísérleteknek kellett követni. János főherceg 1826. szept. 21-én kelt, 3084 sz. rendeletével parancsot adott, hogy ilyen irányú kísérletek végeztessenek s azok irányításával Mártony mérnök-örnagyot bízták meg. Ő maga mellé segítségnek Dierkes mérnök-századost és Reuter mérnök-főhadnagyot kérte. Ugyanezen évben és a rákövetkező év telén megszerkesztették a szükséges műszereket és általában megtették minden előkészületet, hogy a kedvező időjárás beköszöntével egész sor kísérletükhöz hozzáfoghassanak. Ez sikerült is és e révén a kapott feladat teljes mértékben és amint remélni lehetett, kielégítő eredménnyel megoldást nyert. Kiterjedtek a kísérletek különféle földfajtára (televény, homok, agyag és murvára, szárazon és nedvesen, lazán és

döngölten). Meghatározták a különböző földek súlyát, kohézióját, surlódását. 1827. május 30-án pl. nagyszabású kísérletet végeztek laza televényfölddel, annak a falakra gyakorolt hatását illetőleg. Ez már a 23. kísérlet volt, addigi tapasztalataik igazolására. A kísérlet a következő módon történt:

A főövezet árkában még álló, de falától megfosztott erődfal (tenaillon) előtt a Skót bástya jobb szárnyán egy 12 láb hosszú, 18 láb magas száraz téglafalat emeltek. Ez 3 lábnyi mélységben szilárd agyagon állt, mégis alátétet adtak. A ledöntendő falat külső és belső „dossirung” (rézsűzés) nélkül, egészen függőlegesen húzták fel és erősségét itt a kísérletekkor a laza föld addig talált nyomása szerint számították ki. Ez 42 láb volt. A falhoz felhasznált téglák teljesen újak voltak, az erőd téglagyarából. Ezeknek még a jelzéseit is leverették, hogy biztosabb felfekvésük legyen. Az oldalfalakat, hogy a földet tartsák, régi téglákból úgy építették fel, hogy azok a ledöntendő fal leghátsó élét érintették, és így annak mozgása volt, anélkül, hogy a végein surlódás állhatott volna elő. Ezeket az oldalfalakat még 6 lábbal magasabban, tehát 24 láb magasan készítették, elől 45°-os lejtővel, hogy a feltöltést addig lehessen emelni, ameddig szükséges volt a falat ledönteni. Feltöltésre a tenaillon földjét használták fel, tiszta televény földet. Ennek egy köbmétere 67 font súlyú volt, természetes hajlásszöge pedig 39°. — Május 27-én az alapot falazták, 28–29-én a fal mindkét oldalfallal 18 lábnyi magasságban elkészült; mögötte mindazonáltal 3 lábnyira a fallábazattól távol a földet lazán feltöltötték és lépcsővel látták el. 30-án, hogy a feltöltést mielőbb befejezzék, állványokat készítettek elő. Ezek magassága 27 láb volt a fal lába fölött. Az állványokról öntötték le a laza földet az előző nap előkészítetteknek befedésére és soronként, gereblyével kiegyenlítették, de úgy, hogy az e munkára kijelölt munkások közül egyiknek sem volt szabad a legnagyobb nyomás prizmájába átlépni. A feltöltést reggel 6 órakor 120 emberrel kezdték meg és 9 órára 18 láb magasságra befejezték. Amint a feltöltés ily módon a 12 láb magasságot elérte, és ettől kezdve a természetes hajlásszög alatt 18 láb magasságot ért el, az egész fal kissé előrehajlott. Az eltérés a függőlegestől fenn 0,05 lábnyi volt. Mikor a feltöltés egészen a falmagasságig ki volt egyenlítve, az eltérés fenn 0,46 lábnyi volt. A fal hajlása az alaptól kiindulva egyenes vonalú volt, sehol sem volt felfedezhető kihasasodás vagy törés. Az elülső és külső rések szorosan zártak, ezzel szemben a hátsók kissé nyitva voltak. Ennek a körülménynek, amely egy száraz falnál nem kerülhető el, tulajdonítható a némileg korábbi és azután erősebb mérvű elhajlás. Hogy azonban a fal elhajlott, amikor a feltöltés a meghatározott magasságot elérte, bizonyítéka annak, hogy tényleg nem volt erősebb, mint hogy éppen csak a nyomást kiegyensúlyozza. Ebben a helyzetben hagyták állni a falat délelőtt 9-től délután 5-ig. A felső eltérés ebben az órában, 0,6 láb volt, az egész földtömeg üledése pedig 0,5 láb. Délután 5-kor kezdték meg a túlemlést. 120 ember állt e célból rendelkezésére; ezek a feltöltést úgy végezték, hogy az rétegenként növekedett; abban a mértékben, ahogy a feltöltés magasabb lett, hajlott el a fal is mind jobban. Az eltérés a függőlegestől fenn mérve a következő volt:

1,0 emelésnél	0,7 láb
2,0	0,8 „
2,5	0,9 „
3,0	1,0 „
3,5	1,1 „
4,0	1,5 „

4,5 lábnyi túlmagasodásnál történt meg a leomlás; a fal lábazatánál fekvő téglák elülső éle már lassan szétnyomódott.¹⁹ A fal egy darabban omlott le úgy, hogy az elülső legalsó éle körül megfordult és anélkül, hogy kihasasodott vagy megtört volna, egyben maradt, amíg csak földet nem ért. A legnagyobb nyomás prizmájának alapvonala átlagban 10,77 lábnyi volt, vagyis egyezett a kísérletekkel és Prony elméletével, amely hasonló körülmények között 10,73-at ad meg.²⁰ A kísérletnél János főherceg is részt vett, több mérnök és mérnökkari tiszt társaságában.²¹

A Skót bástya már a fenti és hasonló kísérletek révén nyert eredmények és tapasztalatok felhasználásával épült fel. Az építkezésekkel természetesen igen sok rombolás is velejárt. Így pl. a védgátakat (ravellins) mind lebontották. A bontásokat robbantás útján eszközölték. Amikor a mérnökakadémia erődítéstani tanára, Hauser őrnagy erről értesült, felhívta Mártony őrnagy figyelmét egy új francia találmányra, amelynél a furt akna kútjában nem fejlődik fojtólég és oda azonnal, minden veszély nélkül be lehet hatolni. Addig ui. az aknához meggyújtásához ún. gyújtótömlőket (Zündwurst.) használtak. Ezek hosszú vászoncsövek voltak, puskaporral megtöltve. Amikor ezt a gyújtótömlőt meggyújtották, a puskapor csak lassan lobbant fel és az egész hosszú aknát ellepte fojtóléggel. A francia feltaláló gyutaccsal ellátott készüléket ajánlott. Mártony bizalmatlan volt az új eljárással szemben és akkor volt hajlandó a kísérletet ezzel végrehajtani, ha az udvari haditanács beleegyezését adja. Amikor a hozzájárulást megkapta, 1827. nov. 27-én megkezdte a kísérletet. Az előkészületeket már jó előre elvégezték és a robbantást délután 1/24-re tűzték ki. Az aknához vezető tárna alját végig égő fagyúgyertyákkal tüzdelték tele, hogy a fojtólég esetleges jelenlétét a gyertyák kialvása révén észlelhessék. Mártony ui. teljes-séggel meg volt győződve afelől, hogy a fojtólég itt is megjelenik. E robbantásnál csak néhány érdekelt szakember jelent meg, mint pl. Hauser őrnagy, Keresztessi kapitány (a mérnökakadémián a katonai rajz tanára), Reuter főhadnagy és Brzezina aknász-százados. Már csak néhány perc választotta el az akna robbantásától, amikor János főherceg küldönc útján Mártonyt magához kérte a bástyára és a robbantás felől érdeklődött. Mártony ismertette a főherceggel az eljárást; az engedélyezte a robbantást, s Mártony jelt adott az akna meggyújtására. Az akna tényleg azonnal robbant is. Óriási por- és füstfellegek szálltak a magasba, majd a felrobbantott anyag szépen visszahullt a robbantási tölcserbe. Ezt akarattal tervezték meg így, mivel kíváncsiak voltak arra, hogy a visszahulló anyag nem nyomja-e vissza a fojtóléget a tárnába. Amint a visszahulló anyag robaja is elült, Mártony a főhercegtől engedélyt kért a távozásra és sietett le a robbantás színhelyére. A bejáratnál meglepetten látta, hogy egyetlen tiszt sincs jelen. Ezek ui. az eredményt be sem várták, hanem azonnal a tárnába hatoltak. Mártony levetette kardját és a tisztok után sietett a tárnába, kiabálva, hogy forduljanak vissza. Ő maga sem sokáig haladhatott előre, mert látta, hogy a gyertyák lángjai egymás után kialszanak és a fojtólég

19. [Kőszeghi Mártony Károly:] Versuche über den Seitendruck der Erde, ausgeführt auf höchsten Befehl des Herrn General-Genie-Directors Erzherzog Johann, kaiserliche Hoheit, und verbunden mit einer theoretischen Abhandlung über diesen Gegenstand nach Coulomb und Francais, nebst einer Nachweisung älterer Versuche dieser Art von Carl Martony de Kőszegh. Major im. k. k. Ingenieurs-Corps. Wien, 1828.

20. Prony Gáspár francia mérnök. Coulomb elméletét igyekezett egyszerűsíteni, de tévedett, amikor a feladatot általában, vagyis olyan falaknál is megoldhatónak gondolta, amelyeknek belső oldala nem függőleges.

21. Tóth Ágoston feljegyzései nagybátyjáról.

szaga is megütötte az orrát. Visszafordult, de már kint alétan összerogyott. Amint újra magához tért, rögtön átlátta a szerencsétlenség egész nagyságát: a vigyázatlan tisztek oly mélyen hatoltak be a tárnába, hogy a fojtólég terjedése gyorsabb volt, mint azoknak visszafelé való menekülése és ott bent elájulva a fojtólégtől életüket veszítették.

Mártony által tervezett gázálarc. 1830.
(Tud. gyűjt. 1831.)

Most megkezdődött a mentés idegrázó munkája. Orvosokért, vízért, fáklyákért küldöttek. Közben egy bátor katona behatolt a tárnába, de sikertelenül tért vissza. Utána többen is megkísérelték a behatolást, míg végre Brzezina századost sikerült kihozniok. A többi tisztek mélyebben rekedtek bent a tárnában. A legénység közül is többen összeestek a tárnában és most ezeknek a kimentéséhez kellett látniok. Közülük is többen életüket veszítették. Egy utászkadét háromszor tett kísérletet a behatolásra, de végül is odaveszett. Reggel 4 órára sikerült kihozni az utolsó halottat is, Hauser őrnagyot. Ekkor már több vakmerő katona feküdt holtan a tárna bejárata előtt. Csupán Brzezina százados életét lehetett megmenteni. Mártony előtt három jóbarátja feküdt holtan. Mélyen le volt sujtva. A szerencsétlenül jártakat harmadnapra nagy katonai pompával kísérték utolsó útjukra, 3 kocsni a tiszteket, 2 a legénységet vitte. Áldozatul estek a könnyelmű hitnek, mert Hauser vakon bízott a sikerben, és így nem vártak addig, míg a gyertyalángokon észreveszik a fojtólég jelenlétét, hanem vakon behatoltak a tárnába. Mártony őrnagy az eset után ágyának dőlt, testileg-lelkileg megrázta a szomorú esemény. Bátor, önfeláldozó tettéért december 27-én kelt legmagasabb határozat értelmében elnyerte a legfelsőbb elismerést.

Még alig lábadozik, máris nekiül a munkának és megírja eddigi kísérleteinek eredményeit, és amint elhagyja a betegágyat, munkáját benyújtja János főhercegnek. A főherceg azt kitűnőnek találván állami költségen ki is nyomatta és 1828-ban a könyv Bécsben megjelent „Versuche über den Seitendruck der Erde” címen.¹⁹

Már betegágyán gondolkodott azon, hogy ilyesfajta szerencsétlenségeket el lehetne háritani azáltal, ha kellőleg megszerkesztett légzőkészülékkel rendelkeznének. Amint a földnyomás vizsgálatainak eredményét elméletileg is elkészítették, nyomban hozzáfogott, hogy olyan készüléket szerkesszen, amelynek segítségével minden veszély nélkül be lehet mégis hatolni a fojtó gázokkal telített helyiségekbe. Ily töprengések közepette érte az udvari haditanács felszólítása, hogy készítsen valamiféle mentőkészüléket hasonló szomorú esetek elkerülésére. Nem sok idő múlva a mérnökkari főhivatal pályázatot hirdetett (1830-ban) oly készülék szerkesztésére, amelynek segítségével rossz, mérgezett levegőjű helyiségben is veszélytelen közlekedés biztosítható. Mártony tehát megkezdett tervezését több-kevesebb megszakítással igen erélyesen folytatta, és amikor 1830-ban a mér-

nökkari főhivatal pályázati felhívása megjelent, munkájával voltaképpen már el is készült.

A készülék öntöttvas szelencéből állott, amelybe sűrített levegő került. Ezt a tartályt a háton kellett vinni és onnan két cső vezette be a friss levegőt abba a bőrből készült és üveg szemnyílásokkal ellátott álarcba, amely a fejet teljesen és légmentesen beborította. Hogy van-e még kellő mennyiségű jó levegő a tartályban, azt egy síp segítségével könnyen ellenőrizhette az álarc viselője, s ha a szelep már gyengén sípolt, akkor azonnal vissza kellett térni a szabad levegőre.

Elkészült szerkezetének rajzát és leírását benyújtotta a mérnökkari főigazgatóságához és az, 1830. október 11-én tartott általános vegyes vizsgálat alapján a készüléket elfogadta, elismerve, hogy a kívánt célnak tökéletesen megfelel. A kormány pedig elrendelte, hogy a készülék az árkász osztályok részére, továbbá a mérnökkari igazgatóságoknál, mint előírással szerelvény, beszereztesse. A készüléket a bécsi tűzoltóknál is rendszeresítették; ott is igen jól bevált. Kőszeghy Mártony Károly tehát ezzel a készülékével 130 évvel megelőzte a gázálarcot.²² (3. ábra)

1832. aug. 2-án Mártony elnyeri az alezredesi rangot. A térképfelvételi osztályhoz került Brixenbe. Itt a mai Franzensfeste helyét és környékét szintvonalas ábrázolású modorban feltérképezte, mert Brixen és Mühlbach között erődítési munkálatokat kellett vezetnie (4. ábra). A mühlbachi szorosnál az erődítéseket hamarosan befejezte és utána, 1833. febr. 8-án Scholl tábornagy főfelügyelete alatt megkezdte a fontos franzensfestei erőd építését. (A mühlbachi erődmunkálatainak befejeztekor újra legfelsőbb elismerésben részesült.) Az erőd építése igen hosszú ideig tartott, azonban 5 év alatt mégis teljesen elkészült. Mártonyt 1838. júl. 1-vel ezredessé léptették elő. Augusztus havában I. Ferenc meglátogatta az új erődöt és 18-án felavatta, mikor is Mártonyi megkapta a Lipót rend lovagkeresztjét. A még hátralévő kisebb munkálatok folyamán, melyek 1839 tavaszáig tartottak, Mártony ott maradt erődje mellett és irányította az építkezéseket. Március havában visszahelyezték Bécsbe a mérnökkari főigazgatóságához, de már áprilisban János főherceg kívánságára kinevezték az aknászkar parancsnokává. Így került Hainburgba, Magyarország közvetlen szomszédságába. Ekkor igen gyakran átrándul Pozsonyba és élvezi régi hazáját. Ez idő alatt nagyobb figyelmet szentel a magyar politikai életnek, mely akkoriban eléggé viharos volt. „Magyarjaink tudják, hogy mit akarnak és ezért célt érnek” — mondogatta igen gyakran.

Hainburgban, ahol 1845-ig szolgált, igen sok kísérletet végzett az aknarobbantásokkal, különféle anyagú földben. Kikísérletezte a francia sziklarobbantást is, ami az első ilyen nemű kísérlet volt Ausztriában.

1845. szept. 19-én tábornokká léptették elő és egyben Brunnbe helyezték, ahol átvette a Morvaország és Szilézia feletti erődítési parancsnokságát. Itt éri nagy gyászát: elveszíti hitvesét, akivel 39 évig élt boldog házasságban. (1847. márc. 23.)

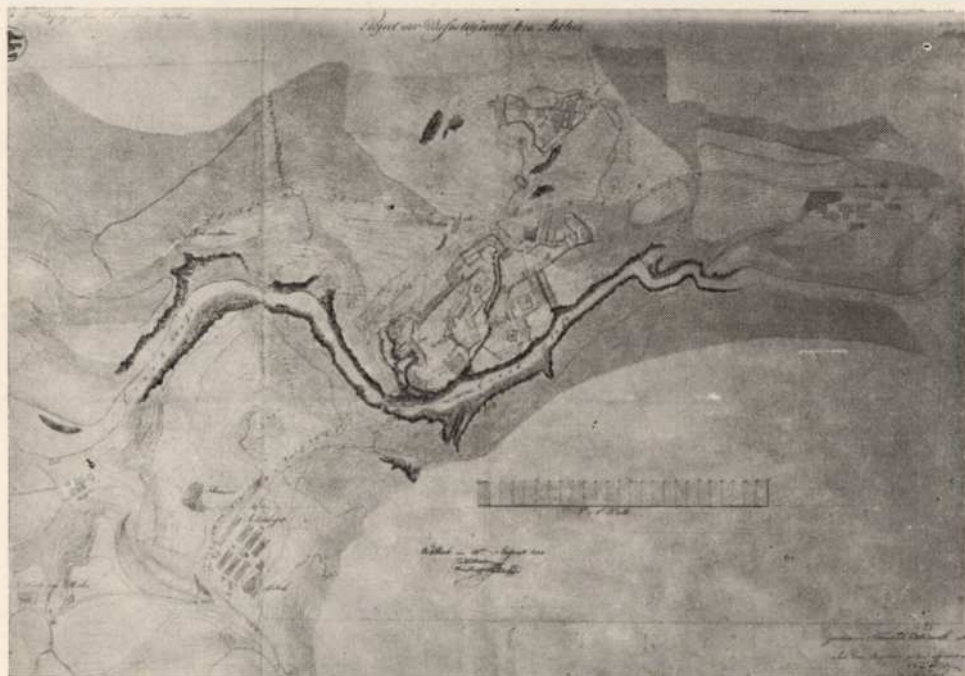
---

22. Nemzeti vagy Hazai Vándor 1832. (Szerk. Károlyi István) II. évf. 30–32. o. — Ld. még Magyary-Kossa Gyula: A gázálarc magyar őse. Pesti Hírlap Vasárnapja. 1937. 59. évf. 6. sz. 15. old. — Továbbá: „Egy újonnan felfedezett életmentő készülékről, mely által a fojtó levegővel teli üregekbe veszély nélkül bemehetni.” Tudományos Gyűjtemény 1831-es évf. IV. kötet, 1 képpel.

1847. december hó 21-én a Magyar Tudományos Akadémia Gyöngyi Sándor, Vállas Antal és Kiss Károly ajánlására külföldi tagnak választja meg és erről levélileg értesítik. Mártony örömmel vette tudomásul megválasztását és már székfoglaló előadásával is foglalkozott, de a beállott politikai zavarok ennek megtartásában megakadályozták.

1848. június 13-án kinevezték a pétervárad-i erőd parancsnokává. Éppen utazni készült Brünnből új állomáshelyére és poggyászát csomagolta július 21-én, amikor bőröndjeire való lehajlás közben rögtöni halált okozó szélütés érte.

Végigtekintve munkás életét, büszkeséggel látjuk benne a magyar alkotó-erő megnyilatkozásait. Találmányai és munkái egytől egyig nagy jelentőségűek és mindegyikkel az emberiség javát kívánta szolgálni. Magyar volt és nekünk magyaroknak kötelességünk néki emléket állítani, emléket, mint magyarnak és mint nagy tudósnek egyaránt.²³

Mártony Károly szintvonalas térképe Brixen környékéről, 1833.

23. A Kőszegi Mártony családról szép beható cikk jelent meg Jáky Józseftől a Vízügyi Közleményekben. 1939. II. köt. 389. o. — Rövid német nyelvű életrajza megvan a bécsi Kriegsarchivban. Ennek gépelt szövege a soproni Liszt Múzeumban. Címe: Biographie des k. k. Generalmajor Karl Richard Martony von Kőszegh, zusammengestellt nach den Akten des Hofkriegsrates und des Geniehauptamtes. Wien, am 20. Oktober 1887. — Rövid életrajzi adatok Szinnyei „Magyar írók” c. gyűjteményes munkájában is találhatóak.

Gruber József soproni tanító (1828—1878) naplói

Írta: Dávidházy István

Gruber József soproni tanító neve tudomásom szerint kétszer fordult elő eddig a helytörténeti irodalomban.^{1 2} Ezek a Gruber működésének egy-egy részletével foglalkozó tanulmányok indítottak arra, hogy hű képet próbáljak rajzolni a soproni múlt ezen életében félreismert és mellőzött, halála után pedig elfelejtett alakjáról.

A levéltári és anyakönyvi kutatások alapján következő adatok állnak rendelkezésünkre. Gruber 1828. február 8-án született Sárvárott, egy több generáción át ott élő timárcsaládból. Apját, aki 1840-ben elszegényedve halt meg, szintén Gruber Józsefnek hívták. Anyja neve Scheffer Magdolna volt.³ Gruberné még férje életében fiával visszaköltözött szülővárosába, Sopronba,² ahol a Scheffer család a 17. század óta posztósmesterséget folytatott.⁴ Gruber itt 1839-ben a líceum növendéke lett és az maradt 1850-ig. Közben tanulmányait félbeszakítva, 1848–49-ben báró Scotti őrnagy gyermekei mellett nevelői állást töltött be. 1850-ben útlevelet kért és kapott, hogy tanulmányait a bécsi K. K. Protestantische Theologische Lehranstaltban folytathassa. A Soproni Állami Levéltárban őrzött útlevélkérvény és a hozzá csatolt iratok⁵ szerint Grubert a hatóság politikailag megbízhatónak tartotta:

„Während der Wirren im Jahre 1848—49 hat er sich der Erziehung der Baron Scottischen gewidmet, folglich an den politischen Bewegungen keinen Antheil genommen.”

Megtudjuk továbbá, hogy Gruber anyja szegény özvegyasszony, aki kézi-munkázásból él, nagybátyjától, Gruber János György pinkafői tímármestertől örökölt 1691 forint 4 krajcárnyi tőkéjének kamatai nem fedezik szükségleteit. Bécs után Gruber a jénai egyetemen folytatta tanulmányait, de nem szentelték lelkészé, mert már 1853-ban anyja és a soproni evangélikus egyház a tanítói állás elnyeréséhez szükséges politikai megbízhatósági bizonyítványt kért számára a városi tanácstól.⁶ Ezt az állást töltötte be Gruber 1878. december 30-án bekövetkezett haláláig.⁷ Irodalmi működésének Szinnyei által nyilvántartott részét Csatkai Endre, néprajzi munkásságát Karl M. Klier ismertette.^{2 1} Tudjuk azt is, hogy Révész Imre számára 1852-ben összeállította az 1550-től 1850-ig

1. Klier, Karl M.: Kinderspiele, Reime, Lieder nach Aufzeichnungen von Joseph Gruber (Oedenburg) um 1860. Bgd. Heimatblätter 1954. 34. o.

2. Csatkai Endre: Állítólagos Petőfi forradalmi vers soproni diákok versgyűjteményében. SSz. 1959. 144. o.

3. Martos Ödön sárvári ev. lelkész szíves közlése.

4. A soproni posztóscéh által 1681-től 1851-ig vezetett és birtokomban levő „Buch der Lehrjungen und Ausgelehrnten” alapján.

5. S. Á. L. Lad. XIV. fasc. 12455.

6. S. Á. L. Lad. XIV. fasc. 13058.

7. Soproni evangélikus egyház 1878-as halotti anyakönyve.

Jénában tanult magyarok és erdélyiek névsorát, aki azt a Történelmi Tár 1852-es évfolyamában tette közzé.⁸

Ennyi az, amit az ismertetett források alapján Gruberről megtudnom sikerült. Tudtam azonban, hogy a háznak a padlásán, amelyben gyermekkoromat töltöttem, van egy könyvekkel teli láda és azt is hallottam, hogy a könyvek nagy része Gruber hagyatékából való. Amikor a könyvek katalogizálásának nekiláttam, nagy örömmel tapasztaltam, hogy nem mindennapi érték hevert háborítatlanul nyolcvan évig a padláson. A láda 225 kötet könyvet és 18 Gruber által kézzel írt kötetet tartalmazott. A könyvek megjelenési idejük szerint 1686-tól a 19. század végéig, tárgykörük szerint teológiai, történelmi, életrajzi, politikai-közgazdasági, természettudományi, pedagógiai művekre, valamint folyóiratokra, tankönyvekre és katalógusokra oszlanak. Közülük legértékesebb P. C. B. Han-nak valószínűleg Münchenben, 1686-ban megjelent háromrészes, metszetekkel illusztrált magyar tárgyú műve. Az első rész, amelynek címe, valamint 1–10, és 15–16. oldala hiányzik, Magyarország őslakóival, a magyar őstörténettel Géza fejedelemig bezárólag, Magyarország földrajzával, hadügyi és politikai állapotával foglalkozik. A második rész a magyar királyokat tárgyalja és a következő címet viseli: „Kurze doch ausführliche Chronologisch-Historische Erzählung aller Christlichen Könige in Hungarn, deren an der Zahl von Stephano dem Ersten bis auf jetzt regierenden Leopoldum, inclusive 45 naccheinder regieret haben vornehmste Gross Thaten Absterben und Nach-Ruhm betreffend.” A harmadik rész címe nem kevésbé terjedős: „Anhang Oder Erzählung Sonder – und wunderbarer Hungarischer Kron – Geschichte; wie nemlich solche für heilig gehaltene Königliche Kron von Rom nach Hungarn gesandt worden. Was sich dann auch ferner von einer Zeit zur andern Meld-Merk – und Wunder-Würdiges damit ereignet und zugetragen hat.”

A könyv, amely valószínűleg a felszabadító háborúk során Magyarország iránt megnyilvánuló érdeklődés hatására íródott, helytörténetileg annyiban érdekes, hogy a város Thököly előtt való meghódolását és az azzal összefüggő eseményeket a Csányi-féle krónikától némileg eltérőleg adja elő.

Gruber eddig ismert egyetlen könyvalakban megjelent műve, a „Die Pädagogik des Kindergartens und der Bewahranstalt. Kritisch-practisch dargestellt. Berlin, 1869.” több példányban volt a ládában fellelhető. A korát megelőző szociális és pedagógiai elveket valló könyv ismertetése és méltatása szakértő pedagógus tollára vár. A szerző jellemzésére csupán a következő idézetet ragadom ki:

„Aehnlich diesem Spiele ist das unter dem Namen: „Jud, Jud ich steh auf deiner Statt.” Zur Vermeidung alles nationalen Haders spiele man den Wassermann” (16. o.)

Az a tény, hogy az általam megtalált könyvek közül a többkötetes művek hiányosak és a pedagógiai munkák száma, Gruber széleskörű pedagógiai olvasottságához viszonyítva csekély, arra enged következtetni, hogy Gruber hagyatékának felosztását szakértelem nélkül, darabszámra végezték.

A kéziratok sorában az első egy keménytáblás 11×18 cm nagyságú, 214 számozott oldalt tartalmazó könyvecske, amely a következő címet viseli: „Gedichte des Joseph Gruber. Als Syntaxist wurden sie gedichtet.” Az 1844–45-ben íródott versek jórésze valószínűleg megrendelésre készült alkalmi felköszöntővers, amelyek közül az érzés őszinteségét tekintve messze kiemelkednek

8. Pröhle Jenő szíves közlése.

a „Zum Namensfeste meiner geliebten Mutter” cím alatt összefoglalt ciklus költeményei. Ezek egyikéből való a következő idézet:

Da mögen fast all Freunde und Verwandte
In ihrem Gold und Glanz herumtreiben
Ich neid sie nicht, nur unsre treuen Bande
Solln viele Jahre unauflöslich bleiben.

Ez a pár sor is mutatja, hogy már a tizenhatéves Gruber is kívülállónak érezte magát a kispolgári jólét különböző fokain elhelyezkedő soproni ismerősei és rokonai körén. Később — mint látni fogjuk —, amikor rájön arra, hogy kimagasló műveltsége ellenére sem erkölcsi, sem anyagi siker nem jut osztályrészéül, gyűlölni fogja környezetét, amely élete végéig nem látott benne egyebet jó módú polgárok elszegényedett és izgága rokonánál.

Időrendben a versek után egy vaskosabb kötet következik, amelynek címlapján kalligrafikus írással ez olvasható: „Telemach kalandjai. Francziából fordítja Gruber József. Január 11-kén 1849.” Az elég jó magyarsággal írt fordítás 543 oldalra terjed.

Mint az előzőekben említettem, Gruber 1852-ben a jénai egyetemre kerül. Ennek írásbeli nyoma öt vaskos kötet teológiai jegyzet Rückert, Hase és Schwarz professzorok előadásairól és a „Neuer Schreibe = Almanach für den Grossherzogthum Sachsen—Weimar—Eisenach auf das Schaltjahr 1852.” lapjaira írt naplószerű bejegyzések, amelyekből egy párat közlök. A megérkezésről így ír Gruber:

„Ma jöttem Unger barátommal Lipsceből Jenába, óhajtasaink helyére. Roth meg Palcsó eleibénk jöttek.” (1852. IV. 20.)

Tanulmányairól:

„Ma bevégezé Hase az újkor egyházi történetét. Előadása jeles, mondanám elbájolónak. Azért végzé olly korán, mivel Olaszhonba fog utazni. (1852. VIII. 14.)”

„Heute hielt ich Katechese im Katech. Seminar über 1. Mos. 27. u. Isaaks Segen. ... Das Urtheil von Dr. Schwarz fiel im Ganzen günstig aus.” (1852. XII. 11.)

A tanulmányok mellett a társaséletre is marad idő. A Jenába került diák a környékbeli evangélikus papi családokhoz lesz bejáratos, diáktársaival kisebb-nagyobb kirándulásokat tesz, bálókba jár.

„Ma el voltunk hiva Cunitzba. ... A papnál játszottunk mindenfélét. Zálogjáték. Kevés csók. Ejjfélkor Jenába megérkezénk.” (52. XI. 20.)

„Este álarcos bálba mentem, melly a német-ház című fogadóban tartatott. ... Bertha is ott volt. Igen jól mulattam, sokkal jobban mint a rózsabálban. Berthával sokat táncoltam s mulattam. 4-kor reggel haza mentünk. Bertha édes kedves lányom!” (1853. II. 17.)

„Pünkösd első ünnepe. Reggel elmentünk 8-kor mi 4 magyarok (Unger, Torkos, Holbok, Gruber) és két anhalti fiú, mind a 6 theológus, Lichtenhainba.” (1853. V. 15.)

Grubert mint említettük a Bach-rendszer hatóságai politikailag megbízhatónak tartották. Kérdés, nem változtatták volna-e meg véleményüket, ha a következő sorok szemük elé kerülnek:

„Károl Frigyes weimari herceg 35 éves uralkodási ünnepélye. Sok fény, kevés értelem.” (1853. VI. 15.)

A szegény özvegy fia nem tanulhatott tovább. Ott kell hagynia Jenát, az egyetemet, az ismerősöket:

„Knabel őrnagy ural elmentem Dornburgba; ott találtuk a Camburgiakat. Beszélgettem sokat Paulinával. Én levert valék. Hogyne! Talán sohse látom őket az életben.” (1853. VIII. 21.)

A hazafelé vezető út, amely 1853. VIII. 27-én vette kezdetét, Hallén, Lipszén, Drezdán át vezet, ahol a naplóban többször említett Holbok és Thiering nevű

barátainál szállt meg Gruber. Az osztrák rendőrállam, amely mindenkit és mindent, ami külföldről jött, gyanakodva fogadott, Grubernak sem késett megmutatni, hogy milyen országba érkezett:

„Reggel 6-kor el Lipsceből. 10-kor Dresdában várás 2-őig. Azalatt ballagtam. Aztán el Bodenbachig (határállomás, ma Podmokly C. S. R.) Átvizsgálás. Prágában 1/2 10-kor este. 2-dik átvizsgálás. Egy madárkereskedővel betértem a 3 Karpfenba.” (1853. IX. 2.)

Az utolsó bejegyzés Bécsben keit:

„2/4 7-kor megérkezénk Bécsbe. Oedenburg nevű fogadóba. 9 után felkerestem T. Délután séta vele s gyermekével Dornbachba. 7-kor haza.” (1853. IX. 4.)

A kéziratok sorát 11 darab 11×18 cm-es könyvecske zárja be, amelyeket szerzőjük, a tanítónak lett teológus tanévről tanévre vezetett és amelyekbe kezdetben csak óravázlatait, később az iskolával, saját és környezete életével összefüggő eseményekről alkotott — sok esetben lesújtó és elkeseredett hangú — véleményét jegyezte fel. Az alábbiakban az egyes kötetekből közlök részleteket, amelyek alkalmasak arra, hogy az olvasó képet alkothasson magának szerzőjükről és azokról a helytörténetileg még kellőképp fel nem tárt évekről, amelyekben a naplók íródtak.

1853—54. A kötet öt részre oszlik. Az egyes részek a vallástanítás, német beszéd- és értelemgyakorlat és a magyar nyelv óravázlatai, a megoldandó házi-feladatok és a könyv nélkül megtanulandó versek és mondások. Feltűnő, hogy a számtani oktatás nyoma csak a házi feladatokban található. Magyar nyelv-oktatás az év folyamán 32 esetben volt, az ehhez szükséges Erdélyi-féle fali olvasótáblákat Gruber saját költségén szerezte meg. Az év végén Gruber megállapítja, hogy sokat és becsületesen dolgozott, az eredmények felől azonban kétségei vannak és ennek okát a következőkben látja:

„Hätte ich nur eine Klasse zu unterrichten gehabt, dann würde ich mehr geleistet haben. Allein bei der herrschenden Unordnung im Schulbesuche, bei den verschiedenen Altersstufen, denn ich habe Kinder vom 6—11 Jahre, da kann der redlichste Fleiss keine glänzende Resultat liefern.” (1854. VI. 9.)

1854—55. Az előző évi kötettel szemben változás a beosztásban mutatkozik, amennyiben az óravázlatok nem tantárgyanként, hanem tanítási napokra osztva találhatóak. Az évvégi vizsgáról szóló beszámolóban találkozunk először a leki-csinylő „Pfaff” szóval, amellyel Gruber későbbi naplóiban egyházi előjárói közül legtöbbet illetni szokott:

„Dem gnädigen Herrn Inspektor gefällt überhaupt nichts von alledem, was ich lehre und wie ich lehre Ich hasse den Pfaffen, das hat er vielleicht schon in meinen Mienen gelesen, darum kann er mich nicht leiden.” (1855. VII. 15.)

1855—56. Ez a kötet a tanulmányi évet megnyitó bevezetéssel és az egyes óravázlatok közé esetenként beiktatott „Schulchronik” című feljegyzésekkel bővült. Az alábbi két idézet meggyőzően tükrözi Gruber haladó, humanista felfogását:

„Ruhe darf der Lehrer nie. Welcher ruhet, bleibt zurück, macht also keinen Fortschritt.” (1855. IX. 1.)

„Ich muss hier eine Erfahrung aufzeichnen, welche wert ist näher erwogen zu werden. Man spricht hier gewöhnlich von den Kindern der Hauer und Ochsenbürger als ob sie roh und ungesittet wären. Das ist ein Vorurtheil, welches ich in seiner Nichtigkeit und Niederträchtigkeit zu Schande machen will.” (1856. III. 3.)

1856—57. Helytörténetileg említésre méltó feljegyzés kettő akad ebben a kötetben. Az egyikből megtudjuk, hogy a soproni szüret a filoxéra pusztítása előtti időkben a mai időpontnál kb. három-négy héttel későbbre esett. A szüret alatt a tanítás szünetelt. (1856. X. 24.) A másik feljegyzés a Halász utcai evangélikus árvaház és iskola alapításáról szól. (1857. IV. 20.)

1857—58. Először ebben a kötetben találunk feljegyzést a később rendszeré vált iskolai kirándulásokról, amelyek az Edlerbrunnen nevű kúthoz vezetnek. Külön érdekessége a kirándulásról szóló leírásnak, hogy az iskolásgyermek által játszott játékok felsorolását is magában foglalja. Ebben a kötetben találjuk a már említett árvaház és iskola alapkötetétételéről szóló beszámolót is. (1858. VII. 1.)

1858—59. Ez a kötet az előzőkkel szemben egyes tanulók szépírási és fogalmazási gyakorlatait is magában foglalja. A szüretéről szóló leírásban az ebben az időben használt eszközök neveit (pl. Schaffel, Tretschlaff, Mostler, Bodding) olvashatjuk. (1858. XI. 4.)

1859—60. Ettől az iskolaévtől kezdve Gruber már feleslegesnek tartja tapasztalataira való hivatkozással a tanmenet naponkénti lerögzítését. Naplójában rövid dolgozatok formájában az iskolai életéről és egyéb őt érdeklő eseményekről számolt be.

Nagy helyet foglal el ebben a kötetben a protestánsok vallásgyakorlatát szabályozó 1859-es császári pátens. Gruber haladó felfogása egyeses következményeként a pátens ellensége volt, aminek nemcsak naplója lapjain, hanem a sajtóban is kifejezést adott. Erről a „81. Die Zurücknahme des Patentes vom 1. Sept. 1859. am 15. Mai 1860.” című dolgozatában a következőket olvashatjuk:

„Im engeren Vaterlande war die Presse ziemlich eingeschränkt, darum haben wohl die meisten, welche gegen das Patent zu Felde zogen, ausländischen Blättern ihre Aufsätze mitgetheilt. Ich war gleich von Anfang an gegen das Patent, und sendete schon am 15. Sept. 1859. einen kurzen Artikel ein der Allg. Deutschen Lehrerzeitung.”

Az egységes osztrák tankönyvek használatának elrendelése felett érzett elkeseredésének azonban már csak naplójában mer hangot adni. E tárgyban írt dolgozatát a Szózat szavaival fejezi be:

„Es muss einmal anders werden. Még jőni fog egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán.”

1860. Széchenyi halálának éve. Gruber a temetésen (április 10.) személyesen is részt vett és a temetésről cikket írt a bécsi Wanderer című lap számára. Egy később közbeszúrt megjegyzésből megtudjuk, hogy a lap a cikket nem közölte, amin nem is lehet csodálkozni, mert a cikk hangja a bécsi cenzorok számára elviselhetetlen lehetett. Befejező mondata így szól:

„O Geist des grossen Mannes walte stets in unserer Mitte, beseelige, stärke, erhebe uns.”

1860—61. A napló lapjait ebben az évben szinte kizárólag Pálffy József „Utasítás az evangélikus népiskolatanítók számára” című művének bírálata tölti meg.⁹ Gruber Pálffy pedagógiai felfogásának elkeseredett ellenfele volt, ami a bevezető tanulmány címéből is kitűnik: „5. Miserables Futter.” A 8. számú dolgozatról (Einiges über die ungarische pädagogische Literatur) kiderül, hogy Gruber tudatában volt munkája fontosságának és jelentőségének, amikor

9. Pálffy József a soproni evang. tanítóképző első igazgatója volt. Lásd Rozsondai Károly: Képek a soproni tanítóképző történetéből. SSz. 1958. 193. o.

a jeni egyetlen anyakönyveiből az ott tanult magyarok neveit kijegyezte egy olyan korban, amelyben az uralkodó rendszer Magyarország önálló állami léte megszűntetésének egyik fő okául kulturális elmaradottságunkat jelölte meg.

„Und doch hat die Augsb. Allg. Ztg. sich die Freiheit genommen zu behaupten, Ungarn besuchen nur spärlich die deutschen Universitäten, stellte aber dagegen die Engländer uns als Muster hin, welche häufig nach Deutschlands Universitäten zögen. Solls Einer nur versuchen und schreibe die Namen der Engländer und der Ungarn aus den deutschen Universitätsmatrikeln heraus, und es werden auf 5 Engländern immer 100 Ungarn kommen. Aber die Allg. erlaubt sich von jeher an den Ungarn zu mäkeln und unbegründete Beschuldigungen gegen uns za schleudern. ...Ich behaupte darum, die deutsche Universitätsmatrikeln enthalten einen nicht unbedeutenden Beitrag zur Kulturgeschichte Ungarns in den vielen tausend Namen ungarischer Studenten und in den, was sich an diese Namen knüpft.”

1861–62. Miután Gruber előző évi naplójában Pálffy utasításának szinte egyetlen fejezete mellett sem ment el bírálat nélkül, figyelme ebben az évben újra változatosabb tárgyak felé fordul. Érdekes adatokat tudunk meg a magyar nyelvnek a korabeli Sopronban elfoglalt helyzetéről, Grubernek a nyelvkérdésben vallott álláspontjáról, valamint Gruber irodalmi működéséről. A „19. Privatstunden” című dolgozatban ezeket olvassuk:

„Sprachstunden in der ungarischen und deutschen Sprache gab ich mehrere. 1853/54 dem Herrn Geczó, einem Székely aus Siebenbürgen in der deutschen Sprache. Es war damals noch die Zeit, wo man es kaum wagte, öffentlich ungarisch zu sprechen.”

Majd később:

„Jeder Geschäftsmann der Geschäfte machen will, muss sich die ungarische Sprache aneignet haben. Denn noch immer gilt der Spruch:

Wie Glücklich ist der deutsche Mann

Der mit dem Ungarn ungrisch kann.

Und fürwahr! in Ungarn soll sich jeder die süsse ungarische Sprache aneignen. Denn die ungarische Sprache wird im Vergleich mit den übrigen Sprachen von den meisten gesprochen. Der Ungar ist aber viel toleranter als jede andere Nation, denn unbelächelt lässt er die Fehler, welche die machen, die seine Sprache nur noch unvollkommen sprechen; der Ungar lernt aber auch alle andere Sprachen Ungarns ohne Zwang.”

A hatvanas évek elején jelentkező nemzeti fellendülés Sopronban sem maradt hatás nélkül. Az „Ueber sog. internationale Schulen. Die ungarische Sprache in unsern Bürgerschulen” című dolgozatában Gruber beszámol arról, hogy a magyar nyelvi oktatás az elemi iskolában régtől fogva heti két órára terjed, a magyar nyelv elsajátítását főleg az ún. cseregyerekek intézmény biztosítja. Megemlíti, hogy egy magyarul törve beszélő presbitériumi tag javasolta az elemi iskolai magyar órák számának emelését és megírja, hogy újabban terjedőben van az a szokás, hogy a magyar nyelvet alig-alig beszélő szülők gyermekeikkel csak magyarul beszélnek, melléjük magyar gyermekleányt fogadnak. A dolgozat első részéből való alábbi idézet magáért beszél:

„Verschiedene Völker können und sollen neben einander friedlich wohnen, mit einander in Verkehr treten, sich gegenseitig fördern...”

A Sopronban Romwalter Károly nyomdász által kiadott és Friedenreich András ügyvéd által szerkesztett Harmonia című újság 1862. április 6-i száma Gruber „Vorschlag zur Errichtung von Arbeitsschulen” című dolgozatát közli. A cikk megjelenéséről Gruber megemlékezik naplójában, beszámol máshol megjelent munkáiról, kíméletlen hangon támadja egyházi előljáróit, akiket maradi teológiai és pedagógiai nézeteik miatt megvet, hangot adva ugyanakkor törhetetlen szabadságszeretetének.

„Darum werde ich nach Kräften der Tagespresse meine schwachen Kräfte leihen. In der Allg. Deutschen Lehrerzeitung wurden schon 7 längere Aufsätze von mir herausgegeben und ich weiss es bestimmt, dass jeder manchen Lehrer zu freieren Gedanken erhob. Die hiesigen Pfaffen scheinen zwar meine Aufsätze zu ignorieren, allein sie bekommen sie doch zu lesen und das genügt mir. In ihnen werden sie zwar keine freien Gedanken anregen, denn sie sind hermetisch verschlossen gegen jegliche freie Bewegung des Geistes, obwohl Kolbenheyer im Jahre 1848 als Märtyrer der Freiheit längere Zeit im Gefängnisse schmachtete, — aber sehen werden sie doch, dass ich von freien Gedanken erfüllt dieselbe auch laut zu verkünden mich unterfange; sehen werden sie, wenn sie auch nur von wenigen Strahlen des Geisteslichtes beleuchtet werden, dass ich nur der Freiheit huldigen will, nie aber der Knechtschaft; welche die Zionswächter so gern verbreiten möchten auf der Erdenrunde. ... Ihr wollt euch dann auch noch in Schulsachen mischen. In der Schule herrscht Freiheit, denn die kleinen werden zur Freiheit erzogen, und sollen die schändliche Knechtschaft von Herzen hassen lernen.“

1862—63. Az évek múlásával egyre inkább bővül Gruber pedagógiai írói tevékenysége. Írói munkásságának célját következőképpen határozza meg (4. Geschichtspädagogische aus Ungarn, 1863. I. 28.):

„Mir genügt das Bewusstsein meines Vaterlandes Ehre zu retten in der Vergangenheit. Nur dem Vaterlande will ich meine Kräfte weihen, auf Menschengunst werde ich nie zählen.“

Először történik meg ebben az évben, hogy Gruber a nyári szünetekben végzett tevékenységéről is beszámolt. Ezt „33. Die Ferien“ című dolgozatában teszi, amelyben leírja, hogy az 1854., 55., 56., 57. és 58-as években nyári szabadságát szeretett hazájában tett utazásokkal töltötte és ez idő alatt külön naplót vezetett. Sajnos ez a napló eddig még nem került elő. Az 1863. évben a Laxenburg melletti Zwölfaxing kastélyban elhelyezett és dr. J. Georgens és Jeanne Marie Gayette által vezetett gyógypedagógiai intézetben Gruber mint hittanár működött a szünet alatt. Lelkesedéssel írja le élményeit a gyógypedagógiai oktatásban szerzett tapasztalatait. Különösen az tölti el örömmel, hogy szellemileg magasrendű környezetben abban az elismerésben részesíti, amit otthon élete végéig nem kapott meg.

„Wenn man in einem solchen hochgebildeten Kreise bewegen kann, wie der Levana-Kreis ist, da wird man geistig angeregt, man wird aufgelegt zu produzieren, ohne sich produzieren zu wollen, man fühlt sich so innig selig und froh, dass man zu sprechen versucht wird: Hier lasset mich eine Hütte bauen.“

A Zwölfaxingban töltött negyven nap alatt Gruber öt cikket írt a dr. Georgens által szerkesztett „Der Sozial—Pädagogische Arbeiter“ című pedagógiai szaklap számára, köztük a K. M. Klier által ismertetett Die Spiele der Kinder in Ödenburg címűt.¹ A kapcsolatot Georgens és Gruber között minden valószínűség szerint továbbra is fennmaradt, erre vall az a tény, hogy Gruber könyve egy Georgens-el is összeköttetésben álló kiadónál jelent meg.

1863—64. Hiányzik.

1864—65. Az evangélikus egyházközség presbitériuma 1864. IX. 17-én tartott ülésén elhatározta, hogy az eddig kizárólag lelkészek által gyakorolt iskolafelügyeletbe világi személyeket is bevon. Gruber, aki vallásos meggyőződése ellenére az egyház és iskola szétválasztását pedagógiai szükségszerűségnek tartotta, örömmel üdvözli ezt a határozatot:

„Dieser Beschluss des Presbyteriums bezeichnet in der That einen Fortschritt. Wenn auch das Presbyterium diesen Beschluss einfach aus dem Grunde fasste um die Lehrer zu inspizieren, weil sie den Geistlichen den Rücken zeigen, so sagte man; — so hat es doch unbewusst dem Zeitgeiste gehuldigt, um der Geistlichkeit nicht das ausschliessliche Recht der Inspektion zu lassen. ... Die ganze Welt schreit nach Emanzipation der Schule von der Kirche; jene will von dieser nicht mehr bevormundet sein.“

A naplók további kötetének hollétérol nincs tudomásom. Ha feltételezzük, hogy Gruber 1878-ban bekövetkezett haláláig írta naplóját, az 1863–64-es kötetel együtt tizenegy kötet hiányzik, azonban a meglevő anyag is, amelyből a teljesség minden igénye nélkül, inkább az érdeklődés felkeltése és Gruber emlékének megbecsülése céljából idézett adatok és szemelvények valók, olyan gazdag nevelési és helytörténeti vonatkozásokban, hogy a behatóbb tanulmányozást feltétlenül megérdemli.

Ha ezelőtt száz évvel igaz volt is az, amit Gruber saját irodalmi munkálkodásáról a következőképpen fogalmazott meg:

„Der pädagogische Schriftsteller arbeitet weder für Ruhm, noch für Ehre, noch für irdische Güter.“

— akkor az utókor kötelessége, hogy egy minden korban ritka, eszméihez és elveihez haláláig töretlenül ragaszkodó ember emléke számára megadja azt a megbecsülést, amit pénzes zsákokon túl nem látó kora megtagadott tőle.¹⁰

Dávidházy, Stefan: Die Tagebücher des Joseph Gruber (1828–1878.), Volksschullehrer in Ödenburg.

Der Name des von seinen Zeitgenossen nicht genug geschätzten und von der Nachwelt fast völlig vergessenen Joseph Gruber ist in der lokalhistorischen Literatur bisher zweimal aufgetaucht. Sowohl in der Veröffentlichung von K. M. Klier als auch in der von A. Csatai wurde betont, dass unsere Kenntnisse über Grubers Leben und Wirken nicht ausreichend sind. Verf. stellt als Einleitung seines Aufsatzes die teils von Csatai stammenden und teils von ihm erforschten Angaben über Gruber zusammen und geht dann auf die Beschreibung des von ihm aufgefundenen, aus achtzehn Bänden bestehenden handschriftlichen Nachlasses von Gruber über. Unter den Handschriften befinden sich Tagebücher von 1852–1865, welche reiches lokal – und erziehungsgeschichtliches Material für den Forscher darbieten. Der Verfasser versucht dieses durch ausgewählte Zitate zu beweisen, welche auch dazu geeignet sind, den Leser mit dem für Freiheit und Fortschritt aufgeschlossenen Wesen Grubers bekanntzumachen. Eine Zusammenstellung der Titel der einzelnen Aufsätze aus den vorhandenen Tagebüchern ist im Archiv des Franz Liszt Museums zu Ödenburg einzusehen.

Gruber József
arcképe

HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Sopron várostörténeti kutatása*

1. Sopron várostörténeti kutatásának jellegét forrásanyaga szabja meg: a XV. század elejétől napjainkig, tehát több mint öt és fél száz évre olyan sokrétű és összefüggő forrásanyag áll rendelkezésre, hogy a várostörténeti kutatás a helytörténetírás keretében is folytatható. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy az utolsó 560 évre nélkülözhetjük az összehasonlító várostörténeti irodalom eredményeit, de erre az időre nézve a várostörténeti adatok tudományos szintű feltárásával a helytörténetírás egy-maga is igen jelentős munkát végezhet. Az ezt megelőző időből a XII. század közepétől, tehát újabb 250 évre van a városra vonatkozó írásbeli forrásunk: e források, nagyobbrészt oklevelek, ha időrendben — különösen a XIV. századra nézve —, elég sűrűn követik is egymást, keletkezésük körülményeit illetően többnyire nem függenek össze egymással, szórványosoknak tekinthetők. Ezeknek feldolgozása nem történhet meg az összehasonlító várostörténet, az egész polgárság kutatása nélkül, nem is beszélve arról, ha még régebbre, a XII. század közepét megelőző időkre akarunk visszazárni. A kétféle írásos forráscsoport között Sopronban az 1379. évi házösszeírás („telekkönyv”) képezi az átmenetet: egyrészt időben előre az 1420 tájától kezdve fennmaradt s ugyancsak a házak sorrendjében készült adó- és dézsmajegyzékekhez, másrészt az időben visszafelé egyre szórványosabbá váló okleveles adatokhoz. Ha a XV. és a XVI. századi, részben még kiadatlan forrásanyag segítségével egyszer majd sikerül megnyugtatóan értelmezni az 1379. évi házösszeírás adatait, megrajzolhatjuk Sopron bel- és külvárosának 1379. évi térképét, mégpedig sokkal nagyobb pontossággal, mint amilyennel a legrégibb, 1597. és 1622. évi belvárosi térképek készültek; következethetünk az 1379. évi soproni társadalom szerkezetére és világosabban fogjuk látni a XV. századi társadalmi mozgalmak rugóit, indítékait. Ehhez a házak sorrendjében feldolgozzuk a háztulajdonos és a házlakó családok történetét, különös tekintettel vagyoni és társadalmi helyzetükre, származási helyükre, családnevükre stb. Magam 1534-ig bezárólag végzem el ezt a munkát, 1535-től, az ún. polgárkönyvek (*Bürgerbücher*) írásától a XIX. századig Házi Jenő dolgozza fel a soproni családok adatait. Hisszük, hogy a családtörténet szilárd alap lesz a soproni társadalom történetének feldolgozásához. A családtörténetek alapján külön összeállíthatók egy-egy ház építésére, nagyságára, értékére, a tulajdonosokra és a lakókra vonatkozó adatok, ezek révén pedig megismerhető egy-egy utca építéstörténete, a lakosság rétegződése a város egy-egy utcájában, a belvárosban és a külvárosban egyaránt. Mindezt kiegészítik majd a családnevek és a keresztnévek, földrajzi nevek (utcanév, dűlőnév) magyarázatából, a nyelvjárás és a helyesírástörténet ismeretéből adódó megállapítások. A háztörténetből így lesz majd a város történeti helyrajza, a családtörténetből pedig magasabb szinten a városi társadalom története. Mivel belvárosi házaink tekintélyes része ma is középkori alapokon áll, a háztörténet, visszavezetve 1379-ig, a műemlékfeltárásnál is jó szolgáltatásokat tehet. Példaképpen hadd hivatkozzam itt a Szt. György utca 3. sz. házra, amelynek műemléki feltáráshoz az építészmérnöknek rendelkezésére bocsáthattam a házak általam felfedezett 1534. évi részletes leírását (vö. Ház-

* A Magyar Történeti Társulat 1960. május 6-1 soproni vándorgyűlésén elhangzott korrefe-rátum.

történet és várostörténet. SSz. XIII, 121—36, 193—204). A ház történetét 1379-ig vihetem vissza, az építészeti vizsgálatok pedig kimutatták, hogy a ház teljes egészében középkori alapokon áll, hogy a háztelek mai szélessége a középkorival azonos (2/10 „kötél”) volt. Minthogy az 1379. évi összeírás minden háztelek nagyságát megadja, a későbbi adatok figyelembe vételével a mai napig követhetjük a háztelek és a rajtuk épült házak sorsát. (Az 1734—1939-ig terjedő időre ezt a munkát Thirring Gusztáv és Csatkai Endre már nagyrészt elvégezte).

2. Ezen az úton azonban még tovább mehetünk visszafelé. A mai Szt. György utca (első említése 1453-ból való)¹ nevét az itt 1392—1398-ig felépült Szent György kápolnáról² kapta. Tehát 55 év, azaz két nemzedék kellett ahhoz, hogy a spontán alakuló új utcánév meggyökeresedjék, hogy feljegyezzék.³ Az utcának a Szent György kápolna felépítése előtt is volt neve, hiszen 1379-ben az összeírás szerint már teljesen beépült. A régi név az új név meggyökeresedése után egy darabig még élt. Ez a régi utcánév forrásainkban egyetlenegyszer, 1478-ban jelenik meg, amikor Mátyás király hívének, Ulrich von Grafenegg volt soproni városkapitánynak és főispánnak soproni házát „in der Oberrn gassen, gegen den fleischpencken daselbs vber, an der statmaur gelegen, auch ain zöhewsl vnd rosstal dabei”, a városnak ajándékozta, mivel a volt városkapitány 1463 óta a házzal kapcsolatos közterheket nem viselte, a házat sorsára hagyta, úgyhogy „ains tails geuallen vnd ain vach der statmaur nidergeslagen” (SoprOkl. I/5, 370).⁴ A város a lakatlan ház és tartozékainak felét 1481-ben 100 magyar forintért Schreiber Mátyás soproni polgárnak adta el, másik fele egyelőre a város tulajdonában maradt: „ödes haws zenachst dem Hinteren tor, gegenn dem stathewsl vber gelegenn” (Grundbuch 6).⁵ Az ide vonatkozó összes adatokból⁶ kiderül, hogy a ház a mai Caesar-házzal (Hátsó-kapu 2. sz.) azonos, amelynek középkori részletei 1954-ben kerültek elő.⁷ Az egésztelkes ház már az 1379. évi összeírásban is szerepel: ekkor a Bécs melletti Mödlingből származó Keresztély kereskedő birtokában van (SoprOkl. I/1, 184), akitől 1410 táján Schadendorfer Mátyás patricius szerezte meg (I. h. I/2, 85; II/2, 356, 365, 368). A ház udvarán fejezik le 1420. március 12-én a zárt ajtók mögött, délidőben, a háztulajdonos városbíró elnökleje alatt tartott tárgyalás után a soproni kereskedőkkel hatalmaskodó Niczky Benedek megyei nemest: az emiatt a városra kirótt óriási, 3000 forintnyi pénzbüntetést robbantja ki aztán a kézművesek évek óta lappangó lázadását a patriciusok ellen.⁸ A Szent György utca elődjének, az Obere Gasse-nak elnevezése tehát nyilván a soproni németiség betelepülésének idejére nyúlik vissza.

3. Az előbb említett ház az 1470. évi adat szerint „gegen den fleschpencken daselbs vber” feküdt. E hússzékek, a XV. században szám szerint 149, a mai Orsolya téren voltak. 1434-ből való az első adatunk arról, hogy a város hússzékei egy helyre vannak tömörítve (SoprOkl. I/3, 67), de 60 esztendő, azaz ismét két nemzedék kellett ahhoz, hogy a tér spontán alakuló új nevét (1494: „bei den fleischpenkchenn” Grundbuch 42) feljegyezzék. Régi nevét (*Salczmarkt*) 1428-ból és 1471-ből ismerjük (SoprOkl. II/1, 45, 112). A téren állt a győri püspök dézsmaháza (*zehenthof*),¹⁰ amelyet 1465-ben

1. 1453: in Sand Jörgen gassen SoprOkl. I/4, 31.

2. Vö. Mollay: SSz. XIII, 126—7.

3. A Szent György templom 1780-ban az akkor alakult soproni társaskáptalan „székesegyháza”, németül *Domja* lett, az utcát ezért a soproniak *Domgasse* néven is nevezik, amely az 1850-es években tűnik fel. Vö. Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 224.

4. Vö. még a városi adójegyzékek adatait: II/4, 229, 281, 298.

5. Vö. még SoprOkl. II/6, 253; II/4, 393, 395, 407; II/5, 10, 21, 23, 45.

6. A ház 1505 tájától Kolb Gáspár soproni pátricius birtokában volt (II/6, 284; II/5, 357; II/6, 369, 382.)

7. Vö. Csatkai I. m. 206—7.

8. Erről Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp., 1955. A ház utóbb Schadendorfer Mátyás özvegyétől, Turnhofer Erzsébettől (II/2, 409, 411) 1433-ban Herb Farkas soproni pátricius (SoprOkl. II/3, 24, 34, 40, 47, 54, 78, 215, 356; II/6, 142; GerB. 44; II/4, 16, 51, 74, 126, 146), majd 1461 táján az említett Ulrich von Grafenegg birtokába kerül.

9. Vö. Mollay: MNY. XLV, 144.

10. Vö. SoprOkl. II/6, 141; I/3, 279; II/3, 410; II/4, 192, 207, 230, 268, 298.

a városnak ajándékozott, mivel a tanács segítségével új dézsmaházat (az Új utca 28. sz. háza helyén) szerzett (I. h. I/5, 219—20). Nem tudjuk pontosan, mióta volt a régi dézsmaház a győri püspökök tulajdonában, de a bordézma beszédésének történetéből következtethetünk rá. A győri püspökök már 1365-ben és 1397-ben kísérletet tesznek arra, hogy a dézsmát ne az 1277. évi városi kiváltságlevél értelmében, azaz szüretkor, mustban szedjék, hanem később, amikor a bor már kiforrt. Utóbb ezt a polgárság leghevesebb tiltakozása ellenére, ha kellett, a város kiátkozásával, keresztül is vitték. 1412-ben már megkísérlik a dézsmabor kimérését: a dézsmát ugyan Márton napja körül vetették ki (I. h. II/3, 92), de újév táján szedették össze s a nagybőjtben szállították el Sopronból. Bár tudjuk, hogy a dézsmabor nem fért el egyetlen ház pincéjében, hogy a püspökök a dézsmabor elhelyezésére még béreltek pincéket, mégis valószínű, hogy 1412-ben nem kísérelték volna meg a dézsmabor kimérését, ha ekkor már nem lett volna saját dézsmaházuk.¹¹ Mindez azért fontos, mert az 1379. évi összeírás szerint ez az egyetlen ház a zágrábi püspök tulajdonában volt (I. h. I/1, 184: *pischoff von agrim*).¹² Mióta volt a zágrábi püspöké, nem tudjuk, de a tér régi nevének tárgyi magyarázatából következtethetünk rá. A tér régi *Salzmarkt* nevét nyilván annak köszönheti, hogy itt állott a heiligenkreuzi ciszterciék háza, amelyben III. Béla, Imre és II. András adományai és kiváltságai (1208., 1217.), valamint az 1233. évi sógyezemény értelmében tárolhatták, illetőleg az év bizonyos részében (szept. 9—dec. 5-ig, dec. 22—aug. 19-ig) árusíthatták az erdélyi sóbányákból érkező kősót.¹³ A heiligenkreuzi ciszterciéknek e sókereskedelme jelentős hatással lehetett a soproni vásár kialakulására, illetőleg Sopronnak várossá való fejlődésére. Az osztrák só a XIII. században és a XIV. század első felében — legalább a soproni piacon — az erdélyi sónak még nem versenytársa, ami osztrák kereskedők megjelenését is elősegíthette. Nemrégiben tüzetesen megvizsgáltam a heiligenkreuzi ciszterciék terjeszkedését Nyugat-Magyarországon 1195—1225-ig: Moson és Sopron vármegyében az ő nyomukban jelennek meg kimutathatóan az első német telepes-csoportok és a német helynevek. A Sopron melletti *Dág* (ma: Ágfalva) falu is 1195—1265-ig részben az ő birtokukban, aztán teljes egészében a német származású Péter soproni várnagy és leszármazottainak (Agendorfer-család) kezén van. Sopron is, környéke is ekkor, a XIII. században és a XIV. század első felében németesedik el.¹⁴ A heiligenkreuzi levéltár — értesülésem szerint — semmi felvilágosítást sem nyújt arra nézve, meddig volt a soproni ház a ciszterciék birtokában, de a sókereskedelem történetéből következtethetünk rá. 1354-ben ugyanis a király megparancsolja az erdélyi sóbányák ispánjának, hogy ne akadályozza a soproni polgárokat külföldi, azaz osztrák só behozatalában, amíg nem tud nekik elégséges sót szállítani (SoprOkl. I/1, 101—2). Az erdélyi só most már nem versenyképes az osztrák sóval,¹⁵ az elégtelen erdélyi sófelhozatal, ugyanakkor az osztrák só előnyösebb behozatala nyilván feleslegessé tette a ciszterciék számára soproni sóházuk fenntartását, mert az évi 3000 zuan kősóadományt másképpen kellett értékesíteniök. Ezért tételezzük fel, hogy soproni sóházukat — amelyről ilyen minőségben nem hallunk többé — Kanizsai István, Osl-nembeli Lőrincnek, a nagy jövőre hivatott Sopron megyei Kanizsai-család alapítójának fia szerezte meg, aki 1347-től budai prépost, 1356—1376-ig zágrábi püspök volt¹⁶ s aki 1366-ban arra is kísérletet tett, hogy a soproni polgárok birtokában levő fél fertői vámot magának megszeresse (SoprOkl. I/1, 135—7). 1379-ben, a soproni házak összeírásakor Kanizsai István

11. Vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 274—9; SoprOkl. I/2, 370—1. 415; SoprVmOkl. II. 129—32;

12. Vö. 1460: *Agrem*; 1461: *Agram* (FontRerAustr. II/44, 39, 43, 84, 199).

13. Vö. Mollay: Sopron vármegye vázlatos története. Bp., 1957, 48.

14. A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon. Névtudományi vizsgálatok, szerk. Mikešy Sándor. Bp., 1960, 35—56.

15. A soproni keresztesek bécsi úti vármájának 1394. évi tarifája a szokásos vámtételek között a sóval megrakott szekereket is említi (SoprOkl. II/1, 9), 1416-ban pedig Zsigmond nem tudja a soproni polgárokat „rásózni” a királyi sót (I. h. I/2, 107, 121).

16. Vö. Monumenta Historica Civitatis Zagrabiae. Zagrabiae 1889, I, 213, 457; Belitzky János: Sopron vármegye története. Bp., 1938, 687.

ugyan már nem élt, de a soproni ház ekkor is utódjának, Demeter püspöknek birtokában volt. Ha fenti feltevésünk helyes, akkor a mai Orsolya térre az 1190-es évekből van adatunk s ezzel a helytörténet felől erősen megközelítettük II. Rogérius szicíliai király arab geográfusának, Idrisinek 1153. évi leírását: „Sopron jelentős város, amelynek megművelt és termékeny környéke, látogatott vásárai, magas házai és szép nevezetességei vannak. Szép síkságon fekszik, 20 mérföldnyire a folyótól”. A zágrábi püspök, illetőleg a ciszterciek sóháza a mai Orsolya-templom helyén állt: ez azért fontos, mert a templom melletti iskola pincéjében Nováki Gyula, a soproni múzeum régésze római falakra bukkant. Mindez felveti Sopron építéstörténetének legfontosabb két kérdését: mikor épült, hogyan alakult ki a belváros?

4. E tekintetben két felfogás alakult ki. Az egyik szerint az ispáni vár kezdetől fogva a mai belváros helyén volt, a másik szerint a külvárosban, a Szent Mihály plébániatemplom körül, s csak 1100 táján települt át a mai belvárosba. A kutatásnak lényegében arra a kérdésre kell válaszolnia, miért van a város plébániatemploma a külvárosban? A válasz attól függ, feltehető-e 1100 táján egy áttelepülés, illetőleg hogy a belváros 1100 előtt, tehát a XI. vagy a X. században épült-e vagy pedig 1100 után. A települések áthelyezésének kérdése a magyarországi várostörténetben összefüggően még fel sem merült, pedig az egész európai várostörténetben nagy szerepet játszik. Hadd utaljak itt Herbert Fischer osztrák jogtörténész két munkájára: „Die Siedlungsverlegung im Zeitalter der Stadtbildung” (Wien, 1952); „Burgbezirk und Stadtgebiet im deutschen Süden” (Wien—München, 1956), amely főleg az osztrák anyagot dolgozza fel. Hadd említsen itt az 1112 táján tartott második esztergomi zsinat határozatainak 13. pontját („ut villa in qua est ecclesia, ab ecclesia longius non recedat, quod si recesserit X pensas persolvat et redeat”),¹⁷ amelyre nyilván nem lett volna szükség, ha nem fordult volna elő, hogy települések plébániatemplomukat ott hagyták és odébb települtek.

A belváros kiépülésének kezdetét illetően sem tudunk megegyezésre jutni a „Soproni Szemle” hasábjain lezajlott vitában,¹⁸ de abban megegyeztünk, hogy e kérdésben jelentős haladást ásatásoktól várhatunk. Nováki Gyulának a Fabricius-háznál (Beloianisz tér 6) végzett ásatásai többek között azt eredményezték, hogy a ház külső fala arra a sánkra épült, amelyre — korábban — a várfal is épült. Az nem meglepő, hogy itt is újra előkerültek a római falak, hiszen 1911 óta tudjuk, hogy Sopron a római Scarbantia-ra épült rá. Csak azt nem tudjuk, mikor, mivel korhatározó lelet (pl. pénz) még nem került elő. Fontos azonban tudnunk, hogy a középkori alapokon nyugvó Fabricius-ház nekiépült a várfalnak s nem fordítva. A belváros házainak történetéből én ettől függetlenül ugyancsak arra következtettem, hogy a Mészárosok utcája (ma: Templom utca), illetőleg a Főtér (ma: Beloianisz tér) a Sópia (ma: Orsolya tér) felől épült be, hogy a Felső utca (ma: Szent György utca) a mai belváros legrégebbi utcája.

5. Ha a belváros kialakulásának abszolút kronológiáját ma még nem ismerjük, relatív kronológiájára nézve máris rendelkezünk bizonyos támpontokkal. Ezek közül legfontosabb a várárokminti Boldogasszony-templom (ma a Lenin körúti Mária-oszlop van a helyén) kérdése. Az 1532-ben a fenyegető török támadás miatt hadászati okokból lerombolt templom (első adat 1278-ból: SoprOkl. II/ 6, 1) olyan közel volt a várfalhoz, hogy 1340-ben, amikor a soproniak a háromszoros várfal köré királyi engedéllyel várarköt húztak (I. h. I/1, 76), a templom egészen a várarok szélére került. Ebből bizonyosra vehető, hogy a templom korábban épült, mint a várfal. Házi Jenő vetette fel a gondolatot, hogy a templom eredetileg nyilván vártemplomnak készült, s csak a végleges várfal elkészülte után szorult ki a várból: ekkor lett a ferences (aztán: bencés) templom (első adat 1278-ból: SoprOkl. II/ 6, 1) a soproni vár, ill. bel-

17. Vö. Marczali Henrik: *Enchiridion*. Bp. 1902, 117.

18. Vö. Major Jenő: Az *Ödenburg* név keletkezésének háttere. SSz. IX/1, 68–74; A XIII. század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése: SSz. X, 122–40; Mollay Károly: Az „Ödenburg” név keletkezéséhez. SSz. IX/2, 69–79; Verbényi László: Néhány megjegyzés az *Ödenburg*-vitához. SSz. X, 141–6; Major–Mollay–Verbényi: Az *Ödenburg* név történeti magyarázatával kapcsolatos vitáról. SSz. X, 318.

város temploma. A ferencesek 1232—1278 között telepedtek le Sopronban, templomuk művészettörténetünk szerint a XIII. század második felében épülhetett. A várárokmenti Boldogasszony-templommal kapcsolatban még feltűnő, hogy papjai magukat „plébánosoknak” nevezik, házukat „plébániaháznak” nevezi a nép, ami miatt még a XV. század első harmadában is vitában állanak a külvárosban álló Szent Mihály plébániatemplom papjaival, azaz a városplébánossal.¹⁹ Ez is bizonyítja, hogy a várárokmenti Boldogasszony-templomnak is van szerepe annak a kérdésnek eldöntésében, 1100 után vagy előtt épült-e ki a soproni völgyben az ispáni vár, illetőleg a város.

Már 1955-ben felhívtam a figyelmet az 1379. évi összeírásban kétszer előforduló következő kitételre: „Nota, dy erst Saylmazze, dy in dye inder stat gehört, dy hebt sich an vor der newstift” (SoprOkl. I/1, 183). Mivel az itt előforduló *newstift* (ma: *Neustiftgasse*, azaz Újteleki utca) a külvárosban van, sőt a XV. századi adó- és dézsmajegyzékek az összeírást ugyancsak itt kezdik, a kiemelt szó gótikus írásképében elől álló három csúcsos szár közül a harmadikra tettem a pontot és *nider*-nek olvastam (SSz. IX/2, 78). Major Jenő (SSz. X, 139) hívta fel a figyelmet az 1532. évi közgyűlési jegyzőkönyvnek egy helyére, amely bizonyítja, hogy Házi Jenő *inder* „inner” olvasata a helyes: „Item die innder vorstat nach dem Holtzmark, die III thörr vnd im pache, auch den graben hindter den gärten ainen jeden purger auflegen, souerr sein antlang get, ze machen vnd zu raumen” (SoprOkl. II/2, 229). Az idézett hely a törökök elleni előkészületekről szól s az említett *die innder vorstat nach dem Holtzmark* a mai Lenin körúton kb. a Torna utca torkolatától az Ogabonatér át az Újteleki utcáig terjed, azaz magában foglalja az Állatvásártérrel és a Fapiactól kezdve a Boldogasszony-sort (*Unser Frauen Zeil*), a Kovács-szert (*Schmidgasse*) és a Gabonapiacot (ma: Ogabonatér), valamint a három külső városkaput: az Ispotály-kaput (*Spitaltor*), a Kőkaput (*Steintor*) és az Újteleki kaput (*Neustifttor*). Ez a körülmény egyszeribe néhány eddigi figyelemre nem méltatott adatot világít meg.

Erzsébet királyné 1440. május 27-én kobotzatja el Seres Tamás soproni polgár házát, „curiam seu domum ... in dicta civitate nostra et vestri in medio habitam ...”, mert az Ulászló pártjára átállt, elfogatott és Sopronban őriztetett Thallóczy Matkó horvát bánt megszőktette (SoprOkl. I/3, 197). Seres Tamás háza az előbb leírt városrészben, a várárokmenti Boldogasszony-templommal szemben feküdt!²⁰ Száz évvel korábban, 1344-ben a soproni polgárok Szt. Margit napját (júl. 13) megelőző és követő nyolc napra, tehát a heiligenkreuzi ciszterciek sóárusításának idejére kérnek és kapnak vásártartási jogot: „ut in medio dicte civitatis ... congregacio seu nundie et liberum forum annuale ... celebretur” (I. h. I/1, 83). Hét évvel később rájuk parancsol a király: „ut forum vestrum intra castrum predictum celebretur” (I. h. 101). Mégis 1371-ben a Szt. Erzsébet napját (nov. 19.) megelőző és követő 14—14 napra (ez is a ciszterciek időközben megszűnt sóárusításának idejére esik!) adott vásártartási engedély „nundinas liberas seu forum annuale ... in medio dicte civitatis celebrandas” emleget (I. h. 159). Az itt többször idézett *in medio civitatis* kifejezésnek (1344., 1371., 1440.) az 1379. évi összeírásban nyelvileg is, helyrajzilag is pontosan megfelel a német *dye inder stat* kifejezés: a 150 évvel későbbi fejlődésnek megfelelően ugyanaz a városrész 1532-ben *die innder vorstat*, „die innere Vorstadt”! Hogyan magyarázandók e kifejezések? Hiszen a mai belváros a *civitas* (*intra murum civitatis*), németül *stat* (*in der stat*), a külváros mindig *extra murum civitatis*, németül *vor der stat*; a latin *civitas* és a német *stat* a belvárost és a külvárost egy ü t t csak akkor jelenti, ha a városról általában van szó. Véleményem szerint a jelzett kifejezések nyelvi emlékei annak, hogy e városrész a Boldogasszony-templommal együtt a várfalak kiépítése előtt a szűkebb értelemben vett *civitas*-hoz tartozott, amelyen belül kell még elképzelnünk az ispáni *castrumot*. Így nyerne tárgyi magyarázatot a „Kovács-szer” neve, amelyet „esetleg az ispáni vár fegyverellátásával lehet kapcsolatba hozni”.²¹ Mindez természete-

19. Vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939.

20. Vö. SoprOkl. II/3, 32, 53.

21. Vö. Major Jenő: SSz. X. 139. A kovácsok társadalmi és települési különállásáról vö. Eartha Antal, Honfoglalás kori kovácsmesterségünkről. Történelmi Szemle 1958, 315—27.

tesen összefügg a Fötér (ma: Beloianisz tér) kialakulásának magyarázatával, erre azonban most nem térhetek ki.

6. Nem térhetek ki most Sopron német nevének, *Ödenburg*-nak tárgyi magyarázatára, csak jelzem, hogy ez az itt érintett kérdésekkel szorosan összefügg, s hogy ezzel kapcsolatban egy oklevelesen igazolt, 1283—1330-ig tartó áttelepüléssel is van dolgunk, ami ismét felveti a magyar várostörténet számára az áttelepülések általam már érintett kérdését.

7. Az eddig elmondottak, azt hiszem, azonban elégségesek ahhoz, hogy ezen az alapon Mályusz Elemér előadásához kapcsolódva Sopron várostörténeti kutatását, de az egész magyar várostörténeti kutatást előbbre vivő néhány javaslatot tegyek:

Sopronnal kapcsolatban:

1. Folytatni kell a soproni források kiadását, ideértve Házi Jenőnek a város megbízásából évtizedeken át a soproni levéltáron kívül gyűjtött forrásanyagát is. Ehhez a MTA is nyújtson segítséget.

2. Lehetővé kell tenni, hogy az utolsó 100 év történetére alakult munkaközösség folytathassa munkáját, illetőleg, hogy e munka ugyancsak kiadásra kerüljön.

3. Ki kellene adni Thier László²² soproni bibliográfiáját. Csak emlékeztetőül utalok itt Gottfried Franz Litschauer nagy burgenlandi bibliográfiájára, amelynek befejező, negyedik kötete 1959-ben jelent meg több mint 1000 lapos terjedelemben.

A magyarországi várostörténettel kapcsolatban:

1. A Magyar Történelmi Társulat és a MTA jobban támogassa és szorgalmazza a magyarországi latinság készülő szótárát, mert latin történeti terminológiánkat (*civitas*, *villa* stb.) a szótár megjelenéséig megnyugtatóan nem tudjuk értelmezni. Hasonló okokból

2. támogassa a Magyar Történelmi Társulat és a MTA a most meginduló „Hazai korai újfelnémet (1350—1686) szótár” munkálatait, amelynek tervét a MTA és a Német Tudományos Akadémia elé terjesztettem.

3. Támogassa a Magyar Történelmi Társulat és a MTA a meglévő helytörténeti folyóiratok megjelenését és segítse elő hasonló új folyóiratok megindítását. Ezzel megoldható volna a külföldi várostörténeti irodalom ismertetése is, ami nélkül a magyar várostörténeti kutatás provinciálissá lesz.

Mollay Károly

Balf látképe 1855 körül
Reschka acélmetszete

22. Nem sokkal e korreferátum elhangzása után váratlanul elhunyt.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Adalékok a soproni munkásmozgalom történetéhez a 19. század végéről és a 20. század elejéről

Tanulmányom óvatosan megfogalmazott címével az volt a célom, hogy jelezem: néhány töredékes adatot írok csupán, s nem átfogó, összegező keresztmetszetet adok a soproni munkásmozgalom történetéről. Adataim túlnyomóan a múlt századbeli eseményekkel kapcsolatosak. A munkásmozgalom — elinduló és fejlődő — soproni életéről szólnak, helyesebben: utalásokról, amelyek sejtetik, hogy a mozgalom Sopronban eleven s pezsgő volt, hogy a soproni munkásszervezeteknek az országos vitákban és küzdelmekben komoly szavuk és súlyuk volt, hogy a frakcióharcok és különböző áramlatok a soproni szervezetekben is hatottak, hogy a különböző jelentések és jegyzőkönyvek tanúsága szerint, a soproni munkásság a gazdasági és politikai küzdelemben növekedő erejét elszánt sztrájkokkal mutatta meg, s hogy e harcok mellett eredményesen munkálkodott a soproni munkásság kulturális felemelkedésén.

Rendkívül gazdag — még ezek a szerény töredékek is azt bizonyítják — a soproni munkásmozgalom története. Érdemesebb a mélyebb, alaposabb, körültekintőbb kutatásra és megírásra. Az átfogó történetírás mellett sok érdekes részletkérdés vár felderítésre. A soproni mozgalom együttműködése a nyugati — osztrák, svájci és német — szervezetekkel, a külföldi munkás sajtó olvasottsága és szerepe a mozgalomban, azok terjesztése, továbbjuttatása az ország belsejébe, a személyes kapcsolatok, találkozások és tárgyalások azt sejtetik, hogy Sopronnak

a munkásmozgalomban fontos közvetítő szerepe volt. Érdekes feladat lenne felkutatni az országos frakcióharcok tükröződését Sopronban s környékén, megvizsgálni a különböző csoportosulások tevékenységét, s tisztázni a mozgalom akkori soproni vezetőinek helyét, akik vagy az egyik, vagy a másik csoport élén küzdöttek. Teljesen ismeretlen a soproni és megyei agrárszocialista mozgalom története. A felszabadulásig nagybirtokokkal zsúfolt megyében nem lenne érdektelen az agrárproletár mozgalmak nyomait felkutatni, s a szervezkedő szőlőmunkások, megyebeli napszámosok és cselédek küzdelmeit hitelesen feltárni. Az agrárszocialista mozgalmak története általában a Tiszántúlra szűkül, pedig a jelek azt mutatják, hogy Sopronban és a megyében is elég erős volt, sőt sztrájkot is szerveztek, s a Várkonyi-féle mozgalomnak is akadnak hívei Sopron megyében.

A Soproni Szemle nagyon sok részkerdést feltárt már. Üttörője, előkészítője volt a soproni munkásmozgalom nagyobb lélegzetű, átfogóbb története megírásának. Ezeket az adatokat — az összefüggésektől eltekintve — nem említem meg, mint ahogy nem foglalkozom a brennbergi munkásmozgalom eseményeivel sem, amelyeket Faller Jenő a Soproni Szemlében s különböző tanulmányaiban közreadott már. Adataimat szerény hozzájárulásnak szántam csupán a soproni munkásmozgalomra kutató törekvésekhez.

A szocialista eszmék Sopronba már a múlt század derekán eljutottak. Vándorló

iparoslegények tarisznyáiban meghúzódó füzetek, röpiratok, a messziről hazatértek, a cseh és olasz vasúti munkások, az Ausztriából, Németországból, Svájcból át-csempészett irodalom s újságok révén az új eszme eljutott Sopronba és termékeny talajba hullott. A kezdeti ösztönös, elszigetelt csoportosulásokból lassanként kinőtt a szervezett mozgalom, s mind erősebbé vált.

Az első jeleket 1870 körül találjuk. Az „Általános Munkásújság” 1870. június 12-i számában, a „Munkásmozgalom” című rovatában megállapítja: az „Általános Munkás Újság megjelenése óta új, üde élet látszik a magyar proletáriátus leláncolt tagjaiba szállni. Egyletek alakítottak, így, hogy a legjelentékenyebbeket említsük a munkásegyletek Aradon, Nagykanizsán, Sopronban.”¹

A budapesti Általános Munkásegylet megalakítása 1868 februárjában lendítő ereje volt a mozgalom szervezettebb, a munkásságot összefogó fejlődésének. Sopronban 1870. június 13-án Schmidt Adolfi a Romwalter nyomda munkása, kérvényt nyújtott be a városi tanácshoz, amelyben kéri a soproni Munkásegylet alapszabályainak jóváhagyását, működésének engedélyezését.² A városi tanács 1870. június 27-én jóváhagyás végett a belügyminisztériumba küldi fel a soproni Munkásegylet alapszabályait.³ Hogy mi lett a sorsa a felterjesztésnek, annak eddig még nem sikerült nyomára akadni.

A soproni munkásmozgalom e kezdeti szakaszában, a szervezett egyleti életben legnagyobbbrészt iparosok és iparoslegények vettek részt, a munkásság kevésbé, mert az 1870-es években Sopron szegény volt még üzemekben. Meglévő gyárai elavultak, alig dolgoztak már. Az első nagyobb gyár, a mai Zárgyár csak az 1830-as évek végén kezdte meg működését.⁴

A rendelkezésre álló adatok szerint 1870-re vezethető vissza a szervezett mozgalmi élet Sopronban. Ez azonban semmi esetre sem jelentheti azt, hogy csak ekkor kezdődött el Sopronban a mozgalom, sőt más adatok éppen azt bizo-

nyítják, hogy ebben az időben már nemcsak virágzó, de országos jelentőségében is számottevő ereje volt a soproni munkásmozgalomnak. (Nagyon érdekes lenne alaposabban megkeresni az összefüggéseket: mi volt az oka annak, hogy ebben a gyári munkássággal csak kis mértékben rendelkező városban, a későn létrehozott egyleti kereteken túl is, elevenen ható munkásmozgalom volt már a múlt század közepén.)

A korabeli kormányzat nem becsülte le a soproni munkásmozgalmat, és sejteti az okokat is, amelyek erősítették. 1871 júliusában Nagy-Britannia kormánya azzal a kéréssel fordult az Osztrák-Magyar Monarchia kormányához, hogy adjon tájékoztatást az Internacionálé magyarországi működéséről. A belügyminiszter haladéktalanul jelentést kért a közigazgatási szervektől, s az országból befutó jelentések alapján összeállította a tájékoztatót 1871 őszére, mely felsorolja a városokat — köztük Sopront is —, amelyekben az Általános Munkásegylet működött, majd mérlegelve a befutott jelentések megállapításait, s azok alapján összegezve a magyar munkásmozgalom helyzetét, többek között kijelenti:

„Ami az Internacionálét, különlegesen Magyarországon illeti, úgy ennek a legnagyobb kontingenst Pest főváros szállítja. Pest-Budán kívül még Pozsony és Sopron jön tekintetbe, mert ezek a városok Bécs közelében vannak, ahonnan erős ösztönzést kapnak és az agitátorok, akik a kormány székhelyéig Pest-Budáig nem merészkednek el, igen gyakran látogatják e városokat.”⁵ A jelentés felsorolja különben a külföldről érkező munkássajtót is, többek között a genfi Vorbote, a zürichi Die Tagwacht, Das Felleisen, a leipzig-i Volksstaat és a bécsi Volkswille című lapokat.

A jelentés szerint tehát az akkori kormányzat Sopront tartotta Pest és Pozsony mellett számbajöhető, erős mozgalommal rendelkező városnak. Ezt a véleményt látszik bizonyítani az a néhány adat, amely a soproni mozgalomnak az országos

1. Általános Munkásújság 1870. június 12. — A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai I. 121. o.

2. Simkovics Gyula: Első lépés a szervezett munkásmozgalom felé. SSz, XIII. évf. 1. sz.

3. M. Mm. T. V. D. I. 609. o.

4. Simkovics id. tanulm. SSz, XIII. évf. 1. sz.

5. OL.—ME. 1871.—VI.—1066/1595/1871/; — M. Mm. T. V. D. I. 194—195. o.

mozgalomban való tevékeny részvételét árulja el. 1878-ban a „Választásra Jogosulatlanok Pártja” április 21-én és 22-én kongresszust tartott Budapesten, amelyen a soproni munkásság hivatalos kiküldötte, Panczer is részt vett. Április 22-én, a kongresszus második napján fel is szólalt a választójogi vitában.⁶ Két évvel később, 1880-ban ismét kongresszust rendeztek a fővárosban, amelyen a Magyar Munkáspárt és a Választásra Jogosulatlanok Pártja egyesült. A kongresszust éles viták előzték meg, amelyekben a soproni munkásság is hallatta szavát, amennyiben feliratban helyeselte az egyesülést, a munkásosztály egységének megteremtését. Az 1880. május 16-án és 17-én tartott egyesülési kongresszusra ismét Panczert küldte el a soproni munkásság. A kongresszuson élénk vita folyt az egyesült párt elnevezése körül. A kongresszus többsége a Szociáldemokrata Párt elnevezést óhajtotta. Thaisz Elek rendőrfőkapitány, aki kormánybiztosként vett részt a kongresszuson, a belügyminiszter rendelkezésére hivatkozva tiltakozott az elnevezés ellen, s a vitát is beszüntette e kérdésben. Panczer soproni küldött kért szót ezután s kijelentette, hogy tudomásul veszi a főkapitány bejelentését, s a Magyarországi Munkáspárt elnevezés mellett foglalt állást, de kijelentette: akárminek nevezzék is a pártot „azért mégis csak szocialisták maradunk, mint eddig és terjesztjük elveinket a jövőben is.”⁷

A soproni szervezet kapcsolata az országos mozgalommal nem szűkült le kizárólag a kongresszusokra. Nagyon szoros volt az együttműködés a pozsonyi szervezettel, amelynek hatásköre nemcsak Pozsonyra, de Észak-Dunántúlra és a nyugati Felvidékre is kiterjedt. A soproni küldöttek gyakran jártak Pozsonyban, részt vettek a különböző megbeszéléseken, s a pozsonyiak is gyakran keresték fel a soproniakat. A pozsonyi szervezet szerepéről és hatásköréről egy későbbi belügyminiszteri leirat is említést tesz. Perczel Dezső belügyminiszter 1898-ban a munkásság szervezkedésének megakadályozásáról szóló, minden alispánnak és közigazgatási vezető szervnek megküldött

leiratában megállapítja, hogy a „pozsonyi szervezet hatásköre kiterjed Sopron vármegyére is.”⁸

A soproni munkásmozgalom életéről, eseményeiről ezekben az esztendőkből Hotsevár János, a fővárosi munkássajtó soproni levelezője küldött rendszeres híreket, tudósításokat, cikkeket a fővárosi munkáslapoknak. Volt miről hírt adnia, mert ezekben az esztendőkből, a mozgalom megerősödésének gátlására, mind erősebbé váltak a hatósági „ellenintézkedések”. Megszaporodtak a házkutatások, „beidézések”, „kihallgatások”, a terrorintézkedések. Különösen akkor szaporították a hatósági zaklatásokat, amikor a fővárosban, vagy valamelyik vidéki városban sztrájk robbant ki. Így volt ez 1880-ban is a budapesti asztalos- és bogrnárlegények sztrájkja alkalmával. Érdekes keletű úton maradt fenn adat erről a terrorhullámról, s ugyanakkor Hotsevár szerepéről is. A Párizsban megjelenő L'Égalite című lapot a magyar munkásmozgalom életéről Frankel Leó tudósította rendszeresen Budapestről. 1880. július 14-i számában a L'Égalite tudósítást közölt Frankel Leó tollából, amelyben érdekes soproni hírt közöl, többek között:

„Sopronban Hotsevár János elvtársunknál volt házkutatás. Két óra hosszat tartott és azzal végződött, hogy elkobozták az Arbeiter Wochen-Chroniknak azt a számát, amelyben soproni levelezőnk kiűnyolta a városi árgusokat, akik már előbb is, ez év április 1-én is házkutatást tartottak nevezett elvtársnál.” Frankel Leó tudósítása végén megjegyzi: „meg vagyok győződve, hogy ezt az egész szocialista vadászatot a német kormány kívánságára indították és azért, hogy kedvében járjanak Bismarcknak.”⁹

1890. május 1-én — a Népszava május 4-i tudósítása szerint — Sopronban is megünnepelték május 1-ét és ebből az alkalomból népes gyűlést is rendeztek. A kilencvenes években újabb munkás-szakszervezetek, körök, egyletek alakultak, felindul a mozgalom. 1893-ban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének a II. Internacionálé kongresszusához intézett jelentése megemlíti, hogy „Sop-

6. Munkás Heti Krónika 1878. április 28. — M. Mm. T. V. D. I. 319. o.

7. Népszava, 1880. május 23. és május 30.

8. Munkásmozgalmi Archivum. A. XV. 1/1894(2).

9. M. Mm. T. V. D. I. 412. o.

ronban a cipészek és a szabók szakegylete most terjesztette fel alapszabályukat.”¹⁰ 1895-ben megalakult a soproni Nyomdász-kör s énekkara.

Ugyancsak 1895-ben indult az Ödenburger Rundschau című radikális-szocialista lap, amely 1896-ban vörös keretben jelent meg. Szaporodtak a munkásgyűlések. 1893. április 9-én a Munkások Önképzőköre gyűlést akart tartani a Jäger kocsmában (Büvös vadász kert), a rendőrség azon a címen, hogy „nem szabályszerű egyesület hívta egybe” a gyűlést nem engedélyezte; izgatást látott a tervezett gyűlésben.¹¹ 1893. július 9-én a soproni munkásság nevében Kovács Elek szabósegéd, Weisz Endre volt betűszedő, akkor vendéglős és Zechetner Sándor cipész gyűlést hívtak egybe. A gyűlésen magyar elnök Kovács Elek, német elnök Szimon Sándor, jegyzők: Zsombor Géza és Braun Miksa voltak. A gyűlés szónokai — Kiss Adolf, a budapesti szabó-szaklap, s Zalkai Alajos, a pozsonyi Neue Volkszeitung szerkesztői — a polgári házasságról és a választójogról beszéltek.¹²

Októberben a Büvös vadász kert-helyiségében tartottak munkásgyűlést, amelyen Dörfler György és Zsombor Géza voltak a szónokok, akik a Munkáspénztár kerületi vezetői ellen keltek ki és élesen bírálták tevékenységüket.¹³ November 20-ra is gyűlést terveztek, amelyet a Munkás Önképzőkör nevében Zsombor Géza és Kovács Elek meghirdetett, de a gyűlés — Bader Gusztáv elnök lemondása miatt, aki szerint a „politikával átlépték volna az alapszabályt” — elmaradt.¹⁴

A politikai és gazdasági harcok mellett megélenkült a munkásság kulturális élete is a kilencvenes esztendőkből. Az önképzőkörök, dalárdák, a különböző ismeretterjesztő tanfolyamok azt célozták, hogy a munkások politikai, de ugyanakkor szakmai és általános műveltségének színvonalát emeljék. Nagy erőfeszítéseket kel-

lett tenniük, mert saját erejükre voltak utalva, sehonnan sem kaptak segítséget. Bálákat rendeztek, adományokat gyűjtöttek, s így teremtették meg sok áldozattal a kultúrmunka anyagi alapjait. 1892. január 16-án a soproni Iparos Munkások Önképzőköre bált rendezett a Nádor vendéglőben.¹⁵ Februárban a Halász utcai Karner vendéglőben, saját helyiségükben ismét bált rendeztek, ugyancsak februárban rendezték báljukat a soproni vas-munkások is a Nádor vendéglőben. A bállok bevételét kultúrcélokra, javarészt a munkáskönyvtár javára fordították.¹⁶ Gyűjtést is indítottak a soproni munkások között: pénzadományokat és könyveket kértek a munkáskönyvtár gazdagítására. A szakmai tudás, a műveltség fejlesztésére különböző tanfolyamokat rendeztek, amelyeken Wiesinger tanár a villamosságról, Trogmayer L. a gőzgépről,¹⁷ Berényi Pál közgazdász a könyvvitelről, Fleischaker Fridolin az irodalomról, Druisner György a számtan köréből tartott előadásokat.¹⁸

Az országos mozgalomban is hallatta szavát a soproni munkásság ezekben az esztendőkből. A kilencvenes években viharzó frakcióharcok Sopronban is éreztették hatásukat, éles vitákat váltottak ki a szembenálló csoportok között. A viták azonban gyümölcsözőek voltak, mert hozzájárultak — országos méretekben is — a munkásegység megeremtéséhez. Érdekesen utal erre a Népszava 1894. április 6-i számának egyik, a két frakció egyesítését előkészítő cikke, amelyben többek között azt írja: „egyetértve a soproni elvtársak kívánatával, elhatározta a Magyarországi Szociáldemokrata párt budapesti kerületeinek bizalmi férfi értekezlete, hogy egy ötös bizottságot választ, amely az úgynevezett »Munkáspárt« által választott ötös bizottsággal az egyesülés módjait beszélje meg és egyengesse.”¹⁹

Az 1894. május 13-án, 14-én és 15-én megtartott „egyesülési” kongresszuson a sop-

10. Népszava, 1893. augusztus 12.

11. Sopron, 1893. április 11.

12. Sopron, 1893. július 11.

13. Sopron, 1893. október 10.

14. Sopron, 1893. november 26.

15. Sopron, 1892. évf. 6. sz.

16. Sopron, 1892. évf. 25. sz.

17. Sopron, 1892. évf. 18. sz.

18. Sopron, 1892. október 30.

19. M. Mm. T. V. D. II. 274. o.

roni munkásság küldötte is részt vett, mint ahogy jelen volt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1897 júniusi V. és az 1899 áprilisi VI. kongresszusán is.²⁰ A pártvezetőségnek a VI. kongresszus elé terjesztett jelentése különben megállapítja, hogy az általános és titkos választójogért „impozáns gyűlést tartottak Sopronban.”²¹

A kilencvenes években megélénkültek az agrárszocialista mozgalmak is Sopronban és a megyében. A kutatásra vár az a feladat, hogy tisztázza nemcsak történetét, de jellegét is a soproni „szőlőmunkások”, „gazdapolgárok”, „bortermelő segéd munkások” mozgalmainak, valamint a megye nagybirtokain szervezkedő cselédségnek és napszámosoknak helyét a mozgalomban. Néhány szórványos adat azt mutatja, hogy Sopronban és a megyében figyelemre méltó volt az agrárszocialista mozgalom. 1897. január 26-án Tallián Béla képviselő a parlamentben szóvá tette az agrárszocialista eszmék terjedését.

„Ma, Tisztelt Ház — mondta többek között —, úgy áll a kérdés, erről ugyan autentikus adataim nincsenek, csak azon adatok állnak rendelkezésemre, amelyeket az utóbbi időben, mióta a kérdéssel foglalkozom, szerezhettem magamnak, hogy elment a szocializmus egészen Szlavóniáig, betört Torontálba és Bácskába, feljött és Pest megyén keresztül átment a Dunán Tolnába, Sopronba és Mosonba...”²²

Paul Engelmann a Stuttgartban megjelenő *Die Neue Zeit* című folyóiratban tanulmányt írt a magyar parasztság mozgalmairól, s ebben többek között megállapítja a következőket: „A magyarországi szociáldemokrata parasztmozgalom alig néhány megyéből egész Közép-Magyarországra áttért, áradata magával ragadta a dél-magyarországi szerbeket és németeket is, s legújabbán kezdi megvetni a lábát északon a szlovák parasztok

(Zólyom és Gömör megye) és nyugaton a német parasztok (Pozsony, Moson és Sopron megyében az osztrák határon) között is.”²³ Ami az anarchista ízű, zavaros, de a szociáldemokrata párt opportünizmusával következetesen szembenálló Várkonyi-féle „Független Szocialista”-mozgalmat illeti, arról egy 1897. évi rendőrségi jelentés ad némi utalást, ebben általában megállapítja, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a mezei munkások között Sopron megyében is volt hívük, majd hozzáteszi: „Várkonyi István befolyása Sopron megyében Lövőre terjedt ki.”²⁴

A szocialista mozgalomnak Sopronban is megtaláljuk nyomait, különösen a szőlőművelők között. 1893-ban Gábrriel Samu és társai népgyűlésre kértek engedélyt, amelyen a gazdapolgárok jelen helyzetét akarták megbeszélni.²⁵ Az már nem derült ki a továbbiakban, hogy megkapták-e? A szőlőmunkások szakegyletet alakítottak. Átvették az Ödenburger Rundschau című lapot, s mint szocialista orgánomot havonta kétszer megjelentették.²⁶ A soproni „bortermelő segéd munkások” 1895 márciusában gyűlést akartak tartani, s a polgármestertől termet kértek; kérésüket elutasították.²⁷ A soproni rendőrség jelentéseiben is találunk nyomokat arra, hogy a „gazdapolgárok” között hódított a szocializmus eszméje. „A soproni rendőrség tudva, hogy főleg a gazdapolgárok között elterjedtek a szocialista tanok, az egyik egyetben házkutatást tartott. Ott eleve értesültek róla, s így a rendőrség egyetlen gyanús nyomtatványt sem talált” — írja 1895-ben a Soproni Hírlap.²⁸ A soproni rendőrkapitány 1895 júliusában, a közigazgatási bizottság elé terjesztett jelentése megállapítja, hogy a szőlőmunkások szakegyletének 500 tagja van. Fel kellett szólítani az egyletet — mondja — a jelentés —, hogy ne járassa a Volksstimme cí-

20. Népszava, 1897. június 11. és 1899. április 7.

21. M. Mm. T. V. D. II. 585. o.

22. Képviselőházi Napló 1896–1901. III. köz. 23–26. o.

23. M. Mm. T. V. D. II. 412. o. — *Die Neue Zeit*. Stuttgart. 1896–1897. XV. évf. I. köt. 26. sz. 811–820. o. (Paul Engelmann: Zwei sozialdemokratische Bauern-Kongresse.)

24. M. Mm. T. V. D. II. 487. o.

25. Sopron, 1893. december 24.

26. Soproni Hírlap 1895. július 14.

27. Soproni Hírlap, 1895. március 27.

28. Soproni Hírlap, 1895. február 22.

mű osztrák lapot.²⁹ Egy évtizeddel később — s ez is bizonyítja, hogy nem volt múló jelenség az agrárszocialista mozgalom a megyében — az aratósztrájkokat összefoglaló országos rendőrfőkapitányi jelentés Sopron megyéből is ad hírt sztrájkokról: „A soproni járásban a nagycenti cukorgyárak részvénytársaság sopronkeresztúri bér gazdaságában alkalmazott munkások, szám szerint 200-an, 1907. július 10-től, július 21-ig sztrájkoltak. Követelésük: méltányos bérjavítás, a munkaidőnek reggeli 6 órától esti 6 óráig való megállapítása. A munkások 10 K. bérjavítást kaptak, s így újból felvették a munkát.”³⁰

A kilencvenes évek élénkülő munkásmozgalma kiváltotta a hatóságok ellenakcióit. Megszaporodtak a hatósági zaklatások, nem adtak gyűlési engedélyeket, mind gyakoribbá váltak a házkutatások a munkásegyletekben, s a városi és megyei közigazgatás is sűrűn foglalkozott a munkásmozgalom terjedésével, erősödésével. Perczel Dezső belügyminiszter is figyelmeztette 1898-ban a rendőrségi és közigazgatási hatóságokat: erélyesebben forduljanak szembe a terjedő szocialista tanokkal.

1895. február 23-án Glózer rendőrfőkapitány jelenti: „Vizsgálatot ejtett meg a munkások önképző egyletében, a gazdapolgárok, szőlőbirtokosok és segédmunkások egyletében, a cipész, csizmadia és a szabóságok egyleti helyiségeiben. Néhány szocialista irányú munkáslapon kívül a vizsgálat teljesen eredménytelen volt.”³¹ 1895 júliusában a város közigazgatási bizottsága megvitatta a soproni rendőrfőkapitánynak a belügyminiszter részére készített jelentését. A rendőrfőkapitány a jelentésben megállapítja, hogy „a város talaja az érintett veszélyes eszméknek nem kedvező.” Ezzel az optimista megállapítással szemben azonban később kijelenti: „gyanús jel, hogy bár van egy önképzőkör, mégis egyre-másra alakulnak a munkás szakegyletek” s ezért ja-

vasolja, kérje a közigazgatási bizottság a belügyminisztert: ne hagyja jóvá az ezirányú kérelmeket. A közigazgatási bizottság elveti a rendőrfőkapitány javaslatát, s a rendőrséget fokozottabb éberségre inti. A vitában Kund tisztügyész megemlíti, hogy az egyletek „három szocialista vezér” arcképét is meghozatták. A közigazgatási bizottság — elvetve a rendőrfőkapitány javaslatát az engedélyezések megszigorításáról — a jelentést különben 9:6 szavazatarányban elfogadta.³²

A század elején — 1906-ban — állandó titkárságot létesített a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Sopronban, amint azt az 1907. évi kongresszuson bejelenti: „A nagyobb pártszervezetek megerősítése érdekében, a pártvezetőség anyagi hozzájárulásával új, állandó titkárságot létesítettek több városban, így Sopronban is.”³³ Ugyanez a jelentés közli, hogy „Sopronban alig van szakma, amely küzdelmet ne vívott volna. Sopronban két új szakcsoport, környékén pedig 17 alakult. A szervezett munkások száma meghaladja az 1500-at.”³⁴

A soproni munkásság küldöttei a század elején is részt vettek az országos tanácskozásokon, kongresszusokon. 1901 decemberében a Magyarországi Szak- és Önképzőegyletek II. kongresszusán a hivatalos soproni küldött mellett a soproni szabók is képviseltették magukat egy küldöttel; a Magyarországi Szociáldemokrata Párt IX. (1902), X. (1903), XI. (1904), XII. (1905), XIII. (1906), XIV. (1907) kongresszusán, valamint az 1905. évi rendkívüli kongresszuson is megjelentek Sopron küldöttei. Az 1907. évi országos sztrájkban Sopronban — a rendőrségi jelentés szerint — 264 munkás vett részt.³⁵

Néhány szerény töredéket közöltem a soproni munkásmozgalom múlt századvégi s e század eleji történetéből. E szórványos adatok is, de a Soproni Szemlé-

29. Soproni Hírlap, 1895. július 11.

30. M. Mm. T. V. D. III. 536. o. — A magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1907. évben. Radó I. Ny. 1174–1194.

31. Soproni Hírlap, 1895. február 23.

32. Soproni Hírlap, 1895. július 11.

33. M. Mm. T. V. D. III. 502–521. o.

34. U. O.

35. M. Mm. T. V. D. III. 568. o.

ben már eddig közölt tanulmányok igazolják azt a megállapítást: gazdag a soproni munkásmozgalom története, érdemes

a céltudatos, tervszerű kutatásra, a soproni munkásmozgalom történetének megírására.

Koncsek László

Erkel Ferenc soproni vonatkozásai

Erkel Ferenc születésének 150. évfordulója alkalmából felvetődik a kérdés, voltak-e soproni vonatkozásai. Születésének 100. évfordulója alkalmából Fabó Bertalan emlékkönyvet szerkesztett (1910), ebben Kereszthy István Erkel családi körülményeiről emlékeztén azt írja, hogy a nagy zeneszerző atyja Gyulán való megtelepülése előtt Sopronban élt. Erre az adatra már 1922-ben felhívtam a figyelmet (Sopronvármegye, május 5., Sopron és a magyar zene), de azóta sem akadtam ezt bizonyító adatra. Éppen úgy nem sikerült nyomára jönnöm a Révai lexikon ama adata forrásának, amely szerint Erkel Ferenc legidősebb fia, Gyula, aki 1842-ben született, 1860–3 között Sopronban tevékenykedett volna, mint tanár. A Színészeti lexikon, Erkel Gyula életrajzában éppen erről az időszakról nem említ semmit. (I. kötet. 499. lap.)

Ha e két adatot kikapcsoljuk, hiszen úgyis elődről és utódról van csak szó, akkor közvetlen kapcsolatot egyelőre aligha tudunk Erkel és Sopron között, mégis érdemes számba venni, mennyire kapcsolódott be városunk zenei múltjába Gyula nagy szülőltje.

Bizonyára a Himnusz révén vált legkorábban ismertté neve. Köztudomású, hogy Kölcsey szövegének megzenésítésére Bartay András, a Nemzeti Színház igazgatója hirdetett pályázatot. 1844. július 2-án mutatták be Erkel pályadíjas művét, amely — akár a Szózat — lassan tudott magának utat törni, még a reformkorban is. A Szózatra ugyancsak Bartay hirdetett pályázatot már 1843-ban. A bizottságban Erkel is helyet kapott, a győztes Egressy Béni lett, bár Vörös-

marty sem volt a zenével elégedett és Erkelt kérte, hogy zenésítse ő meg költeményét. Tudvalevőleg meg is tette. „Daczára a pályadíjnak, melyben Egressy szózata részesült, még sem tudott akkoron népszerűsége jutni s egészen a 60-as évekig majdnem feledésben vesztegelt” — írják róla később.¹ Erkel Himnusza megjelent már 1844-ben és elérkezett bizonyára Sopronba is. Mai tudásunk szerint 1848. március 23-án hangzott el nyilvánosan a régi színházban. A szabadság nagy lázában a német társulat magyar érzésű igazgatója, Kottaun Lipót nemzeti ünnepet rendezett (a színlap így mondja: Grosse National Feier für Ungarns Freiheit); a prologus után a Himnusz került előadásra, végül a kissé vizenyős, de mégis magyar tárgyú Szapáry Péter fogsága című dráma. De még április 4-én is volt ünnep, akkor Körner Zrinyi c. tragédiáját adták elő, megelőzőleg ismét a Himnuszt. Az első díszelőadás színlapján a prolog után ez áll: „hierauf die Volkshymne, abgesungen vom sämmtlichen Personale.” A színlap alján: Die neue Volkshymne wird den P. T. Besuchern der heutigen Vorstellung von den Billeteurs übergeben.” Alig lehet, hogy a Gotterhalte-t énekelték volna, még ha a színlap nem is kifejezetten a magyar Himnuszt említi. Az elnyomatás alatt persze nem zendült meg a magyar ajkakon a Himnusz, de ahogy a bilincsek 1859. második felében lazulni kezdtek, akkor avatták örök időre nemzeti imává a Himnuszt és a Szózatot. Ekkor vált törvényerejű szokássá, hogy kalaplevéve és állva kell mindkettőt énekelni vagy hallgatni. A korabeli újságok alapján nem egyszerre értették meg a két da-

1. Zenészet Lapok, 1873, 15. szám. Ismeretlen szerző: Egy műtörténelmi adat kérdéséhez.

rab jelentőségét. A Napkelet Ungvárnak 1859. október 27-én tartott Kazinczy-ünnepéről ezt írja: 24 műkedvelő elénekelt a Himnuszt; „csak egy pár lelketlen atyánkfia botrányos viselete zavarta meg a méla tiszteletet, kik illetlenül fölöttébb főveggel s megindulás nélkül nézék végig a magyar nemzet nagy ünnepét.” (729. lap.) A bukaresti Hunnia egyesület november 26-án tartott ünnepéről viszont ez a jelentés: „Pont 8 órakor elnöki jeladásra az egész gyűlés mint az isteni tiszteleten fölállott és a dalárda a »Hazádnak rendületlenül«-t elénekelve közki-vánatra ismételnie kellett.” (813. lap.) A Vasárnapi Ujságban Jókai a Kakas Márton levelei rovatban az 1860-as újévi számban írja: „Ünnep előtti csütörtökön volt a (Nemzeti) színházban a nyugdíjintézet javára műverseny rendezve! ... hallottad azt a fölséges szép himnuszt Kölcseytől: Isten áldd meg a magyart! Erkelnek ama gyönyörű magasztos melódiája szerint énekelve ... Amint a himnusz elkezdődött, a férfi-közönség minden tagja egyszerre levette fővegét s fedetlen fővel hallgatá azt végig.” Losonc-ról írják április 29-ről: A ref. templomban tartott Széchenyi ünnepen beszéd volt, „melynek végeztével a Szózat kezdetett el orgona mellett s mindnyájan felálltunk.” A biharmegyei Furta községben „a Szózat, melyet a nép fenállva hallgatott végig, rekeszté be a gyászistentiszteletet.” Egy nappal előtte Szentesen a nép az egyik templomból a másikba vonult, miközben „fedetlen fővel a Himnuszt énekeltek.” Május 20-án a mezőberényi Széchenyi ünnepen a Szózat hangzott el „minden jelen voltak fenállása alatt”, majd a Himnuszt „szintén fenállás mellett.” Sőt Szegeden a zsidó templomban, ahol az istentisztelet alatt kötelező a kalap fenntartása, a közönség „levett kalappal énekelte el a Szózatot és Kölcsei Himnusztát.”²

Természetesen a sok tudósítás között mohón kerestük a Himnusz újjáéledésének első jelét Sopronban. És valóban a Vasárnapi Ujság 1860. évfolyamának 31. számában a mai Berzsenyi Gimnázium

Magyar Társaság nevű önképzőkörre alapításának 70. évfordulójáról olvashatunk, amelyet július 15-én ünnepeltek: „Kölcsey Himnuszának elzengésével vette kezdetét.” „Közben elénekelték a Szózatot is.” Egyébként egyetlen látogató kivételével mindenki magyar ruhát viselt, ez a frakkos is nagy ügyességgel ebből az idegen viseletből a helyszínen még magyar dolmányt rögtönzött. A bencés gimnázium diákjai évváró ünnepén már 1860-ban, tehát a Himnusz első megjelenésekor, Sopronban a Szózatot műsor-számként szerepeltették, egy négyes adta elő, majd 1861. július 26-án, évváró alkal-mával a Himnuszt is műsorra tűzték. Pár nappal előtte volt az 1829-ben alapított Zeneegyesület iskolájának záróhangversenye. Lorenz karnagy vezetésével a növendékek kara is elénekelt a Himnuszt.³ Azóta rengeteg változatban énekkarral a capella, vagy zenekísérettel (például 1886. május 1-én a Zenekedvelők első hangversenyén (teljes zenekarral és 76 éne-kessel), zongora átiratban stb. szerepel az ünnepi műsorokon, de nem igen eshet hazafias ünnep ma sem, hogy ne vele kezdődjék vagy végződjék.

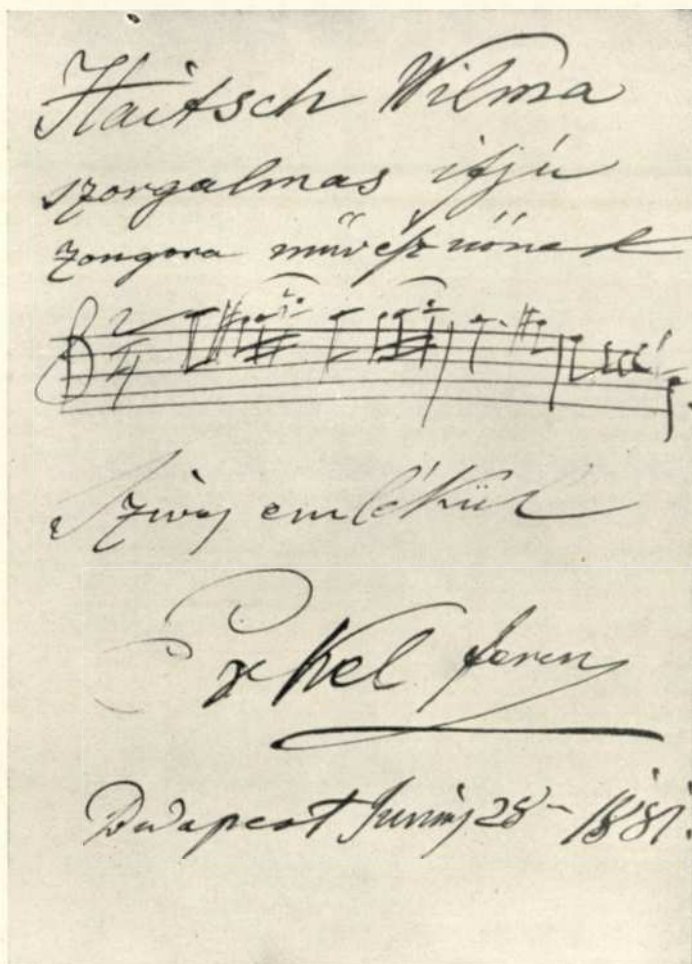
Erkel számos operát írt, de ezek közül örök életre csak a Hunyadi László és a Bánk bán érett meg. Mindkettő megtalálta útját a soproni színpadra, bár elég későn, de még Erkel életében. 1860-ig Sopront kisebb magyar társulatok keresték csak fel. 1863. nyarára Ressler István debreceni társulata jött el, nagyon jó hír előzte meg és főleg operaelőadásait dicsérték. Ressler olyan Kolumbus-félének tűnik fel, aki szeretett ismeretlen világokat meghódítani a magyar dicsőségnek. Így 1860-ban Zágrábban vendégszerepelt és ott is bemutatta a Hunyadi Lászlót. Sopronban az említett évad 1863. június 13-án kezdődött és a Hunyadi László bemutatójára júl. 4-én került a sor. Sajnos a helyi újságnak éppen az a száma hiányzik a levéltárban, amely a beszámolót hozta, csak a második előadását ismerjük. Másodszor a dalművet július 16-án adták és ekkor az újság szerint az első felvonás zárókara, mint mindenütt,

2. Losonc-ról és Furtóról a Vas. Ujság 1860. évf. 266. lap. Szentestről 267. lap. Mezőberényről és Szegedről 304. lap.

3. SSz. 1942, 210. lap. Thier: Kurzweil Ferenc templomi karnagy, a Soproni Zeneegyesület alapítója élete.

itt is nagy lelkesedést váltott ki, hasonlóképpen az eskü jelenet, Gara Mária cifrázatos éneke a 3. felvonásban, továbbá Gara és Mária kettőse, ha ugyan nem elírás Hunyadi helyett, mert emlékezetem szerint ilyen kettős nincs a darabban,

pedig Szilágyi Erzsébet szerepét adta. De kitűnőek voltak a helyi erők is: Déri Jenő, később az operaház tenoristája, Hunyady József, az első felejthetetlen János vitéz, Kaposi Józsa stb. A régi színházban és egyúttal városunkban utol-

legalább is az újabb átdolgozások szerint nem szerepel. A Hunyadi legközelebbi előadása 1882. június 19-én volt a Bogyó társulat révén, majd 1892. január 7-én és 18-án, 1899. február első két napján. Színre hozta 1904. február 17-én a kitűnő Szendrey társulat is, mikor is Ney Dávid az operaház híres basszistája lépett fel benne mint Gara nádor, leánya, Hermin

jára 1905. március 7-én csendültek fel ennek az operának összes dallamai, az előbbi együttes élén; akkor Szilágyi Erzsébet szerepét Krammer Teréz, a budapesti operaház kiválósága énekelte.

A Bánk bán soproni élete átnyúlik az új színházba is. Az említett Bogyó társulat hozta először színre, amely a téli évadban Pécsen működött. Igen jó

operai erői voltak, köztük a csepregi születésű Bognár Ignác neves zeneszerző leánya Vilma, férjezett Balázs Sándorné. Hosszabb ideig volt a Nemzeti Színház tagja, de korán elhízott és így kevésbé tetszett a fővárosi közönségnek. Hang-

ték és harmadszor június 6-án került színre. Most azután nagy szünet állt be és csak 1938-ban, már az új színházban gondolt színigazgató rá, hogy a Bánk bán előadásával rója le kötelezettségét a magyar zeneirodalom iránt. De ekkor

Végeken Canon -

3. Hílamú.

A művé - szet hívelegy mind öröklé! !

Haitsch Vilma Kirapongnak
emlékül.

Balázs Sándor

Budapest 24/6 1881.

jának teljében volt még, amikor a Bogyó társulathoz szerződött. Pécsről már április 9-én Sopronba utazott és fellépett az Irodalmi Kör hangversenyén, így amikor a társulat megkezdte működését, már ismerősként üdvözölték. Férje a maga idejében jönevű író, az újság annak soproni látogatását is hírül adta (IV. 19.). A Bánk bán első előadása 1882. május 4-én volt, másnap ismétel-

sem volt a társulatban elég megfelelő énekes és így nyolc fővárosi szereplővel esett meg a felújítás október 4-én. Fellépett Bazilidesz Mária is mint királynő. A gördülő opera is színrehozta a Bánk bánt 1951. január 23-án és 24-én.

Egyes részleteket sűrűn adtak a hangversenyeken, szintén a legkülönbözőbb hangszerelésben. Legkedveltebb volt persze a Hunyadi László nyitánya, ame-

lyet tudvalevőleg Erkel csak később írt, felhasználva az opera legkedveltebb részleteit. Ezt játszotta például a hamarosan utána feloszlott Zenekaregyesület 1882. április 8-án az Irodalmi Kör estélyén, amelyen Bognár Vilma is fellépett, 1883. augusztus 22-én ezzel szórakoztatta a 76-os gyalogezred zenekara a Történelmi Társulat vándorgyűlését. 1886. március 8-án a Férfidalkör hangversenyén Munczy Lajos zenekara is adta.⁴ Igen népszerű volt soproni bemutatója óta a Bánk bán bordala, 1883. június 20-án a Férfidalkörben előadták zongorakisérettel (a szólót Bacsó Ferenc énekelte), 1886-ban a líceumi diákbál előtt (február 13-án) az ifjúsági énekkar élén Szalay Sándor énekelte. Később is, még a két világháború közt is szerepelt a líceumi bál előtt.

Erkel több operája közül teljességében egyik sem került színpadra Sopronban. Kedvelt volt a Névtelen hősök takarodója férfikarra, először – tudtommal – 1882-ben a Bánk bán első előadásával egy esztendőben adták, mégpedig a Férfidalkör június 11-én; Haas Manó ismert zongoraművész és a nagyobb siker kedvéért dobszó kísérte. Mikor 1880-ban a Zenekar egyesület megalakult, Arnold Károly nevű titkára Erkelhez fordult levélben: „A hazai műzene javát akarja, írja a levél az egyesület céljáról, előadni.” Az 1880. dec. 25-i hangversenyen a Bánk bán nyitányát akarják előadni. „Legfőbb vágyunk azonban az volna, ha a Névtelen hősök nyitányát lehetne megkapnunk.” Ez a

kívánság azonban nem teljesedett. (Arnold levele a budapesti Széchényi Könyvtárban.)

Erkel egyéb szerzeményei közül egy a híres Vieuxtemps zeneszerzővel közösen írt magyar ábrándját (1837.) 1850. június 2-án már előadta a vendégszereplő két Neruda testvér. Ünnepi nyitányát (1887.) pedig a pozsonyi zenekar Kossow Jenő soproni születésű karnagy vezényletével adták elő 1911-ben lezajlott vendégszereplésük alkalmával.

A zeneegyesületi karnagyok⁵ egyébként Erkel nemigen juttatták szóhoz Kossowon kívül.

Erkel nemcsak mint zeneszerző és karnagy volt kiváló, hanem zongoraművész is és így tanára a Zeneakadémiának, sőt annak első igazgatója is. Egy soproni tanítványa ismeretes, Bancsó Antalné Haitsch Vilma, de őt is inkább Liszt tanítványaképpen tisztelték, ámbar hivatalosan a Zeneakadémián 1878–1881-ig Erkel tanítványa volt a zongoraszakon.⁶ 1861-ben született Eperjesen, tehát nagyon fiatalon került a budapesti Zeneakadémiára, fennmaradt az első tanévről írt részletes naplója, amelyből kitűnik, hogy önmagával igen gyakran elégedetlen volt, ámbar Erkel állandóan biztatta. Egy sajnós kelet nélküli levele is fennmaradt édesanyjához címezve, amelyben Erkelre ugyan panaszskodik, hogy gyötri, de ebből a levélből is az tűnik ki, hogy tanítványának képességeit sokra tartotta és nagy feladatokat bízott rá.⁷ Haitsch Vilma azonban nem lépett művészi pályára. Oklevelének megszerzése után al-

4. Örökké szép és fenséges marad, írja róla a Sopron c. lap 1886. március 10. Munczy zenekara kísérte ebben az évben Liszt Ferenc koporsóját Bayreuthban utolsó útján. A Hunyadi Lászlóból Erzsébet első áriáját énekelte Báthy Anna a Magyar Művelődés Házának avatásán 1942. október 24-én.

5. Érdekes, hogy a karnagy szó használata is Erkel nevéhez tapad. A Himnusz első kiadását ugyanis Deák Ferencnek ajánlotta, ki ezt levélben köszönte meg és a címet ezzel a maga alkotta szóval kezdte meg: Tisztelt Karnagy Úr! Azóta használta Erkel is ezt a szót. Zenészei Lapok, 1876, 30. lap. A Magyar Nyelvújítás Szótára szerint azonban már 1833-ban Kovácsóczy is használta. (160. lap).

6. Dr. Prahács Margit zeneakadémiai könyvtáros szíves közlése.

7. „Wahrscheinlich lässt mich der Erkel als Ersatz für seine Sekaturen am Concert spielen! Ich hatte anfangs far keine Ahnung davon und erst als ich das Programm bekam, sagte er mir dass ich nicht darin bin, sondern dass ich in der Redoute spielen werde, nicht wie es anfangs bestimmt war am 24-ten. Du kannst dir mein Erstaunen, meine Freude und zugleich meine Angst, bei dieser Nachricht denken. Erstens, fast unter lauter Liszt Schülern zu spielen, zweitens in der Redoute und drittens von so vielen Neidern und Journalisten. Mein trema ist gross, doch beruhigt mich der Erkel immer, ich spiele das Septett mit 6 Mann aus dem National-Orchester.”

bumába beírták nevüket tanárai, maga Erkel, azután annak Gyula fia, Volkmann Róbert stb. Erkel a Hunyadi László nyitányának első ütemeit. A napló, az album és egy pár levél a művészno gyermekének kegyeletes őrizetében van mindmáig.⁸ Haitsh Vilma már 1882-ben Bancsó Antal tanár felesége lett és vele 1884-ben Sopronba került, ahol 1916-ig élt boldog családja és nagyszámú tisztelői körében. A Bancsó-ház középpontja

volt a soproni zenekedvelőknek, a művészno tanított is és néhányszor nyilvánosan is szerepelt: a Frankenburg alapította Irodalmi és Művészeti Körben már 1885-ben bemutatkozott, ez az első szereplése — október 25-én — két mestere születése napjának közelében,⁹ a két mester jegyében zajlott le, Erkel Himnuszát adta elő Liszt zongoraátiratában.

Csatkai Endre

Tisza István Sopronban

A naptár 1910-et mutatott. Őfelsége I. Ferenc József császár és király feloszlatta a magyar parlamentet és kiírták az új választásokat.

Változást óhajtott a nemzet az ország vezetésében. A kitűzött képviselői választások azonban ezt a változást nem hozhatták meg. Az ország húszmilliónyi lakosából ugyanis mindössze egymillióra tehető a szavazati joggal bíró emberek száma. Kik is lehettek választók?

„A jelenlegi választói jog a szellemi és vagyoni cenzuson alapul. Vagyoni cenzusra való tekintet nélkül csakis diplomás ember élvez választói jogot.

A vagyoni cenzus alapja:

1. Kis- és nagyközségekben egynegyed telek (8—10 hold) vagy ehhez hasonló kiterjedésű birtok.

2. Városokban 16 frt kataszteri tiszta jövedelmet hozó birtok vagy három lakrészből álló lakás.

3. A Királyhágón túl nem negyed telek a cenzus mértéke, hanem 105 frtot kitevő adóalap.

4. Városokban az egész országban szintén 105 frt az adóalap, azaz választói joggal az a gyáros, kereskedő vagy kézműves bír, aki legalább 105 frt jövedelem után fizet adót.

5. Kis- és nagyközségekben az a kéz-

műves bír választói joggal, aki legalább egy segéd után fizet jövedelmi adót.

6. Választók a köztisztviselők.

7. A Királyhágón túl 1908-ban mintegy 25 000 ember még a régi nemesi jog alapján bírt választói joggal...” (Soproni Napló 1910. március 19.)

A választói jog gyakorlásából kizárt milliók joggal követelték, hogy változtassanak a reakciós választójogi cenzuson. Tarthatatlanságát a vezető államférfiak is felismerték, s azért folyt a harc, hogy mily mértékben szélesítsék a választói jogot. Többféle elgondolás is volt.

„A választói jogot mindenütt korhoz, azután bizonyos értelmi fokhoz kötik — mondotta Baross János országgyűlési képviselő egy fővárosi népgyűlésen. — Nálunk is a választói jogot a radikálisok is 20—24 éves korhatárhoz és az írni-olvasni tudás értelmi cenzusához kötik. Ez az elképzelhető legkisebb megszorítás. Magyarországon az írni-olvasni tudó férfiak száma 24 éven felül kerekén 2,600.000, ebből 1,600.000 magyar és az egészből egymillió a munkás... Eddig a vagyontalan munkások a választóknak 6 százalékát tették ki. A radikális választási reform végrehajtása esetén az összes választók fele része vagyontalan munkásokból állana és

8. A napló kivonatának közlését a Bancsó-családtagok szíves engedélyével — a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1960. évkönyve vállalta.

9. Liszt 1811. október 22-én, Erkel 1810. november 7-én született.

ezzel együtt a munkásokat orruknál fogva vezető nemzetközi szocialista agitátorok vennék át a magyar nemzet vezetését. Ilyen megoldást csak a társadalmi forradalmárok kívánhatnak...” (Soproni Napló. 1910. március 19.)

Az idézett cikk-részlet beszédesen bizonyítja, hogy mennyire idegenkedtek a választói jog szélesre tárásától az ország akkori vezetői. Lényegében mereven elvetették a radikálisok javaslatát, de a tömeg szájának bekötésére valamilyen engedelményeket mégis óhajtottak tenni. Többféle lehetőséget is latolgattak. Nézzük meg azokat is:

„Az elemi iskola hat osztályáról szóló bizonyítványhoz kötött új értelmi cenzus rostáló hatása nem ítéltető meg, miután erre vonatkozó statisztikai adatok hiányzanak.

Az írni és olvasni tudással kombinált 10 koronás vagyoni cenzus alapján 1,436 000 választó jutna be.

A szociális cenzus alapján 230.000 olyan munkás jutna választói joghoz, aki az utolsó 5 évből legalább 3 évet egy munkaadónál töltött. Természetesen ez a számadat is nagyban változhatik a szociális cenzus szigorúbb vagy enyhébb megállapítása szerint.

Végül szerzett jog alapján az új cenzus alul eső mintegy 142 000 ember tartaná meg a választói jogot.

Összesen 1,807.000 választó jönne ki a javasolt reformok szerint, tehát a mai állapotokhoz képest a választók száma majdnem megkétszereződne...” (Soproni Napló, 1910. márc. 19.)

Tudnunk kell azt is, hogy mi kényszerítette a főurakat arra, hogy egyáltalán szóba is kerülhetett a választói jog kiszélesítése. Országszerte egyre hangosabban hallatszott a jogtalanok kívánsága, követelése: szűnjék meg ez a tarthatatlan állapot, adják meg a magyar népnek az általános, egyenlő, titkos választójogot!

S ebben a követelésben a szocialisták jártak élen, emellett a társadalom valamennyi rétegéből akadtak nagy számban olyanok, akik felismerték a követelés jelentőségét. A többség azonban elzárkózott előle.

A növekvő befolyást szerzett szocialisták vitorlájából kívánták kifogni a szelket az uralkodó osztály tagjai azáltal, hogy egyáltalán hajlandók voltak beszélni a

választói jog kiszélesítéséről. A Soproni Napló fentebb idézett cikke világosan megmutatja, hogy az uralkodó osztály, ha enged is a kívánságnak, csak oly mértékben tesz eleget neki, amennyivel nem veszélyeztetni saját érdekeit. Ad újabb állampolgároknak választói jogot, de lehetőleg csak azoknak, akik számára megbízhatónak látszanak, de még ezt is ellen-súlyozni akarta azzal, hogy azokat a megbízható választókat, akik az új választójogi törvény alapján kiestek volna a szavazók közül (ilyenek voltak például az analfabéta zsírosparasztok) igyekezett szerzett jogukban megtartani, hiszen falun számíthatott rájuk.

Így válik érthetővé, hogy szóba sem jöhetett náluk az általános, egyenlő, titkos választójog. Mert — és ezzel érveltek a legjobban — mint mondták:

„A szó teljes értelmében vett általános választói jog sehol a világon nincs...” (S. N. 1910. márc. 19.)

Titkos szavazásra pedig még a Horthy ellenforradalmi rendszer idejében sem tartották „elég érettnek” a magyar népet. Jellemző a századfordulót követő első tíz év választói jogára, hogy a nők szavazati jogáról szó sem esett, még a radikálisoknál sem.

A napi sajtó az 1910-es választási harcok idején egyre élesebben adott hangot az uralkodó osztály merev elzárkózása ellenére is az általános választói jog megadásának. Ebben a fővárosi lapok jártak élen. Nagy visszhangja volt országszerte. És ezt a visszhangot ellensúlyozni kellett.

Éppen az ellensúlyozás óhaja tette szükségessé, hogy az uralkodó osztály és fullajtárjai nagygyűlés keretében szögezzék le álláspontjukat. Budapesten a Vigadóban tartották meg 1910. március 20-a körül ezt a nagygyűlést, s ennek egyik felszólalója Tisza István gróf volt. A volt miniszterelnök felszólalása jellemző volt magatartására és az uralkodó osztály álláspontjára:

„A gyűlést az a hazafias aggodalom hozta össze, hogy végveszedelem fenyegeti az országot — idézi a sajtó Tisza megnyilatkozását. — Az általános választójoggal a nemzeti lét alapját támadják meg... Budapest lakossága egy huszadrésze az országnak, s ha az általános választójog Budapestnek jó, ez csak egy huszadrész jóságát jelenti a

a reformnak... Időelőttinek tartja egy konkrét választójogi javaslat kidolgozását. Két megoldási mód van: vagy erős garanciák mellett általánossá tenni a választási jogot, de ez nem fog sikerülni, vagy — ami helyesebb — az adócenzus leszállításával kiterjeszteni a mostani választási jogot...” (Soproni Napló, 1910. március 22.)

Már ebből a rövid megnyilatkozásból is kiviláglik, hogy Tisza István gróf, az uralkodó osztály legreakciósabb szárnyát képviselte. És hogy miben is nyilvánult meg ez a politika, részletesen kifejti a Nemzetőr:

„Tisza Istvánról mindenki tudja, hogy dühös ellensége a népjogok kiterjesztésének, az általános választói jognak, ellensége, mert jól tudja, hogy ha a magyar nép milliói az Alföld, a Dunántúl ma még jogtalan tömegei bejutnak a választók sorába, vége lesz mindenütt a korrupción alapított 67-es politikának, vége lesz a pressiónak, a vesztegetésnek, és értéküket veszítik mindazok az eszközök, melyek 40 éven át fenntartották a szabadelvű rendszert — mely rendszer alapja a mai hazug alkotmányosságnak, melyben az uralkodó akarata minden — a nemzeté semmi, de amelyben jól érzik magukat mindazok, kik az uralkodónak köszönhetik rangjukat, címüket, állásukat és akiknek ez a rendszer hasznot hajt... ha hittünk is valaha Tisza István jóhiszeműségében, ez a hitünk elszáll. Ma már tudjuk, hogy öntudatos híve a császári akaratnak, öntudatos ellensége a nemzeti függetlenségnek...” (Nemzetőr, 1910. április 16. Tisza István gróf c. vezércikk.)

Most már megértjük, hogy mit értett Tisza az ország végveszedelmén: saját uralkodó osztályának veszedelmét, s a nemzet alatt: szűk császárhű főúri osztályának létét látja megtámadva az általános választójog által.

És Tisza István teljes erővel bevetette magát a választási küzdelembe. Pártja: a Nemzeti Munkapárt, az ország valamennyi számottevő kerületében állított jelöltet. Sopronban is, Solymossy Ödön báró nagylozsi földbirtokos személyében. S működött a pártja is, amelynek dr. Szilvássy Márton volt a helyi elnöke.

A város nem volt egységes. Nagy számban voltak hívei, tagjai a Nemzeti Mun-

kapártnak, ugyanakkor sokan harcoltak az általános választójog megvalósításáért. Ez utóbbiaknak nagyon nagy befolyásuk lehetett, mert a Nemzeti Munkapárt soproni képviselőjelöltje, Solymossy báró is kénytelen volt kijelenteni, hogy híve a választójog kiterjesztésének. S hogy mennyire bizonytalan volt: ennek ellenére is megválasztják-e, igazolják a történetek.

A legnagyobb választási küzdelem ideje alatt a következő felhívást tette közzé a soproni Nemzeti Munkapárt:

„A magyar politikai élet kiváló harcosa, ki politikai számkivetéséből a népszerűség sugarától övezetten tér vissza a közélet fórumára: Tisza István gróf országjáró körútjában Sopronba érkezik, ez évi április hó 16.-ik napján és itt politikai beszédet mond... Tisza István gróf érkezése és politikai megnyilatkozása akkor is elsőrangú eseménye volna városunknak, ha nem állnánk éppen képviselő választások küszöbén. Így azonban kétszeres súlya van szavának...” (Soproni Napló, 1910. április 15.)

Tisza soproni látogatásának közzététele nem váltotta ki azt az egyöntetű lelkesedést, mint azt a Szilvássy Márton dr. által aláírt felhívás alapján gondolhatnánk. Voltak, akik ellenszenvvel fogadták a hírt. Hogy miért? Az ellenzők álláspontját magyarázza meg a Nemzetőr „Tisza Sopronban” című cikke:

„Szombaton tehát Sopronba jön a feudális junkerek legtipikusabb képviselője: Tisza István gróf. Azért jön, hogy a junkerségben lelkirokonát, Solymossy Ödön bárót a mandátum elnyerésében támogassa...”

Annak a politikai komédiának egy felvonását játsszák el a soproni választóknak is, amelytől az ország négyötöd részében már csömört kaptak. Solymossy a népjogok mellett húzza a hamis hegedűt, Tisza gróf a reakció harsonáját szólaltatja meg. Végeredményben azonban igen jól megférnek, egy malomban örölnek. A hatalom után való epekedés és a császári érdekek taposó malmában...

... a Tisza imádat csillagzata letűnően van...

Tisza debreceni kirándulásából sem hiányoztak azok a külső attributumok,

amelyek őt most úgy látszik mindenüvé elkísérik: A nép követ és záptojással fogadta az új nemzeti vezért...

A volt miniszterelnök, aki a népjogok elleni harcában mindig az értelmiség vezéréként gerálja magát, ... beszédében (Debrecenben! a szerző megjegyzése) a legutolsó demagógia fegyverével dolgozott. Így ő, aki Nagyváradon és Aradon, tehát olyan városokban, ahol van nemzetiségi értelmiség is, a nemzetiségekkel való béke apostolaként mutatkozott be, a színmagyar Debrecenben, hatalmas lendülettel rohant ki, ugyanazon románok ellen, akiket alig pár hét előtt ugyanilyen vehemenciával védelmezett..." (Nemzetőr, 1910. április 14.)

A közöltek lényegesen gazdagítják Tisza arcképét. Persze nem mindenki látta olyannak Tiszát, mint amilyennek a Nemzetőr lerajzolja. Akadtak bőségesen tántoríthatatlan hívei. De szép számmal voltak ellenségei is. S hogy az ellenségeitől meg lehessen védeni, arról gondoskodtak a hatalom birtokosai:

„Ostromállapotban.

Csendőrszurony, rendőrség, katonaság. Tisza bevonul! Tisza István gróf, a század legősebb államférfia Sopronba érkezik...

Az általános választójog kiterjesztésének legelvakultabb ellensége jön közenk, hogy harcra tüzeljen a nép jogai ellen... Népszerű vezér, akinek csendőrszurony áll a védelmére, akit rendőrség, detektívek, katonaság védelmez meg a nép ellen... Majdnem hihetetlen ez a nagy készülődés, ami itt folyik, hogy Tisza István grófnak bántódása ne essék...

Szabó László miniszteri tanácsos, a rendőri osztály főnöke ma reggel Sopronba érkezett és a rendőrfőkapitánnyal, valamint a határőrség vezetőjével egész délelőtt tárgyalt a rendőri kirendeltség dolgában. Budapestről detektívek érkeztek Sopronba, mozgósították a környékbeli csendőrséget és a katonaságtól is kértek segítséget. A határrendőrség a bevonulás alkalmával az

állomásnál foglal helyet és a perront, valamint az állomás épületet szállja meg. A kirendelt katonaságot a városi mérleghitelesítő telepen helyezik el, a Tornacsarnok szomszédságában. A városi rendőrök közül csupán a kapuőröket nem hívják be, a többi mind készenlétben áll. Ostromállapotban lesz Sopron. Tisza bevonul..." (1910. április 16. vagy 17. Nemzetőr. Egyazon lappeldányon kétféle dátum is található.)

Mindez a nagy készülődés aggodalomról árulkodik. Valóban szükség volt-e rá? És valóban annyira védték-e Tiszát? A soproni Nemzeti Munkapárt véleménye szerint nem is volt túlságosan nagy az óvintézkedés. Legalábbis a Soproni Napló, amely érezhetően a Nemzeti Munkapárt érdekeit szolgálja, ilyen értelemben számol be:

„Tisza napja.

Ragyogó tavaszi nap. Délután három órakor a Tisza Istvánt váró és fogadó küldöttség még a győri vasút pályaházának utcai frontja előtt áll és beszélget. A pályaudvar perronján szinte elviselhetetlen a meleg. Odakinn színes csoportok gyülekeznek. Sok a frakkos és Ferencz József-kabátos kapacitás, itt is, ott is feltűnik egy kék-fehér karzallagos rendező. A tömegben felcsillan egy-egy rendőr, határrendőr kifejnyesített gombja. Az utcákon: a Király-utcán, a Deák-tér és Erzsébet-utca¹ egy-egy szakaszán jókora távolságban posztolnak a csendőrkirendeltség emberei... ennek igazán nincsen más rendeltetése, minthogy a szükséges zárvonatot, korlátozást fenntartsák..." (Soproni Napló, 1910. április 17.)

Szinte idillikus az a kép, amelyet a Soproni Napló újságírója lefest. Érdekes, mennyire másként hat a leírás a Nemzetőr hasábjain. Talán azért, mert mindketten más szemszögből nézték a történeteket. Íme a Nemzetőr híradása:

„Szuronyok között.

Tisza István fogadása.

Az ember önkéntelen is Baditz Zoltán installációjára² gondolt, mikor déli

1. Ma Mátyás király utca, Sztálin tér, Köztársaság utca.

2. 1904-5-ben a nemzeti ellenállás korában Sopron megyére erőszakolt főispán.

egy óraker meg látta azt a 80 marcona csendőrlegényt, akit egy törzsőrmester a Széchenyi-térre és onnét a Petőfi-térre vezetett. Szuronyt szegeztek és várták — az ellenséget. . .

Már délelőtt folyamán mindenféle detektiveket helyeztek el. . . A délután kivezényelt csendőröket az Erzsébet-utcában, a Király-utcában, a Széchenyi-téren, a Várkerületen helyezték el két oldalt szuronyt szegezve. . . A közönséget már két óraker a járdákra szorították. . .

Valóságos csoda, hogy megengedték azt, hogy az emberek az ablakon kinézzenek.

A győri vasút perronját a határrendőrség szállotta meg Lestyánszky kapitány vezetése alatt. A határrendőrség átvizsgálta az indóház környékét, a raktárhelyiségeket, hogy nem rejtőzik-e valahol ellenség. Szerencsére senkit sem találtak. A fogadtatás képét a csendőrőrmester következő jelentésében juttatjuk legtalálóbban kifejezésre:

— Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem, 84 ember, a fegyverek megvan-nak töltve. . .” (Nemzetőr, 1910. ápr. 17.)

De nemcsak a fogadás előzményeit, hanem az utána történeteket is különbözőképpen látta a két soproni sajtóorgánium képviselője. Érdemes mindkettőt elolvasnunk. Egymás alatt közöljük az összevágó részeket.

„A különvonat pontban 3 óra 12 perckor robogott be a győri vasúti állomásra, amelynek perronján körülbelül 200 ember foglalt helyet. A perronra csupán a nemzeti munkapárti embereket és azok igazoltjait, valamint a hírlapírókat bocsátották be.

Amint Tisza megjelent az ajtóban: vizsgálódva nézett körül s csak mikor meggyőződött a gyengén hangzó éljenzéből, hogy nincs ellenség a vonat táján, csak akkor lépett le. . .” (Nemzetőr, 1910. ápr. 17.)

„Ahogy Tisza István a pályaház ajtajában megjelent, egetverő éljenriadal zúgott fel. S ekkor süvöltött föl rendetlen egymásutánban, néhány abcug-szó. Ezt az abcugot nagy lőtás-futás követte. Inkább futás: az abcugolók ugyanis siettek megfutamodni a szabad mezőn, az üres háztelkeken keresztül, mert fenyegető lendülettel nyúltak feléjük a napégette, súlyos poncichteröklök.

Ahogy elindultak a hintók, az elsőben Tisza István, Szilvássy Márton dr. rral s kíséretével, a kapu aljában meghúzódtott rendbontók dobálni kezdték a kocsisort. Hét-nyolc szem kő vagy tojás (a tüntetéseknek ez a formája mostanában divatos) repült el az utca fölött, s azután a dobálók gyors iramban menekültek. Már tudniillik, aki tudott. Hét, nyolc dobálót — bajusztalan, éretlen korú suhancok — hamarosan lefogtak a csendőrök, vagy maga a közönség.

Egy kődobás Tisza kocsisát érte s egy tojás jutott Tisza — hintójának is. A felhágó vasán loccsant széjjel.

Szilvássy Márton dr. bosszankodva fordult meg:

— Mi az? Mi az?

— Semmi — felelte Tisza nyugodtan mosolyogva. — Egy darab tojás. Ez elég kevés — tette hozzá nevetve — és rosszul céloznak. Ez volt a mára ígért ellenséges fogadtatásnak első és eddig egyetlen incidense. . .” (Soproni Napló, 1910. április 17.)

Milyen kedélyeskedve, bagatellizálva számol be a Nemzeti Munkapárt soproni sajtóorgánuma az incidensről! A kedélyeskedés azonban visszafelé sül el. Önkéntelenül elárulja, hogy Tisza nem minden társadalmi osztály kedvence, s a haladás, a népszabadság hívei mindenütt, ahová csak beteszi a lábát, abcuggal, kővel és záptojással fogadják. Azt is elárulja a közlemény, hogy a soproninál hatalmasabb ellentüntetések is szoktak ilyenkor kitörni.

Különben sem volt ennyire kedélyes a dolog.

„Tisza István gróf Szilvássy Márton társaságában hajtattott be a városba. Amint kocsijuk a Király-utcában befordult, valóságos kő és tojás zápor indult meg. Tiszát egy tojás a felöltőjén érte. Óriási kavarodás támadt. A csendőrök és rendőrök a dobálókra vetették magukat. . .

Letartóztatások.

Abcugolásért és állítólagos dobálásért a következő munkásokat tartóztatták le: Mandl Vilmos, Rédecy Károly, Márkus József, Fleck Nándor, Tóth Gyula, Gruber Adolf, Lintner Imre, Kúrsy János és Palkovits Lajos. Az utolsó kettőnek a fejét bevették. Állítólag kövesdi polgárok követték el, akik

Bauer Ottó tiszteletére jöttek Sopronba.” (Nemzetőr, 1910. április 17.)
Tehát a bajszatlan, tejfelesképű suhancok — munkások voltak. A munkások azok, akik a legelszántabb ellenségei Tiszának. Érthető, hiszen Tisza volt abban

Munkás letartóztatása Tisza István
soproni látogatásakor
(Vasárnapi újság)

a korszakban a reakciónak a legtipikusabb képviselője.

Egy ilyen látogatás természetesen hagy maga után nyomot. Érthető az is, hogy a sajtó napokon keresztül vissza-visszatér rá. Epizódokat közöl a történelekről és ezek az epizódok teszik tulajdonképpen egészé a képet.

„Tisza Istvánt mindjárt a győri vasút indóháza mellett fogadta a legtöbb abug! Itt hullott a kocsija felé a legtöbb

tojás és kő. Az első letartóztatások is itt történtek. Kurcsy János és Palkovits Lajos munkásokat tartóztatták le. A csendőrök elfogták és kezüknél vezették be az indóházba. Miközben vezették, a rendezők közül többen botokkal rájuk rohantak és agyba-főbe verték. Haker Lipót marhakereskedő a kocsiról ugrott le és ütötte botjával az egyik tüntetőt. Egy karszalagos rendező állítólag néptanító, ezt ordította:

— Üssétek agyon a tüntetőket...

A testőrök

A csendőrökön, rendőrökön kívül Tisza gróf épségének megvédésére még polgári testőröket is rendeltek Sopronba. Bauer Antal a lövői kerület munkapárti jelöltjének 150 emberét látták el vörös kokárdával, hogy testőrségi szolgálatot teljesítsenek. A vörös kokárda utat nyitott nekik a kordonon belül is. Az egyik kövesdi ember, Mihócza, ki is tüntette magát. Ő verte félig agyon az egyik tüntetőt.

Agent provokatórök

A munkások vezetői ... előadták, hogy a szombati bevonuláshoz több agent provokátor is szerepelt. Az egyiket az Ötvös-utca sarkán leplezték le. Köveket adott egy fiúnak, hogy dobáljon, és mikor a fiú dobálni akart, át akarta adni a csendőröknek. Az ott állott közönség ellene fordult és meg is verik, ha el nem kotródik onnét. Az ágent provokatórök állítólag Győrből voltak iderendelve.

Egy fiú az oszlopon

A liceum közelében egy fiú, hogy a bevonulást jobban lássa, felmászott a villamos-oszlopra. Azonnal ott termett a csendőr és piszkálta lefelé. Be is akarták kisélni. Meg is teszi, ha a közönség nem tiltakozik.

A halottas kocsi

Érdekes jelenet játszódott le az Erzsébet-utcában akkor, mikor Tisza és kísérete a Széchenyi-tér felé érkezett. A régi ev. temetőből éppen akkor jött ki a halottas kocsija. Volt megjegyzés bőven, Tisza is hallhatta:

— Viszik a Tisza-féle népjogokat a temetőbe. Rá kell rakni, mint a debreceni darabantot!³

3. A nemzeti ellenállás idején Debrecenben Kovács főispánt a tömeg halottaskocsiba tuszkolta.

Egy színész nő

Még az előadást nem kezdték meg a színházban. Tisza akkor volt érkezésben. Színtársulatunk egy nő-tagja igyekezett a teátrum felé.

— Ki maga? — kérdi tőle egy csendőrtizedes.

— Színész nő — feleli nem éppen meghatottan egyik kísérője.

— Hova megy? — kérdi most már szinte udvarias tempóban a csendőr.

A színész nő mérgesen felel:

— Soroksárra — és a csendőrökkel már mit sem törődve megy a színházba. (Tisza soproni programjában szerepelt az is, hogy megtekinti a színtársulat előadását, a Luxemburg grófját. Erre vonatkozik a fenti és alább következő epizód. A szerző megjegyzése.)

Megszállva a járdá

Este 8 óra. Tisza István a színházba megy nagy segédlettel és a színház vidékét ellepik a szuronyos bácsik. Rengeteg sok a csendőr. Majdnem egymás hátán állnak...

Az ellenőrzés a legmagasabb fokra hág és kiadva már a jelszó.

— Lélek a járdán se le, se föl.

Három újságíró törekszik a kaszinó felől a színház felé.

— Megállni! Vissza!

Ezt hallják először. Mondják, hogy újságírók, engedik őket.

Tíz lépésre újra hangzik:

— Megállni! Nem lehet!

... igazolják magukat. Mehetnek.

Megint tíz lépés. Új csendőrök kiáltják:

— Nem lehet! Vissza! ...

A kaszinótól a színházig pont ötször állították meg a három békésen szemlélődő embert... (Nemzetőr, 1910. április 19.)

Elfogultsággal lehetne vádolni a Nemzetőr cikkíróját, hiszen csupa olyan pillanatképet mutatott be, amely nem a legkedvezőbb színben mutatja be Tisza István soproni tartózkodását. Kétségtelen az ellenfél szemével nézte az eseményeket, de hogy mennyire igaza volt a Nemzetőrnek, azt maga a Soproni Napló bizonyította be. Az események megihlették Ágoston Ernőt, a kiváló soproni festőművészt és három karikatúrát készített a Tisza-

napról. A Soproni Napló közölte a karikatúrákat. Íme olvassuk el emlékeztetőnek a karikatúrák kísérő szövegét, amely majdnem olyan, mintha a Nemzetőr írta volna:

„Mint mindennek a Tisza napjának is megvoltak a maga fény és árny képei. A fényoldal forró napsütésében ott lelkesedtek szorongtak és izzadtak azok az ezrek, akik körülvették Tiszát, hogy egyetlen szavát el ne ejtsék. Az árnyékban pedig hájas rendőrbiztosok szuszogtak s törölgették a verejtéket arcukról szörnyű nagy zsebkendővel s még nagyobb aggodalommal kémkedve bombavető anarchisták vagy kőhajigáló szocialisták után, s eközben majdnem letartóztattak két sváb almáskofát, mert azt hitték, hogy Wekerle jön álruhában a fiával, hogy vesélyeztesse a nagy politikus testi épségét...

A sors némelykor bizony igazságtalan. Amíg egyesek a forró politikai délután izgalmait jégbehűtött pezsgővel hűsítették, másokat emígy hivatalosan hűtögettek... De ezek hűvösebb hangulatban is voltak... (Soproni Napló, 1910. április 24.) — írja a lap és zárkában hűsölnek a letartóztatott munkások a karikatúrán, s köztük néhánynak be van kötve a feje.

A legtalálhatóbb azonban az a rajz, amely egy munkást ábrázol, aki mellé egy kutya csatlakozott. Rohannak feléje lélekszakadva a rendőrbiztosok, mondván: „Tilos a csoportosulás.”⁴

Ismerjük már azt a fogadtatást, amelylyel Tiszát fogadták hívei és ellenfelei. Érdemes azzal is megismerkednünk, hogy mit mondott a választói gyűlésen, hiszen ebből láthatjuk meg tisztán, hogy jogos volt-e az a felháborodás, amely a szocialistákat elfogta a gróf Sopronba érkezésekor.

Mindkét soproni lap részletesen közli Tisza István gróf beszédét. Felesleges volna nekünk is teljes terjedelmében ismertetni. Számunkra sokkal érdekesebb, tanulságosabb, ha a Nemzetőr „Bírálat” című vezércikkéből olvasunk el néhány részletet, amely méltatja Tisza soproni beszédét és egyben vázlatát is adja a beszédnek.

„... Tisza gróf... előadásában nincs

4. Lásd: SSz. 1959. évf. 107. lapján.

egy szikra hév, hideg és száraz szónok, ki nem tud lelkesedést kelteni, mit tán a legjobban bizonyít, hogy szavait sohasem szakította meg a lelkesedés tűntető kitörése, csupán halk, elhaló éljenzés és néhány erőltetett a közöny csöndjében elfülő taps.

Igen természetes is ez: azok mellett az eszmék mellett, amelyekért Tisza gróf száll síkra, lehet érvelni a célszerűségre való hivatkozással, lehet őket helytelen kiindulási pontból levont következtetésekkel helyesnek feltüntetni, de lelkesedni értük nem; ezért hiányzott Tiszából a fanatikus tüze, ezért maradt a közönség hideg, szinte fagyos...

Ami beszédjét illeti, lényeges volt benne, hogy az általános választó jogról nem szólt, csak azt, hogy nézete eltér Solymossy bárótól, de majd megértik ők egymást...

A beszéd eleje azután akadémikus fejtegetés volt a gazdasági kérdésekről, az iparnak és földművelésnek egymásra való hatásáról. Tankönyvbe való, vagy onnét vett dolgok, melyeket nálunk az önálló gazdasági berendezkedés nélkül valóra váltani nem lehet... Mert mindennél bizonyosabb igazság az, hogy gazdag csak az ipari állam lehet. Magyarország fejletlen iparát, a közös vámterület mellett a fejlett osztrák ipar mindig elnyomja, tehát közös vámterület mellett ipari állam és így gazdag állam soha sem lehetünk. De ha ipari állammá lehetünk, akkor felvirágozik mezőgazdaságunk, mely éltetője, táplálója lesz az iparnak, s amely részére a nyersanyagot adja... Addig hiába fejtegeti nekem még Tisza gróf is, az ipar és a mezőgazdaság kölcsönhatását, a különböző foglalkozási ágak harmóniáját, míg a magyar kereskedőt Ausztriába vonja érdeke, míg a magyar ipar koldusként tengődik, a földműves pedig kereset híján Amerikába vándorol...

Az obstrukciót kárhóztatni könnyű feladat... Triesztben építik az Drednaught-okat,⁵ előkészítik a katonai terhek emelkedését, ezeket meg kell szavazni a parlamenti rend nevében, a nagyhatalmi állás érdekében, de nemzeti jogokat követelni, gazdasági önálló-

ságra törekedni: nemzetrontó bűnös dolog. És akadnak magyarok, kik ezt látják, ezt tudják, de helyeselnék Tiszának. Vajon hányan lehetnek közöttük, kik állami szállítások körül nincsenek érdekelve? A többiek úgyis öntudatlanul cselekesznek..." (Nemzetőr, 1910. április 19.)

A lényegre tapintott rá a vezércikkben a Nemzetőr. Így látjuk tisztán Sopron népének kettéválását is a Tisza-ügyben. Szilvássyék érdekelve voltak Tisza pártolásában, a hatalom is őt támogatta, éppen ezért volt oly jelentős a soproni munkások bátor kiállása, hogy a detektívek, csendőrszuronyok, katonák és rendőrök armádiája ellenére is odahajították köveiket és a záptojásokat Tiszára, fennen hirdetve, hogy nekünk ez a politika, amely a Tisza grófok politikája, nem kell.

Véget ért a Tisza-nap. Tisza elutazott. Hogyan?

„Tegnap fél hét órakor utazott el Tisza csendőrfedezet alatt. A Pannóniától a Deák-téren át a déli vasút állomásáig csendőrök állottak, kocsija előtt és után lovasrendőrök haladtak." (Nemzetőr, 1910. ápr. 19.)

Csendőrszuronyok őrizték, amikor érkezett, csendőrszuronyok vigyázták, amíg itt tartózkodott, és csendőrszuronyok óvták, amíg a vasútra ment, hogy elutazzék. Szükség is volt a csendőrszuronyokra. Mert azt a politikát, amit képviselt, az érdekelteken és félrevezetetteken kívül kevesen szívelték. S megnyilatkozása nyomán méltán tette fel a kérdést az újságíró a színházlátogatás kapcsán:

„... Vajon gondolt-e már Tisza gróf arra, hogy egy nimbuszától megfosztott faj utolsójaként, egy letűnt korszak teljes melanchóliáját hozza magával, amikor büszkén, bátran, felemelt fővel megy a nép közé a maga arisztokratikus tanait terjeszteni..."

Azt hiszem, hogy ezek a politikus grófok nemsokára kipusztulnak az emberi társadalomból. Ha másként nem, úgy megöli őket a nevetségesség..." (Nemzetőr, 1910. április 19.)

Egyben azonban tévedett a cikk szerzője, nem volt elég a nevetségesség válás a csendőrszuronyok adta védelem leküz-

5. Oriási hadihajó.

désére. Szurony ellen szurony kellett a győzelemhez.

S ezeken a szuronyokon villant meg

1945-ben a keleti nap bíborfénye, és véglegesen győztek a Tisza grófokon.

Kölkedi István

Középkori zsidó sírkő-töredékek Sopronban

A soproni zsidó temető „a várfalakon kívül a Szt. Mihály-kapu előtti telkek szomszédságában terült el, mégpedig a mai zsidó és a régi katolikus temető közt háromszög alakban.”¹ Első említése 1437-ből való: „judenfreithof”.² A zsidók 1526-os kiűzetése után a temető elárvult. Sorsáról nemrégiben igen érdekes adat került elő. Házi Jenő a soproni Szt. Mihály templom 1539. számadásában (márc. 29—30., a 32. lapon) egy feljegyzésre talált: Tölth Mihály templomatya János kőfaragónak három ízben fizet, mert a Szt. Mihály templom építkezéséhez a zsidó temetőben megfelelő épületkövek után kutatott, azokat kifaragta és négy fuvarral szállított a templomba.³ A Szt. Mihály templom először 1278-ban említetik, de építése még korokon át tart. „A templom... a mohácsi vész táján elkészült.”⁴ A fenti adatból látható, hogy még 1539-ben is építették. Világos az is, hogy a zsidó sírkövek tekintélyes része egy helyen van: beépítetten a Szt. Mihály templomban. Nyilván a többi követ is elhurcolták a zsidó temetőből és beépítették, mint Budán, Nagyszombatban és másutt is tették a középkorban, itthon és külföldön egyaránt.

A későbbiek során a kövekről keveset hallunk. 1816-ban a Hátsó-kapu 1. számú ház építéséhez Hasenauer Márton ács kéri a várostól a Hátsó-kaput. 1821-ben a

bontáskor két zsidó feliratos kő kerül belőle elő. „A tanács kikötése, hogy a köveket Hasenauer új háza falába beilleszesse, nem teljesedett.”⁵

1944 tavaszán a régi Szt. Mihály-kapu — a középkori zsidó temető helye — közelében, Wieden nevű külváros 31. számú házában — a pince felásásakor — napvilágra jutott az első meglévő sírkő. Ez Izsák b. Chájjim mártírt örökítette meg 1411/12-ből. Szövegét Grünvald Fülöp tette közzé.⁶

Amióta a soproni Új utcában (az egykori Judengasseban) renoválási munkálatok folynak, él bennünk a remény, hogy újabb kövek fognak napfényre kerülni. Reményeinkben nem csalatkoztunk.

1960 februárjában hírt kaptunk arról, hogy az Új utca 9. számú épület helyreállításakor feliratos zsidó köveket bontottak ki. A középkori zsinagóga (Új utca 11.) épületének renoválása során kiderült, hogy a kapualj északi falában egy befalazott középkori ajtókeret található, amely átvezetett a 9-es házba. Ennek a leletnek fényénél megvilágosodtak a történeti források adatai. Ez a ház a középkorban az átutazó szegények szállásául és kórházaul szolgált és szervesen összefüggött a zsinagógával, mert a zsidók kiűzetése után — 1526. nov. 6-án — együtt becsülik 150 talentumra.⁷

1. Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896. 187.

2. Házi Jenő: Sopron... története. II. 3. Sopron, 1933. 72; M. Zs. Oklevéltár. V/1. Bp., 1959. 39. Nr. 93.

3. Kiadásra kerül a M. Zs. Oklevéltár V/2. kötetében (Bp. 1960.).

4. Csatka Endre: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956. 402.

5. Csatka Endre: Id. m. 206.

6. Grünvald Fülöp: Zsidó mártír sírköve a középkori Sopronból. Darkenu. [1947]. 15—16.

7. Házi Jenő: Id. m. I. 7. Sopron, 1929. 220.

1. кб

A rekonstrukciós munkálatok közben világossá vált, hogy helyén két középkori ház állt. Csak a jobboldali függött össze a 11-es épülettel. A baloldali házból — közvetlen az utcáról — a kapualj mellől lépcsők vezettek az emeletre. Ugyanitt díszes ülőfülkék tűntek elő.

A jobboldali épület emeleti válaszfalából középkori zsidó sírkő-töredékeket emeltek ki. Ezeket a sírköveket 1526 után a felhagyott zsidó temetőből hurcolták el és hozták ide. Elfűrészték őket és renaissance ablakkereteket készítettek belőlük. A XVIII. században ezeket az ablakokat megszüntették és a barokká alakított épületbe falazókövekként illesztették be. A helyszínen megállapítottuk, hogy 3 sírkő töredékéről van szó. 1960 júniusában az egyik közfalból újabb sírkő-töredék került elő. Mind a négy fertőrákosi puha mészkőből készült és a XV. század első harmadából valónak látszik. Az első kettő azonos kőfaragó műhelyéből való, aki a sorokat a betűk megrajzolása előtt megvonalazta. Mínt hogy az 1944-ben talált kő is vonalazott, bizonyára ugyanazon mester munkájának tarthatjuk és így a kor megállapításánál — évszám híján — fogódzoul szolgálhat. Ilyen vonalazást a németországi középkori (wormsi, mainzi és speyeri) sírköveken lehet megfigyelni.⁸ A töredékek megmaradt része a középkorra jellemző formulát adja, a nevek és az évszámok azonban sajnálatos módon hiányoznak.

Szövegük magyar fordításban így hangzik:

1.

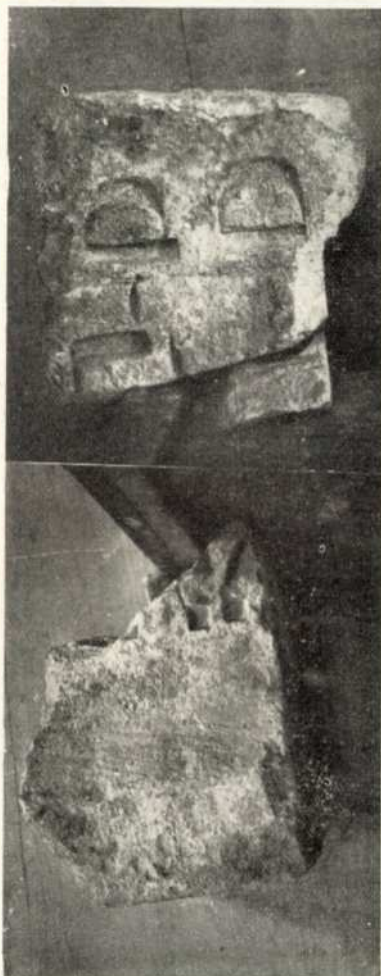
(Három darabban került elő)

Itt [van elrejtve a férfiú],
 a de[rék], ...
 fia . . . . .-nak. [Meghalt]
 . . . . .na[pon] . . . . .
 . . . . . év[ben] . . . . .

Legyen lelke [bekötve az élet kötelékébe].⁹

Ámen, [ámen, ámen. Szela, szela], szela.¹⁰

M.: 130 cm ; sz.: 19+24 cm.; v.: 20 cm.

2. kő

8. E. L. Rapp-O. Böcher: Die ältesten hebräischen Inschriften Mitteleuropas in Mainz, Worms und Speyer. Jahrbuch der Vereinigung „Freunde der Universität Mainz.“ Mainz, 1959. 2., 4., 6., 8., 9., 10., 14., 15. számú képek.

9. Bibliail idézet (I. Sám. XXV. 29.).

10. Zsoltárt záró ismert formula, amely középkori sírköveken gyakori. Lásd S. H. Lieben: Jüdische Grabsteine in den historischen Ländern. Die Jüdischen Denkmäler in der Tschechoslowakei. Prag, 1933. 24. 3. ábra.

3. Kō

4. Kō

2.

(Két darabban került elő)

[Itt] van elrejt[ve]

.....
 .....
 .....

[Legyen lelke bekötve] az élet kötelékébe.

[Ámen, ámen, ámen]. Szela, szela, [szela].

M.: 22+25 cm.; sz.: 24+19 cm.; v.: 20 cm.

3.

.....
 .....
 .....
 .....

Szela, szela, szela.

M.: 35 cm.; sz.: 23 cm.; v.: 16 cm.

4.

Itt van elrejt[ve a férfiú],
[a hűség]es és szeretetreméltó

.....
 .....
 .....

M.: 30 cm.; sz.: 22 cm.; v.: 25 cm.

A kövek a középkori zsinagóga mellett létesített Zsidó Múzeumban nyertek elhelyezést.

Scheiber Sándor

Soproni adatok a magyar népműveléstörténet haladó hagyományaihoz

A századforduló időszakára Magyarországon is az imperializmus szakaszába lépett. A külföldi burzsoá államokhoz hasonlóan itt is létrejött és kifejlődött teljességében a burzsoá népműveléssel párhuzamosan a munkásosztály művelődési igényeként a proletárnépművelés, amely ugyancsak kiépítette a maga változatos és gazdag területeit, intézményeit és eszközeit. Igaz, mindkét tevékenységre egy kifejezést használunk, de feladatuk gyökeresen különbözik egymástól. Általánosságban mindkettő a nép műveltségi színvonalának emelését tűzte zászlajára, de célját és eredményét tekintve ellentétes módszerekkel.

A burzsoá népművelés a századforduló időszakában már nem szolgálta a haladást, reakcióssá vált és korántsem elégítette ki a munkásosztály igényeit, kulturális szükségleteit, s így szervezte az meg-

a maga igényeinek, szükségleteinek megfelelő népfelvilágosító munkát. Ezt az irányt elsősorban a munkásság, a radikális polgárság és a haladó értelmiség képviselte s a szociáldemokrata párt- és szakszervezetekben, illetve a különböző polgári körökben, társaságokban, iskolákban stb. bontakozott és fejlődött ki egészséges népműveléssé. Céljának az elnyomott milliók felvilágosítását, művelését és oktatását tekintette. Megismertetni a munkásosztályt azzal a tudománnyal, amelynek elsajátítása fegyvert jelentett a proletárok kezében a tőke elleni harcban.

A hivatalos burzsoá népműveléssel szemben álló irányzat az imperializmus idején országszerte — városokban, falvakban és nemzetiségi területeken egyaránt — kibontakozott s a népművelés hivatalos irányával a progresszió harcosai

egyenleg, de szervezettel is mindenütt szembe fordultak. Ilyen szervezet volt többek között az Úttörő Társaság is — Fényes Samu irányításával —, amely a munkásoktatáson túlmenően a munkások zenei és képzőművészeti művelésével, valamint a parasztság felvilágosításával is foglalkozott. E nemes célkitűzés minél tökéletesebb megvalósítása érdekében vidéki fiókok és körök szervezését kezdte meg. A jelen cikknek tehát az a feladata, hogy az Úttörő Társaságnak, mint egyik haladó baloldali szervezetnek a Sopronban végzett társadalmi méretű népnevelő munkáját feltárja és bemutassa.

Valóban az Úttörő Társaság első vidéki Szabad Iskolája itt nyitotta meg kapuját 1911. június első felében. De vajon mi tette lehetővé a Szabad Iskola megindulását? Tudnunk kell, hogy Sopron értelmisége ebben az időben erősen baloldali, haladó szellemű volt, amit többek között az is bizonyít, hogy a szabadkőművesi tagság nagy része a soraikból került ki. A soproni Szabad Iskola megszervezőjét — Fényes Samut — pedig örömmel fogadta mind a munkásság, mind a polgárság, mind pedig az értelmiség. Már ismerték, hisz 1903-ban „Kurucz Feja Dávid” c. hatásos darabjával nyitották meg a soproni színházat és 1906-ban a „Csöppség” c. darabját fogadta nagy lelkesedéssel Sopron közönsége. Sőt az a hír is elterjedt, hogy Áchim András meggyilkolásával kapcsolatos pörben az özvegyet fogja képviselni.¹ Tehát ilyen ismeretség után nyilván számíthatott sikerre a soproni Szabad Iskola megszervezése alkalmából tartandó népszerű ismeretterjesztő előadása.

Az 1911. május végére hirdetett előadását mégis el kellett halasztania a Soproni Napló 1911. VI. 3-i számának tájékoztatása alapján az elmaradt előadást ugyanaz nap tartja meg a városháza nagytermében.² Sajnálatos körülmények folytán a másodszorra meghirdetett előadása is elmaradt, és Fényes a Soproni

Napló 1911. jún. 9-i számában a következő nyilatkozatot tette közzé: „Végzetes tévedés folytán nem értesíthettem a soproni t. közönséget arról, hogy folyó hó 3-ikára hirdetett előadásomat elháríthatatlan akadályok miatt nem tarthattam meg. Mindezért a t. közönség és a progresszió ügye iránt érdeklődők szíves bocsánatát kérem, kijelentem, hogy kétszeres kötelességemnek tartom, hogy mulasztásomat jóvátegyem és az elmaradt előadás helyett kettőt tartsak.”³ Végül 1911. június 10-re (szombat) tűzték ki az előadás immár harmadik időpontját, s amint a Soproni Napló írja: „Reméljük, hogy városunk közönsége teljes érdeklődéssel viseltetik az előadás iránt, mert hisz elvi kérdésekben bárminő álláspontot foglal is el valaki, bizonyos, hogy magasabbrendű szellemi élvezetet szerez egy ilyen előadás meghallgatása. Akár a nagy drámaírókat tekintjük az előadóban, akár a meggyőződés törhetetlen erejű és kiváló kvalitású szónokát, a legkevesebb, mellyel tartozunk neki az, hogy hallgassuk meg”.⁴

Valóban az 1911. jún. 10-re hirdetett előadást Fényesnek sikerült megtartania. Bevezetőjében ismertette a soproni Szabad Iskola célját, feladatát, majd pedig „Az új világszemléletről és a polgárság szociológiájáról” címmel tartotta meg az előadást.⁵ A volt Pannónia szálló nagyterme zsúfolásig megtelt, sőt a korabeli források arról tanúskodnak, hogy a „... be nem fért hallgatók százakra menő száma” tolongott az épület előtt.⁶ Munkások, polgárok, földművesek, értelmiségiek egyaránt képviseltették magukat. Másnap, jún. 11-én (vasárnap) pedig a zsúfolásig megtelt Munkásotthonban beszélt a választójogról.⁷

Ami a látogatottságot illeti — a korabeli Radikál c. baloldali lap szerint — Fényes első előadását 450-en hallgatták meg, amely mindenképpen. jó előjelnek bizonyult a soproni Szabad Iskola megszervezésével kapcsolatban.⁸ A munkás-

1. Cs. E. közlése.

2. Cs. E. közlése.

3. Cs. E. közlése.

4. Cs. E. közlése.

5. Úttörő 1911. jún. 18. Úttörők Sopronban c. cikk.

6. Id. mű.

7. Cs. E. közlése.

8. U. ott.

ság, polgárság, értelmiség s a helyi lapok is elősegítették az iskola megszervezését. A későbbiek folyamán viszont azt tapasztaltuk — a forrásirodalom alapján —, hogy a helyi polgári lapok kevésbé tanúsították megértést a munkásság művelődési törekvései iránt, sőt a polgári rétegek bizonyos mértékig elzárkóztak.

Tehát — amint korábban említettem — ilyen kedvező körülmények között alakult meg a soproni Szabad Iskola 1911 júniusában, de program szerinti működését csak ugyanaz év októberében kezdte meg. Az iskola azt a célt tűzte maga elé, hogy összefüggő és hézagatlan világszemléletre nevelje hallgatóit, amelyet az egymásra épülő sorozatos előadások tartásával óhajtottak biztosítani.⁹ Ilyen egységes előadássorozatot indítottak 1911 októberében, 1912 februárjában. Sőt az Úttörő Társaság évi jelentése (1912. jún. 2) ezeket a Sopronban tartott rendszeres előadásokat külön és elismerőleg is kiemelte.¹⁰

1912 nyarán állították össze a két évre szóló állandó jellegű programot, amely mintegy négy egymásra épülő tanfolyam keretében 24 előadást foglalt magába. Az I. rész (hat előadás) a természettudományokon alapuló új világszemlélet kialakítására törekedett (pl. Teremtés és fejlődés, Az anyag fejlődése, A fejlődés elmélete stb.). A II. rész (hat előadás) viszont az emberrel foglalkozott, mint élőlény nyel, amely a darwinizmus fejlődéstörténeti tanításaival is kapcsolatban állt (Élet, Descendencia, Az átöröklés elmélete, Az emberré-válás folyamata), míg a III—IV. rész társadalomtudományi problémákat boncolgatott és az egyes kérdéseket már igyekezett marxista szempontból vizsgálva a hallgatóság elé tárni (Az emberi társadalom kifejlődése és az osztályharc, A tudományok és művészetek fejlődése a történelmi materializmus világánál, Magyarország történelme és mai tagozódása a történelmi materializmus világá mellett).¹¹ Ez a program Sopron egész társadalmában élénk érdeklődést váltott ki, s amikor már e felvilágosító munka rendszere is kialakult, jött a világháború s véget vetett minden prog-

resszív jellegű népművelő tevékenységnek. Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy ez nemcsak soproni program volt, hanem egyben az Úttörő Társaság egységes, tudományos programja, amely a hallgatóság világszemléletének marxista megalapozását szolgálta.

A soproni Szabad Iskola előadásai iránt óriási nagy volt az érdeklődés nemcsak a munkások, de a polgárok, alkalmazottak és értelmiségiek soraiban is. Egy-egy előadást általában 2—300 ember hallgatott végig összezsúfolva, de fegyelmezetten a szűkös helyiségekben. Az 1911 októberében és 1912 februárjában megindított tanfolyamok anyaga nem egymásra épülő ismeretanyagot tartalmazott, mégis nagy jelentőségű volt az ismeretterjesztés szempontjából. Csak 1912 nyaratól szervezték meg a két évre szóló központi program szerinti, egymásra épülő kurzusokat, amelyeket rendszeresen megtartottak 1914 nyaráig. Három év alatt (1911 októbertől 1914 nyaráig) mintegy hat kurzust indított a soproni Szabad Iskola, ahol összesen 36 előadás hangzott el és számos szemináriumban vitatták meg az előadásokon nem eléggé tisztázott problematikus kérdéseket.

Ha előadásonként átlag 200—250 embert számolunk — mert ennyi mindenképpen volt —, akkor is 3 év alatt kb. 8—9000 ember hallgatta végig ezeket az előadásokat. Ez az oktató tevékenység valóban társadalmi méretű volt, ha arra gondolunk, hogy napjainkban a TIT előadásokon a legjobb szervezések mellett is kevés esetben sikerül ilyen magas számú embersokaságot megmozgatni. Föltétlenül ki kell emelnünk azt a fáradságot nem ismerő igyekezetet, mellyel a soproni Szabad Iskola nagy mértékben igyekezett elősegíteni a munkásművelődést. Ezzel a nagyszerű tétivel mintegy jelentős láncszemét alkotta annak az évtizedekig tartó szellemi előkészítő mozgalomnak, amely a Tanácsköztársaság ideje alatt csúcspontba ért.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy az Úttörő Társaság soproni Szabad Iskolája rövid ideig való fennállása alatt (1911—1914) hasznos népművelő munkát

9. Úttörő 1911. szept. 24. Úttörő Iskolák c. cikk.

10. Úttörő 1912. febr. 18. és márc. 10.

11. Úttörő 1912. jún. 9. Az Úttörő Társaság évi jelentése c. cikk.

végzett. Tevékenységét elsősorban a munkásságra, de emellett a parasztságra, polgárságra és értelmiségre is igyekezett kiterjeszteni — viszonylag nagy érdeklődés mellett —, s mindenképpen hozzájárult a haladó gondolkodású emberek egy táborba való tömörítéséhez. Népszerű tudományos előadásai nemcsak az ismeretek népszerűsítését szolgálták, hanem a természettudományos ismereteken alapuló új világszemlélet kialakítását, valamint a dialektikus és történelmi materializmus széles körben való terjesztését és a forradalmi marxizmus népszerűsítését.

A Szabad Iskola által tartott nem egy előadás félelmetes demonstrációvá alakult — melyet a munkásosztály a kultúra meghódításáért indított —, jelezve a burzsoá művelődési monopólium omlado-

zását. Mai szocialista társadalmi rendünk haladó hagyományaink ápolására kötelez bennünket. Az osztályérdekeket és osztályműveltséget szolgáló bűnös kapitalizmus a progresszív jellegű egyesületek, társulatok tudatos felszámolására törekedett, amely szinte mintaszerűen mutatkozott meg az 1919-es proletárdiktatúra leverése után. Ezt mutatja pl., hogy a Horthy-korszakban tilos volt a haladó társadalmi népművelési szervezetekkel, intézményekkel való foglalkozás. A kialakuló népműveléstudománynak az is a feladata, hogy a haladó hagyományokat felkutassa és értékelje, amely így hozzásegít bennünket a múlt haladó népművelési törekvéseinek sikeres restaurálásához és a magyar népműveléstörténet teljesebbé, tartalmasabbá tételéhez.

Vaskó László

Buk Ferenc soproni ötvös mintakönyve

A budapesti Országos Iparművészeti Múzeum birtokában van Buk Ferenc soproni arany- és ezüstműves egy sajátkezűleg rajzolt mintakönyve,¹ melyet a soproni Rosenstingltől vásárolt a múzeum 1921-ben, 2500 koronáért. A címlapon ceruzával, valószínűleg utólag bejegyzett 1820-as évszám jelzi, a könyv tartalma, s az egyik hangszeres emblémában Joseph Fengler névvel együtt szereplő 1820-as évszám pedig alátámasztja, hogy valóban a 19. század első negyedében készült. 90 oldalon 606 különféle ötvösmunka kisebb-nagyobb méretű tollrajzát tartalmazza, mint a címlapon ő maga írja: „Samlung Verschidener Muster Zur Crawehr und Fillierann Arbeid auf Gold — Silber — Messing — und Stahl, für mich Frantz Xaver Buck, Bürgl. Gold und Silber Arbeider in Oedenburg.”

A nagyon jó állapotban levő lapokon szabályos elrendezésben, mintaszerűen sorakoznak a kisebb tárgyak: fülbevalók, tűk, gyűrűk, csatok, pecsételők, gombok, pipakupakok, plakettek, só- és

borstartók, kanalak, sarkantyúk aprólékosan kidolgozott rajzai. A nagyobb tárgyak: kekszes, vagy cukorkás kosárcák, mentekötőláncok, olaj-ecettartó készlet, pálinkás hordó-szekérke, gyertyatartók, talpas tálak, írókészlet, kelyhek, monstrancia, füstölő, ékszerdoboz, kanná, pohárkészlet tálcával, ezüst retikül stb. általában teljes oldal nagyságban, 1:1 méretben. Számos lapján kisebb-nagyobb kerek és négyszögletes mezőben klaszszicizáló emblémák, címerek, monogramok, allegorikus alakocskák, tájképek és néhány állatjelenet díszítő jellegű rajza sorakozik.

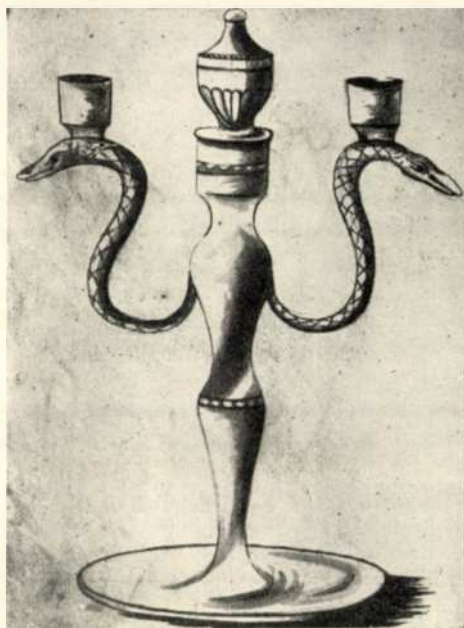
Az album alakú mintakönyv elárulja gazdájának nagyon szerény rajztudásán felül érdeklődési és feltehetőleg működési körét, ízlését, művészeti stílusát, használati és dísz tárgyainak, ékszereinek formáját, technikáját. Megtudjuk általa, hogy felkészültsége volt ékszerek készítéséhez és ennek kapcsán kövek befoglalásához; monogramok, rövid feliratok, aprólékos díszítmények jelenlétéből kö-

1. Orsz. Iparműv. Múzeum Könyvtára 6007 kltsz.

vetkezettve értenie kellett a vésnöki munkához, cizelláláshoz; s a fülbevalók és gyűrűk díszítményei szerint valamelyest a zománcozáshoz is. A különféle rendeltetésű ékszereken kívül a könyvben filigránmunkák szerepelnek a legnagyobb számban. Ez részint, de nem kizárólagosan a 19. század elejének általános ízléséből következik. Azonban számtalan pesti és vidéki ötvösmester munkásságában hiába keresnénk filigrán emléket, mások viszont legalább részben erre specializálódtak. Buk ezek közé tartozik. Vékony ezüstdrótból — növényi és geometrikus mintára kialakított — összeforrasztott hálóból igen gyakran nagyobb tárgyakat: kosárcákát, cukortartó talpastálkát, sótartókat, csengős tóratartó toronyocskát (kegytárgyat) és kisebb gombokat, csatokat, mentekötőláncokat tervezett. A tőle származó fennmaradt filigrán mentegombok² (Holl Jenő tulajdona, Sopron) enyhén csúcsosodó félgömb alakúak és sima drótból nyolc csepp alakú gerezdre osztottak. Bennük szabálytalan, elnyújtott spirálisok vannak nem finom, egyenetlen, sodrott huzalból. A gombok alja sima lemez, beütött ötvösjegyekkel, középen a felvarráshoz egy karikával. A gombok tanúsága szerint munkája elnagyolt, nem eléggé precíz, forrasztója több ízben nem a kívánt helyre került, s ezért az áttöréseket esetenként eltömi. A filigrán terén kifejlesztett munkássága nem emelkedik az e műfajban sokat dolgozott és rendkívül finom kivitelű munkái által legismertebbé vált besztercebányai Libay Sámuel kortármester műveinek színvonalára.³

A filigrán gombokon kívül egyéb művei közül sajnos csak néhány egyszerű kávéskanal, sima gomb és egy cukorfogó ismeretesek. (Holl Imre tulajdonai, Bpest.) A teljesen sima, félgömb alakú gomb füllel ellátott alsó lemezén a mesterjegyen kívül 1844-es évszámmal Sopron város ötvöscéhének hitelesítőjegye van, mely az eddigi ötvösjegy-gyűjtésből hiányzik. A lemezből kalapált, patkóalakúra hajlított cukorfogó két végére I. Ferenc császár 1820-as, öblörsre kialakított kis érmét forrasztotta Buk mester. A fogó közép felé szélesedő szárain vésett és

trasszírozott levélsor, közepén I. Ferenc hasonló érme van befoglalva. Soproni hitelesítőjegye — annak ellenére, hogy Csatkaikai Endre már régebben közzétette⁴ — a Kőszeghy jegygyűjteményéből hiányzó

Gyertyatartó Buk Ferenc mintakönyvből. Foto: Kárász Judit

1827-es évből származik, s mint ilyen, szintén hézagpótló. A darab maga jól megformált, célszerű. — A soproni Liszt Ferenc Múzeumban őrzött, Buk által készített aranyékszereken kívül mindössze egy ezüst cukortartó urnáról tudunk még, mely 1936-ban Pekár Imre budapesti magángyűjteményében volt, azonban jelenlegi sorsáról nem tudunk semmit.

Kár, hogy Buk Ferenc felsorolt művei nem szerepelnek a mintakönyvben, csupán csak a gombokhoz lehet nagyon hasonlókat találni, így egyebek összevetésére nem nyílik lehetőség. Azonban az ötvöskönyv alapján levonható következtetéseket folytatva megállapítható, hogy a viszonylag kevés számú trébelt (kala-

2. Kőszeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig Bp. 1936. Nr. 2025.

3. Kőszeghy i. m. Nr. 110–115.

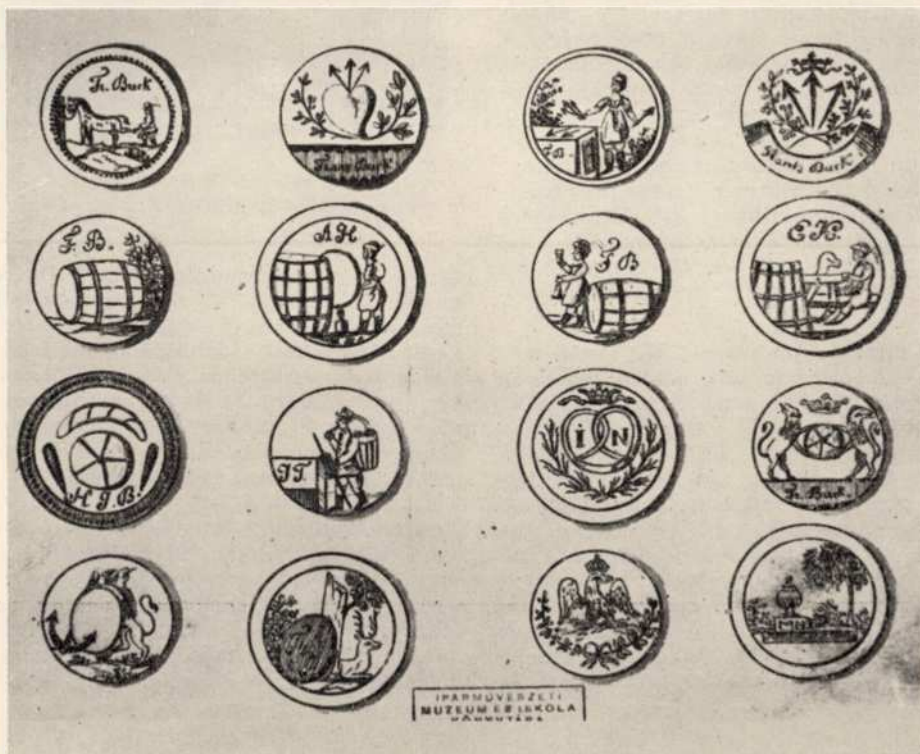
4. Csatkaikai Endre dr: Soproni ötvösök a 15–19. században. Sopron, 1931.

pált) kivitelű munka mintarajza tiszta empire díszítőelemeket és formákat tartalmaz: akantuszleveles, delfines, kígyós, gyöngysoros, főként gyertyatartókat. Néhány esetben úgy véljük, teljesen önálló tervezésű tárgyat láthatunk, mint pl. a kerek talpazaton gyertyatartó alakjára összetekeredett testű két kígyót, vagy a kerek talpon gyertyatartó hosszúságú szár tetején álló füles, esetlen vízeskancsó formát, melyek teljesen szokatlan megoldásukkal, nem pedig izléses voltukkal tűnnek fel. Egyebekben a kor klaszszicizáló stílusához alkalmazkodó, mértéktartó darabokat találni, egy kivétellel. Ez egy sokszögű talpon, díszes száron álló, sugarakkal körülvelt monstrancia. Angyalfejes, hálós, virágfüzérés, helyenként aszimmetrikusan hajladozó húsos levelű barokk díszítményei között nyoma sincs a 19. század izlésének. Valószínűleg egy látott és megtetszett, 18. század 2. felében készült tárgyat másolt le magának. Úgy-szintén máshonnan átvett motívumoknak

kell tekinteni pl. azokat a nem ötvösjelle-gű, romantikus megfogalmazású állatáb-rázolásokat, melyek olyan közismerten el-terjedtek Buk korának színesen himzett empire és biedermaier mintakendőcskéin, emlékkönyvek rajzain és nyomtatványok lapjain.

Éppen ezekből a jelenségekből, s a gya-korlatlanabb rajzoló kezére valló elrajzo-lásokból, perspektívahibákból, az egysé-gesség hiányából lehet határozottan arra következtetni, hogy a mintakönyv nem egy készen vett és nevére kiállított séma, hanem maga Buk mester készítette azt.

Miként műveiről, úgy magáról Buk Xavér Ferencről sem tudunk sokat. Buk Jakab bécsi aranyműves fiaként szüle-tett és 1814-ben kapott soproni polgárjo-got. 1848-ig találni írott adatot róla. Tud-juk, hogy 1817. dec. 1-én született Márkus fia szintén ötvös, arany- és ezüstműves, ki Németországban vándorolt, s 1840-ben szerzett soproni polgárjogot. Működéséről mindössze néhány kávé- és egy merő-

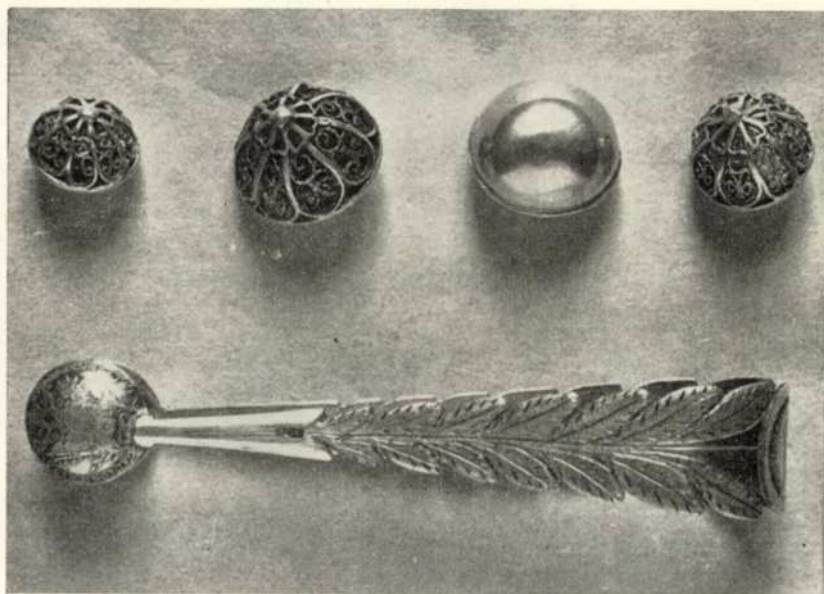
Emblémák Buk Ferenc mintakönyvéből. Foto: Kárász Judit

kanál tanúskodik. (— Holl testvérek tulajdona). Eredeti mestersége mellett azonban nem tartott ki Buk Márkus, hanem kereskedő lett, és a Kolostor utca 9. szám alatti barokk épületben — saját házában — árulta a bort. 1873. jan. 4-én halt meg.⁵

mesterünk teljes neve minden esetben — összesen 28 helyen — következetesen a „ck”-val írott BUCK formában szerepel. Tárgyakba ütött ötvösjegyein pedig ugyanakkor kizárólag a BUK írásmód fordul elő az FB monogramon kívül, mely utóbbi eddig Csatkainál és Kőszeghynél

Buk Ferenc ötvösjegyei gombokról és az 1844-es soproni hitelesítőjegy

Buk Ferenc készítményei. (A Holl család tulajdonából.)

A Buk család nevével kapcsolatban kevés figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a mintakönyvben számos más ismeretlen monogramon kívül a nagyon sokszor előforduló FB vagy FXB mellett

ismeretlen jegyvariáció. Mivel nevének írásmódja változó, a hitelesebb forrás alapján továbbra is a Buk Ferenc Xavér formában kell ötvösnévsorainkban nyilvántartanunk.

5. Csatkai Endre múzeumigazgató szíves közlése, valamint Csatkai — Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. II. kiad. Bp. 1956. 214. o.

Buk Ferenc tárgyalt mintakönyve, valamint fennmaradt, illetve eddig ismertté vált kis számú és szerény minőségű műve alapján sem nagyon termékenynek, sem különösebben tehetségesnek nem mondható, mint ahogy azt egy háromgenerációs ötvösdinasztia tagjától elvárnák. Mindenesetre azonban a mintakönyv

megismerése révén gyarapodtak róla ismereteink, s ezáltal egyénisége határozottabb körvonalakkal megrajzolható képet mutat.⁶ Ezen a képen a 19. század első felének szerényebb keretek között működött átlagtehetségű, de helyi jelentőségű ötvösmestereként áll előttünk.

Héjné Détári Angéla

Fraknói útirajz 1847-ből

Tschurl: Fraknói vára 1910 körül. Vízfestmény

Az *Életképek* 1847. évi június 5-i (23.) számában, a *Mi hír Budán?* c. rovat bevezető soraiban olvashatjuk:

„Napjainkban alig van valaminek nagyobb behatása a lelkekre, mint az irodalomnak... Az *irodalom hívatása az igazság eszméit ter-*

jeszteni... Ört állani az emberiség örök jogai felett; napfényre hozni mindent, a' mi szép, üdvös és igaz; méltányolni az erény törekvéseit; biztatni, emelni a' fejlődő igaz tehetséget; ostromozni a' tévelygést, a' ferdeségeket; oltani minden szívbe a' becsület szerelmét, az alacsony-

6. Ez úton mondok köszönetet a tárgyakat rendelkezésemre bocsátó Holl testvéreknek.

ság utálatát; érzelemfoghatóvá tenni a' lelkeket; fölírni az alvó erőt gyáva tespedéseiből; fogyasztani a' szűkkeblűség birodalmát, 's mi legfőbb: *tudni szólani és tenni a' jó ügyért...*"

Az alig 22 esztendő *Jókai Mór*, az Életképek szerkesztője ezekkel a maradandó értékű, klasszikusan szép sorokkal mutatkozik be a lap olvasóinak. Megyénk jeles szülöttjétől, a kor jelentős irodalmi egyéniségétől, *Frankenburg Adolf*tól ekkor veszi át a népszerű hetilap szerkesztését.¹

Ugyanennek a rovatnak a függeléként — Jókai bemutatkozó cikke után — két színes, rövid útirajz található. Az egyik *Londonból* címmel, „K” aláírással közöl kortörténeti szempontból érdekes adatokat a magyar zene angliai diadaláról, „*a magyar dallamok győzelme*”-ről s arról, hogy „...a híres *John Bowring*, ki, mint tudva van, néhány év előtt már magyar népdalokat fordított, *Vörösmarty* és *Petőfy* költeményeit szándékozik angolra fordítani.”

A másik útirajz címe: *Kirándulás Fraknóra*; írója: *Torma*. A csak vezetéknevből álló aláírás alapján is könnyen kideríthető, hogy az útirajz írója *Torma József* történettudós (1801–1864.). Fia, *Torma Károly* — a későbbi kitűnő régész, a budapesti egyetem régészeti tanszékének jeles tanára, az aquincumi ásatások irányítója s az ottani múzeum megalapítója — még csak tizenhét éves múlt ekkor, tehát nem származtatható tőle az útirajz, mely teljes kiforrottságot, sok élettapasztalatot tükröz.

Tizenhat esztendővel korábban, 1831-ben *Ludwigh Sámuel* kőszegi ügyvéd is beszámolt *német nyelven* fraknói utazásának élményeiről.² Ez az útleírás azonban sem szakszerűség, sem stílus tekintetében nem ér föl *Torma* útirajzával. A jeles történettudós — miként alább olvashatjuk — *nemcsak egyszerűen leírja a látottakat, hanem mindjárt szellemes megjegyzéseket is fűz hozzájuk.*

A győri csatára való gúnyoros utalása, Kisfaludy Sándor idézése és főleg befejező sorai a magyarságot féltő, mélységes

patriotizmusát, sőt bizonyos fokig demokratikus életszemléletét is tükrözik.

Az alábbiakban az útirajz teljes szövegét közlöm:

„Pünkös'-hétfőn, néhány fiatal barátaim társaságában, Fraknóra rándultam, megnézendő az ekkor mutogatni szokott várbeli nevezetességeket. E' maig teljes épségben büszkélkedő lovagvár meredek hegycsermon fekszik, Osztrákország széleinel. Eredetét némelyek a' rómaiakig, mások, nevérol okoskodva, a' góthokig viszik föl. Annyi bizonyos, hogy apos'oli első királyunk, Gilet Miklós francia bevándorló urnak ajándékozá; később III. Friedrik császár birtokába esett, ezután pedig a' Vaisbriachiak birtoka lön osztrák főhatalom alatt, mignem Hollós Mátyás fegyvere hazánkhoz csatolá, meghagyván birtokosát, ki egyszersmind a' Sopron megyei főispánságot nyere hódolása díjaul. II-dik Ulászló kormánya meg'nt osztrák kézbe juttatá, és csak II-dik Ferdinánd alatt kapcsolatott vissza szomszéd vidékével együtt, midőn Eszterházy Miklós, akkori hatalmas főúr, 500,000 forintért megvevé: ezóta, szakadatlanul, maiglan bírja e' család a várat és környékét. — E' várbán őriztetik a' herczegnek családi kincstára, melyet csak sok utánjárás és könyörgésre nyitnak meg, féltvén a benne rejllő kincseket, mik nem annyira belér'ékü drágaságok, mint inkább műremekféle ritkaságokból állanak. A' fegyver és képtár mindenkinek szivesen föltartatik. Amabban iszonyu ágyukat, számra 36-ot, köztük kettőt 70 mázsásat, — régi puskákat, a' legotrombábból a' legfinomabbáig, melly utóbbiak leginkább olasz művek, továbbá kosármarkolatu kardokat, alabárdokat, dsidákat, pár csomó kopját, gerelyt, számszeres ijákat aczélrugókkal, — nagymennyiségű mellvértet, sisakokat, egy csonka hóhérpallost, kétágu rabkorbácsot, kuruczlobogót, ozmán lófarkas zászlót, — egy rozott buzogányt, 'stb. 'stb. — mutogatnak minden történeti nevezetesség nélkül, ha csak a' megyének itten őrzött fölkelési készülete, mint boldog maradvány a' győri csatából, ide nem soroztatik.

1. *Frankenburg Adolf*t a kormány a bécsi kancelláriához nevezte ki ekkor udvari tolmácsnak; kapcsolatát azonban az Életképekkel — írásainak megjelentetésével — továbbra is megtartotta.

2. Lásd: SSz., 1938., 4. sz. 344–346. lap.

Megjegyzendő, hogy paizsot egyet sem láttunk. Egyébiránt legalább $\frac{3}{4}$ óra kivánatuk a' fegyvertárnak csak átfutására! — Az ó butorzatú termék falait nagybecsű képek borítják; — Történeti férfiaink, és pedig a' mohácsi vész utáni jelesek, eredetiben mind feltalálhatók itten. Jól esik a' szemnek ez ősi erődús vonásokat jellemző épségben látnia, — kiváltképpen az öltözéki pompa, kori változatosságban, valami különös gyönyört nyújt az ősi korbba elmerülő léleknek. Színpadunk vajmi szép hasznát vehetné ezeknek, ha muzeumunk illyekben olly gazdagon ellátatnék. Feltűnő volt előttünk, hogy a' hölgyképeknel már 1680. körül ölebecskék pompáznak. Mátyásunknak is van itten egy arczképe, ime fölirattal: „Naturalis et verissima imago Mathia Corvini 1465.” Vannak itten még roppant csataképek, népi jelenetek a' hollandi iskolából, és sok egyéb híres művészi remek; de nincs értelmes kalauz, nincs vezérkönyv! Csinos német leány vezetgetett bennünket végig a' termekben, műértő figyelmeztetése egyik szobában ennyiből állott: „Da sind die Rebellen!” Lenézve a' vár ablakaiból, most is igazoltatik Kisfaludi Sándornak, a' *magyar nemesség költőjének*, azon verse, hogy „a' földes ur kevély szemmel tekintett a' környékre, hol több

falu parancsokat tőle vett”. Láttuk még a' 75 ölnyi mélységű kutat, melynek tiszta viszhangjával néhány szavat is váltottunk. A várudvaron egy vasöntetű lovagszobor áll, egyik kapu fölött pedig kitömött nagy krokodil függ. Ezek — a' várbörtönt is ide számítva — Fraknó nevezetességei. A' vártól fölfelé, Rozália még a' látogatott pont, a' határszéli hegytetőn, hol vámhivatal is van, itt nagyban üzött dohánycsempészet akadályozása végett. Innen lesik sokan a' kelő és nyugvó napot. — Különbén a' várat borult kedélylyel, némán hagyók el. — Menet a' vasuti, 21 oszlopon nyugvó merész ivezetű hidakat kellemes látványul kínálkozott, mert alkalmilag, épen ekkor, az áldomás-ünnepély emeléseül, zöld diadalkapuk, számos diszlobogók által borított el! Az örömet hatalmas német vereszet hirdeté, ujjongván a' haza szerencsésén, mely illyen óriási művet bir — nagy irigységére a' szomszédoknak. Eljen az üzérköltész!

Torma.”

*

Az útirajz sorai önmagukért beszélnek: a' Habsburgok által szegénységre, szolgaságra kárhozott magyar haza tudós fiának keserősége csendül ki belőlük.

Kelényi Ferenc

Reiner W. L. eredeti rajza a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

A barokk művészet Csehországban a 30 éves háború után rendkívül nagy mértékben és viszonylag gyorsan kifejlődött és meggyökeresedett. Ezt a fejlődést három művésznev jelzi, amely egyúttal három fejlődési fokhoz is kapcsolódik. A 17. században a híres Skréta Karel, Itáliában iskolázott mestere hatalmas oltárképeknek és kiváló arcképeknek az első egyéniség: realiztikus felfogása, az ún. Secsento (17. század) közép-európai művészetének legérdekesebb jelenségei közé sorolja. A 17. század utolsó évtizedében és főleg a 18. század első harmadában nem mindennapi élénk tevékenységet fejtett ki Brandl Péter, aki magasan felül-emelkedett kora általános szintjén színezésének erejével, formaadásának plasztici-

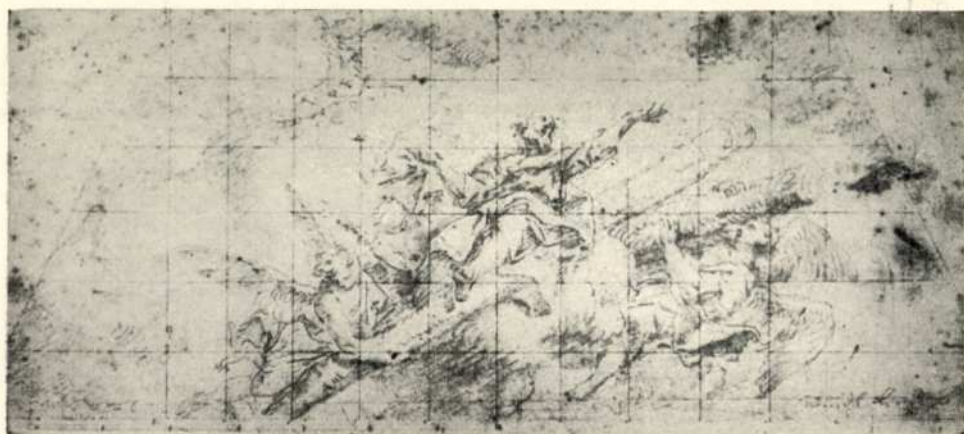
ciásával és szerkesztésének magával ragadó áradásával. Míg Brandl kizárólag az olajfestészetnek hódolt, addig a' nálánál valamivel fiatalabb Reiner Vencel Lőrinc (1689—1743.), az érett barokknak Brandl mellett második cseh képviselője, működésének területéül a' freskófestést választotta, ahol a' barokknak tipikus törekvése az együttes művészet irányában (Gesamtkunstwerk) profán és egyházi falterületek tartalomában gazdag és harsozóan festői megkoronázásban juthatott érvényre. Reiner, egyébként oltárképek, arcképek és tájképek festője is, alaposan kimagaslik a' prágai központ alkotásainak kereteiből és életműve, amelyet még elég kevéssé ismernek, Rottmayr osztrák és Asam bajor festő munkásságával

együtt az egész közép-európai érett barokk legkiválóbb teljesítményei közé tartozik.

Már a 18. század végén rendkívül kiemelte Reiner első életrajzírója, Jahn J. Qu. a mester művészeti tevékenységének még egy oldalát, mikor rajzairól megírta, hogy könnyen, szellemesen és egyöntetűen vetette oda a papírra. De ő is kiemeli, hogy kevés tollrajza maradt fenn, azok is fiatalok.¹ A tudományos kutatás

Burde József Károly (1779–1848), tehetséges rézkarcoló krétás modorban, mint faksimile-t készítette el, amely vissza tudta adni az eredeti rajz minden finomságát.² De hogy mennyire nagy volt ennek a reprodukciónak a hitelessége, akkor nyert csak megállapítást, amikor meglepetésszerűen felszínre került az eredeti rajz. 1948-ban a soproni származású világhírű műgyűjtő Scholz János,

Reiner: Szt. András mennybemenetele

igazolta Jahn jellemzését, Reiner rajzai valóban a cseh barokk művészet javához tartoznak. Joggal felkeltették a cseh művészettörténészek érdeklődését, ám bár csak egy részük került közlésre és az egész értékelése még várat magára. Sajnos valóban kevés rajz maradt csak fenn és az arra ösztökéli a kutatót, hogy minden egyes darabot felkutasson. Ezért po. Podlaha Antonin azonnal közölt egy kis cikket, amikor megtalált egy grafikus reprodukciót Reinernek eddig ismeretlen rajzáról, amely szent András megdicsőülését ábrázolja. Ezt a grafikus lapot

akinek főleg olasz rajzai híresek, szülővárosa múzeumát nagy sor középeurópai művész rajzával ajándékozta meg. Ezek között volt Reinernek ama rajza is, amely után Burde a faksimilét készítette. Reiner szerzőségét biztossá tette az aláírása, amely Burde munkájában is látható, továbbá a hátlapon levő feljegyzés, amely nemcsak a rajz keletkezési idejét adja meg, hanem megmagyarázza mikor és mely templom számára készült ez a freskóvázlat, sőt még azt is előadja, mely körülmények gátolták a festmény kivitelét. Ezek az adatok azonban nem magától

1. „Seine Handzeichnungen sind leicht, geistreich und gleichsam auf das Papier, wie seine Gemälde nur hingeworfen. Dem ungeachtet sind seine Zusammensetzungen mit vieler Kunst angeordnet und eine jede Figur hat ihre nötige Ausführung und Ausdruck. Er zeichnete seine Gedanken gerade mit dem Wasserblei auf das Papier hin, und das mit so vieler Richtigkeit als Gewissheit, dass man kaum einen Fehlstrich bemerkt, dann legte er die Schatten meist mit reiner chinesischer Tusche an, selten mit Bister, oder er gab auch gleich die Schatten mit Wasserblei in einer leichten wenig regulären Harschierung. Mit der Feder hat man sehr wenige Zeichnungen nach ihm die gehören auch in seine jüngere Jahre.” Jahn (unsigniert) in „Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler”. IV. Prag, 1782. Pag. 102.

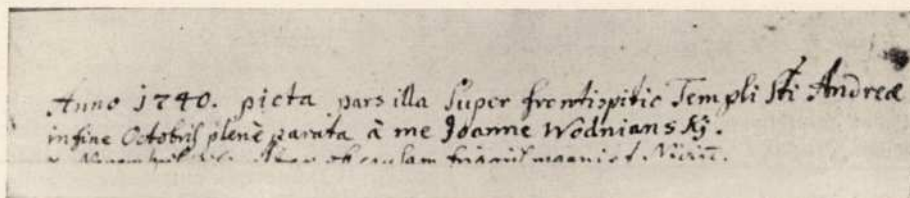
2. Podlaha: Reineruv navrh k freskovemu obrazu „Sv. Ondrej” die rytini Burdeovy, Památky archeologicke. XX. 1902–3.

Reinertől származnak, hanem egy Vodnansky János Ezekiel nevű festőtől (1673 ?–1758), akit a régebbi művészettörténet Reiner tanítványaként tart számon. De eddig konkrét adat a mester és tanítvány együttműködéséről még nem merült fel és így a jegyzet az egyetlen, amely a két festő viszonyára világosságot derít. Vodnanszky egyébként kisebb jelentőségű festő, a cseh freskófestészet fejlődésében jelentéktelen a szerepe. Főműve a prágai szent Vida dóm mellett a káptalani könyvtár mennyezetfreskója. (1725.) Egyébként alkalmi munkák foglalkoztatták dekoratív feladatokkal, amilyen po. szent sírok díszítése.

De térjünk vissza arra, amit a rajzról és a róla készült festményről Vodnanszky feljegyzése közöl; az írás latinul így hangzik: „Anno 1740 picta pars illa super frontispitio Templi S. Andreae in fine Octobris plene parata a me Joanne Wodnianskj.” A további sor sajnos a papír szélének levágása folytán csonka, de szerencsére egyes szavak kivehetők. „...Novemberi ... ob causam frigoris magni et Nivium.” Fordításban így hangzik: „Az

telezést. Eddig egyébként semmit sem tudunk Reinernek Vodnanskyval együtt tervezett és nyilván együtt is kivitelezett kései munkájáról; Vodnansky jegyzete értékes kiinduló pontot adott a további kutató munkára. Az említett szent András templom kis egyhajós épület volt a prágai óvárosban, amelyet a 14. század elejétől fogva a Prágától nem messzire eső Zbraslav-i cisztercita kolostor birtokolt. Ebben a jelentős és gazdag kolostorban Reiner két ízben is dolgozott: először 1728-ban a konvent dísztermének falait és mennyezetét díszítette freskóval, másodszer 1739-ben, az akkor befejezett prelaturának díszítésére kapott meghívást. Akkor vagy hamarosan utána bízták meg a kis egyszerű prágai szt. András templom homlokzatának díszítésével, amely templomot II. József idején, mikor a császár a zbraslavi kolostort feloszlatta, 1785-ben világi rendeltetésnek adtak át és 1874-ben lebontottak.

Hogy amint a könyveknek megvan a sorsa, akképpen a művészeti alkotásoknak is, ezt a tapasztalatot nyilván minden művészettörténész is megszerezte,

Kézírás Reiner rajzának hátlapján

1740. évben ez a rész a szent András templom homlokzatán festésre került (október végén általam J. V. által teljesen elő volt készítve) ... novemberben ... nagy hideg és hó miatt... Úgy látszik, volt folytatása a szövegnek, mert így eléggé homályos. Ha ti. a festmény a templom külsején 1740 folyamán készült el, ahogy az első sor mondja, akkor a többi, levágott sor elmondja nyilván, mikor történt ez a befejezés, ha október végén csak az előkészületek a festésre kerültek szóba, míg novemberben pedig a rossz időjárás akadályozta meg a kivi-

ha váratlanul felbukkanó nyomokat követett és meglepő eredményekhez jutott. Így kellett felfedezésére várnia egy cseh festő rajzának, amely már meglehetősen korán sokszorosítást nyert egy grafikus faksimilijén, és amely évtizedeken át vándorolt különböző utakon a nagyvilágban, hogy végre a soproni Liszt Ferenc Múzeumba jutva közlésre kerülhetett, és nemcsak egy elfeledett cseh templom múltjára vetett fényt, hanem két cseh barokk festő együttes munkájára is.

Preiss Pawel (Prága)

3. A 16x37 cm. átmérőjű ceruzarajz első közlése Sopron és környéke műemlékei. 1953 344. lap.

Fertőrákosi kő szerepe a keszthelyi Festetics kastély építésében

Sopron környékének 1957-ben kiadott Úti kalauzában a 93. lapon olvashatunk bőséges adatot róla, hogy a híres fertőrákosi kőfejtő messze vidékre szállított építési anyagot. Nemesak Sopron temetőinek síremlékeit faragták az ott szerzett kőből, hanem Bécs építései is szívesen használták fel, így az egyetemhez, az udvari két nagy múzeumhoz is. De az anyaországban is volt kelete ennek a lajta-mészakőnek. 1823-ban a győri székesegyház homlokzatához is onnan szállították az oszlopokat és kockaköveket. (Győri Szemle, 1930, 298. lap.)

A Sopron c. újság 1886. június 30. számában hírt ad arról, hogy a keszthelyi kastély építéséhez a fertőrákosi kőfejtőből vittek építési anyagot. Eszerint egy 110 mázsás követ 7 pár erős ló vontatott a bányából a vasúti állomásra, ahonnan Nagykanizsán át vitték Keszthelyre. Ezt követően június 28-án már egy 210 mázsásat 17 pár erős ló két nap alatt vontatott a vasútállomásra, külön e célra Bécsben készített szekéren, mely maga is 40 mázsát nyomott s a kő megkötésére szolgáló lánc 5 mázsát.

Ezt a hírt érdekesen egészítik ki a Festetics-levéltárból vett adatok.

A kastélyt 1745-ben kezdte építtetni Festetics Kristóf. Az utódok szinte mindegyike alakított valamit azon, de a legnagyobb méretű átépítés 1883–1887 között történt. A hitbizomány akkori ura gróf, később herceg Festetics Tasziló a monacói herceg elvált nejét, Hamilton Mary hercegnőt, az angol király rokonát vette feleségül. A hercegnő külön udvartartása, a szinte uralkodói formák között zajló élet nagyobb teret kívánt. Ezért kel-

lett majdnem kétszeresére növelni a kastélyt. Ekkor a kastély északi szárnyát lebontva új szárnyépületet emeltek, és azt tornyos középrésszel a régihez kapcsolták. A barokk stílusban épült kastélyt sok figurális dísszel gazdagították. Három bécsi szobrász is dolgozott akkor a kastély számára. Grün Ferdinand, Rudrich Edmund és Probst József. Közülük a nagyobb szabású alkotások Probst József művei. Ő készítette az udvari homlokzat torony alatti tetőzetének két nagy szoborcsoportját: a lófékezőt is. Ezekhez hozták a fertőrákosi hatalmas kőtömböket. A levéltárban őrzött számlát a bécsi Steinmetzgeschäft der allgemeinen Österreichischen Baugesellschaft megbízásából Köck Antal kőfaragó mester írta alá. A számlának ez a tétele így hangzik: „Zu der Gruppen der Pfeidebändiger aus Kroisbacher Stein, loco Station Ödenburg 5708 fl. 84 Kr.”

Probst ennek a két szobornak a megmintázásáért 4600 forintot kapott. Maga is többször tartózkodott Keszthelyen, hogy ellenőrizze és irányítsa a három olasz kőfaragó, Fortini, Celli és Mossoni munkáját, akik a kastély számára készített műveit a Fertőrákosról hozatott kőből kifaragták. Hogy ebből a kőből jutott-e többi művre, Neptun és Ceres szobrára, az udvari homlokzat címerére stb. is, nem tudjuk. Lehet, hogy ezeket már keszthelyi homokkőből faragták. Egyébként a falak építéséhez nem használtak terméskövet, hanem egy másik okmány tanúsága szerint 3 és fél millió téglát, egyéb építési anyagot (beton, vas, fa stb.) kívül.

Péczy Piroska

A bélyeggyűjtés érdekes fajtája

A SSz. idei első számának 93. lapján szó van róla, hogy a műgyűjtés története mellett egyéb soproni gyűjtési ágakat is meg kellene ismertetni múltjukkal együtt. Idevág a bélyeggyűjtés is, amelyről ugyancsak az idei évfolyamban Szele Lajos közöl korai adatot. Ki lehetett az első soproni bélyeggyűjtő? Érdekes, hogy az 1880-as évek legelején akadt soproni gyűjtő, aki nem azért szedte össze a bé-

lyegeket, hogy albumait ragassza tele. Flandorffer Henrik, gazdag borkereskedő volt ez. A Sopron című újság 1881-es évfolyamának 53. számában olvashatjuk róla, hogy összegyűjtött bélyegeit évente beváltotta bélyegnagykereskedőknél és a pénzen árva gyermekeket ruházott fel, mégpedig 1878. május 1-től 1879. május 1-ig 20 gyermek kapott ezen a néven öltözetet; 1878/79-ben és 1879/80-ban 11–11.

Lábasházi József

M E G E M L É K E Z É S E K

Thier László
1898—1960

Ez év május 12-én hirtelen halál elragadta Thier Lászlót, a soproni helytörténeti kutatás egyik erősségét. Sokan hangyaszigorgalmú gyűjtését felületesen ismerve, különcként szerették feltüntetni, pedig minden igyekezete az volt, hogy az adatok ezreivel igazolja rajongását szülővárosa, Sopron iránt.

Szegény, népes kisiparos családból született; apja, Thier Ferenc cukrász volt és a régi színházban árusította gyártmányait, fivérei a színházi zenekarban játszottak, majd amikor a színi évadnak vége volt, kis zenekart szerveztek és a közeli fürdőhelyeken, Balfon, Savanyúkúton szórakoztatták az üdülőket. Thier László, mint legfiatalabb a gyermekek között, korai éveiben maga is segítkezett szüleinek a színházban az előadás körül, és így egyúttal korán megismerte a színház bűvös világát, bátyjai révén pedig a zene birodalmába is hamar eljutott. A soproni állami reáliskolába iratták be, zongorázni pedig a jónevű Buresch-zeneiskolában tanult. Hanem a család szegény-sége miatt a középiskolai tanuláskor vége szakadt, a zeneiskolában pedig tehetsége folytán tanítványból mihamarabb oktató lett. A város múltja iránt való érdeklődése is már fiatalabb éveiben megnyilvánult és szívesen eltelt minden apróságot, ami a város múltjára vonatkozott. 1920 táján a városi mozi zenekart szervezett, és Thier László ott a harmóniumon pótolta a fuvósokat. A délelőtti szabadok voltak és járhatott gyűjteni. Inflációs idők jártak, az emberek jószágaikat adogatták el, de könyvért, régi írásért nemigen állt a vásár. Thiernek így sikerült keservesen keresett garasain könyveket, régi írásokat szerezni, és így alapozta meg később igen nagyra megdagadt helytörténeti gyűjteményét. 1925 táján elkezdett írogatni, a helyi lapokban szorgalmasan tette közzé gyűjteményeinek zenetörténeti vonatkozású írásait. 1930 táján azonban nagy csapás érte: a hangos mozi folytán kenyértelenné vált. Nagy fájdalomra meg kellett számos könyvétől válnia, de nemsokára ismét szerencsés körülmények közé jutott: az Ödenburger Zeitunghoz került szerkesztőnek, és mivel kitűnően bírta a német nyelvet, korrekтора is lett a nagyhírű Röttig—Romwalter nyomdának. Így ismét pótolhatta veszteségeit, sőt nagyobb mértékben gyarapodott gyűjteménye, mint addig. Meg is nősült és derék élettársra akadt, aki a maga önzetlen munkájával elősegítette, hogy férje folytathassa általában kedvtelésnek nézett, igazában viszont nagy jelentőségű munkáját. Tagadhatatlan, hogy nem minden vonalon becsülték kellőképpen ezt a munkát, de a kicsinylésnek befelelgett, amikor Thier 1938-ban megindította Scarbantia címen helytörténeti munkák kiadását. Mintegy bevezetőként „Sopron im Spiegel alter Drucke” címen szemelvényeket adott gyűjteményének kis-nyomatványaiából. Úgyes, jóhangzású címek árulják el, hogy az egyszemélyben gyűjtő és író mennyire rátapintott ezeknek a jelentéktelennek látszó adalékoknak értékére. Egyúttal próbáját adta annak is, hogy mennyire járatos a helyi történelemben. A Scarbantia füzetek elsajátítóját is ő írta, a csornai csatáról (1849) szolgáltatva érdekes adatokat. Még három füzet követte az elsőt, olyan szép kiállításban, amelyhez hasonlót nemcsak Sopronban nemigen találni, de a fővárosi köröket is meglepte. Rossz időpontban jelentek meg a munkák: 1938-ban a német terjeszkedés folytán általános volt az aggodalom a második világháború lehetősége miatt, a könyvek nem keltek, Thier nem bírta az óriási anyagi terheket. „Közlemények Thier László gyűjteményéből” címmel megkezdett egy második ciklust is, zenetörténeti adatokat adott közre, még megíratott szakemberekkel egyet-mást a maga gyűjteménye anyagából (bábsütő minták, kis ájtatossági képek), de elakadt a rossz viszonyok miatt ez is.

Az Ödenburger Zeitung nem kívánt az 1944. év végén a fasiszták követelményeinek eleget tenni és megszűnt. Thier ismét állástalan volt, de idejét igen hasznosan töltötte. Már korábban megkezdte Sopron bibliográfiájának összeállítását. Ez bizony rendkívül hálátlan feladat, mert sohasem lehet teljes a munka. No meg nem állt módjában a városon kívül kutatásokat végezni. Mindezt jól tudta, de azért törhetetlen buzgalommal folytatta a gyűjtést és halála idején 200 000-nél több cédulája volt. Nem állt meg a soproni bibliográfiánál, mérhetetlenül széles érdeklődési köréhez képest a szerkesztőségbe befutó összes magyar és külföldi lapokból kicédulázta, ami érdekelte. De a kenyértelenség idején az anyagot rendezte, csoportosította, skatulyákban rakta el. A regényekben szereplő kutatókkal szemben nála percek alatt meg lehetett kapni a szükséges adatokat, amelyek bőségén nemegyszer elámult a kereső.

1945 után egy ideig Thier László keservesen kereste kenyerét, muzsikált az

üdülőkben. Majd az Idegenforgalmi Hivatalban kapott állást. Ezzel kezdődött igazi megbecsültetése. Először csak szerényebb keretek közt, a hivatal nagy kirakatában rendezett saját anyagából propaganda kiállítást a lottóról, vagy Győrről, majd a festőteremben hatalmas anyagot vonultatott fel az idegenforgalom múltjáról. A soproni ünnepi hetek 1958-ban a vendéglátóipar múltjáról összeállított kiállításában nagy vonzó erőt nyert. 1959-ben a művelődési ház kistermét töltötte meg Haydn-re és idejére vonatkozó emlékekkel, ezt a kiállítást átvitték Győrbe is. Ugyanakkor az 1955-ben újból megindult Soproni Szemle bő teret adott neki soproni vonatkozású zenei cikkei számára, egyébként hasonló cikkek révén már az 1944 előtti évfolyamokban is találkozhattunk a nevével. A Sopron utolsó 100 évét feldolgozó munkaközösségben az egészségügyi részt vállalta és készítette elő bővebb kidolgozásra. Figyelnél kezdtek nagy adatgyűjteményére a fővárosi szakkörök is, adatait gyakran elkérték, és szinte naponta megfordult nála helyi vagy idegen kutató, különösen amióta nyugalomba vonult. Néha zsörtölődő kedvben találták; akkor is azért, mert valaki a kölcsönkért könyvet rossz karban adta vissza, de legtöbbször bő adatokkal hagyta el a látogató a Bécsi utca 71-es számú házikót, amely színültig telve van cédulás skatulyákkal, könyvekkel, kottákkal. Sajnos az, aki mindennek lelkét adta, már hiányzik belőle. Sokat várt ez évtől, tervezett egy olyan kiállítást, amely a soproni nyomdászat termékeit mutatta volna be a legkorábbi időktől kezdve. Nagyon csüngött az idei ünnepi hétre tervezett Erkel jubiláris kiállítás gondolatán. A soproni vezetőnek, amelyet nagyjából ő írt, a harmadik kiadását készítette elő, Pannonhalma vezetőjét fordította, Győr német kiadása már elkészült korábban. A tervezgetés derűs óráit csak az változtatta szomorúvá, hogy törekvéseinek hű és megértő osztályosa, neje hónapokon át súlyos betegségben sínylődött. Ezek a gondok ásták alá Thier egészségét, bár külsőleg nem látszott rajta változás, mégis pillanatok alatt végzett vele az agyvérzés.

Thier László halála nemcsak űrt hagyott maga után, hanem pótolhatatlan vesztesége a helytörténeti kutatásnak. Sorsa eléggé szomorú, tipikus jelenség a két világháború közti időben. Anyagi körülmények folytán akkoriban nem képezhette ki magát zenésznek, és a történelmi tudományok módszereit sem sajátíthatta el főiskolán, a maga szorgalmával alapozta meg a tudását, ugyanakkor azonban kenyeret is kellett keresnie ugyanezzel az energiával. A régi világ romjain új utak nyíltak, és Thiernek is megadatott, hogy egy élet munkásságáról számot adhasson. A próba sikerült, de a rossz sors nem engedte, hogy az új élet küszöbén átlépve, számára megérdemelt sikerrel telt időszak virradjon.

Csatkai Endre

Dr. Schäffer Emil

Az elmúlt fasiszta idők borzalmainak nagyságát, szegycmenteljes embertelenségét aligha tudja a mai generáció a meggyilkoltak, az elgázosítottak és elesettek sok milliós számán át érzékelni, lemélni. Talán ez az oka annak a gyakori rideg szenttelenségnek, amivel a közelmúlt történéseinek felvetésénél ma is gyakran találkozunk. Csak a barát, a rokon egyéni tragédiáján keresztül válik tudatossá a múlt szenvedéseinek végtelensége és látjuk meg az egyéni tragédiák tömege mögött a meggyalázott, halálba gyötört embert. E sorokban egy nagy európai sorsáról emlékezünk, kinek Sopron iránti szerelme végzetévé vált.

1935 augusztusában, a Sopronban tartózkodó Bondy Frigyes svájci írónál találkoztam először egy halkszavú, végtelen szerény, de rendkívül megnyerő emberrel, dr. *Schaeffer Emillel*, az Európa-szerte ismert műtörténész és színpadi íróval, Rubens és van Dyck műveinek legnevesebb ismerőjével, számos műtörténeti, kultúr-történeti munka szerzőjével.

A régi Ausztria, mai Lengyelország területén fekvő Bielichen született, az 1875. évben. Egyetemi éveit részben Berlinben, részben Lipcsében töltötte, ahol a műtör-

ténelem mellett zenetanulmányokkal foglalkozott, azzal a szándékkal, hogy karmesteri képesítést szerez. Berlinben találkozott először Muther professzorral, az új irányú műtörténelem megalkotójával. Ez a találkozás sorsdöntő, és egy életre irányt ad Schaeffer további fejlődési útjának, abbahagyja zenetanulmányait, műtörténészé képezi ki magát.

Első olaszországi útját 1894-ben teszi meg, egy vándorszínész társulathoz csatlakozva, mint színlap-író és ragasztó, dekoratőr és függönykezelő. Tíz hónapig járja Itáliát, Veronától Siracusáig, Ravennától Milánóig, ismerkedik a renaissance halhatatlan műveivel, a múzeumok, képtárak kincseivel a szépséggel telített történelmi városokkal, de mindig és mindenütt, e színesen ragyogó múlt mögött a középkor béklyóiból szabaduló és az új jövőt kialakító embert keresi.

1904-ben jelenik meg egyik korai munkája Münchenben „Das Florentiner Bildnis” címen, amely szakkörökben figyelemre méltó sikert ér el. 1907-ben a „Klassiker der Kunst” kiadásában jelenik meg az a műve, mely nevét már nemzetközi viszonylatban is ismertté teszi, „van Dyck” műveinek gazdagon illusztrált, remekbe szabott kultúrhistorikus háttérrel megírt könyve, ami több kiadást ért el. Néhány éven belül egymás után jelennek meg renaissance mesterek életműveinek, szinte regényszerűséggel, tömören megírt, bőven illusztrált, remek könyvei: „Die Frau in der venezianischen Malerei”, később „Andrea del Sarto”, 1914-ben közvetlen az első világháború előtt, egy újabb olasz út eredményeképp „Leonardo da Vinci Abendmahl”-jának színes, ma már szinte forrásmunkának minősíthető méltatása. „Botticelli”-je Muther „Die Kunst” című sorozat-kiadásában jelenik meg.

Az első háború után, a 20-as évek elején az Orell—Füssli (Zürich—Lipcse) cég bízta meg a népszerű „Schaubücher”-ek kiadásával. Itt mutatkozik meg Schaeffer széles skálájú tudása és kiváló kritikai érzéke. E kiadásban a tudomány, irodalom, képzőművészet, építészet legkiválóbb képviselőinek művei nyerneek széles körben bő ismertetést. A berlini egyetem 1925-ben műtörténeti tanszéket kínál Schaeffernek, de ő luganói otthonát és teljes önállóságát nem hajlandó az egyetemi tanszékkal felcserélni. A 20-as évek végén mint színműíró jelentkezik. Lothar Schmidttel együtt írt „Venus és a papagáj” című társadalmi szatírjával a berlini Schauspielhausban nagy sikert arat.

A 30-as évek elején átmenetileg Bécsbe költözik. Itt írja meg a „Habsburger schreiben Briefe” című könyvét, amelyben a lehozott levelek alapján igyekszik bemutatni a monarchia összeomlásának okait: egyébként benne rendkívül érdekes adatokat találunk a magyar vezető politikusok és az uralkodóház kapcsolataira vonatkozólag is.

1935 szeptemberében Bondy barátjának látogatására Sopronba érkezik. Hogyan vált Sopron szerelmesévé, miként telepedett itt meg véglegesen, azt ő maga írja meg Paragi Györgynek, akkor a „Sopronvármegye” tudósítójának adott interjújában, amelyet kivonatosan a következőkben közlök.

„Ha egy 6 éves csodagyerek, a hayderabadi nizám, vagy egy hollywoodi filmdiva Bécsbe érkezik, úgy másnap, ha senki nem is kérdezte meg őket, azt olvassák reggelijük mellett a lapokban, hogy születésük óta mindig vágyakoztak a kék Dunamenti fővárosba. — Nekem nincs ilyen könnyű szerepem itt Sopronban. Nem váltottam ki »orkánszerű diadalmámort«, mint futballista egy remek bombalövés által, még Afganisztán pénzügyminisztere sem vagyok, nem képviselem Guatemalát a Népszövetségben. Csak egy hírnélküli műtörténész vagyok, aki — amint ezt minden szak kollégám örömmel meg fogja erősíteni — csak a »jelentéktelen« jelzőre tarthatok igényt. Mégis, mindezek ellenére azt kérdezi tőlem a Sopronvármegye szerkesztője, hogy miért horgonyoztam le életem sajkáját Sopronban és hogy valóban jól érzem itt magam. A második kérdésre egy tény éppoly röviden mint határozottan megfelel. Csak három hetet akartam itt tölteni, hogy a nagy város forgatagában elnyűtt idegzetemet itt lecsillapíthassam és már majdnem kilenc hónap óta időzöm Sopronban.

De hogy is jutottam arra a gondolatra, hogy pont Sopronba jöjjenek üdülni. Egy svájci író tanácsolta nekem: »Utazzék el Sopronba! Ott mint műtörténész is meg fogja találni számítását, azonkívül a nagyszerű környék az Ön hazájának hegyeire és erdeire fogja emlékeztetni Önt.«

Elvégigvázatosságból egy svájci utazási iroda által megrendeltem magamnak a

legújabb »Sopronról és környékéről« c. útikönyvet, amelyet háromheti várakozás után — Istenem Zürichtől Sopronig nagyon messze az út — végre meg is kaptam. A »legújabb« kalauz 1921-ből származott, tehát mint útikönyv valóban már tiszteletreméltó kornak örvendezett, miserabilis német nyelvvel volt megírva és néhány olyan tény közölt, amelyek minden idegent kétségtelenül érdekelnek. Így például: »1850-ben egy hatosztályú fiúiskolát kiegészítettek nyolcosztályúra.« És végül a sajtóhibák megszámlálhatatlan tömege. Összehasonlítottam ezt a szegényesen kiállított könyvecskét német, francia, olasz városkalauzokkal, amelyek mind gazdagon illusztráltak, egymáson tettek túl patetikus, lendületes szövegekkel és vonzón hízelgő lírájukkal.

És ezzel máris meghoztam határozatomat: El fogsz utazni Sopronba, ahol még úgy látszik nem tudnak semmi propagandáról s modern idegenforgalmi toborzásról, ahol a főútvonal bizonyára még mindig macskakövekkel van kirakva, a mellékutcák az éjszakai órákban mély homályba burkolódnak, ahol a fürdők, ha ugyan vannak ilyenek, bizonyára kevésbé számosak és bizonyára sokkal primitívebbek, mint ama messze időkben, mikor római légióknak garnizonja volt a város. Ez bizonyára az a csipkerózsika-város, amelyről álmodtál. És így kerültem Sopronba.

Mit találtam itt? Talán én, az idegen »a Zui-graster« fesselem le a benszülött soproni előtt a belváros szépségeit, a régi házak varázsát, ahol a kövek is beszélnek? A címerekkel díszített kapubejáratok ékességét, a barokk-templomok misztikus pompáját? Ez kihívó és ízléstelen volna egyszerre, már azért is, mivel Sopronnak Csatkai Endre dr.-ban a legelőkelőbb művészettörténésze van, aki ha valaki, leghivatottabb arra, hogy a valóban szükséges »Sopron és környékének kalauza« megírásával szülővárosát megajándékozza.

Végeredményben talán abban van Sopron legnagyobb vonzása és ama varázsa az idegenre, amely ehhez az ősrégi, számos és változatos kor csillogását visszatükröző városhoz fűzi, hogy Sopron nem kívénhedt, hanem csíráképes, csírahordó város, amely sok jövőfejlődési lehetőséggel rendelkezik. Az új, úgyszólván szervesen kristályosodik ki a régiből. Ez a város, hogy Goethe egyik kifejezésével éljek, »mit bedachter Schnelle«, megfontolt gyorsasággal változik át évszázadok során és ezt alig veszi észre. A Szent György utca komor barokkjából néhány pillanat alatt leérkezik az ember a napfényben patakzó, virággal ékesített Deák-térre és benn vagy a XIX. század közepe, a régi, habsburgi monarchia utolsó napjaiban. És még néhány lépéssel benne vagy a huszadik században — a lövérepítkezések konstruktív szigorában, a »neue Sachlichkeit«-ben, amely azonban itt a csodálatos környezetben, egészen felszabadultnak látszik az alól a fukar józanság alól, amely másutt, például Németországban, jellemzi. — Ellenkezőleg, itt a jövő reménységének látszik és egy szépség hajnalhasadását hirdeti. Úgy látszik a soproniak tudatában vannak annak, hogy nemcsak jelenbeli, de jövőbeli reménységekkel és feladatokkal rendelkeznek.

A képzőművészeti kör őszi kiállításán megmutatták nekem az óriási szállodának hihetetlenül csodálatos tervét, amelynek az Erzsébet-kertben kellene felépülnie, egy olyan szálloda terve ez, amilyennel egy középváros sem dicsekedhetik, egy par excellence idegenforgalmi város nagyszabású szállodája ez. Aki Sopront megtanulta szeretni, annak forrón kell óhajtania, hogy a nagytehetségű építészek ez a terve valóssá váljék, hogy mi, akik e város tornyát a régi Sopron emblémájaként tiszteljük, ezt a szállodát, amely a modern tárgyiasságot ideális módon kapcsolja össze modern szépséggel, mint az új Sopron szimbólumaként, a jövő Sopron jelképét köszönthesük." (Sopronvármegye, 1936. IV. 12).

Ekképp látta, értékelte és így szerette meg az Európa-hírű műtörténész e város múltját, jelenét és jövőjét, ez volt dr. Schaeffer Emil Sopronnak szánt húsvéti köszöntője 1936-ban. Csak kevesen tudták, hogy városunkban él ez a végtelen szerény, borotvaéles kritikájú, mosolygó humorral telt művész — tudós ember, mindig kerülve a nyilvánosság népszerűségét; azon ritka emberek közé tartozott, aki minden szépségnek szinte gyerekesen örült és örülni tudott a mások sikerén.

1936 júliusában Uhde-Bernays professzor, Schaeffer régi barátja, a „Münchener Malerei“ és számos más műtörténelmi könyv szerzője, azzal látogatja meg Sopronban rég nem látott barátját, hogy a bayreuti Wagner ünnepi játékok történetéről irandó

könyv megírásában és kiadásában vegyen részt. Schaeffer nem tartja sem időszerűnek, sem célszerűnek e téma feldolgozását mondván: „Wo Mörder brüllen, da schweigt Parsival”.

Ebben és a következő években Fritz Bondy barátjával együtt az „Aroldo”, egy elkallódott Verdi opera szövegét fordítja németre azzal, hogy a bécsi opera a művet programjába veszi és bemutatja. Még 1938 júliusában e munkák annyira előrehaladtak, hogy a bécsi opera egyik megbízott zeneigazgatója Sopronba érkezik és itt foly-
nak le zongorakísérettel az opera első szöveg-olvasó próbái, a Várkerület 74. sz. ház kerti pavilonjában.

Az 1938. évi vészterhelt „Anschluss” véget vet e munkának, Béccsel a kapcsolat megszűnik, az opera bemutatója elmarad. Ez azért is sajnálatos, mert az „Aroldo” az az opera, amely az „Othello” Verdijének előfutárja, annak zenéjét már előre megsejteti.

Mind vézesebb felhők gomolyognak körülünk. Mialatt Schaeffer Burghardt „Cicerone”-jának új kiadásra való rendezésével foglalkozik, kirobban a világ legember-
telenebb, legvéresebb háborúja. Németországgal és a kapcsolt Ausztriával minden kapcsolatot megszakítja, még egy Bécsben felbukkant van Dyck kép valódiságának igazolására, melyre egy svájci műgyűjtő kérte fel, sem hajlandó oda utazni.

Ez időben értesíti őt nagy bocsánatkérések kíséretében Glück, a bécsi műtörté-
nelmi múzeum igazgatója, hogy Schaeffer van Dyck könyvének második kiadását ő rendezi nyomás alá, mert megbízói abban a hitben voltak, hogy a könyv eredeti szerzője már nem is él.

Svájci barátai budapesti követségükön keresztül felkutatják és a követen keresz-
tül felkérlik, hagyja el Sopront és az országot, jöjjön vissza svájci állampolgárként Svájcba, budapesti követük ez ügyben rendelkezésére áll. Megérkezik a követség le-
vele, melyben felkéri Schaeffert, értesítse a követséget mielőbb, hogy mikor haj-
landó Svájcba utazni, papírjai kérésére bármikor rendelkezésére állanak. Schaeffer egy hétig gondolkodik és ittmarad.

1942 őszén a mindinkább erősödő német nyomásra az ország területén levő len-
gyeleket internálták. Schaeffert, aki sohasem volt Lengyelországban, azzal a meg-
okolással, hogy születési helye az akkori Lengyelország területén van, a soproni rend-
őrség fogdájaiba viszik. Ekkor Göbölös Árpád volt tűzérőrnagy, aki a munkaszolgá-
latra behívottaknak nagyrészt betegség címén való szabadságolásával, bátorságának és
emberi gondolkodásának már egyszer tanújelét adta, interveniált dr. Schaeffer érde-
kében telefonon az akkori belügyminiszternél. Ez tudomást szerezve a svájci követség
Schaeffer kezében levő leveléről, Göbölös szóbeli garanciája ellenében, másnap Schaeff-
fert szabadlábra helyezette ugyan, de tudtuk, hogy a rendőrség továbbra is minden
lépését figyelteti. Elmozdulni Sopronból már nem tudott. 1943-ban Meller Béla, Schaeff-
fer jó barátja meghal Sopronban. A tudós nyomtatásban megjelent megemlékezésé-
ben meleg szeretettel festett képet az elhunytól. Ez volt Schaeffer Emil utolsó irodalmi
munkája. Így érkezik el a gyászos 1944. március 19. Az akkori magyar kormány min-
den komoly ellenállás nélkül kiszolgáltatja az országot a német náciök önkényének.
Ekkor hibás döntésének tudatára ébred dr. Schaeffer, idegileg összeomlik, így kerül
a soproni kórházba. A német „Gestapo” parancsa alatt álló magyar csendőrség gyil-
kos polypkarja a betegágyból emeli ki a halálra gyötört 69 éves embert.

1944. július 5-én sok száz sorstársával együtt teherkocsikba zsúfolva az aus-
schwitzi gázkamrák felé indítják. De ez az elhagyottságában is ellenálló ember, nem
várja be, amíg pribékek végeznek vele, a kórházban titkon szerzett méreggel végez
önmagával. Kassa környékén taszítják ki tetemét sok deportált holttestével együtt
és még ma is ismeretlen tömegsírban földelik el.

Így vált végzetévé Sopron egy nagy európainak, aki szerette Sopront.

Füredi Oszkár

**Kiss Ferenc, a „szegedi erdők atyja“,
megyénk szülötte
(1860—1952)**

Móra Ferenc nevezte Kiss Ferencet a „szegedi erdők atyjának”. Kiss Ferenc Szilsárkányban, 1860. április 24-én született. Atyja Kiss Zsigmond nyolcgyermekes egyszerű parasztember volt. A nyolc gyermek közül Ferenc volt a legidősebb, aki elemi iskoláit Szilsárkányban végezte, majd Sopronban, az evangélikus líceumban folytatta tanulmányait. Itt a kollégium lakója volt. Érettségi után elvégzi a selmecbányai erdészeti akadémiát, majd rövidesen Szegedre kerül, ahol nagy buzgalommal lát a homoki erdősítésnek. Bebizonyítja, hogy a sivó homokon is lehet erdőt nevelni. Sokat dolgozik, megfigyeléseit mind feljegyzi és az Erdészeti Lapokban teszi közzé.

A talajjelző asszociációk fontosságát a homokfásításnál elsőnek veszi észre, s megelőzve a külföldet, elsőnek kezdi alkalmazni a gyakorlatban ilyen irányú megfigyeléseit.

Jávorka figyelmét ő hívja fel a szürkenyárra, mint új fajra; így kerül be a Jávorka-féle meghatározóba új fajtaként a szürkenyár.

A talajvízingadozásokkal kapcsolatban megállapítja, hogy a talajvízapály és a talajvízdagály 7 éves periódusonként egymást váltja. A XV. századig visszafelé kimutatja, hogy az összes aszályos esztendő a talajvízapályos periódusba, az összes árvi-zes esztendő pedig a dagályos periódusba esnek. Az alföldi homokon talajvízdagályos esztendőben biztos siker reményében lehet erdősíteni.

Negyven évi szorgalmas munka után megy Szegeden nyugdíjba. Nyugdíjas korában is tevékenyen dolgozik tovább, Szeged zöld övezetét, a Makkos erdőt ő telepíti. Közel fél évszázados működése alatt a szegedi erdőkben az akác területe tízszeresére nő, a legsilányabb homokon pedig 900 hold feketefenyőt telepített. Működése következtében a szegedi erdők összterülete 7247 holdra emelkedett.

Kaán Károly, legnagyobb erdészünk, az ő példájából látja, hogy az alföldi homokon lehet erdőt nevelni, s létrehozza az 1923-as erdőtörvényt, mely először iktatja törvénybe az alföldfásítást.

A szegedi tudományegyetem 1939. augusztus 24-én díszdoktorrá avatja. A díszdoktorrá avatáson Kiss Ferenc a következőket mondta többek között: „Az erdészembernek szaktudásával bele kell nyúlnia az erdő életébe. Ezen feladat minden áron való megoldása, időt és fáradságot nem kímélve volt egész életem munkájának gerince. Ennél a munkánál sok szegény ember volt segítőtársam. Így ismertem meg a közös munka verejtéke között Szeged tanyai népének józan gondolkodását, szívét, jól tulajdonságait, a boldogulását korlátozó hiányosságokat; de megismertek ők is és rajtam keresztül megszerették a fát és ennek köszönhető a szegedi, példát adó tanyai fásítás. Ezt én munkám és tevékenységem egyik legfőbb jutalmának látom”.

Móra Ferenc egyik írásában ezt írta róla: „... azzal játszottá végig az életét, hogy erdőket ültetett a homokba és arca verejtékével kertet csinált a sivő kopárból. Milyen nagy költő az ember, aki ilyen szépet tudott álmodni és milyen boldog lehet a költő, akit túlélnek az álmai”.

Kiss Ferencet túléltek megvalósult álmai, több ezer hold erdő maradt ránk működése következtében. Ezen túlmenően pedig ránk hagyta szellemi örökségül és példamutatásul az erdők határtalan szeretetét.

Szegeden, munkájának, sikereinek és küzdelmeinek harcterén 1952. június 13-án halt meg a fáradhatatlan ember.

Firbás Oszkár

Fertőrákos 1860 körül. Rohbock acélmetszete.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Magyar műemlékvédelem 1949–1959

Szerk.: Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gerő László,

Gólya József, Párkányi Mihály

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 276. old. 313. ábra + 2 melléklet

Műemlékvédelemmel foglalkozó irodalmunk ismét egy értékes művel gyarapodott. A könyv nem egy-egy műemléki problémát ragad ki, hanem több tanulmány keretében az elmúlt tíz esztendő magyar műemlékvédelmének egészéről kíván képet adni. Erre a számvetésre, tíz esztendő műemlékei mérlegének elkészítésére kitűnő alkalmat adott az a körülmény, hogy tíz esztendeje jelent meg az Elnöki Tanács 13/1949. sz. műemlékeinkkel kapcsolatos törvényerejű rendelete.

A mű, amelyhez Trautmann Rezső építésügyi miniszter írt előszót és amely húsz, önmagában is teljes értékű tanulmányból áll, az Országos Műemlék Felügyelőség kollektívájának és néhány külső szakértőnek a lelkes munkáját dicséri. A tanulmányok szerzői, ill. összeállítói: Ágostházi László, Császár László, Cseh István, Csemegi József, Dercsényi Dezső, Détsy Mihály, ifj. Dümmerling Ödön, Entz Géza, Ferenczy Károly, Gergelyffy András, Gerő László, Héjj Miklós, Horler Miklós, Keszegh Istvánné, Kollár Gyula, Komarik Dénes, Kozák Károly, Kuthy Sándor, Párkányi Mihály, Péczely Béla, Rozványiné Tombor Ilona, Sallay Marianna, Sedlmayr János, Szabó Erzsébet, Szakál Ernő, Tóth János, Vargha László.

Az egyes tanulmányok a műemlékvédelemmel kapcsolatos valamennyi szakkérdést érintik. Külön-külön tanulmányok foglalkoznak a lakó-, köz- és egyházi épületekkel; a kastélyokkal és várakkal; a városépítészeti, a tervezési, a kivitelezési kérdésekkel; a kő és faszobrok valamint falfestmények helyreállításával; a régészeti kapcsolatokkal a műemléki dokumentáció, nyilvántartás, gyűjtemények kérdésével; a tudományos kutatás módszerével. A művet 10 év (1949–1959.) műemléki irodalmának bibliográfiája zárja. Az egyes fejezetek végén német nyelvű összefoglaló emeli a könyv értékét.

Nem áll módunkban, hogy valamennyi tanulmányról külön szóljunk, azonban feltétlenül ki kell emelnünk Dercsényi Dezsőnek a szervezeti kérdésekről szóló tanulmányát, amely az olvasót a műemléki problémáknak egy eddig alig ismert területéről tájékoztatja. Örömmel kell üdvözlőnk Vargha László – Tóth János – Cseh István népi és ipari műemlékéről szóló írását is, mivel ez mondható az első olyan tanulmánynak, amely a népi építészet kiemelkedő alkotásait az olvasóközönség nagy nyilvánossága előtt is műemléki rangra emeli a kérdésre vonatkozó rendeletek és az eddigi eredmények ismertetésével.

Bár a mű az egész ország műemlékvédelmi eredményeiről szándékszik képet adni, anélkül, hogy kiemelne egy-egy emléket vagy emlékcsoportot, mégis meg kell említenünk, hogy Sopron, amely az ország műemlékeiben egyik legszebb, leggazdagabb városa, nem csekély súllyal szerepel az egyes tanulmányokban. Több fejezetben találkozunk a Káptalan-teremmel, amely mint műemlékvédelmünk jelentős állomása szerepel, mind a műszaki nehézségek leküzdése terén, mind művészeti, történeti hitelesség, bemutatás igen szép példájaként. A műemlékek felhasználódásáról szóló részben mintaképpül szerepelnek a város műemléki házaiban levő múzeumok. A lakóházakkal kapcsolatban többek között említés történik az Új utca 9. és 16. sz. házakról. Az egyházi emlékek tárgyalásánál megtaláljuk a Szentlélek templomot, a sopron-

bánfalvi volt karmelita és a Magdolna templomot, valamint az Új u. 11. sz. alatti európai viszonylatban is jelentős gótikus zsinagógát. A feltárási munkálatokkal kapcsolatban említés történik a Fabricius ház gótikus csarnokáról. Nemesak az építészeknek van azonban mondanivalója Sopron műemlékeiről, hanem a művészettörténészeknek, városrendezőnek, szobrászoknak, régészeknek is. Nincs azonban módunk, hogy a könyv valamennyi Sopronnal kapcsolatos részletét felsoroljuk, csupán utalni akarunk a könyvnek a várossal kapcsolatos gazdag tartalmára, melyet a szöveg melletti gazdag és szép fényképanyag egészít ki.

Itt kell megemlítenünk a mű gondos és szép kiállítását, a gazdag képanyagot, amely szervesen egészíti ki a szöveget. Nagy érdeme a műnek, hogy az eredmények bemutatása mellett bátran rámutat a hibákra is, az elmaradásokra, és azok okaira, ugyanakkor utal azok kiküszöbölési lehetőségeire, megadva műemlékvédelmünk jövőbeni fejlődésének irányát.

Sajnálattal kellett azonban megállapítanunk, hogy a tudományos kutatás, gyűjtemények és publikációk tárgyalásánál csak éppen utalást találtunk a film ilyen irányú felhasználhatóságával kapcsolatban. Így nem történt említés Rados Jenő Ják c. filmjéről vagy a Bp. Ép. Ipari Műszaki Egyetem Városépítészeti tanszéke által Uszódról készített filmjéről, sem a magyar filmipar több, műemléki témát is érintő, egy-egy városunkat bemutató kisfilmjéről. Külföldi példák alapján pedig a filmművészet műemlékvédelmi vonatkozásban gazdagon kiaknázható mind műszaki, tudományos téren, mind ismeretterjesztő, nevelő vonatkozásban. Műemlékvédelmünk, az említett kezdeményezésektől eltekintve, ezzel mindmáig adós maradt.

Hiányoltuk továbbá a jól bevált kis térképvezetéseket, melyek az egyes munkák részletes felsorolásának lehetősége hiányában – épületfajtánként vagy munkanemekenként szemléletes módon tájékoztatta volna az olvasókat azok helyéről és nagyjából mennyiségéről is.

Fenti hiányosságok megemlékezésével nem elmarasztalni akartunk, hanem hangsúlyozni a mű igényes voltát, amely minden bizonnyal lehetővé tette volna ezek kiküszöbölését.

Műemlékvédelmünket tárgyaló ezen újabb könyv reméljük ismét gyarapítani fogja a tárgy iránt érdeklődők egyre nagyobb táborát és így valóban azt a célt fogja szolgálni, amit az Elnöki Tanács 13/1949. sz. törvényerejű rendelete határozott meg, mikor kimondta, hogy: „a magyar történet, tudomány és művészet emlékeit és eredményeit, mint közművelődésünk örökbecsű értékeit... fokozott védelemben kell részesíteni, és azokat az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni.”

Simányi Frigyes

Sopron környéke. Útikalauz

Győr-Sopron megye Tanácsa Idegenforgalmi Hivatalának kiadása. Sopron 1958

A Sopron városának műemlékeit és nevezetességeit ismertető „Soproni Utikalauz” után örömmel üdvözljük azt az igénytelen, mégis izléses kis könyvecskét, amelyet az Idegenforgalmi Hivatal, *Gimes Endre* szerkesztésében, a leghivatottabbak (*Csatkai E., Varga L., Vendel M.*) tollából adott a városba érkezők kezébe.

A zsebben hordozható utikalauz 110 oldalt és 20 fényképet tartalmaz és három részre tagolódik. Legnagyobb oldalterjedelmű *Varga Lajos* írása (1–70. o.) a Fertő tó keletkezéséről, elhelyezkedéséről, földrajzi viszonyairól, évszázados kiszáradásairól, annak következményeiről, élővilágáról és gazdasági jelentőségéről. Szerencsésen egészíti ezt ki *Vendel Miklós* népszerű tanulmánya a fertőrákosi köfeytőről (81–94. o.) és egy-egy művészettörténeti séta Fertőrákoson és Nagycenken *Csatkai Endre* tollából (71–80. és 95–108. o.). Mindhárom rész kitűnően megírt, sok ismeretet nyújtó írás, amely még helybeliek számára is tud újat mondani, az idegen figyelmét pedig fokozottan felhívja Közép-Európa harmadik legnagyobb tavának eddig elhanyagolt szépségeire.

Különösen megkapó az a könnyed elbeszélés, de mindig szabatos stílus, amellyel a magyar Fertő évtizedek óta leghivatottabb és legeredményesebb kutatója, *Varga Lajos* vezeti el az olvasót a tóhoz. Szavai mögött gazdag élmények elevensége lüktet, és magával sodorja az olvasót természeti kincseinek eme mostoha gyermekéért aggódó szeretete. Érezzük, hogy nehezebb esett ellenállni a vágynak: elmondani mindent, amit szeretne. De korlátozta ebben a megszabott terjedelem és a kiadvány általános tájékoztató jellege. Ez a magyarázata annak, hogy néhány részlet jellemzése nem teljes. A Fertő-melléki szikesek sótűrő növényzetéről írottak pl. erősen vázlatosak, s az 51. oldalon közölt növénynevek lerövidítettek. Nevezetesen a *Suaeda maritima* teljes nevéhez hozzátartozik még a *ssp. salsa*, (a tipikus kontinentális *S. maritima* nem ismeretes a Fertő mellől); ugyanígy az *Artemisia maritima*-nak is csak a *ssp. monogyina*, ill. a *ssp. salina* alfajai vannak képviselve. A *Puccinellia salinaria* helyes neve *P. distans ssp. Peisonis*. A *Spergularia salina* magyar oldalról kétes. Mindez azonban csak a szakembernek tűnik fel, a nagyközönség pedig a részletekben el nem veszve, teljes képet alkothat magának a Fertőről, s ha langyos vízében meg nem is márthatja magát, sokmindenért kárpótolja *Varga Lajos* nagyszerű, ihletett írása.

Vendel Miklós professzor magyarázatát adja a fertőrákosi kőfejtő és az egész lajtamézők vonulat keletkezésének. Mondanivalóját *Gerencsér Miklós* jólsikerült képei kísérik.

A természettudományi ismeretterjesztés mellett igen élvezetes olvasmánya a Nagycenk és Balf történetére, műemlékeire vonatkozó rövid összefoglalása is. *Csatkai Endre* a tőle megszokott adathűséggel vonultatja fel mindazt, amit erről a két Fertő-melléki községről tudni érdemes. Írását *Diebold Károly*, Sopron elsőszámú fotóművészenek képei díszítik, amelyek aránylag rossz papíron is jól érvényesülnek. A kiadvány értékét *Sterbenz Károly* illusztrációi nagyban emelik.

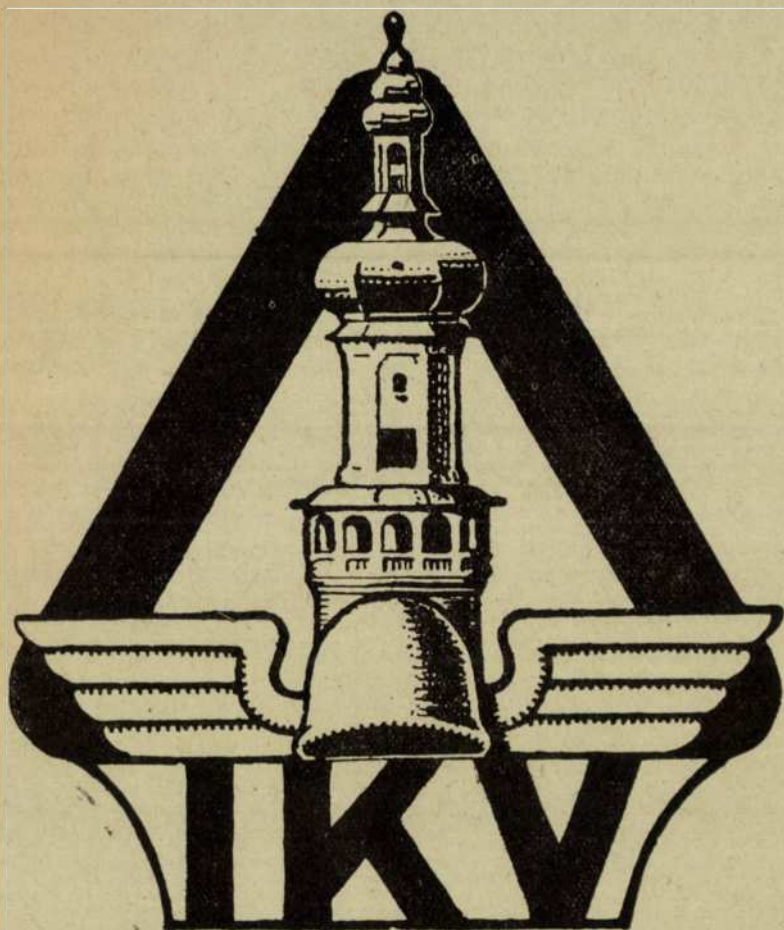
A kalauz értékei mellett eltörpülnek fogyatékoságai. Hogy mégis megemlítsük azokat, tesszük a következő kiadások javító szándékával. Sajnálatos szedési hiba folytán értelemzavaró a 18. oldalon a Balaton átlagos mélységéről írott sor, amely helytelenül a 21. oldal alján a helyes mondat így szól: „A bájos vonulat a Vulka folyóig tör, sen így hangzik: „A Balaton átlagos mélysége 3,5 m., legnagyobb mélysége 11 m.” amely a Lajta hegység és a balf-ruszti dombvonulat között folyik a tó felé.” A kiadás megjelenési éve nem 1957, hanem helyesen 1958. A 99. oldalon közölt kép aláírása megtévesztő, mert a Széchenyiek nagycenki kastélya csak *volt* olyan állapotban, mint ahogyan azt a fénykép mutatja. Végül megjegyezzük, hogy népszerű kiadványnál nem szokás feltüntetni a szerzők tudományos fokozatát, ha azonban ez mégis megtörténik, akkor következetesen minden szerzőnél fel kell tüntetni azt. Ilyen értelemben a belső borítólapon és a 81. oldalon egyaránt pótlendő *Vendel Miklós* neve előtti a „Dr.”, neve után pedig a „Kossuth-díjas akadémikus” megjelölés.

Végezetül legyen szabad az utikalauz kapcsán kifejezni azt a meggyőződésemet, hogy a közeljövőben akad a magyar könyvkiadásnak olyan bátor vállalkozása, amely díszesebb külsőben, nagyobb terjedelemben, esetleg a földrajzi monográfiák sorában tanulmánykötetet ad a sokszínű Fertő ezernyi problémájáról a magyar szak- és nagyközönség kezébe. Kívánatosnak látszik ráirányítani figyelmünket a Fertőre részben idegenforgalmi és népgazdasági szempontból, részben önbecsülésünk érdekében is, mert elérkezett az idő, hogy kutatásainkat az erőteljesen fellendült osztrák Fertő-kutatás mellett is dokumentáljuk. Erre annál inkább megvolna a lehetőség, mert a Fertő kutatására életrehívott budapesti és soproni bizottságok, a Hidrológiai Társaság kebelén belül máris tömörítették erre alkalmas legjobb erőiket.

Csapody István

Városunk lakosságának minden igényét kielégítik

AZ

**IPARCIKK KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT**

SZAKÜZLETEI

Közkedvelt

A

SOPRONI SÖRGYÁR

készítménye

A KIVÁLÓ

VILÁGOS

SÖR

B A R N A

SÖR

KINIZSI

SÖR

A S O P R O N I

Élelmiszerkiskereskedelmi V Á L L A L A T

- F Ű S Z E R
- C S E M E G E
- É D E S S É G
- D O H Á N Y
- T E J É S H Ű S
- B O L T J A I

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség
szolgálatára állnak*

SOPRON ÉS VIDÉKE

k ö r z e t i

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szakboltja:

Ö T V Ö S U T C A 3 S Z.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárak, kisgépek, védőszerk, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőszűzők, permetezőgépek, burgonyaszűzők stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

Vállal

KŐMŰVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZTALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCCSISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS

munkákat

SOPRONI ASZTALOS-ÉS FAIPARI K SZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 12-73

ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, hűtormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Győr-Sopron megye

IDEGENFORGALMI HIVATALA

Sopron, Ógabonátér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

Előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállásbiztosítás:

szállodában — túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János u. 2 — Telefonszám: 22-28

Szállásigények idejében bejelentendők az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni
Posztó-és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÚTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

Soproni

HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI

*jóminőségű hentesáruk
készítésével
járulnak hozzá*

AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

*a HÚSIPAR HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru
kapható bőséges választékban*

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,

SELMECI

UTCA

15-17 SZÁM

TELEFON:

20-90 SZÁM

PAMUTSZÖVŐGYÁR

E • L • Z • E • T • T

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

Sopron

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

*„Rába“ motor, futómű,
kapcsolóművek*

Csepel 130—300 futómű és csörlőművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

SOPRONI TŰGYÁR

TERMÉKEI:

KÜLÖNFÉLE TŰARUK

KÁRPITOS DÍSZSZEG

CIPŐKARIKÁK

FÜZŐSZEMEK

BŐRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR

TERMÉKEI:

HÁZTARTÁSI KÉSEK

ZSEBKÉSEK

IPARI KÉSEK

MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK

KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI

RUHAGYÁR

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

10 éves működése
alatt

gyártmányaival:
női-, lányka- és
baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

*A takaréketét kamatozik, bármikor
minden előzetes felmondás nélkül
felvehető!*

**Bővebb felvilágosítást ad
az Országos Takarékpénztár fiókja,
Sopron, Lenin körút 98, valamint bármelyik
postahivatal**

Kevés pénzért sokat nyerhet!

LOTTÓZZON
TOTÓZZON

a soproni totó-lottó irodában

Sopron, Lenin körút 88

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

●

Szijgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

●

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

●

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG

SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FÜTÉSSEL KORSZERŰ-
SÍTETT

VÁROSI FÜRDŐT

Fürdővállalat

SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET

■ KORSZERŰSÍTETT,
■ HIGIÉNIKUS
■ TERMEIBEN
■ GONDOS
■ ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

A Soproni
Állami Gazdaság

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna u. 1. — Telefon: 14-53

*Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból*

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

*Szemfelszedés — Hímzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés*

M I N Ő S É G I M U N K Á V A L !

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

**AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!**

FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK

A GÁZMŰHÖZ

TÁNCSICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNÓNIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

30 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM - GYÖNGYVIRÁG - CIKLÁMEN - PETTYES

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

É. m.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

*Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme*

G Y Á R T:

*Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket*

Gyártelep:

*S O P R O N, T e r v u. 2
Telefon: 17-55, 10-70*

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ
KISIPARI SZÖVETKEZET**

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCESELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

**Soproni
Fémtömegcikk Kisipari Szövetkezet**

V Á L L A L

edényjavítást, mindennemű bádogosmunkát,
nikkelezést, hegesztést, lakatos- és
esztergályozási munkákat

KÖZPONTI TELEP:

SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 39. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Bognár, Desider: 10 Jahre Soproner Stadtrat

Rosner, Matthias: Sopron im Jahre 1660

Dávidházy, Stefan: Aus den Tagebüchern des Lehrers Karl Gruber

Scheiber, Alexander: Fragmente jüdischer Grabsteine aus dem Mittelalter

Kelényi, Franz: Beschreibung des Schlosses Forchtenstein 1847

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. *Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!*

2. *A d ű l t szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)*

3. *A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.*

4. *Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.*

5. *A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrekturában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja.*

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

A folyóiratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy az MNB 793.115–706. számú csekkszámánál lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ABA: 16,— Ft